3 1761 05461660 2

UNIV. OF
TORONTO
LIBRARY

Queden reservats tots
els drets de propietat

Oliva, impressor : S. en C. - Rambla de Ventosa, 27 : Vilanova y Geltrú.

ESCALA DOBLE DEL NATURAL

18. 19. MANCUSOS DE BARCELONA — Imitació dels diñars encunyats a Granada pel rey de Malaga Yahya Al Motali. El 19 porta la llegenda RAMMUNDUS COMES. Correspon a la primera meytat del sigle XI.

149. MONEDA EPISCOPAL DE VICH — Copia en els anys 1082 y 1083.

LES
MONEDES CATALANES

ESTUDI Y DESCRIPCIÓ DE LES MONEDES CAROLINGIES,
COMTALS, SENYORIALS, REYALS Y LOCALS PROPRIES DE CATALUNYA

PER

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

President de la Comissió de Monuments de la Provincia de Gerona; De la
Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona; Corresponent de la Reyal Academia de l'Historia.

Obra premiada al Concurs Martorell del any 1907.

VOL. I.

139022
12/7/16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
PALAU DE LA DIPUTACIÓ
BARCELONA : MCMVIII

Lema :

In numismata tria quæruntur : metallum, figura et pondus : si ex iis aliquid defuerit, numisma non erit.

S. Isidoro : *Etymol.*

PRELIMINARS

PRÒLEC.-INTRODUCCIÓ

PRÒLEC

Don Joseph Salat, ab el seu «Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña», estampat a Barcelona l'any 1818, va inaugurar l'estudi de les monedes anomenades ab propietat catalanes, o sigui de les batudes al extrem Norest de la Península Ibèrica des de que s'hi inicià la formació del Estat que després portà 'l nom de Principat de Catalunya, Estat que ben aviat s'estengué per l'una y l'altra vessant de la serralada dels Pirineus y conservà son regim autonòmic fins als primers anys del sigle XVIII. La Numismàtica catalana comprén, donchs, un període de més de nou centuries, de les quals les set primeres pertanyen a l'Edat mitjana y les dúes derreres a l'Edat moderna. Tenint en consideració aquesta circomstancia, judicà En Salat que pera 'l degut coneixement d'aquestes monedes no n'hi havía prou ab l'estudi de les de que tingué noticia, fet sobre les peces meteixes, sinó qu'era a més indispensable estudiarles als documents qu'hi fan referencia; y aquèst es el criteri que corresponía seguir, per que l'arqueología mitjeval se distingeix principalment de l'arqueología clàssica, en qu'aquèlla pot comptar com auxiliar de gran valua ab la diplomàtica, y aquèsta 's veu obligada, la major part de les vegades, a fonamentar les seves conclusions sobre les soles ensenyances que 's desprenen dels objectes meteixos qu'estudía.

Malgrat els anys passats d'ençà de sa publicació, el llibre d'En Salat es encare fonamental tractantse de Numismàtica catalana, y més renom hauría valgut a nostre benemèrit compatrici si no s'hagués mort avants d'acabar el volum tercer que tenía en preparació y havía de servir de suplement als dos publicats. D'a-

queix volum n'estaven ja gravades les làmines, que contenen bon nombre de dibuixos de monedes, algunes desconegudes y inèdites, no obstant la posterior publicació del importantíssim llibre del senyor Aloïs Heiss : «Descripcion general de las monedas hispano-cristianas desde la invasion de los árabes», qui no disfrutà 'l manuscrit del volum tercer d'En Salat, guardat al arxiu de la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona.

Durant la segona meytat de la passada centuria, la Numismàtica en general, y particularment la catalana, comptà en nostra terra ab distingits conreuadors : En Vidal-Quadras y Ramón, En Alvar Campaner y Fuertes, En Celestí Pujol y Camps, En Artur Pedrals y Moliné, al Principat; M. Aquiles Colson y 'l coronel D. Antoni Puiggarí, al Rosselló. Els primers, ab la cooperació d'altres inteligents y aficionats de Catalunya y de fòra d'ella, fundaren a Barcelona, dirigit pel senyor Campaner, el «Memorial Numismático Español», primera revista de Numismàtica que s'ha publicat a Espanya, que començà a sortir l'any 1866, y ont s'hi llegeixen treballs notabilíssims y s'hi troben noticies abundants sobre monedes catalanes.

Ab els dos volums d'En Salat a la vista y ab el concurs d'alguns dels numismàtics esmentats, pogué 'l Sr. Heiss redactar la secció del volum segón de son citat llibre, dedicada a la descripció de les monedes del Principat, y en la qual se dona noticia de moltes monedes catalanes qu'En Salat no conegué, la major part pertanyents a la riquíssima colecció formada pel Sr. Vidal-Quadras de Barcelona. El caràcter y l'extensió del llibre del senyor Heiss feren qu'aquést avencés poc en lo referent al estudi documental de les monedes de Catalunya, y d'aquí venen algunes errades de classificació que se li escapen, malgrat la seva indiscutible competencia en Numismàtica, errades que fins ara no han sigut corretgides.

Pocs anys després, en 1880, el «Memorial Numismático Español» hagué de plegar la seva publicació pels motius qu'a Es-

panya priven o dificulten que s'escriguin y 's publiquin obres científiques de pura especulació o de pura erudició : la falta de llegidors y la falta de compradors; y en conseqüencia, quedà estroncada la deu constant d'informació ab la qual comptaven en nostre país els aficionats a la Numismática. De llavorsençà, solament de tant en tant, en revistes y periòdics s'hi ha publicat un qu'altre estudi o article pera donar noticia de la troballa de noves monedes, o pera comentarne algunes de les ja conegudes : d'ells son dignes d'especial menció 'ls insertats pel Sr. Pujol y Camps a la «Revista de Gerona», pel Sr. Pedrals a la «Revista de Ciencias Históricas» de Barcelona, pel Rnt. Mossèn Joseph Gudiol y Cunill a «La Veu del Montserrat» de Vich, per En Francesc Carreras y Candi en diferentes publicacions, y per En Mariano Pano al «Boletín de la Real Academia de la Historia». També devem al Rosselló un preciós opuscle sobre monedes comtals del Rosselló y de Besalú qu'havía deixat inèdit el Sr. D. Antoni Puiggarí.

L'any 1891, el citat Sr. Campaner publicà l'«Indicador manual de la Numismática Española», resum completíssim ont s'hi troben indicacions, encara que molt breus, de noves monedes catalanes. L'any 1892 En Vidal-Quadras y Ramón donà a l'estampa, ab profusió de làmines, el Catàlec de la seva colecció, la més rica de monedes catalanes, algunes raríssimes. Finalment, En Artur Pedrals, encarregat de les ilustracions numismàtiques de l'edició de la «Historia general de España» de D. Modest Lafuente, feta a Barcelona pels Srs. Montaner y Simón, hi enclogué algunes monedes catalanes no publicades enlloc més, acompanyant llur dibuix de notes explicatives.

Aprofitant la major part d'aquestes fonts d'informació, En Antoni Elías de Molins té escrit un llibre, fins ara inèdit, ab el títul de «Numismática Catalana».

Reunir en un sol llibre les noticies contingudes en les esmentades publicacions, ho conceptuem un treball profitós y llaable;

però no es solament un treball de recopilació lo qu'exigeixen els avenços dels coneixements numismàtics. S'imposa en primer terme completar, o intentarho al menys, l'estudi de les fonts documentals en que deu basarse l'exacte coneixement y l'encertada classificació dels exemplars qu'al present se coneixen y dels que cada día 's van descobrint, continuant la tasca començada per En Salat, que, feta excepció d'alguns dels opuscles y articles indicats, havía quedat molt descuydada; s'imposa, ademés, la conveniencia d'afegir a la descripció de les monedes catalanes ja publicades, la de les que no ho han sigut y 's guarden en diferentes coleccions; y s'imposa, per fi, la necessitat d'estimular la diligencia dels aficionats y dels coleccionistes pera que busquin les moltes que consta s'encunyaren y fins avuy no s'han trobat, proporcionàntloshi les noticies indispensables pera conèixerles y classificarles degudament el día més o menys llunyà en que per ventura cayguin en llurs mans.

Això es lo que 'ns hem proposat al escriure aquest llibre. Pera conseguirho, hem investigat seguidament als arxius que 'ns ha sigut possible consultar y molt principalment al de la Corona d'Aragó, deu inestroncable d'ont ha brollat la major part de les cites de documents contingudes al cos de l'obra, quasi be tots ells ignorats pels que de Numismàtica catalana havíen escrit. Hem estudiat també, ab l'atenció qu'hem pogut, les coleccions públiques y particulars en les que 's conserven monedes catalanes, com son les dels Museus de Gerona, de Vich y de Barcelona, la de l'Academia de Bones Lletres d'aquesta darrera ciutat, qu'havía pertenescut al canonge Ripoll; les d'En Rómul Bosch y Alsina, En Joseph Busquets, En Francesc Carreras y Candi, En Bonaventura Renté, tots de Barcelona; dels germans En Joan y En Lluis Torrellas y d'En Francesc Montsalvatje, de Gerona; d'En Joseph Prats, de La Bisbal; dels senyors Saderra y Bolós, d'Olot, y altres y altres. Per circomstancies independents de nostra voluntat, no hem pogut aprofitarnos tant com hauríem de-

sitjat de les coleccions que foren d'En J. Armengol y En Ramón de Siscar, així com tampoc de la qu'havía començat a reunir En Artur Pedrals poc avants de morir. De l'esplèndida colecció que fou de D. Manel Vidal-Quadras sols hem pogut disposar del Catàlec. Nostres bons amics els numismàtics de Perpinyá En Joseph Massot y En Joseph Puig ens han fet l'obsequi de proporcionarnos noticies de monedes catalanes existents a les coleccions del Rosselló. Als encarregats d'aqueixos museus, als coleccionistes citats y a tots los qui 'ns han ajudat en nostre treball, donem un públic testimoni d'agraiment.

Encara que l'objecte del present llibre se concreti al estudi de les monedes propriament dites catalanes, hem cregut convenient fer precedir aquest estudi de lleugeres indicacions sobre la moneda en general, considerada des del punt de vista numismàtic, y sobre les monedes encunyades en territori del Principat avants de la formació y constitució d'aquèst en Estat. També hem cregut útil fer esment d'alguns documents interessants y inèdits, o molt poc coneguts a Espanya, que 'ns han vingut a la mà durant el curs de nostres investigacions diplomàtiques y 's refereixen a monedes d'altres Estats, particularment dels que pertenesqueren als reys d'Aragó, com són, per exemple, els que donen noticia de l'encunyació de monedes aràbigues d'or y de plata per Jaume I; de la fabricació de moneda en son nom al regne de Murcia per Jaume II, y de l'aragonesa que 'l meteix rey féu batre a Sarinyena; de les encunyacions de monedes forasteres, sobre tot franceses y castellanes, fetes en diferents llocs per orde de Pere III, etc., etc. Finalment, essent l'estudi de les monedes catalanes, més encara que la llur descripció, lo que 'ns hem proposat, seguim en nostre treball un mètode rigorosament històric y a ell acomodem la classificació de les monedes, apartantnos en aquest punt de les classificacions generalment admeses, que són les proposades pel Sr. Heiss y en bona part seguides pel senyor Campaner. Aixís, considerem la Numismàtica rossellonesa com

part integrant de la catalana, fins a la definitiva incorporació del Rosselló al regne de França a la segona meytat del sigle XVII; y descrivim immediatament després de les monedes reyals les locals que s'encunyaren en cada regnat, no formant ab elles seccions o series separades, una per cada localitat, com fan el autors citats, per que la llur encunyació està estretament lligada ab els fets o circomstancies socials y històriques que la motivaren. Reputem també com a catalanes les monedes de curs general y obligatori als Estats governats pels reys d'Aragó, per més qu'algunes d'elles no hagin sigut encunyades a Catalunya.

De conformitat ab aquest criteri, dividim les monedes catalanes en dúes seccions. A la primera, estudiem les carolingies y després les comtals y les senyorials; y a la segona, les reyals y les locals. Les comtals les agrupem per comtats, seguint l'orde de l'incorporació d'aquèstos al de Barcelona. Les reyals y locals les descrivim per regnats, primer les batudes en seques reyals, després les batudes en localitats, seguint pera les derreres l'orde en que les monedes fan la llur aparició, sigui als documents, sigui en exemplars d'elles; com això no 'ns es possible respecte de totes, agrupem les que no poden atribuirse ab certitut o ab probabilitat a una data determinada pera descríureles al final del derrer regnat en qu'opinem que se n'encunyaren. Tant en l'una serie com en l'altra, farem precedir les noticies numismàtiques del govern de cada comte y de cada rey per una molt suscinta nota històrica, com es costum ferho a les obres de Numismàtica; als antecedents històrics y documentals, seguirà la descripció individual de les monedes, per comtats o senyorius les de la primera secció, y per regnats les de la segona, fent respecte de cada moneda les indicacions de consuetut sobre 'l lloc ont se guarda y 'ls autors de Numismàtica que l'han publicada; y, per últim, derrera la descripció seguirà un estudi dels exemplars descrits. Com a complement de les de la segona secció, qu'acaba ab el decret d'extinció de la moneda catalana, propriament dita, en 1716,

dediquem un apèndix a la descripció de les monedes encunyades a Catalunya o fora de Catalunya pera us exclusiu del Principat, però ja acomodades quasi totes al sistema monetari castellà.

A les parts del llibre que titulem «Documents justificatius», que seguirán á cada secció, donem la copia íntegra dels més interessants que 's citen al cos del treball, preferint els inèdits y no encloguenthi dels ja publicats més qu'aquells dels quals hem cregut no poder prescindir donat l'objecte del treball, com són, per exemple, els relatius a la creació de noves monedes, o a alteracions fonamentals fetes a les ja circulants. En aquestes parts, qu'hauríem pogut fer molt extenses, com se podrà deduir de les nombrosíssimes cites de documents que 's fan al text del llibre, hem procurat esser molt concrets. Així, deixem de copiar la majoría de les llicencies d'encunyar otorgades a diferentes localitats per estar quasi totes dictades en iguals termes y ser suficient posarne algunes poques com a mostra de lo que són les altres. Respecte dels documents inèdits, els transcrivim ajustantnos a llurs originals y dels que solament hem vist la copia, a aquèsta.

Finalment, acompanyem la reproducció gràfica dels exemplars de les monedes descrites, tretes sempre qu'hem pogut directament de les monedes meteixes, y les altres dels dibuixos publicats, especialment dels de l'obra de M. Aloïs Heiss y dels del Catàlec d'En Vidal-Quadras. El llegidor ne trobarà a faltar algunes; però es que d'elles, malgrat el nostre desitj, no hem conseguit obtenirne cap, ni copia, o no hem lograt saber ont paren al present. De les varietats de poca importancia, com són les d'any d'encunyació, etc., no 'n donem reproducció.

No tenim la pretensió d'haver acabat l'assumpte, ni d'haver resolt totes les dificultats que presenta l'estudi y la classificació de les monedes catalanes; però sí la d'haver avençat un pas en aquesta vía y la d'oferir, als estudiosos, nous y no escassos elements pel coneixement d'elles. Molt queda encara per fer : els nostres arxius generals guarden abundor de noticies ignorades

sobre aquèsta com sobre totes les branques del saber; bon nombre d'arxius locals resten inexplorats, y no falten petites coleccions particulars sense examinar detingudament, com caldría ferho, per que l'experiencia 'ns ha ensenyat que no es temps perdut el que s'hi esmersa y són varies les monedes fins are inèdites y desconegudes que publiquem de qu'elles ens n'han proporcionat el coneixement. Per la nostra banda hem fet lo qu'hem pogut y lo qu'hem sabut.

Premiada aquesta obra al Concurs Martorell, ha tingut ademés l'alta honra de ser patrocinada per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, nova institució de cultura derrerament creada per la Excelentíssima Diputació Provincial de Barcelona. Al publicarla en llengua catalana, l'autor ha procurat atendre les indicacions que sobre ortografía ha rebut del Institut. Gracies també a la bona voluntat d'aquèst, la reproducció gràfica de les monedes s'ha fet per fotografía directa dels exemplars de que s'ha pogut disposar; la de les restants, per fotografía dels dibuixos.

INTRODUCCIÓ

I

DE LA MONEDA EN GENERAL

Concepte de la moneda.-Valor.-Pes.-Empremptes.-Fabricació.-Dret de moneda.

Moneda es una peça de metall ab valor propri, garantit pel poder públic, cambiable ab tots els altres valors.

Tres coses són essencials a la moneda pera que pugui anomenarse tal, diu Sant Isidor de Sevilla : «metallum, figura et pondus», metall, empremptes y pes; qu'equivalen, al nostre concepte, a valor propri, garantía del poder públic y sistema monetari. Direm quelcom de cada un d'aquestos requisits essencials, per l'orde en que 'l desenrotllo històric dels cambis els presenta.

La necessitat que té l'home de proporcionarse lo que no posseeix y li manca, originà 'l cambi de productes, y la conveniencia de facilitar els cambis, originà la moneda. El pas del primitiu cambi de producte ab producte, al cambi de tota mena de productes ab moneda, en el significat qu'avuy donem a aquesta paraula, tardà molt en realisarse. A la permuta o barata de productes indeterminats substituí 'l cambi d'un o més productes indeterminats ab un producte determinat, escullit per cada poble com a patró pel general apreci en qu'hi era tingut. Poc a poc la majoría dels pobles anaren adoptant els metalls, especialment els preciosos, com a patró pera llurs cambis, per reunir aquèstos un conjunt de condicions que 'ls fan més aptes que cap altra mercadería pera realisar l'expressada funció. Una d'elles es la divisibilitat, que permet relacionar el valor que se li dóna ab el de la mercadería que 's tracti de cedir o d'adquirir: d'aquí també l'introducció del us d'apreciar el valor dels metalls al pes, o sigui ab balança. Aquest avenç ne portà un altre, y fou 'l de tallar els metalls en peces d'un pes determinat y relacionat el de les unes ab el de les altres, sistema que, si no feya innecessari l'us de la balança, el facilitava molt y, per consegüent, resultava més favorable als cambis. Fins aquí encara 'ls metalls usats pels cambis no passen de ser una mercadería com qualsevol altra, y 'ls tegells o llengots,

tallats a pesos proporcionats, exigeixen l'us constant de la balança pera comprobar el pes, y 'l de la pedra de toc pera comprobar la qualitat : pera poder anomenarlos moneda 'ls hi manca una garantía suficient de llur qualitat y de llur pes que 'ls hi dongui la confiança dels que 'ls han d'acceptar o rebre. Malgrat les seves deficiencies, no passaren més avant d'aquest sistema molts pobles de la antiguitat, entre ells els tan avençats en cultura com els imperis d'Assiria y de Babilonia y l'Egipte dels Faraons. Ja en alguns dels antiguíssims tegells que s'han trobat y 's conserven en varis museus, s'hi noten signes o senyals indicatius sens dubte de llur respectiu pes o valor, però no existeix cap noticia que permeti afirmar qu'aquestos signes tinguessin altre objecte que l'expressat, y menys que 'ls hi donguessin curs legal pel pes o valor en ells marcat. Se n'han trobat, emperò, d'altres que porten gravat el signe o 'l nom dels que 'ls fabricaven o 'ls donaven en pagament d'alguna cosa, d'ont s'esdevingué que fossin acceptats y correguessin sense probarlos ab la pedra de toc y sense pesarlos, segons era la confiança qu'a les gents mereixíen les persones quals noms o signes portaven. Això els convertía ja en verdaderes monedes, si bé de curs voluntari, doncs no s'hi inmiscuía pera res el poder públic. Constituíen lo que M. Babelon anomena moneda privada, qu'en la seva opinió precedí a la majoría dels pobles a la moneda pública, o sigui a la garantida pel poder públic [1]. De lo dit se 'n desprén que 'l merèixer la confiança del poble es un dels requisits qu'ha de tenir la moneda, y, com aquesta confiança ningú està en millors condicions que 'l poder públic pera proporcionarla, d'aquí l'intervenció d'aquèst en la moneda, expressada per medi de les empremptes qu'hi té gravades, qu'es a lo que Sant Isidor anomena *figura* y designen els numismàtics ab la paraula *emprempta*.

A aquesta derrera evolució del patró dels cambis, qu'importa la creació de la moneda propriament dita, es a lo que s'ha donat el nom d'invenció de la moneda. Discuteixen els autors sobre 'l lloc y 'l temps en qu'aquesta invenció 's realisà, resultant de llurs parers lo més probable qu'a les derreríes del sigle VIII o al comencement del VII, avants de la nostra Era, fou introduida simultaniament la moneda d'or a l'Asia Menor pels reys de Lydia, y la de plata a Grecia per Fidón d'Argos. La tradició romana atribueix al rey Servi Tuli la creació del *æs signatum*.

(1) E. Babelon : *Les origines de la monnaie*; París, 1897. Aquesta obra y l'article *Monnaie*, publicat pel meteix autor a la *Grande Encyclopédie*, ens han servit molt pera la redacció de la part d'aquesta Introducció dedicada a la moneda en general. El lector que desitji més detalls les consultarà ab profit.

Se deu als grecs la propagació de l'us de la moneda per quasi tots els pobles de l'antiguitat. Els primers en adoptarlo foren les colonies gregues que vorejaven el Mediterrani aixís oriental com occidental, de manera que «als primers anys del sigle VI no hi havía factoría helènica d'un poc d'importancia que no tingués sa moneda oficial y autònoma [1]». Per conducte dels grecs, s'introduí l'us de la moneda a la Península Ibèrica.

Valor. El valor es un requisit essencial de la moneda propriament dita, per que, com acabem de veure, aquèsta no es altra cosa qu'una mercadería escullida pera patró del cambis. Sense aquest requisit, la moneda no sería tal, sinó senzillament un signe de valor.

Convé fer constar que, per extensió, s'ha donat el nom de moneda a certs signes de valor. Tals són : les anomenades *monedes de necessitat*, encunyades en temps de guerres o de calamitats públiques, de les quals reben el nom de *monedes obsidionals*, les encunyades en poblacions sitiades; les que els documents catalans anomenen *senyals*, encunyades per diverses localitats, ab autorisació del poder públic o sens ella, pera subvenir a la falta de moneda corrent; les que 'ls meteixos documents anomenen *ploms*, *pallofes* y *pallerofes*, encunyades també per diverses localitats ab igual objecte, però ab molta més freqüencia per entitats y corporacions relligioses o civils pera llur us exclussiu y pera major conveniencia de determinats serveys propris de les meteixes; y, finalment, els bitllets de banc y altres documents similars, originats pel desenrotlllo cada día creixent de les transaccions comercials.

Tots aquestos signes de valor tenen de comú l'esser cambiables ab els altres valors, no pel llur real y propri, sinó pel que se 'ls hi dóna ja per convenció expressa o tàcita, ja per autoritat competent que respòn de llur cambi ab moneda propriament dita. Poden compendre's en la denominació general de moneda representativa o de moneda fiduciaria.

Participa d'aquest caràcter y del de moneda propriament dita, la que s'anomena suplementaria o complementaria, encunyada ordinariament pel poder públic pera fer possibles les transaccions al detall, o de productes d'ínfim valor, la qual corre per un valor molt superior al del metall que conté. Aquèst es el cas en que 's troba la moneda de coure avuy en día en quasi bé tots els pobles civilisats. Se l'anomena així meteix moneda divi-

(1) F. Lenormant : *Monnaies et Médailles*; París, p. 16. Donem per repetit lo dit a la nota antecedent, tant respecte d'aquest llibre com de l'obra del meteix autor : *La monnaie dans l'antiquité*; París, 1879.

sionaria, però creyem qu'aquest calificatiu no es prou exacte, per que, fora de les peces qu'a cada país constitueixen l'unitat monetaria, totes les altres que s'hi encunyen son múltiples o divisors d'elles.

Tres menes de valor són d'apreciar a la moneda propriament dita: l'intrínsec, el legal y el relatiu.

Valor intrínsec es el que tenen al mercat els metalls de qu'estàn fetes les monedes. En la seva determinació hi entren tres components: la classe, la qualitat y la quantitat d'aquestos metalls. Es evident que segons la classe de metall de que les monedes siguin fetes, or, argent, bronzo o coure, que són y han sigut els més frecuentment usats pera llur fabricació, llur valor serà major o menor, y ho es també que, segons sigui més grossa o més petita la quantitat de metall que continguin, tindràn les monedes més o menys valor.

La qualitat del metall fa referencia a la seva puresa: segons la massa del metall sigui més o menys homogenia, aquèst valdrà més o menys. Com els metalls no 's troben purs a la naturalesa, sinó barrejats ab altres substancies de les quals se 'ls ha de despullar, resulta qu'es impossible obtenirlos d'una homogenitat perfecta. En virtut d'aquesta consideració, s'ha reputat com pur o fi l'or que té un 98'40 o un 99'20 per cent de la seva massa de metall pur; y com pura o fina, la plata que té un 95'834 per cent de la seva massa de metall pur; o sigui, l'or al qui sols li faltin $^3/_4$ de gra per esser de 24 quirats, y la plata a la que sols falti $^1/_2$ diner, o, lo qu'es lo meteix, 12 grans, pera esser de 12 diners. A aquest efecte convé saber que l'or pur o l'homogeni se 'l suposa dividit en 24 quirats y cada quirat en 12 grans, y que la plata pura o l'homogenia se la suposa dividida en 12 diners y cada un d'aquestos diners en 24 grans [1].

La relació de la massa d'una quantitat qualsevol de metall ab la quantitat de metall pur o fi que conté, es lo que s'anomena *lley* del metall. La *lley* de la moneda es, per consegüent, la quantitat de metall pur, del que deu estar formada, que conté ab relació a son pes. També se li dona en Numismàtica el nom de *títul*.

S'anomena *lliga*, a les monedes, la quantitat que resulta de llur pes, deduida la lley.

La lliga de les monedes d'or y d'argent, la constitueixen altres metalls inferiors: aram, etc.

Quan el metall ric de qu'estàn fetes les monedes conté molta lliga, dit me-

(1) J. Salat: *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; Barcelona, 1818, ps. 3 y 5.

tall, si 's tracta de plata, pren el nom de *billó*. Alguns antics documents catalans l'anomenen, com veurem, *bossonaya*, *bassonalla*, *balsonalla*, paraula qu'En Salat creu equivocadament que significa una mena de moneda o qu'es el nom propri d'una moneda, essent aixís qu'es un calificatiu aplicat a tota mena de monedes ab molta lliga. Per llur color fosc, també 's califiquen als documents, aquestes monedes, de *negres* y *brunes*.

A les monedes d'or, però barrejat ab plata, se les diu d'*electron*, per ser aquest el nom que 'ls antics donaren a aquesta barreja. Alguns numismàtics moderns donen també aquest nom al metall de les monedes d'or de baixa lley, o ab molta lliga de plata o d'altres metalls. Nosaltres sospitem que 'ls calificatius de *roals*, *rovalls*, *rovallensis*, qu'en certs temps se donen a aquesta mena de monedes en documents de Catalunya, pot expressar el meteix concepte.

De la lley de les monedes s'han derivat a Catalunya els noms o calificatius ab qu'algunes delles han sigut conegudes. Al principi se n'hi encunyaren de plata fina, a mitjans del sigle XI se començà a posarhi força lliga, y a derrers del sigle següent la lliga representava ja 'ls dos terços del pes de les monedes. Aquèsta augmentà encara durant la major part del regnat de Jaume I, essent de cinc sextes parts del pes de les monedes, però disminuí, vers els derrers anys del meteix regnat, a les tres quartes parts del dit pes, y en aquesta proporció quedà legalment fixada durant varis sigles. A la moneda que tenía quatre diners de lley, se l'anomenava *quaternal* o *de quatern*: a la que 'n tenía dos, *doblencha*, *de doblench* y *de doblet*, y a la que 'n tenía tres, *ternal*, *ternencha* o *de tern*. Quan Pere II, a derrers del sigle XIII, restablí l'encunyació de la moneda de plata, creant el *Real*, *Croat* o *Gros*, l'acomodà al sistema de la moneda de billó, donantli 'l valor de 12 diners de tern, o sigui 'l d'un sou de moneda. Per no haverho fet així Pere III al crear la moneda d'or a mitjans del sigle XIV, se 'n seguiren molts inconvenients.

El valor intrínsec de les monedes, qualsevol que sigui 'l metall o metalls de que 's composin, no pot esser un valor constant y fixe, puig depèn del que tinguin a cada moment els metalls al mercat.

Valor legal es el qu'atribueix el poder públic a les monedes qu'encunya, y per qual valor aquèstes deuen ses preses y donades per tots els seus sotmesos.

No cal recalcar la conveniencia de qu'aquest valor s'acosti lo més possible al real o intrínsec que tenen les monedes y 'ls perjudicis qu'en cas contrari 's produeixen. Es aquesta una materia que tracten extensament els autors d'Economía Política y que no deuen oblidar els governants.

Ab ella té estreta conexió la que 's refereix al establiment de la relació de valor entre les monedes d'or y les de plata, als países bimetallistes, o sigui ont el poder públic encunya monedes dels dos metalls y les hi senyala valor. Aquesta relació té d'acomodarse també al valor intrínsec de les monedes, això es, al que tinguin llurs respectius metalls al mercat, y presenta en certes ocasions grans dificultats, per que, essent variable l'un y l'altre, ho es també la relació qu'entre ells s'estableix. Però aquèst es també un assumpte propri de l'Economía Política sobre 'l qual no 'ns devem extendre: n'hi hà prou ab fer constar que dita relació legal ha variat durant el transcurs dels sigles, y ha sigut diferenta segons els países.

Al valor legal atribuit a les monedes, a Catalunya se li dóna 'l nom de *for*; al fet d'atribuirli dit valor, se 'l denomina *aforar*, y al de tràureli o desmonetisarla, *abatre*. A les monedes desmonetisades, les anomenen també alguns documents *afollades*, y en altres més moderns se diu qu'han sigut reduides a billó quan se tracta de les de metall ric; ab lo qual, al nostre entendre, se vol significar qu'encara que fossin abatudes o desmonetisades, podíen còrrer pel valor que cada hu volgués donàrleshi al rèbreles.

Valor relatiu de la moneda, es el representat per la seva potencia adquisitiva. Es el més difícil de determinar, perque depèn en cada moment del que tenen dos valors diferents essencialment variables, el del metall de la moneda y 'l de la mercadería ab la que se la compara. Perxò resulta impossible averiguar ab exactitut quin fou el valor de les monedes antigues comparat ab el de les avuy corrents, puig ademés d'exigir el coneixement del valor intrínsec y del valor legal d'aquelles monedes, exigeix el de llur valor relatiu, y aquèst ha cambiat constantment, no sols si 's considera 'l qu'ha tingut en un lloc respecte d'un altre en un meteix temps, sinó 'l qu'ha tingut en un sol lloc y 'l qu'ha tingut en la successió dels temps. Qualsevol que sigui la mercadería que 's prengui per patró, per considerarla menys subjecta a cambis de valor, o 'l conjunt de mercaderíes que s'esculleixin pera compararles ab la moneda, el resultat que s'obtingui no 's podrà apreciar més que com aproximat, y, encara, ab relació a la data o espay de temps qu'hagi servit de basa pel càlcul.

Pes. Hem indicat que 'l pes, com expressió d'una quantitat determinada, era un dels factors del valor intrínsec de les monedes. Ara anem a considerarlo des del punt de vista de la proporció qu'estableix entre unes y altres monedes, això es, com fonament de tots els sistemes monetaris.

Ja avants del establiment de la moneda propriament dita, els metalls s'a-

valuaven al pes, y aixís continuaren avaluantse en lo successiu. Ara bé, tota avaluació exigeix un punt de partida, un pes conegut o patró al qui tots els altres pesos puguin referirse. Aquest patró fou la basa del sistema ponderal de cada poble y s'hi ajustà 'l pes de les monedes que cada poble encunyava. Els sistemes monetaris reconeixen, doncs, per basa 'l ponderals y, com aquèstos, son diferents d'un poble al altre. Sembla que 'ls més antics sistemes monetaris tenen per basa 'ls sistemes ponderals de l'Asia y derivaren la llur unitat, el *stater*, del *talent* de Babilonia, que pesava uns trenta kilos. La *daragmana*, meytat del *stater*, de 8'41 grams de pes, fou també una unitat monetaria, usada principalment pels grecs ab el nom de dracma. Són en gran nombre els sistemes monetaris que s'han usat y estudien els autors; a nosaltres solament ens interessa fer constar que 'ls usats a la Península Ibèrica foren, a l'antiguitat, segons els estudis d'En Zobel, el focibabilònic, el púnic-sicilià y 'l romà ab les seves successives modificacions, y a les Edats mitjana y moderna, els sistemes derivats del romà-bizantí, principalment el carolingi, que fou 'l seguit a Catalunya.

El sistema monetari carolingi tenía per basa la lliura, que 's dividía en 20 sous y 'l sou en 12 diners. En aqueix sistema, la lliura y 'l sou eren monedes imaginaries o be de compte, y sols els diners foren monedes efectives, això es, encunyades y corrents: s'encunyaren també meytats de diner, qu'eren anomenats òbols. Igual a Catalunya: la lliura, basa del sistema monetari, se dividía en 20 sous y 'ls sou en 12 diners; essent, també, la lliura y el sou solament monedes imaginaries o de compte, y els diners, ab les llurs meytats anomenades *malles*, monedes reals y efectives. El pes, no obstant, de la lliura catalana, no era 'l meteix del de la lliura monetaria de Carlesmany o carolingia, sinó qu'era un xic major, y a això atribuim la divisió de la lliura catalana en 21 sous y no en 20, que 's dedueix d'alguns documents haver estat en us a Catalunya als primers temps de les seves encunyacions. La lliura de dotze unces era la meteixa pels pesos y pera les monedes, tant al sistema carolingi com al català, y no es estrany que s'usessin també com monedes imaginaries o de compte alguns divisors ponderals de la lliura, sobre tot l'*unça* y l'*argenç*, que may foren monedes encunyades y efectives.

Això durà tant com el pes de les monedes o el llur valor intrínsec fou el que devía esser; però ben aviat aquest valor anà minvant, ja per reducció del pes, ja per augment de la lliga, y resultà que la suma de doscents quaranta diners efectius y corrents, que devía pesar y valer una lliura pes, no la pesava ni la valía. D'aquí vingué la distinció entre la lliura pes y la lliura

moneda. La lliura pes continuà essent a poca diferencia la meteixa: però la lliura moneda 's convertí en la suma del valor que representaven doscents quaranta diners dels corrents. Lo que passà ab la lliura pes, s'ha d'extendre als sous y als divisors ponderals de la lliura usats com monedes imaginaries o de compte. Aquesta diferencia l'expressen els documents catalans indicant si les monedes imaginaries de que s'hi parla s'hàn d'entendre a pes, *ad pensum*, etc. o si s'hàn d'entendre *de moneda*, *de diners*, *de diners corrents*. El sistema monetari continuava essent el meteix, però la seva basa, la lliura, d'un valor fixe s'havía convertit en un valor variable. A Catalunya, des de darrers del sigle XII y pot ser un xic avants, la lliura moneda prevalesqué sobre la lliura pes: per manera qu'als documents en que no s'expressa de quína lliura o altra moneda imaginaria 's tracta, s'hà d'entendre que 's refereixen al valor de la moneda corrent y no al pes.

Aquesta diferencia entre 'l valor dels pesos ponderals y dels pesos monetaris, exigí la fabricació y us de pesos especials pera les monedes. Dels que's fabricaren y s'usaren a Catalunya, se 'n sab molt poca cosa. Creyem qu'hi fan alusió les paraules *pesas*, *pessas* y *pensas*, qu'ab referencia a monedes se troben usades en alguns documents, així com també la paraula *mancusal*. No hi hà dubte que son pesos monetaris els *pesals* que manà fer el rey Martí pera pesar els florins, dels quals, com veurem, se 'n conserven alguns, així com se 'n conserven d'altres destinats probablement a pesar els croats, alguns d'ells, tant per En Salat com per En Heiss, presos erradament per monedes.

Durant tota la durada del sistema monetari català, l'unitat monetaria pera la moneda imaginaria o de compte ha sigut la lliura, y pera la moneda efectiva y corrent, el diner. La primera s'ha usat ab preferencia pera les quantitats d'alguna consideració; el diner, pera les quantitats petites.

El marc, de vuyt unces, substituí a Catalunya a la lliura, pera la talla de les monedes, a derrers del sigle XII. S'usà també com moneda de compte, però en aquest concepte molt menys freqüentment que la lliura.

Quín era 'l pes del marc de Barcelona, que fou de segur l'usat pera la talla de les monedes reyals catalanes, que s'encunyaven a la seca de dita ciutat, no es cosa averiguada. M. Guilhiermoz creu que 'l pes del marc de Barcelona fou de 271'9476 grams y es avuy de 267'3333 grams [1]. Potser qu'aquèst, qu'es el de vuyt unces de la lliura pes de Barcelona, sigui 'l del marc anomenat de taula, qu'usaven els banquers y cambiadors, com s'in-

(1) P. Guilhiermoz: *Note sur les poids au moyen âge*; París, 1906; p. 119.

clina a creureho M. Brutails, però es indubtable que no era 'l del marc usat a Barcelona pera la talla de les monedes [1].

S'entèn per talla de les monedes, el nombre de peces qu'han de sortir del pes de la massa de metall que serveix de basa pera la llur encunyació, que, com ja sabem, fou a Catalunya primer la lliura y després el marc. La talla porta involucrat el pes qu'ha de tenir cada peça.

Emprempta. En Numismàtica 's dóna 'l nom d'*emprempta* a tot emblema gravat a la moneda, y el de *tipu* al conjunt d'emblemes y llegendes que cada moneda porta gravats. L'emprempta, ademés de la garantía del poder públic, es pera les monedes un ornament que permet considerarles, sobre tot en certes èpoques, com un producte artístic.

La regularitat en la forma del metall amonedat y una major fixesa en les empremptes, foren conseqüencia de la creació o introducció de la moneda pública.

La forma generalment adoptada pera les monedes, es la de una petita peça de metall, rodona y plana, anomenada pels numismàtics *flan*, a la qual major o menor grandaria se designa ab la paraula *mòdul*. El flan, mes o menys groixut segons les èpoques y 'ls paisos, presenta dúes superficies planes o aries, qual centre s'anomena *camp* : d'elles reb el nom d'*anvers* la que mostra empremptes principals, y el de *revers* l'altra; a Catalunya són vulgarment conegudes ab el nom de *cara* y de *creu*, respectivament, per ser quasi sempre una cara y una creu l'emprempta que portaven les monedes qu'hi corríen. Quan el contorn del flan està tallat en forma de serra o dents, les monedes se denominen *serrades* o *dentades*; *contornejades*, quan les volta un cercle del meteix o de diferent metall del qu'estàn compostes, y *esquifades* quan de les aries l'una es cóncava y l'altra convexa; però les derreres denominacions no tenen aplicació a la Numismàtica catalana, per no haverhi peces d'aquesta mena. Al espay de l'aria o camp de les monedes que ve dessota del emblema principal qu'hi hà gravat, se l'anomena *exergue*.

Les empremptes estàn constituides per emblemes y per llegendes, y uns y altres se divideixen en principals y secundaris. Els emblemes principals estàn gravats ordinariament al centre del camp, y a llur voltant els secundaris. Les llegendes estàn gravades quasi bé sempre al voltant del camp, en disposició circular, quan son principals, y al exergue, y també al camp al

(1) J.-A. Brutails : *Note sur la valeur du sou de tern en 1298*: París, 1901, pg. 3, 4 y 5.

voltant de l'emblema en diferentes disposicions, quan son secundaries. Hi hàn monedes que no porten emblemes principals : el centre de llur camp està ocupat per llegendes en diferentes disposicions, però generalment en disposició horitzontal, distribuides en una o més ratlles : tals són, per exemple, quasi totes les aràbigues.

Les empremptes a les monedes estàn gravades en relleu. Les que mostren, per excepció, l'emprempta en buyt o en fons en una de ses cares, s'anomenen *incuses*. Les gravades ab un sol cuny y sobre un flan molt prim, que dóna en una cara 'l gravat en relleu y en l'altra 'l meteix gravat en buyt, se coneixen ab el nom de *bracteades*. D'aquestes derreres n'hi hàn algunes de catalanes. Al cercle o cercles, quasi sempre de ratlles o de punts, que tanca tota l'aria de les monedes y enclou emblemes y llegendes, se l'anomena *orla*; y al cantell del flan, quan porta ornaments o llegendes, se l'anomena *cordó*.

Les expressions *a la dreta y a l'esquerra*, pera designar la disposició dels emblemes y llegendes, d'us tan freqüent en Numismàtica, fan referencia no a les monedes sinó al qui se les mira.

Els emblemes, als quals els documents catalans donen el nom d'*empremptes* y també de *senyals*, són tan variats y nombrosos que no es fàcil conèixerlos tots. Aquesta varietat obeeix a varies causes, com són : el nombre extraordinari d'Estats, ciutats y fins petites poblacions més o menys independents, qu'han encunyat moneda en us perfecte de llur sobiranía; el no menys considerable d'entitats, ciutats y poblacions que n'han encunyat ab permís del poder públic, y fins, abusivament, sense dit permís; el caràcter que, sobre tot els pobles antics, donaren a aquestos emblemes, que 'ls convertía en veritables medalles, fenthi ab ells ostentació de llurs creencies y tradicions, dels llurs monuments y obres d'art y de les llurs gestes memorables: y, finalment, la deficiencia de les eynes usades durant molts sigles pera fabricar la moneda que, a més de facilitar l'establiment d'obradors monetaris, obligava a augmentar les emissions per la freqüencia ab que s'inutilisaven els encunys.

L'evolució històrica de les empremptes, en ses linies generals, es com segueix : al período arcayc del monedatje les monedes sols porten empremptes en relleu al anvers, ocupant son revers una o més incusions, a les quals s'ha donat el nom de *quadrat incús*; les empremptes eren molt senzilles y consistíen en la representació de plantes y animals, alusius de vegades, com armes parlants, al nom de les poblacions qu'emitíen les monedes; a les derreríes d'aquest período, apareixen també empremptes en relleu dintre 'l qua-

drat incús del revers. Vers l'any 480 avants de nostra Era, una empremptes en relleu substitueix al revers el quadrat incús. Llavors comencen a veure's al anvers de les monedes, y en endevant sempre ab més freqüencia, caps de divinitats, ordinariament de perfil, y les empremptes dels reversos se multipliquen, essent per lo general de caràcter relligiós. Al últim terç del sigle IV, els successors d'Alexandre Many introdueixen a les monedes la representació de les efigies reyals, y les empremptes comencen a pendre un caràcter civil. En temps de la república romana, diu Barthélémy, les empremptes formen una veritable galería històrica, en la qual se pot passar revista a l'historia del gran poble, ab son culte, ses llegendes, ses costums y sos personatjes [1]. D'August avall, ocupa l'anvers el retrat del emperador o d'algún individuu de la seva familia, y els reversos són variadíssims (els de les monedes del emperador Hadrià pujen a dos mil), y fan també alusió al emperador, sense que deixin de véureshi divinitats, obres d'art, temples, etcétera. Als primers anys del sigle IV de la nostra Era, comença a gravarse a les monedes la creu y altres emblemes cristians. Les primeres monedes de l'Edat mitjana, als Estats que 's formaren al occident d'Europa, foren una copia de les dels derrers temps del Imperi romà: als pobles d'Orient predominà l'influencia bizantina. Les empremptes de les monedes bizantines son menys variades y tenen un caràcter marcadament cristià. Ademés de la creu y altres emblemes cristians, hi figuren imatges del Salvador, de la Verge y de sants, així com també representacions dels emperadors. Igual caràcter prengueren les del occident d'Europa, al apartarse de llurs primers models y al desenrotllarse 'l feudalisme; la creu se fa d'us constant y general, presentant en sos detalls varietat de formes; apareixen bustes de sants y més tart de bisbes y de magnats. Al sigle XIII tornen a pendre la supremacia 'ls caps y bustes reyals, y, sense deixar als reversos l'us de la creu, s'hi introdueix poc a poc el dels escuts y altres emblemes heràldics, com també 'l dels emblemes parlants. Al finalisar l'Edat mitjana, a més dels caps y bustes dels sobirans, s'hi veu la figura complerta d'aquèstos, de cara, de perfil, asseguts, drets, a peu, a cavall, etc., d'un dibuix y d'un estil molt semblants als dels que figuren als segells dels documents de l'época. A l'Edat moderna, els bustes y caps reyals y els escuts d'armes o altres emblemes del Estat, dominen en absolut a les empremptes de les monedes.

Per lo que respecta a les empremptes de les monedes catalanes, les com-

(1) J. B. A. A. Barthélémy: *Nouveau manuel complet de Numismatique ancienne*; París, 1851; p. 16.

tals y senyorials són semblants a les que s'usaren a l'època feudal y força variades; y les reyals, fora les dels dos primers reys y les de doblenc de Jaume I, totes les altres de billó, plata y coure, ab comptadíssimes excepcions que farem notar en son lloc, mostren un aspecte uniforme : el cap o bust reyal, de costat, al anvers, y al revers, una gran creu que parteix en quatre parts tota l'aria de la moneda, cantonada la creu als quatre espays buyts que queden entre sos braços per dos anellets y per sis punts o besants, contraposats als buyts els anellets un a un y els sis punts acoblats de tres en tres en disposició triangular. Es un fet notable que moltes de les monedes locals catalanes, entre elles quasi totes les de plata encunyades durant l'aixecament de Catalunya contra'l govern de Felip IV, adoptessin pel revers aquesta meteixa emprempta. Les d'or, totes reyals, foren de variades empremptes; les de les primeres que s'encunyaren, els florins, foren, com ja llur nom ho indica, una copia de l'emprempta de les monedes de Florencia; els timbres del temps de Joan I tenen, al anvers, la figura entera del rey dret y de cara, y al revers, l'escut reyal timbrat ab son capell de guerra; les restants, ab excepció d'algunes de Carles y Joana, porten el bust reyal al anvers y l'escut reyal al revers. Les locals, de coure, són d'empremptes variades, freqüentment heràldiques, y moltes porten al anvers el cap o el bust del rey; als senyals encunyats al principi del regnat de Ferràn II, en lloch del bust reyal hi hà l'inicial del nom o 'l nom enter de la població que'ls encunyà.

El fet, freqüentíssim en tots els temps, de l'imitació o copia de les empremptes de les monedes, quan no obeeix a un propòsit de frau o d'especulació ilícita, s'explica pel desitg d'afavorir la circulació de la moneda, gravanthi empremptes iguals o semblants a les de les monedes més acreditades al comerç, y, a l'Edat antiga, també a les de les monedes que per la llur bellesa provocaven l'admiració de tothom. El coneixement de la filiació de les empremptes es molt convenient pera la classificació cronològica de les monedes, y es un aforisme numismàtic que les que s'imiten son quasi bé sempre les contemporanies. Aquesta regla, no obstant, admet alguna excepció, com ho es la copia a Catalunya, ab el nom de *trentins*, durant la primera meytat del sigle XVII, de les *excelents* dels Reys Catòlichs.

De les empremptes de les monedes, en llur aspecte artístic, direm poques paraules, per que solament les de l'Edat antiga mereixen esser considerades en aquest concepte. Les més antigues son un trassumpte de l'art arcayca en ses demés branques. Obtenen llur major grau de perfecció vers l'any 400 y durant tot el sigle IV avants de Jesucrist. Comencen després a decaure, però conserven sempre un segell artístic fins al sigle III de la nostra Era. Des del

comencement d'aquèst, la decadencia 's va accentuant depressa, y al iniciarse l'Edat mitjana perden del tot el caràcter artístic, que no han tornat a recobrar, encare que 's noti qualque millora sobretot a l'Edat moderna.

En aquèsta, el caràcter d'obra d'art ha quedat reservat pera les medalles; a les monedes, l'art hi representa un paper secundari.

Les llegendes acostumen contenir el nom del lloc ont s'ha encunyat la moneda: el nom y títuls del sobirà qui l'ha feta encunyar o en qual temps s'ha batut: explicacions dels emblemes, sobre tot dels del revers, quan contenen figures alegòriques o fan referencia a fets històrics o mitològics: invocacions relligioses; noms de magistrats; de gravadors dels encunys: el nom propri de la moneda, etc. Indicat ab lletres, xifres o d'altra manera, s'hi trova devegades el valor de la peça: la data de l'encunyació; la seca que l'encunyà, y fins l'emissió a que correspòn. Hi hàn monedes en que la llegenda del revers es una continuació o complement de la del anvers (com passa també ab els emblemes), y altres en qu'abdúes llegendes son independents.

Les llegendes estàn escrites, fora comptades excepcions, ab lletres majúscules, de les propries dels alfabets usats als paisos ont les monedes han sigut encunyades. Això, unit a la freqüencia ab que s'hi veuen abreviatures y al us de monogrames, fa que la paleografía sigui un auxiliar valiós pera llur estudi y classificació.

La llenga en qu'estàn escrites les llegendes es també ordinariament la del poble que les gravà, predominant a l'Edat antiga sobre de les altres la grega y la llatina, y aquesta derrera a l'Europa central y occidental durant tota l'Edat mitjana y fins ben entrada la moderna.

A Catalunya les llengues y lletres usades a les llegendes han sigut les gregues, les ibèriques y les llatines a l'Edat antiga, y les llatines a les Edats mitjana y moderna, ab llurs varietats romànica y gòtica. No cal dir que les que 'ls àrabs usaren a les monedes qu'encunyaren a Lleyda y a Tortosa son les aràbigues, com ho son també les qu'alguns comtes y reys feren batre copiantne d'aràbigues. En llenga catalana, solament s'hi escrigueren les *pugeses*, algunes poques de localitats durant els sigles XVI y XVII y els diners de Carles III, l'arxiduc, als primers anys del sigle XVIII. També són poques les que porten indicació de valor, essent les més antigues que coneixem els *coronats d'Aragó* de Joan I. La data, fora alguna peça d'or de Joana y Carles, no comença a posarse a les nostres monedes fins en temps de Felip I. Fórmules relligioses se llegeixen en monedes comtals, als *timbres* y als *coronats d'Aragó*, als *pacífics*, en poques monedes d'or de Ferràn II y

en més poques encara monedes locals; a les derreres, com a les comtals, fan quasi be sempre referencia a l'emprempta.

Además d'alguns símbols y llegendes accessoris, posats a les monedes com complement de l'emprempta principal, o com ornament y també de vegades com signes de seca, d'emissió y de mestres de seca, se n'hi veuen d'altres gravats després d'haver estat les monedes en circulació. Aquèstos se denominen marques y contramarques, y llur objecte obeeix a diferents motius. A Catalunya abunden dintre 'l numerari local, y a les monedes que 'n tenen se les anomena *ressenyalades*; de símbols y llegendes accessoris se n'hi troben pocs, feta excepció dels florins y d'algunes altres monedes d'or.

Els antics anomenaven *tesseres* a certes peces de metall o d'altres materies [1], que tenien sovint l'aspecte de monedes per la llur forma y per portar

(1) M. Babelon, a la p. 390 de son llibre *Les origines de la monnaie*, diu que 'ls bizantins y sobre tot els àrabs, a Egipte y a Siria, tingueren monedes de vidre, y a la p. 419 parla de tesseres antigues monetiformes de plom, de ferro, de porcellana d'Egipte y d'argila cuyta, que s'usaren també com monedes obsidionals o com monedes fiduciaries.

L'autor d'aquest llibre posseeix una tessera monetiforme d'argila cuyta trovada a Empuries, que, per esser inèdita y potser l'única de son genre trobada a Catalunya, creu que serà vista ab gust pels llegidors. Les seves reproducció y descripció són com segueix :

Anv. Dos barres o ratlles horitzontals, de diferent llargada, y altres tres verticals, també de diferent llargada, sota d'aquèlles; orla linial.
Rev. Al camp, dofí nadant, a dreta; orla linial.
Gruix : uns 4 milímetres.

De monedes de vidre, el coleccionista barceloní En Joseph Busquets ne posseeix una, trobada a Palestina, que creyém inèdita, y descrivim a continuació :

Anv. + ΛΕΟΝΤΙΟΥ; al camp, bust del emperador, de cara : té 'l bras dret aixecat y ab la mà esquerra sembla aguantar un rotllo o plec (*volumen*); l'orla, molt sortida, té la forma del motiu arquitectural anomenat *toro*.

Dels dos Leoncis, qui portaren el títul d'Emperador d'Orient, el I y el II, als que podría pertànyer per ses empremptes la moneda, creyem qu'es del primer, per haver estat aquèst governador de Siria, ont fou proclamat emperador l'any 484, y d'ont no 's mogué, lluytant ab l'Emperador Zenón, qui 'l feu decapitar l'any 488. De Leonci II no se sab que may hagués estat a Siria.

gravades com aquèstes símbols y llegendes. De peces monetiformes se n'han fabricades també durant l'Edat mitjana y moderna. Si 'n fem menció, es per qu'alguna vegada aquestes peces han servit de moneda, com ho justifiquen els documents catalans respecte dels ploms y pallarofes de varies iglesies.

Rals (contracció de *reyals*), *croats*, *coronats*, *florins*, *timbres*, *principals*, etc., son noms donats a monedes catalanes per raò de les empremptes o de les llegendes que porten gravades.

Fabricació. Pera la fabricació de la moneda pública s'han seguit dos procediments: el d'encomanarla a l'industria privada y el de ferla directament el poder públic en un establiment montat a posta, o sigui lo qu'avuy ne diríem per administració.

El primer procediment exigía l'intervenció del poder en una o altra forma. A l'Edat mitjana estaven encarregats d'aquesta intervenció, al menys a Catalunya, els anomenats guardes o custodis y l'escrivà, quals nomenaments feya 'l representant del poder. Les condicions de l'encunyació s'estipulaven en cada cas, fentse constar en un document o contracta firmat pel representant del poder (el comte o el rey) y pel *moneder*, qu'aquèst era 'l nom que 's donava als qui 's dedicaven a l'industria de la fabricació de la moneda. Els moneders, en aquella Edat, eren nombrosos, y en molts paisos estaven associats, formant entitats o corporacions juramentades: la major part eren argenters d'ofici.

Pera la pràctica del segón procediment, que fou el que predominà, s'habilitaren o 's construiren locals qu'eren coneguts generalment per la *Casa de la Moneda*, y ab més brevetat *la Moneda*. Els documents de nostre país els anomenen, indistintament, *la Moneda* y *la Seca*. Els reys d'Aragó tingueren a Catalunya una sola seca reyal, la de Barcelona, fins a mitjans del sigle XIV en que Pere III creà la seca de Perpinyà pera l'encunyació de la moneda d'or, pero més tart s'hi encunyaren també monedes de billó y de plata, y al últim monedes locals exclusivament. L'autoritat superior qu'entenía en nostre país en assumptes de moneda, era 'l Mestre Racional: ell era 'l qui rebía 'ls comptes de les encunyacions de tota mena que 's realisaven. Els dependents de les seques se dividíen en tres categoríes: oficials, moneders y obrers, tots a les ordes del *mestre de la seca*; formaven corporació, anomenada *col-legi*, y obtingueren importants privilegis, entre ells jurisdicció privativa exercida per *alcaldes* elegits pel meteix colegi. Encara que 'l nomenament dels dependents corresponía al rey, aquèst el cedí pera alguns càrrecs a entitats locals y pera altres als avants dits colegis, ab la circums-

tancia de que pera desempenyarlos devíen esser preferits els descendents de moneders y, en tot cas, la gent de la terra. Formaven entre 'ls oficials : els guardes, l'escrivà, els assajadors, el mestre de balança y a voltes també 'l gravador dels encunys o tallador. Els moneders eren els encarregats de preparar la pasta al objecte de qu'aquèsta resultés homogenia y tingués la lliga prescrita: els qui tallaven els riells o sigui les masses de metall ja preparat y aplanat, pera donar el nombre de peces que n'havíen de sortir: els qui les colorejaven emblanquintles si eren de plata y engroguintles si eren d'or; els qui les posaven entre 'ls encunys y els qui, finalment, les encunyaven. Els obrers eren els qui ajudaven en dites operacions y els qui feyen els altres treballs de menys importancia. Pels assaigs se servíen d'una peça patró, fabricada ab anterioritat, anomenada *toca*. Com no era possible conseguir que 'ls riells tinguessin una homogenitat perfecta, ni totes les peces un pes matemàticament igual, s'establiren els anomenats remey de lliga y remey de pes, que consistíen en fixar pera cada mena de monedes un màximum y un mínimum de lliga y de pes, qu'havíen de resultar compensats al conjunt de l'emissió. Les peces qu'en més o en menys excedíen de dits remeys, eren refoses. Als residuus de la talla, se 'ls anomena *cisalles*.

Hi havía, finalment, en cada seca una caixa ab tres panys, les claus del quals obraven una en poder del mestre de la seca, altra en poder dels guardes y la tercera en poder del arrendador de l'encunyació y, en son defecte, de la persona que 'l rey designés, en qual caixa s'hi depositaven les cisalles, els encunys, les altres eynes, les toques y les monedes encunyades, fins haverse fet llur recompte y deslliurança a qui corresponía, pera posarles en circulació.

El mestre de la seca era 'l que tenía obligació de donar comptes de les encunyacions, y els guardes y l'escrivà devíen intervenir en totes les operacions y estar sempre presents als assaigs, tant de lliga com de pes, y al recompte de les peces.

Una fornal, una enclusa, un martell, unes tenalles, unes estisores, un joc d'encunys y un banc o soport pera fixarhi la pila, eren tots els instruments que 's necessitaven y s'usaven pera encunyar moneda. Al sigle XVI començaren a usarse enginys o màquines, qu'han anat augmentantse y perfeccionantse fins al present.

Els encunys eren dos : el que portava gravat en fondaria 'l revers de la moneda, qu'era 'l fixo, s'anomenava *pila*, y 'l que portava gravat en fondaria l'anvers, qu'era 'l que rebía directament els cops de martell y s'ajustava ab la mà sobre 'l flan, s'anomenava *trossell*.

Ab aquestos procediments de fabricació, no cal dir que 'ls encunyades fo-yen malbé molt sovint, y, per lo meteix, que se 'n necessitaven varies jogues per poc quantiosa que fos l'emissió que 's volgués fer.

Les diferentes operacions de la fabricació de moneda se veuen representades en gravats, y algunes de les eynes usades figuren com emprempta en monedes de l'Edat antiga y de l'Edat mitjana.

Ademés de les encunyades, s'han fabricat, en totes èpoques, però ab molta menys abundancia, monedes foses.

Dret de moneda. Ab l'establiment de la moneda pública, així la fabricació de la moneda com tot lo qu'hi fa referencia passà a esser un atribut de la sobirania.

El poder públic es el qu'adopta 'l sistema monetari que creu convenient, el que disposa l'encunyació de monedes y la fa plegar, el que les fabrica del metall o metalls que considera oportú, el que les hi senyala el valor y estableix la relació de valor entre les de distints metalls, el que les hi dóna nom, el que determina llur lley y pes, el qu'esculleix les empremptes y llegendes que s'hi han de gravar, el que mana llur curs forçós dintre el territori de la seva jurisdicció y el qu'ordena la llur retirada o desmonetisació. El conjunt de totes aquestes facultats es lo que s'anomena dret de moneda.

En virtut d'aquest dret resulta ilícit y punible tot lo que 's fa contra aqueixes facultats o d'alguna manera les minva y perjudica. En conseqüencia, es també part integrant del dret de moneda la facultat d'imposar penes als qu'ho practiquin y la d'aplicàrloshi dites penes.

Els qui incorren en tals delictes són els anomenats falsadors de moneda, en qual denominació venen compresos no solament els qui la fabriquen d'un valor intrínsec inferior al que per la lley o disposició sobirana li correspòn, ab llurs còmplix y encubridors y ab els qui a gratscient la fan còrrer, sinó, ademés, els qui de qualsevol manera alteren son valor, retallantla, llimantla, daurantla, platejantla, o gravanthi qualsevol marca que pugui ocasionar la llur desmonetisació, y els qui la fabriquen, anc que tingui 'l valor intrínsec que li correspongui, sense autorisació del poder públic.

Les llegislacions de tots els paisos han sigut y són molt severes en aquest punt, y ab raò, doncs el delicte no perjudica exclusivament al qui reb la moneda falsa creyentla llegítima, sinó que perjudica a tots els conciutadans y a la societat en general. A Catalunya, segons els *Usatges*, els moneders

falsos quedaven en persona y bens en poder del Príncep, qui 'ls imposava a son albir la pena que conceptuava justa [1].

Malgrat esser cosa ilícita y punible de conformitat a la raò natural, com ho han reconegut els Còdics moderns, la fabricació y falsificació de la moneda d'Estats distints del a que pertany o del en que resideix el falsificador, hi han hagut èpoques, particularment al sigle XIV, en que 's feya en gran escala y fins més o menys palesament per magnats y per sobirans, com ho veurem, en son lloc, comprobat per documents. A prevenirse contra això obeeixen les disposicions dictades contra 'ls importadors de dita mena de monedes.

II

MONEDES ENCUNYADES EN TERRITORI CATALÀ DURANT L'EDAT ANTIGA

Introducció del us de la moneda. - Monedes gregues y grec-ibèriques. - Monedes ibèriques. - Monedes llatines. - Monedes wisigòtiques. - Monedes aràbiques.

El territori de Catalunya té la forma d'un triàngul, limitat geogràficament al Sudest pel mar Mediterrani, al Nort per la serralada dels Pirineus des de la punta de Cervera fins al Maladetta, y al Oest per una ratlla que baixant d'aquesta montanya segueix el curs de la Noguera Ribagorçana fins prop de Boix, ont torç al Oest terra endintre pera aconseguir el riu Cinca sota de Fraga, devalla per aquest riu y després pel Segre y l'Ebre fins a la confluencia del derrer ab l'Algas, qual conca remunta, atravessa la serra prop del coll de Beceyte y baixa pel Cenia fins al mar. Històrica y numismàticament formaren part de Catalunya als temps mitjos el comtat de Rosselló y la Vall d'Aràn.

La gent que poblava aqueix territori a l'Edat antiga era de raça ibera y estava distribuida en petits Estats independents els uns del altres. Es molt difícil precisar el nombre d'ells, llur nom y la part de territori que cada un ocupava. Sembla, no obstant, averiguat qu' hi havía, baixant per la costa, els Indicets, els Layetans, els Cosetans y els Ilercaons; al Noroest dels Indi-

(1) *Constitucions y altres drets de Catalunya;* Barcelona, 1874; Usatge *Simili modo,* llibre X, títul I, p. 466.

cets, seguint pels Pirineus, els Ceretans, y sota d'aquèstos els Ausetans; més a Ponent, els Castelans o Ilans y els Lacetans; y, finalment, a l'actual comarca de Lleyda, els Ilercets [1].

Aquestes gents no coneixíen la moneda y 's valíen, pera llurs transaccions, de barretes de plata, com els altres pobles de la Península Ibèrica. Així Strabó, parlant dels Lusitans y dels Gallecs, diu : «en lloc de monedes encunyades, que no les coneixen, realisen llurs contractes cambiant al engròs unes especies ab altres, y també paguen ab planxes grosses de plata, tallades y de cert pes [2].»

Confirmen lo dit per Strabó les troballes de Pont de Molins y de Cheste.

De la primera, feta pel Maig del any 1868 en territori que fou dels Indicets, diu En Pujol y Camps que consistí en «unos sesenta óbolos de plata, «varios pedazos de este metal, restos de medallones de Atenas, y *algunas* «*barritas también de plata*, conteniendo unos y otras señales evidentes de «haber sido destinados á servir de pasta para la acuñación de dichos óbo- «los [3]»; però En Zobel, qui ha estudiat la troballa ab més deteniment, diu que la formaven «un gran número de monedillas de esta clase,» (referintse a les d'una troballa feta a Roses, de la qual havía parlat) «una dracma de «Kyme con la leyenda retrógrada NOIAMVM, restos recortados de dos te- «tradracmas de Athenas con la leyenda ΑΘΕ, un fragmento de un státero «de Metaponto de la primera época, otro de una tridracma de Ilirio con los «jardines de Alcino, de acuñación unilateral, *algunas barritas de plata* con «señales de haber servido para la acuñación y *una cantidad considerable* «*de pedazos del mismo metal*, de los cuales un platero fundió hasta 60 on- «zas [4].»

De la segona troballa, feta l'any 1864 al poble de La Safa, terme de Cheste, provincia de Valencia, diu 'l meteix Zobel que 'n formaven part «*un* «*número considerable de barritas de plata fundida*, de las cuales sólo he «podido examinar un ejemplar que pesa 8'70 gramos [5].»

Les barretes de plata d'aquestes troballes no degueren tenir altre us que 'l

(1) La lletra *c*, en tots aquestos noms, se pronuncía forta, o sigui ab el sò de *k*.

(2) Strabon : *Geografía*, llibre III. Traducció de Cortés y López : *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua*; Madrid, 1835; t. I, p. 99.

(3) C. Pujol y Camps : *Empurias; estudio de sus monedas é imitaciones*; publicat al *Memorial Numismático Español*; Barcelona, 1866-1880; t. III, p. 16.

(4) J. Zobel de Zangroniz : *Estudio histórico de la antigua moneda española*, publicat al *Memorial Numismático Español*; Barcelona, 1866-1880; t. IV, p. 113.

(5) Idem : t. IV, ps. 162, 163 y 205.

de servir als habitants del país pera les llurs transaccions, y aquèsta es també l'opinió d'En Zobel, qui 's plany ab raò de que no haguessin sigut estudiades detingudament aquestes y altres troballes de monedes antiguíssimes, realisades a la Península. D'haverse estudiat, descrivint y pesant cada una de les mentades barretes, potser se n'hauría deduit alguna noticia pel coneixement del sistema o sistemes ponderals dels pobles ibers, dels quals no se 'n sab res.

El fet d'haverse trobat aquestes barretes barrejades ab troços de plata, troços de moneda y monedes de les que primer corregueren pel país y fins de les que primer s'hi encunyaren, es un indici, al nostre entendre, de que 'ls indígenes no adoptaren la moneda pera llurs cambis de seguit que 'ls colons grecs importaren l'us de la meteixa, sinó que continuaren durant força temps servintse de la plata a pes.

La troballa de Pont de Molins, per ser, de totes les realisades a la Península, la que contenía monedes més antigues, es la que proporciona noticies més segures sobre 'l fet de l'introducció al nostre país del us de la moneda. Interessa, doncs, saber quines són aquestes noticies.

Les monedes que constituíen aquell tresor, per orde d'antiguitat poden dividirse en quatre agrupacions : primera, les que porten al anvers un cap d'istil arcayc y tenen al revers una incusió més o menys informe; segona, les que porten al anvers emblemes variats, també d'istil arcayc, y tenen el revers incús, però ab algún ornament o emblema en relleu al fons de l'incusió; tercera, les que porten emblemes en relleu tant al anvers com al revers; y quarta, les que són com les de la tercera agrupació, però porten ademés una, dúes o més de les lletres inicials del nom de la població ont foren encunyades [1].

Les de les dúes primeres agrupacions y fins alguna de les de la tercera, se semblen moltíssim a les descobertes en varies ocasions en llocs propers a la costa francesa del golf de Lió, com són Saint-Rémy [2], Cavaillon, Le Baou-Roux [3] y Auriol [4], y a les trobades a Volterra, lloc de l'antiga Etruria, y a Velia, antiga població de la costa de Lucania [5]. Com la gran va-

(1) Es molt possible qu'algunes de les de la quarta agrupació siguin anteriors a altres de la tercera. Respecte d'alguns exemplars no pot haverhi dubte de qu'es aixís.

(2) L. de La Saussaye : *Numismatique de la Gaule Narbonnaise*; Paris, 1842; p. 52.

(3) G. Vasseur : *Note préliminaire sur l'Industrie ligure en Provence*, publicada als *Annales de la Faculté des Sciences de Marseille*; t. XIII, fascicle III, p. 36.

(4) y (5) Barclay V. Head : *Historia Numorum. A Manual of the Greek Numismatics*; Oxford, 1887. Introducció, p. LVI.

rietat d'empremptes que presenten les monedes d'aquestes troballes y el ser totes anepígrafes, fan quasi impossible atribuirles a localitats determinades. alguns numismàtics han presumit que foren el numerari d'una confederació o lliga monetaria de la que les ciutats focies de Velia a Italia, Massilia a Galia y potser Emporiae a Hispania formessin part [1]; però M. Lenormant, referintse a les trobades a Velia, opina que foren encunyades a Jonia y formaven part del numerari de la meteixa ciutat de Focia. Fonamenta 'l seu parer en el fet de que no 's troben solament a Velia sinó així meteix als altres llocs qu'hem citats, en el de que algunes de les que 's conserven son procedents de l'Asia Menor, y en el de que la data més próxima que pot assignarse a les trobades a Auriol y a Volterra ha d'esser anterior al any 540 avants de Jesucrist y per lo meteix a la fundació de Velia, que no 's verificà fins l'any 536: «Solament havent sigut encunyades a l'Asia Menor», afegeix, «s'explica el fet de la circulació simultania d'aqueixes peces a la Península Asiàtica y als establiments focis de la Galia meridional y de l'Etruria. Els emigrants de Focia, quan aquesta ciutat fou presa pels perses, se n'emportaren tot lo que pogueren de llurs riqueses, es dir, necessariament una quantitat considerable del numerari amonedat de la llur ciutat [2].»

L'encunyació de les monedes que tenen el revers incús, durà, segons Head [3], uns setanta o vuytanta anys, y cessà envers l'any 480 avants de la nostra Era. A dit espay de temps han de correspondre, per consegüent, les de la primera agrupació de Pont de Molins y ab probabilitat moltes sinó totes les de la segona agrupació.

Fossin aquestes monedes portades de l'Asia Menor pels focis qui s'establiren a les costes del Mediterrani occidental, com creu M. Lenormant, fossin encunyades per les poblacions per ells a dites costes fundades, com creuen altres, resulta que tots estàn conformes en atribuir les més antigues a la primera meytat del sigle VI avants de Jesucrist, com hi estàn també en que pertanyen al sistema monetari aleshores usat pels focis de l'Asia Menor y en que són les meteixes algunes de les empremptes que porten gravades.

De tot lo dit deduim que la troballa de Pont de Molins justifica haver començat a introduirse l'us de la moneda a Catalunya y a la Península pels focis, al sigle VI avants de la nostra Era.

(1) Barclay V. Head: Introducció, p. lvj.
(2) Fr. Lenormant: *A travers l'Apulie et la Lucanie*; París, 1883; t. II, p. 391 y seguents.
(3) *Historia Numorum*; p. 7.

Ja hem indicat qu'era impossible atribuir ab certesa a localitats determinades les monedes sense epígraf de les troballes a que 'ns hem referit y, per lo meteix, les de Pont de Molins; però, tant per lo referent a aquèstes com a d'altres semblants trobades a Roses, a Morella y al Camp de Tarragona, les quals estudía y descriu En Zobel [1], hi hà un criteri qu'al nostre concepte pot ajudar a la llur classificació ab molta probabilitat d'encertar, y es el d'atribuirles a les poblacions ont s'hi encunyaren monedes d'empremptes exactament iguals, però que porten, ademés, més o menys abreviat, el nom de la població.

Es veritat que pogueren encunyarse monedes d'empremptes iguals en més d'una localitat, sobre tot tenint en compte l'antiguísima pràctica d'imitar o copiar les empremptes de les monedes; n'obstant, aquesta dificultat minvaría molt si 's fes un estudi comparatiu de totes les troballes, aixís de les efectuades a la Península Ibérica, com de les efectuades al Mitjdía de França y a la costa occidental d'Italia.

Aquest estudi, qu'està per fer, posaría de manifest quínes de dites monedes s'han trobat en un sol lloc y quínes en més d'un lloc, y la freqüencia y abundancia ab que respectivament s'hi han trobat y s'hi troben proporcionaría noves indicacions pera donàrleshi una atribució sinó certa molt probable.

Fins qu'això s'hagi fet, no 's podrà saber quàn començà l'encunyació de monedes al nostre país.

Monedes gregues y grec-ibèriques. Que les primeres monedes que s'encunyaren en territori català foren gregues, es cosa fora de tot dubte, y que les més antigues d'elles que poden ser atribuídes ab seguretat a localitat determinada foren encunyades a Empuries, també està admès sense contradicció pels numismàtics.

Passem, doncs, a fer un breu resum de lo que se sab sobre les monedes gregues encunyades en territori català.

Les monedes de la troballa de Pont de Molins de la primera agrupació, per la semblança del cap de llur anvers, en dibuix, estil y fàbrica, ab les de Marsella, les creyem encunyades en aqueixa població y portades a l'Indigecia pels focis de dita ciutat, qui vingueren a establirse al extrem meridional del golf de Roses, ont fundaren Emporion. Les de la meteixa troballa que formen la segona agrupació, junt ab alguna altra que presenta els meteixos

(1) *Estudio histórico de la antigua moneda española*; ps. 109 a 121.

caràcters [1], qual encunyació degué seguir a la de les anteriors y remontarse a la primera meytat del sigle v, són d'atribució, com hem dit, indeterminada. En Zobel, no obstant, judica que s'han de presumir encunyades a Empuries o a la població de Rhode (Roses) veina d'aquèsta [2]. Se'n coneixen molt poques : En Pujol ne publica set [3]. Les de la tercera agrupació, ab les llurs similars de les altres troballes, degueren començar a encunyarse a la segona meytat del sigle v, continuant llur encunyació durant el sigle IV y la d'algunes fins al III. Les de la quarta agrupació, també ab llurs similars d'altres troballes, comencen, segons Head, a mitjans del sigle IV y poques se'n continúen encunyant a les primeries del III, concorrentment ab les dracmes. Es digne de tenirse en consideració qu'a les predites troballes no hi hagués cap dracma emporitana, ni 'ls seus divisors de les meteixes empremptes, fora d'un a la troballa de Roses; en cambi, en totes hi figuraven monedes marselleses.

De les de la tercera agrupació, o sigui sense llegenda, En Zobel y En Pujol són de parer que s'han d'atribuir a Empuries les que no porten empremptes evidentment marselleses. Nosaltres creyem que n'hi hàn d'altres, com, per exemple, les descrites per En Pujol ab els ns. 37, 38 y 39, que poden ser grec-itàliques ab més probabilitat que d'Empuries, y que solament hi hà alguna seguretat si s'atribueixen a aquesta derrera població les d'empremptes iguals a les de la quarta agrupació que porten les llegendes E, EM y EMI' inicials d'Emporiton. Les empremptes de les monedes de la tercera agrupació són variadíssimes y merexeríen un detingut estudi : En Pujol n'ha pu-

(1) Ne posseim una d'inèdita, que compràrem a Empuries meteix, y que potser no correspongui a Marsella; es així :

Anv. Relleu semicircular informe.

Rev. Incusió irregular, com un àngul recte. (Plata).

(2) *Estudio histórico de la antigua moneda española*; t. IV, p. 106.

(3) C. Pujol y Camps : *Estudio de las monedas de Empuries y Rhode con sus imitaciones*, Sevilla, 1878, publicat a l'obra d'Antonio Delgado : *Nuevo método de clasificación de las monedas autónomas de España*, Sevilla, 1876. En aquèsta y les demés cites qu'haurem de fer del travall del Sr. Pujol, ens referirem a son tiratge a part. Les set monedes de les quals parla el text són les senyalades ab els ns. 5 a 11, l. I, del dit travall. El meteix Pujol ne publicà altres dúes, ab el revers no incús sinó llis, a la *Revista de Ciencias Históricas*, Barcelona, 1880; ps. 546 y 547.

blicades trenta vuyt. En Zobel ne publicà tres més y nosaltres ne posseim altres quatre d'inèdites [1].

Les monedes de la quarta agrupació o ab llegenda, són ja inqüestionablement emporitanes. Poden dividirse en dúes subagrupacions : primera, aquelles qual llegenda es retrògada, o sigui que 's llegeixen de dreta a esquerra; segona, aquelles qual llegenda es normal, o sigui que 's llegeixen d'esquerra a dreta.

(1) *Estudio de las monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*, l. I, ns. 12 a 25; l. II, ns. 26 a 39; l. V, ns. 99 a 105, y l. XIX, ns. 309 a 311. Zobel : *Estudio histórico de la antigua moneda española*, l. V, ns. 20, 23 y 24. De les publicades per En Pujol les senyalades ab els ns. 15 y 31 són ab seguretat de Marsella. La descripció de les inèdites que posseim, es com segueix :

1. *Anv.* Cap de cara voltat de raigs o potser millor ab cabellera volejant.
   Rev. Lleó, sobre ratlla, caminant a l'esquerra; al exergue, serp entortolligada.
2. *Anv.* Cap de cara, ab arrecades; orla de punts.
   Rev. Taur ab cara d'home, parat y sobre ratlla doble, a la dreta.

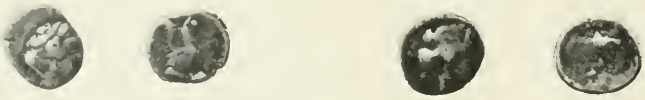

3. *Anv.* Cap de dona, a la dreta.
   Rev. Gall? a la dreta.
4. *Anv.* Cap de dona, a la dreta.
   Rev. Meytat devantera d'un animal (¿porc?), a la dreta.

La n. 1, trobada a Empuries, la compràrem a la vila de L'Escala, en qual terme municipal estàn situades les runes d'Empuries. Les altres tres ens les proporcionà En Artur Pedrals y procedeixen de segur d'alguna de les troballes de que 's fa menció al text. La n. 3 es igual a la de la troballa de Tarragona qu'En Pujol descriu com *incerta* (Zobel : *Estudio histórico de la antigua moneda española*; p. 121, n. 18), y califiquem de gall l'emprempta del revers, qu'En Pujol diu es una àliga, per la seva semblança ab els representats en monedes de Himera (Sicilia), per cert de les atribuides a la primera meytat del sigle V.

També 'n posseim una de les de la troballa de Pont de Molins, que no sabem hagi sigut publicada, que porta al anvers el cap d'Artemis a l'esquerra, y al revers el cap d'Apoló, cascat, y ab llureya radiada, a la dreta; la qual, per ses empremptes, iguals a les que 's veuen en anversos de monedes de Marsella, la creyem encunyada en aqueixa població.

A les de la primera subagrupació s'hi veuen tres empremptes diferents:

I. *Anv.* Cap ¿ab casco o capellina? d'istil arcayc, a la dreta.
Rev. Mussol, dret y de cara, dintre una corona o cercle de fulles; a sota. MΞ.

II. *Anv.* Cap, com el de la precedent, però d'un altre dibuix.
Rev. Cap de fera, a la dreta, a sota: MΞ.

III. *Anv.* Cap d'home, nu, a dreta: devant ΊMΞ.
Rev. Indesxifrable. (En Zobel sospita qu'es un cap de taur de front.)

Les empremptes que 's veuen a les de la segona subagrupació són aquèstes:

I. Anvers y revers iguals a les n. I de la primera subagrupació, però la llegenda es E M, distribuídes les lletres una a cada costat del mussol.

II. *Anv.* Cap de lleó, de cara.
Rev. Dos aucells parats y encarats; més amunt, altre aucell parat, a l'esquerra: al mitj, distribuides una a l'un costat y l'altra a l'altre costat de l'emprempta, les lletres E, W.

III. *Anv.* Cap de persona, a la dreta.
Rev. Aucell parat, sobre ratlla, a la dreta; a sobre, E M.

IV. *Anv.* Cap ab casco, a la dreta. (En algún exemplar, corona el casco una branca de llor o d'olivera.)
Rev. Taur, ab cap d'home, parat, a la dreta; a sobre, en alguns exemplars, EM; en altres, EMΓ.

V. *Anv.* Cap ab casco: de vegades a la dreta, de vegades a l'esquerra.
Rev. Cabra parada, a l'esquerra: a sobre E, Ш o E W.

VI. *Anv.* Cap de dona, de cara, de vegades ab arrecades y quasi bé sempre ab el cabell volejant, entre les lletres E M. En alguns exemplars, les dúes lletres figuren a un dels costats de la cara.
Rev. Genet, caminant de vegades a la dreta, de vegades a l'esquerra, ab valona volejant o sens ella, y en algún exemplar ab els braços aixecats.

VII. *Anvers* y *revers* com les de l'emprempta precedent, però la llegenda no figura en aquèll sinó en aquèst y sota 'l cavall.

VIII. *Anv.* Cap de dona, a la dreta. (En algún exemplar, derrera 'l cap, un dofí.)
Rev. Dos dofins, contraposats, l'un sobre, l'altre sota, nadant: al mitj d'ells, EM.

IX. *Anv.* Cap de dona, a la dreta, quasi sempre ab arrecades, entre les lletres E M.

Rev. Pegàs, volant a dreta. (En algún exemplar el cap del cavall està format per una petita figureta) [1].

Fora del mussol, del aucell parat y dels tres aucells, tots els altres emblemes que figuren en aquestes monedes se troben també a les que no tenen epígraf de l'agrupació tercera. Les senyalades ab l'ordinal IV, són una copia de les monedes de Nàpols de derrers del sigle v. Poden conceptuarse, en general, les de la primera subagrupació com més antigues que les de la segona. Al nostre concepte, totes les monedes de la quarta agrupació foren encunyades a Empuries al sigle IV, y contemporanies ne són sens dubte algunes de les de la tercera, especialment les que porten empremptes iguals. Les descrites ab els ns. VIII y IX y potser també algún exemplar de les senyalades ab els ns. VI y VII, són la major part contemporanies de les dracmes emporitanes y es molt probable que seguiren encunyantse a les primeríes del sigle III. Les empremptes de les descrites ab el n. IX són exactament iguals a les de dites dracmes.

Les monedes de que fins ara hem parlat són totes de plata, de petit mòdul, y estàn tallades seguint el sistema monetari foci, de qual dracma, que, segons Head, devía tenir el pes normal de 3'73 a 3'77 grams, són divisors. Encara que llurs respectius pesos son molt desiguals, En Zobel creu qu'entre les conegudes hi hàn quartes, vuytaves y setzaves parts de la dracma [2].

Al comencement del sigle III avants de Jesucrist o potser a les derreríes del sigle anterior, s'inicià a Empuries y a Roses l'encunyació de dracmes. L'emprempta de les d'Empuries es copiada de la del numerari sicilià-cartaginès, y consisteix en el cap d'Aretusa o de Persefone, a l'esquerra, y devant d'ell la llegenda ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ (o ΕΝΓΟΡΙΤΩΝ, ΕΝΠΟΡΕΙΤΩΝ, ΕΝΠΟΔΕΙΤΩΝ, ΕΝΓΟΔΙΤΩ), al anvers, y un cavall parat, sobre ratlla, a dreta, y sobre d'ell una petita Victoria volant, ab corona a la mà, al revers. L'emprempta de les de Roses, al anvers, es la meteixa de la de les d'Empuries, mudada la llegenda, que diu ΡΟΔΙΤΩΝ o ΔΟΔΙΙ, y al revers porten una rosa oberta, generalment vista per sota y poques vegades per sobre. Sols se veuen símbols en dúes de Roses, que mostren, derrera 'l cap del anvers, l'una un feix de llamps, l'altra un trident. De l'emprempta de les de Roses, En Pujol ne publica dúes ab altres tantes llegendes variades, quals lletres semblen esser

(1) Se troben descrites y dibuixades per En Pujol : l. II, ns. 40 a 51; l. III, ns. 52 a 56, y l. V, ns. 96 a 98, y per En Zobel : l. V, n. 25.

(2) Zobel : ps. 106 a 109.

ibèriques [1]. Aquestes monedes són molt escasses y la llur encunyació no gué durar poc. N'obstant, foren imitades sobre tot al Mitjdía de França, a qual numerari serviren de patró. Això meteix, unit ab algún altre detall, y la gran diferencia que presenten les d'Empuries ab les de l'emprempta invariable que després adoptà aquesta colonia pera les seves dracmes, ha fet qu'algú sospités que les qu'hem descrites no foren encunyades a Empuries de la nostra costa, sinó en alguna altra de les poblacions qu'a l'Edat antiga portaren el meteix nom. Sense negar fonament a la sospita, devem fer constar que quasi bé tots els exemplars coneguts han sigut trobats en territori català y junts de vegades ab les dracmes de Roses; que les llurs imitacions se feren precisament al Mitjdía de França, territori veí de la comarca emporitana; y que no se sab se 'n trobin d'iguals en els altres llocs ont hi hagué poblacions anomenades també Empuries o en llur proximitat. Per ara y tant, les conceptuem, doncs, com emporitanes.

Sense que sapiguem el motiu, Empuries deixà molt prompte l'emprempta descrita y adoptà pera ses dracmes y llurs divisors una altra emprempta calcada sobre la del numerari de Siracusa, això es, cap d'Aretusa o de Persefone [2], a la dreta, voltat de tres dofins, al anvers, y Pegàs volant, a la dreta, y sota d'ell la llegenda ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ, al revers. Potser marca una transició entre una y altra emprempta l'exemplar inèdit de la colecció d'En Rómul Bosc y Alsina (Barcelona), el qual té al revers el cavall parat ab la consabuda Victoria, acompanyat al anvers del cap d'Aretusa o Persefone, a la dreta, voltat de tres dofins; y 'ls exemplars descrits per En Pujol, ab els ns. 69 y 70, que porten al anvers el meteix cap, voltat de dofins, a l'esquerra, y, al revers, el Pegás volant ab la llegenda dessota. Malhauradament, l'exemplar d'En Bosch no porta llegenda, y 'ls descrits per En Pujol, que tenen el cap del Pegás com el dels cavalls, y pertanyen, per consegüent, a les primeres emissions de dracmes emporitanes ab l'emprempta del Pegás volant, no són els únics que s'han trobat, per que 'n posseim un en el qual

(1) Pujol: l. III, ns. 56 a 66; l. XX, ns. 1 a 5 y 7 a 14, y *Revista de Ciencias Históricas*, Barcelona, 1880; ps. 472 y 473.

(2) Mr. Head, obra citada, p. 151, al parlar de les monedes de Siracusa, diu qu'Aretusa era la principal deesa de l'illa Ortigia y que fou identificada ab la ninfa d'aygua Aretusa, representantla a les monedes primer sense dofins y després voltada d'aqueixos peixos pera simbolisar les ones del mar qu'envolten l'illa ont brolla la font d'Aretusa. Dona, n'obstant, el nom de Persefone a la divinitat voltada de dofins y coronada, segons diu, d'espigues y de fulles de blat, representada a les monedes de Siracusa, y també a les monedes cartaginoses y emporitanes, que son copia d'aquèlles. En Delgado, En Pujol y En Z[illegible]bel anomenen Aretusa la divinitat representada als anversos de les dracmes d'Empuries y de Roses.

el cap del Pegás no es el de cavall sinó qu'està format per la figureta de que parlarem de seguit, essent, per tant, d'emissions posteriors a la dracma emporitana ab aquell revers [1]. Queda, doncs, aquest punt enlayre y sense justificació suficient.

Les emissions de monedes de la nova emprempta, per la varietat de dibuix que presenten, sobre tot als caps del anvers, degueren esser abundants. N'hi hàn exemplars ab els següents símbols :

a. Dos grupus de tres punts, l'un sobre la gropa y l'altra devant del pit del Pegás.

b. Un punt sobre 'l cap del Pegás.

c. Mitja lluna derrera 'l cap del anvers, y flor o estrella entre 'l Pegás y y la llegenda del revers [2].

A mitjans del sigle III s'introduí en aquest tipu una modificació que consistí en substituir, al Pegás, el cap de cavall per una figureta, alada, y a voltes ab el cap cobert ab un berret, ab ales o sense, que s'agafa el peu ab la mà, en una disposició qu'imita la forma de cap de cavall [3]. Aixís modificat, continuà usantse 'l meteix tipu a les dracmes emporitanes y en llurs divisors fins que cessà llur encunyació al sigle I avants de la nostra Era. En aquest espay de temps, de prop de dos sigles, les emissions foren nombroses; aixís ho proven no solament la diferencia de cuny sinó, ademés, els símbols qu'en dites dracmes se veuen, que conceptuem són d'emissió, per consistir alguns en soles lletres. Estàn gravats quasi sempre entre 'l Pegás y la llegenda, y són els qu'anotem a la plana següent.

(1) Reproduim la moneda d'En R. Bosch y Alsina y la de la nostra colecció particular a que 's fa referencia 'l text, per ser inèdites, y per marcar la transició entre la dracma emporitana primitiva y la d'emprempta uniforme adoptada després per la ciutat d'Empuries.

(2) Pujol : l. IV, ns. 69 a 79.

(3) Sobre la significació d'aquesta figureta s'ha discorregut molt. S'ha dit que representava a Crysaor, a Apollus, a un Cabir y a un Eros. El derrer parer es el de Hübner y de Head, y el més probable : les ales se li veuen sobre l'espatlla ab molta claretat en alguns exemplars ben conservats. El berret qu'en algunes peces porta no es sempre 'l casquet punxagut y de forma d'ou partit horitzontalment pel mitj (*pileus*), sinó que devegades es el berret pla ab amples ales, que 'ls antics anomenaren *petasus* y els romans adoptaren dels grecs pera guardarse del sol.

a. A.
b. O.
c. Δ (sota la llegenda).
d. Victoria volant, ab corona a la mà (de dos diferents dibuixos).
e. Dofí nadant, a la dreta.
f. Dofí nadant, a l'esquerra.
g. Llagostí.
h. Pop (de dos formes diferentes).
i. Mosca.
j. Porc y porra.
k. Cap de taur, de front (ab corona sobre 'l Pegás).
l. Corona de fulles, ab llaç (*láurea*).
m. Porra.
n. Punta o ferro de llança.
o. Antorxa encesa.
p. Un punt y mitja lluna.
q. Quatre punts.
r. Magrana o cascall (derrera 'l cap del anvers [1]).

Dels divisors ab la meteixa emprempta de les dracmes, sols un dels coneguts porta símbols; són aquestos : un dofí derrera 'l cap del anvers y una T sota 'l Pegás del revers [2].

No 's coneixen monedes gregues d'or encunyades a Catalunya. De coure se n'encunyaren molt poques : un exemplar únic se 'n coneix d'Empuries: de Roses, quatre exemplars iguals, solament. Totes són sense llegenda y de mòdul y tipus semblants als de les dracmes de les respectives poblacions. A la d'Empuries el cap del Pegás es el de cavall y a les de Roses la rosa del revers es vista per sobre [3].

S'ha trobat un nombre considerable de dracmes de tipu emporità, ab llegendes escrites en lletres ibèriques, molt difícils d'entendre. En Hübner publica 63 llegendes diferentes que 's veuen en aquestes monedes, y encara

(1) Pujol : l. IV, ns. 80 a 84, l. V, ns. 85 a 94, l. VI, ns. 106 a 125 y l. VII, ns. 126 a 129.

No hem enclòs a la llista dels símbols la *tonyina* qu'a En Pujol li sembla haverhi en alguna de les peces trobades a Sagaró, per que, examinades dites peces, resulta que no hi hà tal símbol sinó un relleu informe degut a llur defectuosa encunyació.

(2) Pujol : l. V, n. 102.

(3) Pujol : l. V, n. 95 y l. XX, n. 6.

podría afegírsenhi alguna més [1]. Totes estàn posades al revers, sota 'l Pegás, o sigui al lloc ont acostuma haverhi la llegenda ètnica. Malgrat això, En Hübner, atès son gran nombre y potser també 'l no resultar de llur transcripció quasi cap nom de poble o de gent coneguda, presum que poden significar noms de magistrats y que foren encunyades a Empuries. L'imperfecció que 's nota en l'estil y fàbrica de la major part d'aquestes monedes, comparantles ab les dracmes emporitanes, y el portar, algunes, llegendes iguals o molt semblants a les gravades en monedes ibèriques d'atribució certa a localitats conegudes, com Lleyda, per exemple, ens fan opinar que quasi totes elles són imitacions de la dracma emporitana, encunyades per diferents pobles, molts d'ells de Catalunya, qu'es ont ab més freqüencia se 'n troben, y altres de la Galia meridional y de la costa ibèrica llevantina. De totes maneres, aquestes monedes representen pera l'antiga Numismàtica espanyola un problema de resolució dificilíssima. A semblança de les dracmes emporitanes, moltes porten també símbols entre 'l Pegás y la llegenda; els qu'hem pogut determinar són els següents : porc, llop?, dofí, estrella o flor, mitja lluna, mitja lluna y un punt dessota, insecte y cap y coll de cavall [2].

El sistema monetari a que totes aquestes dracmes pertanyen es, segons Mr. Head, el fenici, qual dracma pesava 7'04 grams a poca diferencia, y, segons M. Babelon, 7'46 grams; essent, per lo meteix, les dracmes emporitanes peces que valíen dos terços de dracma o sigui 'l terç del stater fenici, corresponéntleshi 'l pes normal de 4'70 grams, segons el compte de Mr. Head, y de 4'97 grams, segons el compte de M. Babelon. En Zobel opina qu'estàn

(1) E. Hübner : *Monumenta Linguae Ibericae*, Berlín, 1893; ps. 13 y 17 a 21, n. 5 *h*, 1 a 63.

Acompanyem el gravat de la derrera, que posseeix el marqués de Dou, qu'es inèdita. Porta per símbol un bust de cavall entre 'l Pegás y la llegenda, y en aquèsta, qu'es incomplerta, s'hi veuen les lletres ···H W Ɑ···

(2) Pujol : l. VII, ns. 134 a 142, l. VIII, ns. 147 a 158, l. IX, ns. 159 a 172, l. X, ns. 173 a 187 y l. XI, ns. 188 y 189; Zobel : p. 135. En Pujol n'ha publicada alguna altra a la «Revista de Ciencias Históricas», de Barcelona, y al «Boletín de la Academia de la Historia», de Madrid.

tallades segons un sistema qu'anomena auri-púnic-sícul, resultant la representació en or del valor de la plata del sistema àtic, sistema que suposa crearen els cartaginesos de l'illa de Sicilia quan començaren a encunyarhi llurs monedes d'or; aquest sistema, diu, dóna pel stater el pes de 10'04 grams y pera la dracma el de 5 grams pròximament. El sistema que proposa En Zobel dóna un resultat quasi igual al que segueix Mr. Head, si s'adopta pera la dracma fenicia 'l pes que li senyala M. Babelon: això es, que la dracma emporitana valía la tercera part del stater fenici y era 'l producte de la tripartició d'aquest stater. Tinguis, emperò, present, que no 's pot admetre com a normal pera les dracmes emporitanes y rodenses més antigues el pes de 5 grams, com vol En Zobel, per qu'encara qu'aquest senyor segueixi 'l sistema dels pesos màxims, el de 5 grams l'apoya en una sola dracma d'Empuries y en una sola dracma de Roses, essent aixís que totes les altres d'abdúes localitats qu'han sigut publicades no arriben de bon troç a dit pes y són molt poques les que pesen 4'90 grams. En Vàzquez Queipo els hi senyala 'l pes normal de 4'88 grams [1].

Aquest sistema, ab alguna subsegüent disminució de pes, fou seguit per la ciutat d'Empuries fins durant la dominació romana, com ho justifica la troballa de Sagaró, resultant sempre 'l pes de les dracmes de dita ciutat major que 'l dels denaris romans y que 'l dels denaris ibèrics d'encunyació coetania [2].

(1) Head, Babelon y Zobel: a les obres ja citades; V. Vàzquez Queipo: *Essai sur les systèmes métriques et monétaires des anciens peuples*, t. I.

(2) En Pujol, a la «Revista de Ciencias Históricas», de Barcelona, 1881, ps. 142 a 162, s'ocupa de la troballa efectuada, a derrers del any 1880 o al principi del any 1881, a la montanya de la Mare de Deu del Mont, terme de Sagaró, provincia de Gerona, y diu que consistí en més de 1000 monedes de plata, de les quals 50 al menys eren denaris romans consulars, una era de Tarragona ab llegenda ibèrica y totes les demés eren dracmes emporitanes del tipu del Pegás, ab la figureta per cap del cavall. D'aquestes dracmes, una portà 'l Pegás a l'esquerra, prop d'un centenar tenien símbol y no n'hi havía cap ab llegenda ibèrica. Les dates dels denaris romans, seguint les que 'ls hi senyala Mommsen, estàn compreses entre 'ls anys 200 y 80 o 63 avants de Jesucrist, y justifiquen, segons En Pujol, que 'l tresor fou enterrat del any 80 al 75, avants de la nostra Era, y també que durant l'espay de temps comprés entre 'ls dits anys 200 y 80 o 75 corríen ab abundancia les dracmes emporitanes, qual encunyació no cessà quan la presa d'Empuries per M. P. Cató en 195, com ell y En Zobel havíen suposat, sinó que continuà de segur fins començat el sigle I. En Hübner s'adhereix a aquesta opinió. Nosaltres també l'acceptem y deduim, ademés, que les dracmes de tipu emporità ab llegenda ibèrica no s'encunyaven ja l'any 200, essent probable que la llur encunyació cessés quan la conquesta romana, y que, per lo meteix, no són ellos les dotreres qu'encunyà Empuries, com cregué En Zobel, sinó qu'aquesta ciutat, com Marsella (Mr. Head diu, a la plana 8 de la seva obra, qu'aquesta ciutat no cessà d'encunyar fins el any 49 avants de Jesucrist) y altres poblacions gregues, seguí encunyant, després de la con-

De conformitat ab aqueix sistema, encunyaren monedes de plata durant el sigle III, els Ebusitans y les ciutats de Càdiz, Sagunt y Lleyda. Les de Lleyda tenen les empremptes copiades de les de Marsella, això es, al anvers el cap d'Apolus, nu y sense barba, y al revers una roda de quatre raigs. Dels cinc exemplars variats que s'atribueixen a dita població, dos porten la llegenda ibèrica MAHOX y ademés les lletres M y A, o la derrera sola, y en un d'aquestos meteixos, com en un dels restants en que no hi hà llegenda ibèrica, hi figura un gos o llop [1]. No posem en dubte que foren encunyades a Lleyda, per justificarho aixís sa llegenda ibèrica, el símbol indicat y per l'haver estat trobades en territori català o prop d'aquèst, com tampoc ne posem en que justifiquin una aliança o inteligencia monetaria entre Lleyda y Marsella, com semblen indicarho llurs tipus y les lletres M y A, inicials de *Massalia*, que 's llegeixen en algunes d'elles; però sí que justifiquin una inteligencia monetaria de Lleyda o de Lleyda y Marsella ab Empuries, com s'ha dit, per que res s'hi veu (ni llegendes, ni empremptes, ni símbols) que faci alusió a Empuries. Lo meteix tenim de dir de la monedeta de Sagunt, publicada per En Pujol y En Zobel, qual anvers, per la mala conservació del exemplar, resulta indesxifrable y en qual revers, al voltant d'un bust de cavall, hi hà una llegenda ibèrica semblant a la que porten altres monedes d'aquesta ciutat [2], per que no hi veyem res que la relacioni ab el monedatje grec d'Empuries. Es veritat qu'en una moneda ibèrica, potser encunyada a Empuries, s'hi veu al revers com emprempta un bust de cavall de dibuix molt semblant al qu'hi hà a la monedeta de Sagunt, però l'encunyació de la d'Empuries es molt posterior a la de Sagunt y correspòn ja a l'època de la dominació romana, com ho justifiquen els dos globets o punts que porta gravats, indicatius de llur valor: dúes unces, o sigui un *sextant*. La monedeta de Sagunt no té de comú, ab les d'Empuries, més que 'l sistema monetari, qu'es sabut no fou exclusiu de la dita ciutat.

No 's coneix cap moneda cartaginesa encunyada en territori català; les

---

questa romana, moneda propria de plata acomodada al sistema monetari que d'avants tenía establert. El pes de les dracmes de la troballa de Sagaró passa de molt, segons les noticies que 'n dóna En Pujol y 'l que tenen les que posseim de la meteixa procedencia, del de 3'90 grams, fixat pera 'l denari romà l'any 217, y del de 3'41 que tingué desde mitjans del sigle II. L'ausencia de divisors de la dracma en dita troballa prova, així meteix, qu'Empuries l'any 200 havía ja deixat d'encunyarne, degut potser a que ja no eren tan necessaris, per poguer ferse les petites transaccions en moneda de coure.

(1) Pujol: l. VII, ns. 130 a 132; Zobel: l. IV, n. 8.

(2) Pujol: l. VII, n. 133; Zobel: p. 123.

que s'hi encunyaren avants de la conquesta romana són les gregues de plata y coure y, de segur, alguna de les grec-ibèriques que deixem apuntades en les planes precedents.

Monedes ibèriques. L'encunyació iber-romana fou deguda a l'arrivada a la Península dels exèrcits de Roma l'any 218 avants de Jesucrist. Ja l'any 226 Roma y Cartage havíen firmat un tractat senyalant el riu Ebre per límit septentrional, del que no podía passar l'influencia cartaginesa, y reservant pera l'influencia romana 'l territori situat al Nort de dit riu y a més, al Sud del meteix, la ciutat grega de Sagunt, qu'era aliada de Roma.

Al temps comprés entre l'any 226 y 'l 218 fa pujar En Zobel el començ de les encunyacions iber-romanes [1]. Per lo que respecta a Catalunya, som de parer que dites encunyacions no començaren fins després del any 217, quan Roma modificà 'l pes de sa moneda propria, rebaixant l'*as*, de sextantal (54'579 grams) a uncial (27'289 grams), y el *denari*, de 4'55 a 3'90 grams. Apart de que no es de suposar que 'ls romans sentissin la necessitat d'encunyar moneda tan bon punt arrivaren a la Península, ja qu'es de creure que de moment devíen tenirne prou ab la que portaren de Roma y ab la que corría ab abundor a Catalunya y fora de Catalunya, particularment ab la d'Empuries, es un fet que les monedes iber-romanes de mòdul y pes majors encunyades en terrer català no tenen de molt el pes de l'unça romana, y com dites monedes pertanyen al sistema monetari romà, es evident que llur encunyació degué ferse quan el pes legal del as era 'l de l'unça y no quan era 'l de dúes unces, o sigui després del any 217 [2].

L'atribució de les monedes iber-romanes a localitats determinades presenta grans dificultats, degudes a estar ses llegendes escrites ab lletres ibèriques y a la quasi igualtat de llurs tipus.

Malgrat esser avuy coneguda la correspondencia de la majoría de les lletres ibèriques ab les de nostre alfabet, gracies, principalment, als travalls d'En Antoni Delgado, En Hübner y altres, n'hi hàn algunes de correspondencia dubtosa, s'ignora la pronunciació exacta de moltes y, sobre tot, res se sab de la llenga en qu'estàn escrites les llegendes de les monedes. La majoría d'aquèstes contenen ab seguretat noms de gents o de localitats, però els noms que resulten de la llur transcripció y lectura són, en general, des-

(1) *Estudio histórico de la antigua moneda española*, p. 219.

(2) L'anomenat *medalló* de Lleyda, del qual parlarem, pot representar el pes de l'as sextantal.

coneguts, sigui per faltarhi les lletres vocals, sigui per no trobarse als monuments escrits de l'antiguitat, sigui per haverlos alterat al transcríurels els antics geògrafs y historiadors. Per la nostra part, creyem que no s'ha posat prou atenció en lo que respecta al valor fonètic o pronunciació de dites lletres, a qual estudi pot ajudar la manera com escrigueren els autors grecs y llatins els noms de les poblacions de les quals se coneixen monedes ibèriques y fins la pronunciació vulgar d'alguns d'aqueixos noms que s'ha mantingut devegades més pura o menys alterada qu'a les memories escrites.

En quant als tipus, són en general uniformes, tant els del anvers com els del revers, y els que tenen el caràcter de principals solament se diferencíen en petits detalls.

Pera salvar en lo possible aqueixes dificultats, els qui s'han dedicat al estudi de les expressades monedes, sense deixar d'atendre a llurs llegendes y tipus, han procurat agruparles prenent en consideració 'ls símbols y empremptes accessoris, les lletres ab que llurs llegendes acaben, llur estil y fàbrica y, finalment, llur procedencia quan aquèsta es coneguda ab certesa.

En Zobel dóna molt poca estima a aqueixa derrera circomstancia, y efectivament no 'n té molta quan se tracta de monedes de les que n'hi hàn pocs exemplars coneguts, o, al contrari, de les que n'hi hà molta abundor y se 'n troben per tot; però 'l criteri de la procedencia de les monedes, com auxiliar pera la llur classificació quan aqueixa presenta dificultat, es y a sigut admés pels numismàtics ab certs requisits, com són, entre altres : que la troballa de determinats exemplars sigui freqüent en localitats o comarques també determinades; que 'ls caràcters de les monedes trobades no contradiguin llur atribució a les comarques ont s'han trobat, y que 's tingui absoluta seguretat en la certesa de les troballes. Ademés, tractantse de monedes autònomes, com ho són les iber-romanes, que tingueren curs limitat, en particular les de coure, el lloc ont sovint se 'n troben té una importancia major y de vegades es decisiu pera l'encertada classificació de les monedes. Potser explica 'l rigorisme d'En Zobel sobre aquest punt, l'opinió que sosté de que les monedes iber-romanes foren encunyades per manament y ab intervenció dels capdills romans pera pagar les tropes y atendre als altres gastos de la guerra, a mesura qu'anaven avençant en la conquesta de la península; des d'aquest punt de mira, les dites monedes no seríen propriament sinó una mena especial de monedes romanes, de les quals sols se distingiríen per llurs tipus y per les lletres de llurs llegendes, y es clar que, donada aquesta opinió, la procedencia de les monedes pert

molt de la seva importancia. Però l'opinió d'En Zobel no té fonament [illegible] y ha sigut rebutjada per En Berlanga, En Pujol y En Hübner, el [illegible] són de parer, com ho fou En Antoni Delgado, de que les monedes iber-romanes foren encunyades per les gents y poblacions quals noms porten inscrits en us de llur dret de sobiranía.

De totes maneres, considerem la classificació proposada per En Zobel com la millor y 'ns hi ajustarem, no sense reconèixer qu'un travall de genre més concret que 'l nostre, permetría potser acomodar els districtes monetaris senyalats per En Zobel, augmentant llur nombre, a les diferentes gents o petits Estats qu'hi havía a la Península, tals com resulten de les noticies que 'n donen els escriptors de l'antiguitat.

De les quatre regions monetaries en qu'En Zobel divideix la provincia romana anomenada Espanya Citerior, les monedes encunyades al terrer català venen compreses totes en l'Oriental, qu'En Delgado anomena Ibèrica. Aquesta regió la divideix en quatre districtes ab els noms d'*Emporitá*, *Tarraconense*, *Ilerdense* y *Saguntí*. Si relacionem aquestos districtes ab els territoris ocupats per les gents de les quals els escriptors antics ens donen noticia, trobarem que del districte Emporità 'n formava part l'*Indigecia* des del Pirineu al riu Ter; del Tarraconense, la *Ceretania*, l'*Ausetania*, els *Castellans*, la *Laletania*, la *Cosetania*, lo restant de l'*Indigecia* y part de la *Lacetania*; del Ilerdense, lo restant de la *Lacetania*, part de l'*Ilergecia* y part de l'*Ilercaonia*, y del Saguntí, lo restant de l'*Ilercaonia*.

A l'encunyació de les monedes iber-romanes distingim tres períodes senyalats, al nostre concepte, per la consecutiva disminució del pes y del mòdul de les monedes. Es impossible precisar ab certesa la duració de cada un d'ells; la del segón degué esser molt llarga, més curta la del primer y més curta encara la del tercer, que coincidí probablement ab l'establiment del *as semuncial* per la lley Papia Papiria l'any 89 avants de Jesucrist. En aquesta data, les encunyacions ibèriques havíen cessat en quasi bé tot el territori català [1].

De les monedes iber-romanes encunyades en terrer català n'hi hàn de plata y de coure y estàn acomodades unes y altres, com tenim dit, al sistema monetari romà. La basa d'aquest sistema era la *lliura* o *as*, de pes

(1) *Estudio histórico de la antigua moneda española*, ps. 7 y següents. En Zobel distingeix quatre períodes en l'encunyació de la moneda iber-romana de la Cisiberia: el 1.er, del any 217 al 214; el 2.on, del 214 al 204; el 3.er, del 204 al 154, y el 4.at, del 154 al 72, tots avants de la nostra Era. Nosaltres creyem preferible unir en un sol período els dos primers d'En Zobel, y considerem que la duració que senyala als períodes té molt d'hipotètica.

327'476 grams; la lliura 's dividía en 12 unces, cada unça en 24 escrúpols y cada escrúpol en 16 calcs. El pes del *as*, moneda, anà disminuint successivament de valor, per manera qu'als derrers temps de la República romana no arrivava a pesar mitja unça. Els divisors del as que s'encunyaren ab més freqüencia, foren : el *semis* (6 unces), el *triens* (4 unces), el *quadrans* (3 unces), el *sextans* (2 unces), l'*unça* y la *semuncia* (mitja unça); dels múltiples, el més freqüent en temps de la República fou el *dupondius* (2 asos) y al principi del Imperi el *sextercius* (2 y mitj asos). Aquests divisors y múltiples eren de coure o bronzo; en plata encunyaren els romans el *denarius* o diner (10 asos), el *quinarius* (5 asos) y el *sextercius* (2 y mitj asos), també ab consecutiva disminució de pes.

El valor respectiu de les peces hi està indicat moltes vegades ab lletres o ab glòbuls o punts, però en general lo que les distingeix són les empremptes que porten. Les que 's veuen a la majoría de les monedes iber-romanes encunyades a Catalunya, són les següents :

As. Cap d'home, nu, quasi may ab barba, a la dreta, y per excepció a l'esquerra, al anvers; al revers, genet galopant, a la dreta, aguantant ab la mà dreta una palma que s'apoya a l'espatlla, y poques vegades embestint ab una llança; dessota, quasi sempre sobre una ratlla, llegenda expressiva del nom de la gent o poble qu'encunyà la moneda.

Semis. L'anvers, com el dels asos; al revers, cavall galopant, a la dreta, ab llegenda com els asos.

Triens. Anvers, com el dels asos; revers, ab empremptes variades. Són molt pocs els triens que 's coneixen encunyats a Catalunya.

Quadrant. L'anvers, com el dels asos; al revers, quasi sempre un mitj Pegás. Acostuma haverhi indicat el valor ab tres punts.

Sextans. Anvers, com el dels asos, per regla general; al revers, empremptes variades; de vegades dos punts com marca de valor. També son escassos els sextants encunyats en territori català.

Unça y semuncia. Sols ne coneixem d'encunyades a Tarragona. Les descriurem en son lloc.

Diners. Empremptes al anvers y al revers com les dels asos, ab variants qu'anotarem al descriure les de les poques localitats que n'encunyaren.

Quinaris. L'anvers, com el dels asos; el revers, al de Lleyda, també com els asos; al de Tarragona, genet ab altre cavall al costat.

Establerts aquestos precedents, passem a fer un breu resum de les monedes iber-romanes que 's poden adjudicar a Catalunya:

Districte Emporità. Fora de les encunyades a la Galia meridional, totes les altres d'aquest districte ho foren a Empuries o per gents que teníen ab aquesta ciutat concordia monetaria. No se 'n coneixen de plata. Les emporitanes de coure començaren a encunyarse, al nostre entendre, avants de l'arrivada dels romans a la Península; llurs tipus son grecs y grec creyem que fou al principi 'l sistema monetari a que corresponíen [1]. Porten al anvers el cap cascat de Palas, a la dreta [2]; les empremptes del revers són variades, com veurem. La llegenda ètnica, prescindint de varietats paleogràfiques, es en totes la següent: ↑ᚴᚠᚢᚲᛋᚲᚴ, qual transcripció y lectura no presenta cap dificultat, per que l'única vocal que s'hi ha de suplir vé indicada pel nom que'ls escriptors grecs y llatins donaren als habitants d'aquesta comarca, *Indigetes*; la llegim en conseqüencia VNT(i)KES KEN, que traduhim suplinthi la paraula *moneda*, que hi està sobrentesa, «moneda *dels Indikets*» o millor «moneda *dels d'Indica*».

Segons el lloc que la llegenda ètnica ocupa a les monedes ibèriques d'Empuries, poden aquèstes dividirse en dúes agrupacions: primera, les que la porten al revers, sota de l'emprempta principal y quasi bé sempre descansant sobre una ratlla, y, segona, les que la porten al anvers seguint el contorn del llan y devant del cap de Palas.

De les de la primera n'hi hàn de quatre mòduls diferents que 's distingeixen, ademés, de major a menor, per les empremptes de llurs reversos, que són les següents: Pegás, ab la figureta per cap de cavall, y ab cap de

(1) La falta quasi absoluta de monedes gregues de coure d'Empuries y Roses y la molta raresa de divisors de plata de la dracma emporitana, ens fan creure que, vers la meytat del sigle III avants de Jesucrist, Empuries començà a encunyar monedes de coure ab llegendes ibèriques, y qu'aqueixes monedes serviéu de divisors de les dracmes coetanies y estaven acomodades al sistema monetari de dites dracmes. D'açò provenen, al nostre entendre, les diferencies en mòdul, tipus y pes que s'observen entre les monedes ibèriques de coure d'Empuries y les de les altres poblacions de Catalunya, que, per haver començat a encunyarles després de la conquesta romana, s'ajusten al sistema monetari romà. Lo meteix se pot dir, potser, de moltes de les monedes de coure d'Ebusus y d'altres poblacions hispanes. En Zobel ho admet así pera algunes monedes d'Empuries (p. 134), per més que l'erro en qu'estava (excusable per esser son travall anterior a la troballa de Sagaró) creyent que les dracmes d'Empuries ja no s'encunyaren després del any 206 y tot lo més després del 195 avants de la nostra Era, li fa dir (p. 150) que «la gran mayoría del cobre batido por Emporiae es «posterior, pues no principió su acuñación hasta que dejó de emitir sus dracmas con leyen«da ibérica, en tiempo que ya el denario romano y su sistema había pasado a ser en la Es«paña Celtibérica la moneda corriente á la cual desde luego hubo de ajustarse...»

(2) Ne coneixem dos exemplars ab el cap a l'esquerra.

cavall a les més modernes, corrent a la dreta, ab les potes de derrera apoyades en la meteixa ratlla sobre la que descansa la llegenda: Taur, a la dreta, embestint ab el cap baix y ab una de les potes de davant doblegada sota 'l pit [1], semblant al que 's veu en algunes monedes de Marsella y de ciutats italo-gregues; Lleó corrent a la dreta, y Cavall, isolat, corrent a la dreta. S'hi veuen, en algunes d'aquesta agrupació, els següents símbols:

a. *Gerret ab una ança.* Posat derrera del cap de Palas en monedes ab els reversos del Pegás, del Taur y del Lleó.

b. *Victoria volant* y coronant el Pegás [2].

c. *Proa de barco?* Devant del pit del Pegás.

d. *Petit taur embestint.* Devant del pit del Pegás (de dos dibuixos diferents).

e. *Lauria* o *corona ab llaç.* Sobre l'emprempta, en reversos del Pegás (dos dibuixos diferents), del Taur, del Lleó y del Cavall.

f. *Palma* (de vegades en contramarca). A la terminació de la llegenda, en reversos ab l'emprempta del Pegás.

g. *Victoria volant, ab corona a la mà*, y *proa de barco?* Sobre y al devant respectivament del Pegás, junts en una sola moneda.

h. *Caduceu ajegut* (a dreta y a esquerra). Al exergue, en reversos del Pegás.

i. *Mitja lluna* (ab un punt sobre o sense punt). Sobre 'l Taur, en reversos d'aquesta emprempta.

j. *Mitja lluna* y ᚠ sobre la cúa del Taur, en reversos d'aquest tipu.

k. *Dofí nadant.* Al exergue de monedes ab revers del Taur.

l. *Corn de l'abundancia.* Entre l'emprempta y la llegenda, en monedes ab el revers del Lleó.

També hi figuren, ademés de la ètnica, les següents llegendes:

a. ᚴᚢᛋᛏᚦᚦᛏᚲᚷ } al exergue de monedes ab el revers del Pegás, sota la
b. ᚠᚷᛁᚴ [3] } ratlla ont descansa la llegenda ᛏᚴᛋᚲᛋᚲᚴ.

(1) En coneixem un exemplar sense la pota doblegada.

(2) D'aquest símbol, tot sol, En Pujol no 'n publica cap. Ne posseim dos exemplars.

(3) D'aquesta raríssima moneda, que donà a conèixer En Pujol, el Sr. Marquès de Dou ne posseeix un exemplar, en regular conservació, que reproduim aquí:

c. [illegible] escrites horitzontalment sobre l'emprempta: la primera, en monedes ab els reversos del Taur y del Lleó: la segona, solament als del Taur.
d. [illegible]

e. [illegible]. Devant del cap del anvers, en monedes ab els reversos del Taur y del Lleó que porten ademés la llegenda *c* al revers.

f. [illegible]. Devant del cap del anvers, a la moneda ab el revers del Pegás y la llegenda *a*.

g. [illegible]. Devant del cap del anvers, en monedes ab el revers del Pegás.

h. [illegible]. En la disposició indicada a la moneda ab el símbol *j*.

En les meteixes monedes s'hi veuen, ademés, lletres isolades, posades devant del cap del anvers en disposició vertical y paralela al cap, qu'alguns conceptúen esser inicials de llegendes ètniques y altres, ab més raó, al nostre concepte, numerals indicatives de valor. Són aquestes:

[illegible] y [illegible]. A les de major mòdul, ab el revers del Pegás [1].

[illegible]. A les de mòdul mitjà, ab el revers del Taur.

[illegible]. A les de mòdul un xic més petit, ab el revers del Lleó.

[illegible]. A les monedes encara més petites, ab el revers del Cavall isolat [2].

De les de la segona agrupació, a més de dúes que són de mòdul y empremptes iguals a altres de la primera, n'hi hàn també de quatre mòduls diferents, que 's distingeixen de major a menor per les següents empremptes: lleó embestint a la dreta; hipocamp o cavall marí, ab la cúa retortolligada; lleó corrent com a les de la agrupació anterior, o gall dret ab el cap girat a la dreta, y bust de cavall, a la dreta. Les derreres porten sota 'l bust de cavall un dofí nadant, y derrera 'l cap del anvers dos punts, indicació probable de llur valor. Les altres no porten cap símbol. Les iguals a les de la primera agrupació tenen al revers l'una 'l Pegás y l'altra 'l Taur.

Les llegendes que porten sota l'emprempta principal del revers y les del bust de cavall a son voltant, com les del gall a llur costat dret, són:

a. [illegible]. Les del Pegás.

b. [illegible]. Les del Lleó embestint.

c. [illegible]. Les del Taur embestint y les del Hipocamp.

d. [illegible]. Les del Lleó corrent y les del Gall.

e. [illegible]. Les del bust de Cavall.

(1) No hem vist cap moneda ibèrica d'Empuries ab el revers del Pegás que porti la lletra [illegible] tota sola. En les que publica y dibuixa En Pujol, creyem que 'l no distingirse la [illegible] obeeix, o be a la defectuosa encunyació de la moneda, o be a estar l'exemplar gastat per l'us.

(2) La lletra ibèrica [illegible], si es indicativa de valor, ha de significar en aquestos exemplars *sextants* y no *semis*.

Es de notar que contra lo que passa ab les de la primera agrupació, aquestes llegendes no tenen may ratlla a sota. Fora potser la senyalada ab la lletra *d*, totes les altres les tenim per ètniques.

Districte Tarragoní. En Zobel enclou en aquest districte 152 varietats de monedes ibèriques, les quals presenten 16 llegendes ètniques diferentes. D'elles n'hi hàn d'atribució certa, d'atribució probable y d'atribució ignorada a localitats determinades. Les ressenyarem agrupades per llegendes.

𐌀𐌥𐌔𐌔𐌄𐌍. La transcripció d'aquesta llegenda es AVSESKEN o, pot ser millor, AVXESKEN [1], sense haverhi de suplir cap lletra, y 's llegeix, [*moneda*] *dels d'Ausa*. L'atribució d'aquestes monedes a l'antiga *Ausa*, avuy Vic, no ofereix cap dubte y respecte d'ella hi hà conformitat.

Ab aqueixa llegenda hi hà denaris del primer período, y asos, semis y quadrants del primer y del segón períodes. La llur encunyació degué començar, doncs, poc després de la conquesta romana y durar pròximament fins l'any 89 avants de Jesucrist.

Llurs empremptes són les qu'hem senyalades com les generals pera cada una de les peces del monedatje ibèric. El cap del anvers en totes les monedes es sense barba y porta 'ls cabells més o menys rissats : en alguns se veu al coll el comencement del vestit. El genet del revers del denari y dels asos porta sempre palma y el del denari valona volejant. En una varietat del quadrant, l'emprempta del revers es l'hipocamp.

A les de coure s'hi veuen els següents símbols, sempre derrera 'l cap del anvers :

a. Porch. En quasi bé tots els asos y els semis.

b. Espiga, o, pot ser millor, *palma.* En molt pochs asos.

c. Dofí. En semis y quadrants.

Els denaris porten derrera 'l cap del anvers les lletres 𐌉𐌍, qual significat ignorem. Es d'advertir qu'aquestes lletres en igual disposició figuren en altres monedes ibèriques.

𐌀𐌥𐌌𐌀𐌉𐌍. La transcripció d'aquesta llegenda pot ser AVXAIAN o AVXABN, segons el valor que 's dongui a la lletra 𐌉, sobre 'l que no hi hà

(1) La lletra ibèrica 𐌌, no devía sonar igual que la lletra 𐌔, y que la doble 𐌔𐌔, per més que 'ls autors llatins la transcriuen de vegades com aquestes dos lletres. Altres vegades, no obstant, la transcriuen com *x*, per exemple en la llegenda 𐌥𐌌𐌀𐌖𐌥𐌔, *Uxama*. Aquèst es, en nostre concepte, el valor fonètic de dita lletra, el de la *xeix* catalana o *ch* castellana, y ho justifiquen les monedes ab la llegenda 𐌌𐌀𐌍𐌖𐌄, nom que 'ls autors llatins transcriuen *Saetabis*, avuy Jàtiva, però que 'ls documents de l'Edat mitjana y la pronunciació vulgar han conservat millor, dientne *Xàtiva*.

conformitat [1]. Prescindint de les lletres ||ᒋ, que figuren com a sufixes en altres llegendes, y també, com hem vist, isolades, queda la paraula AVXA, nom de la ciutat capital de la regió ausetana. A Vic creyem, per conseqüent, que s'ha d'atribuir l'escassíssim semis ab aquesta llegenda, el qual porta ademés els meteixos tipus dels semis ausetans y, com ells, el símbol *porc*.

ᐯᐱᒣᐯ. Aquesta llegenda 's transcriu EVXT, paraula que no dóna cap nom de població coneguda. En Delgado l'interpreta llegintla *Vasada* y l'atribueix a *Beseda*, que suposa ser el nom indígena de Caldes de Montbuy, població que 'ls romans anomenaren *Aquae Calidae* y en la qual s'hi hàn trobat restes antics. Ptolomeu menciona *Beseda*, situantla a la regió dels Castelans, que ja sabem estava al O. de l'Ausetania y confinava ab ella. L'opinió d'En Delgado no 's pot admetre més que com hipotètica.

Ab aquesta llegenda s'encunyaren asos, semis y quadrants del segón període.

Llurs tipus respectius són iguals als de les monedes ausetanes, com ho són també 'ls símbols que porten. Els asos tenen ademés per símbol *un gerret* o *amforeta ab dúes anses*; no n'hem vist cap ab el símbol de la palma.

Per tot lo exposat, creyem aquestes monedes encunyades a la regió ausetana o al menys en una regió confinant ab ella.

ᐯᐱᒣᐯ||ᒋ◇ᐸᐅ. La transcripció d'aquesta llegenda es EVXTIAIZLA o, potser millor, EVXTBIZLA. A menys d'esser la meteixa llegenda anterior més complerta, lo que no es probable, s'hi contenen dos noms, EVXT y IAIZLA o BIZLA, que tampoc respòn el derrer al de cap població antiga coneguda. En Zobel la llegeix *Iaitola* y *Iaiʒola* y l'atribueix a unes gents qu'anomena *Iaitolaietes*, les quals, al parlar d'aquestes monedes, suposa esser els de *Baecula*, població qual correspondencia moderna s'ignora y que Ptolomeu sitúa a l'Ausetania, però, al parlar d'unes altres monedes ab llegenda semblant encara que no igual, suposa ser els de *Tolobis*, població que no se sab bé ont era y que Ptolomeu sitúa a la Lacetania.

(1) La correspondencia de la lletra ibèrica | ab les de nostre alfabet es dubtosa. En Delgado, En Zobel y En Hübner la concepúen una *i* consonant qu'enclou quasi bé sempre una *a*, y li donen el valor de *ia*. En Zobel indica que de vegades sembla tenir un só gutural com el de la lletra *j* en llatí, italià, etc., més o menys fort. Altres li donen un só semblant al de la lletra *b* o *v*, consonant. Aquest derrer valor es el que sembla tenir a les llegendes ||ᒋ◇ᐸᐅ y ||ᒋᗡᐱᐸ, *Biʒ(u)la* y *Bit(u)le*, y potser també en ᐅᐱ|ᐸ, *¿Aiubs?*, *Eub(u)s(im)*, Ebusitans.

Se coneixen ab aquesta llegenda asos, quadrants y sextants del primer període y asos del segón [1].

Els tipus són iguals als de les monedes ausetanes : el del sextant, al revers. es un dofí nadant a la dreta. Els asos porten derrera 'l cap el símbol porc; els quadrants y sextants, un dofí. L'indicació de valor està expressada als quadrants per tres punts y al sextants per dos.

Pel conjunt de llurs tipus y símbols, conceptuem aquestes monedes encunyades a la regió ausetana, però sense poderles adjudicar a població determinada.

⟐⟐↑⟐⟐↑ En Zobel transcriu aquesta llegenda ZRVZRVATAN, y ᚠᛋᚨ es de parer que conté 'l nom de dos pobles, el dels Ethruthruetes y el dels Athanagienses, els primers no mentats per cap autor antic, y els segons per T. Livi, qui 'ls sitúa a l'Ilergecia. Es molt fàcil que sols contingui 'l nom d'una sola població.

L'emprempta del anvers es la de les monedes ausetanes : la dels revers s'aparta, no solament de la de dites monedes, sinó de la de les altres del districte tarragoní, en que'l genet no porta palma, sinó una mena d'ensenya que sosté en posició vertical, al cim de la qual y sobre un travesser s'hi veu un porc.

Distribuides derrera y devant del cap del anvers hi hà les lletres ᛟ⟐ᛋᚠ, qual transcripció es GRSA o SAGR segons se comenci a llegirles per derrerra o per devant del cap. En Zobel suposa que fan referencia als *Gerundenses*, però també podríen ferne als *Sigarrenses* o sía als Sagarretes.

Tenim per molt aventurades totes les suposicions d'En Zobel sobre aàquesta moneda, qu'es escassíssima (solament ne sabem dos exemplars, tots ells asos del primer període). El porc potser fou posat sobre l'ensenya per estar ocupat ab lletres el lloc que derrera 'l cap té a les monedes de la regió ausetana y en algunes de les regions confinants ab l'Ausetania. A una d'aquèstes, potser a la *Lacetania*, opinem correspòn sa encunyació.

ᚨᚠᛗᚠᛗᚲᚨ se trancriu LAIEXCEN y 's llegeix [*moneda*] *dels Laietans* o *dels de Laia*. En Delgado la llegeix *Laiesa*, y sospita, potser per una llunyana homofonía, que pot correspondre a l'actual població d'Olesa. Qu'hi hagué una població anomenada *Laia* o *Laiesa*, ho fan creure no solament les monedes ab la llegenda que comentem, sinó ademés l'existencia de la regió anomenada *Laietania* y també *Laletania*, però ont era aqueixa pobla-

(1) En Pujol, en sa *Epigrafía numismática ibérica* («Boletín de la Real Academia de la Historia», 1890, nota 98), diu posseir un semis ab aquesta llegenda. Fins are no ha sigut publicat.

ció no està averiguat. Alguns diuen que *Laia* era Barcelona, sense fonament al nostre concepte, per que, a menys que Barcelona a l'antiguitat hagués tingut dos noms diferents, lo que no s'ha demostrat, el nom que li donen els monuments y els autors antics es *Barcilona, Barcino.*

Ab aquesta llegenda hi hàn asos, semis y quadrants del primer período y asos y semis del segón.

Els tipus, tant del anvers com del revers, són els indicats com a generals. El cap del anvers porta quasi bé sempre una cinta o diadema, quals extrems penjen al derrera; el genet del revers porta sempre palma.

De símbols se 'n veuen en pocs exemplars : als asos, són un *ferro de llança*, y als semis, una *porra.* Aquèstos porten també sobre'l cavall del revers una *corona* y ab menys freqüencia una *mitja lluna* : els quadrants porten tres punts com indicació de valor.

IΓ⋔ΩΛH. La transcripció d'aquesta llegenda es IAITLE o millor BITLE, que creyem correspòn a la romana *Baetulo*, avuy Badalona. En Delgado la creu també d'aquesta població. En Zobel la dóna a *Tolobis*, com tenim indicat al parlar de les monedes ibèriques encunyades a la regió ausetana o a les ab ella confinants.

Se coneixen ab aquesta llegenda asos y quadrants del segón período, ab tipus iguals als propris del monetatje ibèric del N.E. de la Península. El genet porta palma y el valor als quadrants està senyalat per tres punts.

Els símbols que porten derrera 'l cap del anvers les dels mòduls majors són una *arada* y ab més freqüencia un *rem* o *timó*. En Zobel publica un as ab una *forca* de dúes púes.

⋔ΛΔ⊲H. Sense necessitat de suplirhi cap lletra, aquesta llegenda se transcriu ILDVRE, que 's el nom d'*Ilduro*, *Iluro*, avuy Mataró. En Delgado y En Zobel atribueixen les monedes que la porten a *Ildum*, avuy Alcalá de Chisvert, antiga població mencionada al Itinerari d'Antoninus. En Pujol, en un estudi sobre dites monedes publicat al llibre de D. Joseph Pellicer *Historia de Iluro*, les atribueix a Mataró. En confirmació del parer d'En Pujol, qu'es també 'l nostre, farem present la freqüencia ab qu'aquestes monedes se troben a la costa catalana del N. de Barcelona: En Pellicer posseía dos asos trobats als afores de Mataró, En Rubio de la Serna 'n posseeix un trobat a la necròpolis de Cabrera de Mataró y els set quadrants qu'he vist ab l'emprempta del mitj Pegás al revers, varietat desconeguda per En Delgado y En Zobel y qu'ha publicat per primera vegada En Pujol, han sigut trobats tots a Catalunya, els uns a Empuries, els altres a Vilassar de Dalt y els altres al voltant de Mataró, sense que se n'hagi trobat may cap, que sa-

piguem, a Alcalà de Chisvert ni en son veinatje. A més, el meteix Zobel, qui a les planes 54 y 55 de son *Estudio* les descriu ab les del districte saguntí, les posa ab les del districte tarragoní en son «Cuadro de todas las monedas ibero-romanas del Distrito Tarraconense.»

Porten aquesta llegenda asos, semis, triens y sextants del primer período, y asos y quadrants del segón.

Als tipus mostren algunes singularitats. El cap del anvers, sense barba, porta diadema o bé corona de fulles a la majoría dels asos y dels divisors, y mira a la dreta als asos del primer período y a tots els divisors, y a l'esquerra als asos del segón período. El genet del revers corre sempre, als asos, embestint ab la llança, y en un exemplar porta valona volejant. El tipu del semis no s'aparta del de sos consemblants del districte tarragoní. El triens? porta al revers dos dofins, l'un sobre l'altre, nadant, y entre ells tancada per dos ratlles la llegenda ètnica, però en altres exemplars, que potser són quadrants del primer período y no triens, la llegenda, en lloc d'estar posada al mitj, ho està al voltant de la moneda. Els quadrants del segón período porten el mitj Pegás, com quasi tots el del districte tarragoní. Els sextants, són iguals als triens ab la llegenda al mitj dels dofins, però de mòdul més petit.

Als asos del primer período y als quadrants del segón hi hà per símbol derrera 'l cap del anvers una *orella humana*. Una varietat d'as publicada per En Pujol hi porta un *porc*. Els semis y triens hi porten un *dofí*.

El valor hi està indicat, als quadrants, per tres punts. Sobre 'l cavall del revers, en alguna varietat del semis, s'hi veu un glòbul o punt, gros, que no creyem sigui indicació de valor.

<ϟϟ[1] se transcriu CESE, que degué esser la capital dels *Cesetans*, o *Cosetans* com els anomenen els autors antics, qual correspondencia ab la romana *Tarraco* y ab l'actual Tarragona està generalment admesa.

Encunyà moneda en tots tres períodes y en alguns d'ells la serie complerta, ço es : denaris, quinaris, asos, semis, triens, quadrants, sextants, unces y mitjes unces.

Els tipus són : al anvers, cap nu, sense barba y ab els cavells rissats, a la dreta; per excepció porta barba en una varietat d'asos del primer período, lauria o corona en alguns semis y triens y berret ab ales en quadrants y unces; també en alguns exemplars se véu al coll el comencement del ves-

(1) Posseim un sextant en que 's llegeix clarament <ϟϟ, ço es, *Cose*.

tit [1]. Al revers, els denaris porten un genet ab valona onejant y palma, y un cavall al costat: els quinaris, igual que 'ls denaris, solament que 'l genet no porta valona volejant ni palma; els asos, un genet sempre ab palma: els semis, un cavall isolat corrent y de vegades caminant: els triens, un cavall caminant y de vegades parat abaixant el cap pera llayrar un cap de bou posat a terra devant d'ell; els quadrants, un mitj Pegás, un cavall marí, un gall o un gos caminant; els sextants, un dofí nadant: les unces, un cavall isolat corrent, y les mitjes unces, un caduceu o bastó alat ab serps entortolligades, que sembla esser copia del numerari de Marsella.

Els símbols que s'hi veuen, quasi sempre posats derrera 'l cap del anvers, són variadíssims. Veusen aquí una llista, que dubtem sigui complerta :

a. *Caduceu*, en asos, semis, triens, quadrants, sextants y unces.
b. *Timó?* en asos, semis, triens y quadrants.
c. *Bastó ab nusos*, en asos, semis, triens y quadrants.
d. *Proa*, en asos, semis y triens.
e. *Ferro de llança*, en asos, semis y quadrants.
f. *Palma*, en asos, semis y quadrants.
g. *Porra*, en asos, semis y quadrants.
h. *Feix de llamps*, en asos, semis y quadrants.
i. *Gerro ab dos anses*, en asos y quadrants.
j. *Casco*, en asos y quadrants.
k. *Espiga*, en asos.
l. *Dos llances*, en asos.
m. *Fus* o *ceptre*, en asos.
n. *Corn de l'abundancia*, en asos.
o. *Arada*, en asos.
p. *Gos?* en asos.
q. *Corona*, en asos y sextants.

Els posats al revers, quasi sempre sobre l'emprempta, són :

r. *Estrella*, en quinaris.
s. *Caduceu*, en semis.
t. *Estrella y mitja lluna*, en triens, quadrants y sextants.

Ademés, darrera 'l cap del anvers, substituint als símbols, s'hi veuen també les següents lletres isolades :

a. O, en denaris.

(1) Posseim un exemplar de semis o triens, molt ben conservat, al qual, com en el numerari emporità, el cap del cavall està format per una figureta que s'agafa 'l peu ab la mà.

b. X, en asos, semis y quadrants.
c. ⊿, en asos y semis.
d. ◇, en asos y semis.
e. Ψ, en asos.
f. ⊗, en asos.
g. ᚴ, en asos.
h. ΨᚴΛ, en asos.
i. ᚴΛ, en asos.
j. ᚴΛ M, en asos (la derrera lletra posada devant del cap).
k. M M, en asos (la derrera lletra posada devant del cap).

Se preté qu'aquestes lletres són, a les monedes ibèriques, inicials de noms de pobles. Nosaltres creyem que lo més sovint són signes d'emissió.

L'indicació de valor vé marcada ab punts, quasi sempre posats sobre l'emprempta del revers y poques al anvers, derrera 'l cap. Se veuen en triens, quadrants, sextants y unces. En alguns semis hi hà un o dos punts, que no es probable siguin indicació de valor.

La llegenda ètnica està posada sobre una ratlla; en algunes varietats està posada al avre, çò es, sense cap ratlla a sota, y solament al quadrant que porta per emprempta un gos s'hi veu sota la ratlla en que 'l gos s'apoya.

<ᚴᚴᚴᚴ. Aquesta llegenda 's transcriu CESSE. En Delgado, En Zobel y En Pujol atribueixen les monedes que la porten a *Cissa*, població situada per Ptolomeu a la regió Lacetana. En Hübner s'empenya en que són de Tarragona, fundat en que Polibi diu que Cissa fou l'antiga capital dels Cessetans. Això li fà suposar que, arruinada Cissa per una o altra causa, els seus habitants se traslladaren al lloc qu'avuy ocupa Tarragona. No podem acomodarnos al parer d'En Hübner, en primer terme, perque les monedes de que 's tracta no són més antigues que les que porten la llegenda <ᚴᚴ sinó que son contemporanies de les del segón período ab dita llegenda, y en segón terme, perque sería molt extrany qu'una meteixa població y unes meteixes gents haguessin escrit llur propri nom a la vegada de dúes maneres diferentes. La duplicació de la lletra ᚴ justifica, al nostre entendre, una diferencia de pronunciació, per que d'altra manera no tindría raò de ser : es fàcil que la ᚴ senzilla se pronunciés suau, com en llatí, en italià, en francès y en català, y la doble se pronunciés forta, com en les predites llengues y com la *s* castellana. *Cesetans*, o *Cosetans* com se 'ls anomena ab més freqüencia, y *Cessetans* eren, per consegüent, dos pobles distints. Ignorem la situació de l'antiga Cesse.

De monedes ab aquesta llegenda hi hàn asos, semis y quadrants, tots del segón període.

Llurs empremptes respectives, tant al anvers com al revers, són iguals a les de les monedes ibèriques de Tarragona. Els quadrants porten sempre al revers el mitj Pegás. De símbols no 'n porten, però sí les lletres isolades ♀ o ⊕ derrera 'l cap del anvers, als asos y llurs divisors. L'indicació de valor se veu marcada als quadrants per tres punts.

[illegible] y [illegible]. Aquestes dúes monedes se transcriuen respectivament : ILTRCS y ILTRCESCEN, y 's llegeixen [*moneda*] *de Ilerca* y [*moneda*] *dels de Ilerca*. Les conceptuem, per consegüent, d'una meteixa població. En Heiss llegeix a la derrera 'l nom de dúes poblacions diferentes, *Ilerda* y *Cose*, o sigui Lleyda y Tarragona, y 'n dedueix que representen una inteligencia monetaria entre abdúes poblacions. En Delgado segueix el parer d'En Heiss, però les creu encunyades pels Ilercets a alguna població marítima d'aquesta regiò, com, per exemple, *Olèrdula*, avuy Sant Miquel d'Èrdol. En Zobel fa notar, ab raò, l'identitat del acabament de la llegenda ab el de la dels Indicets y es de parer que s'ha de transcriure y llegir igual que l'acabament de la dels d'aquèstos; rebutja l'opinió d'En Heiss, y reputantles dels *Ilercets*, que pensa que no eren els *Ilerdesos*, les creu «á no dudar acuñadas cerca de la costa», y les atribueix a *Sigarra*, avuy Prats de Rey, sense recordarse de qu'aquesta població no es aprop de la costa sinó terra endintre y de que Ptolomeu la sitúa a la Lacetania y no a la Ilergecia. Ademés, el meteix Zobel, en sos «Cuadros», no les posa al Districte *Ilerdense*, sinó al *Tarraconense*, de segur per qu'aquestes monedes presenten un conjunt de caràcters que les diferencíen de les qu'aplega al districte *Ilerdense*. ¿Es qu' *Ilerca* no era una població dels Ilergets y estigué situada en altra regió? Així ho creyem y probarem de justificarho.

Ptolomeu fa menció d'unes gents qu'anomena *Ilercaones* y Plini d'una regió denominada Ilergaona «*Regio Ilergaonum*», que 's la que s'extenía costa avall, desde un xic més amunt de Tortosa fins prop del riu *Idubeda*, avuy Mijares, més al N. de Sagunt. En aquesta regió hi hagué una ciutat, que portava el cognom *Hibera*, qu'era distinta de Tortosa, *Dertosa*, com se dedueix de les següents paraules de D. Antoni Delgado : «Livio dice que proponiéndose los Scipiones estorbar la marcha que Asdrúbal y sus cartagineses intentaban hacia Italia, para proteger á Aníbal, en cuyo caso la ruina de la república sería posible, *pasaron el Ebro por Dertosa acometiendo á Hibera*... y Livio añade «*urbem a propinquo flumine iberam appellatam pullentissimam regionis ejus*», de lo que se deduce que Hibera Ilergaonia

sería la capital de la región de su nombre y que era principal y opulenta.» La paraula *Hibera* no era doncs el nom de la ciutat sinó un cognom o calificatiu que se li donava per sa proximitat al Ebre; no solament se desprèn aixís del text de Plini, sinó també de les monedes llatines qu'encunyà ab les llegendes MVN·HIBERA·IVLIA, al anvers, y ILERCAVONIA, al revers, a les quals les paraules *Hibera* y *Iulia* son cognoms que precedeixen, segons l'us més freqüent, als monuments y a les monedes llatines-espanyoles, al nom de la població a que s'apliquen, qu'en nostre cas es el de *Ilercavonia*, llatinisació d'*Ilerca*, denominant de la regió y, com presum En Delgado, capital d'ella. A l'ibèrica *Ilerca*, qu'en temps dels romans fou *Municipi* y se li aplicaren els dictats de *Hibera* y de *Julia*, creyem que s'han d'atribuir les monedes ab les llegendes que'ns ocupen [1]. La correspondencia moderna d'aqueixa antiga població, que devía estar situada al S. y molt aprop del riu Ebre, s'ignora; alguns creuen qu'es Amposta.

Ab la primera de les llegendes apuntades hi hàn asos y semis del segón y potser del tercer período. Ab la segona hi hàn asos y semis del primer y del segón períodes.

Els tipus respectius de totes elles són iguals a llurs corresponents de les de Tarragona y de les altres del districte tarragoní de qu'hem parlat. Totes porten per símbol, derrera 'l cap del anvers, una *palma*. En alguns asos del segón período s'hi veu devant del cap la lletra Ψ, y en altres del tercer? la lletra ᚿ segons En Pujol y ᚿ segons En Zobel.

ᚴᚠᛗᚺ se transcriu IEXE, que correspòn a *Iessos*, població situada per Ptolomeu a la Lacetania, o, com vol En Hübner, Iaccetania. Plini anomena als qui l'habitaven *Iessonienses*. Es opinió valguda que *Iesso* es l'actual Guissona, en qual terme han aparegut inscripcions del temps de la dominació romana.

Solament se coneixen ab aquesta llegenda asos del segón período, de tipus iguals als de les monedes que corresponen al districte tarragoní. En algunes escasses varietats, el genet del revers, en lloc de portar palma, embesteix ab una llança. Totes acostumen portar per símbol derrera 'l cap del anvers una palma, y devant les lletres Ψ, ᚴ, ᛟᚢ, o ᛟᚹ. En una varietat, que publica En Zobel, derrera 'l cap ademés de la palma hi hà la lletra Ψ.

ᛗᛅᛋᚺᚿᛋᛏ. La transcripció d'aquesta llegenda es MASENSA, paraula que no respòn al nom de cap antiga població coneguda. En Delgado pro-

(1) En Hübner s'inclina aixi meteix a donar aquestes monedes als Ilercaons y sospita poden esser de Tortosa, qu'en son concepte es el Municipi *Hibera Iulia Ilercavonia*.

posa que se l'atribueixi a l'actual Mequinenza. Per son estil, fàbrica, tipus y símbol, tenim per indubtable que fou encunyada en territori català.

Porten solament aqueixa llegenda asos del segón període, de tipus iguals als de les monedes del districte tarragoní. El símbol que s'hi veu derrera 'l cap del anvers es un *rem* o pot ser millor un *timó*.

HAF. Se transcriu ERE, nom que no es el de cap població coneguda, com no sigui Err, a Cerdanya, qu'en documents del sigle IX trobem escrit Ereir [1]. En Delgado sospita que les monedes ab aquesta llegenda s'han d'atribuir als *Erenes*, gent qu'Aníbal trobà després de passat l'Ebre, fent vía pera Italia. En Zobel fa notar qu'hi havía una població nomenada *Orretum*, citada en una inscripció romana trobada a Isona, qu'En Hübner publica ab el n. 4465; però com no se 'n fa memoria enlloc més, no es possible deduir de l'inscripció ont estava situada, puig se l'hi menciona solament com a localitat d'ont era natural un subjecte de qui 's parla. Si, com alguns historiadors afirmen, Aníbal, després d'haver atravessat l'Ebre, dividí son exèrcit en varis cossos que passaren els Pirineus per diferentes collades, es possible qu'una d'aquèstes fós l'anomenada *Coll de la Perxa* que comunica la Cerdanya ab el Conflent y el Vallespir; donat aquest supòsit, les tropes d'Aníbal que passaren per Cerdanya sigueren les que trobaren als *Erenes*, que bé podríen ser els moradors de la comarca ont hi havía *Ereir* al sigle IX, avuy nomenada Err. Sigui d'açò 'l que 's vulgui, els numismàtics donen aquestes monedes al territori català.

Les conegudes ab aquesta llegenda són asos y semis del segón període, de tipus iguals a llurs corresponents del districte tarragoní. Porten per símbol derrera 'l cap del anvers un *lleó* o potser millor un *taur* [2].

AMH, AM. Sa transcripció es CAIE. S'ignora quína es la correspondencia de la població que portà aquest nom. Tant En Delgado com En Zobel creuen que degué estar situada prop de Tarragona, fundats en la fàbrica y tipus de les monedes ab aquesta llegenda. En Hübner no li senyala correspondencia y rebutja la suposició de que correspongui a *Caum*, punt de parada de la vía que de Lleyda conduía a Osca. Convé fer present qu'al Nort y no lluny de Tarragona hi hà 'l riu nomenat *Gayá*, nom que pogué també portar a l'antiguitat alguna població d'ell riberenca; ho apuntem com una conjectura.

(1) MARCA : *Marca Hispanica*, columnes 763 y 764.

(2) A la peça que dibuixa En Delgado y al exemplar de la nostra colecció s'hi veu bé un *taur*.

Se coneixen ab aquesta llegenda solament semis y quadrants del segón período, que porten iguals tipus que 'ls demés semis y quadrants del districte tarragoní. Derrera 'l cap del anvers hi porten la lletra A.

ᐅᑎᑫᑐᐱᐃᐊ. La transcripció d'aquesta llegenda es AIARILDR o ABRILDR. S'ignora la correspondencia moderna de la població d'aquest nom. En Hübner indica que potser conté dos noms *Aiar* y *Ild(u)r*, en qual cas el derrer podría referirse a *Ilduro*, Mataró. En Zobel creu catalanes les monedes ab aquesta llegenda y opina foren encunyades molt prop de la regió emporitana, per portar el semis un taur com a tipu del revers, com el porten, diu, els semis del districte emporità; els tipus dels quadrants y dels sextants no confirmen l'opinió d'En Zobel. En Delgado les creu encunyades al Sud del regne de Valencia, a la regió *Contestana*, y les atribueix a Ayora, ont diu que s'han trobat alguns dels pocs exemplars coneguts d'aquestes monedes. El no haverse trobat fins al present cap as ab aquesta llegenda dificulta molt la llur classificació. Nosaltres ens decantem a tenirles per catalanes, per qu'a la majoría dels exemplars s'hi veuen derrera 'l cap del anvers les lletres ᑎᑫ, que solament se troben, que sapiguem, en dita disposició en monedas d'Ausa, de Lleyda y de *Lagne*, lloc el derrer qu'En Zobel enclou al districte ilerdense y qu'En Pujol sospita estava situat a l'actual provincia de Castelló de la Plana.

Ab aquesta llegenda hi hàn semis, quadrants y sextants, del segón período.

Llurs tipos són : al anvers, cap nu y sense barba, a la dreta, diademat al sextant y a alguns quadrants; al revers, taur parat, als semis, cavall isolat corrent a la dreta ab les potes de derrera apoyades en una ratlla horizontal, als quadrants, y dofí nadant, al sextant. Sols un quadrant porta per símbol una *estrella* sobre 'l tipu del revers. Els semis y la major part dels quadrants porten derrera 'l cap del anvers les lletres ᑎᑫ; els quadrants que no 'ls hi porten hi tenen tres punts com indicació de valor.

Algunes d'aquestes monedes, particularment els semis, tenen la llegenda ètnica sobre 'l tipu del revers.

No creyem degui atribuirse al districte tarraconense cap altra moneda ibèrica de les batudes ab certesa o ab probabilitat a Catalunya.

Districte Ilerdense. En Zobel enclou en aquest districte 55 monedes que porten 10 llegendes ètniques diferentes. Nosaltres n'hi afegim alguna qu'ell comprèn al tarraconensè. Lo que caracterisa les monedes del districte ilerdense no són els tipus principals, iguals als del tarraconense, sinó els tipus

accessoris y molt particularment els tres dofins posats dos devant y l'al[illegible] derrera del cap del anvers, copia fidel de la dracma emporitana. Quan en alguna moneda falta el dofí de derrera 'l cap, es per qu'un altre símbol ocupa son lloc. Les qu'ab probalitat foren encunyades al territori català són les que porten les llegendes següents:

ᗰᚿᘜᚹᗙ. Se transcriu ILTRD. Les monedes llatines ab la llegenda ILERDA, avuy Lleyda, posada en exemplars de tipus exactament iguals pel revers als que porten aquesta llegenda ibèrica, justifiquen que pertany a Lleyda y que s'ha de llegir ILT(e)RD(a), y no IL(i)Tz(u)RD(a) com algú ha proposat. Es molt fàcil que 'ls romans al transcriure 'l nom de la ciutat suprimissin la T pera suavisarne la pronunciació.

Ja hem parlat dels divisors de la dracma grega de tipu marsellés, ab aquesta llegenda, que Lleyda encunyà avants de la dominació romana, y també hem fet present qu'havía encunyat, ab llegenda ibèrica, dracmes copiades de les emporitanes. No es, doncs, extrany que Lleyda fós la primera població catalana qu'apliqués a les seves encunyacions ibèriques el sistema monetari romà; la moneda coneguda ab el nom de *medalló de Lleyda*, que pesa més de 30 grams y té 32 milímetres de diàmetre, es de segur un as sextantal, anterior per consegüent al any 217. Fora de les qu'acabem de senyalar, se coneixen, ab aquesta llegenda, denaris y quinaris del primer período, asos, semis, quadrants y sextants del primer y del segón períodes y asos del tercer.

Llurs tipus y símbols, són:

Denaris y Quinaris. Anvers: cap d'home, nu, sense barba, ab els cabells rissats, a la dreta; l'envolten tres dofins, dos devant y un derrera. Revers: genet, ab palma sobre l'espatlla y valona volejant, corrent a la dreta.

Asos. Anvers: igual que 'ls denaris. En alguns exemplars, particularment del primer período, se veu al coll el comencement del vestit. Els del tercer período no porten dofins. Revers: igual que 'ls denaris. El cavall apoya les potes de derrera en una ratlla. En alguns pocs exemplars del segón período y en quasi tots els del tercer, en lloc del genet hi hà un llop o lloba caminant.

Semis. Anvers: igual al dels denaris. Revers: cavall isolat corrent a dreta, apoyant quasi sempre les potes de derrera en una ratlla. Sobre 'l cavall, una mitja lluna, y, ab menys freqüencia, una estrella.

Quadrants. Anvers: igual al dels denaris. Revers: igual al dels semis. El símbol es sempre una estrella.

Sextants. Anvers: igual al dels denaris, pero sense dofins. Cavall cami-

nant als que tenen al revers un cap de llop. Revers : cavall corrent a la dreta, a sobre la lletra ᛟ o dos punts (marca de valor). En altres, lleó caminant a la dreta; sobre d'ell, mitja lluna. En altres, cap de llop, sobre d'ell mitja lluna. En els altres, llop caminant a la dreta; sobre d'ell, dos punts; sota, les lletres ᚠ –.

La llegenda ètnica en els exemplars ab el tipu del llop, está posada sobre d'aquèst y en pochs repartida part a sobre y part a sota. En els altres está posada sota 'l tipu del revers, ordinariament sobre una ratlla.

ᛙᛚᚿᛜᚷᛗᚦᛚᛙᛞ, ᛙᛚᚿᛜᚷᛗᚦᛚᛙᛊᛁᚿ. Aquestes llegendes, que contenen de segur el nom de dúes poblacions, se transcriuen : ILTRD XALIR, ILTRD XALIR IAN o ILTRD XALIR BN. Les cinc primeres lletres ja sabem fan referencia a Lleyda. Respecte a la població indicada per les cinc següents, En Delgado opina que pot ser *Salauris*, mentada per Avienus a la costa entre l'Ebre y Tarragona; En Zobel es de parer que fan relació als *Saly-es*, pobles qu'habitaven als voltants de Marsella. Desconeixem la correspondencia moderna de la població qual nom porten.

Les monedes ab aqueixes llegendes són denaris del primer període.

Els tipus de les que porten la primera, de la qual solament se 'n coneix un exemplar publicat per En Zobel, són : al anvers un cap igual al dels denaris de Lleyda, però sense dofins a son voltant y ab les lletres ᛁᚿ al derrera; y al revers, un genet ab escut rodó y espasa a la mà, corrent a la dreta. Ab una llegenda igual, En Pujol donà a conèixer una dracma de tipu emporità. Els tipus de les que porten la segona llegenda són els meteixos dels denaris de Lleyda.

Resulta de lo dit que les que no tenen les lletres ᛁᚿ al acabament de la llegenda (com al semis d'Ausa ja descrit), les tenen derrera 'l cap del anvers, tal com els denaris d'Ausa, algunes de les peces ab la llegenda ᚦᛁᛜᚿᚠᚢᛊ y 'l semis de Lagne. Repetim qu'ignorem llur significat.

ᚿᚠᛉᛜᚷ, ᚷᛟ. La llegenda del anvers es sens dubte la meteixa que la de les monedes ibèriques de Lleyda. Les dos derreres lletres figuren al revers y són DR, que, si fan referencia a una població, poden ser les primeres de *DeRtosa*, Tortosa.

Ab aquesta llegenda solament se coneix un sextant, escassíssim. En Delgado 'l copía del llibre d'En Lórichs; En Zobel fa lo meteix y diu que no l'ha vist may; nosaltres en posseim dos exemplars, l'un molt ben conservat, l'altre gastat per la circulació, però ben visible.

Sos tipus són : al anvers, cap, sembla ab barba, a la dreta; derrera d'ell la llegenda ètnica de Lleyda, y al revers, dos peixos que s'encreuen per la

banda del cap; entre les cúes dels peixos, un cap de llop y dos punts o globu's grossos; a un costat, les lletres XO.

FMH. Se transcriu EXE o EXO. En Delgado creu qu'aquest nom es el meteix qu'expressa la llegenda IEXE o IEXO, de la que ja hem parlat, y per consegüent la dóna també a Guissona. En Hübner y En Zobel la creuen d'*Aeso*, probablement Isona, ont també s'han trobat inscripcions y altres restos romans. Nosaltres som del derrer parer y tenim les dúes llegendes IEXO y EXO per expressives de noms diferents, corresponents el primer a l'antiga *Iessos* lacetana o iacetana, y el segon a l'antiga *Aeso* situada, ab probabilitat, a l'Ilergecia.

Ab aquesta llegenda hi hàn solament asos del segón período.

Llurs tipus són : al anvers, cap nu y sense barba, a la dreta; devant dos dofins, derrera una *esquadra?* o *arada?*, y al revers, genet ab palma a l'espatlla y valona volejant, corrent a la dreta; el cavall té les potes de derrera sobre una ratlla.

Per sos tipus correspòn, doncs, enclòurela al districte ilerdense y no al tarraconense, com ho fa En Zobel.

ᐅᚹᐸᐃᚹᐸ. La transcripció d'aquesta llegenda es ARCEDVRG. Ignorem la correspondencia moderna d'aquest nom. En Delgado dóna les monedes que 'l porten a *Orgia*, població que Ptolomeu sitúa entre 'ls Ilergets. En Zobel les adjudica a la comarca de la Seu d'Urgell, presum que 'l nom complert de la població sería *Arcedurgis*, acabament que 's troba en *Isturgi*, *Iliturgis*, etc. y fa notar que 'ls mots *Arce* y *Arsa* són freqüents a les monedes ibèriques. Conceptuem que no van aquestos escriptors descaminats, per que la barreja de tipus y símbols propris dels districtes tarragoní y ilerdanès en aqueixes monedes justifica que degueren esser encunyades en un lloc proper a la frontera d'un y altre districte, per la banda de la regió ausetana y del Norest de l'Ilergecia.

Ab aquesta llegenda hi hàn asos, semis y quadrants del primer período y asos del segón.

El tipu del anvers d'aqueixes monedes es sempre un cap nu y sense barba, a la dreta, ab diadema en algún semis. Aquèstos y els asos del primer período porten derrera 'l cap un porc, com les monedes ausetanes; els quadrants hi porten un dofí. Els asos del segón período, a més del porc derrera 'l cap, porten devant d'ell dos dofins, com les de *Aeso* y de Lleyda. El tipu del revers es, als asos del primer período, el genet embestint ab una llança, y als del segón, el genet ab palma a l'espatlla y valona volejant, com a les d'*Aeso* y Lleyda; als semis, es un cavall isolat corrent a la dreta; als qua-

drants, un mitj Pegás, y a sobre tres punts, qu'acostuma ser la marca del valor.

SEZIS, SEZISCEN. Aquestes llegendes se transcriuen SEZIS, SEZISCEN. En Zobel les dóna als *Sethitans*, qui a son entendre poden ser les gents que Livius anomena *Suessetans* y, pels caràcters de les monedes que les porten, es de parer foren encunyades prop de les boques del Ebre, potser a *Hibera* o a Tortosa. La nostra opinió es que 'ls mentats caràcters les fan de més riu amunt, de la comarca de Lleyda o de prop d'ella, y no de prop d'*Hibera* ni de Tortosa que, com es sabut, eren poblacions ilercaones. De lo que diu T. Livius se 'n desprèn que 'ls *Suessetans* estaven a la riba esquerra o sigui de la part d'ençà del Ebre y açò 'ns fa creure que, si efectivament els Suessetans d'aquest historiador són els Sezitans de les monedes, aquèstes degueren encunyarse al terrer català. Però, aixís l'historiador T. Livius com el geograf Strabó fan menció d'un altre poble o d'unes altres gents anomenades *Sedetans*, que podríen també identificarse ab els Sezitans de les monedes, els quals sembla qu'estaven a la riba dreta o sigui part enllà del Ebre y es molt probable afrontessin ab els Ilergets. L'atribució de les monedes que 'ns ocupen resulta, doncs, molt dubtosa y pot molt ben ser que no fossin encunyades a Catalunya.

Ab aquestes llegendes o alguna d'elles hi hàn asos del primer període, y asos, semis y quadrants del segón.

El tipu del asos del primer període es, al anvers, cap nu, sense barba, a la dreta, y derrera d'ell una mitja lluna, y al revers, genet ab un trident a la espatlla corrent a dreta. Els de les peces del segón període són iguals als de les monedes de Lleyda, solament que 'l genet no porta valona. En un semis, el dofí de derrera el cap està substituit per una mitja lluna.

No creyem pugui atribuirse ab probabilitat al terrer català cap altra moneda iber-romana, encare que no falta qui ha adjudicat a Lloret de Mar les les que porten la llegenda ΛΡΤΔΗ, a Cardós les que porten la llegenda HMΘYKΓ, y a Xerta, la bilingüe ab la llegenda TSEKΔΘ.

Fa alguns anys se varen trobar a Barcelona unes peces monetiformes ab llegenda ibèrica, de les quals donà noticia En Pedrals y després les publicà també En Pujol. Lo anormal de llur pes y de llurs tipus fa dubtar al derrer de que siguin monedes. En Zobel no les enclou en sos «Cuadros» de les monedes iber-romanes. En Hübner les posa entre les inscripcions monetaries en son estudi sobre 'ls monuments en llengua ibèrica, y apunta dubitativament l'idea de que la de plata pot esser una didracma, y dupondis o asos, segons llur pes, les de coure. Siguin tesseres, siguin monedes com

creyem, el fet d'haverse trobat a Barcelona els únics exemplars fins al present coneguts, ens mou a continuar aquí llur descripció [1] :

I. *Anv.* Cap, ab barba y collaret, a la dreta; derrera, segons En Pedrals, ЄYΨΙΛ; segons En Pujol, ЄXΨΙΙ⋎ : devant ⇕; orla de punts.

Rev. Estrella, o millor flor de vuyt fulles, ab un punt o botó al mitj; orla de punts.

Coure. Mòdul : la major, 27 mm.-Pes : la major, qu'es sencera, 20'275 grams; l'altra, a la que manca un bocí, 10'320 grams.

II. *Anv.* Cap, a la dreta; devant, ⇕.

Rev. Llis y còncau.

Plata. Mòdul : 28 mm.-Pes : 750 grams [2].

Monedes llatines. A les monedes de sistema romà ab llegendes ibèriques, les subseguiren les del meteix sistema ab llegendes llatines. Quan succeí aquest cambi es difícil precisarho. En Zobel creu que les encunyacions iber-romanes a l'Espanya Citerior cessaren l'any 133 avants de la nostra Era, y qu'exceptuada *Empuries*, que poc després començà a encunyar monedes llatines, les altres poblacions de Catalunya que n'encunyaren, *Ilercavonia, Ilercavonia* ab *Dertosa, Ilerda* y *Tarraco*, no ho feren fins als derrers temps de la República algunes y fins al temps del Imperi les altres. El parer d'En Zobel ens sembla encertat a la majoría dels casos, però ab certes excepcions, a saber : Empuries, qu'encunyà dracmes fins entrat el sigle I, y Lleyda y Tarragona, qu'encunyaren asos de pes semuncial poc després del any 89 avants de Jesucrist.

Se diferencíen les monedes llatines de les ibèriques per llur llegendes y per llurs tipus.

(1) Pedrals : *Revista de Ciencias Históricas*, 1880, ps. 72 a 75; y Pujol : *Revista de Ciencias Históricas*, 1880, ps. 539 a 564.

(2) No hem fet menció, a la ressenya de les monedes iber-romanes encunyades a Catalunya, d'una peça inèdita de la qual n'hem vist tres exemplars, trobats tots a Empuries. Es com segueix :

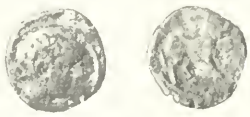

Anv. Cap nu, sense barba y ab els cabells rissats, a la dreta; orla linial.

Rev. Gos parat, a la dreta; orla linial.

Per son tipu y fàbrica es indubtablement un quadrant o un sextant iber-romà. No porta llegenda. El dibuix del cap es molt semblant al del medalló de Lleyda.

Les llegendes de les monedes llatines, escrites sempre ab lletres majúscules, poden dividirse en quatre classes; primera, noms, títols y càrrecs dels emperadors, o d'individuus de la llur familia, qual efigie porten gravada les monedes; segona, noms de magistrats locals, de vegades ab indicació dels càrrecs qu'exercíen; tercera, nom de les poblacions ont eren encunyades les monedes, precedits quasi sempre de la llur condició legal y dels llurs dictats honorífics; y quarta, fòrmules laudatories o relligioses. N'hi hàn, ademés, d'altres de menys importancia que no 's troben en monedes encunyades a Catalunya. El nom de les poblacions acostuma estar posat al revers de les monedes. L'indicació dels títols, càrrecs, noms de magistrats, dictats de poblacions, etc., se fa, en general, ab abreviatures. Aquèstes, pera 'ls noms de magistrats, se porten de vegades al extrem de consistir en soles lletres inicials, lo que dificulta la lectura de les monedes, fentla en alguns casos quasi impossible, com succeeix en algunes d'Empuries.

Els tipus, tant del anvers com del revers de les monedes llatines, són molt variats, fins els usats per una meteixa població. Poques ciutats seguiren usant els meteixos de llurs monedes ibèriques. Des de l'any 16 avants de Jesucrist ençà, el cap del emperador regnant, o el d'algún individuu de la seva familia, generalment ja difunt, ocupa quasi sens excepció 'l camp dels anversos. Ens ocuparem dels que 's veuen a les monedes encunyades en terrer català al tractar de les poblacions a que pertanyen.

El sistema pel qual estàn tallades les monedes llatines es el romà coetani de la llur encunyació; les de l'època republicana, el del as semuncial y fins algunes el de quart d'unça; les de l'època imperial, el sistema adoptat per August, que, pera 'l coure, fou 'l següent [1] :

Sesterci (gran bronzo)	llautó	: 27'30 gr.
Dupondi (mitjà bronzo)	»	: 13'65 »
As (mitjà bronzo)	coure	: 13'65 »
Semis (petit bronzo)	»	: 6'82 »
Quadrant (petit bronzo)	»	: 3'41 »

No s'encunyaren a Catalunya monedes llatines de plata. Tampoc se n'hi encunyà cap de coure que sigui posterior al regnat de Tiberi. Veus aquí una breu ressenya de les que s'hi encunyaren.

EMPORIT (anorum). *Empuries*, encunyà asos y quadrants del sistema semuncial, tots ells probablement de l'època republicana.

Usà per tipus, al anvers, primer el cap de Palas com el de ses monedes ibè-

(1) Zobel : *Estudio*; t. V, ps. 121 y 222.

riques: després, el cap d'Artemis o Diana, caracterisat pel buyrac que 's v[illegible] derrera del coll: al revers, invariablement el Pegás galopant, als asos qua[illegible] sempre apoyades les potes de derrera sobre una ratlla horitzontal en que s'apoya també la llegenda ètnica. Per símbol, els asos y quasi tots els divisors porten una lauria o corona al revers posada entre les ales y la gropa del Pegás.

La llegenda ètnica està posada sota 'l tipu del revers als asos ab el cap de Palas, y als divisors; en aquèlls generalment sobre ratlla, en aquèstos generalment al ayre. En un dels asos de més moderna encunyació la substitueix la paraula MVNICIP; en altres, ab inicials de noms de magistrats, al anvers, està closa entre dúes ratlles. També en alguns quadrants està repartida part sota y part sobre 'l tipu. Als asos ab el cap de Diana, està posada devant del cap, y sota l'emprempta del revers hi hà més o menys abreviada la llegenda MVNICI, *municipium*, qu'era la categoría o condició legal que tingué la ciutat. Convé fer present que la repetida llegenda ètnica 's troba en aquestes monedes més o menys abreviada, desde E a EMPO als quadrants, y des de EMPO a EMPORIT als asos.

Molts dels asos de millor estil porten devant o al voltant del cap del anvers les inicials dels noms dels magistrats municipals qui exercíen llur càrrec al temps en que s'encunyaren, les quals van precedides o seguides ab molta freqüencia per la lletra Q, que, segons Hübner, vol dir *Quaestores* y, segons altres, *Quinquenalis*. Aquestes inicials són les següents:

a. C·C·A·T·C·O·C/R – Q
C·CA·T·C·O·CAR – Q
C·CA·T·COCA – Q
b. C·O·C·C·M·A – Q
c. CN·C·P·C·M·A – Q
C·N·C·P·C·M·A – Q
CN·CP·C·M·A – Q
CNCP·CMA – Q
d. CNC·ÇR·L·C·F – Q
CN·C·ÇR·L·CFA – Q
e. L·C·C·R·Q
f. C·I·L·C·Q
g. C·I·NICOM – P·FL – Q
C·INICOM – P·FV – Q
h. C·P·C·M·S·R·Q
C·P·CM·S·RQ
h. C·P·C·MS·R·Q
i. C·S·B·L·C·M
j. C·TC·QC·CA
C·TC·QCC·AR
k. P·C·[illegible]·Q·C·C·Q
l. L·M·R*F*·P·C·Q
LMR*F*PCQ
m. M·A·B·M·F·M·Q
M·A·B·M·F·Q
n. M·O·H·L·A·F – Q
M·O·L·A·Q
o. P·I·P·C·S·M·Q
p. P·I·P·P·S·C ?
q. P·L·L·L
r. ···OCTMAEF ?
s. M·A·R·F·M ?

En alguns dels asos més moderns ab el cap de Palas, s'hi veuen devant del front unes lletres molt petites, difícils de llegir per ser les monedes que les porten toscament encunyades. En Pujol les llegeix, pensem que bé, QVAIE. En llatí arcayc el diptongue AE s'escrivía sovint AI y la lletra C s'usava ab el sò de S. Es possible, doncs, qu'aquesta llegenda digui QVAES, y, completant la paraula, *Questores*, qu'es lo que significa la Q sola, a les llegendes que ja 'ns han ocupat, segons el parer d'En Hübner.

Alguns dels asos llatins d'Empuries, particularment els que no porten lletres al anvers, tenen en aquèst y poques vegades al revers varies contramarques, a saber : un petit dofí dintre un cercle de punts, les lletres DD (*Decurionum decreto*), ⊆, PMP y ⊞. Es fàcil qu'aquestes contramarques, sobre tot les dúes primeres, que són molt freqüents en dites monedes, hi haguessin sigut posades pera garantir la llegitimitat de les peces, o pera donar valor a monedes que l'havíen perdut per haver sigut desmonetisades o per qualsevol altre motiu. Si no recordem malament, la contramarca ⊆ se veu també en monedes llatines de Sagunt y potser hagués servit pera autorisar la circulació de les monedes d'Empuries en aquella ciutat.

Lo sovint que 's troben a les ruines d'Empuries meytats y quartes parts de les precedents monedes, ens fa creure que foren tallades expressament pera servir de divisors de les peces senceres, per falta d'aquèstos. Efectivament, d'Empuries no s'han trobat fins ara semis llatins y els quadrants són força escassos comparats ab els asos. No sería això cap novetat en aquella època, per que lo meteix se féu a *Nemausus* (Nîmes) y a altres llocs.

Les monedes llatines d'Empuries poden dividirse cronològicament en dúes agrupacions, molt diferentes per llur respectiu estil y encunyació. Les de mellor estil y fàbrica y tots els divisors, que conserven els tipus de les ibèriques de la meteixa població, les creyem, com En Zobel, encunyades avants del temps de Juli Cèsar. Les d'encunyació tosca, que són les que tenen al anvers el cap de Diana y porten el títol *municipium*, com també 'ls asos ab el cap de Palas d'igual encunyació y estil, les creyem encunyades des del temps de Juli Cèsar fins poc més tart.

MVN·HIBERA·IVLIA ILERCAVONIA. *Municipium Hibera Iulia Ilercavonia.*

Ab aquestes llegendes hi hàn asos y ¿semis? de l'època republicana. Llurs tipus són : al anvers, nau ab vela desplegada; al revers, una nau semblant a la del anvers, o un timó y un dofí. En Delgado 'n publica tres varietats.

La llegenda hi està dividida, figurant al anvers les paraules *Mun. Hibera Iulia* y al revers la paraula *Ilercavonia.*

DERT M·H·IVLIA ILERCAVONIA. *Dert(osa). Municipium Hibe-ra Iulia Ilercavonia.*

Un ¿semis? de l'època republicana, que porta al anvers una emprempta semblant a la de les anteriors, y al revers un dofí posat entre un timó y una àncora.

Al anvers hi hà sota la nau la paraula *Dert* y més avall, formant una altra ratlla, *M·H·Iulia*. Al revers hi hà la llegenda *Ilercavonia*.

DERT M·H·I·ILERCAVONIA. *Dert(osa). Municipium Hibera Iulia Ilercavonia.*

Ab aquestes llegendes geogràfiques hi hàn asos del regnat de Tiberi (anys 14 a 37). Porten al anvers el cap llorejat d'aquest emperador, a la dreta, y a son voltant la llegenda TI·CAESAR·DIVI·AVG·F·AVGVSTVS; al revers, una nau ab vela desplegada, sota, en una ratlla horitzontal, *Dert*, y més avall, en disposició circular, *M·H·I·ILERCAVONI* o *ILERCAVONIA*. Hi hàn exemplars que porten una palma en contramarca.

En Hübner atribueix a Tortosa totes les monedes de que acabem de parlar [1]; però lo meteix En Delgado qu'En Zobel donen a *Ilercavonia* exclusivament les que no porten les lletres *Dert*, y a *Ilercavonia* junt ab *Dertosa* (Tortosa), les que les porten. Al parlar de les monedes ibèriques d'*Ilerca*, hem probat de justificar que *Hiberia Julia Ilercavonia* y *Dertosa* eren dúes poblacions diferentes.

ILERDA (Lleyda). Ab aquesta llegenda hi hàn semis del regnat d'August (anys 16 avants de Jesucrist al 14 de l'Era cristiana), que porten les empremptes següents: Anvers, cap d'August a la dreta, ab les llegendes part devant part derrera 'l cap, IMP·CAESAR DIVIF o IMP·AVGVSTVS DIVIF; Revers, llop o lloba, parat, a la dreta, com al numerari ibèric de la meteixa ciutat; sobre la lloba o llop, LERDA, ILERDA, ILERDA o MVN ILERDA (la derrera en dúes ratlles horitzontals sobreposades). En una varietat, sobre l'emprempta hi hà la paraula MVNICIP, y sota, la paraula ILERDA.

(1) El meteix Hübner atribueix ademés a Tortosa les monedes següents:
1. *Anv.* : Cap de Juli Cèsar, ab lauria.
Rev. : Sacerdot llaurant; sobre, Q·LVCRETI·L·PONTI; sota, COL·DERTOSA.
2. *Anv.* : Cap d'August ab corona radiada; al voltant, AVGV·C·I·A·D.
Rev. : Cap de Tiberi ab lauria; al voltant, TI·CA·C·I·A·D.
3. *Anv.* : Cap d'August; al voltant, C·IVL·TANC·C·ARRI·E·C·I·D.
Rev. : Arada; II·VIR·QVINQ·EX·D·D.

Fà constar qu'En Delgado y En Heiss no les creuen espanyoles, però diu que no's sap noticia de cap altra població que s'anomeni Dertosa y que 'l cognom TANC[illegible] es espanyol. Es de parer que Cèsar féu a Dertosa *Municipi*, y qu'August la feu *Colonia*.

El mòdul d'aquestes monedes es l'anomenat mitjà bronço.

TAR. C·V·T·T. *Tarraco. Colonia Victrix Triumphalis* [1] *Tarraco*; Tarragona.

Diu En Zobel que *Tarraco* encunyà semis a l'època republicana; sestercis, dupondis, asos, semis y quadrants en temps d'August; y sextercis, dupondis, asos y semis al de Tiberi. Les monedes de l'època imperial pertanyen al sistema establert per August. Com, pera apreciar llur respectiu valor, sería precís tenir en compte el metall de qu'estàn formades, adoptarem, a la següent ressenya, les conegudes denominacions de gran, mitjà y petit bronzo, segons el mòdul. En Delgado 'n publica dinou varietats, qual mòdul varià de 16 a 34 milimetres; el del gran bronzo es de 32 a 34, el de mitjà bronzo de 23 a 26, y el del petit bronzo de 16 a 19 milimetres.

Opinem que solament poden atribuirse a l'època republicana 'ls petits bronzos que porten al anvers un taur parat sobre ratlla y sobre d'ell les lletres TAR; y al revers, les lletres CVT, posades dintre una corona de llor.

Els petits bronzos ab anvers igual y al revers una ara de la qual surt una palma, o bé dúes figures togades dretes sobre una ratlla, o ab les meteixes dúes figures aguantant altres tants escuts rodons posats entremitj d'ells; els creyem del temps d'August. El que porta l'ara té les lletres CV sobre d'aquèsta y les lletres TT una a cada costat d'ella. Els altres porten la llegenda CAESARE GEM o CAESARE GEMINI diversament distribuida al voltant de les figures, y les lletres CVT sobre y TAR, TARR o TARRA sota del taur. Fundem l'atribució en que l'ara ab la palma dels primers fa alusió a la palma que 's digué haver nascut a l'ara de Tarragona dedicada a August [2] y en que 'ls altres solament poden referirse als nets d'aquèst, Caius y Lucius, que foren adoptats per llur avi l'any 17 avants de Jesucrist, des de qual data portaren el dictat de *Caesares*. La paraula *Gemini* se 'ls pot aplicar no solament en concepte de germans, sinó ademés com adoptats tots dos d'un cop pel llur avi. Un revers molt semblant al d'aquestes monedes se veu en diners y auris romans del temps d'August.

(1) La primera T s'ha interpretat com inicial de les paraules *Thirrenica, Togata*. En Hübner, ab En Mommsen, l'interpreta *Triumphalis*.

(2) En Delgado (*Nuevo Método*, t. III, ps. 400 y 401) diu sobre això: «Resulta de los historiadores, que en vida de Augusto erigieron los Tarraconenses un ara al Emperador y que al cabo de algún tiempo nació en ella la expresada palma. Esto dió ocasión para adularle mandándole enviados que le felicitaran y asegurasen que aquella palma aludía milagrosamente á las victorias que antes había conseguido en España. Augusto, aunque los recibió con agrado, dijo en tono de burla que el nacimiento de aquel árbol indicaba que el ara estaba sin uso, pues el fuego no había impedido su nacimiento.»

Al regnat d'aquèst corresponen també dos mitjans bronzos, l'un, el cap d'August coronat de llorer y la llegenda IMP·CAES·AVG·TR·POT·PON·MAX·P·P al anvers, y els caps afrontats de Caius y Lucius, ab la llegenda C·L·CAES AVG·F, distribuida sobre y sota del tipu, y les lletres CVT distribuides a un costat, al mitj y al altre costat dels dits caps, al revers; l'altre, ab el cap d'August al anvers y el de Tiberi al revers, voltats respectivament de les llegendes IMP·CAES·AVG·TR·POT·PON·MAX·P·P y TI·CAESAR C·V·T. Aquest derrer ha d'esser posterior al any 4 de la nostra Era, quan ja havíen mort Caius y Lucius y Tiberi fou adoptat y nomenat Cèsar per August.

Són del regnat de Tiberi, primer els grans bronzos de deificació d'August, en tres dels quals hi hà al anvers el cap d'August ab corona radiada y a son voltant la llegenda DIVVS AVGVSTVS PATER, y al revers, en dos linies les lletres C·V·T·T dintre corona de llorer, o bé l'ara ab la palma y aquestes meteixes lletres distribuides com hem dit qu'ho estaven al petit bronzo d'aquest tipu, o bé, finalment, un frontis de temple de vuyt columnes y a son voltant la llegenda C·V·T·T·AETERNITATIS AVGVSTAE. Ab aquest derrer revers n'hi hà de dos mòduls distints, que porten al anvers August sentat, ab llança a l'una mà y a l'altra una Victoria, tipu imitat de les monedes gregues que figuren a Zeus en igual disposició: a son voltant s'hi llegeix AVGVSTO DEO.

Ab iguals empremptes al revers, això es, ab corona, ara y temple, hi hàn grans bronzos de Tiberi, ab el cap d'aquest emperador voltat de la llegenda TI·CAESAR·DIVI·AVG·F·AVGVSTVS al anvers.

També són del temps de Tiberi 'ls mitjans bronzos ab el cap d'August portant corona radiada y la llegenda C·V·T·TAR·DIVVS AVGVSTVS PATER, al anvers, y el cap de Tiberi voltat de la llegenda TI·CAESAR DIVI·AVG·F·AVGVSTVS, al revers.

Les derreres monedes llatines autònomes de Tarragona són les que porten al anvers el cap de Tiberi ab la llegenda TI·CAESAR·DIVI·AVG·F·AVG·PONT·MAX, o bé TI·CAESAR·AVG·PON·MAX·TRIB·POT, y al revers els caps afrontats de Germànicus y de Drusus ab la llegenda GERMANICVS·DRVSVS·CAESARES, o be 'ls caps de Livia y de Drusus afrontats ab la llegenda al voltant IVL·AVG·DRVSVS·CAES·TRIB·POT y además les lletres CVT distribuides al un costat, al mitj y a l'altre costat dels dits caps. De les dúes, la derrera degué esser la primerament encunyada, per referirse a Livia, viuda d'August, qui després de la mort d'aquèst s'anomenà *Julia Augusta*, y a Drusus, fill de Tiberi, qui morí, avants que son pare, l'any 22.

Els personatges a que fa referencia la primera són probablement Germànicus, pare de Calígula, adoptat y nomenat Cèsar per Tiberi l'any 4, y el predit Drusus, fill de Tiberi, o potser un altre Drusus, fill de Germànicus, qui també fou César. Germànicus morí l'any 19 de la nostra Era.

L'encunyació de monedes llatines autònomes a Catalunya cessà al morir Tiberi. Les monedes qu'en lo successiu corregueren al terrer català foren les de la metròpoli o sigui les romanes, y d'elles se'n troben molt sovint exemplars, de vegades ab abundancia [1]. L'extraordinaria freqüencia ab que s'hi troben els mitjans bronzos de Claudi I, ab Minerva dreta al revers, ha donat motiu a crèurels encunyats a la Península. En Heiss es de parer qu'ho foren a Tarragona, ont, segons M. Babelon, hi tingueren els emperadors romans casa de moneda, al menys als derrers temps de llur dominació en aquest país.

Monedes Wisigòtiques. La dominació romana s'acabà a Espanya al començar el sigle v. Pel Setembre del any 409, els vàndals, alans y sueus devallaren dels Pirineus y s'extengueren pel territori peninsular, establintse alguns d'ells d'una manera permanent a les regions del Noroest, Oest y Sud. Els emperadors romans enviaren pera combàtrels a llurs aliats els wisigots, els quals, comanats per Ataulf, els allunyaren de la Tarraconense. Desde llavors la Provincia Tarraconense, de la qual formava part el territori català, seguí essent nominalment romana, però de fet estava subjecta al domini dels monarques wisigots. Quan Euric, després d'haver vençut als Bagaudes, tragué als imperials de Tarragona l'any 469, la dominació romana a Catalunya cessà de nom y de fet.

Al comencement de la llur dominació, els wisigots no encunyaren moneda; s'utilisava pera les transaccions l'imperial romana y bizantina. Quan començaren a encunyarne, ho feren copiant servilment els terços de sou d'or bizantins, particularment els encunyats a les seques qu'hi havía a la Galia. Un poc més tart gravaren, als terços de sou qu'encunyaren, el nom del rey, indicat quasi sempre per un monograma y posat en un lloc secundari del llan. Als derrers anys del regnat de Leovigildus (573 a 586) cessà l'imitació servil de les monedes bizantines y començà la serie de les monedes wisigòtiques ab nom de rey y ab expressió del nom del lloc ont s'encunyaven [2].

(1) L'any 1905 foren trobades, al terme municipal d'Altafulla, més de mil monedes romanes de billó, totes del segle III de l'Era cristiana.

(2) En tot lo referent a les monedes wisigòtiques, ens hem servit principalment de la *Des-*

La lley y la talla de les monedes wisigòtiques encunyades a Espanya son les corresponents al sistema monetari romà-bizantí, quina unitat era 'l sou d'or, setantadosava part de la lliura. El terç de sou, única moneda qu'encunyaren els wisigots, devía, doncs, pesar 1'51 grams. El pes que resulta de les encunyades es el de 1'06 a 1'63 grams. El terços de sou wisigots són d'or de lley o fi; solament els dels derrers regnats són de baixa lley y arribaren a encunyarse ab tanta lliga que, més que monedes d'or, semblen serho de plata. Fins al present no s'ha trobat cap moneda dels wisigots d'Espanya que sigui de plata o de coure.

Les llegendes hi estàn escrites en llatí y ab lletres majúscules. Aquèstes són ordinariament molt primes y mal fetes; la *a* quasi may porta travesser: la *d* presenta de vegades les formes Δ o Θ : la *g* sembla una *s* o, millor, una *ç* : y la *h*, la *m* y la *n* son de difícil distingir, puig el travesser que junta llurs pals verticals es, a gust del gravador, horitzontal, inclinat o en angle, en totes elles. Contribueix a dificultar la lectura de les llegendes l'arbitraria colocació de punts entre les lletres, que moltes vegades no indiquen separació de paraules sinò supressió o falta de lletres, com per exemple en la llegenda TARR·CONA.

Les del anvers contenen el nom del rey escrit ab totes les lletres, sovint precedit de DN (*Dominus noster*) o de I·D·N·M·N (*InDei nomine*), y seguit de la paraula REX més o menys abreviada. Les del revers contenen el nom de la població ont s'ha encunyat la moneda, escrit també quasi sempre ab totes les lletres, y precedit o seguit de les paraules PIVS, IVSTVS, alguna vegada VICTOR y ab menys freqüencia FELIX, INCLITVS, VALENS, aplicades al rey. També 's llegeixen en algunes monedes les expressions FECIT, A DEO VITA, CVMDIOPTINIT, CVMDI, etc., que de vegades fan referencia a gestes històriques. Les lletres CONOB, CON, ONO y OMO que 's veuen al exergue de monedes de Leovigildus y d'Hermenegildus, no són més qu'una copia de les que figuren en igual lloc en monedes bizantines. Finalment, les lletres isolades C, B, G, que 's troben en algunes peces, no han sigut fins ara interpretades d'una manera satisfactoria.

Les monedes propries de dos prínceps corregnants són una excepció de lo qu'acabem d'exposar. En cada cara d'elles s'hi llegeix el nom d'un dels dos prínceps o reys, quals bustos figuren generalment junts al camp del an-

---

cription générale des monnaies des rois wisigoths d'Espagne, París, 1872, de M. Alois Heiss; del *Indicador manual de la Numismática Española*, de D. A. Campaner y Fuertes, y del *Catálogo de la Colección de monedas y medallas de D. Manuel Vidal Quadras y Ramón*; t. I.

vers; el camp del revers conté llavors en monograma 'l nom de la població ont s'encunyà la moneda.

«Los tipos y dibujos grabados en las monedas visigodas son», diu En Campaner, «como todos los de las coetáneas bizantinas y sus imitaciones, sumamente toscos, asemejándose más á los caprichosos garabatos de manos infantiles y alguna vez á los grotescos trazos de una verdadera caricatura, que al diseño oficial y serio de un documento público tan solemne como lo debe ser el del numerario circulante.» En Heiss els divideix en cinc agrupacions principals o generals y altres varies provincials y fins locals. Els tipus que 's veuen en monedes encunyades al terrer català són els que segueixen :

I. *Anv.* Bust, a la dreta. ab mantell y en aquèst una creu : trencant la llegenda.
Rev. Creu sobre tres o més escalons; lletres al exergue.

II. *Anv.* Bust, de cara.
Rev. Bust, de cara.

III. *Anv.* Bust, a la dreta, sense creu al mantell : trencant la llegenda.
Rev. Creu sobre escalons : sense lletres al exergue.

IV. *Anv.* Bust, de cara.
Rev. Creu sobre escalons.

V. *Anv.* Bust, a la dreta : sense trencar la llegenda.
Rev. Creu sobre escalons.

VI. *Anv.* Bust, de cara.
Rev. Creu equilateral.

VII. *Anv.* Bust, de cara.
Rev. Creu, sota d'un mitj cercle.

VIII. *Anv.* Creu alta, al mitj de dos bustos afrontats.
Rev. Nom de població en monograma cruciforme.

En algunes s'hi veuen, ademés, símbols o ornaments accessoris. Són aquèstos : alfa y omega, anelletes, creus, estrelles, florons y glòbuls o punts. Una petita creu acostuma estar posada entre el començ y l'acabament de la llegenda.

De les que coneixem encunyades a Catalunya, ne donarà una idea l'estat qu'insertem a la plana següent, del qual la tercera columna senyala 'ls tipus ab referencia a la llista precedent; la quarta, els autors de Numismàtica qui descriuen y publiquen les respectives monedes, y la quinta indica 'l nombre de varietats conegudes ab referencia a les tres primeres columnes. Moltes de les varietats consisteixen en petites diferencies a les llegendes y poques als símbols. Les que citem de la colecció de En Rómul Bosch y Alsina son totes inèdites.

Reys	Localitats	Tipus	Autors o posseidors	Var.
Leovigildus	Barcelona	I	CAMPANER : ps. 205 y 206.	1
(573 a 586)	Roses ?	I y II	HEISS : l. I, ns. 24 y 25.	2
»	Tarragona	II	CAMPANER : p. 208.	1
Recaredus	Barcelona	II	HEISS : l. II, ns. 1, 2, 3 y 3.ª	4
(586 a 601)	Roses ?	II	HEISS : l. III, ns. 27 y 28.	2
»	Tarragona	II, VI y VIII	HEISS : l. III, ns. 30 a 35 y 35ª; VIDAL-QUADRAS : n. 5059; R. Bosch Alsina.	10
»	Tortosa	II	HEISS : l. II, ns. 8 y 9.	2
Liuva II	Barcelona	II	HEISS : l. XIII, n. 3.	1
(601 a 603)	Tarragona	II	CAMPANER : n. 211.	1
Vitericus	Barcelona	II	HEISS : l. III, n. 9 (devía ser 10).	1
(603 a 610)	Gerona	II	CAMPANER : p. 212.	1
»	Tarragona	II	HEISS : l. IV, ns. 18 y 18ª; R. Bosch.	3
Gundemarus	Tarragona	II	HEISS : l. IV, n. 3.	1
(610 a 612)				
Sisebutus	Tarragona	II	HEISS : l. V, ns. 10, 11 y 11ª; VIDAL-QUADRAS : n. 5091.	4
(612 a 621)				
Suintila	Tarragona	II	HEISS : l. VI, ns. 14, 14ª y 14ᵇ; VIDAL-QUADRAS : ns. 5105 y 5106.	5
(621 a 631)				
Sisenandus	Gerona	II	CAMPANER : n. 215.	1
(631 a 636)	Tarragona	II	HEISS : l. VI, ns. 8 y 9.	2
Chintila	Gerona	II	HEISS : l. VI, n. 6.	1
(636 a 640)				
Tulga	Tarragona	II	HEISS : l. VII, n. 9.	1
(640 a 642)				
Recesvintus	Tarragona	III	HEISS : l. IX, núms. 11 y 11ª; VIDAL-QUADRAS : n. 5112.	3
(653 a 672)				
Wamba	Tarragona	V	HEISS : l. IX, ns. 6 y 6ª; VIDAL-QUADRAS : n. 5162.	3
(672 a 680)				
Ervigius	Tarragona	IV	HEISS : l. X, n. 11.	1
(680 a 687)				
Egica	Barcelona	?	CAMPANER : p. 218.	1
(687 a 701)	Gerona	V	HEISS : l. X, n. 7.	1
»	Roses ?	?	CAMPANER : p. 566.	1
»	Tarragona	III y IV	HEISS : l. X, ns. 16, 17 y 17ª.	3
Egica ab Witiza	Barcelona	VIII	BOTET (1).	1
(696 a 701)	Gerona	VIII	HEISS : l. XI, ns. 6 a 10.	5
»	Tarragona	VIII	HEISS : l. X, n. 15; R. Bosch Alsina.	2
Witiza	Gerona	IV	HEISS : l. XII, ns. 3, 4 y 4ª.	3
(701 a 709)	Tarragona	IV	HEISS : l. XII, n. 7.	1
Achila	Tarragona	IV	HEISS : l. XII, n. 3.	1

(1) J. BOTET Y SISÓ : *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon*, 1910, n. 5.

Dels reys Hermenegildus (579 a 585), Recaredus II (621), Chindasvintus (642 a 653), Chindasvintus ab Recesvintus (649 a 653) y Rodericus (709 a 711), no se 'n han trobat fins avuy monedes encunyades a Catalunya.

El bust de cara, a les monedes de totes les poblacions de la provincia tarraconense, porta ordinariament capa o *paludamentum* penjant de l'espatlla y subjectat per una civella (*fibula*). Constitueixen una excepció d'aquesta regla 'ls que 's veuen a les de Barcelona y Roses y en algunes de les de Gerona.

Els noms de les poblacions hi estàn escrits de les següents maneres :

Barcelona : VARCINONA, BARCINONA, y en monograma B O R C.

Gerona : GERVNDA, G : RVNΔA, G · R ∘ NDA, G : RVND, GERVNΘA y en monograma, les lletres G E R N, G E R N, G E R N.

Roses : RODAS, ROΔA, ROΔAS y ROΔAS.

Tortosa : DERTOSA y DERTOSA.

Tarragona : TARRACO, TARRACONE, TARACONA, TARRACO · A, TARA · CONA, TARR · CONA, TERR · CONA, TAR · CONA, T ∘ R ∘ A ∘ C ∘ N ∘ A y en monograma, les lletres T O R y T O A.

Hem enclòs les de Roses entre les encunyades a Catalunya, per que quasi tots els numismàtics les atribueixen a aquesta poblacióq, per més que dubtem molt que sigui encertada l'atribució de dites monedes, y hem omés les de *Reccopolis* y *Egabro*, qu'En Vidal-Quadras en son Catàlec atribueix respectivament a Ripoll y a Tarrassa, per que no les tenim per catalanes y conceptuem més exactes les atribucions que les hi donen En Heiss y En Campaner.

Monedes aràbigues. L'any 711, els sarrains, comanats per Taric y per Muça, entraren a la Península y passats tres o quatre anys eren senyors de quasi tot son territori, substituint la llur dominació a la dels wisigots.

Encare que no 's pugui dir ab proprietat que les monedes qu'hi encunyaren corresponguin a l'Edat antiga, estimem convenient dirne quelcom, pera completar la ressenya de les encunyades en terrer català distintes de la moneda propriament dita catalana [1].

(1) Pera la ressenya de les monedes aràbigues ens hem valgut principalment de les interessants obres de F. Codera : *Tratado de Numismática arábigo-española*, Madrid, 1879, ps. 36, 37 y 44, y d'A. Vives y Escudero : *Monedas de las dinastias arábigo-españolas*, Madrid, 1893, ps. VIII, IX, LXXI y LXXX.

El sistema monetari dels àrabs es una derivació del romà-bizantí y d'ell se deriven també 'ls noms que donaren a llurs monedes: *dinars*, a les d'or; *dirhems*, a les de plata, y *felusos*, a les de coure. Segons D. Antoni Vives, les encunyacions hispani-aràbigues foren de tres sistemes diferents. Els Omeyyahs y els Hammudís encunyaren ab or, dinars y meytats y terços de dinar, de pes respectivament 4, 2'15 y 1'45 grams, y ab plata, dirhems de 2'70 grams de pes. Els Morabits (anys 1091 a 1174), solament encunyaren ab or dinars, de pes normal 4 grams y efectiu a les monedes 3'88 a 4'16 grams, y ab plata, peces qu'anomenaren *quirats*, en aquesta forma:

Monedes	Pes normal	Pes de les monedes
Dobles quirats:	2 grams	1'95 grams.
Quirats:	1 »	0'48 a 1'15 »
Meytats:	0'50 »	0'45 a 0'50 »
Quarts:	0'25 »	0'23 a 0'25 »
Octaus:	0'12 »	0'12 a 0'15 »
Setzaus:	0'06 »	0'06 »

Els Almohads, encunyaren, ab or, dobles, meytats y quarts de dobla, de pes respectiu 4'48 a 4'70, 2'32 y 1'14 grams, y ab plata, dirhems, de 1'50 a 1'55 grams de pes, y mitjos dirhems, de pes 0'75 a 0'77 grams.

Adverteix el meteix Vives, qu'alguns reys de tayfes encunyaren monedes d'electre y dirhems de billó, de vegades ab tanta lliga que 'l metall es solament coure platejat.

A les monedes aràbigues no hi hàn tipus propriaments dits o sigui representacions de sers o d'objectes: llur camp està ocupat per llegendes, les quals varíen segons els temps. S'hi contenen fòrmules y invocacions de caràcter relligiós, noms y títols de sobirans y de vegades també 'ls d'algún alt funcionari o 'l del que tenía la direcció de l'encunyació. Les qu'ocupen el camp, així del anvers com del revers, estàn distribuídes quasi sempre en varies ratlles horitzontals; les de l'orla o marge segueixen en general el contorn circular de la moneda; la del marge del anvers acostuma portar el nom del lloc ont s'encunyà la moneda y l'any de la seva encunyació.

Quan la desaparició d'Hixem II, l'any 1012, això es, poc després de la desgraciada expedició a Còrdoba del comte de Barcelona Ramón Borrell, molts dels governadors àrabs de les ciutats principals se declararen independents o al menys obraren com si ho fossin, surgint en conseqüencia gran nombre de regnes o petits Estats, que desaparegueren quasi tots ab l'entro-

nisació dels Morabits. Entre 'ls regnes a que 'ns hem referit hi figuren els de Tortosa y els de Lleyda. Les monedes qu'encunyaren foren :

REYS DE TORTOSA

Mokatil (anys 1039 a 1056). Se n'han publicat 18 dirhems y 4 mitjos dirhems. Les dates dels que 'n porten són : 1039, 1040, 1044 y 1047 (VIVES, ns. 1267 a 1288).

Yala (anys 1056 a 1058?). Se n'han publicat 4 dirhems dels anys 1056 y 1058 (VIVES, ns. 1289 a 1292).

Nabil o *Lebil* (anys 1058? a 1090). Se n'han publicat 2 dirhems y 1 moneda de coure. No porten data. (VIVES, 1293 a 1295).

Çuleiman, rey també de Denia (anys 1090 a 1100). Se n'han publicat 9 dirhems, dels anys 1091, 1095, 1096, 1098 y 1099 (VIVES, ns. 1344 a 1352).

REYS DE LLEYDA

Yusuf Almotaffir (anys ¿1046 a 1080?). Se n'han publicat 2 monedes d'or, 4 dirhems de plata, 4 de billó y 6 de coure. Porten les dates de 1047, 1058, 1059 y 1066 (VIVES, ns. 1234 a 1249). Era fill del rey de Çaragoça Çuleiman Al-Moçtain.

En Vives, ab el n. 1392, publica una moneda que creu encunyada a Tortosa o a Lleyda, perque porta 'l títul *Moiço Daulah*, que 's llegeix en monedes d'aquestes dúes ciutats. Es probablement el dirhem sens data qu'En Codera dubitativament atribueix a Tortosa, y del qui diu : «En ambas áreas aparece lo que se llama sello de Salomón, compuesto de dos triángulos equiláteros cruzados entre sí é inscritos en una corona de círculo, de modo que resultan doce triángulos, de los cuales seis rectilíneos tienen por base tangentes del círculo interior, y los seis restantes, mixtilíneos, un arco del círculo exterior.» La llegenda està distribuída en alguns dels dits triangles.

SECCIÓ PRIMERA

MONEDES CAROLINGIES, COMTALS Y SENYORIALS

SECCIÓ PRIMERA

MONEDES CAROLINGIES, COMTALS Y SENYORIALS

I: MONEDES CAROLINGIES

La reconquesta, pels cristians, del territori català 's realisá poc a poc y en un principi gracies al esforç dels monarques francs. Començà per les altes valls del Pirineu y no baixà envers les terres planes fins a les derreríes del sigle VIII. El fet culminant que senyalà l'avenç decisiu dels cristians, fou la presa de Barcelona per Lluis el Piadós, efectuada, sense cap dubte ab ajuda dels naturals dels país, l'Octubre del any 801. Desde aleshores, la *Marca d'Espanya*, es a dir les terres preses als alarbs al S. del Pirineu català, formà part dels dominis dels reys de França. Les fronteres de la *Marca* s'estrenyíen o s'aixamplaven segons era la sort de les batalles entre cristians y mahometans, en lluyta quasi permanent. Però l'empenta dels cristians anà enfortintse cada día més, al ensemps que la possessió del territori conquerit consolidantse, per manera que, al acabament del sigle XI, estaven ja en llur poder : l'alt Pallars, part de les comarques d'Urgell y de Manresa, el Bergadà, la Cerdanya y totes les altres terres compreses entre el Llobregat y la serralada del Pirineu.

Els reys francs governaren aquest país per l'intermediació de comtes, qui, al principi, foren amovibles, y, després, als últims anys del regnat de Carles el Calvo, eren ja hereditaris y obraven com si fossin independents, malgrat reconèixer la sobiranía nominal dels francs. En conseqüencia, no cal dir

que'l numerari propri de la *Marca d'Espanya,* durant gayrebé tot el sigle IX, devía ser el dels monarques francesos, com de fet carolingies són, per les empremptes y pel sistema monetari, les monedes encunyades llavors a Catalunya, de que tenim coneixement. Avants de descríureles, creyem útil fer qualque indicació sobre les empremptes y el sistema monetari usats per aquesta dinastía francesa.

Segons MM. Engel y Serrure [1], l'encunyació dels diners de plata començà a desenrotllarse al regnat de Pepí (752-768). Llur talla mudà poc. Els tegells eran groixuts y donaven 25 sous per lliura. Més tart, la talla va reduirse a 22 sous per lliura; llavors, el tegell s'aixamplà y s'aprimà, a imitació de les monedes aràbigues y bizantines. Carlesmany, al començ de son regnat, no cambià res del numerari, però després de la conquesta del regne de Llombardía mudà les empremptes y el pes de les monedes, gravanthi 'l monograma de son nom y adoptant, pera llur talla, una lliura de pes major que l'usada fins aleshores. M. Prou opina que 'l cambi tingué lloc vers l'any 781 [2]; altres, emperò, el suposen realisat entre 'ls anys 787 y 794 [3].

En el nou sistema monetari, la lliura de plata 's dividía en 20 sous, el sou en 12 diners, y el diner en 2 óbols o malles, essent la lliura y el sou solzament monedes de compte, y el diner y l'óbol, monedes efectives. El diner era, per consegüent, la doscentesquarantava part de la lliura, y pera saber quin era son valor es indispensable conèixer el valor o pes d'aquèsta. L'averiguació de quin fou el pes de la nova lliura establerta per Carlesmany, ha donat ocasió a llargues investigacions que no han conduit a una uniformitat de parers. Les opinions que semblen més justificades, malgrat esser molt diferentes l'una de l'altra, són la de M. Blancard, qui l'evalúa en 367'128 grams, y la de M. Prou, qui l'evalúa en 491'179 grams [4]. La primera dóna pel diner un pes normal o teòric de molt aprop de 1'53 grams; la segona li dóna un pes de 2'04 grams, essent d'advertir que són molts els diners de Carlesmany y dels seus primers successors, el pes dels quals passa de 1'53 grams, però que són poquíssims els exemplars dels meteixos diners de pes acostat a 2'04 grams, sense que cap hi arrivi. De totes maneres, resul-

(1) *Traité de Numismatique du moyen âge.*-París, 1891.

(2) Prou : *Les monnaies carolingiennes (Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale).*-París, 1896; *Introduction,* p. XLV.

(3) P. Guilhiermoz : *Note sur le poids au moyen âge.*-París, 1906; *Bibliothèque de l'École des Chartes*; vol. LXVII.

(4) *Les monnaies carolingiennes* : ps. XLI y següents.

ta molt insegur buscar el pes de la lliura de Carlesmany per mediació de que s'obté pesant els diners que 's conserven d'aquella època, tant si, com M. Blancard, s'adopta 'l promitj del pes de les monedes, com si s'adopta, com M. Prou, el pes que resulta de les que 'l tenen major, y això per que no 's troben gayrebé may dos exemplars, fins escullintlos d'un meteix rey y d'un meteix encuny, que pesin igual. Es veritat que 'ls manaments reyals exigíen pera 'ls diners un pes determinat, igual pera tots ells, però l'existencia d'aquets manaments no proba que 'ls diners el tinguessin, y, al contrari, els que 's conserven s'encarreguen de justificar que de fet no 'l teníen : no queda, doncs, més remey qu'admetre que 'ls procediments llavors usats pera la fabricació de la moneda no permetíen obtenir l'uniformitat de pes ordenada. A això atribuim, per la nostra part, la gran diferencia de pes, qu'arriva al vint y cinc per cent entre la lliura de Carlesmany segons els estudis de M. Blancard y la meteixa lliura segons les investigacions de M. Prou. Derrerament M. Guilhiermoz, en un notable treball sobre els pesos a l'Edat mitjana [1], expressa l'opinió de que la lliura de Carlesmany era una lliura de 18 unces romanes antigues y, per lo meteix, de pes 489'506 grams (apreciant la lliura romana antiga en 326'337 grams), y s'inclina a l'opinió de M. Prou, que creu aixís meteix confirmada pel pes mitj resultant de les monedes, que judica ser, a poca diferencia, de 1'75 grams el diner. El meteix M. Guilhiermoz fa constar qu'a l'època carolingia la lliura, ademés de dividirse en 20 sous y aquèstos en 12 diners, se dividía també en 12 unces y cada una d'aquèstes en 20 diners. Ara bé : es sabut que la lliura de Carlesmany se dividía en 16 unces, y com nosaltres no creyem que l'unça pes y l'unça de 20 sous, o sigui l'unça moneda de compte, fossin diferentes, sinó, al contrari, opinem que teníen igual valor o, lo que es lo meteix, que pesaven igual, resulta que, admetent pera la lliura 'l pes donat per M. Prou, 491'179 grams, més aproximat al de 18 unces romanes antigues que no pas el donat per M. Guilhiermoz (apreciant la lliura romana en 327'456 grams, pes qu'admet també en son treball aquest derrer), l'unça de Carlesmany, açò es, la setzava part de la lliura, devía pesar 30'6986 grams, y dotze d'aquestes unces, o sigui la lliura moneda de compte, devíen pesar 368'1832 grams, pes quasi igual al que dóna M. Blancard pera la lliura de Carlesmany. La conseqüencia de lo qu'acabem de manifestar es que tant M. Prou com M. Blancard tenen raò, y que la lliura de Carlesmany de setze unces, o de 491'179 grams, es la lliura pes, y la lliura carolingia de

(1) *Bibliothèque de l'École des Chartes*; vol. LXVII.

dotze unces, indicada per M. Guilhiermoz, es la lliura moneda, de 368'1832 grams, trobada per M. Blancard.

Les empremptes en les monedes carolingies no són molt variades. Direm quelcom de les que tenen interés pera l'estudi de les monedes batudes a Catalunya. Carlesmany usà en ses monedes tres empremptes distintes. Són aquèstes, segons M. Prou : 1.ª, la llegenda CARO ‖ LVS, distribuida en dues ratlles horitzontals al anvers, y al revers les lletres RF, o bé un nom d'home o de lloc, o un monograma; 2.ª, la llegenda circular CARLVS REX FR, gravada unes vegades al anvers, al voltant del monograma de *Karolus* o *Carolus*, altres vegades al revers, al voltant d'una creu, a la que segueix una subagrupació ont el monograma es voltat de la llegenda circular GRATIA DEI REX; y 3.ª, al anvers el bust imperial voltat per la llegenda D N KARLVS IMP AVG REX F ET L (o senzillament KAROLVS o KARLVS IMP AVG) y al revers un temple tetrastil ab frontò triangular carregat ab una creueta y voltat de la llegenda : XPICTIANA RELIGIO.

La primera, segons el meteix autor, s'usà desde l'any 768 al 781 aproximadament; la segona, desde l'any 781 fins al 800, en que fou coronat emperador a Roma, y la tercera, desde l'any 801 fins al 814, en que morí. No obstant, M. Prou sospita que l'emissió de les de la segona agrupació continuà potser encare després del any 800 (1).

Lluis el Piadós usà diferentes empremptes. La que 's troba a les monedes batudes en territori català, té al anvers la llegenda circular HLVDOVVICVS IMP al voltant d'una creu, y al revers el nom del lloc ont s'encunyà la moneda, distribuit al camp en una, dúes o tres ratlles horitzontals (2).

Carles el Calvo, qui succeí a Lluis l'any 840, no fou coronat emperador fins l'any 875, o sigui dos anys avants de morir. Les empremptes de ses monedes eren molt variades; entre elles, al començ del seu regnat, una gayrebé igual a la qu'usava son pare, però posanthi com a llegenda 'l seu nom : CARLVS REX. De la moneda que manà encunyar l'any 864, que, a l'una cara, tenía de portar son nom al voltant del monograma y, a l'altra, el nom de la ciutat al voltant de la creu, no se 'n coneix cap exemplar. No hi hà monedes ab aquestes empremptes que puguin atribuirse ab seguretat a Carles el Calvo, lo que demostra «que l'article 11 del Edicte de «Pistrés no fou complert, cosa que no 'ns hà d'extranyar, per que, desde 'l

(1) *Les monnaies carolingiennes*; ps. V-XIII.
(2) Idem, ps. XIII y XIV.

«regnat de Carles el Calvo ha passat lo meteix ab la major part de les mo-
«nances reyals [1].» En cambi, se coneixen monedes d'aquest Rey sortides
totes de seques aquitanes, exactament iguals a les de la segona època de
Carlesmany, es a dir, ab el nom del rey al voltant d'una creu y el de la
ciutat al voltant del monograma. Pera distingir, d'entre les monedes ab
aquestes empremptes, les que corresponen a Carlesmany de les que per-
tanyen a Carles el Calvo, no hi hà cap regla certa. M. Prou no 'n dóna
d'altra que la de compararles ab les batudes a les seques ont Carles el
Calvo no pogué batre com rey : «sols per llur aspecte general», afegeix.
«s'hi nota una certa semblança ab els diners de Carlesmany que porten el
«monograma [2].»

Els edictes y capitulars dictats pels reys francs, en aquest temps, imposen penes molt severes, pecuniaries y corporals, als qui 's neguin a rebre la moneda de bon metall y de bon pes. Aquest rigor era degut al descrèdit en qu'era cayguda la moneda y a les dificultats que la desconfiança del públic posava a sa circulació. Aquesta desconfiança, en primer terme, y el fet d'anar curts de metall amonedat y fins de metalls preciosos, sobre tot d'or, per culpa de les condicions polítiques y econòmiques de l'època, feren que la gent tornés al sistema primitiu dels cambis en especie. La major part dels documents del sigle IX y següents, fins entrat el sigle XII, porten els preus de les compres, vendes, deixes, etc., estipulats en especies o be en aquèstes y en metalls a pes, açò es, no considerats com a moneda sinó com a una mercadería. Fins en el cas de tractarse de metalls amonedats, s'expressa gayrebé sempre la condició de que s'han de rebre a pes [3].

La raresa del or contribuí molt a que 'ls Estats cristians del Occident d'Europa abandonessin l'encunyació d'aquest metall, que no fou represa fins al sigle XIII. Si alguna vegada n'encunyaren, fou per excepció y en petita quantitat. Quan, als documents d'aquest sigle, se parla de monedes, siguin efectives siguin de compte, sense indicació de metall, s'hà d'entendre que 's tracta de monedes de plata, qu'era l'únic metall que llavors s'encunyava. Pera que s'entengui que 's tracta de monedes d'or, cal que 's digui aixís [4]. Una excepció havem de fer per lo que 's refereix a Catalu-

(1) Prou : *Les monnaies carolingiennes*; p. XVII.

(2) Idem, p. VIII.

(3) Idem, p. XXV; Colson : *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*.- Perpignan, 1854; p. 19; Brutails : *Études sur les populations rurales du Roussillon au moyen âge*.- París; cap. IV, p. 45.

(4) Prou : p. XXXIII.

nya en particular y a Espanya en general; y es qu'als documents s'hi parla sovint d'algunes monedes aràbigues, qu'eren d'or, per que'ls alarbs encunyaren aquest metall durant gayrebé tot el temps que romangueren a la Península. De fet, doncs, els dits Estats cristians eren monometallistes; essent l'or estimat sols pel seu valor mercantil, les diferencies entre l'or y la plata exercíen poca influencia en llur vida económica. Segons sembla, al sigle IX l'or pur estava ab la plata amonedada en la relació de 1 a 12 y ab la plata, també pura, en la relació de 1 a 10 [1].

«Les especies de que 's parla als textes de l'época carolingia», diu 'l meteix autor, referintse a les monedes, «són la lliura, el sou y el diner : les «dúes primeres, monedes de compte; l'última, moneda efectiva. S'encunya«ren també meytats de diner, que són els óbols; però aquesta especie no la «mencionen els documents.» Lo meteix s'observa a Catalunya, als pocs documents que tenim d'aquesta época. Fora dels que senyalen el preu sols en especie, que són els més nombrosos, se fa menció de *sous* en escriptures dels anys 889, 893 y 895 [2]; de *lliures de plata,* en una carta sens data de Carles el Calvo, publicada per Diago [3], y de *diners,* com expressió d'un valor determinat, en 814 [4]. En un pergamí del Arxiu de la Corona de Aragó, del any 898, se menciona 'l *talent d'or* [5], recort sens dubte d'una antiga unitat romana de compte que valía 100 lliures. El document més important relatiu a moneda, referent a Catalunya, es l'otorgat l'any 878 pel rey Lluis el Tartamut a favor del bisbe de Barcelona Frodoino [6]. En ell se li concedeix la tercera part de la moneda, això es, del benefici de la seva encunyació, tal y com el marqués Bernat l'havía rebuda per concessió que li 'n feu son pare : «Sicut Bernardus Marchio nostro per preceptum «genitoris nostri ei acceptavit.» El document, que contenía la concessió feta per Carles el Calvo al marqués Bernat, del terç del benefici de la moneda de Barcelona, no sabem que 's conservi; no 'n tenim altra noticia que la que 'ns dóna 'l document esmentat. Es, doncs, desconeguda la data de la concessió. Que no pot referirse al comte y marqués Bernat fill de Guillem

(1) Prou : *Les monnaies carolingiennes*; ps. XXXIII y XXXIV.

(2) Arxiu Corona Aragó : Wifret I, pergs. ns. 6 y 7; Cartoral de Carlesmany, ps. 250 y 251.

(3) *Historia de los Condes de Barcelona*, llib. II, cap. 7, fols. 62 y 63.

(4) «Et de vino denariatos .XX.» : Colson : p. 19, 2.

(5) «Talentum auri ad eadem Ecclesiam persolveat» : Arxiu Corona Aragó : Wifret I, perg. n. 8.

(6) Baluze : *Capit. Regum Francorum*; II, col. 1502; Campillo : *Disquisitio methodi consignandi annos Aerae Christianae; Vetera Analecta*; tit. I, p. 3 y següents; *España Sagrada*, t. 26, ap. 13; copiat al *Liber Antiquitatum*, t. I, fol. 1, del Arxiu de la Seu de Barcelona.

de Tolosa, qui governà 'l comtat de Barcelona y morí l'any 844, com ha suposar En Campillo [1], ho prova la frase *Marchio nostro* del diploma de Lluis el Tartamut; el Bernat a qui 's refereix la concessió no pot ser altre que l'anomenat marqués de Gotia per Carles el Calvo, qui, a la mort d'aquest emperador, prengué partit per Lluis de Germania contra Lluis el Tartamut, essent revocat per aquèst de son càrrec y excomunicat pel Concili de Troyes (878). En aquest noble, se reuneix la circomstancia de desempenyar el càrrec de marqués durant el regnat de Carles el Calvo y de Lluis el Tartamut, ab el fet de la seva rebelió y revocació, qu'expliquen, tal vegada, el perquè Lluis el Tartamut otorgà al bisbe de Barcelona ventatjes qu'aquèll avants disfrutava. La data de la concessió de Carles el Calvo al marqués Bernat dèu, per tant, estar compresa entre 'ls anys 864 y 877. L'encunyació de moneda a Barcelona durant el sigle IX y en temps de Carles el Calvo queda, doncs, justificada documentalment, com també 'l dret qu'en son lucre o rendiment teníen el bisbes de la ciutat; dret que, com veurem, percibiren durant varis sigles.

La descripció de les monedes carolingies batudes a Catalunya, es com segueix [2] :

LLUIS EL PIADÓS (814-840)

BARCELONA

1. Anv. : + HLVDOVVICVS IMP, entre dos cercles de punts; al camp, creu.

   Rev. : BAR ‖ CINO ‖ NA, al camp y en tres ratlles horitzontals; orla de punts.

   Diner; pes : 1'62, 1'74 gr.–Biblioteca Nacional, París.

   Colson : I. I, 7; Poey d'Avant : n. 3534; Heis : II, I. 77, 1; Prou : I. XVIII, 830; Vidal-Quadras : n. 5225.

(1) *Disquisitio methodi consignandi annos Aerae Christianae; Vetera Analecta*; p. 8, nota 10.

(2) Després de la descripció de cada moneda y de l'indicació de la seva classe y pes, po-

2. *Var.* : Tres punts així ·.·, al acabament de la llegenda del revers.

Diner; pes : 1'30 gr.-B. N., París.

Prou : p. 115, n. 831.

3. *Var.* : Un punt, sota la llegenda del revers.

Diner; pes : 1'76 gr.-Colecció B. Fillon.

Poey d'Avant : n. 3534 bis.

4. *Var.* : La llegenda del revers, BVR ‖ CINO ‖ NA.

Diner; pes : 1'67 gr.-B. N., París; Colecció Vidal-Quadras, Barcelona.

Poey d'Avant : II, n. 3533; Heis : II, l. 77, 2; Prou : 832; Vidal-Quadras : n. 5226.

5. *Var.* : La llegenda del revers, BAR ‖ CNIO ‖ NA.

Diner; pes : ¿.....?.-V.-Q., Barcelona.

Vidal-Quadras : II, 5527, l. 10, 1.

---

sem abreviada la de les coleccions monetaries en que's conserva o conservava, y, en apartat immediat, la cita dels autors de Numismàtica qui la publiquen. El meteix mètode, mentres ens sigui possible, seguirem respecte totes les monedes que descrivim en aquest llibre. Quan la moneda que 'ns ocupi no hagi estat publicada, o així ho creguem, posarem la paraula *inèdita* després de l'indicació del monetari ont se guarda. Les obres que no citem y les dels autors esmentats que no han sigut citades al text o a les notes, són aqueixes:

Fr. Poey d'Avant : *Monnaies féodales de France*.-París, 1860; tres volums.

A. Heiss : *Descripcion general de las monedas hispano-cristianas, desde la invasion de los árabes*.-Madrid, 1867; tres volums.

C. Pujol y Camps : *Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona*; articles publicats al *Memorial Numismático Español*; t. I, ps. 184-203 y 224-226 y l. VI.

Vidal-Quadras : *Catálogo de la Colección de Monedas y Medallas de Manuel Vidal-Quadras y Ramón, de Barcelona*.-Barcelona, 1892; quatre volums.

EMPURIES

6. Anv. : + HLVDOVVICVS IMP, entre dos cercles de punts; al camp, creu.
   Rev. : INPV ‖ RIAS, al camp, en dúes ratlles horitzontals; orla de punts.
   Diner; pes : 1'74 gr.-B. N., París; B. Fillon; V.-Q., Barcelona.
   Colson : p. 19; Poey d'Avant : l. LXXVI, 12, n. 3531; Heiss : II, l. 87, 1; Prou : l. XVIII, 827; Vidal-Quadras : n. 5224.

7. *Var.* : Llegendes y caràcters com l'anterior; encuny diferent.
   Diner; pes : 1'71 gr.-B. N., París.
   Prou : p. 114, n. 828.

RODDA (?)

8. Anv. : + HLVDOVVICVS IMP, entre dos cercles de punts; al camp, creu.
   Rev. : ROD ‖ DA, al camp, en dúes ratlles horitzontals; orla de punts.
   Diner; pes : 1'67 gr.-B. N., París.
   Prou : l. XIX, 833.

Fora de la derrera, la classificació d'aqueixes monedes no presenta cap dificultat; les empremptes són les usades per l'emperador Lluis el Piadós, y el nom de la seca gravat a les cinc primeres no dóna lloc a dubtar de que varen encunyarse a Barcelona, lo meteix que les dúes següents a Empuries. La que porta la llegenda ROD ‖ DA, que M. Prou enclou entre les batudes

a la Marca d'Espanya, no atinem a quína població catalana pot correspondre. Pera atribuirla a Roses trobem la dificultat de l'insignificancia d'aquesta població en aquella època, que no 's troba citada en cap document, y a més hi hà 'l fet de formar part llavors del comtat d'Empuries, no existint cap raò pera suposar qu'en un meteix comtat y en dúes poblacions veines hi haguessin tallers monetaris. Tampoc creyem probable la seva atribució a Roda, prop de Vic, perque lo natural fora que, de correspondre la moneda al comtat o territori ausonenc, s'hagués batut a la capital, *Ausona*, com passa generalment en aquells temps. Per tot lo exposat, considerem molt problemàtic adjudicar aquesta moneda al territori català [1].

CARLES EL CALVO (840-877)

BARCELONA

9. Anv. : + CARLVS REX FR, entre dos cercles de punts; al camp, creu.
   Rev. : + BARCINONA, entre dos cercles de punts; al camp, monograma cruciforme de *Karolus*.
   Diner; pes : 1'21 gr.-V.-Q., Barcelona.
   Poey d'Avant : II, l. 17, n. 15; Heiss : II, l. 77, 1; Vidal-Quadras : n. 5228.

EMPURIES

10. Anv. : + CARLVS REX FR, entre dos cercles de punts; al camp, creu.

(1) ¿Estigué *Rodda* al antiquíssim comtat de Rodez, del que tant poca cosa se 'n sab?

Rev. : + IMPVRIAS, entre dos cercles de punts; al camp, el monograma cruciforme de *Karolus*.

Diner; pes : 1'00 gr.-Colecció Coster, Brusseles.

Coster: «Revue Numismatique Belge», 2.ª serie: II, l. 13, 3; Poey d'Avant: II, p. 208; Heiss : II, l. 87, 2.

GERONA

11. Anv. : Igual al de la moneda anterior.

Rev. : + GERVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, monograma cruciforme de *Karolus*.

Diner; pes : 1'38 gr.-B. N., París; V.-Q., Barcelona.

Longperier : «Notice de la Collection de M. J. Rousseau», p. 184; Pujol : «Memorial Numismático Español», I, l. VI, 3; Heiss : II, l. 90, 1; Catàlec Vidal-Quadras, n. 5229; Prou : l. XVIII, 829; Coster : «Revue Numismatique Belge», p. 376, n. 11.

Respecte a l'atribució d'aquestes monedes, no hi hà conformitat. Aixís, Heiss y Campaner, qui 'l segueix [1], les donen a Carles el Calvo; Engel, ab Serrure y Prou, les creuen de Carlesmany; també Coster atribueix a aqueix emperador la que publicà d'Empuries, y Pujol classifica la de Gerona com pertanyent a Carles el Calvo. Finalment, Poey d'Avant creu que la de Barcelona es del regnat de Carles el Senzill, atenent a que consta qu'al any 965 hi havía denaris encunyats a Barcelona.

Ja hem fet present qu'a l'Aquitania les monedes de Carles el Calvo eren idèntiques a les de Carlesmany y hem dit la molta dificultat qu'hi havía d'atribuirles ab ciencia certa al un o al altre d'abdós monarques. Tant els qui sostenen l'atribució, de les qu'are 'ns ocupem, a Carlesmany, com els qui les creuen de Carles el Calvo, se funden no més en petits detalls o en apreciacions sobre l'istil y la fàbrica, que no tenen altre valor que 'l d'una impressió personal. Solament Poey d'Avant tracta d'enrobustir la seva opi-

(1) A. Campaner : *Indicador manual de la Numismática española*; 1891, ps. 290-292.

nió citant un document, posterior gayrebé d'un sigle a l'encunyació de les monedes de que parlem. Aquest document no pot esser altre que la disposició testamentaria del comte Seniofret de Cerdanya, en la que 's parla de diners de Barcelona, Ausona y Gerona, que són, sense cap dubte, els encunyats ja pels comtes o senyors d'aqueixes ciutats.

Nosaltres les creyem totes d'un meteix rey, car no sabem trobar diferencies entre elles, y les atribuim a Carles el Calvo, per que la de Barcelona es evident que no pogué esser batuda avants del Octubre del any 801, quan aquesta ciutat fou conquerida pels francs. Ara bé, si Barcelona, després de la conquesta y avants de la mort de Carlesmany, es a dir, al temps comprès entre'ls anys 802 y 814, hagués batut moneda en nom d'aquèix, era natural que l'hi hagués donat, en la moneda, el títul d'Emperador y no 'l de Rey, y per lo meteix hauría adoptat les empremptes qu'en aquest temps usava Carlesmany y no les qu'usava avants d'esser coronat emperador; sense qu'hi càpiga l'excusa d'una tradició de taller, per que no 's podía tractar d'una seca antiga, sinó d'una que per necessitat havía d'esser nova. Encare més; consta pel diploma del rey Lluis, de qu'hem parlat, que s'encunyà moneda a Barcelona en temps de Carles el Calvo, y aquest monarca no fou coronat emperador fins a les derreries del Desembre del any 875, havent portat durant 35 anys el títul de Rey, qu'es el que li donen les monedes de que tractem.

Havem omès el diner de Carles el Calvo, que Colson publica [1] y descriu [2] al seu llibre ja citat, atribuintlo a Talau, llogaret del Conflent, prop de la vila de Prades, dient que pogué esser batut ab les empremptes d'aquell rey pels comtes de Cerdanya, per que M. Poey d'Avant demostrà complidament, al nostre entendre, qu'aquest diner correspòn a un altre Talou, un pago antic de Normandía, qu'a mitjans del sigle XI va perdre aquest nom pera pendre 'l de comtat d'Arqués [3]. M. Prou [4] l'atribueix també a Talou, com M. Poey d'Avant.

(1) *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*; l. 7, n. 8.
(2) Idem; ps. 20 y 21.
(3) *Monnaies féodales de la France*; t. I, p. 32.
(4) *Les monnaies carolingiennes*; n. 396, l. IX.

II : MONEDES COMTALS Y SENYORIALS

El comte Wifret el Pilós (durant qual regiment els càrrecs foren declarats hereditaris) havía reunit el govern de tot el territori comprès en la Marca d'Espanya, menys el Pallars al NO., que sembla pertanyía als comtes de Tolosa, y els comtats de Rosselló y Empuries al extrem NE., que governava 'l comte Sunyer. Mort Wifret al Agost del any 898, els seus Estats se repartiren entre 'ls seus fills, no sabem en quines condicions, però quedant de fet independents els uns dels altres.

El seu fill Wifret Borrell fou comte de Barcelona, Ausona y Gerona, potser en companyía del seu germà Sunyer, qui, al morir aquèll sense descendencia masculina, el succeí al govern de dits comtats, que junts posseiren els seus successors.

Mirò, fill també del Pilós, fou comte de Cerdanya, Conflent y Besalú, y a la seva mort partí 'ls seus Estats entre sos fills, tocant a Seniofret els de Conflent y Cerdanya y a Wifret el de Besalú. Al morir aquèst sense successió, se juntaren altra vegada 'ls comtats de Besalú y de Cerdanya en la persona del avants dit Seniofret, a qui, havent mort també sense fills, van succeir al comtat de Besalú sos dos germans : primer, Mir, qui era bisbe de Gerona, y després, Oliva, qui era ja comte de Cerdanya desde la mort de Seniofret, tornantse aixís a reunir per poc temps en poder d'una meteixa persona 'ls comtats de Besalú y de Cerdanya. Heretaren a Oliva 'ls seus fills Guifre o Wifret a la Cerdanya y al Conflent, y Bernat a Besalú, quedant aquestos comtats pels successors de cada un d'ells, fins a llur incorporació ab el de Barcelona : l'any 1111 el de Besalú y l'any 1119 el de Conflent y Cerdanya.

Seniofret, altre dels fills del Pilós, fou comte d'Urgell, heretantlo, quan morí, el seu nebot Borrell, fill del comte de Barcelona Sunyer, quedant unit el comtat d'Urgell al de Barcelona fins a la mort de Borrell, qui donà el primer al seu fill Armengol, en qual descendencia continuà fins al 1412, en que fou agregat a la corona.

En la descendencia de Sunyer, comte d'Empuries y de Rosselló, conti-

nuaren units aquestos comtats fins a la mort de Guifre o Gaufret l'any 991. Aquest comte 'ls dividí entre 'ls seus fills, donant el de Roselló a Gelabert y a Huc el d'Empuries. El de Rosselló fou posseit pels descendents de Gelabert, fins qu'al any 1172 passà al poder del rey d'Aragó Don Alfons, en virtut de disposició testamentaria del comte Gerart II. El d'Empuries continuà essent dels descendents d'Huc fins que fou unit a la corona, en temps de Jaume II, al acabarse el primer quart del sigle XIII, per raò de la mort de Dona Marquesa, filla única del comte Malgaulí.

El comtat de Pallars s'extingí en 1488.

De tots aquestos comtats se 'n conserven monedes, feta excepció del de Cerdanya-Conflent, y encara d'aquèst consta que també n'encunyà. A més dels comtes, bateren monedes a Catalunya, durant l'època comtal, els vescomtes de Cardona y potser també 'ls de Berga. Llurs monedes, de les que no se 'n coneixen exemplars, deuen ser considerades com a senyorials, lo meteix que les dels bisbes d'Ausona, el dret dels quals a batre moneda prové de la cessió feta a llur favor pel comte Wifret Borrell, comte de Barcelona, Gerona y Ausona.

Un document del any 1111, citat per En Salat [1], parla de moneda de Manresa. L'existencia d'aquesta moneda es difícil d'explicar, per que no sabem que la ciutat de Manresa hagués tingut altres senyors que'ls comtes de Barcelona-Ausona. Donat el cas de no estar equivocat el document (lo que no havem pogut comprobar, per haver desaparegut quan la crema del monestir de Montserrat, en qual arxiu se conservava), la moneda de Manresa degué ser batuda per orde o ab permís del comte Ramón Berenguer III. S'ha de recordar que Manresa pertanyía al comtat d'Ausona, ont no podía Ramón Berenguer encunyar moneda, per posseirhi 'l dret de bàtrela 'ls bisbes de Vich.

Pera ferse càrrec de com conseguiren els comtes el dret de batre moneda, s'hà de tenir present que tots els esforços fets pels reys Pepí y Carlesmany pera centralisar la moneda y reduir en llurs Estats el nombre de seques, s'estrellaren devant les exigencies de la realitat y per raò de les condescendencies iniciades per Lluís el Piadós y augmentades per Carles el Calvo y llurs successors immediats. La raresa del numerari en circulació, per una

(1) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña.*-Barcelona, 1818; dos volums; t. I, p. 109. Diu que d'una escriptura de venda existent al Arxiu del Monestir de Montserrat (calaix 10, lligam 38, fol. 8), consta qu'a 17 de Janer de 1111 «Pere Mercuri y la «seva muller vengueren al prior de Montserrat un mas al terme de Guardiola pel preu de «dotze sous moneda de Manresa anomenada *bruna*.»

banda, y, per l'altra, la falta de camins que feya que sols els mercaders emprenguessin viatjes llarcs, eren les causes de que la gent dels pagos, y particularment els qui acudíen als mercats y als ports de comerç, necessitessin tenir aprop una seca ont proveirse de moneda, element indispensable pera les llurs transaccions. D'aquí vé l'ineficacia de les disposicions dictades pera disminuir el nombre de les seques, y la creació successiva de noves fàbriques, favorescuda per les concessions fetes pels sobirans, principalment a favor d'iglesies y monestirs.

El nombre excessiu de tallers monetaris, qu'hi havía als dominis reyals, feya impossible la vigilancia directa del poder sobre tots ells y afavoría 'ls moneders falsos, qui eren allavors moltíssims. Pera acabar ab tants inconvenients, fou encomanada als comtes la vigilancia y l'administració de les seques y el compliment de les disposicions legals sobre moneda. Ells foren, doncs, els representants del sobirà, en tot lo que feya referencia a moneda, constituint aquèsta una de les atribucions administratives y judicials inherentes a llur càrrec. Hi hà indicis pera sospitar qu'en pagament d'aytals funcions cobraven alguna part del lucre de la fabricació, que pertocava al Rey.

«Mentres el poder reyal», diu M. Prou, «fou lo suficient fort pera man-«tenir els seus drets, els comtes no foren més que 'ls representants del rey «a les provincies; tan bon punt els comtes se convertiren en hereditaris, «usurparen les regalíes sobiranes y les exerciren en llur profit. La moneda «fou una de les regalíes que caygueren a llurs mans. Desde llavors explotaren «les seques pel llur compte, atribuintse les funcions reyals relatives a mone-«da, apropriantse'n la fabricació y els beneficis que 'n resultaven, fixantne «el títul y el pes, y percibint les penyores que s'imposaven als falsadors. «La *moneda* continuava essent una part del *comitatus,* però aquest *comita-«tus* havía deixat de ser una delegació del poder reyal, pera convertirse en «una proprietat dels comtes.» Tal es l'origen, segons M. Prou, del monedatje senyorial [1].

Aquesta usurpació no començà tot d'un cop ni 's realisà al ensemps a tot arreu. Principià, sens dubte, durant el regnat de Carles el Calvo, y als primers anys del sigle x, la moneda, a la majoría de les ciutats, havía passat a ser proprietat del comte. Aixís, el consentiment o l'intervenció del comte figura desde l'any 900 en quasi tots els diplomes reyals referents a concessions de drets sobre la moneda y la major part d'ells no són més

(1) *Les monnaies carolingiennes, Introduction*; p. LIII.

que confirmacions de les concessions fetes pels comtes y no pels reys; al contrari de lo que s'observa als diplomes del temps de Carles el Calvo y Lluis el Piadós, als quals no 's parla pera res de l'intervenció dels comtes ni de llurs concessions. Ademés, gayrebé may renuncíen els reys a llurs drets sobre la moneda, limitantse per lo general a concedir una part del lucre de la fabricació en una seca reyal determinada, y molt poques vegades tenen per objecte autorisar l'establiment de noves seques, en quals casos se disposa que la lliga, les empremptes y el pes de les monedes siguin els ja establerts als tallers reyals.

El caràcter gradual de l'usurpació pels comtes del dret de moneda, se descobreix en les empremptes usades. Al principi, els comtes se contenten ab apropriarse els beneficis de la fabricació, conservant les empremptes reyals; però, desde la segona meytat del sigle x, graven ja en les monedes llurs noms, adopten les empremptes que 'ls hi semblen millor y usen, respecte de la moneda, de tots els drets propris de la sobiranía. En aquest temps, si fa no fa, se nota qu'a la major o menor uniformitat de les empremptes reyals se substitueix una gran varietat d'empremptes, l'estudi de les quals es necessari pera classificar degudament les monedes y constitueix una de les més grans dificultats pera 'l coneixement de la numismática feudal. Els qui s'han dedicat a tal estudi, estableixen algunes regles sobre aquest punt, com són : l'immovilisació y degeneració de les empremptes carolingies; l'origen y la filiació de les noves, y la successiva transformació d'algunes d'elles, que, junt ab l'espontanitat d'altres, indicada per M. Poey d'Avant [1], procurarem tenir en consideració al fer l'estudi individual de les monedes batudes en territori català.

Els comtes de la Marca d'Espanya, per trobarse més lluny del poder central y per la situació dels comtats llurs en la frontera de les terres ocupades encara pels alarbs, qui 'ls impulsaven a tenir més iniciatives, foren dels primers en obrar ab independencia del poder reyal y en apropriarse'n les atribucions. A derrers del sigle IX, o a primers del sigle x, creyem que correspòn una moneda encunyada a Barcelona, ab empremptes en part carolingies y en part exòtiques al monedatje reyal d'aquells temps, y les concessions fetes pels comtes de Barcelona-Ausona-Gerona a les iglesies ausonenca y geronina, proven qu'a la primera meytat del sigle x aqueixos comtes disposaven de la moneda com de cosa propria.

Essent derivat, al nostre país, el monedatje comtal del monedatje dels

(1) *Monnaies féodales de France*; t. II, ps. 208 y 209.

reys de França, al d'aquèstos s'atempera, com es natural, el sistema monetari català. No obstant, el pes, y, per lo meteix, el valor de la lliura catalana, era diferent del de la lliura de Carlesmany. Son pes era derivat, segons M. Guilhiermoz, de la divisió en 12 d'una lliura de 15 unces romanes antigues, lo qu'equivaldría a 409'324 grams pròximament; però com la lliura de Barcelona, al ferse la reducció de son pes al sistema decimal, s'ha evaluat en 400'025 grams, nosaltres opinem que les unces romanes que li serviren de fonament no foren les antigues sinó les corresponents a la lliura afeblida dels temps proprers a Teodosi, de pes 320'759 grams, de la qual 15 unces donen el pes de 400'948 grams, quasi igual al assignat a la lliura de Barcelona. Més endevant parlarem ab major detenció de la lliura catalana, que serví de basa pera la talla de les monedes, fins qu'al sigle XII fou substituida pel marc.

Les monedes qu'encunyaren els comtes y senyors catalans foren, com a França, únicament diners y òbols de plata, ab la sola excepció dels mancusos d'or, que, a imitació de les monedes aràbigues, encunyaren a Barcelona 'ls comtes Berenguer Ramón I y Ramón Berenguer I. Com a França, dotze diners valíen al nostre país un sou, y vint sous, una lliura; però tant la lliura com el sou eren monedes imaginaries o de compte y no foren monedes efectives. La lliura, també, igual qu'a França, s'ha d'entendre ponderal y, fins ben entrat el sigle XI, no 's distingeix de la lliura moneda. No, doncs, com moneda, sinó com expressió de pesos determinats, s'usen als documents de l'època les paraules *unça* y *argenç*, divisors ponderals de la lliura.

La diferencia entre la *lliura pes* y la *lliura moneda* consisteix en que la primera indica un pes de metall amonedat igual al de la lliura, mentres que la lliura moneda indica una suma de vint sous o sigui de doscents quaranta diners, dels qu'expressen els documents qu'hi fan referencia, y en cas de no dir el document de quina moneda 's tracta, s'ha d'entendre qu'es de la llavors en circulació al lloc ont el document està datat. Aquesta diferencia cal tenirla molt en compte, per que la talla dels diners cambià molt y, per tant, el valor de la lliura moneda. També cambià aquest valor ab l'augment de lliga en les monedes, qu'al final del sigle XII arrivà a ser de dos terceres parts y més del metall que conteníen, convertintles en veritable *bossonaya* o *balsonalla*, o sigui moneda de billó. Això, afegit a lo qu'hem dit en anteriors paragrafs, explica perquè molt sovint les transaccions se verificaven en especie y en metall a pes, y fins que les que 's feyen

referintse a metall amonedat estipulessin l'entrega d'aquèst a pes o en efectes equivalents al valor que representaven les monedes [1].

A mitjans del sigle XII, se parla ja del *marc*. Aquèst fou una unitat de pes que substituí a la lliura com basa pera la talla de les monedes, y, com la lliura, era diferent d'un lloc al altre: el marc s'usà també en les transaccions com moneda imaginaria o de compte, però a Catalunya prevalgué sempre la lliura sobre 'l marc. Per lo que toca a la fabricació de les monedes, segons els pocs documents que 's conserven de l'època comtal que tracten d'aquest punt, se feya per contracte entre 'l príncep, o senyor, y els particulars, qui tot sovint eren argenters dedicats a aquesta industria, els quals teníen de subjectarse en l'elaboració a les condicions de la contracta y a les disposicions vigents sobre moneda. Aquestos industrials eren coneguts ab el nom de moneders. Els moneders prestaven jurament : de complir llur ofici ab llealtat; de que no permetríen que 's fabriquessin peces de mala lley o de pes inferior al legal o estipulat; de que no faríen frau en la purificació del metall que rebessin pera l'encunyació, ni tampoc en el cambi d'aquèst ab la moneda encunyada, y, per fi, de passar comptes del metall qu'ells haguessin encunyat, entregant els beneficis resultants de la fabricació a qui pertoquessin. L'incompliment de qualsevol d'aquestes obligacions era castigat ab les meteixes penes imposades als moneders falsos, que, a la majoría dels territoris catalans, desde la redacció del Còdic dels Usatges, eren la de quedar en persona y bens a la disposició del príncep [2]. No sabem de quina manera intervenía 'l poder públic en aquest sistema de fabricació tan exposat a abusos; un document del comte Ramón Berenguer indica l'existencia d'inspectors o guardes de la moneda batuda per aquest comte [3].

Finalment, són també molt escasses les disposicions de caràcter legal, dictades pels comtes sobre moneda, qu'han arrivat a nostre coneixement. Al

(1) «Sans doute il faut interpréter dans le sens d'un payement en nature les mots qui suivent quelque fois l'énoncé du prix : *in rem valentem.*» BRUTAILS : *Études sur les populations rurales du Roussillon au moyen âge*; cap. IV, p. 45.

(2) L'usatje *Simili modo*, en la part que 's refereix a la moneda, diu textualment aixís: «Moneda axi de or com de argent axi diligentment sia servada, que en nenguna guisa cresca «en aram, ni minue en or, ni en argent, ni encare en pes. Qui totes aquestes coses, o una «de aquestes, ço es pau, e treva, emparament o moneda trencara, corrompra, o falsara, per ço «que tant gran mal es, e tal onta que negu nol pot redreçar o esmenar al Princep, en axi «stablint manam que las personas de ells, ab tota llur honor, e haver vengan en ma del «Princep a fer sa voluntat, segons consell e loament de la sua Cort, etc.» *Constitucions y y altres drets de Cathalunya.*- Barcelona, 1704; lib. X, tit. I, p. 466.

(3) BALARI Y JOVANY : *Orígenes históricos de Cataluña.*-Barcelona, 1899; p. 661.

usatge *Simili modo* s'hi llegeix : «Moneda axi de or com de argen axi di-«ligentment sia servada que en nenguna guisa cresca en aram ni minue en «or ni en argent ni encara en pes [1].»

Els comtes de Barcelona, a mida qu'augmentava llur poder, procuraven disminuir el nombre de seques, tant pel benefici que 'ls resultava per raò dels drets qu'en la fabricació de la moneda percibíen algunes iglesies com per interès econòmic y social. Aquesta tendencia la fa notar En Salat quan diu : «Els comtes de Barcelona tingueren la política d'introduir llur mo-«neda sempre que reuníen algún altre comtat al llur. Al any 1120, el comte «de Barcelona Ramón Berenguer III va manar que la moneda qu'ell havía «feta encunyar circulés pel comtat de Cerdanya, qu'havía heretat feya poc «y reunit al comtat de Barcelona per dret que li donava el testament de «Bernat Guillem, l'últim comte d'aquell Estat», referintse al usatge *Cunctis pateat*, dictat a Cerdanya pel mentat comte, que, en la part que'ns interessa, diu aixís : «Emperamor daço lo dit Comte, ab consell de tots los sobredits, «met la sua moneda que ab sa propia ma ha fermada en lo dit Comtat, *axi* «*com en los altres seus Comtats ha mesa*, axi que null temps tant com ell «viura la dita moneda no mut ni minue en lei ni en pes [2].»

No coneixem cap text que mani d'una manera expressa l'introducció de la moneda barcelonesa al comtat de Besalú, unit feya pocs anys al de Barcelona, ni als altres comtats que posteriorment s'hi anaren unint; però lo cert es qu'en tots ells deixà d'encunyarse moneda propria quan s'incorporaren al de Barcelona.

De lo que 's llegeix al usatge *Solidus aureus* (que no es tal usatge sinó una disposició o glosa intercalada més tart al Còdic de les Constitucions de Catalunya), com també de la nota posada al peu del testament de la comtesa de Cerdanya Dona Guisla, publicat ja pel bisbe Marca, ne parlarem més llargament en altre lloc. Sentats aquestos precedents, anem a empendre l'estudi de les monedes batudes a Catalunya en temps dels comtes, començant per les d'aquèstos y acabant per les senyorials.

(1) Vegi's la nostra penúltima nota. Les paraules transcrites demostren qu'en aquell temps les monedes ja 's batíen ab lliga.

(2) Salat : *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, p. 67. L'usatge *Cunctis pateat* a que 's refereix Salat y que tenía preparat per insertarlo sencer, ab el n. 12, entre 'ls documents justificatius del vol. III de la seva obra, que resta inèdita, es dels anomenats *adventicis*, o sigui dels afegits a la colecció d'aquest nom formada en temps de Ramón Berenguer I.

A.=COMTAT DE BARCELONA

La serie cronològica dels comtes de Barcelona posteriors a Wifret el Pilós, y els documents numismàtics corresponents al temps que durà 'l govern de cada hu d'ells, són com segueix :

Wifret Borrell (o Wifret II) succeí a son pare al govern dels comtats de Barcelona, Gerona y Ausona pel mes d'Agost del any 898 y morí el 26 d'Abril del 912. Dels fills que tingué de la seva esposa Garsendis, solament li sobrevisqué Riquildis, qui 's casà ab Ot, vescomte de Narbona.

Les enunciatives de monedes qu' hem trobades en documents del temps d'aquest comte, són :

sous : sense cap més explicació ni calificació, en escriptures de venda dels anys 902 y 906 al 911, abdós enclosos [1].

diners : també sense explicació ni calificació, en escriptures de venda dels anys 908 y 911 [2].

solidades, solidatas in res valente : en escriptures de la meteixa mena dels anys 904, 905 y 910 [3];

lliures d'or : a l'escriptura de consagració y dotació de l'iglesia de Sant Esteve de Parets, al Vallés, del any 904 [4];

Una equivocació, deguda als qui varen transcriure als volums de copies els pergamins del temps dels comtes, guardats al Arxiu de la Corona d'Aragó, ha fet escriure a En Elíes de Molins, qu'en temps de Wifret el Pilós se

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 11, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23 y 26 de Wifret I y n. 2 de Wifret II.

(2) Idem : pergs. n. 19 de Wifret I y n. 1 de Wifret II.

(3) Idem : pergs. ns. 12, 14 y 27 de Wifret I. La denominació *solidata*, solidada, com les de *denariata, madaliata, unciata*, etc., que trobarem més tart, indiquen el valor en la respectiva moneda real o imaginaria o en el pes de metall, que s'atribueix o que deu tenir la cosa que 's ven, compra, permuta, o be a la que baix qualsevol altre concepte 's fa referencia al document en que s'usen dites expressions. Així, *solidada una de cera* es igual que dir *quantitat de cera de valor un sou*. D'aquesta manera ho creu En Balari (*Orígenes históricos de Cataluña*, p. 676) y també M. Brutails, qui, al parlar de la manera com s'evaluaven les terres al Rosselló, diu : «Une seconde méthode, moins précise encore que la précédente, «prenait pour base de l'évaluation le prix que coûtait la terre. C'est ainsi qu'il est question «de *medaladas* de vigne (26 Mars 1089), de médaille (maille, obole), et surtout de *denariata* (20 Septembre 1277, 20 Janvier 1286).»

(4) Campillo : tít. II, ps. 10-14.

troba menció de *morabatins*, qu'eren monedes aràbigues que no existiren o no circularen fins dos sigles més tart. El document a que 's refereix En Elíes de Molins es el qu'havem citat del any 902: el preu s'hi estipula en sous y no en morabatins, y, per la seva data, correspòn al temps del govern del comte Wifret Borrell, y no al de Wifret el Pilós. L'error provè d'haverse transcrit l'abreviatura *mods* per la paraula *moravidis*, en lloc de ferho per la de *modiatas*, mojades, com corresponía, per que 's refereix a extensió de terres de sembradura, es a dir, a la cosa que 's ven y no al preu de la cosa venuda, preu que 's consigna més avall en sous al meteix document. Aixís resulta del pergamí aludit, la copia del qual, treta del original, reproduim al Apèndix [1].

El comte Wifret Borrell llegà en son testament a l'iglesia de Sant Pere de Vich y en sa representació al bisbe y canonjes d'aqueixa iglesia y a llurs successors en aqueixos càrrecs, el terç de la moneda de dita vila, qu'era del comte per donació reyal, com se consigna a la declaració d'aquest testament feta pels seus marmessors, que publica Marca [2], ab aquestes paraules: «Et «ideo praecipio vobis meos elemosinarios praedictos Idelero, Garsinde, Su-«niario et Ermemiro ut de ipsa moneta quod ego per donum Regis tene-«bam in villa Vico ipsam tertiam partem similiter donare faciatis ad do-«mum Sancti Petri Apostoli vel in manus praedicto Episcopo, Canonicos, «atque successores eorum qui in ipsius Ecclesia ministrant, donec per se «ipsos aut legatos eorum ad Regem pergant et praeceptum exinde fideliter «requirant ac recipiant.» De la significació d'aquest donatiu 'n parlarem ab més amplitut al tractar de les monedes dels bisbes d'Ausona o Vich.

Sunyer succeí al seu germà 'l día 26 d'Abril del any 912 y morí 'l 15 d'Octubre del 954. Aixamplà les fronteres del comtat de Barcelona pel cantò del Panadès y 's diu si construí 'l castell d'Olèrdula. Se retirà al claustre l'any 945 o 946. De sa muller, Riquilda, tinguè quatre fills, Armengol, Borrell, Miró y Josbert, y una filla, Adelasez. Armengol, qui morí avants que 'l seu pare, havía sigut associat al govern y havía governat particularment els comtats d'Ausona y Manresa, del any 936 al 942. Borrell actúa ja com sobirà l'any 946, lo que fa creure que, a la mort de son germà Armengol, fou també associat al govern. Miró heretà del seu pare, juntament ab Borrell, el govern dels comtats de Barcelona, Ausona y Gerona, y del més petit, Jos-

(1) J. Elías de Molins: *Numismática catalana*: Ms. al Arxiu Municipal de Barcelona. Apèndix; Document I.

(2) *Marca Hispanica*; ap. 64.

bert, no se 'n sab quasi res. Se sospita qu'Adelasez se casà ab son oncle Seniofret, comte d'Urgell, y qu'es la senyora del meteix nom qui, mort el seu marit, figurà com abadesa del convent de Sant Pere de les Puelles.

Les memories de monedes als documents del temps d'aquest comte abunden, sobre tot als contractes de venda, y estàn expressades ab els termes següents :

sous : sense explicació ni calificatiu, a la majoria dels contractes;
sous, in rem valentem o *in res valente* : en escriptures dels anys 913, 916, 918, 919, 920, etc. [1];
solidades : en escriptures dels anys 915, 937, etc. [2];
solidades, in rem valentem : en escriptures dels anys 914, 915, 916, 918, 919, 921, 922, etc. [3];
diners : sense explicació ni calificatiu, ab regular freqüencia als contractes;
diners, in rem valentem : en escriptures dels anys 921 y 922 [4];
dinerades, in rem valentem : en escriptures del any 937 [5];
lliures d'or : en escriptures dels anys 927 y 932 [6];
lliures de plata : en escriptures del any 914 [7];
argenços (argenteos) : en escriptures del any 929 [8];

Finalment, el 23 de Novembre del any 934, el comte Sunyer donà a l'iglesia de Santa María de Gerona, pera que se 'n gaudissin el bisbe y els seus successors, el terç de la moneda, açò es, el terç del benefici de la que 's fabriqués en la ciutat de Gerona y el seu comtat, ab la condició de que, si per ventura el comte o els seus successors la venguessin, el bisbe tingués dret a la tercera part del preu de la venda, y si, al contrari, la retenien pera llur profit, intervinguessin en la fabricació 'ls oficials del bisbe, entregàntloshi els del comte dita tercera part, reservantse el comte pera ell y el seus successors el dret de judicar als que la falsifiquessin. Aquesta donació manifesta ferla 'l comte pel bé de les ànimes dels seus pares y germà difunts y

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 1, 11, 21, 27, 29 y 51 de Miró.
(2) Idem : perg. n. 7 de Miró.
(3) Idem : pergs. ns. 2, 9, 10, 22, 24, 25, 26, 31, 32 de Miró y 22 de Seniofret.
(4) Idem : pergs. ns. 32, 33 y 36 de Miró.
(5) Idem : perg. n. 22 de Seniofret.
(6) Idem : pergs. ns. 51 de Miró, 14 y 15 de Seniofret.
(7) *Marca Hispanica*; ap. 77.
(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 51 de Miró. L'*argenç* o *ariens* era un pes equivalent a un setzau d'unça.

pel de la seva propria y la del seu fill Borrell y declara nul tot lo que [illegible] contra ella per qualsevol qui sigui, imposant ademés, als contravenidors, l'obligació d'esmenar a dita iglesia 'l dany rebut ab l entrega de mil sous.

Aquest document proba que 'l comte Sunyer disposava de la moneda com de cosa propria y qu'ho feya sense restriccions de cap mena y sense tenir pera res en consideració 'l poder reyal, lo que vé a justificar lo qu'hem dit de que 'ls comtes de la Marca d'Espanya, ja durant la primera meytat del sigle x, s'havíen apoderat totalment del dret de moneda.

Borrell. Associat per son pare al govern dels comtats de Barcelona, Ausona y Gerona, al menys desde l'any 947, el succeí junt ab son germà Miró el 15 d'Octubre del any 954, y per la mort d'aquèst, el 966, els governà sol fins el 30 de Setembre del any 992, en que morí. Fou també comte d'Urgell, y ab aquet títul se 'n troba menció desde 'l any 967. Se creu qu'envers l'any 970 efectuà un viatje a Roma. En 979 feya guerra a Miró, bisbe de Gerona y comte de Besalú, y en 986 creava el senyoriu de Cardona, que donà al vescomte Ermemir. Derrotat en 985 per Almançor, perdé la ciutat de Barcelona, que fou recobrada pels cristians dos anys després. En 987 s'entronisà a França la dinastía dels Capets, acabantse de perdre l'escassa subjecció en qu'estaven els comtes de la Marca d'Espanya respecte dels reys francs.

El comte Borrell se casà en primeres nupcies ab Dona Letgarda, del casal dels comtes d'Auvernia, y un cop viudo d'ella, en 977 o en 978, contragué segones nupcies ab Dona Aymeruts.

De Dona Letgarda 'n tingué dos fills y tres filles. Un dels primers, Ramón, heretà 'ls comtats de Barcelona, Gerona y Ausona; l'altre, Armengol, heretà 'l d'Urgell.

Als documents del temps d'aquest comte, continúa parlantse de *sous* [2], *solidades* [3], *diners* [4], *dinerades* [5] y *lliures d'or* [6]; però s'hi troba ademés menció d'altres monedes, que son les següents :

sous de diners : en documents dels anys 990 y 992 [7];

(1) Apéndix; Document II.
(2) Salat : t. I, p. 74; Campillo : tit. V, VI y VIII.
(3) Campillo : tit. VIII.
(4) Campillo : tit. V.
(5) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 4 del comte Borrell.
(6) Idem : perg. n. 50 de Borrell.
(7) Idem : pergs. ns. 49 y 68 de Borrell.

sous de diners corrents (curribiles) : en escriptures del any 991 [1];
unces d'or : en escriptures del any 972 [2];
pesas, pessas : en escriptures dels anys 981, 983 y 984 [3];
pessas de diners : en escriptures del any 966 [4];
pessas de argento mero placibile : en escriptures del any 992 [5];
pensas de argento : en escriptures dels anys 988, 989, 991 y 992 [6];
pessades : en escriptures del any 990 [7];
mancusos : en escriptures del any 981 [8];
mancusos d'or : en escriptures del any 991 [9];
mancusos d'or cuyt : en escriptures del any 992 [10];
mancusos d'or pur (mero) : en escriptures del any 989 [11];
mancusos, iafaris de auro cocto ad penso legitimo o *de auro cocto jafaris (jaharis, japharis) ad penso legitimo* : en escriptures dels anys 989, 991 y 992 [12];
mancusos d'or pur, jafaris : en escriptures del any 989 [13].

Les expressions *sous de diners* y *sous de diners corrents* indiquen que 's tracta, a les escriptures, de sous de moneda y no de sous de pes y que, per consegüent, la transacció 's feya en moneda real y efectiva; com ho eren els diners corrents, dels que dotze feyen un sou. Malgrat això, el sou seguí essent una moneda imaginaria o de compte.

Respecte a la significació de les paraules *pesa, pessa* y *pensa* y de llur derivada *pessada*, no hi hà dubte que 's tracta d'expressar ab elles un valor conegut y determinat. En Salat creu que fan referencia a unes peces o tegells de plata que valíen un sou, però no aporta cap proba en favor de son parer [14]. En Balari no 'n dona cap explicació. En Vives creu qu'indi-

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 66 de Borrell.
(2) Bofarull : *Los Condes de Barcelona vindicados*; t. I, ps. 141 y 142.
(3) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 21, 28 y 33 de Borrell.
(4) *Marca Hispanica* : ap. 104; Salat : p. 153; Campillo : p. 310.
(5) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 64 de Borrell.
(6) Idem : pergs. ns. 40, 41, 43, 45, 51 y 71 de Borrell.
(7) Idem : perg. n. 57 de Borrell.
(8) Idem : perg. n. 23 de Borrell.
(9) Idem : pergs. ns. 62 y 65 de Borrell.
(10) Idem : perg. n. 69 de Borrell.
(11) Idem : perg. n. 51 de Borrell.
(12) Idem : pergs. ns. 54, 56, 70 y 73 de Borrell.
(13) Idem : perg. n. 58 de Borrell.
(14) *Tratado de las monedas labradas en Cataluña*; t. I, p. 77 y següents.

quen un múltiple del diner, declarant ignorar quin pogués esser aquest múltiple [1]. Y, finalment, Mossén Gudiol les tradueix per peça, identificant-les ab les monedes meteixes de que 's tracta : aixís les *peses .x. de dinarios*, del document del any 966, creu qu'eren *peces d'un diner* o sigui *diners* [2]. No 's pot admetre qu'expressin monedes reals y efectives, com sembla ho presumen En Salat y En Balari, ni que 's puguin traduir per la paraula *peça* en el sentit en que ho fa Mossén Gudiol, per que llavors quedaríen inexpressats o indeterminats els preus en els demés documents citats, que son tots escriptures de venda, y en cap aquestes paraules fan referencia a les monedes reals o imaginaries en ells indicades. Sospitem, per consegüent, que les paraules *pesa*, *pessa* y *pensa* signifiquen un pes y qu'aquest pes devía esser el que llavors s'usava pera la comprobació del metall amonedat, çò es, el pes patrò de la moneda corrent. Confirmen aquesta sospita : primerament, la sinonimia que'ls documents en qüestió estableixen entre la paraula *pesa*, *pessa* y *pensa*, que, com es sabut, equival a pesal o pes; y segonament, el fet, justificat per les expressionss *sou de diners*, *sous de diners corrents*, de que ja llavors la moneda de compte o imaginaria era diferenta, segons que 's tractés de moneda pes o de moneda efectiva y real. Quan el valor y pes de la moneda efectiva deixà de correspondre ab el sistema ponderal usat pera les altres mercaderíes, degueren fabricarse pesos especials pera les monedes ab curs legal, pesos dels que pera la comprobació del de la moneda circulant devíen estarne proveits no solament els mercaders sinó ademés els cambistes, les llotjes de comerç, etc., com ha succeit en tots els temps [3]. El pes patrò de la moneda de plata, única que llavors s'encunyava als Estats cristians, es, al nostre entendre, lo que volen dir les paraules *pesa*, *pessa* y *pensa* dels documents senyalats. La veritat es qu'avuy ignorem quina era l'equivalencia d'aquest pes; però, quan aquells documents s'escrigueren es indubtable qu'era coneguda de tothom y que s'usaven aquelles paraules als contractes escrits, com expressives d'un valor conegut y determinat.

Mancús es el nom que donen els documents del nostre país al *dinar* o moneda d'or encunyada pels califes musulmans d'Espanya. Es opinió generalment admesa qu'aquesta paraula es el participi passiu (*mancuixun*)

(1) *La Numismática en la obra «Orígenes históricos de Cataluña»*, article publicat a la «Revista Crítica de Historia y Literatura españolas, portuguesas é hispano-americanas».-Madrid, 1900, ns. XI y XII, p. 441.

(2) *Las monedas episcopals rigatanas*.-Vich, 1896; p. 8.

(3) Vives : Revista y article citats; p. 417.

del verb aràbic *nacaixa*, batre o encunyar [1], y significa *batut* o *encunyat*; mes per elipsi ha vingut a esser equivalent a *dinar* [2]. Dels documents aludits, el més antic de que tenim noticia y ont se parla de *mancusos*, es un del any 981, època de la preponderancia d'Almançor, primer ministre del califa Hixem II. Dels diferents calificatius que se 'ls hi apliquen, sols un exigeix explicació y es el que 'ls denomina *iafaris, iaharis, iapharis*. Aquest calificatiu ve del nom propi Xafar, primer ministre que fou d'Alaquem II, qual nom figura en dinars d'aquest príncep dels anys 968, 969 y 970. Als dinars, doncs, ab el nom de Xafar fan referencia 'ls documents [3].

Tingui's present que 'ls mancusos o monedes aràbigues circulaven a Catalunya a pes, com ho diuen ben clar els documents citats.

Ramón, qui, per esser fill del comte Borrell, es anomenat també Ramón Borrell, governà 'ls comtats de Barcelona, Gerona y Ausona desde 'l 30 de Setembre del 992 fins al 25 de Febrer del 1018, en que morí. Se vegé obligat a defensar sos Estats contra noves invasions dels musulmans, els anys 1000 y 1001. S'assegura que feu un viatje a Roma en 1002, y l'any 1010 realisà la celebrada expedició a Còrdoba, acompanyat de nou mil combatents, pera ajudar a Mahomad, que 's disputava 'l califat ab Çuleymàn. Se casà ab Ermessendis, filla de Roger, comte de Carcassona y de Coserans, y tingué d'ella a Berenguer Ramón, qui 'l succeí.

En son temps, les transaccions continuaren fentse ab especie [4] y a pes ab les meteixes monedes imaginaries y de compte qu'als dels seus predecessors [5]; però són ja abundoses les estipulades en moneda corrent, tant del país com extranjera, particularment en mancusos aràbics. Aixís ho justifiquen les enunciatives següents:
sous de diners : en documents del any 1016 [6];
sous de diners corrents : en documents dels anys 996 y 1002 [7];

(1) Colson : p. 32, ab referencia a Longperier, y també Vives : article citat; p. 411, nota.
(2) Vives : Discurs ja citat; p. 9, ab referencia a Dozy, supl. II, 713.
(3) Vives : Revista y article citats; p. 410; Discurs, p. 8 y 9.
(4) Arxiu Corona Aragó : perg. ns. 42, 47 y 111 de Ramón Borrell.
(5) Sous, solidadas *in rem valentem*, lliures d'or, lliures d'argent. Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 4, 13, 7, 11 y 85 de Ramón Borrell; Campillo : ap. IX; Salat : p. 85; *Marca Hispanica*; ap. 155.
(6) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 115 de Ramón Borrell.
(7) Idem : pergs. ns. 14 y 62 del meteix comte.

sous de diners grossos : en documents del any 1005 [1] ;
sous ex regionis nostre monete : en documents del any 1002 [2] ;
pensas de argento mero (pesades de plata fina o pura) : en documents del any 996 [3];
unces : en documents del any 995 y 1008 [4];
unces d'or : en documents dels anys 994, 996 y 1013 [5];
unces d'or cuyt : en documents dels anys 996, 997 y 1012 [6];
unces d'or cuyt, jaharis, jafaris, jafarii, jafarino : en documents dels anys 995, 996, 997 y 1000 [7];
unces d'or cuyt, jahari et Almuri : en documents del any 1005 [8];
unces d'or de manchusos vellos : en documents del any 1001 [9] ;
mancusos macodos?, manquosos : en documents dels anys 994, 995, 1006 y 1008 [10];
mancusos d'or : en documents dels anys 1003 y 1010 [11];
mancusos d'or cuyt : en documents dels anys 994, 996 y 1012 [12];
mancusos d'or cuyt, jafaris : en documents del any 995 [13];
mancusos d'or cuyt, jafaris vel amoris o *amure* : en documents dels anys 993 y 1010 [14];
mancusos adai : en document del any 1005 [15];
manchusada in rem valentem : en documents del any 1001 [16];
exarachellos de argento : en documents del any 1010 [17].

La majoría d'aquestes denominacions s'entenen sense necessitat d'explicació. Dels sous de diners y dels sous de diners corrents ja n'hem parlat.

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 78 de Ramón Borrell.
(2) Idem : perg. n. 64 del meteix comte.
(3) Idem : perg. n. 27 del meteix.
(4) Idem : pergs. ns. 12 y 57 del meteix.
(5) Idem : pergs. ns. 3 y 28 del meteix; Balari : p. 664.
(6) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 19, 34 y 100 de Ramón Borrell.
(7) Idem : pergs. ns. 10, 16, 32 y 43 del meteix comte.
(8) Campillo : apèndix XI.
(9) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 54 de Ramón Borrell.
(10) Idem : pergs. ns. 5, 12, 83 y 87 del meteix comte.
(11) Idem : perg. n. 93 del meteix; Salat : p. 89.
(12) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 6, 14 y 100 de Ramón Borrell.
(13) Idem : perg. n. 9 del meteix comte.
(14) Idem : pergs. ns. 1 y 97 del meteix.
(15) Balari : p. 668; Cartoral de Sant Cugat del Vallés : n. 291.
(16) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 55 de Ramón Borrell.
(17) Idem : perg. n. 93 del meteix comte.

Els diners *grossos* eren segurament, y aquèst es també 'l parer d'En Vives [1], els diners en peça ab exclusió dels seus divisors, els mitjos diners anomenats *òbols* o *malles*, que també en aquell temps s'encunyaven. El fet de preferir el diners *grossos* a les *malles*, que revela 'l document, es degut a la circomstancia de tenir aquèstes menys valor intrínsec del que devíen tenir segons son for o valor legal y en relació ab els diners, com veurem més endevant. Els sous designats ab l'expressió *ex regionis nostre monete*, o sigui «de diners de nostra regió», es fàcil que 's poguessin pagar ab qualsevulla mena de diners, ab tal que fossin batuts en llocs pertanyents als dominis del comte, es a dir, indistintament ab diners de Barcelona o de Gerona y potser també d'Ausona y Cardona. De no esser així, aquella expressió sería una redondancia, perque n'hi hauría hagut prou ab dir *monetae nostrae* pera designar la moneda batuda pel comte.

En quant a les unces d'or, per més que 'ls documents se refereixen sempre al metall a pes, ab la paraula *cuyt* se volía dir que l'or havía d'esser pur o de lley, y, ab els calificatius *jahari, almuri*, que 'l pagament s'havía de fer ab dinars aràbics o mancusos dels que portessin grabat el nom Xafar o d'Armir [2]. El document del any 1001 especifica d'una manera concreta que les unces d'or que constituíen el preu de la transacció, havíen d'esser pagades ab mancusos y qu'aquèstos fossin *vellos*, paraula qu'es molt fàcil sigui una traducció de la catalana *vells*, pera distingirlos potser d'altres mancusos encunyats novament y que de poc haguessin entrat en circulació.

Ab lo dit queden explicats els calificatius que 's donen als mancusos en els documents enumerats a la llista que precedeix y que fan referencia a aquestes monedes, exceptuat el que 's llegeix en una escriptura del Cartoral de Sant Cugat del Vallés del any 1005 : mancusos *adai*. En Vives creu qu'aquest calificatiu pot explicarse per la paraula aràbiga *adal*, que significa *just*, «referintse a pes y aplicada precisament a la moneda y que de vegades «forma part de sa llegenda [3]»; però es possible que la paraula *adai* o *adal* no sigui més qu'una corrupció del nom propi Abd-Allah, en qual cas tindría una significació semblant a la dels calificatius *jafaris, amure*, de que ja hem parlat. Tingui's present qu'existeixen monedes del any 1000 o 1001 ab el nom del governador Abd-Allah [4].

(1) Revista y article citats : p. 415.

(2) Vives : p. 411, diu : «En los dinares de Alaquem II de Córdoba, que siguen á los del tipo de Chafar, ó sean en los años 971 a 975, es sustituído este nombre por el de *Armir*.»

(3) Revista y article citats : p. 414.

(4) Vives : *Monedas de las dinastías arábigo-españolas*, p. XXV; Codera : p. 102.

No cal dir que la paraula *mancusada* no significa altra cosa que'l valor del mancús, convertit en moneda de compte.

La paraula *exarachellos*, pel contingut del document en que 's troba, sembla referirse a una moneda efectiva de plata aixís anomenada. Es possible que no fos aquèst el verdader nom de la moneda, sinó solament un calificatiu popular a ella aplicat y la significació del qual avuy no entenem. De totes maneres, ignorem quina moneda era l'anomenada *exarachello*.

En una escriptura del día 1 de Janer del any 1000, que 's conservava al arxiu del monastir de Montserrat [1], s'evalúa 'l mancús en sis sous, sense especificar, o al menys no ho especifica En Salat, qu'es a qui 'n devem el coneixement, si aquestos sous són de pes o si són de moneda corrent; però dèu entendre's que són de moneda corrent, per que, pesant llavors els dinars o mancusos poc menys de 4 grams y equivalent el pes del sou de plata a uns 18 grams, sis sous pesaríen 108 grams pròximament, lo que 'ns donaría una relació de 1 a 20 entre l'or y la plata; això, com se compendrà, es inadmisible.

Un altre document d'aquesta època, del any 1014 [2], dóna a conèixer el nom d'un moneder, Guifret, qu' era probablement el del qui baté les monedes barceloneses del comte Ramón.

Per fi, entre 'ls pergamins sense data del temps d'aquest comte que 's guarden al Arxiu de la Corona d'Aragó, se 'n troba un que parla d'haverse empenyat, el comte Gelabert de Roselló y el seu fill Gaufret, unes masíes en dit comtat per la quantitat de cent sous *de roselli*, çò es, de diners rossellonesos, ab la condició de que si 's disminuía 'l valor dels diners rossellonesos *(et si roselli afollaverint)*, tornaríen els cent sous en moneda que no valgués menys de la que rebíen, çò es, a raò de quaranta quatre sous la lliura de plata [3].

Aquest document es molt important, per que 'ns dona a conèixer la talla dels diners rossellonesos a principis del sigle x, que no devía ser molt diferent de l'adoptada als comtats catalans, per més que la moneda del Rosselló valgué sempre un xic menys que la dels dits altres comtats. També es important el document, per ser el primer que sapiguem en que 's parla de moneda rossellonesa.

Berenguer Ramón I. Entrà en possessió dels comtats de Barcelona, Gerona y Ausona el 25 de Febrer del any 1018 y els governà fins a la seva

(1) Salat : p. 90.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 107 de Ramón Borrell.
(3) Apèndix; Document n. III.

mort, el 26 de Maig de 1035. La seva mare, Dona Ermessindis, intervingué en el govern, primer en concepte de tutora; després, no sabem ab quin dret. En Berenguer, de sa primera esposa Dona Sanxa, filla de Sanxo de Gasconya, tingué dos fills: Ramón Berenguer I, qui va heretar el comtat de Gerona y del de Barcelona la part situada al N. del Llobregat, y Sanxo, qui heretà lo restant d'aquest comtat. De son segón matrimoni ab Dona Guisla, filla del comte d'Empuries, tingué dos fills: Guillem, qui succeí al seu pare al comtat d'Ausona, y Bernat, potser fill pòstum, del qui no 'ns queden noticies.

Les monedes de que 's fa menció en documents del temps del govern d'aquest comte son les següents:

sous: en documents del any 1018 [1], etc.;
sous de diners: en documents del any 1020 [2], etc.;
sous de diners de moneta nova: en documents del any 1030 [3];
sous de monete gosse (per *grosse*): en documents del any 1021 [4];
sous manchosos: en documents del any 1026 [5];
sous de argento de Espania Kazmino, bono, optimo: en documents del any 1028 [6];
sous argenti yspani quod cathini dicitur: en documents del any 1018 [7];
solidades: en documents dels anys 1022 y 1029 [8];
lliures d'or: en documents dels anys 1025, 1030, 1033 y 1035 [9];
unces d'or: en documents del any 1018 [10], etc.;
unces d'or cuyt, jafarino vel amurino: en documents del any 1031 [11];
unces d'or cuyt, almanzurris et sarogoncianos, pensatas adunadas a penso legitimo: en documents del any 1034 [12];

(1) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 11 de Berenguer Ramón I.
(2) Idem: perg. n. 23 del meteix comte.
(3) Idem: perg. n. 35 del meteix.
(4) Idem: perg. n. 30 del meteix.
(5) Idem: perg. n. 53 del meteix.
(6) Idem: perg. n. 60 del meteix.
(7) Balari: Arxiu de la Catedral de Barcelona: *Lib. Antiq.* I, n. 396, fol. 151.
(8) Arxiu Corona Aragó: pergs. ns. 39 y 65 de Berenguer Ramón I.
(9) *Marca Hispanica*; aps. 198, 206, 211 y 213.
(10) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 4 de Berenguer Ramón I.
(11) Idem: perg. n. 31 del meteix comte.
(12) Idem: perg. n. 116 del meteix.

unces d'or cuyt, vilio (vell) *spanescho bono et optimo et placibile* : en documents del any 1032 [1];
unces d'or cuyt, jaari aut cepti aut almeçdi aut alcarovi : en documents del any 1035 [2];
mancusos d'or : en documents del any 1018, etc. [3];
mancusos, juculus de auro cocto dispensabile : en documents del any 1032 [4];
mancusos de Spania : en documents del any 1030 [5];
mancusos d'or cuyt, jaharis aut amoris : en documents del any 1019 [6];
mancusos d'or cuyt, jaaris vel amuris vel ceptis sive almançoris : en documents del any 1033 [7];
mancusos d'or cuyt, de Spania, amoris aut ceptis dispensabiles : en documents dels anys 1032 y 1033 [8];
mancusos d'or cuyt, de manu Bonnom Ebreo y *de manu Bonom* : en documents dels anys 1019 y 1030 [9];
mancusades : en documents del any 1031 [10].

De les precedents enunciatives són de notar la dels sous de *moneta nova*, que no poden referirse més qu'a una emissió de diners feta pel comte Berenguer Ramón, que per les llurs empremptes o pel llur valor fossin diferents dels batuts anteriorment tant per ell meteix com pels seus predecessors, y també la dels sous de plata d'Espanya *kaçminos* o *cathinos*, qu'eren els dirhems aràbics que duyen gravat el nom de *Kacem* o *Kacim*; fossin els encunyats en temps d'Abderramàn III als anys 942 y 943, segons diu En Vives [11], fossin els encunyats posteriorment, en temps de Jahya Al-Mothalí (1024-1035) o del seu immediat predecessor Al-Kacim (1017-1023). En aquets documents es ont hem trobat per primer cop menció en nostre país de la moneda aràbiga de plata.

Com calificatius aplicats a les unces d'or y als mancusos, ademés dels que ja coneixem, hi apareixen els següents : *almanzurris* o *almanzoris*, qu'En

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 84 de Berenguer Ramón I.
(2) Cartoral de Carlesmany de la Catedral de Gerona : fol. 115.
(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1 de Berenguer Ramón I.
(4) Idem : perg. n. 86 del meteix comte.
(5) Idem : perg. n. 69 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 14 del meteix.
(7) Idem : perg. n. 95 del meteix.
(8) Idem : pergs. ns. 85 y 113 del meteix.
(9) Idem : pergs. ns. 17 y 70 del meteix.
(10) Idem : perg. n. 99 del meteix.
(11) Article, p. 415, y Discurs, p. 9.

Vives creu que's poden aplicar als meteixos mancusos anomenats *amoris* [1]; però que'l document del any 1033 mostra esser diferents, haventse, per consegüent, de referir a uns altres mancusos, potser als de Mondcir ben Yahya, rey de Çaragoça, de qui sabem que prengué 'l títul d'Almançor [2]; *saragoncianos*, que significa encunyats a Çaragoça [3]; *ceptis*, de *Cepta*, nom aràbic de Ceuta, açò es, encunyats a Ceuta; *almeçdi* y *alcarovi*; quals significats desconeixem [4]; y de *Spania*, qu'es com dir encunyats en terra de moros [5], calificatiu que s'usà potser pera distingirlos dels mancusos encunyats en altres terres. Efectivament, tot fa creure que 'ls mancusos *de manu Bonnom Ebreo* y *de manu Bonom*, o sigui fabricats pel jueu Bonnom o Bonom, van ser encunyats a Barcelona; tractarem més endevant aquest punt al ocuparnos del comte Ramón Berenguer I.

Els adjectius *bono, optimo, placibile*, *dispensabile*, aplicats al or o a la plata dels mancusos y dels sous, no presenten dificultats, y significació anàlega deu esser la de la paraula *juculos* (agradables). *Auro vilio Spanescho*, no admet altre sentit que 'l d'or vell espanyol o d'Espanya, usada en aquest

(1) Article, p. 412 : «Seguramente serán los mismos mancusos *amoris* o de Abu Amir, llamado por los cristianos Almanzor.»

(2) Vives : *Monedas de las dinastías arágigo-españolas*, p. LV. Es veritat qu'En Vives diu que Mondzir ben Yahya no prenguè 'l títul d'Almançor fins l'any 430 de l'Hégira (1038-1039), data posterior a la dels documents en que se 'ns presenta aquest calificatiu; però s'hà de tenir en compte qu'En Codera dóna també aquest títul a *Mondcir Almansur ben Motarrif ben Yahya el Toixibí* (1019-1023), rey també de Çaragoça, y afegeix «que la historia de las dinastías que en Zaragoza ocuparon el trono durante casi todo el siglo v de la hégira es muy obscura, principalmente la de la primera (*Tratado de Numismática arábigo-española*, ps. 164 y 277). D'aquest príncep fins are no se n'han trobat monedes, lo que no vol dir que no n'hagués encunyat, y a les qu'encunyà fan alusió potser les mentades en nostres documents; essent de notar qu'un d'ells, el del any 1034, dóna als mancusos el doble sobrenom de *almançurris* ET *saragoncianos*, es a dir, d'Almançor y de Çaragoça, a diferencia dels documents en que's mencionen monedes de classes diverses, en els quals no s'usa la partícula *et*, *y*, sinó les partícules *vel, aut, sive*, en el sentit de *o*. Ademés, els comtes de Barcelona cobraven paries o tributs dels reys moros de Çaragoça, y es natural qu'aquèstos els paguessin ab la moneda qu'encunyaven y, per lo meteix, que la moneda de dits reys corrés a Catalunya. Dites *paries* les cobrava ja Ramón Berenguer I, y, com s'ignora desde quina data 'ls reys de Çaragoça venien obligats a pagarles, es possible que també ja les cobrés el pare d'aquest comte, Berenguer Ramón I.

(3) Vives : Revista y article citats; p. 413.

(4) Sembla que deuen esser, com la major part dels anteriors, corrupció de noms propris aràbics. Ni en la obra d'En Vives ni en la d'En Codera, hi hem sapigut trobar cap nom ab el que 's poguessin identificar ab certa seguretat. *Almeçdi* ¿es corrupció de *Al-Moizz* o de *Almostain*? *Alcarovi* ¿ho es de *Naixa el Alawí*?

(5) «España designa en los documentos de una época, la parte de la Península ocupada por los árabes; por consiguiente, esto significa *mancusos árabes*.» (Vives : revista y article citats; p. 414.)

cas la paraula *vilio*, igual que ja hem vist s'usava la paraula *vello*, com una traducció barbra de la catalana *vell*.

Ramón Berenguer I succeí a son pare, el día 26 de Maig del any 1035, al govern del comtat de Gerona y al de Barcelona desde la riba esquerra del Llobregat per amunt, y entrà a posseir l'altra part d'aquèst el día 9 de Juny de 1049, per renuncia del seu germà Sanxo. Ajuntà a aquestos comtats el d'Ausona el día 11 de Desembre de 1054, també per haverlo renunciat a favor seu son altre germà Guillem, y reunits els governà fins que morí, a 27 de Maig de 1076. Féu la guerra als musulmans de les fronteres, particularment als reys de Çaragoça y Lleyda, dels quals cobrava paries o tributs, extenent sos Estats cap al Segre y Tarragona, y als derrers temps de son regnat féu una expedició militar a Murcia, sense éxit satisfactori.

Heretà a l'altra banda del Pirineu 'ls comtats de Carcassona y de Redés y ademés posseí moltes altres terres del mitjdía de França : algunes adquirides per compra; altres, en virtut dels drets que li proveníen, ja de la seva avia Ermessendis, ja de les seves mullers. D'això creyem que s'originaren les qüestions tingudes ab els comtes de Cerdanya. La seva avia Ermessendis, després d'haverlo pertorbat en son govern, l'any 1056 acabà per véndreli 'ls drets que pretenía. Unit ab els barons dels seus Estats, redactà en 1068 el Còdic conegut ab el nom d'Usatjes de Barcelona, primera compilació consuetudinaria de l'època. Se casà tres vegades : la primera, ab Isabel, filla dels comtes de Beziers, de la que tingué tres fills : Berenguer y Arnau, qui moriren a l'infancia, y Pere Ramón, qui en 1071 matà la seva madrasta y per això fou desheretat; la segona, ab Blanca, a qui sembla repudià, motiu pel qual fou excomunicat pel Papa, junt ab la seva tercera esposa Almodis o Adalmus. Aquesta senyora era filla del comte de la Marca al Llemosí, y en 1056 rebé del seu marit el comtat de Gerona y altres possessions y drets. D'ella tingué 'l comte Ramón Berenguer I dos fills bessons, Ramón Berenguer y Berenguer Ramón, qui junts el succeiren al govern, y dos filles, Agnés y Sanxa.

Les noticies referents a monedes del temps d'aquest comte abunden y algunes d'elles són interessants. A més de diners y d'óbols de plata, encunyà també moneda d'or, encare qu'en ferho segurament l'havía precedit son pare, Berenguer Ramón. Heus aquí un resum dels contractes d'encunyació de moneda de plata que 's conserven. Pel primer, que porta la data del 29 de Mars del any 1056, cedí als moneders Marcús y Bonfill el dret de fabri-

cació de la moneda de plata per dos anys, ab facultat de lucrarne 'ls beneficis, pagant al comte cada any deu caficis (*Kaficios*) de blat, a raò de sis sexters cada mes. El *cafici*, mesura de grans usada en aquell temps al nostre país, es probablement la meteixa que 'ls castellans anomenaven *cahiz*, equivalent, segons el Diccionari de l'Academia, a dotze *fanegas* ó 666 litres. L'origen de la paraula, y potser també de la mesura, es aràbic. Del text del document que comentem ne resulta que 72 sexters valíen 10 caficis o sigui que cada cafici valía 7'20 sexters. El sexter, doncs, tenint el cafici 'l valor de 666 litres, equivaldría a 92'50 litres. No sabem si aquèsta era la cabuda del sexter, per que l'estudi del sistema o sistemes de mesures usats a Catalunya a l'Edat mitjana encara està per fer. En Campillo [1] diu que 'l sexter era la sexta part del *congi (congium, chus)* y com la sexterada, segons el meteix autor, era la sexta part de la mojada (*modiata*) o sigui d'una extensió de terra d'un *modi* de sembradura, qu'a poca diferencia equivalía a dúes vessanes y quart del Empordà, se pot deduir qu'un sexter era la quantitat de blat que s'acostumava sembrar en 337 canes y mitja quadrades de terra. Les condicions qu'havía de tenir la moneda eren que, de cada sou de plata fina de pes, n'havíen de sortir dos sous de diners amonedats, sense engany, augment ni disminució, y que de cada diner, també de plata fina, n'havíen de sortir quatre malles (*medalias*) d'argent. Els dits moneders se conformen en que tots els llurs bens, mobles y immobles y llurs propries persones passin a poder del comte pera disposarne a sa lliure voluntat, cas d'incompliment del contracte [2]. D'aquèst se'n desprèn que la talla dels diners devía ferse a raò de quaranta sous la lliura de plata fina, o sigui que cada lliura de pes corresponía a dúes lliures de moneda. Al contracte no 's parla de lliga de cap mena, lo que 'ns fa presumir que 'l major valor de la moneda encunyada s'obtenía en perjudici del seu pes y no de la quantitat de metall inferior que tingués, açò es, que 'ls diners eren de plata fina (11 y $^1/_2$ diners de lley), però que llur pes havía quedat reduit a la meytat. Convé fixarse en això pera la justa apreciació del pes y del valor de les monedes comtals que descriurem y per lo que pot ajudarnos pera llur classificació.

De lo que diu 'l segón contracte se 'n deduex que va ser fet l'any 1058 o 'l 1059. Es una concessió semblant a la precedent y feta als meteixos moneders, probablement al acabarse l'anterior, de la que vé a ser una pròrroga

(1) *Disquisitio methodi consignandi annos Aerae Christianae*; *Vetera Analecta*, p. 14.

(2) Apèndix; Document IV. Aquest contracte es citat per Bofarull : *Los Condes de Barcelona vindicados*; t. II, p. 76, y per Balari : *Orígenes históricos de Cataluña*; p. 60.

y per això no s'hi expressen les condicions qu'havía de tenir la moneda, ni les penes en que caurían els moneders en cas d'incompliment. L'única cosa que 's cambía y, en conseqüencia, se fa constar, es el preu o sigui la part dels beneficis que devían correspondre als referits moneders; aquesta part se fixa en el quatre per cent dels cent sous de plata propria que 'l comte 's reserva 'l dret de férloshi encunyar y en el vuyt per cent de la demés plata qu'encunyin; y, respecte del comte, en cinc caficis de blat qu'havían d'entregarli 'ls moneders, de mesura igual als que d'ells havía rebut l'any anterior [1]. Aquest document ens mostra que 'l benefici de la fabricació estava representat pel vuyt per cent que cobraven els moneders, més el valor del blat qu'aquèstos havían de donar al comte, o menys aquest valor si 's feya la deducció, no del benefici total, sinó del vuyt per cent percebut pels moneders, els quals es natural que corressin ab tots els gastos. La talla dels diners degué, per consegüent, augmentarse al menys en un vuyt per cent, resultant, no a raò de 40 sous per lliura, sinó de 43, més una fracció, essent probable que de fet fós de 44.

La tercera contracta, de data del 22 de Setembre de 1066, està feta pera cinc anys, a començar desde la diada de Sant Miquel del meteix mes, a favor d'En Berenguer Adroer, d'En Bonfill Fredal y de Davit, jueu, el quals s'obliguen junts o 'ls que d'ells sobreviuràn a entregar al comte cinc caficis anyals de bon blat pera mentres duri la contracta. Els comtes se reserven el dret de férloshi encunyar, ben entés, lliures de gastos, tota la plata que necessitin pera llurs despeses [2]. No 's determinen en aquest document ni l'import dels beneficis corresponents als moneders, ni les condicions que devía tenir la moneda, lo que tot plegat ens fa presumir que no devían haver alterat lo establert a la contracta de qu'hem parlat derrerament o en alguna altra anterior desconeguda, de la qu'aquèsta no n'era més qu'una pròrroga o continuació.

L'encunyació de moneda d'or per aquest comte està comprobada per nombrosos documents y la justifica d'una manera especial el jurament fet per Gerart y Esteve de que ni ells, ni ningú ab llur coneixement, fabricarien altra moneda d'or del comte Ramón Berenguer sinó aquella que dit comte hagués manat fabricar, y que si algú ho fes y ells ho poguessin averiguar,

(1) Apèndix; Document V. Parlen d'aquest document el meteixos Bofarull y Balari, a les meteixes obres y planes.

(2) Apèndix; Document VI. Ne parla Balari, obra y planes citades, y 'l publica sencer el P. Fita: «Boletín de la Real Academia de la Historia»; vol. XX, ps. 630 y 631.

ne donaríen tot seguit coneixement al comte [1]. En Balari, que copía aquest document, creu que Gerart y Esteve eren inspectors, açò es. guardes o custodis (com més endevant veurem qu'aixís s'anomenaven els qui feyen aquest ofici) posats pel comte Ramón Berenguer pera assegurarse de si les monedes d'or que pera ell se batíen. eren de la qualitat convinguda : y es molt fácil que fós tal com diu En Balari: però del meteix document també se 'n pot deduir qu'ells eren els encarregats de l'encunyació. Tant al un com al altre cas, la fabricació de monedes d'or per aquest comte queda probada d'una manera que convenç. Aquest document no porta data.

Entre les memories de monedes que 's troben als documents del temps d'aquest comte, s'hi llegeixen les següents :

Sous : sense explicació ni calificatiu, en documents del any 1036 [2], y ab les següents calificacions :

de plata : en documents del any 1051 [3];

de plata de moneda de Barcelona : en documents del any 1048 [4];

de diners : en documents dels anys 1037, 1045, 1046, 1065 y 1066 [5];

de diners de Barcelona : en documents del any 1066 [6];

de diners, monete argentee Barchinone que hodie currit : en documents del any 1056 [7];

de monete hodie currente : en documents del any 1049 [8];

de bona moneta currente de Barchinona grossa : en documents del any 1046 [9];

de monete grosse de plata : en documents del any 1045 [10];

de monete Ispanie : en documents del any 1041 [11].

Diners : sense calificatiu, en documents del any 1060 [12]; y ab les següents calificacions :

(1) Apèndix; Document VII; Balari : p. 661.
(2) Arxiu Corona Aragó : n. 5 de Ramón Berenguer I.
(3) Idem : perg. n. 118 del meteix comte.
(4) Idem : perg. n. 97 del meteix.
(5) Idem : pergs. ns. 17, 83, 84, 318 del meteix; Salat : p. 77.
(6) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 345 de Ramón Berenguer I.
(7) Idem : perg. n. 175 del meteix comte.
(8) Idem : perg. n. 104 del meteix.
(9) Idem : perg. n. 93 del meteix.
(10) Idem : perg. n. 87 del meteix.
(11) Idem : perg. n. 47 del meteix.
(12) Idem : perg. n. 254 del meteix.

de monete Barchinona : en documents del any 1061 [1];
curribilis monete : en documents del any 1047 [2];
de monete grosse : en documents del any 1043 [3];
monete argentee grosse barchinone qui hodie currit : en documents del any 1050 [4].
Malles, medalas, medalias : en documents dels anys 1043 y 1056 [5].
Lliures d'or : en documents dels anys 1039, 1050, 1057, etc. [6];
lliures de plata : en documents del any 1036 [7].
Unces d'or : sense més calificatiu ni explicació, en documents dels anys 1035, 1057, etc. [8]; y ab les següents calificacions :
cuyt, jaharis et amuris : en documents del any 1035 [9];
de mancusos, amurinos et japharinos et cetinos : en documents del any 1045 [10];
de monete de Almucten : en documents del 1045 [11];
de Spania (specegado) : en documents dels anys 1045 y 1046 [12];
cuyt, cepti de manu henee : en documents del any 1047 [13];
de Eneas : en documents del any 1041 [14];
monete Enee : en documents del any 1052 [15];
bo de barchinona de manu Eneas : en documents del any 1052 [16];
barchinonensis de manchussis numeratis : en documents del any 1057 [17];
barchinonensi : en documents dels anys 1052 y 1068 [18];

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 271 de Ramón Berenguer I.
(2) Campillo : tít. XIV.
(3) Balari : Arxiu Catedral Barcelona : *Lib. Antiq.* II; n. 126, f. 48.
(4) Idem : n. 171, f. 62.
(5) Idem : n. 126, f. 48; Arxiu Corona Aragó : perg. n. 182 de Ramón Berenguer I.
(6) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 34, 111, 217, etc., del meteix comte.
(7) *Marca Hispanica*, ap. 216; Campillo : p. 326.
(8) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 1 y 201 de Ramón Berenguer I y 100 y 207 sense data; Salat : p. 83.
(9) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 2 de Ramón Berenguer I.
(10) Idem : perg. n. 79 del meteix comte.
(11) Idem : perg. n. 85 del meteix.
(12) Idem : pergs. ns. 79, 80 y 91 del meteix.
(13) Idem : perg. n. 23 del meteix.
(14) Idem : perg. n. 48 del meteix.
(15) Idem : perg. n. 122 del meteix.
(16) Idem : perg. n. 136 del meteix.
(17) Idem : perg. n. 218 del meteix.
(18) Idem : pergs. ns. 120 y 410 del meteix.

barchinone : en documents del any 1053 [1];
monete barchinone : en documents dels anys 1055, 1056, 1058, 1060, 1061 y 1072 [2];
barchinonensis monete a mancussos adals a pes de barchinona : en documents del any 1054 [3];
de Barcelona : en documents dels anys 1052, 1056 y 1058 [4];
curt, monete barchinone unum ad unum mancuso pensatos : en documents del any 1057 [5];
monete barchinone ad numerum : en documents del any 1072 [6];
simul pensate, monete barchinone ad pensum de decem mancusos in uncia : en documents del any 1058 [7];
in rem valentem, septem mancusos in numero de uncia monete barchinonensis : en documents del any 1058 [8];
a numero monete barchinone qui penset unumquemque mancuso uno argento : en documents del any 1073 [9];
valenciani : en documents dels anys 1061 y 1065 [10].
Unciades : en documents del any 1063 [11].
Mancusos : en documents dels anys 1037, 1057, etc. [12].
Mancusos d'or : sense altra calificació, en documents dels anys 1038, 1062, etc. [13]; y ab les següents explicacions :
jafaris, japharinos, jaharis, jaarris : en documents dels anys 1041, 1045, 1053, etc. [14];

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 152 de Ramón Berenguer I.
(2) Idem : pergs. ns. 169, 178, 231 y 442 del meteix, n. 9 sense data; Campillo : p. 327; y *Marca Hispanica*, ap. 276 y 277.
(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 162 de Ramón Berenguer I.
(4) Idem : pergs. ns. 141, 184, 188 y 247 del meteix comte.
(5) Idem : perg. n. 207 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 412 del meteix.
(7) Idem : perg. n. 231 del meteix.
(8) Campillo : p. 327.
(9) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 460 de Ramón Berenguer I.
(10) Idem : pergs. ns. 277 y 315 del meteix comte.
(11) Idem : perg. n. 293 del meteix.
(12) Idem : pergs. ns. 2 y 201 del meteix; Salat : p. 90.
(13) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 291 de Ramón Berenguer I; Salat : p. 90.
(14) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 60 y 79 de Ramón Berenguer I y n. 44 sense data; Balari : Arxiu Catedral Barcelona : *Lib. Antiq.* II, n. 122, f. 50.

amuris, amurinos, amoris : en documents dels anys 1041, 1045, 1053, etcétera [1];
cetinos, ceptinos, ceptis : en documents del anys 1045 y 1053 [2];
vetulo : en documents del any 1045 [3];
vetuli de Spania : en documents del any 1048 [4];
de manu Enee o heneas : en documents dels anys 1038, 1039 y 1052 [5];
.II., unum amuri et alium de manu heneas : en documents del any 1039 [6];
de monete heneas : en documents dels anys 1036, 1037, 1039 y 1051 [7];
veteribus de Enea, monete Barchinone : en documents del any 1070 [8];
de monete Barchinona : en documents del any 1039 [9];
de monete Barchinone de auro obtimo : en documents del any 1067 [10];
de monete Barchinone, pensatos unum ad unum de argencio in argencio : en documents del any 1072 [11];
ad auri moneta vetula de Barchinona : en documents del any 1069 [12];
de moneta nova Barchinone : en documents dels anys 1071 y 1072 [13];
monete Barchinone : en documents dels anys 1053, 1054, 1055, 1057 y 1068 [14];
monete Barchinone legitime pensatos de decem in uncia : en documents del any 1058 [15];
monete Barchinone pensatos bene unum ad unum a penso de ipsa moneta curribile : en documents del any 1067 [16];

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 60 y 79 de Ramón Berenguer I; Balari : *Lib. Antiq.* II, n. 122, f. 50.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 79 de Ramón Berenguer I, n. 44 sense data; Balari : *Lib. Antiq.* II, n. 122, f. 50.
(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 78 de Ramón Berenguer I.
(4) Idem : perg. n. 94 del meteix comte.
(5) Idem : pergs. ns. 27, 35 y 136 del meteix; Balari : Arxiu Catedral Barcelona : *Lib. Antiq.* I, n. 163, f. 73; y II, n. 172, f. 62.
(6) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 31 de Ramón Berenguer I.
(7) Idem : pergs. ns. 6, 10, 13, 39, 41 y 119 del meteix comte.
(8) Idem : perg. n. 422 del meteix.
(9) Idem : perg. n. 37 del meteix.
(10) Idem : perg. n. 403 del meteix.
(11) Idem : perg. n. 429 del meteix.
(12) Idem : perg. n. 420 del meteix.
(13) Idem : pergs. ns. 427 y 436 del meteix.
(14) Idem : pergs. ns. 146, 166, 183, 197 y 406 del meteix.
(15) Idem : perg. n. 234 del meteix.
(16) Idem : perg. n. 363 del meteix.

monete Barchinone pensatos unum ad unum a penso curribile de ipsa moneta : en documents del any 1067 [1]:
puri et de cocti barchinonensis monete : en documents del any 1072 [2];
monete barchinonensis optime et legitime pensatos : en documents del any 1057 [3];
monete barchinonensis pensatos unum ad unum argencio uno : en documents del any 1073 [4];
barchinonensis : en documents dels anys 1066 y 1068 [5];
barchinonensis monete : en documents del any 1069 [6];
barchinonenses inter aurum et argentum et sunt ad tale pensum quod decem manchussi faciant unam unciam : en documents del any 1057 [7];
de Barchinona : en documents dels anys 1048, 1055, 1058 y 1061 [8];
Barchinone : en documents dels anys 1052, 1054, 1056 y 1057 [9];
cocti Barchinone pensatos legitime et solidos sex de dinarios monete argentee Barchinone que hodie currit : en documents del any 1056 [10];
monete Barchinone legitime pensatos unum ad unum ex his mancusis unumquemque de argencio in argencio pensatos : en documents del 1075 [11];
puri monete barchinone legitime pensatos unum ad unum de argencio in argencio ad pensum ipsius monete que hodie currit : en documents del any 1075 [12];
.xl. duos de ipsos que hodie faciunt in Barchinona in rem valentem : en documents del any 1054 [13];
puri monete Almodis comitisse : en documents del any 1069 [14].
Mancusades : en documents dels anys 1041, 1043 y 1063 [15].

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 404 de Ramón Berenguer I.
(2) Idem : perg. n. 444 del meteix.
(3) Idem : perg. n. 227 del meteix.
(4) Idem : perg. n. 451 del meteix.
(5) Campillo : p. 330; y *Marca Hispanica*, ap. 266.
(6) Campillo : p. 330; y *Marca Hispanica*, ap. 271.
(7) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 209 de Ramón Berenguer I.
(8) Idem : pergs. ns. 95, 170, 237 y 264 del meteix comte.
(9) Idem : pergs. ns. 130, 147, 175 y 212 del meteix.
(10) Idem : perg. n. 175 del meteix.
(11) Idem : perg. n. 483 del meteix.
(12) Balari : Arxiu Catedral Barcelona : *Lib. Antiq.* I, n. 638, f. 235 v.
(13) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 153 de Ramón Berenguer I.
(14) Campillo : p. 330.
(15) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 51, 64 y 293 de Ramón Berenguer I.

Mancusal, mancusos .lxx. auri puri et cocti monete Barchinone a penso legitime pensatos unumquemque ex istis mancussis a mancusale qui penset unum argentis : en documents del any 1067 [1];

mancusal, mancusos (tants) *auri cogti* (o *cocti*) *monete Barchinone pensatos unum ad unum a penso et ad mancusale que penset de argentio in argentio* : en documents dels anys 1070, 1072, 1073 y 1075 [2];

Auri, moneda barcelonesa : en documents del any 1067 [3].

Als documents d'aquest temps se fa menció de les següents *equivalencies*, entre les diferentes classes de moneda :

L'unça d'or valía cinquanta sous de la moneda de plata corrent als anys 1054, 1055, 1056, 1061, 1062 y 1065 [4].

L'unça d'or valía set mancusos en 1052, 1065, 1067, 1068 y 1072 [5].

L'unça d'or valía deu mancusos barcelonesos en 1057, 1060, 1061, 1062, 1064, 1065 y 1066 [6].

El mancús valía set sous en 1052, 1062 y 1065 [7].

El mancús barcelonés pesava un argenç en 1067, 1070, 1072, 1073 y 1075 [8].

D'aquestos datos documentals ne resulta qu'a mitjans del sigle XI circulaven a Catalunya dúes classes de mancusos; els aràbics y els del mateix pes d'aquèstos de set a l'unça, y els anomenats barcelonesos pels documents, qual pes era 'l d'un argenç, de deu a l'unça. Resulta, també, que la relació

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 402 de Ramón Berenguer I.

(2) Idem : pergs. ns. 423, 424, 431, 456 y 478 del meteix comte.

(3) Salat : ps. 104 y 105.

(4) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 163, 168, 173, 190, 193, 266, 299 y 337 de Ramón Berenguer I; y 211 sense data. El document del any 1050 (*Marca Hispanica*, ap. 235) no diu pas lo entés per Campillo, es a dir, que trescentes unces de bon or pondèriques valguin cent unces monetals; sinó que les cent unces de bon or de que responen cada hu dels tres subjectes que s'anomenen, formen un total de trescentes unces, també de bon or, de responsabilitat (Campillo : p. 326).

(5) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 120 y 316 de Ramón Berenguer I; Salat : p. 92. S'ha d'advertir qu'als apèndix de *Marca Hispanica* no 's troba cap document del any 1058 (ni d'altres anys) ont se digui que «set mancusos valíen tres unces d'or», com digué equivocadament En Salat; y que 'l del any 1068, de que parla la *Histoire générale du Languedoc*, t. 2, f. 222, del qual resulta que «cinccents mancusos moneda de Barcelona, aixís en or com en plata, equivalíen a 12 unces d'or», se refereix a mancusos de Barcelona de deu l'unça.

(6) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 209, 213, 226, 231, 234, 252, 270, 283, 288, 289, 304, 308, 311, 323, 343, 344, 374 y 394 de Ramón Berenguer I.

(7) Idem : pergs. ns. 120, 268 y 316 del meteix comte.

(8) Idem : pergs. ns. 402, 423, 424, 429, 431, 451, 456, 478 y 483 del meteix.

de valor entre les monedes de compte y les reals o efectives era en aquest temps el que la següent taula posa de manifest :

Unces d'or	Mancusos	Mancusos de Barcelona	Sous	Diners
1	7	10	50	600
=	1	1'43	7'14	84
=	=	1	5	60
=	=	=	1	12

Les enunciatives de sous, diners, òbols o malles y lliures, no necessiten més explicacions que les que tenim donades al parlar dels comtes anteriors; lo meteix podem dir de la majoría dels calificatius aplicats a les unces y als mancusos; però tant ab referencia a les unces com ab referencia als mancusos, ne trobem de nous, en els que convé fixarnos. A les monedes aràbigues ja conegudes s'hi ha d'afegir la *moneda d'Almucten*, corrent al any 1045, qu'es sense cap dubte la batuda a Çaragoça per Çuleimàn Almostain (1040-1047 o 1049); y als mancusos fabricats pel jueu Bonnom s'hi han de afegir els encunyats per Eneas (nom que sembla també indicar un jueu) y que 's troben ab els calificatius de *Eneas* o *Enea, monete Enee* y *de manu Enee* o *Eneas* o *Heneas*.

Bonnom y Eneas son els noms de dos moneders que fabricaren mancusos, o, lo qu' es igual, dinars aràbics o imitats dels aràbics. Del primer, a més de les memories dels anys 1019 y 1030, qu'hem mentat al lloc corresponent, ne trobarem una altra del 1091, que 's refereix a la venda d'unes terres feta pels esposos Berenguer Ramón y Sanxa, comtes de Barcelona, per vuyt mancusos d'or *de Bono omine hebreo*, açò es, als temps en que comencen y acaben les cites dels mancusos d'or fabricats per Bonnom y en qu'encara no sonen els encunyats per Eneas. Aquestos derrers se troben mentats per primera vegada en un document del 1037 (de la Nativitat), y continúa parlantse'n fins al any 1052, calificantlos ja de vells *(veteribus)* un document del 1070, qu'es l'últim qu'hem trobat que 'ls menciona. De tot això se 'n treu en clar que Bonnom fabricà en temps de Berenguer Ramón I, y Eneas en les primeríes del govern de Ramón Berenguer I. En una escriptura de venda de cases y vinyes, situades les primeres prop de Barcelona y les segones al terme de Pedralbes, tocant a la dita ciutat, datada en Octubre del any 1036, se senyala 'l terme occidental d'una de les expressades vinyes ab aquestes paraules : «*de occiduo in vinea filius condam Bon-*

nom Hebreo», o sigui : «a ponent ab la vinya del fill del difunt Bonnom jueu [1]», que conjecturem es el meteix Bonnom jueu qui encunyava 'ls mancusos de que parlen els documents citats. Es cert que podía haverhi més d'un jueu que 's digués Bonnom; però es molt significativa la coincidencia de que cessin les escriptures que parlen de mancusos encunyats pel jueu Bonnom al any 1030, y que ja al any 1036 se dongui per mort a un jueu de Barcelona del meteix nom, així com la de que ja al any 1037 comencin els documents a parlar de mancusos fabricats per Eneas.

Els mancusos d'aquèst porten, algunes vegades, altres calificatius als documents. Aixís, en 1037, se 'ls anomena també *cepti*, que sembla voler dir qu'eren encunyats a Ceuta, y en 1052 se determina 'l preu d'una venda en aquesta forma : «*Uncias .ij. de auro bono de Barchinona de manu Eneas*», de quals paraules sembla deduirse'n qu'Eneas fabricava 'ls mancusos a Barcelona: la contradicció qu'a primera vista resulta entre 'l dos documents no existeix en realitat, per que 'ls mancusos que s'encunyaren a Barcelona, com veurem al descriure les monedes comtals, eren copia dels batuts a Ceuta per Yahya Al-Mothalí.

L'escriptura del any 1039, que diu «*mancusos duos de aureo, unum amuni et alium de manu heneas, legitime pensatos*», justifica que 's tracta de mancusos efectius d'encuny diferent, però de pes y valor iguals. Els mancusos batuts per Eneas eren, doncs, dels de set l'unça.

Els mancusos obtingueren en aquesta època a Barcelona y a Catalunya en general, una gran acceptació; aixís fou que s'usaren lo meteix en concepte de moneda de compte qu'en concepte de moneda efectiva. En aquest derrer, a més dels mancusos aràbics que corríen ab abundancia gracies en part al desenrotllo del comerç, però principalment a les paries o tributs que 'ls comtes rebíen en metálic d'alguns prínceps mahometans, sobre tot dels de Tortosa, Lleyda y Çaragoça [2]; hi havía 'ls encunyats a Barcelona, que, si a la primera meytat del sigle XI no foren més qu'una copia exacta de certs dinars, en empremptes y en pes, a la segona meytat del meteix sigle adquiriren en l'emprempta cert caràcter propri y en el pes s'allunyaren del tot del sistema monetari aràbic pera ajustarse al de la moneda de plata que llavors s'encunyava a Barcelona, representant per son pes la décima part del valor de l'unça d'or.

Com era natural, aquestes encunyacions barceloneses d'or, han deixat

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 2 de Ramón Berenguer I.

(2) Bofarull : *Los Condes de Barcelona vindicados*, t. II, p. 93; Arxiu Corona Aragó : perg. n. 193 de Ramón Berenguer I.

rastre als documents de l'època: y apart del jurament de Gerart y Esteve y dels mancusos encunyats per Bonnom y per Eneas, hi compareix el calificatiu *barcelonesos* aplicat als mancusos de Barcelona, d'una manera exactament igual a l'usada al donar als de Ceuta 'l calificatiu *ceptinos* o *ceptis*; als de Çaragoça, el de *saragoncianos*; als de Valencia, el de *valenciani* o *valencie*, y de la meteixa manera que 's donarà més endevant el de *malachinos* als morabatins encunyats a Màlaga, y s'apliquen en general en Numismática 'ls calificatius *jacenses, malgorienses, turonenses, parisiis*, etc. als diners encunyats respectivament a Jaca, Magalona, Tours, París, etc. [1]) Els documents ens proporcionen ademés altres noticies encara més concretes : «*Mancusos .xl. duos de ipsos quae hodie faciunt in Barchinona in rem valentem*», es a dir : «mancusos quaranta dos *d'aquells qu'avuy fan a Barcelona*, en coses equivalents al llur valor», se llegeix en un del any 1054 ja citat, texte que no 's pot traduir ni entendre com s'ha volgut fer : «mancusos quaranta dos *dels qu'equivalen a Barcelona* [2])», per que la frase no tindría sentit, faltanthi l'indicació de l'equivalencia. En aquèst el valor hi està expressat ab les paraules «mancusos quaranta dos dels qu'avuy fan a Barcelona», y l'equivalencia ab les paraules «*in rem valentem*», que són les meteixes que com una fórmula consagrada per l'us se posen en tots els documents del nostre país, estipulantshi 'l pagament ab efectes de valor igual al d'una quantitat de moneda determinada. En un document del 1056 s'hi llegeix : «*mancusos duos auri cocti Barchinone pensatos legitime et solidos sex de dinarios monete argentee Barchinone que hodie currit*», que vol dir en català : «mancusos dos d'or cuyt *de Barcelona* pesats ab legalitat y sous sis de diners de la moneda d'argent *de Barcelona* qu'avuy corre»; en aquest document s'especifica la mena de monedes efectives ab les quals havía de pagarse 'l preu d'una venda, qu'era ab dos mancusos d'or cuyt de Barcelona y ab sis sous de diners, o sigui setanta dos diners de plata corrents, també de Barcelona. Si 'ls mancusos de que 's tracta haguessin indicat una unitat de valor o un simple valor, hi fora de més el calificatiu de *barcelonesos* que se 'ls hi dóna, per que, pagant ab diners de plata, ab el calificatiu de *barcelonesos* que 's dóna a aquestos n'hi hauría hagut prou; el primer calificatiu no pot, per consegüent, aplicarse més qu'als dos mancusos, y, o bé no vol dir res, o bé significa que 's tracta de mancusos de Barcelona y no d'altres qualsevols. En una escriptura del any 1067, llegim :

(1) Documents dels anys 1048 al 1068, avants citats.
(2) Vives : Revista y article citats, p. 413.

«*mancusos .IIII. de moneta Barchinone de auro optimo*», açò es, «mancusos quatre de moneda de Barcelona d'or del mellor»; ab quals paraules se manifesta que 's tracta de moneda de Barcelona d'or y no d'un altre metall. Finalment, en un conveni del any 1054 s'estipula l'entrega de «*L. mancusos auri Barchinone aut valente eorum*», lo que, traduit, diu : «cinquanta mancusos d'or de Barcelona o cosa que 'ls valga», resultant planament que l'equivalencia (sigui ab efectes o ab moneda d'altre mena) ha de correspondre al valor de *cincuanta mancusos d'or de Barcelona*, sense que 's pugui entendre de cap altra manera.

Confirma més y més el fet de la fabricació de mancusos d'or a Barcelona en temps de Ramón Berenguer I, l'escriptura del any 1069 qu'En Campillo feu conéixer, ont se parla de mancusos d'or, *moneda de la comtesa Almodis*, de qual nom potser ve 'l calificatiu *adal* aplicat a mancusos que 's troba en un altre document del any 1054 [1] y ont aquesta paraula no es fácil que 's refereixi a pes, per exigirse de seguit al document que 'ls mancusos *adals* siguin rebuts o estimats *a pes de Barcelona*, y també l'establiment o creació en aquest meteix temps d'un pes especial o exclusiu pels mancusos, el *mancusal*, qu'equivalía a un argenç d'or, desena part de l'unça, segons resulta dels documents qu'hem enumerat. A tal pes sens dubte fa referencia un pergamí del any 1066, que diu : «*Mancusos .lxx. auri puri monete Barchinone pensatos bene a penso de ipsa moneta* [2]».

Per altra banda, no té res d'extrany que 'ls comtes de Barcelona imitessin els mancusos dels àrabs, ja que, com diu M. Colson [3], «els mancusos aràbics foren imitats per varis prínceps cristians», com ho foren després els *morabatins* y, en últim terme, les *maçmudines*, segons tindrem ocasió de justificarho al parlar de les monedes encunyades en temps del rey Jaume I.

De les unçes d'or valencianes y del significat de la paraula *aureus*, ens en ocuparem més endevant.

Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II, germans, governaren junts els Estats que foren del llur pare, desde la mort d'aquèst, el 27 de Maig del

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 162 de Ramón Berenguer I.

(2) Idem : perg. n. 341 del meteix comte.

(3) *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*; p. 32. La nota afegeix : «M. de Longperier a publié dans le *Numismatic Chronicle* une monnaie d'or avec des legendes arabes assez bien imitées pour qu'on y retrouve la date de la fabrication, et toutes les formules religieuses, et le nom du roi Offa, écrit en latin OFFA REX. Il voit dans cette pièce la *mancuse* dont il est question dans les auteurs anglo-saxons.»

any 1076, fins a la de Ramón Berenguer II, assessinat el 5 o 6 de Desembre del any 1082; continuant Berenguer Ramón tot sol al govern fins el 5 de Desembre de 1096. Les relacions entre 'ls dos germans no varen ser molt cordials, suposantse per historiadors judiciosos que la responsabilitat de la mort de Ramón Berenguer II deu caure sobre 'l seu germà y company de govern. Del temps que governaven plegats es un conveni ab el comte Armengol d'Urgell, molt curiós pera l'estudi de les relacions que manteníen els nostres comtes ab alguns prínceps musulmans [1]. Ramón Berenguer II se casá ab Dona Mahalta, filla del duch de Calabria y de l'Apulia, y d'ella tingué un fill, Ramón Berenguer III, qui, al morir son pare, no tenía encara un mes d'edat. La tutela d'aquest príncep, després del nou casament de Dona Mahalta ab el vescomte Aymerich de Narbona, fou exercida desde l'any 1086 pel seu oncle Berenguer Ramón y no consta que li fos contradita. Aquèst, durant el temps en que governà sol, estigué en continues lluytes ab els àrabs, especialment ab els reys Juçuf Al-Mutamàn ben Ahmed, rey de Çaragoça, y ab Al-Kadir Yahya, rey de Valencia; s'alià ab Al-Haixib Mondeir ben Al-Moktadir, rey de Lleyda, Tortosa y Denia. En aquest periode de guerres conseguí grans avenços pel costat de Tarragona y son camp; però no sempre li fou favorable la fortuna, per haver caygut dúes vegades presoner del Cid, qui era llavors aliat del rey de Çaragoça Al-Mutamàn. En son temps, arrivaren y s'establiren a Espanya els Moravits. L'any 1097, cabalment al atényer son nebot els catorze anys y encarregarse del govern, s'acaben les noticies d'aquest comte. No falta qui suposa que fou emplaçat devant del rey de Castella per alguns nobles catalans, acusantlo d'haver mort al seu germà, y que, vençut y convicte en judici de batalla, fou condempnat, y no 's sapigué may més res d'ell; expressen, ademés, la sospita de que morí a Palestina lluytant com a creuat. Però de tot això no se'n coneix cap testimoni positiu.

(1) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 69 sense data, de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II. El d'Urgell els hi promet ajudarlos a la guerra que 'ls germans comtes tenen ab Almoçtadir (Ahmed Al-Moktadir, rey de Çaragoça) y a cobrar les paries que rebía llur pare al morir y les qu'ells adquirissin, etc. Els comtes s'obligaven a no venir a un acort ab Denia fins y a tant que qui tingui son govern s'obligui a entregar al d'Urgell cada mes cinquanta unces d'or y que lo meteix faràn respecte de Granada. Li prometen ensemps que de tots els augments en paries y terres qu'adquireixin a Espanya li'n donaràn la tercera part, excepte de Murcia, de Valencia, de Denia, de Granada, d'Almudafar y de *trescents mancusos d'augment* de Tortosa, entenentse solament les cinquanta unces de Denia y les de Granada, com s'ha dit. Y respecte de la paria d'Almoçdir y d'Almudafar lo qu'al present el dit comte reb o té promès.

Passem a enumerar les mencions de moneda corresponents al temps del govern d'aquestos comtes, que 's troben als documents.

Son com segueix :

Sous ab les següents calificacions :

de plata fina : en documents del any 1094 [1];

de plata ad pensum : en documents del any 1092 [2];

de bona plata mera : en documents del any 1087 [3];

de bona plata : en documents del any 1091 [4];

de pura plata : en documents del any 1090 [5];

de pura plata ad pensum monete Barchinonense : en documents del 1084 [6];

de plata fina a penso legitimo de ferro : en documents del any 1084 [7];

de monete Barchinone : en documents dels anys 1082 y 1092 [8];

de diners, optime monete : en documents del 1083 [9];

de diners, ad numerum : en documents del any 1082 [10];

de diners, de moneta de Barchinona quomodo currunt : en documents del any 1093 [11];

grossos, et argentos .ij. in res valentem : en documents del any 1093 [12].

Lliures d'or : en documents del any 1076 [13];

lliures de plata : en documents dels anys 1092 y 1094 [14].

Aureos : en documents del any 1091 [15].

Numos : en documents del any 1078 [16];

numos d'or barcelonesos de auro obrido : en documents del any 1083 [17].

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 30 de Ramón Berenguer III.
(2) Idem : perg. n. 1 del meteix comte.
(3) Idem : perg. n. 55 de Berenguer Ramón II.
(4) Idem : perg. n. 78 del meteix comte.
(5) Idem : perg. n. 65 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 9 del meteix.
(7) Arxiu Catedral Gerona : Cartoral de Carlesmany, f. 329.
(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 62 de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II, y perg. n. 7 de Ramón Berenguer III.
(9) Idem : perg. n. 7 de Berenguer Ramón II.
(10) Idem : perg. n. 64 del meteix comte.
(11) Idem : perg. n. 19 de Ramón Berenguer III.
(12) Idem : perg. n. 18 del meteix comte.
(13) Idem : perg. n. 10 de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.
(14) Idem : pergs. ns. 2 y 29 de Ramón Berenguer III.
(15) Idem : perg. n. 77 de Berenguer Ramón II.
(16) Idem : perg. n. 27 de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.
(17) Idem : perg. n. 4 de Ramón Berenguer II.

Unces : en documents del any 1085 [1];
unces d'or : sense altra explicació, en documents del any 1078 [2]; y ab els següents calificatius :
barchinonensi ad numerum [3];
barchinone nominati de octava : en documents del any 1083 [4];
barchinone : en documents del any 1084 [5];
de Valencia : en documents del any 1082 [6];
de Valencia qui hodie currunt in 'Barchinona : en documents del 1093 [7];
de Valencia de rovalles : en documents del any 1085 [8];
rovallensis : en documents del any 1092 [9];
rovallensis aut in plata fina aut in dinarios : en documents del 1092 [10].
Mancusos : sense calificatiu, en documents dels anys 1076 y 1082 [11]; y ab les explicacions següents :
ceptinis aut japharinis : en documents del any 1092 [12];
d'or de Adalmuro : en documents del any 1087 [13];
auri monete vel penso : en documents del any 1078 [14];
auri vel penso qui hodie currunt : en documents del any 1077 [15];
auri vel penso barchinone legitime pensatos : en documents del 1079 [16];
auri vel penso atque monete que hodie currit 'Barchinona : en documents del any 1076 [17];
auri et penso monete barchinone : en documents del any 1079 [18];

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 22 de Ramón Berenguer II.
(2) Idem : perg. n. 27 de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.
(3) Idem : perg. n. 69, sense data, dels meteixos comtes.
(4) Idem : perg. n. 5 de Berenguer Ramón II.
(5) Idem : perg. n. 10 del meteix comte.
(6) Salat : p. 83.
(7) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 14 de Ramón Berenguer III.
(8) Balari : Arxiu Catedral Barcelona, *Lib. Ant.*; IV, n. 57, f. 12.
(9) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 6 de Ramón Berenguer III.
(10) Idem : perg. n. 8 del meteix comte.
(11) Idem : perg. n. 5 del meteix.
(12) Idem : perg. n. 2 del meteix.
(13) Idem : perg. n. 50 del meteix.
(14) Idem : perg. n. 28 del meteix.
(15) Idem : perg. n. 16 del meteix.
(16) Idem : perg. n. 32 del meteix.
(17) Idem : perg. n. 7 del meteix.
(18) Idem : perg. n. 36 del meteix.

de auro barchinona : en documents del any 1077 [1];
de Barchinona ad numerum [2];
d'or barchinonensis : en documents del any 1081 [3];
d'or moneta barchinona curribiles : en documents del any 1081 [4];
d'or monete barchinone a numero que hodie currit : en documents del any 1081 [5];
d'or monete barchinone de octava : en documents del any 1081 [6];
de octava : en documents dels anys 1081, 1085 y 1087 [7];
d'or de octava : en documents del any 1087 [8];
d'or de bono omine hebreo : en documents del any 1091 [9];
d'or Valencie : en documents dels anys 1078, 1090 y 1093 [10];
d'or bo, de Valencia : en documents del any 1083 [11];
d'or bo et optimo Valencie bene pensatos : en documents del any 1083 [12];
d'or. Valencie qui est curribile in Barchinona : en documents del 1091 [13];
d'or monete Valencia : en documents dels anys 1085 y 1090 [14];
d'or rroals de Valencia : en documents dels anys 1085 y 1087 [15];
d'or rovallensis : en documents del any 1087 [16];
d'or uvirroals : en documents del any 1087 [17].
Mancusal : en documents del any 1077 [18].

En un document del any 1095 [19] trobem la següent equivalencia : *Un-*

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 22 de Ramón Berenguer III.
(2) Idem : perg. n. 69, sense data, del meteix comte.
(3) Idem : perg. n. 45 del meteix.
(4) Idem : perg. n. 58 del meteix.
(5) Idem : perg. n. 52 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 61 del meteix.
(7) Idem : perg. n. 55 del meteix comte: Balari : *Orígenes históricos de Cataluña*, p. 668.
(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 55 de Ramón Berenguer II.
(9) Idem : perg. n. 81 del meteix comte.
(10) Idem : perg. n. 61[a] de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II; n. 31 de Ramón Berenguer II; n. 69 de Berenguer Ramón II; n. 16 de Ramón Berenguer III.
(11) Idem : perg. n. 2 de Berenguer Ramón II.
(12) Idem : perg. n. 61[b] de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.
(13) Idem : perg. n. 75 de Berenguer Ramón II.
(14) Idem : perg. n. 32 del meteix comte.
(15) Idem : perg. n. 61[c] de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II; perg. n. 22 de Berenguer Ramón II.
(16) Idem : perg. n. 41 de Berenguer Ramón II.
(17) Idem : perg. n. 45 del meteix comte.
(18) Idem : pergs. ns. 11 y 13 de Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.
(19) Idem : perg. n. 34 de Ramón Berenguer III.

cias centum auri valentiæ de rovalls obtimo recipiente aut solidos .cccl. de bona plata fina.

D'aquesta escriptura se 'n desprèn que l'unça d'or *de rovalls* equivalía a tres sous y mitj de plata fina, sous que no s'han de confondre ab els de moneda corrent. Més endevant trobarem altres equivalencies que 'ns permetràn precisar més el valor de la moneda d'or de Valencia coneguda ab el nom de *Rovalles*, y sa relació ab l'or de lley y ab la demés moneda corrent.

De les mencions de sous qu'hem apuntat, n'hi hà que 's refereixen a sous de la moneda corrent y que's refereixen a sous de plata *fina*, *bona*, *pura*, *ad pensum* y *a penso legitimo de ferro* y que son els meteixos sous de plata *bona*, *fina* de que tracta 'l document alusiu al valor del or de Valencia de rovalls de que acabem de parlar. Ignorem la talla del diner en aquest temps, que sabem era de dos per un en temps de Ramón Berenguer I; si aquèsta no s'havía mudat, tindríem qu'un sou de plata fina equivalía a dos sous de moneda corrent.

Els *aureos*, tal com veurem, volíen dir lo meteix que *moneda d'or*, aplicantse aquella paraula com un calificatiu a les peces d'or corrent; perxò als documents del sigle XII y següents s'usà la paraula *aureo* com a sinònima de la paraula *morabatí*. La paraula *numus* o *nummus*, creyem qu'equival a *diner*, y als documents citats indica 'l valor d'un diner d'or; més tart, s'usà en el sentit general qu'avuy se dóna a la paraula diner, ço es, com a sinònima de *moneda*, y d'aquí vé l'expressió *numerari* [1].

Respecte a les unces d'or y als mancusos, donem per reproduit tot lo qu'havem anat dient, afeginthi no més que 'l document del any 1092 que parla de mancusos *japharinos* y *ceptinos* ho fa ab referencia a temps passats, y lo meteix el del any 1091, que parla de mancusos de *bono omine hebreo*, que fa relació al temps de Berenguer Ramón I. Els mancusos de *Adalmuro* no sabem a qui 's puguin referir. Les expressions *auri vel penso* indiquen mancusos efectius o llur valor en moneda o en especies, y ho confirma 'l del any 1076, que diu *mancusos auri vel penso atque monete que hodie currit barchinona*, o sigui : «mancusos d'or o de pes o de la moneda qu'avuy corre a Barcelona.»

Es de notar l'abundancia de les transaccions qu'en aquest temps se feyen ab or de Valencia, al que 's dóna generalment el calificatiu de *rrovalles* o

(1) Els bizantins anomenaren *nummus* l'unitat de més poch valor de totes llurs monedes. Segons les èpoques, ne digueren *denarius* o *nummus*. (SABATIER : *Description générale des monnaies byzantines*; I, 67.)

rrovallensis, o *rroals*, paraula qual significat també s'ignora. En Vives sospita que les monedes d'or de *rrovalles* son les d'or de mala lley que va batre a Valencia Abdelaziz Almançor, especialment des del any 1053 al 1061 [1]. Fixantnos en que 'ls documents donen al or de Valencia, respecte al or fi, un valor molt més petit, tenim per molt admissible que la paraula *roalls* o *rrovalls* expressi, respecte del or, una idea igual o molt semblant a la qu'expressava la paraula *bossonalla* o *balçonaya* respecte de la plata, açò es, *billó*, y qu'equivalía, per consegüent, a or ab molta lliga o ab molta barreja de metalls inferiors.

Lo que volen dir les expressions *moneda de Barcelona de octava* y *mancusos de octava*, ho estudiarem després.

Ramón Berenguer III. Començà a governar al complir els quinze anys, pel Octubre del 1096, y morí en 1131. Durant els primers anys de son govern hagué de lluytar ab el vescomte d'Albi, qui s'havía apoderat dels comtats de Carcassona y de Rasez, y aliat ab Don Pere Ansúrez, qui regía 'l comtat d'Urgell per la menor edat del llur net Armengol VI, conqueriren la ciutat de Balaguer envers l'any 1106. En 1108 rebutjà una algarada dels morabits, els quals havíen entrat al Panadés. En 1111 incorporà als seus Estats el comtat de Besalú ab els demés territoris ultra-pirinencs que posseía. En 1114 y 1115 s'apoderà d'Ibiça y de Mallorca ab l'ajuda dels pisans y dels provençals, extenent les seves expedicions cap al regne de Valencia, y l'any següent féu un viatje a Italia, ont visità les ciutats de Gènova y Pisa. En 1117 succeí, en el domini del comtat de Cerdanya, al comte Bernat Guillem, mort sense fills. En 1125 s'entengué ab el comte de Tolosa pera 'l repartiment de la Provença, que li era sobrevinguda per son casament ab Dona Dolça, y promogué la restauració y millora de Tarragona y son camp, qu'havía cedit en feu al bisbe Sant Olaguer. Pel Juliol del 1130 entrà a l'orde del Temple y morí al meteix mes del any següent, això es, en 1131.

De la seva primera muller, Dona María, qui 's creu era filla del Cid, tingué una filla de son meteix nom, qui fou casada ab el comte Bernat de Besalú. En 1105 o 1106 contragué segones nupcies ab Dona Almodis, de la que no va tenir fills, y, viudo per segona vegada, tornà a casarse pel Febrer del any 1112 ab Dona Dolça, comtesa de Provença. D'aquesta senyora tingué

(1) Revista y article citats, p. 416; y obra citada : *Introduccion*, p. 4, ont diu : «Las monedas de Abdelaziz son..... moneditas de oro bajo por los años 442 a 443 (1050-1051); pero desde el 445 (1053) en adelante, de electrón de baja ley, que siguen empeorando en los años sucesivos.»

a Ramón Berenguer, qui 'l succeí als Estats dels seus antecessors y alguns dels novament adquirits; a Berenguer Ramón, qui fou comte de Provença, y a Bernat, qui sembla morí a l'infancia. Tingué també de la meteixa senyora quatre filles : Berenguera, casada ab el rey de Castella Alfons VII; Ximena, casada ab el comte Roger de Foix; Almodis, casada ab Ponç de Cervera, y Mahalta.

El 9 de Juliol del any 1131, açò es, pocs díes avants de morir, aquest comte donà al bisbe Olaguer y a la Seu de Barcelona, pera que 'n disfrutessin ell y els seus successors a la dita Seu, el delme del lucre de la seva moneda, que tenía en feu del bisbe [1]. Aquest document es interessant per que confirma la noticia dels drets que sobre la moneda de Barcelona teníen els bisbes d'aquesta ciutat, de segur en virtut del donatiu fet a llur favor per Lluis el Tartamut, del que ja hem parlat més amunt, drets que 'ls bisbes degueren cedir en feu als comtes antecessors de Ramón Berenguer III, desde 'l moment qu'aquèst reconeix tenir dita moneda en feu del bisbe. La donació del delme dels beneficis de la fabricació de la moneda feta pel comte Ramón Berenguer, fou confirmada pels seus successors y explica l'intervenció dels bisbes en l'encunyació de la moneda barcelonesa, de la que se 'n troben sovint noticies.

Als documents coetanis sona 'l nom de dos moneders barcelonesos; Guillem Bernat (en 1114 y 1124 [2]) y Pere Bernat (en 1116 [3]) que ben segur eren germans; el primer tenía l'obrador en un dels carrers propers de la catedral, «*unde Guillelmus Bernardi Moneder* (sic) persit ad ipsam se«dem», segons diu una donació feta pel vescomte de Barcelona Gelabert a la seva filla Arsendis l'any 1124.

Les memories de moneda del temps d'aquest comte són les següents :
Sous : sense calificatiu, en documents del any 1122 [4].
sous, *monete curribile* : en documents del any 1122 [5];
sous, *monete publice* : en documents del any 1127 [6];
sous, *monete barchinone* : en documents dels 1117, 1121, 1123 y 1128 [7];

(1) Campillo : p. 59, nota, se refereix a aquest document, que, per creure'l inèdit, el posem al Apèndix ab el n. VIII.
(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 179 y 269 de Ramón Berenguer III.
(3) Idem : perg. n. 187 del meteix comte.
(4) Idem : perg. n. 253 del meteix.
(5) Idem : perg. n. 248 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 233 del meteix.
(7) Idem : pergs. ns. 183, 239, 251 y 302 del meteix.

sous, monete barchinone probata : en documents del any 1129 [1];
sous, grossos : en documents del any 1122 [2];
sous, de diners : en documents dels anys 1113, 1124, 1126 y 1127 [3];
sous, de plata a pes : en documents del any 1105 [4].
Solidades : en documents del any 1121 [5].
Diners : en documents del any 1122 [6];
diners, monete publice barchinone : en documents del any 1118 [7].
Lliures plata : en documents del any 1109 [8];
lliures plata, ab lliga d'un argenç per sou : en documents dels anys 1101, 1113 y 1128 [9];
lliures plata ad pensum legitimum de ferro : en documents del 1104 [10].
Argenços : en documents del any 1122 [11].
Unces rovals : en documents del any 1100 [12];
unces d'or de Valencia : en documents dels anys 1107 y 1127 [13];
unces d'or de Barcelona, VII^no mancuso [14].
Mancusos cetinis et jafarinis : en documents del any 1117 [15];
mancusos d'or de Valencia : en documents del any 1097 [16].
Mancusades de diners monete Barchinonense : en documents del any 1105 [17];
mancusades de diners monete publice Barchinone : en documents del any 1118 [18].

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 314 de Ramón Berenguer III.
(2) Idem : perg. n. 245 del meteix comte.
(3) Idem : pergs. ns. 170, 271, 282 y 298 del meteix, y n. 1, sense data.
(4) Idem : perg. n. 94, del meteix.
(5) Idem : perg. n. 233 del meteix.
(6) Idem : perg. n. 248 del meteix.
(7) Idem : perg. n. 216 del meteix.
(8) Idem : perg. n. 112 del meteix.
(9) Idem : pergs. ns. 68, 160, 305 y 306 del meteix.
(10) Balari : Arxiu Catedral Gerona; Cartoral de Carlesmany.
(11) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 245 de Ramón Berenguer III.
(12) Idem : perg. n. 67 del meteix comte.
(13) Idem : pergs. ns. 52 y 251 del meteix.
(14) Idem : perg. n. 13, sense data, del meteix.
(15) Idem : perg. n. 195 del meteix.
(16) Idem : perg. n. 44 del meteix.
(17) Campillo : p. 331.
(18) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 216 de Ramón Berenguer III.

Morabatins (mohabetins, mohabitins, morabetins) : en documents dels anys 1098, 1104, 1108, 1109, 1117, 1121, 1122 y 1127 [1];

morabatins in auro bono lupinos et ajadinos : en documents del 1123 [2];

Les equivalencies són :

mille mancusos auri Valencie aut per quingentos solidos de plata qui non teneat unus quinque solidos nisi medium argencium de mallo : en documents del any 1097 [3];

debitores sumus tibi mancusos .v. morabetinos legitimos pensatos : en documents del any 1108 [4];

.ccc. solidos denariorum, si morabetini camiabant plus quod tunc non faciebant daré morabetinos ad rationem de quinque solidos et quator denarios : en documents del any 1127 [5].

De les anteriors enunciatives resulta que les transaccions fetes ab unces d'or y ab mancusos son molt escasses y sols se 'n troben dels primers anys del govern d'aquest comte, essent les d'unces d'or de Valencia del any 1127 y la de mancusos *cetinos* y *jafarinos* del any 1117 referents a contractes fets ab dates anteriors, y que, al contrari, son freqüents les que 's fan ab una nova moneda d'or, el morabatí, la primera menció del qual en escriptures del nostre país es del any 1098.

Aixís com als documents catalans s'anomena mancús el dinar encunyat pels prínceps àrabs qui fins llavors havíen governat a Espanya, s'hi anomena *morabatí* 'l dinar qu'encunyaren els morabits. Aquèstos s'establiren a Espanya l'any 1085 o 'l 1086, y poc després, en 1098, ja trobem llurs dinars mencionats als documents catalans; documents que 'ls hi donen, com als mancusos, diferents calificatius, de cada un dels quals ens en ocuparem a mida que vagin apareixent. La designació de tota mena de monedes d'or prevalgué sobre la del nom propri de cada una de les monedes d'aquest metall que correren en lo successiu ab el nom de *morabatí* fins a les derreries de l'Edat mitjana, y a Catalunya fins a l'introducció dels florins al sigle XIV [6], venint a ser, com indica M. Colson, una denominació genèrica pera qualsevol moneda d'or dels àrabs.

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 88, 110, 111, 118, 122, 204, 225, 243 y 298 de Ramón Berenguer III; SALAT : p. 97; *Marca Hispanica*, ap. 317.

(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 251 de Berenguer Ramón III.

(3) Idem : perg. n. 44 del meteix comte.

(4) Idem : perg. n. 111 del meteix.

(5) Idem : perg. n. 298 del meteix.

(6) VIVES : Discurs, p. 7; COLSON : p. 30.

El document del any 1108, qu'hem enumerat entre les equivalencies, no significa, al nostre entendre, que mancús y morabatí fossin una meteixa moneda, sinó que 's tracta de dinars d'or dels morabits: o sigui que la paraula mancús equival en aquest document a *dinar d'or*, y la paraula *morabatí* hi està posada pera puntualisar la mena de dinars d'or de que s'hi tracta.

Els calificatius *ajadinos* y *lupinos*, que surten en un document del 1123, fan referencia : el primer, als dinars o morabatins d'or encunyats a Murcia per Abenayad en 1145 y 1147, y el segón, als batuts pel successor d'aquèst, Mohamat ben Çaad ben Mardonix, anomenat el *Rey llop* o *Lupo* pels cristians [1]. El document de que parlem està, doncs, mal computat, per haverse comptats com de Lluis el Gras, en lloc de comptarlos com de Lluis el Jove, els quinze anys del regnat de Lluis senyalats a la data: la seva verdadera data correspòn al mes d'Abril del any 1152 y es, per consegüent, del temps del govern de Ramón Berenguer IV [2].

Per lo que respecta a les equivalencies, poc avencem de lo que tenim conegut. La que 'ns dóna 'l document del any 1097, dientnos que 'l mancús d'or de Valencia valía mitj sou de plata fina, vé a corroborar la relació qu'entre l'or de Valencia y la plata dóna 'l del any 1094, del que 'ns hem ocupat al tractar de les equivalencies que 's mencionen als documents del comte Ramón Berenguer II. Efectivament, si una unça d'or de Valencia valía tres sous y mitj de plata fina, el mancús, qu'era la setena par de l'unça, havía de valer mitj sou; y aquesta equivalencia es precisament la que porta 'l document del any 1097 pel mancús d'or de Valencia.

Els morabatins, que l'any 1127 s'estimen en cinc sous y quatre diners dels corrents, o sigui setanta quatre diners, ab posterioritat s'estimen quasi constantment en set sous, que són vuytanta quatre diners corrents. Aquest últim valor es el que dóna als morabatins *ajadins* y als *lupins* el document que 'n parla y qu'hem dit era del any 1152 y no del 1123.

Finalment, de les enunciatives meritades se 'n dedueix també qu'a derrers del sigle XI era conceptuada fina la plata que tenía de barreja d'altres metalls inferiors una setzava part del pes, o sigui mitj argenç per sou. A

(1) VIVES : Revista y article; p. 416.

(2) Al Arxiu de la Corona d'Aragó hi es catalogat, entre 'ls documents del temps de Ramón Berenguer III, ab el n. 251, computantlo al any 1123. Es per això que l'hem posat als d'aquest comte, encara que sigui, en realitat, del 1152 y correspongui al temps de Ramón Berenguer IV.

principis del sigle XII s'admeté pera la plata un argenç de lliga per sou, o la vuytena part del seu pes [1].

Ja hem dit avants que 'l comte Ramón Berenguer III, en quant hagué incorporat als seus Estats el comtat de Cerdanya, disposà qu'hi corrés la seva moneda, y que 'l document ont així consta fou reunit al Còdic dels Usatjes de Barcelona [2], desprenentse'n, ademés, que lo meteix havía disposat respecte al comtat de Besalú, incorporat a sos dominis l'any 1111. Ara tenim d'afegirhi que, al nostre entendre, pertany també al temps de Ramón Berenguer III el text qu'ab l'epigraf *Solidus aureus* y ab el títul d'usatje fou continuat més tart al volum de les Constitucions de Catalunya. Fundem la nostra opinió en que 'l text s'ocupa en determinar el valor efectiu dels morabatins d'or o dinars morabits y el dels mancusos d'or de Valencia, relacionantlo ab les monedes d'or imaginaries o de compte, y com no fa esment d'altres monedes reals o efectives que les de qu'hem parlat fins ara, s'ha de deduir qu'aquèstes eren les soles monedes que corríen quan fou escrit aquell text, lo que no 's verifica sinó en temps de Ramón Berenguer III, ni avants ni després, essent raríssimes les transaccions que 's feren ab or de Valencia durant el govern del seu fill y successor. Les noticies que proporciona aquest text són tant més dignes de tenirse en compte, per quant ab el temps adquirí la consideració de text legal, fet que 'l recomana com a exacte; perxò creyem que no se 'n pot prescindir, com ho va fer En Balari, y més, donantnos com ens dóna noticies importants pera venir en coneixement del valor que teníen les monedes, aixís imaginaries com efectives, al comencement del sigle XII. La versió catalana del meteix, tal com se llegeix a les Constitucions de Catalunya, diu aixís : «Sou de or ha vuyt argens, unça «catorze, liura d'or vint y un sous : lo sou val quatre morabatins, la un«ça set morabatins, la liura setanta quatre morabatins (vol dir *vuytanta «quatre* [3]). Cent liuras d'or de Valencia han en si dos milia e cent sous «de or, qui valen vuyt milia e quatre cents morabatins; cent unçes d'or de «Valencia valen dos cents morabatins; e quatre mancussos e mitj de aquell «or (vol dir *tres mancusos e mitj de aquell or* [4]) valen un morabatí; e set

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 44 y pergs. ns. 68, 160, 305 y 306 de Ramón Berenguer III, corresponents respectivament al any 1097 y als anys 1113 y 1128.

(2) Apèndix : Document IX.

(3) Efectivament : si la lliura té 21 sous y cada sou val quatre morabatins, la lliura ha he valguer (21 per 4) 84 morabatins.

(4) Es evident que si l'unça d'or de Valencia valía 2 morabatins, y la meteixa unça valía 7 mancusos d'or de Valencia, un morabatí ha de valguer la meytat de 7 mancusos, això es, tres mancusos y mitj d'or de Valencia.

«mancusos de aquell meteix or fan una unça, qui val dos morabatins[1].» Encara qu'aquest text ens ha arribat corromput pels copistes, conté elements de sobres pera restablirlo en tota sa puresa, corretgint les alteracions qu'hi han sigut introduides.

El primer paragraf ens dóna coneixement dels divisors de la lliura d'or y de sa relació ab el morabatí. Aquestos divisors, exceptuat el sou, són ponderals, però tots, com també 'l sou y la lliura, s'usaren ademés com a monedes imaginaries o de compte : l'única moneda d'or efectiva que menciona es el morabatí. Les noticies contingudes al predit text permeten formar la següent taula :

Lliures d'or	Unces	Sous	Morabatins	Argenços
1	12	21	84	168
=	1	1'75	7	14
=	=	1	4	8
=	=	=	1	2

El segón paragraf té igual objectiu que 'l primer, però ab referencia al or valencià y a la relació d'aquèst ab el mancús d'or de Valencia y ab el diner morabit, o sigui ab el veritable morabatí. Parlem aixís, perque s'hi fa referencia a dúes menes de morabatins; al dinar morabit y a un morabatí que'n podríem dir de Valencia, el qual se confòn de fet ab el mancús d'or d'aquesta ciutat. Potser tot plegat no obeeix més qu'a una altra alteració del text, posanthi «cent lliures d'or de Valencia, valen vuyt mil quatrecents «*morabatins*», en lloc de posarhi que valíen «vuyt mil quatrecents *man-*«*cusos*». De totes maneres, de conformitat ab aquest paragraf, el valor de les monedes d'or efectives y corrents, o siguin els morabatins y els mancusos de Valencia en relació ab la lliura d'or de Valencia y els seus divisors, són els continguts en aquesta taula :

Lliures	Unces	Sous	Morabatins	Morabatins de Valencia	Mancusos
1	12	21	24	84	84
=	1	1'75	2	7	7
=	=	1	1'14	4	4
=	=	=	1	3'50	3'50

(1) *Constitucions de Catalunya*; llib. X, tit. 2, vol. I, p. 470.

Prescindint ara dels morabatins de Valencia, que no són altra cosa que'ls mancusos d'or de la meteixa ciutat, anem a resumir en una sola taula la relació de valor entre les monedes d'or corrents, el dinar morabit y el mancús d'or de Valencia ab la lliura d'or de lley y els seus divisors. D'aquèsta resultarà, ademés, la relació de valor entre l'or de lley y l'electrón o l'or de *rovalls*, anomenat or de Valencia. Es com segueix :

Lliures d'or de lley	Unces	Sous	Morabatins	Argenços	Mancusos d'or de Valencia
1	12	21	84	168	294
=	1	1'75	7	14	24'50
=	=	1	4	8	14
=	=	=	1	2	3'50
=	=	=	=	1	1'75

La lliura d'or de lley estava, per consegüent, ab la lliura d'or de Valencia en la relació de 1 : 3'50; doncs si l'unça d'or de Valencia valía set mancusos del meteix or, qu'equivalíen a dos dinars morabits o morabatins, el morabatí havía de valer la meytat de set mancusos, qu'es tres y mitj. La lliura d'or pur, que valía vuytanta quatre morabatins equivalents a doscents noranta quatre mancusos d'or de Valencia, resulta 3'50 vegades més grossa que la lliura d'or de Valencia, que valía solament vuytanta quatre mancusos, o sigui dotze unces del meteix or, de les quals cada una valía set mancusos. En Salat s'equivocà, doncs, quan digué «que l'or de Valencia «tenía una quinta part menys de valor que l'or pur, óptim o cuyt» y «qu'e«ra de dinou quirats, cinc quirats menys que l'or pur». L'error del nostre numismàtic arrenca d'haver confós l'or que 's batía a Valencia al sigle XII ab el que 's batía a la meteixa ciutat durant els sigles XIV y XV, y encara tampoc aquèst fou may de dinou quirats, sino de divuyt al sigle XIV y de vint al sigle XV, com veurem més endevant. Si s'hagués fixat bé en les meteixes paraules que retreu d'En Jaume de Montjuic, hauría observat «que «si l'unça d'or cuyt o bo valía set morabatins, y la d'or de Valencia dos «morabatins», l'unça d'or de lley havía de valer tres unces y mitja d'or de Valencia.

Un altre text antic posseim, encara que de menys autoritat, per que no es més qu'una nota posada al peu de la copia del testament de la comtesa de Cerdanya Dona Guisla, otorgat l'any 1020, que 's conservava al arxiu del monastir de Sant Martí de Canigó y que publica el bisbe Mar-

ca [1]. Aquest text, tal, al menys, com ha sigut publicat, pertany a una época posterior de molt temps al nostre comte, perque s'hi fà referencia a diners de tern y a la correspondencia d'aquesta moneda ab les antigues d'or, qu'es la meteixa qu'establí 'l rey Pere III a les Corts de Perpinyà del any 1351. Ab tot y això, com que 's refereix al valor de les monedes d'or de compte y efectives qu'ara 'ns ocupen, creyem que val la pena de pendre'l en consideració, com ho feren En Campillo y En Salat. La *Marca Hispanica* el publica d'aquesta manera : «Solidum aureum habet octo argenteos, Ar-«genteus unus ponderatur .xxij. grana hordei : Uncia vero habet .xviij. ar-«genteos et medium. Libra vero auri habet .xj. solidos» (falta una *x*, hà de dir *xxj* [2]. «Solidus quoque habet .iv. morabatinos, uncia vero .vij., libra «namque .lxxxiv; centum solidi valent. .cccc. morabatinos et .ccc. solidi «valent morabatinos mille .cc., Centum unciae auri valentiae valent .cc. «morabatinos, et tres mancusos et medium æs auro unus morabatinus, «mancusos valet .xvj. denarios.» Aquest text, comparat ab l'usatje *Solidus aureus*, conté les següents novetats: 1.ª qu'un argenç pesava vint y dos grans de civada; 2.ª, que l'unça, s'entén d'or, pesava divuyt argenços (?) y mitj; y 3.ª, que 'l mancús d'or de Valencia valía 16 diners; en tot lo altre no 's diferencía de lo que diu l'usatje citat, ab l'aventatja de no tenir equivocada l'equivalencia entre 'ls morabatins y la lliura d'or, ni l'equivalencia entre 'ls mancusos de Valencia y els morabatins; en cambi, equivoca la dels sous respecte a la lliura. També sembla treure's en clar, de lo que diu, que 'l mitj mancús era conegut ab el nom de *æs*.

De les novetats apuntades n'hi hàn dúes que no presenten cap dificultat: la referent al pes del argenç poc ens ensenya, ja qu'es molt difícil de determinar ab exactitut lo que pesen vintidós grans de civada; la que fixa 'l valor del mancús d'or de Valencia en 16 diners, dóna una equivalencia igual a l'ordenada per les Corts de Perpinyà entre les monedes d'or antigues y la de tern corrent a mitjans del sigle XIV, que, per lo que respecta al mancús, diu textualment : «lo mancus empero d'or de Valencia val setze diners de «la dita moneda (de tern) e no mes [3]». Però l'altra, açò es, la que dóna a l'unça d'or el valor de divuyt *argenços y mitj*, no guarda congruencia ab l'usatje *Solidus aureus*, ni ab lo demés del text de la meteixa nota que 'l conté. Si l'unça d'or y els *argenços* són els meteixos de que 's parla a la

(1) *Marca Hispanica*; ap. 183, col. 1020.

(2) Si la lliura valía 84 morabatins y 4 el sou, com diu la meteixa *nota*, 84 dividit per 4, o sigui 21, ha d'esser el número de sous que tenía la lliura.

(3) *Constitucions de Catalunya*; llib. X, tít. 2, constitució 3, vol. I.

«nota» y al usatje *Solidus aureus*, no hi hà més remey que creure que la xifra està equivocada y qu'en lloc d'escriure *.xviij. argens et medium*, s'havía d'escriure *.viiij. argens*, que son en realitat els argenços que té l'unça d'or. L'estar escrites ab totes les lletres al text les paraules *et medium*, allunya 'l dubte de que 'l text estigui equivocat, essent, en conseqüencia, evident que les unces d'or de que 's tracta, així com també els *argenços*, no són els mateixos de que parla després la nota y de que tracta 'l predit usatje. Si es aixís, ¿quína pot ser l'*unça* y quíns els *argenços* dels quals se parla? No trobem altra explicació que la següent : quan les Corts de Perpinyà tractaren de regular el valor de les velles monedes d'or, mencionades en contractes d'antiga data, ab la moneda de tern de plata y de billó que llavors corría, prengueren l'argenç d'or, *argentius*, per una moneda de plata y no per un pes or, y equipararen l'*argenç* ab el sou de tern de plata, moneda efectiva aleshores corrent ab el nom de *ral de plata* o *croat*, qu'al principi valía dotze diners corrents de tern y quan se celebraren dites Corts, pel desmèrit que ja teníen els diners de tern, valía vintiquatre diners : «lo sou d'argent o de plata, qu'es una cosa meteixa, val dos sous de la dita moneda». Donat aquest criteri, l'antiga unça d'or de lley, que pesava catorze argenços, havía de valer catorze sous de plata o croat, els quals valíen vint y vuyt sous de la moneda corrent de tern, y aquèst es efectivament el valor que 'ls hi donen les dites Corts; però, com a l'època de l'encunyació de la moneda de tern, pera la talla de les monedes no s'usava la lliura sinó 'l marc, qu'era dúes terceres parts de lliura, si l'unça d'or de que 's parla, en lloc de ser unça de lliura, era dotzava part de marc, o unça de lliura-marc, el seu valor havía de ser també 'l de dos terços de l'unça de la lliura d'or y equivaldre, per consegüent, a dúes terceres parts de vint y vuyt sous de tern, açò es, a divuyt sous y mitj (ab la sola diferencia de dos diners per unça), qu'es el valor que li dóna el text qu'estudiem. Ja 'ns fem càrrec de que la nostra hipòtesi es molt aventurada, però es l'única explicació qu'hem sabut trobar a la part de la nota que 'ns ocupa, si no està aquèsta equivocada.

Lo evidentment equivocat es la proporció que les Corts de Perpinyà establiren entre 'l valor de les antigues monedes d'or y la moneda de tern corrent. En efecte, si 'l mancús d'or de Valencia valía, com ja hem dit, mitj sou, o, lo qu' es igual, sis diners de plata fina, aquest meteix mancús en diners de tern, que solament teníen una quarta part de plata fina, havía de valer quatre vegades més, o sigui vint y quatre diners, equivalents a dos sous de plata de tern o croats; y encara quan se celebraren les dites Corts, temps en que cada sou de plata equivalía a vint y quatre dels diners corrents, el

mancús d'or de Valencia havía de valer quaranta vuyt d'aquestos diners. Però les Corts de Perpinyà li donaren el valor de setze diners, exactament la tercera part del qu'en realitat li corresponía. Una desproporció tan gran no pot explicarla una possible disminució del valor del or respecte del de la plata, per que, essent aquesta relació, al nostre país y durant el sigle XII, aproximadament de 1 : 14, el terç ne representaría 1 : 4'70 pera l'any 1351 en que se celebraren les Corts de Perpinyà, y una relació tan baixa entre l'or y la plata, no hi era llavors ni sabem qu'hi hagi sigut may, ni a Catalunya ni a cap altre lloc.

A un mancús de setze diners corresponía una lliura de siscents setanta dos diners, es a dir, de cinquanta sis sous. No tenim noticies pera assegurar qu'a l'època comtal s'encunyessin diners d'aquest valor.

Ramón Berenguer IV. Del seu pare, heretà tots els estats menys el comtat de Provença, que fou donat al seu germà Berenguer Ramón. El seu govern durà desde 'l 19 de Juliol del any 1131 fins a la seva mort, qu'ocorregué el 6 d'Agost de 1162. En 1133 establí definitivament als seus dominis l'Orde dels Templers. En 1137 firmà esposalles ab Dona Petronilla, filla del rey d'Aragó Don Ramir el Monjo, la qual llavors tenía dos anys, y molt poc després governava ja 'l dit regne per disposició de Don Ramir y per cessió feta a son favor pels que pretenien tenirhi drets. En 1146 haguè de governar també la Provença, en representació del seu nebot Ramón Berenguer, per la mort del seu germà y pare d'aquèst, al qui féu jurar pels provençals, començant un seguit de lluytes ab la familia dels Baucis, qui alegaven drets al govern del comtat. Combaté igualment contra Trencavello y el comte de Tolosa en defensa dels seus dominis ultra-pirinencs. Com aliat del rey de Castella, prengué part, ab la seva armada, en l'expedició contra Almería, que fou conquerida pels cristians l'Octubre del 1147. En Desembre del 1148, ajudat pels pisans y genovesos y ab el concurs de Guillem de Moncada, prengué Tortosa, a qual conquesta seguiren poc després la de Mequinença y la de Fraga, y, en Octubre de 1149, la de Lleyda, ajudat pera aquesta derrera pel comte d'Urgell y els seus barons. Finalment, en 1153 tragué 'ls àrabs de les montanyes de Prades y Ciurana, quedant aixís acabada la reconquesta del territori català. Les inacabables sublevacions dels Baucis l'obligaren a marxar a Provença l'any 1159 pera defensar els interessos del seu nebot: a fi d'assegurarlos millor, tractà en 1162 ab l'emperador Frederich Barbarroja, y, al anarlo a visitar ab aquest objecte, morí a la vila italiana de Sant Dalmaci, camí de Gènova a Turín, el día 6 d'Agost del meteix any 1162, essent

traslladat son cos al monastir de Ripoll pera donarlhi sepultura. De la seva esposa, la reyna Dona Petronilla, ab la que 's casà en 1150 o 1151, tingué tres fills : Ramón, qui més tart se cambià 'l nom pel d'Alfons y el succeí al regne d'Aragó y Estats de Catalunya; Pere, qui morí sense successió, y Sanxo, qui fou comte de Cerdanya, Carcassona, Provença y altres Estats de la vessant septentrional dels Pirineus; dúes filles : Dolça, qui 's creu se casà ab el rey de Portugal Don Sanxo, y Elionor; y un fill natural, Ramón Berenguer, qui fou abat de Mont Aragó.

Estant aquest comte al siti de Tortosa y necessitant diners, el día 15 de Octubre del any 1148 manllevà a la catedral de Barcelona cinquanta lliures de plata, donantli en penyora la vila de Viladecans ab totes ses rendes y fruyts, fins a quedar reintegrada de la dita quantitat, ab totes ses obres. En Salat, qui publica aquest document copiantlo de Diago [1], creu qu'ab aquesta plata fou batuda la moneda que necessitava 'l comte. Encara que'l document no ho digui d'una manera explícita, es admissible la conjectura d'abdós escriptors.

Els documents del temps d'aquest comte donen noticia de tres moneders : Guillem Ramón [2] y el seus pare y fill, Bernat y Pere [3].

Les mencions de moneda qu'als referits documents hem trobat, són aquèstes :

Sous : sense explicació ni calificatiu, en documents dels anys 1133 y 1149 [4];
y ab les següents calificacions :
grossos : en documents del any 1151 [5];
monete curribilis Barchinone : en documents del any 1156 [6];
de diners : en documents dels anys 1133, 1156 y 1165 [7];
de diners bone monete curribilis barchinone : en documents del 1141 [8];
numorum barchinonensium : en documents del any 1144 [9].

(1) Salat : vol. I, p. 67; vol. II, apèndix de documents I, p. 1 : Heiss (t. II; document justificatiu, n. II) el publica també copiantlo d'En Salat. Copia de l'original llatí 's conserva al Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Lib. Antiq. I.*

(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 7, sense data, de Ramón Berenguer IV.

(3) Villanueva : vol. L, t. 17, ap. 41, del Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Lib. Antiq.* 3, f 13, n. 30. Es del any 1161.

(4) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 32, 223 y 16 sense data, de Ramón Berenguer IV.

(5) Idem : perg. n. 246 del meteix comte.

(6) Idem : perg. n. 309 del meteix.

(7) Idem : pergs. ns. 26 y 295 del meteix : Campillo : ap. 24.

(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 129 de Ramón Berenguer IV.

(9) Idem : perg. n. 163 del meteix comte.

Diners : en documents dels anys 1133 y 1156 [1];
diners, monete barchinone obtime : en documents del any 1140 [2];
diners, monete barchinone : en documents del any 1151 [3].
Lliures de plata : en documents dels anys 1134, 1137 y 1143 [4].
Argenços y argençades : en documents del any 1149 [5].
Mancusos, cetis vel iafaris : en documents del any 1156 [6];
mancusos : en documents del any 1133 [7];
mancusos, denariorum barchinone : en documents del any 1150 [8].
Mancusades de diners : en documents del any 1133 [9].
Morabatins : sense calificatiu, en documents dels anys 1132, 1133 y 1134 [10]:
y ab les explicacions següents :
in auro : en documents del any 1132 [11];
marinos : en documents dels anys 1137, 1143, 1144, 1150 y 1153 [12];
marinos nobos : en documents del any 1136 [13];
melechinos : en documents dels anys 1143, 1150 y 1153 [14];
ajadinos, aiadinos : en documents dels anys 1143, 1153, 1154, 1156, 1158, 1160 y 1161 [15];
lupinos : en documents dels anys 1143, 1153, 1158, 1160 y 1161 [16];
lobe et aiars : en documents del any 1160 [17];
jovecios, jovencios : en documents dels anys 1146 y 1147 [18];
marrochinorum : en documents del any 1153 [19];

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 33, 292 y 16 sense data, de Ramón Berenguer IV.
(2) Idem : perg. n. 113 del meteix comte.
(3) Idem : perg. n. 234 del meteix.
(4) Idem : pergs. ns. 28 y 160 del meteix; *Marca Hispanica* : ap. 488.
(5) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 215 de Ramón Berenguer IV.
(6) Idem : perg. n. 300 del meteix comte.
(7) Idem : perg. n. 24 del meteix.
(8) Idem : perg. n. 227 del meteix.
(9) Idem : perg. n. 37 del meteix.
(10) Idem : pergs. ns. 9, 24, 28 y 37 del meteix.
(11) Idem : perg. n. 10 del meteix.
(12) Idem : perg. n. 78, 146, 167, 266 y 5 adicionat del meteix.
(13) Idem : perg. n. 72 del meteix.
(14) Idem : pergs. ns. 146, 266 y 5 adicionat del meteix.
(15) Idem : pergs. ns. 160, 266, 278, 280, 293, 344 y 6 y 9 adicionats del meteix.
(16) Idem : pergs. ns. 160, 266, 334 y 6 y 9 adicionats del meteix.
(17) Idem : perg. n. 334 del meteix.
(18) Idem : perg. n. 192 del meteix; Campillo (p. 333) fa *jovencios* sinònim de *novos*, nous
(19) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 266 de Ramón Berenguer IV.

mercatarios : en documents dels anys 1141 y 1150 [1];
bonidinos : en documents del any 1157 [2];
de barba rubea : en documents dels anys 1156 y 1160 [3].
Marcs de plata : en documents del any 1147 [4].
Malles [5].

Les equivalencies són :

Un marc de plata pura s'estima en quaranta tres sous (s'han d'entendre de moneda corrent) : en documents del any 1147 [6].

Un morabatí valía sis sous barcelonesos : en documents del any 1156 [7].

Un morabatí *aiadino* valía sis y mitj sous barcelonesos : en documents del any 1160 [8].

Un morabatí *aiadino* valía sis sous y tres diners barcelonesos : en documents del any 1158 [9].

Un morabatí *mercader* valía cinc sous : en documents dels anys 1148, 1149, 1156 y 1159 [10].

Un morabatí *d'Espanya* valía set y mitj sous rossellonesos : en documents del any 1143 [11].

Vint morabatins valíen, en 1134, dúes lliures de plata [12].

Dotze morabatins valíen una lliura de plata de Murcia l'any 1144 [13].

Una lliura de plata de Murcia equivalía a un marc y mit y mitja unça de Montpeller, çò es, a dotze unces y mitja de dit marc, en 1144 [14].

Com a complement de l'anterior llista, direm alguna cosa de dúes escriptures qu'han donat ocasió a interpretacions equivocades :

La primera, del any 1160, es una escriptura de venda o, millor, d'arren-

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 266 de Ramón Berenguer IV; Balari fa referencia al Arxiu de la Catedral de Barcelona : *Lib. Antiq.* II. n. 175, f. 63.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 315 de Ramón Berenguer IV.
(3) Idem : perg. n. 296 y 8 adicionat del meteix comte.
(4) Idem : perg. n. 3 adicionat del meteix.
(5) Idem : perg. n. 16 sense data, del meteix.
(6) Idem : perg. n. 3 adicionat del meteix.
(7) Idem : perg. n. 294 del meteix.
(8) Campillo : ps. 333 y 334.
(9) Campillo : ap. XXIII.
(10) Arxiu Curia eclesiástica Gerona : Cartoral de Carlesmany : f. 117-118 y 138-139; Montsalvatje : *Colección Diplomática del Condado de Besalú*, documents 505 y 579.
(11) Colson : XVIII, p. 240.
(12) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 28 de Ramón Berenguer IV.
(13) Idem : perg. n. 160 del meteix comte.
(14) Idem : perg. n. 160 del meteix.

dament de la plaça del Mercat o Mercadal de Gerona, feta per Ramón Berenguer IV, per «*.cc. porcos de terno solido, vel DC solidos in denariis*». Hem vist, no recordem aont, enteses les paraules *de terno solido* per *sous de tern*, essent aixís que la moneda de *tern* no fou creada fins l'any 1258 pel rey Jaume I, o sigui un sigle després. El document no parla de *sous de tern*, sinó de porcs que *cada un valgui tres sous*, y no 'n deixa dubte l'equivalencia en sous que segueix : efectivament, doscents porcs de valor de tres sous cada un, valen siscents sous de diners. El document no parla, doncs, de sous de moneda de tern, sinó de sous de la moneda corrent [1].

La segona, del any 1161, es una escriptura d'enfiteusi, ont s'estipula el pagament d'un cens anyal de «*.i. perna de carn de .xv. denarios de Cales currunt in Ilerda*» [2]. En Balari tradueix aquesta frase així : «un pernil de quinze *diners de Calés* que corren a Lleyda», y per tant suposa una varietat especial de diners anomenats *de Calés* [3]. No podem conformarnos ab la traducció d'En Balari y encara menys ab l'existencia d'uns diners especials anomenats *Calés*. La traducció gramatical y llògica de la frase, barrejada de paraules llatines y catalanes, ha d'esser aixís : «un pernil del preu de quinze diners *d'aquells que* corren a Lleyda.»

Tornant a les mencions de monedes, son aplicables a la majoría d'elles les explicacions qu'hem donades al tractar de les dels temps dels comtes anteriors. La del any 1144, *solidus numorum barchinonensium*, confirma que la paraula *numus* s'usava com a sinònima de *denarius* y que significava *diners*. En un document sense data se designen les *malles* o òbols ab el nom de *medallas*, y al any 1147 trobem, per primera vegada al nostre país, la cita del marc com a unitat de compte, sense que 'l document que la conté sigui prou pera justificar qu'a l'época comtal s'usés el marc y no la lliura pera la talla de les monedes. Finalment, ja hem dit que son raríssims els documents d'aquesta época que parlen de mancusos; d'ells un sol ho fa en el concepte de moneda efectiva o corrent : els demés ne parlen com de monedes de compte o com de monedes corrents en temps passats, figurant entre 'ls derrers el que menciona 'ls mancusos *cetis vel iafariis*.

Els tractes closos en morabatins són freqüentíssims, y són també nombrosos els calificatius que se 'ls hi apliquen. Aquestos calificatius son : *ajadins* o *aiadins* y *lupins*, que ja sabem lo que signifiquen; *aiars* y *lobe*, llegit *lobecios* per En Balari, que considerem no són més qu'una variant dels an-

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 343 de Ramón Berenguer IV.
(2) Idem : perg. n. 355 del meteix comte.
(3) *Orígenes históricos de Cataluña*; p. 673.

teriors y que, per tant, signifiquen lo meteix; *marochinorum*, que vol dir encunyats al Marroc o a l'Àfrica; *melechinos*, encunyats a Màlaga; *marinos*, que no sabem exactament lo que significa, però que M. Colson s'aventura a dir que podría significar importats per mar [1]; *jovecios* o *jovencios*, qu'En Campillo tradueix per nous, *nobos*, com califica als morabatins marins un dels documents apuntats: y *bonidinos*, que, si no vol dir *bons*, no sabem lo que pugui indicar.

Els *morabatins de Barba Roja* creyem eren les monedes d'or fetes encunyar per l'emperador Frederich I, Barbarroja, rey d'Italia, qui vivía per aquest temps, les quals es fàcil que fossin fabricades a l'Italia meridional o a Sicilia, ont consta que s'encunyaren monedes a imitació de les aràbigues y fins ab caràcters cúfics [2].

Finalment s'anomenaven *mercatarios*, mercaders, els que s'usaven habitualment pera les transaccions, que ja veurem teníen diferent valor que 'ls morabatins aràbics dels quals acabem de parlar. Creyem que no van ser monedes reals y efectives, sinó solament monedes de compte.

Sabem que 'l morabatí valía set sous de la moneda corrent; però aquesta equivalencia no fou constant, com ho justifiquen alguns dels documents citats, que 'ns donen la de sis sous, sis sous y tres diners, y sis sous y mitj per morabatí. Aquestos morabatins s'han d'entendre dinars aràbics d'Espanya, com els denomina el document del any 1143 que 'ns dòna llur equivalencia en sous rossellonesos, qu'eren de menor valor que 'ls barcelonesos. Tals diferencies poden ser degudes a dúes causes: un cambi de relació entre 'l valor del or y de la plata, o una disminució de valor intrínsec dels morabatins. Que les diverses classes de morabatins aràbics no teníen igual valor intrínsec, ho demostra la venda feta pels genovesos a Ramón Berenguer IV de la tercera part de la ciutat de Tortosa que 'ls tocava per haver ajudat a la seva conquesta, venda que 's feu mitjançant el pagament de 16.640 «morabatino-«rum marrochinorum marinorum ajadinorum lupinorum melechinorum «*qui quotumque ibi sunt mixtum ad pensum lupinis reddantur*» [3]. No pot atribuirse la diferencia a un cambi de valor dels sous de la moneda corrent, per que, havent anat disminuint aquèsta de valor intrínsec, els morabatins,

(1) *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*; p. 31.

(2) Babelon: *Grande Encyclopédie*, article *Monnaie*: «Dans le Sud de l'Italie, la monnaie se ressent de la double influence arabe et byzantine, et l'on frappe dans les trois métaux, or, argent et bronze. Les *tari* d'or du duché de Pouille sont servilement imités des monnaies musulmanes et portent même des inscriptions cufiques.»

(3) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 266 de Ramón Berenguer IV.

en lloc de ser estimats en menys de set sous, hauríen d'haverho sigut en més.

De totes maneres, l'equivalencia del morabatí a set sous de la moneda corrent tampoc era matemàticament exacta, per que si l'unça d'or valía set morabatins, com ja hem vist, y el morabatí valía set sous de moneda corrent, l'unça d'or hauría tingut de valer quaranta nou sous de dita moneda, essent aixís que'n valía cinquanta, o sigui un sou de més: resultantne, per consegüent, una perdua del dos per cent si 's pagava ab sous de la moneda corrent y una aventatja d'un dos per cent si 's pagava ab morabatins. A corretgir aquesta desigualtat obeí, al nostre entendre, la creació del morabatí mercader, que guardava proporció exacta ab la moneda corrent. En efecte, les enunciatives enumerades donen al morabatí mercader el valor de cinc sous de moneda corrent y, en conseqüencia, deu morabatins mercaders valíen cinquanta sous o sigui exactament una unça d'or. El morabatí mercader representava, doncs, el mancús d'or de Barcelona del temps de Ramón Berenguer I, o sigui el de deu en unça; però, aixís com d'aquestos mancusos podem assegurar que se 'n bateren, dels morabatins mercaders no tenim noticies pera ferne igual afirmació: lo que no admet dubte es que 'l morabatí mercader fou usat com a moneda de compte.

La relació entre l'or y la plata al començar el govern de Ramón Berenguer IV, resulta del document del any 1134, que diu que «vint morabatins valíen dúes lliures de plata» o, lo qu'es lo meteix, qu'*una lliura de plata valía deu morabatins*. Com qu'en aquest document no s'especifiquen els morabatins de que 's tracta, es a dir, no 's diu si són dinars morabits o morabatins mercaders, la relació senyalada admet dúes solucions diferentes, que són: si 's tracta de dinars morabits de vuytanta quatre la lliura d'or, la relació del or a la plata serà de 1 : 8'40, però si 's tracta de morabatins mercaders de cent vint la lliura d'or, aquesta relació es de 1 : 12.

Nosaltres ens decantem cap aquesta última relació, per que si 's tractés de morabatins aràbics, de vuytanta quatre la lliura d'or, valguent cada morabatí set sous de moneda corrent, tindríem per la lliura de plata la talla de *setanta sous*. Y com que ja hem dit que la talla dels diners en temps de Ramón Berenguer I fou de *quaranta dos sous* per lliura de plata, encara que la talla hagués augmentat quelcom al temps dels comtes qui 'l succeiren, no es de creure que l'augment arribés a pujar de 42 a 70 en menys d'un sigle y molt menys encara qu'excedís de la que fou usada pel rey Alfons I, successor immediat del nostre comte, que fou la de 44 per marc, equivalent a 66 per lliura. A més d'això, les monedes que 's poden atribuir

a Ramón Berenguer IV, acusen un valor intrínsec més aproximat al corresponent a la talla de cinquanta sous, que no al corresponent a la talla de setanta.

L'equivalencia del marc a quaranta tres sous de moneda corrent, que resulta del document del any 1147, encara qu'indica una talla més aproximada a la de setanta sous (la de 64'50) qu'a la de cinquanta, tampoc dóna entre l'or y la plata la relació de 1 : 8'40, sinó la de 1 : 9'30.

Hem continuat les dúes últimes equivalencies, per lo que puguin ser de profit als estudis de les monedes d'altres paísos. D'elles se 'n desprén que la lliura de plata de Barcelona valía una sexta part menys que la de Murcia y que la de Murcia valía una vint y quatrava part més que la de Montpeller [1].

Coneixem les següents monedes del

COMTAT DE BARCELONA

12. Anv. : + CARLVS REX, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada.

Rev. : ΛИОИICЯ ΛΒ, entre dos cercles de punts; al camp, símbol o monograma indesxifrable.

Diner: pes : 1'35 gr.-V. Q.; pes : 0'95 gr.-Academia Bones Lletres Barcelona.

B. Fillon : Catàlec Rousseau; Heiss : II, l. 77, 1; Campaner : p. 291.

13. *Var.* : Un punt en cada un dels quatre buyts que queden

(1) No fou, doncs, la lliura de Barcelona tan semblant a la del Montpeller com suposa M. Guilhiermoz en sa citada «Nota sobre 'ls pesos de l'Edat mitjana».

entre 'ls braços de la creu; falta 'l punt final de la llegenda del revers; módul més petit y tegell més groixut.

Diner; pes : 1'60 gr.-Avants En Gayetà, avuy En Francesch Carreras Candi, Barcelona.

Heiss : I. 77, 2.

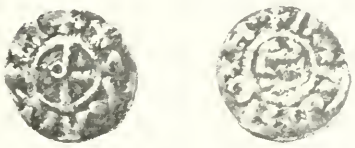

14. Anv. : + CAR·LVS···; lo demés igual al n. 12.
Rev. : + BARCINON···; lo demés igual al n. 12.

Diner; pes : 1'35. Diputació Provincial Barcelona.

Salat : I, I. II, 1, incertes, diu que la posseía 'l marqués de Vallesantoro.

15. *Var.* : Igual a la precedent.

Obol. Diputació Provincial Barcelona.

16. Anv. : + CARLVS RII·, entre dos cercles linials; al camp, creu equilateral.
Rev. : + BARCINONA, entre dos cercles linials; al camp. símbol o monograma com el de les precedents.

Diner. Rómul Bosc y Alsina, Barcelona.

No responem de la seva autenticitat.

17. Anv. : + RAIMO, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral.

Rev. : + BARCAN, entre dos cercles de punts; al camp, tres anells en disposició triangular.

Diner; pes : 1'80 gr.–Academia Bones Lletres Barcelona : 1'20 gr.–Rómul Bosc y Alsina (avants, Bolós).

Salat : III, II, 37; Campaner, p. 301.

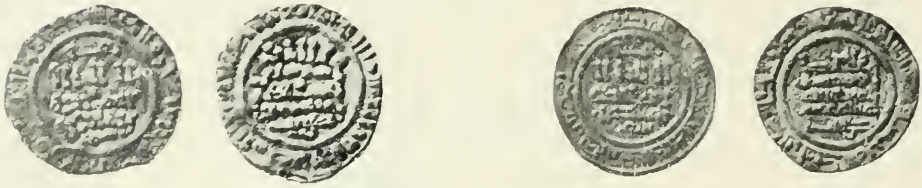

18. Anv. y Rev. : Exactament iguals en apariencia als dinars del rey de Màlaga Yahya Al-Motalí encunyats a Ceuta [1].

Mancús; *Or*.–Colecció Bolós, Olot, cinc exemplars; Diputació provincial Barcelona, avants colecció Pedrals, dos exemplars; F. Carreras Candi, Barcelona, un exemplar; Rómul Bosc y Alsina, un exemplar; Academia Bones Lletres, Barcelona, un exemplar. Els set exemplars qu'hem pesats tenen els pesos següents : 2'40, 2'50, 2'55, 2'60, 2'65, 2'70, 2'70, grams. N' hi hàn de dos encunys, l'un més groller que l'altre.

19. Anv. y Rev. : Com l'anterior. La llegenda del marge de l'a-

(1) Codera : I, XII, 5, p. 119.

aria II, es RAIMVNDVS COMES; se llegeix de dins a fora y està separada de l'aria per un doble cercle linial.

Mancús de Barcelona: *Or.*—Ademés dels tres exemplars citats per M. Longperier y del d'En P. Gayangos citat per En Codera, ne coneixem altres deu: dos a la colecció Bolós, Olot; dos a la colecció Pedrals; un a la colecció de l'Academia de Bones Lletres, Barcelona; un al Museu de l'Historia, Barcelona; un a la colecció Rómul Bosc y Alsina, Barcelona; un a la colecció Massot y un a la colecció Puig, de Perpinyá, y un a la del autor. Els cinc qu'hem pesats donen els pesos següents: el de l'Academia de Bones Lletres de Barcelona, 1'95 gr.; els altres quatre, cada un, 1'90 gr.

Longperier. «Revue Numismatique francaise», 1856, p. 63; Lavoix: «Moniteur Universel», n. 5, Abril 1856; Poey d'Avant: II, ps. 211 y 212, l. 77, n. 16; Heiss: II, p. 63; I, 77; Campaner: p. 293; Codera: *Monedas de los Hammudíes de Málaga y Algeciras*, al *Museo Español de Antigüedades*, t. VIII, ps. 441 a 448; Caballero Infante: *Monedas árabes del antiguo reino de Valencia*, a la «Revista de Valencia», t. I; Elías de Molins: *Numismática Catalana*, I, p. 24 y II p. 4.

20. *Var.*: Igual a l'anterior, ab la lletra E d'aquesta manera Ɜ.

21. Anv.: + BAR...ONA, entre dos cercles de punts; al camp, bust a l'esquerra, que sembla portar una diadema perlada, beneint ab la mà dreta.

Rev.: Creu ampla y calada que parteix en quatre troços tota l'aria. Repartida entre 'ls quatre buyts, la llegenda RAI | MVN | DVS | BRG.

Diner de billó ric: V.-Q.: Diputació Provincial Barcelona.

Campaner: p. 301; Vidal-Quadras: II, l. 10, n. 19.

22. Anv.: BARCINO, separada del camp per un cercle de punts:

al camp, floró o flor de lliri ab peu ample; la llegenda 's llegeix de dintre a fora y comença a sota 'l floró; orla, cercle de perles entre dos cercles linials.

Rev. : Creu equilateral patada, que divideix el camp en quatre parts; en cada un dels buyts, anell; orla, cercle de perles entre dos cercles linials.

Diner de billó ric; pes mitj : o'65 gr. Comú.

Colson : ps. 47 y 48, l. II, 16; Heiss : II, p. 68, l. 77, 3; Campaner : p. 303; Gudiol [1] : tipo IX.

23. *Var.* : Igual al n. 22.

Obol de billó ric; pes mitj : o'33 gr.-Varis.

Gudiol : òbols, tipo VI.

24. *Var.* : Igual al n. 22; la llegenda, dubtosa, ОИІ-Ɔ:ЯΛ·ІВ.

Diner de billó ric, pes mitj : o'65 gr.-Museu Episcopal de Vich.

Gudiol : tipo X.

25. *Var.* : Igual al n. 22; la llegenda, ОИ···ИD···Λ·В.

Coure pur; Museu Episcopal de Vich.

Gudiol, tipo XI.

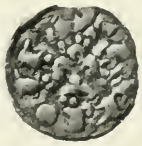

26. *Var.* : BARCINO. Lo demés, igual al n. 22.

Diner de billó ric; pes mitj : o'65 gr.-Comú,

Colson : p. 48, l. II, 15; Heiss : 68, l. 77, 1 y 2, incertes; Gudiol : tipo VIII

27. *Var.* : Igual al n. 26.

(1) Gudiol: *Una troballa*; article «La Veu del Montserrat», 25 d'Abril 1896, ps. 130-133.

Obol de billó ric; pes mitj : 0'33 gr.–Varis.
Heiss : p. 68, l. 77, 4, incertes; Gudiol : òbols, tipo V.

28. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda comença a l'esquerra.
Obol de billó ric; Museu Episcopal de Vich.
Gudiol : òbols, tipo V.

29. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, BARCINO·.
30. *Var.* : Igual al n. 29; la llegenda comença sobre 'l floró.
31. *Var.* : Igual al n. 29; la llegenda comença a l'esquerra.

32. *Var.* : Igual al n. 29; la llegenda comença a la dreta.
Aquestes quatre variants són totes *diners*; se conserven al Museu Episcopal de Vich.
Gudiol : tipo V.

33. *Var.* : Igual al n. 29.
Obol; pes : 0'33.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : òbols, tipo I.
34. *Var.* : Igual al n. 29; la llegenda comença a la dreta.
Obol; Museu Episcopal de Vich.
Gudiol : òbols, tipo I.

35. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, B·ΛRCINO.
Diner de billó ric; pes mitj : 0'65 gr.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : tipo VII.

36. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, BARCIHO≺.
Diner de billó ric; pes mitj : 0'65 gr.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : tipo VI.

37. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, BΛRCINO:

38. *Var.* : Igual al n. 37.
Obol de billó ric,-Diner y òbol, al Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : diners, tipo II, y òbols, tipo II.

39. *Var.* : Igual al n. 37; la llegenda, BΛRCINON:, comença a l'esquerra.
Diner.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : tipo II.

40. *Var.* : Igual al n. 26: la llegenda, BΛRCINON:·
Diner de billó ric; pes mitj : 0'65 gr.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : tipo I.

41. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, BΛRCINO)(.

42. *Var.* : Igual al n. 41; la llegenda comença a la dreta.
Diner.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol (40 y 41) : tipo III.

43. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda, BARCINO.
44. *Var.* : Igual al n. 43; la llegenda comença sobre 'l floró.
Diners.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol (42 y 43) : tipo IV.

45. *Var.* : Igual al n. 26; la llegenda sembla dir : PWRCIHOI.
Obol; pes mitj : 0'33 gr.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : òbol, tipo III.

46. *Var.* : Igual al n. 26, la llegenda, dubtosa, BAICIIIII.
Obol; pes mitj : 0'33 gr.-Museu Episcopal, Vich.
Gudiol : òbols, tipo IV.

De les monedes núm. 22 a 46 n'hi hàn algunes altres varietats sols d'encuny y ab petites diferencies del dibuix d'algunes de les lletres, que son amples y groixudes ab els trets horitzontals perfilats y un xich punxaguts, que les fan semblarse a les que 's veuen a les monedes melgorienses.

L'adjudicació de les descrites monedes a un o altre dels comtes de Barcelona no es cosa fácil y ha donat motiu a parers molt diferents. Nosaltres procurarem precisarho en lo possible.

Ns. 12 a 16. Hem de dir, primer de tot, qu'En Heiss califica d'òbol l'exemplar de la colecció Carreras que publiquem ab el *n. 13*, sens dubte per que son mòdul es més petit que la *n. 12* y per que no la degué pesar. El seu pes, 1'60 gr., convenç de seguit de qu'es un diner. La qu'hem fotografiada,

(n. 15), avuy proprietat de la Diputació provincial de Barcelona, es realment un òbol. Les dibuixades per En Heiss tenen escrita la llegenda del revers de detra a esquerra, circomstancia que passà inadvertida a aquest numismàtic, però no a En Campaner [1]. Les *ns. 14* y *15* y la que tè 'l senyor Bosch, dúen la llegenda escrita en la direcció normal.

En Heiss, participant de l'idea equivocada respecte a l'independencia dels comtes de Barcelona des dels temps de Wifret el Pilós, les atribueix a Carlesmany, solament per que l'estil de les lletres, que són amples y quadrades, se sembla més a les que s'usaven en temps d'aquest rey que no a les primes y llarges usades en temps de Carles el Calvo. A l'opinió d'En Heiss s'hi conforma En Campaner, seguintlos En Vidal-Quadras al seu Catàlec y En Elías de Molins en son manuscrit.

Cap d'aquestos autors ha fet notar qu'En Salat havía ja publicat aquesta moneda, dient qu'es de plata de lley de dotze diners, o sigui de plata fina, y expressant la sospita de que pot correspondre a Carles el Calvo [2].

No hi hà cap dubte que les empremptes d'aquestes monedes són en part les de les monedes carolingies, per més que ningú ha atinat a desxifrar la del camp del revers, que no sabem se vegi en cap altra moneda carolingia ni feudal. Peró si 'ns fixem en dites empremptes, observarem : primer, que no se semblen a cap de les tres usades per Carlesmany, y menys a la qu'usava desprès de la conquesta de Barcelona; segón, que la llegenda de l'anvers no diu CARLVS REX FR, sinò CARLVS REX, llegenda que M. Prou assegura no haver vist en cap moneda que pugui atribuirse ab seguretat a Carlesmany [3], y tercer, que la llegenda del revers está escrita en alguns exemplars de dreta a esquerra, lo que no 's veu tampoc a les monedes de Carlesmany ni a les dels seus successors carolingis. Totes aquestes circomstancies, unides a la singularitat de l'emprempta del camp del revers, donen a les dites monedes un caràcter especial y propri que les distingeix de les reyals carolingies, de les que les nostres no són una copia sinó una imitació lliure.

No poguentse atribuir a Carlesmany ni tampoc a Carles el Calvo, quals monedes batudes a Barcelona ja coneixem, la llegenda CARLVS REX ens obliga a atribuirles al temps d'un Carles rey posterior a aquèstos, y el caràcter de la moneda no permet ferho a cap altre que no sigui a Carles el

(1) *Indicador manual de la Numismática española*; p. 291.
(2) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; p. 182.
(3) *Les monnaies carolingiennes*; Introduction, p. XIX.

Gras (Desembre de 884 a Janer de 889) o bé a Carles el Senzill (Janer de 898 a Octubre de 929), sense qu'a tal atribució pugui esser obstacle l'independencia dels comtes de Barcelona, per qu'ells meteixos reconeixen en documents la sobiranía dels reys francs, y existeixen, ademés, altres documents posteriors a la suposada independencia, en que 'ls reys francs obren com a sobirans : tals són, per exemple, y 'ns concretem als que 's refereixen a moneda, la concessió del terç de la moneda de Barcelona, feta per Lluis el Tartamut al bisbe Frodoino, del que ja n'hem parlat, y la donació dels drets que tenía 'l comte Wifret II per concessió reyal a la moneda de Vic, feta a favor de l'iglesia de Sant Pere d'aquella ciutat pel dit comte en son testament, en la qual se fa present la necessitat de qu'aquella iglesia solicités y obtingués del Rey l'aprobació del donatiu, a la que també tenim feta referencia. El fet d'esser conegudes al menys tres varietats d'aquestes raríssimes monedes, ens fa creure que la llur encunyació duraría algún temps, y 'ns porta a atribuirles a Carles el Senzill ab preferencia a Carles el Gras, qual regnat durà solament quatre anys. Es difícil determinar si foren batudes pels bisbes de Barcelona en virtut del privilegi esmentat de Lluis el Tartamut, o pels comtes d'aquesta ciutat en virtut de l'infeudació de la moneda feta a llur favor pels bisbes, de que 'ns dóna noticia el document del comte Ramón Berenguer III del any 1131, per que no sabem si a l'época de llur batiment l'infeudació ja s'havía realisat. Però, tant en un cas com en l'altre, aquestes monedes, propriament feudals, corresponen al temps de les que de bon principi bateren els senyors més o menys independents posanthi 'l nom del Rey y ademés imitant les empremptes reyals.

Es nostre parer, doncs, que les monedes que 'ns ocupen foren batudes, durant el primer terç del sigle x, pels bisbes de Barcelona o pels comtes Wifret II o Sunyer, regnant a França Carles el Senzill.

N. 17. L'emprempta d'aquesta moneda també es carolingia, fins al punt de que, cambiades les llegendes, se confondría ab la moneda palatina encunyada pel rey Ot [1].

Lo interessant d'aquesta moneda pera nosaltres són les llegendes. La del anvers diu RAIMꝰ, qu'es sens dubte abreviatura o contracció del nom *Raymundus*. La del revers diu BARCA y acaba ab un zig-zag molt semblant a una N però de mida un xich més petita que la de les lletres que formen la llegenda. En Salat, al manuscrit del volum III del seu llibre, observa que 'l nom de Barcelona a les monedes més antigues s'escrivía sempre *Barcinona*,

(1) Prou : p. 5 y l. I, 29.

Barcino, *Barcinon*, y no *Barcan* ni *Barca nona*, y exposa 'ls seus dubtes respecte a l'atribució d'aquesta moneda a Barcelona. En son concepte, pot pertànyer a algún comte dels molts qu'en aquella època portaren el nom de Ramón, y de correspondre a un comte de Barcelona d'aquest nom, aquèst deuría haverla feta encunyar a algún dels seus Estats de l'altra banda dels Pirineus. L'observació d'En Salat es molt raonable; efectivament, la moneda pot aplicarse a qualsevol comte nomenat Ramón, ab tal d'haverse batut en un lloc que 's digués *Barca* o *Barcan*, y no 'n coneixem d'altre que s'acosti tant a aquesta denominació com el de Barcelona. Favoreix també l'hipòtesi de donarla a Barcelona, la circomstancia de que 'ls dos únics exemplars que coneixem d'aquesta moneda, el que conserva ara En Rómul Bosch y Alsina y havía sigut d'En Bolós, y 'l qu'era del canonge Ripoll y avuy es de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona, han sigut tots dos trobats a Catalunya. Per tant, y sense que neguem la manera anòmala d'estarhi gravat el nom de Barcelona, continuarem creyent, com En Pedrals, En Campaner, el P. Fita y En Elías de Molins, que fou encunyada en aquesta ciutat [1].

En Campaner califica de «insólito y completamente nuevo el tipo del re-«verso (tres sortijas).» En Salat diu que «fué un tipo que se observa en «varias monedas de condes, duques, marqueses y obispos, que vemos pu-«blicadas en el Ducange», y el P. Fita, que «los tres círculos no represen-«tan, á mi ver, los tres arrendatarios» (referintse al contracte d'arrendament fet pel comte Ramón Berenguer en 1066), «sino las tres coronas «condales de Barcelona, Vich y Gerona.» Ni l'emprempta es nova, ni 's troba ab la freqüencia que diu En Salat, ni representa les tres corones comtals de Barcelona, Vic y Gerona; es, senzillament, una degeneració del nom ODO, escrit en disposició triangular al camp de les monedes d'aquest rey [2].

(1) El manuscrit inèdit del volum III o suplement al *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, escrit per D. Joseph Salat, se conserva al Arxiu de la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona. D. Artur Pedrals havía fet gravar aquesta moneda a les làmines qu'havíen d'acompanyar un article que volía publicar sobre monedes catalanes comtals inèdites, al volum VI del *Memorial Numismático Español*, quan se 'n sospengué la publicació. El meteix Sr. Pedrals aprofità després les indicades làmines, enclouent les monedes que contenien en les ilustracions numismàtiques, que tingué a son càrrec, de l'edició de l'*Historia de España* escrita per D. M. Lafuente, feta pels senyors Montaner y Simón, de Barcelona. El P. Fita descriu aquesta moneda y la comenta en un article publicat al «Boletín de la Real Academia de la Historia», t. XX., ps. 630 y 631.

(2) Nosaltres no hem sabut trobar a l'obra de Ducange, a que 's refereix En Salat, cap moneda ab aquesta emprempta. Tampoc n'hi hà al llibre de M. Poey d'Avant. Així s'explica

Aquesta moneda, conservant sempre les empremptes reyals, porta ja a la llegenda 'l nom del comte qui la feu encunyar, *Raimundus*, marcant aixís un pas més al procès històric de l'usurpació paulatina de les regalies sobiranes pels comtes catalans. El fet de trobarse a les monedes el nom dels magnats qui les feyen batre, acoblat ab el del sobirà o substituintlo, començà a la segona meytat del sigle x, y si afegim a aquesta observació que 'l pes de la moneda nostra, 1'10 gr., es superior al que resulta de la talla disposada per Ramón Berenguer I, dos sous per sou o sigui quaranta dos sous per lliura de plata fina, resultarà que tot concorda pera justificar que la moneda qu'estudiem deu atribuirse al primer comte de Barcelona anomenat Ramón, o sigui a Ramón Borrell.

La llegenda RAIMS, *Raimundus*, posada a la moneda, proba, en concepte nostre, qu'en temps del comte Ramón Borrell la fabricació de la moneda barcelonina havía ja passat de les mans dels bisbes a les dels comtes.

Ns. 18, 19, 20. Les monedes senyalades ab el *n. 18*, copia exacta de les encunyades a Ceuta per Jahya Al-Motalí, y les senyalades ab el *ns. 19* y *20*, imitació d'aquèlles, creyem que són els mancusos d'or de Barcelona de que repetidament hem fet menció. Les del *n. 18* no havíen sigut publicades; sols En Elías de Molins fà referencia a les dúes que posseía En Pedrals, però sense donarne cap explicació.

Avants d'exposar les raons en que fundem el nostre parer, convé deixar sentats dos extrems : la procedencia d'aquestes monedes y llur pes.

Totes les que coneixem com les descrites ab el *n. 18*, procedeixen de dúes troballes, fetes la primera a la vila de Besalú, segons diu una nota del canonge Ripoll unida als dos exemplars qu'ell ne tenía y que conserva avuy la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona, y l'altra a Barcelona meteix ab ocasió del enderroc d'una casa del carrer del Call, qual contingut comprà En Francesc Bolós d'Olot segons noticia que 'ns ha facilitat En Joseph Saderra d'aquella vila, parent pròxim de la familia Bolós. No sabem la data precisa d'aquestes troballes, que degué ser avants dels anys 1843 y 1844, en que moriren respectivament els Srs. Bolós y Ripoll. Quasi tots els exemplars del *n. 19* procedeixen d'aquestes troballes, y estaven junts ab els del *n. 18*. Ignorem la procedencia dels del monetari de França, de l'Aca-

---

qu'En Campaner califiqués de nova l'emprempta d'aquesta moneda, per que quan escrigué son *Indicador* encara no s'havía publicat el catàlec ilustrat de les monedes carolingies del monetari de la Biblioteca Nacional de París, escrit per M. Prou, ont se trova la moneda d'aquesta emprempta perteneixent al rey Ot, a la qual ens hem referit en la nota anterior.

demia de l'Historia, d'En Vidal y Quadras y del de la colecció d'En Francesc Martorell y Peña, qu'avuy es al Museu de Barcelona : es probable que'l de l'Academia de l'Historia li fos regalat pel senyor Bolós; el que posseía En Pasqual Gayangos diu En Codera que fóu trobat a Empuries, y 'l de la nostra colecció fou comprat a Gerona de primera mà.

En quant a llur pes, les del *n. 18* oscilen entre 'l de 2'40 y 2'70 gr., acostantse la majoría d'exemplars a aquest últim més qu'al primer. El pes de les descrites als *ns. 19* y *20* es molt més fixe, 1'90 gr., y solament un exemplar, de segur sobrat de pes, arrivà a 1'95 gr. Fixantnos en aquests pesos, resulta entre les de les dugues empremptes una relació aproximada de 7 : 10, la meteixa precisament qu'hem vist que donen els documents catalans entre 'ls mancusos y l'unça d'or, això es, set per unça y deu per unça. En Codera dóna, als batuts per Yahya Al-Motalí, un pes una mica inferior a 4 gr.

Concretant, per ara, l'atenció a les monedes senyalades ab els *ns. 19* y *20*, direm que 'l primer que se 'n ocupà fou M. Longperier, qui les considera una imitació complerta dels dinars de Yahya Al-Motalí, y les atribueix al comte de Barcelona Berenguer Ramón I, per ser contemporani de dit Yahya y per haver sigut aliat el seu pare, Ramón Borrell, de Mohamed Al-Mohadí contra Çuleimàn [1].

En Codera se va pronunciar en contra d'aquesta opinió en 1877, alegant entre altres raons de poca importancia referents a la major o menor perfecció de les lletres y a la major o menor probabilitat de que 'l qui va gravar els cunys fos un artista alarb o cristià : primer, que la llegenda llatina fou gravada de dreta a esquerra y ab la part inferior de les lletres cap enfora, lo que pot justificar que 'l gravador no tenía la costum de gravar lletres com aquèlles, mentres qu'al contrari gravà 'ls caràcters aràbics com correspondía fer-ho; segona, que fins força més tart els comtes de Barcelona no bateren moneda, o al menys no se 'n conservava cap coneguda d'En Heiss, encara que dels documents de l'època sembla despendre's qu'hi havía moneda barcelonesa y es fàcil qu'algún día se 'n trobi alguna; y tercera, que la presencia a les dites monedes de fòrmules purament mahometanes, o millor dit, anticatòliques, y especialment de les paraules *no hi hà company pera Ell*, referintse a Deu, que són com una protesta contra'l misteri de la Santíssima Trinitat, no permeten creure qu'un comte tan piadós com Ramón Berenguer I consentís en que 's gravessin a les monedes batudes durant son govern. Per totes aquestes raons es de parer que les dites monedes foren

(1) Heiss : t. III, p. 63.

encunyades a Ceuta per Yahya Al-Motalí, y que, cas de referirse al comte de Barcelona la llegenda *Raimundus Comes*, podía això esser degut a haverles fetes encunyar el predit Yahya pera pagarli ab elles algún tribut o indemnisació de guerra, o pera subvenció d'algún cos de tropes enviat en auxili del rey de Màlaga. Se decanta, no obstant, a creure que la llegenda la senzillament referencia a un *Raimundo Gómez*, per l'estil de la que porta la llegenda *fill del comte* o *fill de Gómez*, que 's llegeix en una de les monedes d'Almançor de Valencia [1].

En Campaner, després de fer constar qu'aquestes monedes sempre s'han trobat aprop de Barcelona, manifesta que no 'l convencen les raons d'En Codera y que les creu barceloneses y encunyades potser no pel comte Berenguer Ramón I sinó pel seu fill Ramón Berenguer I, com indica la llegenda que diu *Raimundus* y no *Berengarius* [2].

El senyor Caballero Infante, en un article publicat al vol. I de la «Revista de Valencia», que cita En Elías de Molins, segueix l'opinió d'En Codera, sense afegirhi res que faci decantar la balança. En Elías de Molins extracta els predits parers sense dir el seu, però ressenya aquestes monedes entre les barceloneses [3]. Finalment, En Vives, que no les creu barceloneses [4], les exclou del seu llibre sobre les *Monedas de las dinastías arábigo-españolas*.

Les raons aduides contra l'encunyació barcelonina d'aquestes monedes, se redueixen doncs a les alegades per En Codera. Per la nostra part judiquem de molt poca força les dúes primeres. Efectivament, la llegenda en disposició de dreta a esquerra 's troba en altres monedes catalanes de l'época comtal, anteriors y posteriors al comte Ramón Berenguer I, com en les descrites ab els *ns. 12, 13, 22, 23, 24* y *25*, ab la circomstancia de que, a les quatre últimes y a les que les segueixen fins al *n. 46* inclusiu, la part inferior de les lletres de llur llegenda mira també cap enfora, semblantse molt en això a les monedes d'or ab la llegenda *Raimundus Comes*. Además, les monedes comtals barceloneses qu'hem descrites, moltes desconegudes d'En Heiss y d'altres per ell mal classificades, junten llur testimoni ab el dels nombrosos documents enumerats, pera justificar que no sols els com-

(1) *Monedas de los Hammudíes de Málaga y Algeciras*; article publicat al *Museo Español de Antigüedades*, t. VIII, ps. 441 a 448.

(2) *Indicador manual de la Numismática Española*, p. 303.

(3) *Numismática Catalana*, t. I, p. 24. L'article que cita del Sr. Caballero Infante, insertat a la «Revista de Valencia», t. I, té per títul: *Monedas árabes acuñadas en el antiguo reino de Valencia*.

(4) Revista y article citats, p. 418.

tes de Barcelona bateren moneda des del sigle x ençà, sinó qu'algunes de les monedes per ells fetes encunyar han arrivat fins a nosaltres, com també n'hi han arrivades y s'en conserven d'altres comtals catalanes d'aquella meteixa època, que descriurem en son lloc y que tampoc conegué En Heiss.

Els fets y els documents s'encarreguen, doncs, de desfer les dúes primeres objeccions qu'En Codera oposa a l'atribució als comtes de Barcelona d'aquestes monedes d'or. La tercera es l'única que sembla tenir un valor positiu, però pert molta força si 's té present que la diferencia de relligió, fins en aquells sigles de fe més viva qu'en altres posteriors, no va privar que 'ls moros y cristians s'aliessin sempre que 'ls convingué y que junts lluytessin contra altres prínceps cristians com ells. Ademés, l'imitació y fins la copia servil pels prínceps cristians de les monedes dels mahometans, es un fet probat, com ho diuen M. Colson, M. Longperier y M. Babelon [1], y per lo que toca a Catalunya, no solament les imitaren els comtes de Barcelona sinó aixís meteix els reys d'Aragó, com ja tenim insinuat y probarem més avall. L'exactitut de la copia, fins la de les fòrmules que teníen un caràcter relligiós més marcat, y fins per magnats que per llur caràcter sacerdotal com eren els bisbes, sembla havíen de ser més escrupulosos que 'ls comtes y reys, se desprèn del text que segueix y copiem de Ducange : «Sanè de mo-«neta miliarensi, quam in tua diœcesi cudi facis, miramur plurimum cu-«jus hoc hagas consilio : non quod injuriam facias dicto Regi (Ludovico) «si in feudis non suis fabrices, sed Regi gloriae, extra cujus dominium nec «hoc potes, nec aliud operari. Quis enim Catholicus monetam debet cude-«re, cum titulo Mahometi? quis etiam licitè potest esse alienae monetae per-«cussor ? cum nulli eam liceat cudere, nisi cui vel summo Pontificis, vel «Principis auctoritate conceditur... [2].» Si això passava ab bisbes, a mitjans del sigle XIII, clar està que l'argument d'En Codera no es decisiu, ni té la força que sembla tenir a primera vista.

En cambi, a favor d'haver sigut batudes aquestes monedes a Barcelona, hi hàn les raons següents :

1.ª El fet, probat documentalment, de que Ramón Berenguer I féu encunyar a Barcelona monedes d'or y qu'aquestes monedes s'anomenaren mancusos, com mancusos s'anomenaven també 'ls dinars aràbics.

2.ª El fet, probat també documentalment, de que, a aquestos mancusos,

(1) Véginse les nostres notes : 3.ª de la p. 47 y 2.ª de la p. 68.

(2) *Glossarium, V. Miliarensis : Epistola Clementis IV P. P. ad G. Episcopum Magalonensem anno 1266, apud Gariellum*, p. 219.

se 'ls hi donava 'l sobrenom o calificatiu de *barcelonesos*, no usat avants del temps d'aquest comte y que 's pert al pujar al trono el seu net Ramón Berenguer III.

3.ª El fet, justificat pels documents, de que, a Catalunya, l'unça d'or era estimada, avants y després del temps del meteix comte Ramón Berenguer I, en set mancusos aràbics y la meteixa unça ho era en deu dels mancusos anomenats *barcelonesos*.

4.ª El fet de que no són tan pocs els exemplars d'aquestes monedes que s'han trobat a Catalunya com se creya En Codera, y de que fins avuy no consta haverse'n trobat cap fora del territori català.

Y 5.ª El tenir aquestes monedes el pes de 1'90 gr. a 1'91 gr., molt inferior al que teníen, segons En Codera, les encunyades a Ceuta per Yahya Al-Motalí.

A més a més, tinguem present que l'encunyació d'aquestes monedes coincideix ab el período de lluytes que donà peu a les nombroses encunyacions dels reys de tayfes, y 's compendrà que podía molt bé Ramón Berenguer I imitar y fins copiar les monedes dels reys aràbics sense por a les conseqüencies qu'això pogués ocasionarli. Que, posat a ferho, copiés les de Ceuta de Yahya Al-Motalí, s'explica pel crèdit de que gosaven les monedes de Ceuta entre 'ls seus súbdits, doncs són nombrosos els documents que donen per corrents a Barcelona y son comtat els mancusos de Ceuta, y més encare quan les monedes d'or qu'encunyaven llavors els reys de tayfes eren de baixa lley, essent precisament els hammudís de Màlaga y Ceuta, segons diu En Vives, els qui al començar aquest período «prestaren el servey social de «proveir el comerç de bones monedes [1].»

Per totes aquestes raons y per lo que tenim manifestat al comentar els documents del temps del comte Ramón Berenguer I, ens creyem autorisats per afirmar que 'ls dinars descrits ab els *ns. 19* y *20* són els mancusos barcelonins de que 's parla en dits documents y en els del temps dels seus fills y successors Ramón Berenguer II y Berenguer Ramón II.

Tornant als senyalats ab el *n. 18*, de fabricació més tosca y de més difícil llegir que 'ls anteriors, sospitem que foren també encunyats a Barcelona, no sols per haverse trobat aplegats ab aquèlls en les troballes de Besalú y de Barcelona, sinó ademés per lo que 's desprèn dels documents que parlen de mancusos fabricats per Bonnom y per Eneas, moneders establerts, segons totes les probabilitats, a Barcelona, els quals no 'ls encunyaríen sen-

(1) Discurs, p. 7.

se coneixement o autorisació dels comtes, des del moment que resulta, de les escriptures, qu'era del domini públic la llur fabricació. Les dates dels aludits documents proben que Bonnom ne fabricava ja en temps de Berenguer Ramón I y qu'Eneas seguí encunyantlos en temps de Ramón Berenguer I. Qu'aquestos mancusos eren copiats dels batuts a Ceuta, ho indica d'una manera clara l'escriptura del any 1037 que califica de *ceptis* als encunyats per Eneas, y que teníen el meteix valor dels aràbics, resulta de la del any 1039 en que s'equiparen els mancusos *amoris* abs els *de manu Eneas*. Sobre això derrer no podem ser més explícits, per qu'en cap de les dúes obres més importants que s'han publicat sobre monedes hispani-aràbigues, que son les citades dels senyors Codera y Vives Escudero, se detalla 'l pes de les monedes que descriuen. De totes maneres, com ja hem fet notar, les monedes descrites al *n. 18* pesen molt més que les dels *ns. 19* y *20* y estàn ab elles en la relació de 7 : 10, qu'es la meteixa que donen els documents del nostre país com equivalencia de l'unça d'or ab els mancusos aràbics, y, ja dintre 'l regnat de Ramón Berenguer I, ab els mancusos barcelonesos.

Nosaltres creyem, per consegüent, qu'avants d'encunyarse mancusos ab la llegenda *Raimundus Comes*, se'n bateren a Barcelona per Bonnom y per Eneas sense aquesta llegenda y copiats exactament dels batuts a Ceuta per Yahya Al-Motalí, y que d'aquestes primeres encunyacions de mancusos provenen les monedes anotades ab el *n. 18*.

N. 21. En Campaner, al ocuparse d'aquesta moneda, diu que segueix l'opinió d'En Pedrals, al qual li sembla que 'l cap del anvers porta mitra, y creu probable «sea uno de los dineros que Ramón Berenguer III labró con «la plata emprestada á la Seo de Barcelona en 1148... atendida la ingeren«cia del tipo episcopal, quizás en memoria de aquel préstamo [1].» En aquest punt s'equivocaren tant En Campaner com En Pedrals, per que 'l comte que manllevà aquella plata no fou Ramón Berenguer III sinó Ramón Berenguer IV. Desgraciadament, les dúes úniques monedes d'aquesta emprempta que 's coneixen no estàn en bon estat de conservació y 'l detall de la mitra no 's veu ben clar; de totes maneres, la figura beneint no pot ser més que d'un bisbe o d'un sant, y per explicar que fos d'un bisbe no es necessari recòrrer a aquell emprèstit, per que, com ja sabem, els comtes de Barcelona teníen la moneda d'aquesta ciutat en fèu dels bisbes.

L'aparició de caps y bustos de sants a les empremptes de les monedes

(1) *Indicador manual de la Numismática española*, p. 30.

començà ja al sigle x y 'ls de bisbes al sigle xi; no tindria, doncs, res d'extrany que 's vegés un bust de bisbe en monedes de Barcelona. La llegenda repartida horitzontalment entre 'ls buyts dels braços de la creu que divideix en quatre parts l'aria de la moneda, no es freqüent, però tampoc es una novetat, perque ja la trobem a la moneda de Narbona del sigle viii atribuida al vescomte Miló [1], y en més d'una moneda bizantina de la derrera meytat del sigle x [2]. La moneda qu'estudiem té una altra particularitat y es que la creu del revers no està formada per pals més o menys groixuts en relleu, sinó per un espay relativament ample tancat entre linies rellevades y decorat ab petits triànguls que li donen l'aspecte d'una creu *calada*, com la califica En Campaner. Aquesta forma de creu, ampla ab ornaments interiors, no 's veu al monedatje feudal d'aquell temps y més aviat se sembla a algunes de les gravades al numerari bizantí [3].

El conjunt d'aquestes empremptes indica que la moneda pertany al sigle xi y que no pot ser de més ençà dels primers anys del xii. S'ha de suposar, doncs, qu'es d'un dels comtes Ramón Berenguer qui governaren Barcelona durant aquest temps, probablement del primer o del segón. Ho confirma 'l que no sigui de plata fina sinó d'un billó molt ric. Ignorem el pes dels dos exemplars que 's coneixen.

Ns. 22 a 46. Les monedes descrites ab aquestos números són totes d'una meteixa emprempta y 's poden dividir en dúes agrupacions: les unes ab llegenda que 's llegeix de dreta a esquerra, y les altres ab llegenda que 's llegeix d'esquerra a dreta.

M. Colson donà a conèixer un exemplar de cada una de les dúes agrupacions, equivocant la llegenda, potser per l'imperfecció de la reproducció o del dibuix que li varen remetre, o per mala conservació dels exemplars que li serviren pera ferlos, per qu'aquestes monedes eren raríssimes avants de la troballa de la qual aviat parlarem. M. Colson llegeix BARQINO en comptes de BARCINO, qu'es lo que diu la llegenda, y 's pregunta si seràn les monedes *de uneto*, qual encunyació s'atribueix a Alfons I. Heiss ne descriu y dibuixa quatre, dúes ab la lletra C y dúes ab la lletra Q, que sospitem són les meteixes que publicà M. Colson; les conceptúa com incertes del sigle xii y 's decanta a creure que són monedes *de uneto* de les que féu batre 'l rey Alfons I en 1180, per ser de billó y ser la de *uneto* la primera moneda de

(1) Poey d'Avant: p. 260, l. 82, ns. 1 y 2, t. II.
(2) Sabatier: t. II, p. 143, l. 48, n. 6.
(3) Sabatier: t. II, l. 48, n. 6, y l. 59, n. 1.

billó de que parlen les escriptures. Seguint a En Salat, diu que la moneda *de uneto* tenía solament una dotzava part de plata: lo meteix, a poca diferencia, que diu En Campaner, y que copià En Elías de Molins en son llibre [1].

Aquest últim, en un article que ja hem mencionat, dóna compte d'una copiosíssima troballa de monedes d'aquèstes, més de 17,000 exemplars, feta al Santuari de la Mare de Deu del Coll, diòcesi de Vic y comarca anomenada Les Guilleríes, a derrers del any 1895 o a principis del 1896, y les descriu y estudía minuciosament. Recalca 'l fet de que la llegenda en totes elles es BARCINO, les atribueix al comte de Barcelona Ramón Berenguer IV, per varies raons, entre altres per la molt poderosa de que formava part de la troballa un diner del comte Gausfret III del Rosselló (1115-1163) y, finalment, dóna noticies molt interessants de llur pes y de la riquesa de llur metall.

Diu Mossén Gudiol : «Les majors miden, unes ab altres, de 16 a 19 mi-«límetres de diàmetre y les menors ,12 o 13... El metall del qual unes y al-«tres estàn compostes, segons a primera vista s'observa, es l'anomenat billó «o sigui plata baixa ab aligació de coure. La composició aproximada del «metall de que 's tracta aquí es que, per cada 33 grams, n'hi hàn uns 13 de «plata, un poc més de 15 de lliga o aligació, y 5 d'escories; per més qu'a-«quest anàlisi no es completament exacte, permet compendre la classe de «riquesa del metall de qu'està formada la troballa. Les monedes majors, «que pesen cada una cosa de 65 centigrams, pertanyen al valor y han de «classificarse com diners; les menors són els òbols de les anteriors, ab un «pes d'uns o'33 grams cada una.»

D'aquestes noticies podem deduir : primerament, qu'en cada diner hi hà a poca diferencia, un quaranta per cent de plata fina, lo qu'exclou l'idea de qu'aquestes monedes puguin ser les *de uneto*, les quals se suposa que no teníen més que la dotzava part de plata fina; y, segonament, que la talla d'aquestos diners era, també molt aproximadament, la de cinquanta sous per lliura de plata, qu'es la meteixa que porten els documents pera les monedes del temps de Ramón Berenguer IV. Abdúes deduccions venen a confirmar l'atribució d'aquestes monedes al mencionat comte.

Per lo que toca a les empremptes, la creu cantonada y 'ls anells ocupant tota l'aria de la moneda, sense anar acompanyats de llegenda, no 'l conei-

(1) Colson : ps. 47 y 48 y l. II, ns. 15 y 16; Heiss : p. 68; Campaner : p. 303; y Elías de Molins : t. I, p. 46.

xem més qu'en un òbol comtal de Gerona. La flor de lliri ab un gran peu (que M. Colson califica d'*heràldica* y pensa equivocadament qu'es un símbol aragonés [1]), com emprempta principal y sola al camp, no s veu en cap més moneda fins molt temps després de l'encunyació dels nostres diners barcelonesos. En conjunt, aquestes empremptes poden calificarse de noves.

Les moltes variants que 's noten en aquestes monedes, demostren que se 'n feren nombroses encunyacions, y això 'ns fa creure que fou aquesta una emprempta uniforme adoptada pels dos últims comtes de Barcelona, corresponent potser les que 's llegeixen de dreta a esquerra al comte Ramón Berenguer III y les que 's llegeixen d'esquerra a dreta al comte Ramón Berenguer IV. Sería, per altra part, molt estrany que 'ls comtes de Barcelona, dels quals consta qu'encunyaren monedes des del sigle x fins a la meytat del XII, y qu'eren sens dubte els més poderosos de Catalunya, ens haguessin deixat tan poques monedes, y siguin, en cambi, més nombroses y variades les qu'han arribat fins a nosaltres dels altres comtats, algún d'ells, com el de Gerona, posseit pels meteixos comtes barcelonesos.

No hem fet menció de la moneda que publica En Salat al vol. I, l. II, n. 1 y descriu a la p. 178 del meteix volum, calificantla de morabatí d'or de taula vell o nou, per que 'l meteix Salat ja fa present qu'ell no l'havía vista, ni 'n sabía cap exemplar en cap monetari. El dibuix que 'n dóna es una invenció seva, basada en la descripció del morabatí que 's llegeix en un antic catàlec de monedes, a la qual hi afegeix les llegendes qu'al catàlec no's determinen. Aquest catàlec, atribuit a En Pere Miquel Carbonell (1490), se conserva al Arxiu de la Corona d'Aragó y 'l publica també En Salat entre els documents justificatius, n. LXV. En la part que 'ns interessa, diu : «*Mo-*«*rabatí d'or* se coneix quan es de taula nou que de la una part e de l'altra «ha una creu ab lletres gotiques, deu pesar .j. flori .viij. grans, val .xiv. «sol .x. diners a la ley de .xxij. quirats.»

El dibuix d'En Salat ha sigut reproduit per M. Colson, M. Poey d'Avant, En Heiss y d'altres [2], prenentlo 'ls dos primers com reproducció d'una moneda real, vista per En Salat, lo qu'ha fet equivocar a molts. Essent com es una moneda inventada, lo millor hauría sigut dirho aixís y no reproduir

(1) Colson : p. 47 y 48.

(2) Colson : p. 306, l. 1, n. 1; Poey d'Avant, t. II, p. 212 y l. 77; Heiss, t. II, p. [illegible], l. 77, sense número.

el dibuix, ni discutir si li correspòn el nom de morabatí o 'l de mancús, ni si s'hà d'atribuir a un o a altre comte. D'aquesta manera no s'hauría donat ocasió a qu'aquest dibuix hipotètic fos pres per ningú per copia fidel d'una peça que may ha existit.

B.- COMTAT DE GERONA

Després de la mort de Wifret el Pilós, el comtat de Gerona estigué sempre unit al de Barcelona, lo que no fou obstacle pera que disfrutessin, al menys, de llurs rendes les comteses Dona Ermessendis y Dona Almodis, per concessió de llurs respectius marits Ramón Borrell y Ramón Berenguer I. La serie cronològica dels comtes de Gerona es doncs la dels de Barcelona, y a lo dit al parlar d'aquèstos ens referim.

La primera menció de la moneda geronina 's troba a la concessió feta pel comte Sunyer, l'any 934, a l'Iglesia de Gerona y als seus bisbes, del terç de la moneda qu'a la ciutat de Gerona y son comtat s'encunyés, expressant que si 'l comte la venía, el bisbe deuría percebir la tercera part del preu, y si en alguna ocasió el comte o 'ls seus successors volguessin fer us del dret de fabricarla, poguessin ferho per mediació de llurs oficials, ab intervenció dels oficials del bisbe, els qui rebríen d'aquèlls la referida tercera part. El comte 's reservà 'l dret de jutjar als que la falsifiquessin, y declarà nul tot lo qu'ell, els seus successors o altres qualsevols fessin contra l'expressada concessió, imposant al contraventor, en concepte d'esmena, l'obligació d'entregar mil sous a la dita Iglesia [1]. Resulta d'aquest document que'l comte Sunyer, no solament donà a la Catedral y bisbe de Gerona la tercera part de la moneda que s'encunyés a la ciutat y al comtat de Gerona, sinó que li reconegué igualment el dret d'encunyarla, ab certes reserves.

L'anterior concessió fou posteriorment confirmada, primer a la confirmació general dels bens y drets de l'Iglesia geronina feta pel papa Silvestre II l'any 1002, y després a la nova confirmació dels predits bens y drets y augments d'ells, feta en 1038 ab motiu de la dedicació del temple que de nou s'havía edificat, per la comtesa Dona Ermessendis, son net el comte Ramón

(1) Apèndix; Document II.

Berenguer I, el bisbe de Gerona Pere y 'ls demés prelats presents a tan solemne acte [1].

El comte Ramón Berenguer III, en son testament del any 1131, féu, al monastir de Sant Pere de Galligans, el llegat d'una tercera part del benefici de la moneda de Gerona, fins que sos marmessors haguessin invertit en l'obra de l'iglesia del monestir la quantitat de 200 morabatins [2].

Les altres enunciatives de moneda geronina figuren quasi totes en contractes de particulars. Heus aquí un resum de les qu'hem trobat:

Sous de moneda de Gerona : en documents dels anys 953, 1110 y 1198 [3];
sous de plata geronina : en 1093 [4];
sous de plata geronina, curribile, etc. : en 1103 [5];
sous de plata, gerundense moneta ad pensum ferri : en 1108 y semblant en 1110 [6];
sous de plata, gerundensis monete : en 1109 [7];
sous de plata de diners, gerundensis monete : en 1092, 1128, 1143, 1147, 1148, 1151, 1152, 1156, 1157, 1166, 1170, 1188 y 1192 [8];
sous, gerundenses : en 1156, 1164, 1187 y 1189 [9];
sous, de diners, gerundensis monete ex .xvj. in solido : en 1128, 1129 y 1130 [10].
Diners, gerundensis monete : en 1094, 1121 y 1128 [11];
diners, de quaque moneta que currit in Gerunda gerundensem : en 1084 [12].
Pesas de denarios... vel Gerunde : en 966 [13].

(1) Cartoral Carlesmany : fs. 57-58; *Marca Hispanica* : ap. 150; *España Sagrada*; t. 43, ap. 29 bis.

(2) *Marca Hispanica* : ap. 381; P. Bofarull : *Condes rindicados*; t. 2, ps. 176-182.

(3) Monsalvatje : *Colección Diplomática del Condado de Besalú*; document 104; Cartoral Carlesmany : fs. 197-198 y 175-176.

(4) Cartoral Carlesmany : p. 225.

(5) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 78 de Ramón Berenguer III.

(6) Cartoral Carlesmany : fs. 334 y 42.

(7) Idem : f. 333.

(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 25 de Ramón Berenguer III; Cartoral Carlesmany : fs. 215, 212, 286, 337-338, 321-322, 338-339, 322, 247, 178-179, 278, 344, 209, 210; Arxiu Hisenda Gerona : fons Amer y fons Camprodón.

(9) Cartoral Carlesmany : fs. 178, 179, 273, 200 y 201; Monsalvatje : *Colección diplomática del Condado de Besalú*; document 603.

(10) Cartoral Carlesmany : fs. 283, 281 y 288.

(11) Idem : fs. 321-322, 345, 346 y 286.

(12) Idem : f. 329.

(13) *Marca Hispanica* : ap. 104.

Lliures de plata, gerundensis moneta : en 1121 [1];
lliures de plata, gerundensis : en 1065 [2].

Les equivalencies són :

.XII. denarios gerundensis monete aut .v. argenteis plata si haec moneta mutata fuerit [3].

Nou sous, *denariorum gerundensis monete et si ipsa moneta mutaretur vel violaretur quam sic efficeretur dones mihi... .ij. porcos optimos canonicales* : en 1143 [4].

.CC. sol. denariorum gerundensis monete... et si moneta peiorata fuerit vel minutata de illis .cc. sol. ad computum .v. sol. redderam... tibi et tuis morabatinis mercatarios bonos et legitimos et isti morabatini sint boni auri et pensi : en 1148 [5].

.L. sol. gerundensis moneta vel .x. morabatinos mercaders si moneta mutaretur : en 1149 [6].

Cinccents sous de moneda gironina, *et si moneta fuerit peiorata persolvam tibi ad tue posteritati de meo propio .C. morabatinos mercatores bonos et recti ponderis* : en 1156 [7].

Trescents sous, *denariorum gerundensis monete, et si moneta mutata et peiorata fuerit, reddamus vobis morabetinos boni auri et recti pensi avinaiars ad concambium .vij. sol.* : en 1167 [8].

D'aqueixos documents se'n desprèn que l'encunyació de monedes geronines, probablement pels bisbes de Gerona, 's començà poc després de la concessió que'ls hi fou feta pel comte Sunyer, per que les trobem ja mencionades al any 963, y durà fins al temps de Ramón Berenguer IV y potser fins al del rey Alfons I, ja que llur derrera enunciativa arriva al any 1192. Les causes per les quals cessà l'encunyació no consten; però presumim que serien la tendencia a reincoporarse dels drets y regalíes de la sobiranía per part dels comtes y reys, a mida qu'anaven augmentant llur poder en perjudici dels senyors, aixís laycs com eclesiàstics. Ja veurem, al descriure les monedes geronines, qu'algunes sembla que s'han d'atribuir a comtes y

(1) Cartoral Carlesmany : fs. 345-346.
(2) Arxiu Hisenda Gerona : fons Camprodón.
(3) Villanueva : vol. L ; t. 14, p. 194 y següents.
(4) Cartoral Carlesmany : fs. 337-338.
(5) Idem : fs. 338-339.
(6) Idem : fs. 117-118.
(7) Monsalvatje : document 505.
(8) Cartoral Carlesmany : 339-340.

no a bisbes. Se desprèn també dels documents extractats que les monedes que s'encunyaren al principi eren d'igual valor que les que s'encunyaven a Barcelona y Ausona, y aixís sembla indicarho 'l testament del comte Seniofret de Cerdanya del any 966; però més tart, a la primera meytat del sigle XII, teníen una quarta part menys de valor per sou, puix 16 y no 12 equivalíen a un sou.

Fora d'això, havem de fer observar solament que l'equivalencia ab els morabatins es la meteixa senyalada als documents més amunt estudiats, o sigui, set sous geronins per morabatí àrab (*avinaiar*) y cinc sous geronins per morabatí mercader. La relació dels argenços ab els diners geronins, 5 : 12, a jutjar pel pes dels diners, ens dóna un argenç de poc menys d'un gram, lo que prova que no 's tracta al document d'argenços de pes, sinó d'argenços de moneda de compte. De totes maneres, devem fer present que el pes de les monedes de Gerona conegudes es molt desigual y que, per lo meteix, es molt aventurat fundarhi cap càlcul.

Les úniques monedes qu' en aqueixa època s'encunyaren a Gerona foren els diners y llurs meytats o òbols de plata fina. Aqueixes monedes romangueren amagades y desconegudes fins fa pocs anys, quan se 'n feren tres troballes : la primera, prop de Figueres, l'any 1861 o 1862, contenía un reduit nombre de peces, de les quals En Pedrals ne donà a conèixer tres exemplars [1]; les altres dúes se verificaren als voltants de Gerona, una al pla, a ponent de ciutat, quan la construcció del ferrocarril internacional (si no estem mal informats) y la derrera a la vessant sudoest de la montanya de Montjuic, a la primavera del any 1872. El nombre total dels exemplars trobats passa de cent cinquanta. Sobre dinou dels que formaven part de la derrera troballa, escrigué una memoria a principis del any següent, 1873, En Joaquim Pujol y Santo, qui l'envià manuscrita a la Reyal Academia de la Historia [2], y sobre 'l conjunt de les trobades preparava un estudi, com ja hem manifestat, En Artur Pedrals, qui 'n tenía gravades les lámines [3]. Finalment, En Campaner les hi dedicà un paragraf molt interessant en son

(1) *Monedas acuñadas en Gerona en los siglos X y XI; Memorial Numismático Español*: t. II, ps. 264-268.

(2) *Descripción de diez y nueve monedas condales de Gerona, de los siglos X y XI, en su mayor número inéditas.* Una copia, també manuscrita, d'aqueixa Memoria regalà En Pujol y Santo a la Comissió provincial de Monuments Històrics y Artístics de Gerona.

(3) Deguèrem, a l'amistat d'En Pedrals y Moliné, un exemplar de dites lámines. Les monedes geronines en elles encloses foren més tart afegides a les ilustracions numismàtiques de l'*Historia de España* de Lafuente, editada a Barcelona pels Srs. Montaner y Simón.

Indicador [1] y En Vidal-Quadras publicà les que posseía al volum II del Catàlec de sa colecció [2]. Dels senyors Pedrals, Campaner y Vidal-Quadras, estàn tretes les que descriu En Elías de Molins [3].

Es la següent la descripció de les monedes de que tenim noticia pertanyents al

COMTAT DE GERONA

47. Anv. : SANTA MARIA, en llegenda circular; al camp, bust de la Verge, cobert ab un vel demunt del qual hi hà una creueta.

Rev. : + GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral, acabant son braç inferior en un petit peduncle; a cada un dels dos buyts superiors, un anell.

Diner; pes : 0'31 a 0'32 gr. – Vidal-Quadras; Diputació Provincial, Barcelona; Museu Gerona, etc.

Pujol y Santo : n. 3; Vidal-Quadras : n. 5230; Campaner : p. 346, tipo I; Elías de Molins : n. 1.

48. Anv. : Igual a l'anterior, però sense llegenda y ab tres anells a l'esquerra del bust, en aquesta disposició ∴.

Rev. : Igual a l'anterior; al principi de la llegenda, en lloc de creu, hi hà tres punts aixís ∴

Obol; pes : 0'14 gr.–Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 4; Campaner : p. 346, tipo I; Elías de Molins ; n. 2.

(1) Campaner : ps. 345-350.
(2) Vidal-Quadras : t. II, ps. 6, 7 y 16, l. 13.ª, ns. 2-15, y 11.ª, ns. 3-6.
(3) Elías de Molins : *Numismática catalana.*

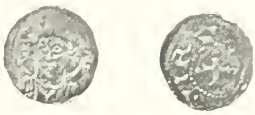

49. Anv. : Bust de Jesucrist, de cara, ab barba y nimbe, en el qu'hi hà inscripta la creu.

Rev. : ⁂ GIRVNDA; al camp, creu equilateral ab els extrems de cada un dels braços ornats ab un anell; orla de punts.

Diner; pes : 0'22 a 0'31 gr.-Diputació Provincial, Barcelona; Museu Gerona, etc,

Pujol y Santo : n. 2; Campaner : p. 347, tipo VI; Elías de Molins : n. 8.

50. *Var.* : Com el n. 49; una creueta, en lloc del cercle rodejat de punts. al principi de la llegenda.

Diner.-Vidal-Quadras.

Vidal-Quadras : t. II, n. 5235; Elías de Molins, n. 10.

51. *Var.* : Anv. y Rev. iguals al n. 49.

Obol; pes : 0'20 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Elías de Molins : ns. 9 y 11.

52. Anv. : Bust de sant. ab corona y nimbe, a la dreta; a cada costat, floreta de quatre fulles.

Rev. : ⁂ GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada: a cada un dels quatre buyts, un punt o besant.

Diner; pes : 0'22, 0'24 y 0'40 gr.-Vidal-Quadras; Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 8; Campaner : p. 347, tipo VII; Vidal-Quadras : ns. 5236 y 5237 (varietats lleugeres de mòdul); Elías de Molins : n. 12.

53. *Var.* : Anv. y Rev. com el n. 52.

Obol: pes : o'20 gr.-Diputació Provincial, Barcelona; Museu Gerona.

Elías de Molins : n. 13.

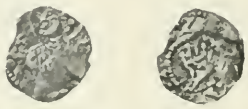

54. Anv. : Sant, de mitj cos, ab corona y nimbe, a l'esquerra.

Rev. : GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, mà dreta, vista oberta, per la palma.

Diner; pes : o'20 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Campaner : p. 346, tipo II; Elías de Molins : n. 3; Pujol y Santo la descriu equivocadament.

55. *Var.* : Igual a l'anterior. La mala conservació de la moneda impedeix entendre la llegenda. No creyem digui PACI o PACX, com li sembla a En Campaner.

Diner.-Diputació Provincial, Barcelona.

Campaner : p. 346, tipo II; Elías de Molins; n. 4.

56. Anv. : Ángel de mitj cos, nimbat, ab la mà dreta en actitut de beneir, a l'esquerra; devant d'ell y sota la mà, la lletra P.

Rev. : GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral.

Diner.-Vidal-Quadras.

Campaner : p. 347, tipo VII; Vidal-Quadras : t. II, n. 5240; Elías de Molins : n. 24.

57. Anv. : Igual al n. 56, però sense la lletra P.
Rev. : ⁂ SANCTA CRVX, entre dos cercles de punts: al camp, creu equilateral, patada, ab altra creu petita al demunt en aspa: el braç acaba ab un punt.

Diner; pes : 0'27. 0'28, 0'31, 0'38 y 0'40 gr.-Varis.

Pujol y Santo : n. 6; Campaner : p. 347, tipo VIII; Vidal-Quadras : n. 5239; Elías de Molins : n. 19.

58. *Var.* : Igual a l'anterior, però ab una creueta en lloc dels tres punts al principi de la llegenda.

Diner.-Vidal-Quadras.

Vidal-Quadras : n. 5238; Elías de Molins : n. 20.

59. *Var.* : Igual al n. 57.

Obol; pes : 0'16 y 0'18 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 6; Campaner : p. 347, tipo VIII; Elías de Molins : n. 21.

60. Anv. : GIRADA, escrit horitzontalment al centre de l'aria; sobre y sota, floró tancant la llegenda.
Rev. : ✳ SANCTA CRVX, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada.

Diner; pes : 0'24 gr.-Diputació Provincial, Barcelona; Vidal-Quadras.

Pujol y Santo : n. 9; Campaner : 347 y 348, tipo XI; Vidal-Quadras, n. 5241; Elías de Molins, n. 25.

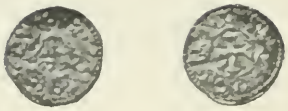

61. Anv. : Igual al del n. 60.

Rev. : ○ GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ab l'extrem del pal inferior acabat en anell.

Diner; pes : 0'28 y 0'38 gr.–Varis.

Pujol y Santo : n. 10; Campaner : ps. 347 y 348, tipo XI; Vidal-Quadras : ns. 5244, 5245, 5246 (lleugeres variants de mòdul); Elías de Molins : ns. 34, 35 y 36.

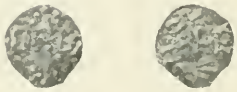

62. *Var.* : Igual al n. 61.

Obol; pes : 0'16 y 0'19 gr.-Varis.

Campaner : ps. 347 y 348, tipo XI; Vidal-Quadras : t. II, n. 5247; Elías de Molins : n. 37.

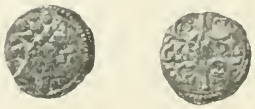

63. Anv. : Cap barbut, ab cinta o diadema, a la dreta y ocupant tota l'aria; orla de punts.

Rev. : GIRADA, en linia horitzontal, al camp; sobre y sota, un ram o floró com al n. 60.

Diner; pes : 0'34 y 0'35 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 11; Campaner : p. 347, tipo X; Vidal-Quadras : t, II, ns. 5242 y 5243; Elías de Molins : ns. 26 y 27.

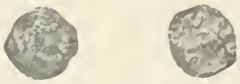

64. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol (?); pes : 0'15 y 0'21 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.
Pujol y Santo : n. 12; Elías de Molins : n. 29.

65. Anv. : Com el del n. 63.
Rev. : ⁘ GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ab un punt al extrem de cada un dels braços.
Diner; pes : 0'22 y 0'28 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.
Campaner : p. 347, tipo IX; Elías de Molins : n. 30.

66. *Var.* : Igual al anterior; ⁘ en lloc de ⁘ al principi de la llegenda.
Diner.-Diputació Provincial, Barcelona.
Elías de Molins : n. 31.

67. *Var.* : Igual al n. 65. El cap, a l'esquerra.
Diner; pes : 0'22 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.
Pujol y Santo : n. 7; Campaner : p. 347, tipo XI; Elías de Molins : n. 31 (?).

68. Anv. : Creu equilateral, patada, que s'aixampla al mitj de cada un dels braços, ocupant tota l'aria; sobre, en aspa, una altra creu quals braços acaben en tres punts o fulles.
Rev. : ...GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp. T.
Obol; pes : 0'17 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.
Campaner : p. 345, tipo V; Elías de Molins : n. 5.

69. Anv. : Arbre superat d'una creueta, ocupant tota l'aria; orla de punts.

Rev. : GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada.

Diner; pes : 0'27 y 0'36 gr.-Vidal-Quadras: Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 14; Campaner : p. 347, tipo IV; Vidal-Quadras : n. 5233; Elías de Molins : ns. 19 y 20.

70. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol; pes : 0'20 y 0'23 gr.-Vidal-Quadras; Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 14; Campaner : p. 347, tipo IV; Vidal-Quadras : n. 5234; Elías de Molins, ns. 16 y 18.

71. Anv. : Balances equilibrades, ocupant tota l'aria; a esquerra y dreta de l'agulla y entre 'ls platets, la llegenda $^{ST}_{IV}{}^{VM}$; sota, al mitj del exergue, un anell; orla de punts.

Rev. : ∘°∘ GIRVNDA, en llegenda circular; al camp, creu equilateral; orla de punts.

Diner; pes : 0'24 y 0'35 gr.-Varis.

Pedrals : ps. 264 y 265, l. VII, n. 2; Pujol y Santo : n. 1; Campaner : p. 346, tipo III; Vidal-Quadras : t. II, n. 5231; Elías de Molins : n. 6.

72. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol; pes : 0'16 y 0'17 gr.-Vidal-Quadras; Diputació Provincial, Barcelona.

Campaner : p. 346, tipo III; Vidal-Quadras : t. II, n. 5232; Elías de Molins: n. 7.

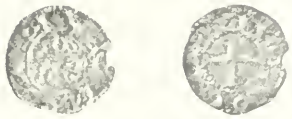

73. Anv. : + RAMVN, entre dos cercles de punts; al camp. cinc punts en creu, interpolats ab quatre anells.

Rev. : ○ GIRVNDA, entre dos cercles de punts; al camp. creu equilateral gran y patada.

Diner; pes : 0'42 y 0'45 gr.-Varis.

Pedrals : l. VII, p. 265; Pujol y Santo : n. 19; Campaner : p. 348, tipo XII; Vidal-Quadras : t. II, n. 5335; Elías de Molins : n. 39.

74. Anv. : Com el n. 73, però sense llegenda.

Rev. : Creu equilateral, patada, ab una punta al extrem de cada un dels braços; doble orla de punts.

Obol; pes : 0'13 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Pujol y Santo : n. 18; Campaner : p. 348, tipo XII; Elías de Molins, n. 38.

75. Anv. : Bust, de cara, ab corona, quals raigs acaben en perles, de la que baixa una punta, també perlada, a un y altre costat de la cara, ocupant tota l'aria: orla de punts.

Rev. : Creu equilateral, patada, ocupant tota l'aria; a cada un dels buyts que queden entre 'ls quatre braços de la creu, les lletres R ‖ A ‖ MV ‖ N, respectivament; orla de punts.

Diner; pes : 0'40 gr.-Vidal-Quadras; Diputació Provincial, Barcelona; Museu Gerona.

Pujol y Santo : n. 18; Campaner : p. 348, tipo XV; Vidal-Quadras : t. II, n. 5336; Elías de Molins, n. 37.

76. Anv. : Molt semblant al n. 75.
Rev. : Creu equilateral, patada, ocupant tota l'aria; a cada un dels quatre buyts, un anell; orla de punts.

Obol; pes : 0'16 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.

Campaner : p. 348, tipo XV; Elías de Molins : ns. 9 y 10.

77. Anv. : RAMVN, en llegenda circular; al camp, cinc punts en creu interpolats ab quatre anells; orla de punts.
Rev. : Creu doble o patriarcal; dels braços transversals majors penjen *alpha y omega*.

Fragment (restituit per En Francesc Viñas y Serra). Campaner : p. 348, tipo XIII; la menciona equivocada En Pujol y Santo al parlar de la que senyala ab el n. 15.

78. Anv. : Cap, a l'esquerra, ab diadema, quals extrems penjen per derrera y acaben en una perla, ocupant tota l'aria.
Rev. : Creu doble o patriarcal; dels braços tranversals majors penjen *alpha* y *omega*; sobre, un anell; ocupa tota l'aria y està tancada dins d'una orla de punts.

Diner; pes : 0'30, 0'34, 0'35, 0'38 y 0'44 gr.-Varis.

Pedrals : p. 265, l. VII, n. 14; Pujol y Santo : n. 15; Campaner : p. 348, tipo XIV; Vidal-Quadras : t. II, n. 5337; Elías de Molins : ns. 40 a 45.

79. *Var.* : Igual al n. 78.

Obol; pes : 0'12 y 0'20 gr.–Varis.

Pujol y Santo : n. 16; Campaner : p. 348, tipo XIV; Vidal-Quadras : t. II, n. 5338; Elías de Molins : n. 46 a 48.

80. *Var.* : Igual al n. 78; de la boca del cap surt com una mena d'àngul, aixís >.

Obol; pes : 0'24 gr.–Vidal-Quadras.

Campaner : p. 348, tipo XIV; Elías de Molins : n. 49.

El pes de les anteriors monedes, com hem dit, resulta molt desigual, fins el de les que tenen el meteix tipu, lo que s'explica per les variacions que degué sofrir la talla durant el transcurs de prop de tres sigles de la llur encunyació. Aqueixa desigualtat fa molt difícil y de vegades fins impossible distingir els diners dels óbols en les monedes d'aquells tipus entre 'ls quals no hi hà altra diferencia que la del pes. De totes maneres, el pes dels òbols es un xic més regular que 'l dels diners y, en general, fluctúa entre 0'16 grams y 0'20 grams. Malgrat lo reduit de llur pes, les monedes geronines d'aquesta època, tenint present que són de plata fina o ab poquíssima lliga, si es qu'alguns exemplars ne tenen (no sabem que se n'hagi assajat cap), y qu'al menys des de la primera meytat del sigle XII setze diners valíen un sou, resulten de més valor intrínsec que les barcelonines dels dos derrers comtes, que pesen 0'65 grams, però tenen un 60 per 100 de lliga o, lo que 's lo meteix, contenen solament 0'26 gr. de plata fina.

Si l'antiguitat d'aqueixes monedes degués ser apreciada exclusivament pel llur major o menor pes, reputaríem com les més antigues les senyalades ab els *ns. 72, 73, 77, 79, 74, 56, 70, 68*, etc., però altres criteris numismàtics semblen contradir aqueixa classificació, com indicarem al ocuparnos de les empremptes que s'hi presenten.

Ns. 47 y 48. El cap de la Verge, de cara, y coberta ab un vel, el trobarem també en monedes del comtat de Besalú. Aquesta emprempta, descone-

guda a la numismàtica feudal, la creyem imitació del monedatje bizantí de mitjans del sigle x. Sa presencia, a les monedes de Gerona, s'explica per ser santa María la titular de l'iglesia catedral geronina, a la qual fou feta, en 934, la donació del comte Sunyer de qu'hem parlat. L'emprempta del revers, creu equilateral rodejada de llegenda circular, fora d'algunes diferencies accidentals de dibuix, era d'us general en aquells temps. La colocació de punts y anells dintre 'ls buyts que queden entre sos braços, té son origen al numerari carolingi.

Ns. 49, 50 y 51. El bust de Jesucrist, de cara, nimbat, y ab la creu inscripta al nimbe, tampoc se troba a la numismàtica feudal; com el de la Verge, es una imitació del monedatje bizantí, al qual feu sa aparició avants que 'l derrer. A les monedes geronines no es possible precisar quin d'aqueixos dos tipus precedí al altre.

Ns. 52 y 53. Hem calificat de bust de sant el que 's veu en aqueixes monedes, perque rodeja son cap un nimbe, qu'als temps a que nostra moneda correspòn no 's veu may a Occident en caps de prínceps o magnats. Es molt possible que representi a sant Feliu Africà, martre geroní, per que, a més de nimbe, porta corona, recort potser de la que la tradició suposa deixà 'l rey Recaret al sepulcre del sant, y també per que degué revivar la devoció al meteix el fet d'haver estat trobat son sepulcre pel bisbe de Gerona Miró (970-984). Noms y imatjes de sants figuren en monedes, particularment italianes, des del sigle IX, y els trobem a Catalunya en monedes episcopals d'Ausona.

Ns. 54 y 55. El sant gravat al anvers d'aqueixes monedes està caracterisat pels meteixos atributs qu'ostenta 'l de les anteriors; es, per tant, probable que representi també a sant Feliu. Al revers, en lloc de la creu carolingia cantonada de punts, que 's veu a les anteriors, hi hà al camp una mà dreta oberta. El dibuix d'aqueixa mà no té cap parescut ab les mans en actitut de beneir representades en altres monedes; opinem, no obstant, que representa la destra de Deu, com emblema de son poder. Una mà de dibuix igual se troba en una moneda aquitana atribuida per Poey d'Avant al duc Bernat Guillem (984-1010), qui califica aqueix tipu d'excepcional y anòmal y diu qu'es de difícil explicació [1]. Ab dibuix semblant la trobarem en monedes de Besalú.

Ns. 56 a 59. Una figura nimbada, però sense corona y ab trajo diferent del qu'usa la de les monedes qu'acabem d'estudiar, se presenta en aqueixes

(1) *Monnaies féodales de France* : t. II, ps. 71 y 72 y l. 58, n. 18.

altres monedes geronines, extenent la mà dreta, com pera beneir: En Puigl y En Vidal la califiquen d'àngel, per qu'en alguns exemplars s'hi distingeix derrera d'ella una ala: a les peces ben conservades s'hi veu un caputxó, *cucullus*, penjant de la capa. La lletra P, posada devant de la figura en un exemplar de la colecció Vidal, podría indicar que 's tracta de sant Pere, en quin cas ens explicaríem sa representació a les monedes de Gerona pel llegat a favor del monastir de Sant Pere de Galigans, situat en aqueixa ciutat, fet pel comte Ramón Berenguer III. Si la figura representa un àngel, podría ser sant Miquel, qui tenía una capella just a la catedral, com se llegeix al testament del comte Borrell : *Sancto Michahel qui est infra domum Sanctae Mariae sedis Gerundae* [1], y que des de molt antigament fou considerat com el guardador de la ciutat, tenint després capella propria a la Casa del Concell, com la tingué aiximeteix a Barcelona, y allavors la lletra P faría relació al bisbe de Gerona Pere Roger, germà de la comtesa Dona Ermesendis. L'actitut d'aqueixa imatge es molt semblant a la del àngel representat en algunes monedes de Besalú.

La llegenda del revers en algunes d'aqueixes monedes no es GIRVNDA, sinó SANCTA CRVX, lo qu'ha fet opinar a algú que poden pertànyer a Barcelona, per ser la Santa Creu el títol de la Catedral d'aqueixa ciutat; però son dibuix, estil y fàbrica son idèntics als de les que porten la llegenda GIRVNDA, juntes s'han trobat unes y altres y, per fi, reunides en una meteixa moneda trobem les dos predites llegendes, com pot veure's a la senyalada ab el *n. 60*.

Ns. 60 al 62. Lo que caracterisa aqueixes monedes es l'emprempta del anvers. Tenen la llegenda geogràfica escrita horizontalment al centre de l'aria, omplint els segments superior y inferior d'aquèixa uns florons o rames decoratives que tanquen al propri temps el rètol. De llegendes disposades horitzontalment se 'n veuen a les monedes ja des del començ de l'època carolingia; però no coneixem al monedatje feudal altres monedes que les geronines, a les quals el rètol estigui tancat entre dos florons y ompli tota l'aria. Més tart, a derrers del sigle XII, trobem una emprempta no igual però sí molt semblant en una moneda qu'En Heiss atribueix a Alfons IX de León [2]. Es de notar qu' a la *n. 60*, la llegenda del revers es SANCTA CRVX, com a les de l'emprempta anterior, y a les *ns. 61* y *62* es GIRVNDA com al anvers. Aqueixa circomstancia proba que llur respectiva emissió

(1) Bofarull : *Los Condes de Barcelona vindicados*; t. I, ps. 176 y 177.
(2) Heiss : t. I, p. 21, l. III, n. 3.

va ferse ab poc temps de diferencia. Igual observació 's pot fer respecte de les monedes

Ns. 63 y 64, que mostren al anvers un cap d'home, descobert y barbut, cenyit el front ab una cinta o diadema, y qual revers es la llegenda geogràfica GIRVNDA, escrita horitzontalment y tancada entre dos florons de dibuix exactament igual al que presenten les monedes del tipu anterior. La relació entre unes y altres y llur emissió immediata y successiva es, a nostre parer, evident.

Ns. 65, 66 y 67. En aqueixes monedes, que tenen al anvers un cap igual a les dels *ns. 63* y *64*, el revers es el normal de quasi totes les monedes geronines que 'ns han ocupat, això es, creu al camp y al entorn la llegenda GIRVNDA entre dos cercles de punts. Respecte al cap del anvers, es de notar la particularitat d'ocupar tota l'aria de la moneda. Ab disposició semblant sols coneixem alguns dels caps de sant Martí qu'apareixen a les antigues monedes de l'abadía de Sant Martí de Tours, entre les quals n'hi hàn qu'arriven fins als derrers del sigle IX, y que prompte donaren origen al tipu barbre conegut per *chinonés* [1]. En dites monedes, el cap de sant Martí no porta nimbe, però una llegenda més o menys abreviada indica sa representació: a les geronines el cap figurat tampoc porta nimbe y no hi hà cap llegenda qu'aclareixi sa representació. De bustes y caps de sants, reys y bisbes se'n troben al numerari reyal y feudal des de llurs comencements, encara que no ab abundancia; al feudal predominen al principi els de sants, y els de prínceps y magnats no fan llur aparició fins el sigle XII, apart de molt rares excepcions, entre les que s' hi hà de comptar una moneda comtal d'Empuries. Ens inclinem, de consegüent, a pensar que 'l cap figurat en nostres monedes es d' un sant, potser el del meteix sant Feliu de qu'hem parlat.

N. 68. No tenim noticia d'altra moneda qual anvers sigui igual al de la present; n'hi hà, principalment bizantines, que tenen alguna semblança, però en cap el dibuix es en son conjunt tan ornamental ni l'emprempta omple tota l'aria. El revers presenta la singularitat de tenir substituida la creu del camp per la lletra T, que tampoc coneixem més qu'en una moneda comtal d'Urgell de començos del sigle XII, a la qual dita lletra va acompanyada de les gregues *alpha* y *omega* com pera testificar que significa lo meteix que la creu. Aquest significat li donaven els fidels durant els primers sigles del cristianisme. Per son estil y fàbrica aqueixa moneda 'ns sembla més antiga que la d'Urgell atribuida al comte Pere Ansúrez.

(1) Poey d'Avant : t, I, p. 220, l. 31, n. 1.

Ns. 69 y 70. La semblança entre l'emprempta del anvers d'aquèixes monedes ab l'arbre cimat de creu que 's troba a les aragoneses y navarres des de Sanxo III (1000-1035), es evident y la noten En Pujol y Santo y En Campaner. Aquest últim diu qu'aquell arbre monetari «sembla imitació del que «dibuixen les monedes aragoneses; aquèstes el començaren a usar al si«gle XI; no sembla regular donar més antiguitat a les peces gironines que 'l «contenen [1].» La moneda d'Ausona ab la llegenda abreviada *Raimundus Berengarius*, que mostra també aquesta emprempta y que no pot ser anterior a Ramón Berenguer I, ens obliga a atribuir dites monedes a la segona meytat del sigle XI o a principis del XII.

Ns. 71 y 72. Són un dels tres tipus que donà a conèixer En Pedrals com procedents de la troballa de Figueres. En opinió d'aquèst, els caràcters de les llegendes permeten atribuirles al sigle X. No encertà a llegir la llegenda del anvers [2]. En Pujol y Santo acceptà pera aquesta llegenda la lectura IVSTVM, *just*, proposada per En Francesc Viñas, y segueix respecte de la seva antiguitat a En Pedrals, colocantles al cap de les encunyacions geronines. Nosaltres conceptuem que les monedes d'aquest tipu no pogueren ser emeses avants que les dels tipus fins aquí descrits y en especial que les que contenen imatjes de sants, que no coneixía En Pedrals al escriure son article, y quals caràcters paleogràfics no difereixen dels d'aquestes monedes; ens fundem principalment en que la creu del revers no està voltada d'un cercle de punts que la separin de la llegenda, com ocorre en totes les monedes geronines de que 'ns hem ocupat, y en qu'aquesta creu tendeix a engrandirse y arriba a ocupar tota l'aria de les monedes encunyades posteriorment.

La lectura IVSTVM, donada a la llegenda que rodeja les balances en equilibri, la jutjem encertada y complement del significat d'aquèixes, fent alusió a la legalitat del pes de les monedes. Aquesta representació, o sigui la de les balances, es única que sapiguem a la numismàtica mitjeval y sa presencia a les monedes geronines obeeix al meteix ordre d'idees que feu gravar en altres monedes de dita època, com per exemple en les conegudes de Melle, els instruments usats pera llur fabricació [3].

Ns. 73 y 74. D'aqueixes dúes monedes, la segona, qu'es un òbol, se distingeix de la primera, qu'es un diner, en que no porta llegenda y en la for-

(1) *Indicador manual de la Numismática Española* : p. 349.
(2) *Memorial Numismático Español* : ps. 264 a 268.
(3) Poey d'Avant : t. II, p. 5, l. 62, ns. 7 y 8.

ma de la creu més semblant a la que 's veu a les monedes ja descrites, essent, la del diner, de traços més llarcs, rectilinis y prims com els mostren les monedes posteriors; en tot lo demés, els tipus són els meteixos. En Pedrals, al estudiar el diner (una altra de les monedes de la troballa de Figueres), hi veu, tant per son tipu com per ses llegendes, una imitació servil de la moneda de Melgueil ab l'emprempta inamovible del monograma odònic, qu'usaren sos comtes des del sigle XI, y la créu encunyada en aqueix sigle pel comte Ramón Berenguer I, opinió que segueix En Campaner. En Vidal, en son Catàlec, l'atribueix a Ramón Berenguer IV, a nostre entendre ab més acert, ja que tant el caràcter de les lletres, més clares y llegibles que les de les monedes melgorienses, com llur estil en general, revelen ser, sinó l'última, una de les últimes monedes comtals encunyades a Gerona.

Es de notar, en aquesta moneda, la llegenda RAMVN, que no pot referirse a cap bisbe, perque, com observa també En Pedrals, «fins l'any 1112 «no veyem ocupada la seu geronina per un bisbe Ramón, qual govern durà «tan sols pocs mesos, no tornant a ocuparla un altre del seu nom fins al «1177.» Aquesta moneda degué, doncs, ser encunyada per un comte. Cridem l'atenció sobre aqueix fet, per que des de la segona meytat del sigle XI, per lo menys, se nota entre 'ls comtes catalans la tendencia a incautarse una altra vegada de la fabricació de la moneda, com ja fèrem notar al parlar de la del comtat de Barcelona y com notarem també al ocuparnos de la del comtat de Besalú.

Ns. 75 y 76. El bust, de cara, que 's veu al anvers d'aqueixes monedes, porta una mena de corona radiada y perlada, molt semblant a la qu'ostenten els emperadors y altres individuus de la familia imperial a les monedes bizantines del temps de Justiniá y del de sos successors. L'imitació del numerari de Bizanci, qu'en aqueixes y altres monedes catalanes dels sigles X y XI s'observa, es una conseqüencia de l'influencia bizantina o be oriental que predominava en altres branques del art a Catalunya, especialment en l'esculptura y pintura, durant aquells sigles, influencia que judiciosament ha fet notar Mossén Gudiol en ses *Nocions d'Arqueología sagrada catalana* [1].

El revers es també fundamentalment el meteix; una creu patada de traços rectilinis llarcs y prims ocupant tota l'aria com en les més modernes monedes comtals de Barcelona qu'hem estudiades. Se distingeixen, no obstant, el diner y l'òbol en qu'aquèst té la creu cantonada ab anells com les precitades

(1) Vegi's principalment el cap. XXIX, ps. 342 a 352.

monedes, mentres que 'l diner la té cantonada ab la llegenda R A M N distribuida als quatre buyts. El nom de *Ramon*, per les raons exposades al parlar de les monedes *ns. 73 y 74*, sols pot referirse a un comte, no essent fàcil precisar quín sigué aquèst dels varis que s'anomenaren Ramón: en nostre concepte aqueixes monedes són del sigle XII y es probable siguin anteriors a les senyalades ab els *ns. 73 y 74*: ens inclinem, per lo meteix, a atribuirles al comte Ramon Berenguer III.

Encare que no continguin la llegenda GIRVNDA, tenim per indubtable que foren encunyades en aqueixa ciutat, perque totes les conegudes formaven part de les troballes de monedes geronines qu'hem ressenyades y llur pes concorda ab el de les altres d'aquell epígraf que constituíen les dites troballes.

N. 77. D'aqueixa moneda sols se'n conserva un fragment, el suficient pera suplir lo qu'hi falta, com ho feu el numismàtic geroní En Francesc Viñas (de qui es el dibuix qu'acompanyem), si 's posa atenció a que son anvers es quasi 'l meteix que 'l de la moneda descrita ab el *n. 73* y son revers igual al de la moneda descrita ab el *n. 78*. Es, doncs, una moneda intermitja qu'indica la successió en l'emissió de les citades monedes y, per contenir el nom RAMVN, ajuda a la classificació de les últimes d'aquèstes.

Ns. 78, 79 y 80. Per lo qu'acabem de dir sobre 'l fragment de la moneda *n. 77*, el cap que 's veu en nostres monedes pertany a un comte. La diadema o cinta ab els extrems penjant per derrera del cap es freqüent a les monedes des del temps del Baix Imperi. La creu patriarcal o doble acompanyada de les lletres *alpha* y *omega*, es també un tipu imitat del numerari bizantí. En Pedrals, al descriure les monedes de la troballa de Figueres, de les que formava part el diner *n. 78*, l'atribueix al sigle X; En Campaner la descriu en últim lloc, y En Vidal l'atribueix a Ramón Berenguer IV. La relativa abundancia dels exemplars d'aqueix tipu, especialment a la troballa de Gerona del any 1872, fa presumir qu'eren les qu'ab major abondancia corríen quan fou amagat el tresor y, per lo meteix, qu'eren, llavors, les derrerament encunyades: per aquesta raó les posem també al últim lloc y les atribuim als derrers anys del regnat de Ramón Berenguer IV.

La successió cronològica de les monedes del Comtat de Gerona, qu'havem apuntat, la donem solament com conjectural, y es molt probable que mereixi ser rectificada. Havem procurat, no obstant, aprofitar totes les noticies que sobre d'elles ens ha sigut possible reunir.

Del conjunt de les monedes geronines se desprèn que n'hi hàn d'evidentment episcopals, les que deuen reputarse com les més antigues, y que tam-

bé n'hi hàn de comtals, les que si bé 'l text de la donació del comte Sunyer permet creure que podíen haver sigut encunyades coetaniament o sens perjudici de continuar l'encunyació d'aquèlles, es lo més probable que no començaren a fabricarse fins a mitjans o derrers del sigle XI.

L'abundancia d'encunyacions que posa de manifest la diversitat de tipus y el nombre de varietats d'aqueixes monedes, proven que les encunyacions se feren en petites quantitats y a mida que la conveniencia ho exigía, cambiant quasi en totes elles les empremptes, ja que, com hem dit a l'Introducció, els procediments llavors usats per la fàbrica de la moneda eren molt imperfectes y obligaven sovint a obrir nous encunys pera substituir els que s'inutilisaven.

També podría explicar dita abundancia y diversitat de tipus, la possible coetanitat de monedes reyals y comtals, a la que poc hà ens hem referit. L'existencia de varis obradors de moneda en una meteixa ciutat o en un meteix territori no es un fet inusitat, y la numismàtica feudal n'ofereix més d'un exemple [1].

C.-COMTAT DE BESALÚ

Des de la mort de Wifret el Pilós, la genealogía dels comtes de Besalú es com segueix :

Miró (898-928). Fou fill de Wifret y 'l succeí als comtats de Cerdanya, Conflent y Besalú, pagus de Berga y altres territoris. Se casà ab Ava, de qui tingué quatre fills, que foren tots comtes de Besalú, com se dirà.

Wifret (928-957). Segón fill del comte Miró. S'ignora si fou casat. Se li atribueix la fundació del monestir de Sant Pere de Camprodón. Morí a mans de varis magnats de son comtat rebelats contra ell.

Seniofret (975-967). Comte de Cerdanya, germà gran de Wifret. Venjà

(1) Poey d'Avant : t. I, p. 219. «A Tours il y eut deux ateliers qui opérèrent simultanément, celui des comtes et celui de l'abbaye de Saint-Martin.»

la mort d'aquèix, castigant als rebelats, y governà 'l comtat de Besalú fins a sa mort.

Miró (978-984). Germà dels dos anteriors, fou comte de Besalú a la mort de Seniofret. Era sacerdot, y en 970 fou promogut al bisbat de Gerona. Estigué en guerra ab el comte de Barcelona Borrell, no sabem perquè. Fundà o restaurà 'l monestir de Sant Pere de Besalú y després la colegiata de la meteixa vila, a la que donà l'iglesia de Sant Vicents y Sant Genís. Assistí al concili romà del any 980.

Oliva (984-990). Germà dels tres anteriors. Fou comte de Cerdanya a la mort de Seniofret, y de Besalú després de la de Miró. L'any 988 se tancà al claustre. De sa muller, Dona Ermengarda, tingué varis fills; d'ells heretà 'l comtat de Besalú y els Estats de Vallespir, Fenollet, Sant y Perapertusa.

Bernat I (988 a 1020), per sobrenom *Tallaferro*. En 1003 se verificà la consagració de l'iglesia del monastir de Sant Pere y Sant Prim, de la vila de Besalú. En 1016 estigué a Roma ab sos fills Guillem y Wifret pera gestionar la creació del bisbat de Besalú, que conseguí a favor del derrer de sos fills; al tornar, portà una preciosa reliquia del *Lignum Crucis*. En 1017, tenía 'l senyoriu de les valls de Ripoll y Sant Joan de les Abadesses. En 1020, any de sa mort, guerrejava ab el comte Huc d'Empuries en defensa dels drets del comte de Rosselló Gausfret. De sa muller, Dona Toda, filla, segons se creu, del comte de Barcelona, tingué nombrosa descendencia. Son fill heretà 'l comtat de Besalú y 'ls Estats qu'hi estaven incorporats.

Guillem (1020 a 1052), anomenat el *Gros*. Estigué associat al govern ja en vida de son pare. Per mediació de son oncle Oliva, bisbe de Vic, acabà les qüestions entre 'l comte d'Empuries y 'ls comtes de Rosselló y de Besalú. Assistí, en 1041, al concili de Tuluges, al qual fou establerta la treva de Deu. Feu donació, a l'iglesia de Sant Genís, Sant Miquel y Sant Esteve de Besalú, de la reliquia del *Lignum Crucis* que son pare havía portat de Roma. De sa muller, Dona Adela o Adalez, va tenir a Guillem y a Bernat, els quals el succeiren.

Guillem II (Trunus) y Bernat II (1052 a 1066). Se suposa qu'aqueixos dos comtes governaren junts el comtat de Besalú fins a la mort del primer. En 1055 fou consagrada l'iglesia del castell de Besalú. Hi hà qui creu que Gui-

llem morí assessinat. Aqueix comte 's casà ab Estefanía, de qui tingué un fill, qui fou més tart comte de Besalú.

Bernat II (1066 a 1097). Quedà sol aqueix comte al govern, per la mort de son germà Guillem. Acabà ses tasques a Besalú, baix la salvaguarda d'aqueix comte, el concili reunit a Gerona, qual celebració s'havía tingut de sospendre. Restaurà l'iglesia de Santa María de Besalú. Fou fet cavaller de l'Iglesia romana, a la que s'obligà a satisfer el cens de cent mancusos d'or. De sa esposa, Dona Ermengarda, no tingué fills.

Bernat III (1097 a 1111). Era fill dels comtes Guillem II y Estefanía, y al arribar a la major edat fou associat al govern per son oncle Bernat II. Se casà en 1107 ab Dona María, filla del comte de Barcelona Ramón Berenguer III. Tingué ab aqueix comte varis tractes, en virtut dels quals sos Estats devíen passar al de Barcelona en el cas, qu'esdevingué, de morir sense fills. En sa virtut, en 1111, el comtat de Besalú fou incorporat al de Barcelona.

Entre 'ls documents que mencionen la moneda del comtat de Besalú, es el més important l'escriptura del 9 de Setembre del any 1075 que publicà 'l bisbe Marca [1]. El comte Bernat II hi reconeix tenir la moneda de Besalú en feu o benefici de Deu, del Sant Arbre de la Creu y de Santa María, a qual iglesia, situada tocant als murs de Besalú, l'havía cedida son pare Guillem, y li donà 'l delme de dita moneda, o sigui de son lucre, tant de la d'or com de la de plata, pera que la posseís sense contradicció perpetuament, ab prohibició pera ell, pera sos successors y pera l'abat de dita iglesia, de vendre, cambiar, donar en feu o en cens, o de qualsevol altra manera enagenar dit delme, el qual vol que resti constantment en poder de l'iglesia de Santa María; aquesta donació fa a Deu, al Sant Arbre de la Creu, a santa María, a sant Genís y als demés sants, quals reliquies són en dita iglesia, en concepte d'almoyna y pera remey de l'ànima de son pare, de la de son germà Guillem y de la de tots sos parents y pera 'l de la seva propria y remissió de sos pecats [2]. D'aqueix document resulta que 'l comte Guillem el Gros havía donat la moneda de Besalú a l'iglesia de Santa María, no sabem ab quines condicions, per que 'l document en que 's conté la donació, no s'ha

(1) *Marca Hispanica* : ap. 283, col, 1163.
(2) Apèndix; Document X.

trobat encara, però es de suposar, per lo que diu Bernat II, que se'n prolongué la fabricació en feu de dita iglesia, ja qu'aquest derrer reconeix tenir la moneda de Besalú en feu. Se 'n dedueix també que, avants de la donació del comte Guillem, la moneda era propria dels comtes y no l'havíen enagenada des del moment que Guillem ne disposà. Aqueixes conclusions són d'interés per lo que tindrem ocasió d'exposar més endevant.

Heus aquí un resum de les demés enunciatives qu'hem trobat, referents a les expressades monedes:

Sous de moneda de Besalú : en documents dels anys 969, 1119, 1127, 1139, 1151, 1154, 1171, 1173, 1175, 1177 y 1198 [1];

sous de diners de moneda de Besalú : en documents de 1095, 1133 y 1167 [2].

Diners de Besalú : en documents de 990, 1065 y 1107 [3].

Les equivalencies són:

Cada unça val un auri y cinc mancusos? moneda de Besalú : en 1104 [4].

Les unces d'or a les que 's refereix aqueixa derrera enunciativa, són sense dubte d'or de Valencia, del que parla avants el document que la conté, que, com sabem, valíen dos *aureus*, prenent aqueixa paraula com sinònima de mancusos o morabatins aràbics, això es, com monedes d'or corrents, equivalentes a set mancusos d'or de Valencia. Si una unça del dit or valía en moneda de Besalú un auri y cinc mancusos, resulta que valía un mancús y mitj d'or de Valencia més qu'en moneda de Barcelona, prenent la paraula *nuinncos*, qu'En Monsalvatje fa seguir d'interrogant, per expressiva del mot *mancusos* o de la seva abreviatura, o, lo qu'es igual, qu'onze sous moneda de Besalú valíen catorze sous moneda de Barcelona a la data del document.

Les demés enunciatives justifiquen que, al menys des del any 969, els comtes de Besalú encunyaren moneda, y qu'es molt difícil afirmar d'una manera categòrica que cessés l'encunyació de moneda en aqueix comtat de seguit de la seva unió ab el de Barcelona en 1111: per qu'encare qu'aixís ho faci presumir lo que 's diu al usatje *Cunctis pateat*, ja citat, y també el no conèixer's cap moneda del dit comtat que pugui reputarse posterior a Bernat III, són molt nombroses les transaccions que continuaren fentse en

(1) Monsalvatje : *Colección diplomática*, ns. 155, 494, 548, 558, 569, 564 y 577; Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 218 y 278 de Ramón Berenguer III y 232 y 279 de Ramón Berenguer IV.

(2) Monsalvatje : *Colección diplomática*, n. 13, t. I, Besalú; Arxiu Corona Aragó : pergamí n. 39 de Ramón Berenguer III, 21 de Ramón Berenguer IV, y 52 d'Alfons I.

(3) Monsalvatje : *Colección diplomática*, ns. 103 y 576; Arxiu Curia Girona : Cartoral Carlesmany, fols. 305 y 306.

(4) Monsalvatje : *Colección diplomática*; n. 397.

moneda de Besalú, des del any 1111 al 1198, governant ja 'l rey Pere I, qu'es la derrera de que tenim coneixement.

Es curiosa la noticia que dóna una escriptura del any 1295, senyalada per En Monsalvatje [1], de la troballa als fonaments del castell de Melany d'un òbol de plata de moneda de Besalú. La troballa més copiosa de monedes comtals de Besalú va ferse pel Maig del any 1869 prop del castell de Rocabertí, en direcció de la Junquera y del camí reyal de França; la formaven un centenar de peces, de les quals trenta una pogueren ser examinades pel distingit numismàtic y arqueòlec de Perpinyà M. Antoine Puiggari, qui, apropòsit d'ella, escrigué la *Note sur des monnaies seigneuriales de Besalu et de Roussillon trouvées près de la Junquera*, que vegé la llum pública en 1899 [2]. Aqueixa nota 'ns serà de molt profit pera la descripció y estudi següent de les monedes del

COMTAT DE BESALÚ

81. Anv. : Bust de la Verge, de cara, cobert ab un vel que porta demunt del front una creueta; al voltant, la llegenda SANCTAMARIA.

Rev. : Dins d'orla de punts, creu ampla, vorejada d'un filet en relleu, qu'ocupa tota l'aria; inscrita en pal, la llegenda CR·VX, y en banda, SAN·CTA, repartida als quatre buyts que queden entre 'ls braços de la creu, y en disposició circular, la llegenda BI-SIL-DV-NO.

Diner; pes : 1'10 gr.–Vidal-Quadras; Rómul Bosch y Alsina.

Salat : t. III, l. 3, n. 4; diu que la posseía En Cabanes y pesa 20 grans; Heiss : t. II, p. 140, l. 89, n. 3: Campaner : ps. 323 y 324; Vidal-Quadras : n. 5254; Puiggarí : p. 11, l. n. 8.

(1) Monsalvatje : *Colección diplomática*; n. 1094.
(2) Perpignan, Imprimerie Ch. Latrobe, 1899.

82. *Var.* : Anvers y revers iguals a l'anterior.

Obol.-Rómul Bosch y Alsina.

Elías de Molins menciona l'exemplar que fou d'En Artur Pedrals.

83. Anv. : Imatge de sant, a l'esquerra, vestida ab el palium, beneint ab la mà dreta y aguantant ab l'esquerra un bastó qu'acaba en creu; sobre la mà dreta, S; sota, R; orla de punts.

Rev. : Mà dreta, oberta, ocupant tota l'aria, ab un punt de relleu al mitj de la mà, y ab començ del vestit a la munyeca; al voltant, en llegenda circular començant per baix, BISILDVNO; orla de punts.

Diner: pes : 0'65 gr.-Vidal-Quadras; Rómul Bosch y Alsina y altres.

Salat : t. I, p. 269, l. 4, n. 5; diu que pesa 20 grans?, y la posseíen els PP. Jaume Pasqual y Joan Izquierdo; Heiss : p. 140, l. 89, n. 1; Campaner : ps. 323 y 324; Monsalvatje : ps. 153 y 154, n. 1; Vidal-Quadras : ns. 5254, 5256 y 5257.

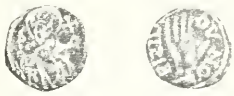

84. *Var.* : Igual a l'anterior; la llegenda, BISILDVNO, ab la S girada.

Diner.-R. Bosch y Alsina.

Puiggarí : p. 9, n. 6.

85. *Var.* : Igual al n. 83; la llegenda, BISIDV, ab la S girada, y comença a llegirse per la part superior dreta.

Diner. - J. Torrellas, Gerona.-Inèdita.

86. *Var.* : Igual al n. 84.

Obol.-Rómul Bosch y Alsina.-Inèdita.

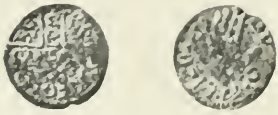

87. Anv. : Creu, ab la llegenda CRVX SANCTA inscrita en igual forma y disposició que la del revers del n. 81; repartida entre 'ls quatre buyts, la llegenda circular BR-NR-DS-CO, començantse a llegir per l'espay superior de l'esquerra.

Rev. : Mà dreta, oberta, y llegenda iguals a les del revers del n. 84.

Diner (li falta un bocinet): Monsalvatje, Gerona; Vidal-Quadras.

Puiggarí : ps. 8 y 9; Campaner : p. 323; Vidal-Quadras : n. 5258; Monsalvatje : p. 154, n. 2; Salat : t. I, p. 169, l. 4, n. 6; Heiss : p. 140, l. 89, n. 2. Els tres derrers la porten equivocada.

88. *Var.* : Igual al n. 87; la llegenda, BR-NR-DS-CO, comença a llegirse per l'espay superior dret.

Diner.-Puiggarí, Perpignan.

Puiggarí : ps. 8 y 9, n. 1.

89. *Var.* : Igual al n. 87; un punt, junt als angles d'intersecció

dels braços de la creu; la llegenda circular comença a llegirse per l'espay inferior dret: la llegenda del revers, BISILDVNO, ab la S girada.

Diner.-Puiggarí, Perpignan.

Puiggarí : ps. 8 y 9, n. 2.

90. *Var.* : Igual al n. 87.

Obol ?.-Puiggarí, Perpignan

Puiggarí : ps. 8 y 9, n. 4.

91. *Var.* : Igual al n. 87; les lletres de la llegenda inscrita en la creu estàn invertides, VLNVSXARO; la llegenda del revers, BISI..DVNO, ab la S girada.

Diner.-Puiggarí, Perpignan.

Puiggarí : ps. 8 y 9, n. 3.

Les descrites monedes, per llurs tipus, poden dividirse en tres agrupacions, qu'estudiarem per separat : les que tenen al anvers el cap de la Verge, les qu'hi mostren l'imatje d'un sant y les qu'ostenten la llegenda BR ‖ NR ‖ DS ‖ CO, *BeR NaR ·DuS COmes*.

Ns. 81 y 82. De l'emprempta del anvers d'aqueixes monedes n'hem parlat al ocuparnos de les del comtat de Gerona. En Puiggarí hi veu també una copia de les monedes bizantines y encara que reconeix que pogueren servírleshi de model monedes anteriors al emperador d'Orient Miquel VII, s'inclina a que son copiades de les d'aquèst o de les de Romanus Diògenes (1067-1078), per creure que no es admissible una tant gran influencia bizantina en nostre país avants del sigle XI [1]. L'emprempta del revers, nova

(1) «En la comparant aux monnaies byzantines de Michel Ducas et Romain Diogènes (1067-1078), qui portent comme elles l'image de la Sainte Vierge, on est frappé de l'identité

també a la numismàtica feudal, l'estima 'l meteix Puiggarí, creyem encertadament, com una representació de la Vera-Creu. La presencia d'una y altra emprempta a les monedes de Besalú, s'explica per ser Santa María la titular de l'iglesia a la que 'l comte Guillem I donà la moneda del comtat y per venerarshi la reliquia de la Vera-Creu, *Lignum Crucis*, que 'l meteix comte, ab sa muller Adela, donà a la dita iglesia l'any 1025. Posteriors a aqueixa data y anteriors al any 1074 en que 'l comte Bernat II s'incautà altra vegada de la moneda del comtat, diu En Puiggarí qu'han de ser aqueixes monedes. Nosaltres les creyem dels primers anys del govern del comte Guillem I y les tenim per les més antigues de les descrites, per ser de major pes y de millor estil y fàbrica que les restants y, ademés, per no haverne aparescut cap exemplar a la troballa de la Junquera, qual contingut formaven monedes de dates posteriors. La moneda de Gerona ab la meteixa emprempta del cap de la Verge, es molt probable que sigui anterior a la de Besalú, y lo que diguèrem d'ella y d'altres les quals empremptes son imitades de les de les monedes de Bizanci, comprova que l'influencia bizantina era ja molt accentuada a Catalunya, al menys des de derrers del sigle x, època en la que 's fa freqüent la representació del Salvador y la de la Verge al numerari oriental.

Ns. 83 a 86. En la descripció del anvers d'aqueixes monedes no hi hà conformitat. En Salat, qui 'n coneixía dos exemplars y els dibuixà y descrigué per primera vegada, vegé a l'esquerra del sant y derrera sa espatlla una ala, y no notà la presencia de cap lletra devant de l'imatge. Al descríurela y comentarla, opina que representa l'arcàngel sant Miquel, «aludint «l'imatge... al monastir de Sant Genís y Sant Miquel Arcàngel, com se ti«tula a la butlla de Gregori V, que solicità Bernat comte de Besalú, publi«cada pel bisbe Marca [1].» Els qui les han publicades ab posterioritat, dibuixen el sant també ab ales y el califiquen d'àngel, indicant En Heiss que devant hi hà gravada la lletra B (que presum ser la inicial del nom *Bernardus*), y En Vidal, en son Catàlec, ne porta, ademés de la mencionada per En Heiss ab la lletra B, altres ab la lletra S y ab les lletres S. R., la primera demunt y l'altra dessota de la mà del sant. En Puiggarí no veu l'ala en cap exemplar dels dos qu'examinà, y demunt la mà dreta hi troba la lletra

---

iconographique des têtes : même expression des traits, même agencement du voile orné d'une croix au-dessus du front. Il y a là quelque chose de plus qu'une ressemblance fortuite. J'y vois, quant à moi, un véritable emprunt.» Puiggari : *Note sur des monnaies seigneuriales de Besalu et de Roussillon*; p. 18.

(1) Salat : *Monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, ps. 269 y 270.

S, y dessota la lletra P, per lo qual hi llegeix *Sanctus Petrus* y atribueix a sant Pere l'imatge representada. L'escassetat d'aqueixes monedes y la defectuosa conservació d'algunes d'elles explica les diferencies d'apreciació qu'acabem d'anotar. Nosaltres n'havem vist y examinat atentament quatre exemplars [1], en dos dels quals se veu clara la S demunt la mà dreta del sant, y la R dessota, vegentse, encara qu'imperfectament en un d'ells uns traços derrera l'imatge que 's poden pendre per una ala. Deduim, dones, qu'es dubtós si l'imatge té o no ales, y que les lletres que hi hàn devant són una S y una R, deguentse a la mala conservació d'algunes de dites monedes el qu'en unes estigui borrada la lletra S, y el qu'en altres la R hagi estat presa per una B o per una P, o se sembli a una B o a una P. En conseqüencia, l'imatge representada no es sant Miquel, com proposava En Salat, ni sant Pere, com opina En Puiggarí, sinó sant Rafel. Aqueix sant tenía un altar, construit y dotat pel comte-bisbe Miró, a l'iglesia de Sant Vicents de Besalú, el qual, junt ab aqueixa iglesia, fou donat pel meteix bisbe a la de Sant Genís y Sant Miquel Arcàngel, ab motiu d'establirshi una canònica agustiniana pel comtes Oliva y Ermengarda [2]; en aqueixa meteixa iglesia s'hi erigí més tart l'efímera sèu bisbal de Besalú pel comte Bernat I, y, unida a la de Santa María, rebé de Guillem I la reliquia del *Lignum Crucis*, que son pare havía portat de Roma en 1016 o 1017, y la moneda del comtat. La presencia de sant Rafel a les monedes de Besalú queda ab això explicada, sense que sigui obstacle a sa representació 'l fet de que l'imatge representada a les monedes aguanti ab la mà esquerra un bastó crucífer, per qu'al numerari bizantí són varis els àngels representats aguantant una creu en disposició semblant.

Respecte a la mà oberta que forma l'emprempta del revers, En Puiggarí opina que sols pot ser la de sant Prim, quals reliquies, diu, seguint a En Domènec, foren dipositadas a l'iglesia de Sant Pere en 970, en temps de Ramón Borrell III comte de Barcelona y de Besalú. El text d'En Domènec es de molt poca autoritat, com ho reconeix el meteix Puiggarí; y conté l'error manifest d'adjudicar al comte de Barcelona Ramón Borrell el comtat de Besalú, que may posseí. Sospitem que 'l fonament principal de l'opinió d'En Puiggarí reposa en l'atribució a sant Pere de l'imatge del anvers, per guardarse les reliquies de sant Prim a l'iglesia de Sant Pere de Besalú.

(1) Dos a la colecció d'En Rómul Bosch y Alsina, de Barcelona, y els altres dos a les coleccions d'En Francesc Monsalvatje y En J. Torrellas, de Gerona, respectivament.

(2) Monsalvatje : *Besalú*, t. II, ap. XIII, p. 244.

resultant aixís establerta una mena de relació entre les representacions del anvers y del revers d'aqueixes monedes. Mes, no existinthi la representació de sant Pere, no té raò de ser la de la mà de sant Prim, molt més si 's té en compte que l'iglesia y monastir de Sant Pere de Besalú res tingueren que veure ab la moneda de dit comtat, ja que 'ls comtes no la donaren a aquesta iglesia sinó que la cediren a la de Santa María, Sant Miquel y Sant Genís, com tenim manifestat. Dita mà, qu'En Salat califica de foradada y que millor sembla clavada, conceptuem que representa, com la que figura a les monedes de Gerona, la dreta del Salvador, que bé pogué ser representada atravessada per un clau.

La significació que proposem de les empremptes d'aqueixes monedes exclueix els fonaments en que s'apoya En Puiggarí pera fixar sa encunyació entre l'any 970, data en que se suposen dipositades a l'iglesia de Sant Pere de Besalú les reliquies de sant Prim, y el 1025 en que les reliquies de la Vera-Creu foren donades a l'iglesia de Sant Genís y Sant Miquel pel comte Guillem I, y s'avé millor ab l'antiguitat que les hi permet senyalar la troballa de la Junquera. En efecte, de les trenta monedes de la dita troballa, estudiades per En Puiggarí, sols dúes són del tipu que 'ns ocupa; les vint y nou restants són vuyt d'elles del comte Gausfret II de Rosselló, y vint y una dels comtes Bernat II o III de Besalú. Les més abundants y en gran proporció són, doncs, les derreres, y es natural y llògic qu'elles fossin les que corríen al temps d'amagarse 'l tresor; les menys nombroses són les de les empremptes de sant Rafel y la mà, y també es natural y llògic conceptuar que procedeixen d'encunyacions anteriors, però bastant properes pera que 'n quedessin encara en circulació algunes peces; les que no figuren a la troballa, deuen reputarse, necessariament, o com desaparescudes ja de la circulació o com no encunyades encara. Ara bé, les pertanyents a un o altre dels comtes Bernat II o Bernat III no poden ser anteriors al any 1052 y més probablement al any 1070, dates respectives del congovern de Guillem II y Bernat II y del començ del govern exclusiu d'aqueix derrer comte; les de l'emprempta de la Verge havíen desaparescut de la circulació, ja que no pogueren ser encunyades ab posterioritat als dits comtes; queden, doncs, solament les de l'emprempta de sant Rafel y la mà com intermitjes d'unes y altres, o sigui com pròximament anteriors a les que tenen la llegenda *Bernardus Comes* y posteriors a les de l'emprempta de la Verge. Aqueixes monedes són, de consegüent, o dels derrers anys del temps de Guillem I, o de l'època del congovern dels comtes Guillem II y Bernat II, qu'es lo que creyem més probable.

Ns. 87 a 91. Les empremptes, tant del anvers com del revers, d'aqueixes monedes, ens son ja conegudes y no cal insistirhi: a un costat tenen la Vera-Creu en forma y disposició exactament iguals a la del revers de l'emprempta de la Verge, y al altre costat la mà del Salvador, oberta y clavada, igual a la que mostra el revers de les de l'emprempta de sant Rafel. Lo que les distingeix principalment y afirma llur caràcter de comtals, es la llegenda qu'ostenten entre 'ls braços de la creu. BR-NR-DS-CO : *Bernardus Comes.*

En Salat, qui fou el primer qui les donà a conèixer, no 'n vegé més que un exemplar mal conservat, lo que féu que suplís malament la predita llegenda suposant que devía dir *Bisilduno*, error copiat per En Heiss, En Monsalvatje y d'altres. Les monedes procedents de la troballa de la Junquera esvairen aqueix error, y En Campaner, En Vidal, En Elías y derrerament En Puiggarí, la llegeixen y transcriuen tal com en realitat se presenta gravada a les monedes.

En Puiggarí les creu posteriors al any 1074, en l'inteligencia de qu'en aqueix any el comte Bernat se reincorporà 'l dret d'encunyar la moneda del comtat: atribueix, doncs, aqueixes monedes al comte Bernat II. Però, atenent a l'alteració sensible en un de dits òbols de la puresa dels caràcters, puresa molt notable en tots el demés, que més aviat acusa 'l començ del sigle XI que son final o 'ls primers anys del sigle següent, creu qu'aqueix tipu se perpetuà, usantlo també son successor Bernat III. Acceptem l'opinió d'En Puiggarí, confirmada, al nostre entendre, per les nombroses varietats de les monedes d'aqueix tipu que 's coneixen, les quals acusen repetides encunyacions de les meteixes, potser fins després de l'unió del comtat de Besalú al de Barcelona en 1111, si es que llavors no cessà l'encunyació de monedes al comtat de Besalú, conforme diguèrem que fan dubtarho 'ls documents que 'n justifiquen la circulació encara l'any 1198, això es, vuytanta set anys després de realisada dita unió.

Per més qu'En Puiggarí califica d'òbols totes aqueixes monedes, la major part són diners. Els òbols coneguts són molt escassos y llur mòdul es generalment de 10 a 11 milímetres.

Totes són de plata fina : entre les del derrer tipu sembla haverhi alguns exemplars ab lliga. D'or no se n'encunyaren, o al menys no se 'n coneix cap.

D.- COMTAT DE CERDANYA

Fins ara no 's coneixen monedes dels comtes de Cerdanya, però d'alguns documents se 'n desprèn que se n'encunyaren. Pera ajudar a la classificació de les qu'ab el temps se puguin descobrir, donarem una abreviada cronología d'aquestos comtes :

Miró (898-928). Comte de Cerdanya y Besalú, fill de Wifret el Pilós.

Seniofret (928-967). Fill de Miró, comte de Cerdanya y després de Cerdanya y Besalú.

Oliva (967-990). Germà de Seniofret, comte de Cerdanya y després també de Besalú.

Guifret (988-1043). Fill d'Oliva; fundà 'l monastir de Sant Martí de Canigó; tingué varis fills de la seva esposa, Dona Guisla, dels quals Bernat y Berenguer s'anomenaren comtes de Berga; el succeí son fill gran

Ramón (1043?-1068). De la seva esposa, Dona Adala, tingué, a més d'altres fills, a Enric, qui fou vescomte; l'heretà el més gran, Guillem Ramón.

Guillem Ramón (1068-1095). Se casà ab Dona Isabel y en segones nupcies ab Dona Adela, anomenada també Sanxa, filla del comte de Carcassona y de Rangarda de La Marca; ne tingué 'ls fills Guillem Jordà y Bernat, qui 'l succeiren.

Guillem Jordá (1095-1109). Morí sense fills. En 1101 féu testament ab motiu de marxar a Terra Santa (ont morí l'any 1109), fent hereu del comtat al seu germà Bernat, a qui, en cas de morir sense fills, substituí el seu oncle Enric, a aquèst el comte de Besalú y, en últim terme, el comte de Barcelona.

Bernat Guillem (1104-1117). Germà de Guillem Jordà; governava 'l com-

tat, titulantse *cònsul de Cerdanya*, en 1104; més tart se titulà comte; morí en 1107.

En virtut de les substitucions disposades al testament de Guillem Jordà, el comtat de Cerdanya ab els seus anexes quedà unit al de Barcelona en 1117. Hi alegà drets Guillem de Salsa, potser fill o descendent del vescomte Enric; però en 1134 ne féu renuncia a favor del comte de Barcelona Ramón Berenguer IV.

Els documents que parlen de monedes a que més amunt hem fet referencia, se redueixen als dos següents : una escriptura de venda, pròximament del any 990, *propter pretium solidos .iiij. bergitanos*, citada per mossén Gudiol [1], y una altra de la meteixa classe, citada per En Miret y Sans, del any 1038, el qual preu foren *solidos .lx. cerdanos in res valentem* [2]. Es veritat que la paraula *sous* expressa una moneda imaginaria y no efectiva, però els calificatius *bergitanos* y *cerdanos* hi estàn posats pera puntualisar la classe de sous de que 's tracta als respectius documents, o sigui pera determinar el preu de lo que 's venía, per que, no referintse 'ls documents al pes sinó al valor dels sous, aquèstos que, com sabem, representaven una suma de dotze diners, havíen de ser de valor diferent segons fós major o menor el valor intrínsec y legal dels diners que 'ls componíen. Perxò creyem que 'ls documents apuntats justifiquen que 'ls comtes de Cerdanya bateren moneda propria.

Degueren començar a encunyarla al temps del comte Oliva o del seu sucessor Guifret, al qual correspòn el més antic dels dos documents citats; però no avants, per que no 's compendría que 'l comte Seniofret, al fer testament l'any 966, hagués ordenat als seus marmessors l'entrega al monastir de Sant Pere de Cluny de *pesas decem de denarios Ausonae aut Barcinonae aut Gerundae*, si ell hagués encunyat moneda als comtats que li pertanyíen.

El final de les encunyacions el marca l'usatje *Cunctis pateat*, pel qual el comte Ramón Berenguer III declara introduir al comtat de Cerdanya la moneda seva jurada ab sa propria mà. D'aquest usatje se 'n desprèn, ademés, qu'al comtat de Cerdanya hi corría altra moneda avants d'introduirhi la de

(1) Apèndix; Doc. XI. *Las monedas episcopals vigatanas* : Vic, 1896, p. 8; ab referencia a les notes y apuntacions del canonge Ripoll, t. 13 y al Arxiu Capitular de Vic, cap. 6, n. 2005.

(2) *Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà*, a les «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona; t. VIII, fascicle II, ab referencia al Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell; perg. n. 155.

Barcelona 'l comte Ramón Berenguer III, resultant aixís comprobades les indicacions que 'ns donen les escriptures del any 990 y del any 1038.

Hem considerat els sous *bergitanos* com sous de diners batuts pels comtes de Cerdanya, per que 'l pago o comarca de Berga, des dels comencements del sigle x, formava part integrant del comtat de Cerdanya y es molt possible que Berga fos el lloc ont s'encunyaren les monedes del comtat o al menys ont començaren a encunyarse. No creyem probable que 'ls vescomtes de Berga, dels quals se parla ja a mitjans del sigle x [1], batessin moneda propria, per qu'en cap altre comtat català els vescomtes s'atribueixen aquesta facultat, y si 'ls vescomtes de Cardona n'encunyaren, ja veurem qu' ho feren per les circomstancies especialíssimes en que fou creat el senyoriu de Cardona a favor de la familia que després portà aquell nom.

E.-COMTAT DE ROSSELLÓ

Considerem el Rosselló com una part integrant de Catalunya, per que, a més de l'identitat de raça dels pobladors d'aquèll y d'aquèsta, qu'acusen ja les monedes ibèriques, estigué des del principi de la reconquesta íntimament unit ab els comtats que s'establiren a la Marca d'Espanya, fins al punt que Sunyer, tronc de sos comtes hereditaris, era al acabament del sigle IX comte d'Empuries y del Rosselló, continuant units aquestos dos comtats en sa descendencia fins a la mort de Guifret o Gausfret en 991, qui els dividí entre 'ls seus fills. Més tart, al extingirse la linia dels seus comtes, el Rosselló passà a formar part del regne d'Aragó y després del seu derivat el regne de Mallorques, reincorporantse al d'Aragó en temps del Cerimoniós, pera no tornar a separarse'n fins que Felip IV el cedí a França.

(1) Al interessant travall del senyor Miret, citat en la nota precedent, s'hi dóna la següent cronología dels vescomtes de Berga :

Onofret : mitjans del sigle x.
Bardina : mencionat del 1003 al 1018.
Dalmau : del 1028 al 1060.
Bernat Dalmau : del 1067 al 1086.
Dalmau Bernat : del 1093 al 1112.
Guillem : del 1130 al 1183.

En 1199 Ramón vengué 'l vescomtat al rey.

Una tant llarga comunitat d'interessos y de relacions ha deixat, naturalment, rastre a la llenga, a l'historia, a les costums y al dret del Rossellò, que formen una sola cosa ab l'historia, la llenga, el dret y les costums de Catalunya, y n'ha deixat també a la numismàtica rossellonesa, íntimament lligada ab la catalana y ab la qual formà un sol cos durant moltes centuries.

La numismàtica del Rosselló ha sigut estudiada a conciencia en un llibre publicat en 1854 per M. Aquiles Colson, al qual sols s'hi han d'afegir les monedes descobertes ab posterioritat y les noticies y documents que s'escaparen a la seva diligencia. Per lo que toca a les monedes comtals, ens serà de molta utilitat la nota publicada per En Puiggarí sobre la troballa de monedes feta a la Junquera, de la qual ja hem parlat més amunt, y també les noticies que 'ns han proporcionat els nostres amics de Perpinyà En Joseph Massot y En Joseph Puig sobre una troballa de monedes del comte Gausfret III, de la qual no coneixem ni la data ni 'l lloc.

Començant pel comte Sunyer, contemporani de Wifret el Pilós, la cronología dels comtes del Rosselló es tal com segueix :

Sunyer. Era comte de Rosselló y d'Empuries a derrers del sigle IX. Se casà ab Dona Ermengarda, de la qual tingué entre altres fills, a Benció y a Gausbert, qui 'l succeiren.

Benció. Fill de Sunyer. Tenim d'aquest comte molt poques noticies. Se casà ab Dona Gordiana, senyora d'Elna, de la qual no tingué fills. Morí 'l día primer de Setembre del any 916.

Gausbert (916-927). Germà de Benció, comte igualment de Rosselló y Empuries. Restaurà l'iglesia de Sant Martí d'Empuries. Estigué casat ab Dona Trudegardis. El succeí 'l seu fill

Guifret o Gausfret (927-991). Comte d'Empuries, Rosselló y Peralada, senyor de Colliure y de Banyuls. Se casà ab Dona Ava. Repartí 'ls seus Estats entre 'ls seus fills : Huc, pera qui foren els comtats d'Empuries y de Peralada, y Gelabert, a qui tocà el comtat de Rosselló; establí entre 'ls dos algún condomini, lo que portà sovint baralles entre 'ls dos germans y entre 'ls llurs respectius descendents.

Gelabert I (991-1008). Al morir aquest comte, en 1008, el seu fill y successor Gausfret era encara molt jove.

Gausfret II (1008-1068). Aprofitantse de la poca edat d'aquest comte, el seu oncle Huc, mal content per la divisió feta pel comte Guifret, tractà d'usurparli 'ls drets que li pertanyíen, promoguentse una lluyta entre 'ls comtes d'Empuries y del Rosselló, en la qu'intervingueren a favor d'aquest últim els comtes de Besalú Bernat y Guillem y a la que posà terme 'l bisbe Oliva. Assistí 'l comte Gausfret a la consagració de l'iglesia de Sant Joan de Perpinyà en 1025 y al concili de Tuluges en 1041.

Gelabert II (1068-1102). Era fill de Gausfret. Concertà un tractat, en 1085, ab el comte d'Empuries, en el qual aquèst li reconegué 'ls drets que tenía sobre 'ls comtats de Peralada y Empuries. En 1102, junt ab la seva muller, Dona Estefanía, fundà un capítol a l'iglesia de Sant Joan de Perpinyà. L'heretà 'l seu fill

Gerard I (1102-1115). Anà a la creuada acompanyant a Guillem de Tolosa y 's distingí als sitis d'Antioquía y Jerusalem. Tornant de Terra Santa, marxà ab Ramón Berenguer III a l'expedició contra les Balears.

Gausfret III (1115-1163). Essent encara molt jove quan morí son pare, governà 'l comtat sota la tutela d'Arnau Gausfret, qui usà també 'l títul de comte de Rosselló. Des del any 1130 governà sol. Morí en 1163.

Gerard II (1163-1172). Fill de Gausfret; en 1147 se deya vescomte de Rosselló. Confirmà en 1162 els usatjes y costums de la vila de Perpinyà, que tenía en senyoriu en vida del seu pare. En son testament del any 1172, trovantse sense fills y d'acort ab els seus súbdits, deixà 'l seu comtat de Rosselló y tots els drets que pogués tenir sobre 'ls de Peralada y Empuries al rey Alfons I d'Aragó.

Poques són les mencions de moneda rossellonesa que podem afegir a les aplegades per M. Colson, però una d'elles, al nostre entendre, es ben interessant, per que s'anticipa de molts anys a la primera donada per aquest numismàtic, que correspòn al temps de Gelabert II y al any 1088, y además per que dóna una indicació del valor o de la talla de la moneda rossellonesa al temps en que fou redactat el document. Aquesta menció 's troba en una escriptura de manlleuta d'uns masos de la vila de *Maneolis* (Rosselló), feta pel comte Gelabert y el seu fill Gausfret a Ponç Bliguer y a la seva esposa Uliardis, per la quantitat de «*centum solidos de rossels mascu-*

los sine ingan» y ab la condició de que «*si rosselli affollaverint, reddamus nos prescripti debitores... tale moneta que minus non valeat de ista quadraginta et .iiij. solidos ad libra de plata* [1].» Desgraciadament, aquest document no porta data, però essent els comtes qui 's comprometen *Gelabert junt ab el seu fill Gausfret*, no pot haverhi dubte de que 'l Gelabert del qual se parla es el primer d'aqueix nom, el qual tingué un fill anomenat Gausfret, qui fou son successor al comtat de Rosselló, mentres que Gelabert II no sabem hagués tingut cap fill anomenat Gausfret, per que qui ho fou y l'heretà 's digué Girart. El contracte, per consegüent, es anterior al 1008, data de la mort del comte Gelabert I, de qual fill, Gausfret II, com veurem, se coneixen monedes. Respecte a la talla o valor de la moneda de Rosselló en aqueix temps, diu 'l document qu'era la de quaranta quatre sous per lliura de plata, o sigui dos sous més que la dels diners qu'encunyà a Barcelona 'l comte Ramón Berenguer I.

Heus aquí un resum de les demés enunciatives :

Sous de Rosselló : en documents dels anys 1101, 1103, 1127, 1128, 1139, 1143, 1145, 1153, 1154, 1157, 1161, 1165, 1166, 1167, 1169, 1170, y 1172 [2];

sous de moneda de Rosselló : en 1102, 1112, 1117, 1123, 1142, 1145, 1153 y 1161 [3];

sous de diners rossellonesos : en 1088, 1095, 1101, 1114, 1148, 1160 y 1169 [4];

sous, moneta Perpiniani : en 1115 [5].

Diners de Rosselló : en 1112 [6];

diners de moneda de Rosselló : en 1130 [7].

Les equivalencies són :

En 1112, la lliura de plata fina de Perpinyà valía seixanta sous de diners del Rosselló [8].

(1) Arxiu Corona Aragó : pergamí original n. 118 de Ramón Borrell; el donem per apèndix.

(2) Colson : ps. 237-244, ns. V, VII, XII, XIII, XVI, XVIII, XIX, XXI, XXIII, XXV, XXVI, XXVIII, XXX, XXXI a XXXVI, XXXVIII a XLI.

(3) Colson : ns. VI, VIII, XI, XVII, XX, XXIV, XXVII y XXIX; Arxiu d'Hisenda de Gerona : fons Camprodón; Arxiu Corona Aragó : perg. n. 195 de Ramón Berenguer III.

(4) Colson : ns. I a IV, IX, XXII y XXXVII; Arxiu Corona Aragó : perg. n. 347 de Ramón Berenguer IV.

(5) Colson : n. X.

(6) Colson : n. VIII.

(7) Colson : n. XIV.

(8) Colson : p. 33.

En 1118, la lliura de plata fina de Perpinyà era, a pes de ferro, de vint y un sous [1].

En 1128, dotze diners de Magalona valíen tretze diners de Rosselló [2].

En 1143, un morabatí d'Espanya valía set sous y mitj rossellonesos [3].

En 1156, un morabatí *mercader* valía cinc sous y quatre diners melgorienses [4].

En 1166, un morabatí *ajarius* valía set sous y mitj barcelonesos [5].

En 1166, tres morabatins d'or *marini vel melechini*, a pes de Perpinyà, valíen vint y cinc sous rossellonesos, o sigui vuyt sous y quatre diners cada un [6].

Nota M. Colson, fundantse en el document del any 1115, que la moneda comtal rossellonesa devía encunyarse a Perpinyà, y afegeix que la seva fabricació may degué ser abundant, per que, als temps en que més circulava, als documents rossellonesos s'hi troba citada ab més freqüencia qu'ella la de Melgueil. Aqueixa derrera moneda es també mencionada ab alguna freqüencia en documents de Catalunya, particularment als dels comtats de Cerdanya y de Besalú.

Fixantnos en les equivalencies, resulta que la talla dels diners rossellonesos, que com hem vist era de 44 sous per lliura de plata fina al principi del sigle XI, havía aumentat fins a 60 sous per lliura en 1112, essent en una y altra època quelcom més grossa que l'usada en l'elaboració de les monedes del comtat de Barcelona. Les monedes comtals roselloneses teníen, per consegüent, menys valor intrínsec que llurs coetanies barcelonines, com en teníen també menys que les melgorienses, segons ens ensenya el document del any 1128. Aqueix menor valor explica la diferencia de les respectives equivalencies ab els morabatins àrabs y els mercaders que determinen els documents dels anys 1143, 1156 y 1166. Del document del any 1156 se 'n desprèn qu' en dit any la moneda barcelonesa era de més valor que la de Melgueil, resultant que seixanta quatre diners melgorienses equivalíen a seixanta diners barcelonins. Finalment, el document del any 1118 justifica la divisió de la lliura monetal en vint y un sous, divisió que 'ns havíen donat ja l'usatje *solidus aureus* y la nota posada al testament de Dona Guisla, comtesa de Cerdanya.

Passem a la descripció de les monedes pertanyents al comtat de Rosselló.

(1) Monsalvatje : Colecció Diplomàtica : document n. 435.
(2) (3) (4) (5) y (6) Colson : p. 33.

COMTAT DE ROSSELLÓ

92. Anv. : + GOSFRIDVS CO, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral formada per quatre triangles o tascons units per la punta.

Rev. : Al camp y dins d'una orla de punts, la llegenda ROSCI LONI; en cada un dels quatre buyts que deixa la creu formada per la llegenda, una estrella de cinc o més raigs; orla de punts.

Diner de plata o de billó molt ric.-Artur Pedrals.

Inèdit.

93. *Var.* : Igual al n. 92; la llegenda del revers es aixís : ROSCI LONI

Diner de plata.-Puiggarí, Perpinyà.

Puiggarí : n. 12.

94. *Var.* : Igual al n. 92; la llegenda del revers es aixís : ROSCI LOLII

Diner de plata.-Puiggarí, Perpinyà.

Puiggarí : n. 9.

95. Anv. : + GOSFRIDVS. Lo demés, igual al n. 92.

Rev. : Igual al n. 92.

Diner de plata.-Puiggarí, Perpinyà.

Puiggarí : n. 11.

96. *Var.* : L'anvers com el n. 95 y el revers com el n. 94.

Diner de plata.-Puiggarí, Perpinyà.

Puiggarí : n. 10.

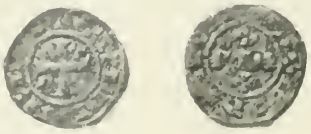

97. Anv. : + GVIRARD..., entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada en el segón buyt de A y en el tercer d'*omega*.

Rev. : + ROSCILIONIS, entre dos cercles de punts y començantse a llegir al centre de la dreta; al camp, PTA en disposició horitzontal; sobre y sota, una creueta.

Diner de billó ric.-Diputació Provincial, Barcelona.

Pedrals : «Historia de España» de Lafuente; Campaner : ps. 329 y 331.

98. Anv. : + GVINARD CO: la llegenda comença a llegirse per baix. Lo demés, igual al n. 97.

Rev. : + ROSILIONIS, entre dos cercles de punts; la llegenda acaba al centre del costat dret; al camp, PETR, en disposició horitzontal; sobre y sota, una creueta.

Diner de billó ric.-J. Prats, La Bisbal.

«Revista de Gerona», any XIV, n. IV, p. 98; Campaner : p. 331.

99. Anv. : + GAVFREDVS, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada al segón de ♀ y al tercer de ♀.

Rev. : + ROSHIONVS, entre dos cercles de punts y començant a llegirse per baix; al camp, creu alçada, a l'esquerra, C/M; a la dreta, ♀.

Diner de billó; pes : 0'80 gr.-Varis.

Poey d'Avant : t. II, l. 76, n. 14; Colson : p. 199, l. I, n. 10; Heiss : t. II, p. 294, l. 113; Campaner : p. 331.

100. Anv. : Igual a l'anterior.

Obol de billó.-Puig, Massot, Durand y Maillard, de Perpinyà.

J. Puig : «Bulletin de Numismatique», 1896.

101. *Var.* : Com el n. 99. La creu del anvers, cantonada al segón de ♀ y al tercer de ♀.

Diner de billó.-Puig, Massot y Durand, de Perpinyà.

Inèdit.

102. *Var.* : Igual al n. 101.

Obol de billó.-Puig, Massot y Durand, de Perpinyà.
Inèdit.

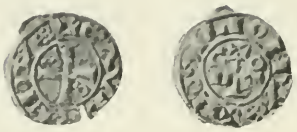

103. *Var.* : Com el n. 99. La creu cantonada de ♀ al primer y de ♀ al quart.
Diner de billó.-Puig, Massot y Durand, de Perpinyà.
Inèdit.

104. *Var.* : La llegenda del anvers, + GAVFREDꝰ. Lo demés com el n. 99.
Diner de billó.-J. Puig, Perpinyà.
Inèdit.

105. *Var.* : La llegenda del anvers, + GAVREDIVꝰ. Lo demés com el n. 99.
Diner de billó.-J. Puig, Perpinyà.
Inèdit.

106. *Var.* : La llegenda del anvers, de dreta a esquerra, aixís : ꝰVDƎdVAG. Lo demés com el n. 103.

Diner de billó.-Puig y Massot, Perpinyà.
Inèdit.

107. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol de billó.-Puig y Massot, Perpinyà.
Inèdit.

108. Anv. : ⁘ GIRARDVS COM, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada al primer de ⁘.

Rev. : + ROSIHONVS, entre dos cercles de punts; al camp, P A S.

Diner de billó; pes : 0'81 gr.-J. Puig, Perpinyà.

Barthélémy : «Revue Numismatique», 1846, p. 288; Poey d'Avant : t. II, p. 217, l. 76, n. 15; Colson : ps. 23 y 24, l. 1, n. 11; Heiss : t. II, p. 297, l. 113, n. 15; Campaner : p. 331.

109. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol de billó.-Renouvier, Montpeller; Clapiers, Marsella.

Poey d'Avant : t. II, p. 217, l. 76, n. 16; Colson : p. 24, l. 1, n. 12; Heiss : t. II, p. 297, l. 113, n. 16; Campaner : p. 331.

Atribuim, com el Sr. Puiggarí, a Gausfret II les monedes descrites ab els *ns. 92* a *96*; totes elles, enclosa la de la colecció Pedrals, són procedents

de la troballa de la Junquera, avants de la qual eren del tot desconegudes. Aqueixa troballa prova que circulaven juntes ab les dels comtes Bernat II y Bernat III de Besalú y, per lo meteix, que 'l Gausfret en qual nom s'encunyaren era contemporani de dits comtes, circomstancia que sols té lloc respecte dels comtes Guillem I, Guillem II y Bernat II de Besalú, en el comte Gausfret II de Rosselló, el meteix, per altra banda, qui figura ab son pare Gilabert a l'escriptura de manlleuta de principis del sigle XI en que la moneda rossellonesa es mencionada per primera vegada. Adverteix també En Puiggarí la semblança de la creu del anvers ab la que mostren algunes monedes dels Carolingis y dels primers Capets, y fa constar l'originalitat del revers, que les distingeix del sens nombre d'empremptes que 's troben a les monedes de l'Edat mitjana.

Opinem que les monedes senyalades ab els *ns. 97* y *98*, deuen ser atribuides al comte Girart I, per les següents raons : 1.ª, per que 'l metall de qu'estàn fetes es molt més ric, no sols que 'l de les atribuides a Girart II, sinó així meteix que 'l de les que pertanyen a Gausfret III; 2.ª, per que la paraula Rosselló s'hi escriu ROSCILIONIS y ROSILIONIS, això es, d'una manera més semblant a com l'escriuen les monedes de Gausfret II, que diuen ROSCILONI, que no a com l'escriuen les de Gausfret III y Girart II, que diuen ROSILIONVS, com també ho nota En Campaner; 3.ª, per que l'estil y forma de les lletres, sense travesser a la A y sense perfils, es més arcayc en aqueixes monedes qu'en les de Girart II, y 4.ª, per que les llegendes PTA y PETR, sobretot la derrera, es probable que signifiquin *Petralata*, vila y comtat sobre 'l que tenien indisputables drets els comtes del Rosselló, drets qu'acabaven de ser reconeguts a Gilabert II, pare de Girart I, pel comte d'Empuries en la concordia del any 1085.

Els signes A y ω són indubtablement l'*alfa* y la *omega* acompanyant la creu del anvers, y lo meteix creyem que signifiquen, encara que cambiat llur dibuix, els traçats ♀ y ♀ a les monedes de Gausfret III y de Girart II.

Les monedes descrites ab els *ns. 98* a *107*, són en la major part procedents d'una sola troballa y devem el coneixement de les variants que publiquem a nostres amics de Perpinyà avants citats. Hi hà conformitat, respecte a llur atribució al comte Gausfret III, sense que res hi indiqui l'intervenció de son oncle y tutor Arnau Gausfret. Per lo que 's refereix a llurs empremptes; la del anvers no presenta res digne de nota; la del revers no es, com diu M. Colson, el model de la creu alçada que's veu en monedes dels comtes de Tolosa y dels reys d'Aragó, sinó millor una imitació d'aquèixes, ja qu' unes y altres són anteriors a les rosselloneses, deguentse ad-

vertir qu'aqueixa emprempta apareix a Aragó avants de lo que fa presumir el llibre d'En Heiss, per qu'En Vives ha publicat a la «Revista de Aragón» una moneda de Sanxo Ramírez (1063-1094) que la porta [1]. Les lletres CONT, o millor COMT, dels costats de la creu signifiquen ab seguretat *Comiti*, comte, expressió que no 's conté al anvers y 's veu a les monedes dels dos Girarts I y II: no es tant probable qu'hagi de llegirse *Comte*, en català, per més que sigui possible, ja qu'en una moneda de Girart I s'expressa 'l nom d'aquèix en la forma catalana de *Guinard*. Les senyalades ab els *ns. 105* y *106*, tenen la llegenda del anvers escrita de dreta a esquerra, a semblança d'algunes de llurs coetanies de Barcelona dels comtes Ramón Berenguer III o Ramón Berenguer IV.

Les monedes *ns. 107* y *108* han donat lloc a discussions entre 'ls numismàtics, atribuintles alguns a Girart I y altres a Girart II. Les últimes troballes de monedes rosselloneses han vingut a donar la raò als derrers, y després de lo que tenim dit a propòsit de les qu'atribuim a Girart I, no creyem qu'hi pugui haver dubte de que les que 'ns ocupen pertanyin al comte Girart II. El metall de qu'estàn fetes (un billó encara més pobre que 'l de qu'estàn formades les de Gausfret III) y 'l caràcters paleogràfics de les llegendes, són les raons principals pera creurho aixís. Les lletres P, A, S, del revers, són d'interpretació difícil. M. Barthélémy s'inclina a creure que deriven de la fòrmula *pax vobiscum* y indiquen la participació del bisbe al dret de moneda. M. Colson observa que fins ara no 's coneix cap document que permeti suposar que 'l bisbe d'Elna tingués participació al dret de moneda, o al benefici de sa fabricació, y opina que dites lletres son degudes senzillament a l'imitació d'un tipu, potser de monedes de Tolosa o dels *centulles* de Bearn [2]. En Heiss dóna a la paraula PAS y PAX un meteix valor y diu que 's troba ab freqüencia al numerari feudal de França, ont hi fa sa aparició a la segona meytat del sigle XI, fent constar que durant el govern de Girart II «fou quan les *communes*, baix la nova denominació de *pau*, s'establíen a la major part de França [3].» Aqueixes explicacions no arriven a esvair per complert les dificultats qu'enclou la significació d'aquelles lletres.

Resulta de lo qu'havem exposat que 'ls comtes de Rosselló encunyaren moneda al menys desde 'l temps de Gilabert I, cessant l'encunyació de moneda al comtat quan aquèst s'incorporà al regne d'Aragó en 1172.

(1) Vives : *La moneda aragonesa*; «Revista de Aragón»; any IV, ps. 50-53, l. I, n. 8.
(2) Colson : p. 24.
(3) Colson : n. II, ps. 298 y 299.

F.-COMTAT D'EMPURIES

La serie cronológica dels comtes hereditaris d'Empuries desde Sunyer, qu'ho foren també del Rosselló fins a la mort de Guifret o Gausfret en 991, no está fixada encara definitivament; la que resumeix En Heiss, prenentla de Salazar y Castro en sa *Historia de la Casa de Lara*, es diferenta de la que dóna En Taberner en sa *Historia de los Condes de Empuries*, qui s'apoya en gran part en un manuscrit de Bernat Joseph Llobet, existent avuy al Arxiu dels ducs de Medinaceli. La que 'ns sembla més probable, es com segueix :

Sunyer (derreries del sigle IX). Se casà ab Ermengarda.

Benció (?-916) fill de Sunyer. Se casà ab Gotlana y morí sense fills.

Gausbert (916-927), germá de Benció. Se casà ab Trudegardis. El succeí son fill

Guifret o Gausfret (928-991). Estigué casat ab Ava, de la que tingué a Huc, qui heretà 'l comtat d'Empuries y Peralada, y a Guilabert, qui heretà 'l de Rosselló.

Huc I (991-1044?). Se casà ab Guisla, filla dels comtes de Beziers. El succeí son fill

Ponç (1044?-1078). Sostingué continuades lluytes ab els comtes de Rosselló. Se casà ab Almodis, o Adelayda segons altres, filla del comte Bernat I de Besalú; son fill Berenguer fou senyor de Peralada.

Huc II (1078-1115?), fill de Ponç. Fortificà Castelló. Visità Santiago de Galicia y 'l Sant Sepulcre. Se casà ab Sanxa, filla del comte d'Urgell, de qui tingué a

Ponç Huc I (1115?-1155?). Sostingué guerres ab el bisbe de Girona y ab el comte de Barcelona, ab qui firmà paus en 1128 y 1138. En 1130 se feren

mutua donació de llurs estats y drets, pera 'l cas de morir sense fills, aqueix comte y el de Roselló Gausfret III. Se casà ab Dona Brunisenda. Segons Taberner, visqué fins al any 1155. En la *Marca Hispanica* s'afirma que morí en 1153.

Huc III (1155-1173?). Ajudà al comte Gausfret de Rosselló contra Girart, fill d'aquèix. Estigué casat ab Dona Jusiana d'Entença.

Ponç Huc II (1173-1200?). Promulgà en 1175 varies lleys y constitucions y concedí immunitats a sos súbdits. Posà 'l comtat baix la protecció del Sant Pare. Se casà en primeres nupcies ab Adelayda y en segones ab Ermesenda de Peratallada, a la que, per raò de parentiu, repudià en 1200, poc avants de morir. Fou enterrat al Hospital de Sant Llorens de les Arenes, fundació seva.

Huc IV (1200-1230?). Estigué a la batalla de les Navas de Tolosa. Fou aliat, en 1226, de Ramón de Moncada contra 'l vescomte de Cardona. Assistí a les Corts de Barcelona de 1228 y també a la conquesta de Mallorca, ont morí, en 1230. Al començ de son govern, visità 'ls Sants Llocs de Palestina. Estigué casat ab Dona María de Vilademuls y de la Roca, de qui tingué a

Ponç Huc III (1230-1267). En 1234 confirmà 'ls privilegis de la vila de Castelló, capital del comtat. Assistí a les Corts de Monçó en 1236. Ajudà al rey Jaume I a la conquesta de Valencia. Fou nomenat jutje per les Corts generals del any 1250 pera dirimir les diferencies qu'hi havía entre 'l rey y l'infant Alfons. Testà en 1263. En 1264 complí per encàrrec del rey una missió de confiança referent al matrimoni de dos de sos fills. Se casà en primeres nupcies ab Dona Beneta y en segones ab Dona Teresa Fernández de Lara.

Huc V (1267-1276). Anà ab el rey Jaume I a la conquesta de Murcia en 1266. Jaume I li declarà la guerra en 1275, invadint l'Empordà y sitiant Roses. Guerrejà també ab l'infant Pere. Féu paus ab el rey en 1276. Se casà ab Dona Sibila de Palau, vescomtesa de Bas. Fou comte d'Empuries son fill

Ponç Huc IV (1277-1313). Tingué qüestions, al principi de son govern, ab el rey Pere, mes se posà resoltament al costat d'aquèix durant la guerra

ab el rey de França Felip l'Atrevit. Rebé del rey en 1285 el vescomtat de Bas, que cedí en 1293 a son germà Huc. Fou capdill de les armes reyals pera recobrar el Rosselló, també en 1310 tingué el comanament de l'armada encarregada de fer la guerra als musulmans. Se vegé obligat a pagar una crescuda suma per haver apressat dos naus venecianes, donantli 'l rey en compensació el vescomtat de Bas, que 's retenía des de la mort d'Huc. Morí en 1313. Estigué casat ab Dona Marquesa, vescomtesa de Cabrera; son fill gran, Huc, el premorí, succeintlo el segón, anomenat

Malgaulí (1313-1322). Per mort d'Armengol de Cabrera, pretengué drets al comtat d'Urgell, guerrejant en 1319, unit ab altres nobles, contra l'infant Alfons, comte d'Urgell per son matrimoni ab Dona Teresa d'Entença. Se casà en 1313 ab Dona Isabel, filla del rey Frederic de Sicilia. Al morir, deixà embraçada a sa muller, qui donà a llum una nena, qui portà 'l nom de Marquesa y morí avants de complir un any.

A la mort de Dona Marquesa, foren varis els pretendents al comtat d'Empuries, essent d'entre ells, segons sembla, qui hi tenía més dret Huc de Cardona, qui l'ocupà algún temps, cedintlo en Novembre de 1325, a cambi d'altres possessions, al infant d'Aragó Pere, comte de Ribagorça, mitjantçant l'intervenció del rey Jaume. Aixís començà una segona serie de comtes d'Empuries, de llinatje reyal, mes sense 'l goig de tots els drets sobirans que s'havíen atribuit els comtes de la linia estingida en Dona Marquesa.

Heus aquí les noticies que tenim de les monedes comtals d'Empuries:

En Taberner, parlant del comte Huc II, diu: «En temps d'aqueix comte «Huc, no es dubtable que 's fabricava moneda propria d'aquell comtat, com «aixís ho prova Llobet a les «Regalíes del Comtat d'Empuries» ab diferents «instruments dels anys 1078, 1085, 1096, un altre de 1096 y 1108, que 's «troven al inventari d'En Busquets ab els ns. 1118, 614, 542 y 15; sería «convenient vèurels pera saber quína moneda era la d'Empuries, y còm y «de quína manera aquells comtes practicaven aqueixa regalía. Totes les re«ferides escriptures han de ser del temps de nostre comte Huc [1].»

Al temps d'aqueix comte correspòn així meteix una escriptura de venda, feta pels esposos Joan y María al abat y monastir d'Amer, d'un mas situat a Torroella de Montgrí, pel preu de «*solidos .vij. de moneta de Ugo comes* [2].»

(1) «Revista de Ciencias Históricas».

(2) Arxiu d'Hisenda de Gerona, fons Amer; Monsalvatje: Colecció Diplomàtica, documents 367 y 375.

Al conveni celebrat entre 'l comte de Barcelona Ramón Berenguer IV y el d'Empuries Pons Huc I, s'estipulà que 's fessin les paus entre aqueix comte y 'ls germans Ramón y Eymeric de Peralada, qu'aquèstos rendissin homenatje al comte d'Empuries, rebessin sa moneda a Peralada y hi tinguessin en feu del comte sis diners per lliura : «*et distringant ipsam monetam in Petra-lata et habeant sex denarios in unaquaque libra per fevum per predictum Poncium Comitem* [1].»

En 1277, el rey Pere II escriu al comte Ponç Huc IV dientli : «Tenim entés que féu moneda nova, la qu'introduiu y féu còrrer en llocs als quals no deu còrrer altra moneda que la nostra, ni fins ara era costum en dits llocs qu'hi corregués la vostra, de lo que molt ens en admirem, per qu'ab això 'ns inferiu perjudici y injuria.» Li mana 'l rey en conseqüencia que repari l'ofensa y disposi lo convenient pera evitarla en endevant [2].

Finalment, en 1298, el procurador del meteix comte dirigí un requiriment al del vescomte de Rocabertí, participantli que 'l comte d'Empuries se proposava encunyar moneda y prevenintli qu'enviés un home que 'l representés pera vèurela encunyar y tallar y rebre la part que li pertenesqués [3].

Cap noticia contenen els anteriors documents que dongui idea del valor d'aqueixes monedes comtals, que degué sofrir considerables alteracions ab el transcurs de més de tres sigles que durà llur encunyació.

En un manuscrit de coses memorables reunit per Onofre Caixes, notari que fou de la vila de Castelló d'Empuries al sigle XVI, s'hi llegeix : «En altres temps hi hagué al comtat d'Empuries certa moneda anomenada vulgarment *diners comtals*, divuyt dels quals, segons uns, y vint y quatre, segons altres, feyen un sou barcelonés de tern o sigui de la moneda ara corrent. Ab tot, a la vila de Castelló de dit comtat quasi es general la creencia de que *divuyt* diners comtals fan un sou de nostra moneda barcelonesa y són molts els que segons dita raò paguen els censals conforme 's veu en moltes escriptures de capbrevació...» Es de notar que la paraula *divuyt* qu'hem subrallat, en el manuscrit está rallada y substituida per *vint y quatre*, ab tinta diferent y per altra mà que la del autor del llibre [4]. Aqueixa nota, per no portar data y per no referirse a temps determinat, no es de molta utilitat. Es pro-

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 80 de Ramón Berenguer IV; Diago : l. II, c. 147, f. 222.

(2) Apèndix : Document n. XII; Arxiu Corona Aragó : Registre 39, f. 193 v.

(3) Salat : t. I, p. 274, ab referencia a Pujades : *Llibre dels feus del comtat d'Empuries*; f. 72.

(4) *Memorabilium rerum diversarum*; f. 128 v. Aqueix manuscrit obra en nostre poder.

bable que 's refereix als diners encunyats a derrers del sigle XIII y primers del XIV, qual valor devía ser poc diferent del de la moneda barcelonesa de tern y potser era 'l meteix que 'l de l'anomenada de *duple* o doblenca, que era de lley de dos diners y valía una tercera part menys que la moneda de tern. Solament un assaig de les monedes comtals emporitanes podría fer llum sobre aqueix punt, mes llur extremada raresa dificulta la pràctica d'aqueixa operació.

Passem a descriure les monedes, qu'han arribat a nostra noticia, pertanyents al

COMTAT D'EMPURIES

110. Anv. : Bust, a la dreta, ocupant tota l'aria; devant y dessota la barba, un traç que sembla ser la lletra G.

Rev. : + IMP...RIAS, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada ab els extrems acabats en un punt.

Obol? plata.-R. de Siscar, Barcelona.

Pujol y Camps: «Revista de Gerona», t. II, p. 62; Campaner: ps. 321 y 322.

111. Anv. : + HVGO COMTI, entre dos cercles de punts; al camp, cap, a l'esquerra.

Rev. : ∿AIRVPIM +, entre dos cercles de punts y començant a llegirse per baix; al camp, creu equilateral patada, ab una estrelleta al primer buyt.

Diner de billó ric.-Rómul Bosch y Alsina, Barcelona.

Inèdit.

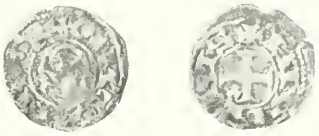

112. Anv. : Com el n. 111. Encuny diferent.

Rev. : ꟻAIRVꟻIAI +, en disposició circular; al camp, creu equilateral patada, ab una estrelleta o potser :· al tercer buyt.

Diner de billó ric.-Museu Episcopal, Vic.

Inèdit.

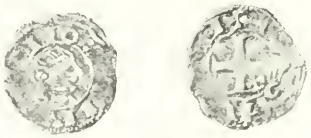

113. *Var.* : El cap, girat a la dreta. La llegenda es de dreta a esquerra. (L'estat de conservació d'aquesta moneda no permet descríurerla ab exactitut ni distingir bé ses llegendes.)

Diner de billó ric.-Museu Episcopal, Vic.

Inèdit.

114. Anv. : + HVGO COMES, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ab una flor o estrelleta als buyts segòn y tercer.

Rev. : ×IMPVRIARVM, entre dos cercles de punts; al camp, a l'esquerra, mà empunyant daga o punyal qual punta atravessa la llegenda.

Diner de billó; pes : 1'00 gr.-Vidal-Quadras.

Salat : t. I, p. 275, l. IV, 14 y t. III, l. VI, 20, diu que pesa 1'8 grams; Heiss : t. II, p. 135, l. 87, n. 6; Campaner : ps. 321 y 322; Vidal-Quadras : n. 5399.

115. *Var.* : Igual al n. 114.

Obol de billó.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, p. 135, l. 87, n. 7; Campaner : ps. 321 y 322; Vidal-Quadras : n. 5400.

116. Anv. : Com el n. 114.

Rev. : + IMPVRIARVM, entre dos cercles de punts; al camp, mà, a la dreta, empunyant espasa o punyal que trenca la llegenda.

Diner de billó; pes : 0'85 gr.-Renouvier, Montpeller.

Poey d'Avant : t. II, p. 208, l. 76, n. 13; Heiss : t. II, p. 134, l. 87. n. 5, qui diu equivocadament que la posseeix Vidal-Quadras; Campaner : ps. 321 y 322.

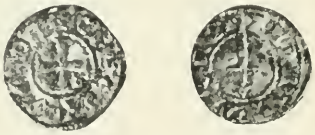

117. Anv. : + VGO:COMES, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada al quart buyt de ?.

Rev. : IMPVRIAR, entre dos cercles de punts; al camp, espasa qual punta atravessa la llegenda.

Diner de billó; pes : 0'80 gr.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, p. 134 y l. 87, n. 4; Campaner : ps. 321 y 322; Vidal-Quadras : n. 5339.

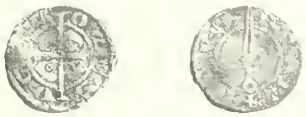

118. Anv. : VGOC-OM...S. entre dos cercles de punts; al camp, creu qual pal vertical trenca a dalt y a baix la llegenda, mantenintse l'horitzontal tancat dins el cercle interior de punts; a cada un dels quatre buyts, una anelleta.

Rev. : +I...PV-RIAR ⁘, entre dos cercles de punts; al camp, espasa llarga y estreta qual puny remata en anell y la punta atravessa la llegenda.

Diner de billó.-Rómul Bosch Alsina, Barcelona.
Inèdit.

119. *Var.* : Igual a la precedent.

Obol de billó.-Ignorem el nom de son posseidor, però l'hem vista y n'hem tret emprempta.
Inèdit.

120. Anv. : ⁝V-GO-PO-CI⁹, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, qu'atravessa l'orla interior y la llegenda.

Rev. : ⁘COMES-EMPVR, entre dos cercles de punts; al camp, espasa de forma diferent de les representades a les monedes anteriors, qual punta atravessa la llegenda.

Diner de billó.-Vidal-Quadras.
Heiss II, p. 134, l. 87, n. 3; Vidal-Quadras: n. 5401.

121. *Var.* : Igual a l'anterior; la llegenda del anvers es V:GO POƆCI°.

Diner de billó; pes : 0'60 gr.
Descrita per Heiss ab el n. 3 bis, qui diu copiarla de la «Revue Numismatique Française», t. V, p. 381, y no 'n dóna el dibuix.

«La pluralitat de comtes d'un meteix nom», diu En Campaner, «fa difícil la classificació exacta de tant curioses monedes». Si a la dificultat senyalada per En Campaner s'hi afegeix que totes les conegudes ab nom de comte porten el d'Huc, menys una que porta 'l d'Huc Ponç, y que les atribucions proposades per En Heiss no 's compaginen ab les qu' En Vidal-Quadras en son Catàlec dóna a les que posseeix, se compendrà lo aventurat qu' es atribuir cada una d'elles a comtes determinats. No obstant, les novament descobertes, que donem a conèixer, proporcionen algunes noticies interessants que permeten establir llur successió cronològica d'una manera aproximada.

N. 110. Aqueix òbol de plata procedeix de la troballa de monedes comtals geronines realisada a Figueres en 1861 o 1862, composta, en sa major part, de monedes del sigle XI. Si 'l traçat semblant a una G que té al anvers es una G y no un ornament, l'atribució d'aquesta moneda al comte Guifret o Gausfret sería indubtable; si no es una G sinó un ornament o un traçat del vestit que porta 'l bust, tampoc pot ser molt posterior al dit comte, y hauría de classificarse com d'Huc I, als primers anys del sigle XI o derrers del X, per ser de plata fina y per les circomstancies de la troballa.

Ns. 111 a 113. Apareixeren aqueixes monedes inèdites, de les quals En Elías de Molins ne conegué y descrigué una sense fixarli atribució, a la troballa de monedes barcelonines dels comtes Ramón Berenguer III y Ramón Berenguer IV, realisada al santuari del Coll. El reduit nombre de les trobades (tres peces) en tan copiós tresor y la qualitat del metall, plata fina o billó molt ric, indiquen qu'encare que correguessin juntes ab les dels avants dits comtes de Barcelona, llur curs era molt limitat y que proveníen d'encunyacions, sino anteriors, coetanies al menys a les de les més antigues monedes que constituíen la troballa. Llur llegenda es *Huc*, ab H inicial; han de pertànyer per consegüent a Huc II o a Huc III, els dos únics comtes d'Empuries qui foren coetanis, aquèll de Ramón Berenguer III y aquèst de Ramón Berenguer IV. Opinem que s'han d'atribuir a Huc II,

en qual temps consta per documents que 'ls comtes d'Empuries encunyaven moneda, no solament per les raons apuntades, sinó ademés per presentar dúes d'elles la particularitat de llegirshi la llegenda geogràfica de dreta a esquerra, com en les barcelonines més antigues a les quals havem fet referencia. Per fi, el cap que porten al anvers es molt semblant al que 's veu als diners de Ramón IV de Tolosa (1088-1105), contemporani d'Huc II. y es molt fácil que sigui una copia o imitació del de la moneda tolosana [1].

Ns. 114 y 115. Heiss té aquestes monedes per les més modernes de les del comtat d'Empuries, y les atribueix a un comte Huc qui governava 'l comtat, segons Salazar, en 1286, al qual califica de VII. No hi hagué tal comte Huc en aqueix temps. En Vidal-Quadras les atribueix a Huc IV de la meteixa cronología d'En Salazar, qui tampoc existí a les dates en que se suposa que vivía. Nosaltres les posem després de les que tenen un cap al anvers, per qu'hi està escrit el nom Huc ab H inicial, y no sense com ho està en monedes posteriors. Del tipu del revers ne parlarem al tractar de la moneda següent. Som de parer que s'han d'atribuir al comte Huc III.

N. 116. Aquesta moneda, d'igual estil, fàbrica y paleografía que les dúes precedents, sols se 'n distingeix pel dibuix de la mà y de l'espasa o daga; aquèsta al nostre entendre es de forma més moderna, y la mà està dirigida a la dreta. Es molt possible que sigui del meteix comte Huc III. M. Poey d'Avant, qui es el qui la donà a conèixer, creu que per son estil s'ha d'atribuir a derrers del sigle XII. El meteix autor apoya en aquesta moneda la teoría de l'espontanitat de les empremptes, per no trobar en altra part, avants ni en la meteixa època, el de la mà empunyant una daga o una espasa. «El bras armat», diu, «es la representació de la força militar, com la mà portant una crossa o una bandera ho es del poder eclesiàstic [2].

N. 117. La moneda senyalada ab aquest número y les que segueixen tenen el nom d'Huc escrit sense H inicial. La continuem al cap de totes per la forma de les lletres, especialment la M ab un punt triangular per travesser y la E de forma recta. Al revers, apareix com emprempta l'espasa sola ab puny macís y els gavilans lleugerament encorvats. «Este símbolo», diu En Heiss ab referencia a R. Gezy, «que se encuentra en las monedas de los marqueses ó defensores de las fronteras, conviene perfectamente á los condes de Empurias, que residían en una *Marca* o provincia limítrofe». No recordem haver vist aquesta emprempta en cap moneda d'altre lloc y

(1) Poey d'Avant : t. II, p. 246, ns. 3678-3681, l. 80, ns. 11, 12 y 13.
(2) Poey d'Avant : p. 209.

preferim atribuirli la meteixa significació qu'indica M. Poey d'Avant pel braç armat de les monedes anteriors. L'espasa sola figura també com símbol en una de les cares d'un segell de plom, conservat al Arxiu Capitular de la Catedral de Gerona, ab la llegenda + SIGILL: PVGO COMTI···VRIA·R, qual data desconeixem, per haverse després del document del qual penjava, però qu'en nostre concepte no pot ser anterior al comte Ponç Huc II. Al fill d'aquèst, Huc IV, pertany la moneda que 'ns ocupa, qu'es ab tota probabilitat de comencements del sigle XIII, per l'estil de ses lletres y per ser ja de billó baix [1].

Ns. 118 y 119. Les peces inèdites que descrivim ab aquestos números són també de billó pobre y tenen molt d'interés per la forma de la creu del anvers, que no havem vist en altres monedes. L'espasa del revers es llarga y estreta, sense creu ni gavilans al puny, qu'acaba ab un cercle o anell. La forma de les lletres M y C de llurs llegendes, qu'es clarament gòtica, justifica que correspòn al sigle XIII y no a sos primers anys, sinó més aviat a la segona meytat del meteix. Les atribuim, per consegüent, al comte Huc V.

Ns. 120 y 121. No pot cabre dubte de que les llegendes d'aquestes monedes s'han de llegir *Ugo Poncius* y no *Poncius Ugo*, com ho demostren els tres anells o punts que separen el principi del final de la llegenda. Per consegüent, no pot pertànyer a cap Ponç Huc, ni al primer com pretén En Heiss, ni al segón com les classifica En Vidal-Quadras. L'emprempta del anvers se diferencía de la de totes les monedes precedents per la creu equilateral qu'hi ocupa tota l'aria y parteix la llegenda en quatre seccions; l'espasa del revers es curta, llarc el travesser que forma la creu del puny y molt pronunciat l'anell ab qu'aquèst acaba. En les descrites ab els *ns. 120 y 121* s'escriu sense H la paraula *Ugo* y a diferencia de totes les comtals d'Empuries conegudes y també de les carolingies de la ciutat d'aqueix nom, s'escriu 'l seu nom no ab I sinó ab E inicial: EMPUR/ (*Empuriarum*). També, a diferencia d'aquèlles, la paraula COMES se troba al revers y no al anvers. Per totes aqueixes circomstancies la conceptuem encunyada ab posterioritat a totes les demés descrites. La lletra E de *Empuriarum* es així meteix gòtica. Per consegüent, no podem atribuirles sinó al comte Huc V.

De totes maneres, crida l'atenció 'l fet de que, essent ja bastant nombroses y variades les monedes comtals d'Empuries qu'avuy coneixem, en cap hi figuri 'l nom de Ponç o de Ponç Huc, havent sigut cinc al menys els comtes

(1) Aquest segell ha sigut publicat per En Celestí Pujol y Camps a la «Revista de Gerona», t. II, ps. 62-70, qui l'atribueix al comte Ponç Huc I, basantse en la classificació de les monedes comtals d'Empuries adoptada per En Heiss. El considerem posterior.

qu'aixís s'anomenaren y havent governat els quatre derrers durant el temps en que s'encunyaven monedes al comtat. En cambi, el segell conegut y publicat es el d'un Ponç Huc.

G.-COMTAT D'URGELL

La serie cronològica dels comtes hereditaris d'Urgell es en resum com segueix :

Seniofret (898-950). Era fill de Wifret el Pilós. Morí sense descendencia, per lo qual el succeí al comtat son nebot el comte de Barcelona

Borrell (956?-992). Al morir deixà 'l comtat d'Urgell a son segón fill

Armengol I (992-1010). Se l'anomenà *el Cordobés*, per haver mort a l'expedició de Córdoba. En Monfar diu que s'ignora ab qui 's casà. El succeí son fill

Armengol II (1010-1038), anomenat *el Pelegrí*, per haver mort a Jerusalem, ont havía anat a visitar els Sants Llocs. Se casà ab Dona Constança, anomenada Velasquita, de qui tingué a

Armengol III (1038-1065). Assistí en 1040 a la dedicació de l'iglesia d'Urgell. Aliat ab el comte de Barcelona, guerrejà contra 'ls alarbs, prenèntloshi varies poblacions y cobrantne paries. Concorregué a la conquesta de Barbastre, suposant alguns que morí al assalt de la ciutat, per qual motiu se li donà 'l nom de *el de Barbastre*. Se casà tres vegades; de sa segona muller, Adeleta, tingué a

Armengol IV (1065-1092), anomenat *el de Gerp*. En ses campanyes contra 'ls alarbs conquerí molts pobles de la ribera del Sió: entre ells, Agramunt, vers l'any 1070. Sitià Balaguer, ciutat que 's rendí ab condicions. Se casà dúes vegades, primer ab Dona Llucia o Lluciana, y després ab Dona Adelayda de Provença. Tingué de Dona Lluciana a

Armengol V (1092-1102). Se casà en 1095 ab Dona María, filla del comte de Valladolid Pere Ansúrez: passà a Castella la major part de sa vida. Fou anomenat *el de Moyeruça*, ont alguns suposen que morí, si bé Monfar creu que morí prop de Mèrida, lluytant ab els moravits. El succeí son fill

Armengol VI (1102-1154). Estigué durant sa menor edat baix la tutela de son avi Pere Ansúrez. Vingué aquèst a Catalunya en 1106 y ab l'ajuda del comte de Barcelona recobrà la ciutat de Balaguer. En 1119 el comte Armengol se feu càrrec del govern. Concorregué a la presa de Çaragoça, a la d'Almería y a la de Lleyda. Se 'l distingeix ab el sobrenom d'*el de Castella*, per haver mort en aqueix regne. Se casà ab Arsendis.

Armengol VII (1154-1184). Rebé moltes mercés del rey Ferrán de León. En 1163 donà la carta de població d'Agramunt. Se casà ab Dona Dolça, de qui tingué a Dona Marquesa, qui 's casà ab Ponç de Cabrera. El succeí son fill

Armengol VIII (1184 1208). Son govern fou abundant en qüestions, primer ab el rey y després ab Ponç de Cabrera y ab el comte de Foix. De sa muller, Dona Elvira, tingué no més a Dona

Aurembiaix.-Pere, rey d'Aragó.-Grau de Cabrera.-Pere, infant de Portugal.-Jaume I, rey d'Aragó (1208-1235). A la mort de son oncle Armengol, y essent Dona Aurembiaix molt nena, Grau de Cabrera s'intitulà comte d'Urgell y s'apoderà del comtat. La comtesa viuda, Dona Elvira, pera contrarrestarlo, cedí 'l comtat, salvats els drets de Dona Aurembiaix, al rey Pere d'Aragó en 1209, qui 's titulà també comte d'Urgell, vencé a Grau, y el feu presoner. Posat en llibertat, Grau se mantingué fidel al rey, assistint ab ell a la batalla de les Navas de Tolosa en 1212; mes, mort el rey Pere en 1213, s'apoderà altra vegada del comtat d'Urgell, qu'ab varies vicissituts posseí de fet fins l'any 1228. En aquest any fou tornat el comtat pel rey Jaume a Dona Aurembiaix, qui 'l posseí fins a sa mort, en 1231. Se casà aquesta senyora en 1229 ab Pere, infant de Portugal, a qui, trobantse sense fills, deixà 'l comtat, que molt aviat, en 1231, passà a poder de Jaume I, pel cambi que 'n feu ab el dit infant de Portugal, a qui donà en vitalici 'l senyoriu de les illes de Mallorca y Menorca. En 1235, donà 'l rey en feu 'l comtat d'Urgell a Ponç de Cabrera, fill de Grau, qui 'l pretenía per dret hereditari.

Ponç de Cabrera (1235-1243). Se casà ab Dona María Girón. Deixà dos fills en menor edat.

Armengol IX (1243). Sobrevisqué pocs dies a son pare. Ponç.

Alvar de Cabrera (1243-1267). Durant la menor edat d'aquest comte, y en vida d'Armengol, administrà 'l comtat Jaume de Cervera. Alvar de Cabrera se féu càrrec del govern en 1253. Se casà aqueix meteix any ab Dona Constança de Moncada, y als dos anys, ab l'excusa de que 'l matrimoni no era valeder, se tornà a casar ab Dona Cecilia de Foix, de lo qual s'originaren guerres y disturbis. Tingué de Dona Constança una filla, anomenada Elionor, qui 's casà ab Sanxo d'Antillón, de qual matrimoni nasqué Dona Constança, esposa que fou de Gombau d'Entença, pares de Dona Teresa d'Entença més tart comtesa d'Urgell. De Dona Cecilia tingué dos fills : Armengol, qui fou comte d'Urgell, y Alvar, qui fou vescomte d'Ager.

Armengol X (1267-1312). La successió al comtat d'Urgell sigué molt disputada al morir Alvar de Cabrera, y com aquèst estava carregat de deutes y no hi hagués ab què satisferlos, s'encarregà 'l rey de ferho y 's quedà ab el comtat. Entrà Armengol a la coalició que 's formà pera moure guerra al rey, guerra que, mort Jaume I en 1276, seguí contra son fill el rey Pere II. En 1278, arrivaren els colligats y el rey a una inteligencia, resultantne la devolució a Armengol del comtat d'Urgell. Com baró principal prengué 'l comte part activa, al costat dels reys d'Aragó, en quasi tots els fets importants ocorreguts a Catalunya durant els regnats de Pere II, Alfons II y Jaume II, fins que morí en 1314. Estigué primerament casat ab Dona Sibila de Moncada, y en segones nupcies ab Dona Faydida d'Illa. Morí sense fills.

Teresa d'Entença (1314-1327). Essent també molts els pretendents a la successió d'Armengol, el rey, de conformitat ab la disposició testamentaria d'aquèst, comprà 'l comtat d'Urgell y 'l donà a son segón fill l'infant Alfons, casantlo ab Dona Teresa d'Entença, de qui hem parlat al ocuparnos del comte Alvar. Per renuncia y professió religiosa de son germà gran, Jaume, fou el comte Alfons jurat per hereu y successor a la corona en 1319. Dona Teresa acompanyà a son espós en 1323 a l'expedició y conquesta de l'illa de Sardenya. Tornats a Catalunya, morí Dona Teresa en Octubre del any 1327.

Jaume I (1328-1347). Tenía no més que vuyt anys quan el rey Alfons son pare li donà 'l comtat d'Urgell, reservantse per durant sa vida l'administració y govern del meteix. Entrà 'l comte Jaume en possessió del govern en 1334. Se casà ab Dona Cecilia de Comenge. Tingué qüestions ab el rey Pere, son germà, ab motiu de la successió a la corona. Morí ab sospites d'emmetzinament a derrers del 1347.

Pere (1347-1408). Se casà en 1363 ab Dona Beatriu de Cardona, qui morí en 1371. En segones nupcies se casà ab Dona Margarida, filla del marqués de Montferrat, de qui tingué nombrosos fills, entre 'ls quals Jaume, qui 'l succeí.

Jaume II (1408-1413). Derrer comte d'Urgell. Se casà en 1407 ab Dona Isabel, filla del rey Pere. Fou un dels pretendents al soli d'Aragó quan la mort del rey Martí. Proclamat rey Ferrán d'Antequera pels compromissaris de Casp, no acatà Jaume la sentencia y fou vençut y fet presoner a Balaguer, en Novembre de 1413, unint Ferrán a la corona 'l comtat d'Urgell.

Els documents que fan referencia a les monedes dels comtes d'Urgell y dels que tenim coneixement, són els següents :
Sous de moneda d'Agramunt : en 1174, 1175 y 1183 [1];
sous agremuntenses o *acrimontensis* : en 1174, 1192 y 1203 [2];
sous acrimontensis monete legale quaterne curribile : en 1258 [3];
sous de diners de moneda d'Agramunt o de Barcelona corrents : en 1196 [4].
Diners censuales acrimontensi quaterni publice curribilium in villa Acrimontis : en 1268 [5].
Diners acrimontensis : en 1273 [6].

Ademés d'aquèixos, que són de simples enunciatives, n'existeixen d'altres que tenen més interès, y són :

La donació feta pel comte Armengol ab sa muller Elvira al monastir de Poblet, en 1208, del delme de lo que percebía a Agramunt y sos termens,

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 163 y 182 d'Alfons I; Carreras : *Monedes del Urgellet*, al «Boletín de la *Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*», 1906, p. 68.
(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 163 y 631 d'Alfons I, y perg. n. 155 de Pere I.
(3) Carreras : p. 69.
(4) Carreras : p. 68.
(5) Carreras : p. 69.
(6) Arxiu Corona Aragó : Jaume I; registre 21, f. 147, ret.

«*et de moneta ubicumque fiat, sive in acrimontis, sive in alio quocumque loco, in toto comitato meo* [1].

La confirmació dels privilegis de la vila d'Agramunt, feta pel rey Pere en 1209, en qual document aquèst promet «*quod monetam Acrimontemsiam non mutemus nec viciemus, nec mutari nec vitiari sinamus in aliquo, nec cudamus nec cudi permittamus unquam quamdiu nobis fuerit vita comes, nisi sub ea lege et pondere in quibus modo eam consistere constat*» [2].

En 1226, Grau de Cabrera, ab son fill Ponç, en seguretat del pagament de certes quantitats que 'ls hi devíen, empenyaren a Ramón Pere, entre altres coses, «*monetam nostram Acrimontensiam, cum hoc quod in eam habemus et habere debemus, precipientes monetariis ut inde vobis Raimundo Petri et vestris attendant et respondeant sicut nobis tenentur respondere dum hec predicta fuerint sub vestro pignore*» [3].

En una Constitució dictada per Jaume I en 1234, s'hi prescriu: «*In Catalonia vero ubi currit moneta Acrimontensis vendatur frumentum et ordeum ad valorem cambii jaccensis et ad quantitatem mensure Ilerdensis* [4].

Del any 1303 se conserva un contracte de societat entre Jaume de Finestres, qui manifesta tenir el convenciment de que serà 'l mestre de la moneda agramontesa que 'l comte d'Urgell y el bisbe d'Urgell se proposen fer, qual moneda pensa pendre d'ells en arrendament mitjançant el pagament de cert cens, d'una part, y de l'altra part, Castelló de Sant Pere y Bernat Oromir, els qui se comprometen a aportar pera l'encunyació, com a capital, 100 marcs de plata fina, en plata o en billó. En aquest contracte s'estipula lo convenient pera la seguretat del capital y pera 'l repartiment dels guanys, dels quals, acabada l'encunyació y deduit el capital, despeses y pagaments de lo corresponent al comte y al bisbe, el dit Finestres havía de tenir la meytat per son travall «*e industria y mestría*». Se fa constar, així meteix, que la quantitat qu'havía convingut encunyar En Finestres, ab el comte y el bisbe, era la de deu mil marcs de plata [5].

En 1332 sembla que 'l bisbe d'Urgell havía disposat que circulés a la vila de Sanahuja y que s'hi usés als contractes la moneda barcelonesa en lloc de

(1) Capreras: article citat, ab referencia al «Cartoral de Poblet», f. 16, doc. 55; avuy al Arxiu Històric Nacional de Madrid.

(2) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 355 de Pere I.

(3) Apèndix: Document n. XIII; Arxiu Corona Aragó: perg. n. 304 de Jaume I.

(4) *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, t. 6, p. 108, document n. 19.

(5) Arxiu Catedral Barcelona: pergamí isolat, pendent de classificació.

l'agramuntesa qu'avants y des de temps immemorial hi corría, per qual motiu el rey Alfons, pera evitar perjudicis al comtat d'Urgell, escrigué al bisbe ordenantli que revoqués les ordres qu'havía donades o de lo contrari disposaría lo convenient [1].

Per fi, en 1374, el rey Pere, a petició de son nebot el comte Pere y sens perjudici de les regalíes de la corona, concedí permís als argenters de Barcelona Joan Alegre y Romeu dez Feu pera encunyar moneda a nom y ab trossells del comte [2].

Dels documents relacionats se 'n desprèn que la moneda agramuntesa era la moneda dels comtes d'Urgell, els qui la fabricaven a la vila d'Agramunt, ont hi teníen edifici pera això destinat; que 'l monastir de Poblet percebía 'l delme de la moneda que 's batía al comtat, y que 'ls bisbes d'Urgell hi teníen algún dret, sense que sapiguem en què consistía aqueix dret y quín fos son origen.

Monfar, ab referencia a Finistres, menciona la donació del delme de la moneda del comtat d'Urgell feta al monastir de Poblet, qual delme diu que percebía encara aquèst l'any 1304. Diu també que 'ls diners d'Agramunt y els anomenats *comitales Urgelli* eren del meteix valor que 'ls jaquesos y qu'aixís consta de moltes escriptures, de les que 'n menciona algunes qu'obren en un registre del arxiu reyal de Barcelona, titulat *Comitatus Urgelli anni MCCCXIV usque MCCCXXVII*; y afegeix, per últim, però sense aduir cap comprovant, que 'ls comtes d'Urgell encunyaren moneda, ademés d'a la vila d'Agramunt, a la ciutat de Balaguer, essent els diners encunyats a Balaguer els que s'anomenaren *comitales Urgelli* [3].

Que 'ls diners agramuntesos eren del meteix valor que 'ls jaquesos, ho comproven les escriptures dels anys 1196, 1258 y 1268 qu'hem enumerat, a la primera de les quals se 'ls fa equivalents a la moneda barcelonesa y a les altres dúes se fa constar qu'eren de quatern o sigui de la meteixa lley que tenía la moneda jaquesa o aragonesa.

En quant a l'encunyació de monedes comtals a Balaguer, no està fins ara justificada. Es possible que fossin encunyades en aquesta ciutat les qu'atribuim a Pere Ansúrez y a son net Armengol VI.

A diferencia dels demés comtats, y probablement per haver durat al d'Ur-

(1) Monfar : *Historia de los Condes de Urgel*, t. II, ps. 301 y 302.

(2) Apèndix : Document n. XIV. Aqueix document el tenía disposat En Salat pera enclòurel al t. III de la seva obra y es al Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre Gratiar., 52, f. 295 de Pere III.

(3) *Historia de los Condes de Urgel* : p. 295 y següents.

gell més temps l'encunyació, ademés de diners y òbols s'hi fabricaren *bracteades* o monedes de llautó encunyades d'una sola cara, de les quals desconeixem el valor legal o en curs.

Anem a la descripció de les monedes qu'avuy se conserven del

COMTAT D'URGELL

122. Anv. : ⁝ PETRVS · COMES ⁝, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada.

Rev. : + VRGELLODVS, entre dos cercles de punts; al camp, lletra T, entre *alpha* y *omega*.

Diner de billó; pes : 0'98 gr.-Vidal-Quadras.

Campaner : *Memorial numismático español*, vol. I, ps. 49-52, l. 1, n. 3; Heiss : vol. II, p. 177, l. 97, n. 1; Vidal-Quadras : n. 5283.

123. En Artur Pedrals ens mostrà una moneda que no podem descriure detalladament per no posseirne emprempta y per ignorar ont es al present, però que recordem molt bé tenía per tipu al anvers una creu patada, y al entorn, entre dos cercles de punts, el nom d'*Ermengol comte*; y al revers, el crisma, de tres pals creuats, ab l'*alpha* y l'*omega*, d'un dibuix molt semblant, si no igual, al de les monedes d'Alfons VI de Castella, publicades per Heiss al vol. I, ns. 1, 2 y 3, y d'Alfons VII, publicada pel meteix al vol. I, n. 27; al entorn, entre dos cercles de punts, la llegenda contenía 'l nom del comtat d'Urgell. Era un diner de billó.

124. Anv. : + ERMENGO COMES, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada, als espays segón y tercer, d'un trifoli.

Rev. : ACRIMONTVRGI, entre dos cercles de punts; al camp, bàcul qual part inferior se divideix en dos estelles descansant demunt una V.

Diner de billó; pes : 0'76 gr.-Vidal-Quadras.

Monfar : vol. II, p. 299; Salat : t. III, ab referencia a Monfar; Campaner : *Memorial numismático español*, l. I, n. 1; Heiss : vol. II, p. 177, l. 97, n. 2; Vidal-Quadras : n. 5402.

125. Anv. : PETRVS COME, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral.

Rev. : VRGEL, en disposició horitzontal, sobre l'arbre monetari d'Aragó.

Diner de billó.-Exemplar únic.-J. Armengol, Barcelona.

Campaner : *Indicador*, p. 568.

126. Anv. : + GIRARD9 COMES, entre dos cercles que semblen linials; al camp, bàcul qual part inferior se parteix en dúes estelles, descansant demunt una V quals extrems afecten una forma semicircular.

Rev. : + VRGELLENSIS, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada.

Diner de billó.-Diputació Provincial, Barcelona.- Rómul Bosch y Alsina.

Salat : t. III, l. 4, n. 30; Campaner : *Indicador*, p. 334.

127. Anv. : + ⁘AVREMBIAX ⁘, entre dos cercles de punts: al camp, creu equilateral patada, cantonada al primer y quart de tres punts o besants en disposició triangular y al segón d'una mitja lluna.

Rev. : ⁝COMTE∽AVRGI, entre dos cercles de punts; al camp, bàcul damunt de ⊔.

Obol de billó; pes : o'48 gr.-Vidal-Quadras.

Salat : t. III, l. 4, n. 39 (mal dibuixada y mal descrita); Campaner : *Memorial*, l. 1, n. 2; Heiss : p. 177, l. 97, n. 3; Vidal-Quadras : n. 5430.

128. Anv. : + PONCIº·COME∽, entre dos cercles de punts; al camp, bàcul entre dos branques inclinades acabant en tres punts o fulles; a cada costat del bàcul, un punt.

Rev. : + VRGELLE∽I∽, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, cantonada ab un punt als quatre espays buyts.

Diner de billó; pes : o'70 gr.-Vidal-Quadras.

Heiss : p. 177, l. 97, n. 4.

129. Anv. : Igual al n. 128.

Rev. : Igual al n. 128. La llegenda, + VRGELLEN∽I∽.

Diner de billó; pes : 1'20 gr.-Vidal-Quadras.

Salat : t. III, l. 4, n. 29; Poey d'Avant : t. II, p. 204, l. 76, n. 7; Campaner : *Memorial*, t. I, ps. 52-54, l. 1, n. 4; Heiss : p. 177, n. 4 bis; Vidal-Quadras : n. 5431.

130. Anv. : + ERMENGAVDVS, entre dos cercles de punts; al camp, bàcul com al n. 128.

Rev. : + COMES : VRGELLI, entre dos cercles de punts; al camp, creu cantonada com al n. 128.

Diner de billó; pes : 0'66 gr.-Varis.

Monfar : t. II, p. 208; Salat : t. I, l. 5, n. 14; Poey d'Avant : t. II, p. 205, l. 76, n. 8, ab referencia a M. Serrure, *Revue Numismatique Belge*, 2.ª serie, t. II, l. 1, n. 4; Campaner : *Memorial*, t. I, ps. 45-54, l. 1, n. 5; Heiss : t. II, p. 177, l. 97, n. 5; Vidal-Quadras : n. 5467.

131. *Var.* : Igual al n. 130. Sense punts la llegenda del revers.

Obol de billó; pes : 0'40 gr.-Diputació Provincial, Barcelona.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, p. 177, l. 97, n. 6; Vidal-Quadras : n. 5468.

132. Anv. : Al camp, escut apuntat ab els escacs d'Urgell; a l'esquerra en lletres gòtiques ·T E·; demunt, ·C y una floreta; a la dreta, OM·, dessota, una floreta.

Rev. : No 'n té.

Llautó; pes : 0'39 gr.-Vidal-Quadras.

Monfar : t. II, p. 299; Salat : t. III, l. 4, sense número; Campaner : *Memorial*, l. 1, n. 6; Heiss : t. II, p. 177, l. 97, n. 7; Vidal-Quadras : n. 5579.

133. *Var.* : Igual al anterior, però ab l'escut arrodonit per baix y la llegenda així : ·TE· ·R y floreta ·CO·

Llautó.-Rómul Bosch y Alsina.

134. *Var.* : Igual al anterior. La llegenda gòtica, ·PE·RC·OM

L'Autò. Diputació Provincial, Barcelona.

Monfar : t. II, p. 501; Campaner : *Memorial*, t. I, n. 7; Heiss : t. II, t. 97, n. 8, Vidal Quadras : n. 5680.

135. *Var.* : Igual al n. 132. La llegenda, ·PE·, RC·, ·OM·.

Vidal Quadras : n. 5681, t. 12, n. 14.

136. Anv. : ✠ PETRVS · DEI · GRACI, entre dos cercles de punts; al camp, bàcul demunt de línia horitzontal y com al n. 128.

Rev. : ✠ ACOMES · VRGELLI, entre dos cercles de punts; al camp, creu cantonada com al n. 128.

Diner de billó; pes : 0'95 gr. Varis.

Monfar : t. II, p. 298, Salat : t. I, t. 5, n. 15 y t. III, t. 6, n. 36 y 37, Poey d'Avant : t. II, p. 505, t. 76, n. 9, Campaner : *Memorial*, p. 46, t. 1, n. 8. Heiss : t. II, p. 178, t. 97, n. 9 Vidal Quadras : n. 5665

137. *Var.* : Igual al n. 136. La llegenda diu PETVS.

Poey d'Avant dóna compte d'aquesta variant com existent a la Col·lecció Rousseau.

138. Anv. : + PETRVS : DEI : GRACI, entre dos cercles de punts; al camp, escut tetragonal, partit en pal, ab les armes d'Aragó y Urgell; un punt a cada un dels quatre segments que resten buyts.

Rev. : + AVICOMES VRGELLI, entre dos cercles de punts; al camp, creu cantonada com al n. 129.

Diner de billó.

Poey d'Avant : t. II, l. 76, n. 10; Campaner : *Memorial*, ps. 46 y 55-58, l. 1, n. 10; Heiss : t. II, p. 178, l. 97, n. 9 repetit.

139. *Var.* : La llegenda del anvers es + PETRVS DEI : GRACIA, y la del revers, + COMES : VRCELLIETV I·

Diner de billó; pes . 0'63 gr.-Vidal-Quadras.

Monfar : t. II, p. 299; Campaner : *Memorial*, t. I, n. 9; Heiss : t. II, p. 178, l. 97, n. 10; Vidal-Quadras : n. 5696.

La classificació de les monedes precedents la fixà bé En Campaner al estudi que de les que coneixía publicà en 1866 al *Memorial Numismático Español* (1), y l'adoptà després En Heiss en sa *Descripción general de las monedas hispano-cristianas*, separantsen solament en l'atribució a Pere Ansúrez, de la qu'En Campaner atribueix al rey Pere I, o a Pere de Portugal marit de Dona Aurembiaix. Els travalls d'aqueixos dos distingits numismà-

(1) *Descripción y ensayo de clasificación de las monedas del condado de Urgel*, per En Alvar Campaner y Fuertes, publicat al *Memorial Numismático Español*, t. I, ps. 42 a 63 y l. 1.

tics y les noticies que 's desprenen de les peces novament aparescudes, seràn la basa del examen qu'anem a fer de les meteixes.

En nostre concepte, les qu'hem descrites ab els *ns. 122* y *123* formen una agrupació distinta de les que comencen ab el *n. 124*. Aqueixes derreres, apart algunes diferencies de detall, mostren totes iguals tipus: la creu equilateral, diversament cantonada al principi y després cantonada invariablement ab un punt a cada buyt, en una de ses cares, y un bàcul demunt una V, que degenera més tart en dos rams a l'altra. Tan sols la moneda del rey Pere y les derreres encunyacions del comte del meteix nom, al sigle XIV o principis del XV, s'aparten d'aqueixa regla. La moneda *n. 124* ens diu ella meteixa que fou encunyada a Agramunt, y els documents que coneixem, des del any 1174 ençà, califiquen d'agramuntesa la moneda encunyada pels comtes d'Urgell. Les empremptes de les peces *ns. 122* y *123* són variades, y la del revers, completament distinta de la de les que les segueixen en ordre, presenta majors caràcters d'antiguitat.

L'emprempta del revers de la *n. 122* consisteix en una T, símbol de la creu, acompanyada de les lletres *alpha* y *omega*, associació que s'usà en les monedes des del començ de l'Edat mitjana. La T formant emprempta y substituint la creu, l'hem vista ja en monedes de Gerona del sigle XI. L'emprempta dels revers de la *n. 123* consisteix en el monograma de Crist, ab les lletres *alpha* y *omega* d'un dibuix exactament igual al que 's veu en diners dels reys de Lleó y Castella Alfons VI (1073-1109) y Alfons VII (1126-1157), dels quals es sens dubte imitació o, millor, copia [1]. D'això 'n deduim qu'aqueixes dúes monedes són anteriors a les d'Armengol VIII y sos successors.

La llegenda de la moneda *n. 122* es PETRVS COMES y VRCELLODVS. El *Petrus Comes* no més pot referirse al comte de Valladolid Pere Ansúrez, per que cap Pere que fos comte d'Urgell trobem anterior a Armengol VIII. Es veritat que 'l comte Pere Ansúrez no ho era d'Urgell; mes contra l'opinió d'En Campaner, qui afirma 's limità a «defensar els drets y el patrimoni de son descendent, sens atribuirse cap facultat directa sobre 'l senyoriu», direm que tingué de fet el govern del comtat d'Urgell des del any 1102 al 1117 o 1119, usant durant aqueix temps de totes les facultats propries dels comtes, fins al punt de fer convenis en son propri nom, com el realisat en 1106 ab el comte de Barcelona Ramón Berenguer III sobre la *suda* de Balaguer, y donacions, com les fetes a favor del rey d'Aragó de part de la

(1) HEISS: t. I, l. ns. 1, 2 y 3, y l. 2, n. 27.

meteixa *guda* y d'altres castells, tot lo que fa exclamar a Monfar: «Essent, l'avi del comte, baró tan sabi y experimentat, es de creure que hi devía haver grans conveniencies que l'obligaren a posar senyors extranys a l'hisenda de son net; però com han passat tants sigles, ignorem lo que l'obligà a ferho» [1]. Ab aqueixos antecedents, res té d'extraordinari que 'l comte Pere Ansúrez encunyés moneda a Urgell. La paraula VRCELLODVS té una terminació en DVS, que, si es freqüent en noms personals llatinisats, no ho es en denominacions geogràfiques o en noms propis de llocs; de totes maneres, no creyem qu'hi hagi motiu pera pèndrela com una paraula isolada, separada de VRGELLO, fent d'ella una abreviatura de *dominus*, senyor, lo que tampoc donaría nova llum sobre l'atribució d'aqueixa moneda, per que ni Pere Ansúrez s'intitulà may *senyor d'Urgell*, ni 'l rey Pere I ni l'infant Pere de Portugal usaren may aqueix títul, si nó 'l de comte d'Urgell els dos derrers.

Els caràcters d'aqueixa moneda y l'estil de les lletres de ses llegendes, acusen, per fi, millor els primers anys del sigle XII que 'ls del XIII, y el diner del rey Pere, derrerament descobert, ve a justificar que no a aquest rey, sinó a Pere Ansúrez s'hà d'atribuir la que 'ns ocupa.

Es probable que les monedes *ns. 122* y *123* siguin els diners comtals de Balaguer, de que parla En Monfar, y fossin encunyats a dita ciutat avants de que Agramunt adquirís l'importancia que degué a la Carta municipal que li fou concedida en 1163 [2] y avants de que s'encunyés la moneda en aquesta vila, lo que degué tenir lloc entre 'ls anys 1163 y 1174, al derrer dels quals comença a mencionarse als documents la moneda *acrimontensis*.

Si es tal com ho presumim, la moneda *n. 122* degué ser encunyada per Pere Ansúrez a Balaguer després de recobrar aqueixa ciutat en 1106, y la *n. 123* degué serho a la meteixa ciutat per Armengol VI, posterior en temps, es cert, a Alfons VI de Castella, però contemporani d'Alfons VII.

L'influencia castellana sobre 'ls tipus de les monedes dels comtes d'Urgell s'explica per les estretes relacions qu'aquèstos tingueren ab Castella y els quantiosos interessos qu'hi posseiren des del casament d'Armengol V ab Dona María, filla del comte de Valladolid.

La moneda del rey Pere degué forçosament encunyarse entre 'ls anys

(1) *Historia de los Condes de Urgel*, t. I, ps. 367-372.

(2) En Ramón de Siscar, en son opuscle «La carta puebla de Agramunt, etc.», insertat al t. IV de les «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», ps. 129 a 196, demostra que la carta de població d'Agramunt fou otorgada en 1163 y no en 1113, com se diu a la *Marca Hispanica*.

1209 y 1213. Els tipus són copiats dels de la moneda reyal aragonesa, no precisament dels usats a Aragó pel meteix rey, sinó dels qu'usaren en aquell regne els seus predecessors. Coneixem aquesta moneda solament per la descripció que 'n dóna En Campaner, ja que no 'ns ha sigut possible vèurela ni sisquera saber ont ha anat a parar després de la mort de son posseidor En J. Armengol.

Les restants monedes comtals urgelleses se distingeixen per portar totes un bàcul al revers, no obstant lo qual la llur classificació resulta patent per tenir gravats el noms d'Aurembiaix, Grau, Ponç y fins Pere. Ademés, llurs caràcters paleogràfics, junt ab les successives modificacions de l'emprempta del revers, contribueixen a determinar a quín dels comtes anomenats Armengol deuen atribuirse les que tenen gravat aqueix nom.

L'emprempta del revers presenta les següents modificacions a les peces d'atribució certa : a les de Grau de Cabrera, l'extremitat inferior del bàcul se bifurca apoyantse als pals inclinats d'una V qu'acaben retorçantse cap enfora; a les de Dona Aurembiaix, el pal del bàcul se fica dintre la U sense descansarhi, y aquesta lletra 's mostra molt oberta ab tots sos traços rectilinis, com a la del comte Armengol VII o VIII; a les de Ponç de Cabrera, el pal del bàcul es més llarc y la U se converteix en dúes ratlles inclinades qu'arrenquen del peu del bàcul y acaben en tres punts o fulles.

A les monedes de Grau y de Ponç, el traçat de les lletres, en especial de la E, es rectilini; a les de Dona Aurembiaix, el traçat de la E es curvilini, ab tendencia al caràcter gòtic.

Are bé, de les monedes que porten el nom d'Armengol, la descrita ab el *n. 124* té igual estil paleogràfic que les de Grau y de Ponç y el bàcul del revers se bifurca en sa terminació apoyantse sobre 'ls pals inclinats d'una V correctament grabada, semblantse, de consegüent, més al tipu de les de Grau de Cabrera qu'a les de Ponç. Al contrari, les descrites ab els *ns. 130* y *131* tenen les lletres C y E de forma gòtica, y al revers, el bàcul de peu llarc, del que surten dúes ratlles inclinades qu'acaben ab tres punts o fulles, com al revers de les monedes de Ponç de Cabrera, a les que se semblen ademés per tenir cantonada ab un punt en cada buyt la creu del anvers.

D'això 'n deduim que la moneda *n. 124* es anterior o més antiga que la de Ponç de Cabrera y que les senyalades ab els *ns. 130* y *131* són posteriors a aquèlla y copia de les del comte Ponç.

La llegenda del diner *n. 124* indica que la peça fou encunyada a Agramunt, en qual vila no es probable que batessin els comtes d'Urgell llurs monedes avants de sa repoblació en 1163, y aixís sembla qu'ho justifiquen

també les mencions de moneda agramuntesa, que no comencen als documents, que sapiguem, fins al any 1174. Entre aqueixes dúes dates creyem que s'hà de posar el funcionament de la seca d'Agramunt y des del temps en qu'aquèsta comensà al any 1208, en que morí Armengol VIII, hà de ser la nostra moneda, que 's té d'atribuir, per consegüent, al comte Armengol VII o al comte Armengol VIII. A aquest derrer l'atribueix En Campaner y a ell s'hauría forçosament d'atribuir si 'l bàcul qu'hi està representat signifiqués «el dret de senyoriu o de percepció de la dècima que 'ls abats del monastir de Poblet teníen sobre 'l producte de la moneda encunyada a Agramunt», per arrencar aqueix dret de la donació feta al expressat monastir pel dit comte Armengol l'any 1208, precisament el meteix en que morí 'l comte. Però el bàcul pot significar els drets del bisbe d'Urgell sobre la moneda del comtat, drets que 'ns ha donat a conèixer el document del any 1303 avans extractat; a això 'ns inclinem, per que sería molta casualitat que l'única moneda avuy coneguda que pot atribuirse a Armengol VIII, fós precisament l'encunyada durant els díes o mesos que mediaren entre la donació del comte al monastir de Poblet y la mort del meteix.

La V que forma part de l'emprempta, opina En Campaner qu'es la inicial de la paraula Urgell. Com aqueixa paraula figura ja a la llegenda, es molt fácil que la V fassi relació al bàcul y completi son significat, en qual cas la presencia d'aquèix se referiría indiscutiblement als drets que teníen els bisbes d'Urgell sobre la moneda del comtat.

Després de Ponç de Cabrera, sols figuren dos Armengols, el IX y el X, a la serie dels comtes d'Urgell. El primer no arrivà a la major edat ni pogué, per consegüent, pendre possessió del comtat, per haver mort molt pocs díes després de son pare, Ponç. El segón, Armengol X, governà sense contradicció, al menys des del any 1278 al 1314, y consta, ademés, documentalment, qu'en son temps s'encunyaren monedes a Agramunt y qu'en llur encunyació hi intervingué 'l bisbe d'Urgell. A Armengol X deuen, per tant, correspondre les peces descrites ab els *ns. 130* y *131*, les que, per cert, són d'un billó més pobre que 'ls altres diners agramuntesos que coneixem.

Les monedes *ns. 136* y *137* són de tipus exactament iguals a les de Ponç y a les d'Armengol X, y l'estil de les lletres de llurs llegendes es encara més accentuadament gòtic y, per lo meteix, més modern que 'l de les del derrer dels avant citats comtes, ja que, ademés de revelarshi aqueix caràcter en les lletres C y E, se mostra en la A y en la M. Tenim per indubtable sa atribució al comte Pere, fill de Jaume infant d'Aragó, y també qu'aqueix comte les encunyà a Agramunt als primers temps de son govern. De tipu y mòdul

exactament iguals als d'aqueixes monedes y ab les meteixes llegendes que elles, parla En Salat, al manuscrit del vol. III de sa obra, d'una peça de *pur coure*. Ja 's compendrà que no pot tractarse més que d'una moneda falsa de l'època.

Les monedes *ns. 138* y *139*, encara qu'ab diferent emprempta al anvers, són del meteix Pere, per que, apart de llurs caràcters paleogràfics, ho persuadeix l'escut d'armes que porten gravat. Aqueix escut es el qu'adoptà l'infant Jaume d'Aragó, pare de Pere, algún temps després d'haver sigut nomenat comte d'Urgell, segons diu En Monfar: «Ab aqueixos pactes quedà heretat l'infant d'aquell gran Estat y llavors adoptà les armes del comtat, soles y sense cap barreja, com se veu en alguns segells seus qu'encara 's conserven al Arxiu Reyal; *y després juntà aquelles armes ab les d'Aragó y de les dúes formà un escut*, dividit en quatre quartels: al primer y tercer dos pals: al segón y quart, els escacs d'or y negre, qu'eren les armes del comte d'Urgell» [1]. A les monedes de Pere, aquest escut no es quartelat, sinó partit, potser pera que resulti més ornamental donat el poc espay de que 'l gravador podía disposar. La llegenda del revers del *n. 139* creyem, ab Monfar, que pot completarse aixís : *Comes Urgelli et vi cecomes agerensis*). De la meteixa manera deu llegirse la del *n. 138*, sols que 'l seu gravador posà la sílaba VI aont no corresponía, com posà al revers la lletra A, final de la paraula GRACIA, que no li capigué al anvers: prescindint, doncs, d'aqueixa lletra, la lectura es : *Comes Urgelli Vi cecomes agerensis*.

Pot ser molt bé qu'aqueixes monedes siguin les que feren els argenters barcelonins Alegre y Dez Feu, ab permís del rey Pere, ab destí al comte d'Urgell, y el cambi de tipu pot indicar també que foren encunyades a Barcelona y no a Agramunt com les anteriors del meteix comte.

Ens falta parlar dels llautons encunyats per Dona Teresa d'Entença. En Monfar sospita que son *pugeses*, mes les pugeses que s'encunyaven a Lleyda y altres poblacions, apart de que tenien un cert valor intrínsec, tenien garantit llur cambi ab la moneda legal corrent, lo qu'ignorem si succeía respecte als llautons que'ns ocupen. Aquèixos no tenen cap valor intrínsec y, per lo meteix, sols poden ser moneda fiduciaria o de necessitat. Llur tipu, tant en la forma del escut, com en la disposició de la llegenda, es una imitació del d'algunes monedes feudals franceses, especialment del de les encunyades a Vannes pel duc de Bretanya, Joan I (1237-1286) [2]. Les lletres

(1) *Historia de los Condes de Urgel*, t. II, p. 126.
(2) Poey d'Avant : t. I, p. 64 y l. 11, n. 14-17.

son gòtiques, com correspòn a l'època de llur encunyació, y es de notar, a la *n. 132*, la forma de la lletra T.

Mereix consignarse qu'a la llegenda del òbol de Dona Aurembiaix, la paraula *comtesa* està escrita en català y no en llatí com s'acostumaven a escriure a l'Edat mitjana les llegendes de les monedes.

Finalment, al diner d'Armengol VII, o potser d'Armengol VIII, el bàcul del revers més qu'un bàcul sembla esser una P. Es fàcil que no sigui altra cosa qu'un descuyt del gravador o del dibuixant de la moneda; però, si així no fos, la P podría ser la lletra inicial del nom Pere y fer referencia al bisbe d'Urgell Pere de Puigvert, qual pontificat començà l'any 1204 [1]. Ho apuntem no més que com una conjectura.

II.-COMTAT DE PALLARS

La serie cronològica dels comtes de Pallars, als temps que seguiren a la reconquesta del territori català, es molt incerta y sembla que no comença a tenir una mica de fixesa fins al principi del sigle XI, quan el comtat se dividí en dos, el Pallars Sobirà y el Pallars Jussà, cada un ab comtes propris; s'extengué 'l primer al Nort des de prop de la Pobla de Talarn a les altes valls dels Pirineus, y el segòn des de dita Pobla vers Mitjorn fins al cim del Montsec. Aixís se dedueix de la cronología que n'ha publicat derrerament En Lluis de Cuenca y de Pessino, travall estimable, però que deixa encara molts punts pera estudiar y resoldre [2].

No 's té noticia documental de que 'ls comtes de Pallars haguessin encunyat moneda. Es molt possible y fins probable que n'encunyessin, ja qu'ho feyen els comtes veins, compresos els de Ribagorça com acaba de justificarho En Carreras ab documents del Cartoral de Roda [3]. Aquest senyor

(1) Villanueva : *Viaje literario á las Iglesias de España.*

(2) *Historia de la Baronía y Pabordato de Mur y Cronología de los Condes de Pallars*, Barcelona, 1906.

(3) F. Carreras y Candi : *Monedes del Urgellet*, articles en publicació al «Boletín de la Sociedad Artístico-Arqueológica Barcelonesa». A les ps. 67 y 68 (any 1906) s'hi llegeixen les següents enunciatives de moneda del Comtat de Ribagorça :
Sous, centum .xl. solidos grossos de ripa churça : en un document del any 1117;
sous, .xx. sollos (sic) grossos de ripacorça : en un document del temps d'Alfons I.

sospita que la moneda de Ribagorça, de la qual que sapiguem no se 'n ha trobat cap exemplar, pogué còrrer també pel comtat de Pallars «tenint en compte les grans relacions d'un ab altre avants del sigle XIII»; però, encare qu'aixís fós, la moneda ribagorçana no pot considerarse com propria del comtat de Pallars.

Les transaccions en aquest comtat, segons les noticies que devem a En Joaquim Miret y Sans [1], se feren, durant els sigles IX, X y bona part del XI, ab especie, avaluada en moneda imaginaria o de compte: sous, unces, unciades, argenços, argençades y mancusos, *valentes* o *in rem valentem*, mencionats els derrers per primera vegada l'any 1051. Al sigle XI, además de les fetes ab especie, que son les més freqüents, se troben ja als contractes expressions que fan o poden fer referencia a monedes efectives, com són: sous *grossos* en 1095, unces d'or *monete publice* en 1014, *novo* en 1065 y *de Barchinona* en 1075, mancusos d'or *de valentia* en 1099, *auris ex moneta Barchinona* en 1079, y *numos* en 1079. Al sigle XII, a algunes de les predites s'hi afegeixen les de sous y unces *de diners* en 1157 y 1141 respectivament, sous *acrimontensis* en 1191, y morabatins en 1141, 1154 y 1159. Al sigle XIII, s'hi mencionen sous *malgeresos* en 1228 y 1296 y *jaquesos* en 1261 y 1284, morabatins en 1275 y 1296, morabatins *alfonsins* en 1288 y auris en 1284 y 1296. Al sigle XIV predomina sobre totes les altres la menció de la moneda jaquesa. El calificatiu de *grossos*, aplicat als sous en varis documents d'aqueix comtat, si no vol dir lo meteix que sous *de moneda grossa*, dels quals hem parlat al tractar del comtat de Barcelona, pot fer referencia a la meteixa moneda a qu'aludeixen els sous *grossos* dels documents del comtat de Ribagorça.

Fa poc s'ha descobert una moneda, y la califiquem de tal per qu'al nostre entendre no pot ser res més, qual descripció donem a la plana següent:

També diu En Carreras qu'al Index del Arxiu Municipal de Barbastre s'hi menciona un document del sigle XIII pel qual el rey Pere reconeix que dita ciutat havía encunyat moneda y qu'ho havía fet sense perjudici dels furs que parlen de monedes.

(1) Les acotacions dels documents a que fan referencia les cites del text, se trobaràn les unes a l'inèdita *Historia de Pallars*, escrita per En Joaquim Miret y En Francesc Carreras, y les altres són de documents d'Organyà, avuy depositats pera estudi a casa del primer d'aquestos senyors.

140. Anv. : ⁝ COMES ⁝ PALLARESIVS (petita corona), entre dos cercles de punts; al camp, creu alta ab les lletres H y R coronades distribuides una a cada costat del peu y, de les lletres per amunt, dintre de tres segments de cercle formats per dúes linies ab un punt a la llur intersecció.

Rev. : Igual al anvers; les lletres de cada costat del peu semblen ser R R.

Billó (¿plom y plata?)–Colecció del autor; J. Busquets y Duràn, Barcelona.

Inèdit.

La fàbrica, empremptes y paleografía d'aquesta peça ensenyen que no 's pot atribuir sinó al sigle XIV ó al XV, y la seva llegenda justifica que fou encunyada per un comte de Pallars. El nom d'aquest compte ve indicat de segur per les lletres posades a un y altre costat del peu de la creu; però, malgrat la bona conservació del exemplar que posseim y l'haverlo comparat ab el del senyor Busquets, aqueixes lletres no 's poden determinar bé. Les de l'una cara semblen esser F gòtiques : les de l'altra cara, l'una F y l'altra R, també gòtiques; però les qu'hem dit que semblen F podríen esser R ab la cua curta y encorvada endefora, o H, si 'l traçat superior horitzontal no es de la lletra sinó de la corona que porta demunt. Si aixís fos, s'hauríen de llegir R R, inicials del nom del comte Ramón Roger III (1344 a 1353?), o bé H R, inicials del nom del comte Huc Roger (1465? a 1488). D'aquestos dos comtes de Pallars ens decantem a que la moneda pertany al derrer, per haver coincidit son govern ab les turbacions del temps de Joan II, a les quals, com es sabut, correspòn un lloc molt principal al comte Huc Roger, turbacions que donaren motiu a l'encunyació de moneda en moltes localitats de Catalunya qu'avants no n'havíen encunyada com veurem més endevant. Aquestes circomstancies polítiques podríen explicar també certes particularitats qu'aquesta moneda presenta en son mòdul y

en son pes y sobre tot la qualitat de son metall, que la diferencíen de totes les altres monedes comtals catalanes, les quals, per altra banda, feya temps qu'havíen cessat d'encunyarse. No creyem que la moneda que 'ns ocupa degui atribuirse al comte de Cardona Ramón Folch, al qui 'l rey vengué en 1491 el comtat de Pallars, perque llavors aquèst prengué 'l nom de marquesat y marqués y no comte de Pallars s'hauría intitulat Ramón Folc a la moneda. El tipu d'aquèsta, exòtic a la numismàtica catalana dels sigles XIV y XV, sembla imitat del de certes monedes aquitanes.

I.—COMTAT D'AUSONA

La moneda del comtat d'Ausona que pertanyía al comte Wifret II per donació que li 'n feu el rey de França, fou cedida a l'iglesia de Sant Pere de Vic y, en son nom y representació, al seu bisbe y canonges y a llurs successors, pel dit comte, en son testament del any 911. Des d'aquesta data fins l'any 1315, en que 'l rey Jaume II adquirí, per cambi, els drets que teníen els bisbes a la ciutat de Vic, y ab ells el de moneda, els bisbes de Vic gosaren y usaren d'aqueix dret, encunyant moneda, disposant sobre sa lley, pes y valor, y imposant penes als qui la falsifiquessin. Les monedes del comtat d'Ausona foren, doncs, episcopals.

Heus aquí la serie dels bisbes d'Ausona des d'Idalchari, qui en 911 rebé 'l donatiu del comte Wifret II, fins a Berenguer de Guardia, qui en 1315 renuncià 'ls drets que tenía sa iglesia a la moneda del comtat en favor del rey Jaume II :

Idalchari	902 - 914.	Arnau	1102-1109.
Jordi	914 - 947.	Ramón I	1110-1146.
Vadimir	? - 957.	Pere	1147-1185.
Attó	957 - 971.	Ramón II	1186-1194.
Froya.	972 - 992.	Guillem III. . . .	1194-1233.
Wadalt (intrús) .	— —	Bernat I	1233-1243.
Arnulf	993-1010.	Bernat II	1243-1264.
Borrell	1010-1018.	Ramón III	1264-1298.
Oliva	1018-1047.	Berenguer II . . .	1298-1301.
Guillem I	1047-1075.	Ponç	1301-1306.
Berenguer	1075-1099.	Ramón (electe). .	1306-1306.
Guillem II	1099-1101.	Berenguer III. . .	1306-1328.

Són moltes les estipulacions y deixes en moneda de Vic que 's troben als documents; donarem coneixement d'algunes :

Pesas .X. de dinarios Ausonae : en un document del any 966 [1].

Sous, monetae ipsius terrae : en 990 [2]; y ab les següents calificacions :

de moneta de Vicho grossa : en 1041 [3];

de moneta de Vicho grossa argenti purissimi : en 1084 [4];

de plata et de moneta vici : en 1068 y 1084 [5];

de moneta vici : en 1063. 1075. 1093 y 1159 [6];

de diners de moneta Vici grossa : en 1086 [7];

de diners de moneda de Vic, en 1087, 1088 y 1090 [8];

de diners de plata y de moneda de Vic : en 1068, 1074 y 1084 [9];

de diners de Vic : en 1049. 1050 y 1067 [10];

de moneta Ausona : en 1067 [11];

monetae bobum : en 1083 [12];

monetae Vici optimæ ubi bobes sunt depicti : en 1083 [13];

monetae curribile Vincensis de quaterno : en 1259 [14].

Solidades, denariorum moneta vici argenti purissimi ubi sunt boves depicti : en 1083 [15].

Diners de moneda de Vic : en 1063 [16];

diners monetae vici argenti purissimi ubi bovis sunt depicti : en 1082 [17];

diners duodecim vigatanos obtimos : en 1083 [18].

(1) *Marca Hispanica*, ap. 104.

(2) Gudiol : *Las monedas episcopals vigatanas*; Vic, 1896, p. 11.

(3) Gudiol : p. 42.

(4) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 14 de Ramón Berenguer II.

(5) Idem : perg. n. 11 de Ramón Berenguer II; Gudiol : p. 42.

(6) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 485 de Ramón Berenguer I, pergs. ns. 21 y 23 de Ramón Berenguer III y perg. n. 325 de Ramón Berenguer IV; Gudiol : p. 42.

(7) y (8) Gudiol : p. 44.

(9) Gudiol : p. 42; Arxiu Corona Aragó : perg. n. 459 de Ramón Berenguer I, y pergamí n. 11 de Ramón Berenguer II.

(10) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 102, 114 y 398 de Ramón Berenguer I.

(11) Idem : perg. n. 398 del meteix comte.

(12) y (13) Gudiol : p. 43.

(14) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 1567 y 1568 de Jaume I.

(15) Salat : t. III, document n. 10.

(16) Gudiol : p. 42.

(17) Gudiol : p. 43.

(18) Document del Arxiu de la Colegiata d'Organyà, avuy depositat pera estudi a casa En Joaquim Miret y Sans.

D'aquestos documents se 'n desprén: 1.er, qu'als anys 966 y 991 corría ja la moneda dels bisbes de Vic; 2.on, qu'aqueixa moneda s'anomenà indistintament moneda de Vic y moneda d'Ausona; 3.er, qu'era de plata, sense lliga, al menys fins a derrers del sigle XI, qu'al sigle XII s'encunyà de billó y qu'a mitjans del XIII era de quatern, això es, de lley de quatre diners; y 4.rt, qu'als anys 1082 y 1083 a les monedes que circulaven hi havía gravats uns bous.

Més interés que les anteriors enunciatives tenen, pera l'estudi de les monedes ausetanes, altres noticies que sobre d'elles s'han conservat.

En primer terme, devem insistir sobre l'origen del dret dels bisbes a la moneda. Mossén Gudiol suposa que 'ls bisbes teníen aqueix dret en virtut del senyoriu que sobre Vic y ses dependencies, el pagus de Manresa y la vall d'Artès, els hi havía donat el rey Ot (888-898) y, principalment, en virtut d'un privilegi d'encunyarla otorgat a llur favor pel rey Lluis, qui, a son modo de veure, degué ser l'anomenat d'Ultramar (936-954). Pera això, se veu obligat a prescindir de la donació de Wifret II, qual text interpreta, no com expressiu de la concessió d'un dret, sinó com una senzilla donació de quantitats en metàlic. L'examen d'aqueix text justifica que Mossén Gudiol l'entén equivocadament. En efecte, diu aixís la declaració del testament del comte Wifret II:

Et ideo praecipio vobis meos eleemosinarios praedictos Idalero, Garsinde, Suniario et Ermemiro ut de ipsa moneta quod ego per donum Regis tenebam in villa Vico, ipsam tertiam partem similiter donare faciatis ad domum Sancti Petri Apostoli vel in manus praedicto Episcopo, Canonicos, atque successores eorum qui in ipsius Ecclesia ministrant, donec per se ipsos, aut legatos eorum ad regem pergant et praeceptum exinde fideliter requirant ac recipiant (1).

El comte Wifret donà, per consegüent, una cosa seva, que tenía, no en dipòsit, sinó per donació reyal; si 's tractés d'una quantitat qualsevol de moneda efectiva, aqueixa donació no hauría necessitat pera res l'aprovació o la confirmació del rey, com no s'exigeix ni 's posa per condició en cap altre dels llegats que de ses propries coses fa Wifret al meteix testament, perque de fet y de dret ne tenía 'l comte la lliure disposició; si al llegat de la moneda 's posa la condició de que 'l bisbe y canonges de Vic demanin per sí meteixos o per llurs emissaris el consentiment o aquiescencia del rey, devía ser, per força, per que 'l comte, no obstant tractarse d'una cosa seva,

(1) Gudiol: ps. 11 y següents.

no podía disposarne sense dita aprovació, o, al menys, considerava l'aprovació reyal convenient pera la deguda seguretat y eficacia de son donatiu. La paraula *moneda*, en aquest text, no deu, doncs, pendre's com una quantitat determinada de diner, sinó com a significativa de *dret de moneda*, es a dir, de la regalía sobirana sobre d'ella, significació que té en molts altres documents de la època, com se pot veure En Ducange, y com té en documents d'altres comtats catalans. Are bé, d'aqueixa regalía podía 'l sobirá despèndresen en favor de qui li semblés, pero la cessió no implicava la perdua de son caràcter de regalía; el donatari, més que senyor de la cosa donada, n'era un concessionari hereditari y inamovible, y legalment no podía disposar de la meteixa a son albir. De fet, no obstant, els comtes, des de principis del sigle x y encara avants s'havíen apropriat aqueixa regalía, y 'n disposaven com d'un dret inherent a llurs facultats comtals; però, al principi no s'havía oblidat encara que 'l *comitatus* era una emanació del poder reyal, y aixís, els meteixos comtes, al cedir drets per llur naturalesa inherents a la sobiranía, preníen precaucions que garantisessin pel pervindre l'eficacia de llurs donatius, posantlos a cobert de tota ulterior reclamació per part del rey. M. Prou ne cita varis exemples y en particular la donació feta a l'iglesia d'Autun, pera la qual el comte demana també la confirmació reyal [1].

Els bisbes d'Ausona, com senyors de Vic, no teníen, doncs, el dret de moneda, des del moment qu'aqueix dret fou donat pel rey al comte Wifret II (898-912), y tampoc el teníen en virtut de privilegi otorgat per Lluis el d'Ultramar, ja qu'aqueix rey no pogué donar lo que ja havía sigut donat per son predecessor, segurament Carles el Senzill, al predit Wifret.

No neguem la possibilitat, per que 'l document de Lluis es fins ara desconegut, de qu'aqueix rey confirmés, a petició del bisbe y canonges de Vic, la donació que del dret de moneda 'ls havía fet Wifret II en son testament, y ho considerem probable y tot, donades les paraules del document del any 1104 en que 's fonamenta Mossén Gudiol; però no podem admetre que d'aqueix document arrenqui 'l dret de moneda dels bisbes de Vic, ja que 'l rey Lluis no 'ls hi podía donar lo que no era seu.

El dret de moneda dels bisbes de Vic, qual origen acabem de precisar, fou confirmat en 1038 pel comte Ramón Berenguer I, la comtesa Dona Ermesendis y els prelats qu'en dit any concorregueren a la consagració de la nova Catedral : «*Confirmamus et ut semper habeat statuimus monetam pu-*

(1) Prou : ps. LV, LXV y següents.

blicam suae regionis» [1]: en 1150, per S. S. Eugeni III, ab els demés drets de dita iglesia «*monetam quoque tuae civitatis*» [2]; en 1196, pel rey Pere I, qui sembla que se n'havía incautat, per que diu : «*sciendum autem volo esse preterea presentibus et futuris quod redemptionem hanc monete quam in Villa vici in presenciarium accepi propter ingruentem necessitatem exercitus Sarracenorum numquam amplius in casu consimili exigam vel exigere faciam, nec a meis successoribus exigatur vel demandetur, neque in prejudicium predicte Ecclesie possit aliquando venire, neque vobis aut vestri successoribus possit aliqua racione obesse*» [3], y, per fi, en 1254, per S. S. Ignocenci IV a petició del bisbe Bernat de Mur [4].

En us de llur dret, els bisbes de Vic cediren en varies ocasions part dels beneficis que de l'encunyació'n treyen: aixís, consta que'l bisbe Berenguer (1075-1099) donà dos sous de plata del lucre de la moneda a Guillem Raymon de Taradell, qui 'ls tenía en feu de la Canonja [5], que 'l bisbe Arnau concedí a Guillem Ramón Dapifer, al Janer de 1104, la *dragma* de dita moneda menys els dits dos sous, ab certes condicions [6], y qu'al Abril del meteix any donà a Guillem de Llusà la facultat de fer encunyar a Vic vint sous de plata, facultat qu'en 1171 li fou ratificada pel bisbe Pere de Redorta [7]. En 1176 percibía també una part del guany el vescomte de Cardona [8]. El reste del dit guany se repartía entre 'l bisbe y 'l capítol de varia manera segons el temps, y per meytat segons conveni fet en 1256 [9]. Una curiosa informació rebuda en Març del 1176 de la manera com se repartía 'l guany de la moneda que s'encunyava, dóna una idea de la respectiva importancia d'aqueixes participacions en aquell temps: declara Ramón de Pou, qui sembla era l'encarregat del repartiment, que 'l bisbe percibía la meytat de tots els beneficis o rendiments, y que, de l'altra meytat, el declarant y el sagristà de Vic ne percibíen dúes dècimes parts: que del restant, Guillem Ramón Dapifer ne rebía les dúes terceres parts, y l'altra tercera part la tenía Cardona. Certifica també que la dècima seva la tenía per Sant Pere de Vic y

(1) Gudiol : p. 15.
(2) Gudiol : p. 19.
(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 26 de Pere I.
(4) Gudiol : ps. 24 y 25.
(5) Gudiol : p. 17.
(6) Gudiol : p. 17.
(7) Gudiol : p. 19.
(8) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 194 d'Alfons I.
(9) Gudiol : p. 25.

afegeix que Pere de Llusà o *de Luciano*, «*facit operare in ipsa moneta* [1] *unam libram argenti alleiadam singulis hebdomadis exque michi donat excepto dimidio solido igni et illam libram licet excambiare in foro Vici* [2]. La part dels Moncades estiguè subjecta a alteracions : en un conveni entre Guillem de Moncada y el bisbe Guillem de Vic, se fixà en *un diner*; mes com l'interpretació d'aqueix conveni dongués lloc a dubtes y discussions, el bisbe Bernat de Mur, ab consell del capítol y ab consentiment de Bernat de Centelles, procurador de la comtesa de Bearn y de son fill Gastó de Moncada, en Octubre de 1256, resolgué que fos la quarta part del guany, deduides les despeses, y que Gastó y sos successors poguessin nomenar una persona qui intervingués ab els guardes a l'encunyació y percibís la dita quarta part [3].

Dictaren els bisbes disposicions sobre la fabricació y curs de les monedes ausetanes. Oliva (1018-1046) ordenà que cada diumenge 's publiqués l'excomunió dictada contra 'ls que la falsifiquessin, disminuissin de valor o retallessin els diners y contra llurs còmplix, y ademés contra 'ls qui scientment ho encobrissin [4]. El bisbe Berenguer, en son testament otorgat l'any 1100, llegà a l'iglesia de Vic, entre altres coses, els instruments ab els que 's fabricava la moneda [5]. L'any 1174, el bisbe Pere, ab el consentiment del capítol, de Ramón de Moncada y dels prohoms de Vic y del bisbat, determinà fabricar la moneda de lley de quatre diners de plata pura y talla de divuyt sous de diners per marc, prometent no cambiarla durant sa vida ni alterarla en lley y pes; fa son curs obligatori a les transaccions y imposa penes als qui usin altres monedes, segons sigui la categoría y posició social dels infractors [6]. En 1254, el bisbe Bernat de Mur prohibeix a Vic la circulació de cap altra moneda que no sigui la feta fabricar per ell meteix, baix pena d'excomunió a ell reservada [7]. No sabem si aqueixa prohibició fou deguda a l'orde qu'havía donada'l rey Jaume I per conducte del veguer de Vic Pere de Vilaregut, de que cessés l'encunyació de la moneda vigatana;

(1) Aquí la paraula *moneta* està usada en sentit d'*oficina* o *taller monetari*.

(2) Apèndix: doc. n. XV. D'aqueix document n'hi hàn dúes copies al Arxiu de la Corona d'Aragó en una de les quals la paraula catalana llatinisada *alleiadam*, mesclada o ab lliga, està escrita per error de copia *alleidam*, lo que ha fet qu'algú hagi suposat qu'En Llusà tenía 'l dret de fer circular a Vic els vint sous de moneda *que feya encunyar a Lleyda*.

(3) Apèndix : doc. n. XVI. Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1462 de Jaume I.

(4) Gudiol : p. 14.

(5) Gudiol : p. 15.

(6) Gudiol : ps. 19 a 21.

(7) Gudiol : p. 25.

es probable qu'aixís fós, ja que 'l bisbe y capítol, no sols protestaren de l'orde del rey, donant lloc a un plet que durà molts anys, sinó que no la compliren, y, havent obtingut del Sant Pare Ignocenci IV la confirmació de llur dret sobre la moneda, disposaren les coses de manera que 's poguessin empendre noves encunyacions [1]. Aixís, en un document de 17 d'Octubre de 1256, el dit bisbe, ab unànim consentiment de son capítol y ab el de Bernat de Centelles, procurador y lloctinent de la comtesa y de son fill Gastó, disposa l'encunyació de nova moneda que sigui de lley de quatre diners de plata pura y de talla de vint sous per marc, devent ser immutable y perpetua; fa son curs obligatori a les transaccions ab prohibició de tota altra moneda, imposant als contraventors penes semblants a les qu'imposà 'l bisbe Pere en 1174; afegeix, finalment, que vinguin obligats a jurar el manteniment y inalterabilitat de la moneda 'ls bisbes y canonges al pendre possessió de llur càrrec, els senyors de Moncada que tinguin domini a Vic al entrar a fruir d'aqueix domini, els prohoms de Vic presents y futurs, tots els habitants de la ciutat al acte de contraure matrimoni y per fi tots aquells qu'en lo successiu vagin a habitar a Vic. Se determina, ademés, en aqueix document, la part del guany corresponent als Moncades, conforme a lo que havem dit, obligantse aquèixos a fer circular la moneda per ont avants circulava y a defensarla ab vigor. Per fi s'estableix que tot lo que 's percibeixi per raò de les penyores que s'imposin s'apliqui a l'edificació y reparació dels murs y valls de la ciutat de Vic [2]. A aqueix document, que s'escapà a la diligencia de Mossén Gudiol, es al que 's refereix l'otorgat per Dona Garsendis de Moncada en 1258, que publicà En Salat y qu'en lo referent a moneda no es més que l'acceptació y confirmació de lo fet per son procurador Bernat de Centelles [3]. Que l'encunyació tirà endevant ho justifica un document publicat per En Carreras y Candi [4], datat el día 6 de Maig del any 1259, al qual el bisbe Bernat confessa a M. Ramón de Cardona, Ramón de Galliners y Pere Miró, haver passat comtes de la moneda batuda a Vic fins al día de la data, havent rebut d'ells per tal concepte 700 sous.

Respecte a la resolució del plet entre 'l rey y l'iglesia de Vic, res ne sabem. Mossén Gudiol diu que, en 1262, el Papa Alexandre IV nomenà nous jutges en substitució dels qu'havía nomenat Gregori IX, «els qui degueren

(1) Gudiol : p. 24.
(2) Apèndix : Document n. XVII. Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1362 de Jaume I.
(3) Salat : t. II, ap. 9; Heiss : t. II, ap. 29, y Gudiol : 27 y 28.
(4) «Revista crítica de Historia y Literatura» : Agost-Septembre de 1897.

acabar la qüestió a gust de les parts». Aquèsta no devía encara estar resolta l'any 1273, per que 'l 11 de Desembre d'aquest any el rey Jaume I manà als obrers de la Moneda de Vic cessar tota encunyació pel bisbe de Vic o per qualsevol altre que fós [1].

La pretensió de Jaume I no 'ns extranya, en primer lloc per la tendencia que teníen els sobirans a recobrar tots els drets qu'eren emanació de la sobiranía, y en segon lloc, y potser principalment, per lo que perjudicava al curs y crédit de la moneda reyal, que llavors s'encunyava de dos diners de lley o de *doblenc*, el que 'ls bisbes de Vic l'encunyessin de *quatern*, aixó es, d'un valor intrínsec molt major. Ademés, avants d'encunyar moneda 'l bisbe Bernat de Mur, devía fer ja algún temps que 'ls bisbes de Vic no n'encunyaven y per aixó devía circular a Vic la moneda reyal, lo qu'augmentava 'l perjudici que 'l rey rebía de les noves encunyacions. Ens indueix a opinar aixís l'acort del capítol eclesiàstic de Vic del any 1244 manant pagar en moneda de *tern* y no en moneda de *duplo*. Aqueixa devía ser, doncs, la corrent ab la que 's feyen els pagaments. Mes, ¿a quina moneda de *tern* pot referirse 'l document, ja que Jaume I no n'encunyà fins l'any 1258? Mossén Gudiol suposa era la qu'encunyaven els bisbes de Vic; però si llavors els bisbes de Vic encunyaven moneda a la qual l'iglesia de Sant Pere tenía part als guanys, ¿còm s'explica que 'l capítol de Vic pagués y cobrés en moneda reyal o moneda de *duplo*? Si la data del acort no està errada, no trobem la solució d'aqueixa dificultat [2].

De les noticies aduides resulta que fins l'any 1174 la moneda de Vic fou de plata y que, com al comtat de Barcelona, la barreja d'altres metalls anà augmentant, especialment durant el sigle XII, fins arrivar a esser un veritable billó o *bossonaya*, com ho era la moneda de *quatern*. Resulta també que no està justificat que 'ls bisbes de Vic encunyessin moneda de *tern*, y que les llurs derreres encunyacions de que 's té noticia documental foren de moneda de *quatern*. Malgrat ser unes y altres de *quatern* o de quatre diners de lley, com que s'augmentá la talla, les monedes batudes en 1256 teníen un deu per cent menys de valor intrínsec que les batudes en 1174, essent sempre, emperò, de més valor que la moneda barcelonina de *tern* que s'encunyà després, la qual era de tres diners de lley y de divuyt sous de talla per marc de metall lligat, o, lo qu'es lo meteix, de setanta dos sous per marc de plata fina.

(1) Carreras y Candi: *Revista Crítica de Historia y Literatura*, Agost y Setembre de 1897.
(2) Gudiol: p. 230.

A les monedes episcopals d'Ausona publicades per En Villanueva, En Salat, En Heiss y En Vidal, Mossén Gudiol hi ha afegit la noticia de dos tipus nous y d'algunes varietats y n'ha estudiada la classificació al interessant opuscle tantes vegades citat y ademés en dos articles publicats ab posterioritat a la revista «La Veu de Montserrat» en Juny de 1897 y Abril de 1898 respectivament.

Es la següent la descripció de les monedes conegudes fins ara del

COMTAT D'AUSONA

141. Anv. : Bust barbut, ab cercle o corona monacal y al coll ab començ del vestit, a l'esquerra; devant de la cara, S; derrera del cap, P; orla linial.

Rev. : + AVSONA, entre dos cercles linials; al camp, creueta equilateral.

Diner de plata; pes : 1'06, 1'09, 0'95 gr.-Museu Episcopal, Vic; Academia Historia, Madrid.

Moncada : *Episcopologio de Vich*, t. I, p. 125; Villanueva : V. L., t. 6, ps. 8, 9 y 27, n. 1; Salat : t. III, l. 4, n. 10; Salarich : *Historia de Vich*, ps. 89 y 90, n. 1; Campaner : p. 343, 3.ª; Gudiol : diners ns. 1 y 2; Vidal-Quadras : n. 5251; Elías; Heiss : II, p. 169 y l. 95, n. 2. Alguns dels exemplars coneguts, encara que de tipus y llegendes iguals, són de diferent encuny. Deixem de mencionar a En Febrer, qual travall no hem pogut consultar.

142. *Var.* : Igual al n. 141.

Obol de plata: pes 0'50 y 0'45 gr.-Academia de Bones Lletres, Barcelona; Vidal-Quadras, Barcelona.

Campaner : p. 343, 3.ª, Vidal-Quadras, n. 5253, l. 10, n. 16; Gudiol : òbols, n. 1; Elías, n. 9.

143. *Var.* : Igual al n. 141, però sense creu al camp del revers.

Diner de plata; pes : 0'90 gr.-La tenía 'l marquès de Vallesantoro.

Salat : t. I, l. 5, n. 11; Salaric : p. 93, n 6; Gudiol : diners n. 3; Elías : n. 11. Creyem qu'es un exemplar igual al n. 141, solament que per estar gastada la moneda no s'hi veuría la creu.

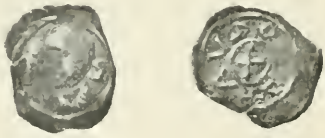

144. *Var.* : Igual al n. 141, sols que les lletres del anvers estàn invertides; això es, la P es devant del cap y la S derrera.

Diner de plata; pes : 1'00 gr.-Carreras y Candi, Barcelona.

Inèdit.

145. Anv. : Cap semblant al del n. 141, també entre les lletres S y P; orla de punts, tancada entre dos cercles linials.

Rev. : Creu equilateral patada, ocupant tota l'aria; cantonada en sos quatre buyts, de AV al primer, SO al segón, NA al tercer, y flor o estrella de vuyt raigs al quart; orla com al anvers.

Diner de plata; pes : 0'90 y 0'80 gr.-Varis.

Moncada : t. I, p. 24; Villanueva : t. VI, ps. 8, 9 y 27, n. 2; Salat : t. I, l. 5, n. 11; Salaric : p. 90, n. 2; Heiss : t. II, p. 169, l. 95, n. 1; Campaner : p. 343, 4.ª; Vidal-Quadras : ns. 5249 y 5250; Gudiol : diners, ns. 4, 5 y 6; Elías : n. 3.

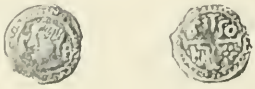

146. *Var.* : Igual al n. 145.

Obol de plata; pes : 0'57 y 0'35 gr.–Diputació provincial, Barcelona; Vidal-Quadras; Museu Episcopal, Vic.

Salat : t. III, l. 4, n. 11; Campaner : p. 343, 4.ª; Febrer : n. 2; Gudiol : òbols, ns. 15 y 16; Elías : n. 5.

147. *Var.* : Igual al n. 145; la llegenda del revers repartida aixís: NA, al primer buyt; ⋚, al segón; estrella o flor, al tercer; SO, al quart.

Diner de plata; pes : 0'70 gr.–Museu Episcopal, Vic.

Salaric : n. 2; Febrer : n. 3; Gudiol : diners, n. 7; Elías : n. 6.

148. Anv. : Dos bustes nimbats, mirantse, aguantant al mitj pel pal una creu equilateral cantonada d'un punt entre cada un de sos quatre braços; orla linial.

Rev. : Figura, quasi entera, de bisbe, vestit ab capa pluvial, la mà dreta extesa en actitut de beneir y a l'esquerra 'l bàcul; devant de la cara, la lletra B; ¿orla de punts?

Diner ? de plata; pes : 0'50 gr.

Salat : t. III, l. 4, n. 8, qui diu que pesa 9 grans y la tenía En Bolós, de Olot; Heiss : l. 55, n. 5; Campaner : p. 342, 2.ª; Villanueva : p. 27, n. 5; Salaric : ps. 91 y 92, n. 5; Gudiol : òbols, n. 18; Elías : n. 2.

149. Anv. : Les llegendes S · PETRVS * SVLVPA · S entre

dos cercles linials: al camp, dos bustos barbuts, mirantse y aguantant, al mitj, pel pal, una creu equilateral que trenca 'l cercle linial intern.

Rev. : Un home guiant ab la vara una parella de bous, sobre ratlla de punts; demunt, AVSO; al exergue, NA; orla de punts.

Diner de plata: pes : 1'00 y 1'03 gr.-Museu Episcopal, Vic; Vidal-Quadras, Barcelona.

Moncada : t. I, p. 125; Villanueva : t. VI, ps. 8, 9 y 27, n. 3; Salat : t. I, l. 5, n. 9; Salaric : ps. 90 y 91, n. 3; Heiss : t. II, l. 95, n. 3; Campaner : p. 342, 2.ª; Vidal-Quadras : n. 5248; Gudiol : diners, n. 8.

150. *Var.* : Igual al n. 149.

Obol de plata; pes : 0'50 y 0'44 gr.-Academia Bones Lletres, Barcelona; Vidal-Quadras; Museu Episcopal, Vic.

Salat : t. III, l. 6, n. 21; *Memorial Numismático Español*, t. IV, l. 2, n. 4; Campaner : p. 343, 2.ª; Vidal-Quadras : n. 5249, Gudiol : òbols, n. 17; Elías : n. 4.

151. Anv. : Bust sense barba y nimbat, a l'esquerra, entre les lletres S y P; derrera del bust y dessota una linia en sentit diagonal, la llegenda AVS; orla de punts.

Rev. : Creu sobre pal, de qual peu surten dúes branques; demunt d'aquèixes y repartida a un y altre costat del pal, la llegenda RMN—BRG; orla de punts.

Diner de plata; pes : 0'60 gr.-Museu Episcopal, Vic.

Moncada : t. I, p. 125; Villanueva : t. VI, ps. 8, 9 y 27, n. 4; Salat : t. III, l. 4, n. 9, y l. 6, n. 31; Campaner : p. 343, 5.ª; Salaric : p. 91, n. 4; Gudiol : diners, n. 9; Febrer : ns. 7 y 11; Elías : n. 17.

152. *Var.* : Igual a l'anterior; al anvers s'hi llegeix AVꝰ, en lloc de AVS, y al revers BRG, en lloc de BRG.

Diner de plata; pes : 0'50 gr.-Museu Episcopal, Vic.

Gudiol : diners, n. 10.

153. Anv. : A-V-S-O, entre dos cercles de punts, partida la llegenda per una creu equilateral patada qu'ocupa tota l'aria; al segón y tercer buyts, un punt.

Rev. : Mà dreta, en actitut de beneir al estil llatí: a la munyeca s'hi veu 'l vestit; a la dreta y demunt del dit gros, N; a l'esquerra, A; orla de punts.

Diner de billó ric; pes : 0'60 y 0'62 gr.-Museu Episcopal, Vic.

Gudiol : diners, ns. 11 y 12.

154. *Var.* : Igual al n. 153.

Obol de billó ric; pes : 0'25 gr.-Museu Episcopal, Vic.

Gudiol : «La Veu de Montserrat», any 1897, p. 195.

155. *Var.* : Igual al n. 153, sense punts als buyts de la creu, y

ab la S de AVSO ajeguda. Al revers, dúes faixes de punts a la munyeca, a manera de bracelets, en lloc de mànega.

Diner de billó ric; pes : 0'60 y 0'75 gr.-Varis.

Gudiol : «La Veu de Montserrat», any 1897, p. 131.

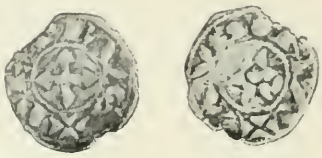

156. Anv. : + PETRUS, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral quals extrems s'aixamplen en forma de tascó o de triangle.

Rev. : + AVSONA, entre dos cercles de punts; al camp, estrella de sis raigs ab un buyt circular al centre y al mitj d'aquèst un punt.

Diner de billó; pes : 0'80 gr.-Museu Episcopal, Vic.

Gudiol : «La Veu de Montserrat», any 1898, p. 195.

157. Anv. : SANTI·PETRI, entre dos cercles de punts; al camp, dúes claus contraposades, colocades verticalment, y al mitj, ¿creu alçada? La creu atravessa la llegenda y 'n separa 'l principi del final.

Rev. : + EPISCOPIVICI, entre dos cercles de punts; al camp, un cap mitrat, a l'esquerra; devant, bàcul.

Diner de billó ric; pes : 1'08 y 0'70 gr.-Museu Episcopal, Vic.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Poey d'Avant : t. II, p. 207, l. 76, n. 11, ab referencia a M. Filon (*Études*, p. 89); Heiss : l. 95, n. 4; Campaner : p. 343, 6.ª; Vidal-Quadras : n. 5439; Gudiol : diners, n. 13; Elías : n. 12.

158. *Var.* : Igual al n. 157.

Obol de billó.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Campaner : p. 343, 6.ª; Vidal-Quadras : n. 5.440; Gudiol : óbols, n. 19; Elías : n. 13.

Pera la classificació cronològica de les precedents monedes, apart els demés criteris numismàtics, tenim tres punts de partida : la data en que circulaven les que presenten el tipu dels bous, anys 1082 y 1083; la data en que poguè esser fabricada la de billó del bisbe Pere, únic de son nom dels bisbes de Vic que pogueren fabricarla y que té d'estar compresa entre l'any 1174, en que 'l referit bisbe manà encunyar moneda propriament de billó, y el 1185, en que morí: y per fi, l'any 1256, poc més o menys, al que pertany la moneda de billó que féu fabricar el bisbe Bernat de Mur. Ademés, la troballa de les monedes de billó ric, ab el tipu de la mà beneint, que no són de quatern sinó que contenen més de quatre diners de plata, permet també fixar aproximadament l'època de llur encunyació envers la meytat del sigle XII.

Les monedes *ns. 141 a 144* y les *145 a 147* constitueixen dos tipus distints y són sens dubte les més antigues qu'encunyaren els bisbes de Vic, sense que sigui possible, avuy per avuy, afirmar quin dels dos tipus precedí al altre. Totes són de plata de lley, y llur respectiu pes no presenta diferencies sensibles. La llur encunyació degué durar bastant temps, a jutjar pel nombre de variants d'encuny que n'existeixen. Les creyem, ab Mossén Gudiol, fabricades al sigle X y comencements del XI. L'emprempta del anvers representa 'l cap de sant Pere, titular de l'iglesia d'Ausona o Vic, com ho evidencíen les lletres S y P, S(*anctus*) P(*etrus*). La creu al camp del revers es d'us general a les monedes de l'època; la creu ocupant tot el camp y ab la llegenda repartida entre 'ls buyts de sos braços, es també una emprempta coneguda des de derrers del sigle VIII, havéntnosen ocupat al parlar de les monedes del comtat de Barcelona y del de Girona. La major complicació de l'orla, que fa semblar les descrites ab els *ns. 145* a *147* a les qu'hem atribuides als comtes de Barcelona Ramón Berenguer III y IV, potser sigui una raò pera conceptuarles posteriors a les senyalades ab els *ns. 141* a *144*. Mossén Gudiol té també aqueixes derreres per les més antigues.

Hem colocat la *n. 148* avants de les que mostren l'emprempta dels bous, per que, perteneixent aquèixes a derrers del sigle XI, ens sembla indubtable qu'aquèlla es del meteix sigle, y la major senzillesa de son tipu pot també acusar més antiguitat. No obstant, si realment s'hi llegís una G dessota de la mà del bisbe, tindría raò Mossén Gudiol al atribuirla a Berenguer Guillem, qui figura als episcopologis ab el nom de Guillem II y governà la seu ausonesa des del any 1099 al 1102 (1). Els dos caps del anvers no hi hà dubte de que representen a sant Pere y a sant Pau, ja que són exactament iguals als que, sense nimbe, se veuen a les monedes ab l'emprempta dels bous, en les quals la llegenda que'ls acompanya declara llur significació. Tant aqueix emprempta, com la del bisbe del revers, són noves pera nosaltres a la numismàtica feudal, y l'última principalment podría ser una imitació llunyana del numerari bizantí. Aqueixa moneda, per son mòdul, es un diner; son poc pes s'explica per faltarli un petit bocí y per estar gastat l'exemplar.

L'encunyació de les monedes *ns. 149 y 150* sabem positivament que correspòn al bisbe Berenguer (1075-1089), qui fou promogut a la seu de l'arxidiòcesi tarraconense. Els documents dels anys 1082 y 1083 no permeten dubte sobre aqueix punt. Són de plata y llur pes se manté encara a la vora d'un gram. De l'emprempta del anvers ja n'hem parlat; la llegenda *S. Petrus : S. Paulus*, completa sa significació. A propòsit d'aquesta emprempta, el canonge Ripoll en una carta dirigida a En P. Sala, qu'hem vista entre les apuntacions del vol. III d'En Salat, fa notar qu'als sigles XIII y XIV els bustos de sant Pere y sant Pau figuren als segells del capítol de Vic, aixís com als dels bisbes d'aquesta diòcesi hi figura un bisbe ab bàcul y beneint. En quant a l'emprempta del revers, un pastor guiant una parella de bous, nova a la numismàtica de l'Edat mitja, s'ha pres com una reminiscencia de la tan freqüent al numerari romà colonial y com alusiva a la reedificació d'Ausona per Wifret el Pilós : aixís ho apunta En Heiss y ja avants ho indicà En Moncada, y aquèixa es la primera impressió que produeix la vista de la moneda. En Salat opina que significa 'l caràcter agrícola de la comarca d'Ausona. Per últim, Mossén Gudiol l'aprecía com un símbol religiós, expressiu de la jurisdicció o del poder episcopal pera regir y governar l'Iglesia, o bé de la potestat que donà Jesús als Pares Sants de conduir son

(1) Havem omès a la descripció d'aqueixa moneda la lletra *C*, segons En Heiss, y *G*, segons En Gudiol, que diuen hi hà gravada dessota la mà del bisbe, per qu'a la moneda no s'hi veu cap lletra, degut potser a estar fregada. Com l'exemplar que se'n coneix es únic, es impossible resoldre si tal lletra hi era o no, y, en cas afirmatiu, quína era.

remat. El caràcter religiós que predomina als tipus de les monedes, aixís a l'antiguitat com als temps mitjos, ens mou a considerar com la més probable l'opinió de Mossén Gudiol, especialment tractantse de monedes episcopals, com ho són les ausetanes.

Ns. 151 y *152*. Aqueixes monedes són també de plata, y, tant per aquesta circomstancia com per llurs tipus, han de ser anteriors a les de billó ric, qual descripció les segueix en orde. Al anvers s'hi continúa representant sant Pere, ab expressió de les inicials de son nom, y l'emprempta del revers es una copia o imitació de la que figura a les monedes aragoneses desde mitjans del sigle XI : una creu demunt un arbre, de qual tronc surten branques a un y altre costat ocupant tota l'aria y ab una llegenda horitzontal posada més amunt de les branques y també repartida a un y altre costat del tronc. Aquesta emprempta 's conservà a Aragò fins l'any 1134. A la primera meytat del sigle XII opinem, per consegüent, que corresponen les monedes ausetanes que l'ostenten. El bust de sant Pere y la llegenda AVS (Ausona) del anvers no deixen dubte respecte del lloc de l'encunyació; però ¿a qui 's refereix la llegenda del revers RMN BRG, *Raimundus Berengarius*, no havent portat aquest nom cap bisbe de Vic? En nostre concepte, la llegenda no pot referirse sinó al comte Ramón Berenguer III. Es veritat que, apart d'aqueixes monedes, no existeix o no s'ha trobat cap noticia que justifiqui que 'ls comtes d'Ausona y de Barcelona, en inteligencia ab els bisbes de Vic o sense, haguessin encunyat moneda en dita ciutat; mes es un fet digne d'esser tingut en compte que per aquells meteixos temps, això es, des de derrers del sigle XI, la moneda de les iglesies adquireix caràcter comtal no solament a Ausona sinó, com avants hem fet notar, a Gerona y a Besalù, es a dir, en tots els llocs de Catalunya ont hi hagué autoritats eclesiàstiques ab dret d'encunyarla; s'hà de tenir també en consideració qu'a aqueixa època (1111) correspòn el document que cita En Salat en que 's menciona la moneda de Manresa, calificantla de *bruna*, això es, de color fosc o de billó, y que Manresa estava baix la jurisdicció dels bisbes de Vic, els quals n'eren també senyors, com resulta del privilegi del rey Ot. Si a tot això s'hi afegeix l'usurpació o exigencia de quelcom referent a la moneda de Vic que 's desprèn del document del rey Pere I, sobre 'l que ja havem cridat l'atenció més amunt, se deduirà que quelcom qu'afectava al dret de moneda dels bisbes de Vic degué succeir en temps del comte Ramón Berenguer III, quelcom que certament desconeixem avuy, mes que donà lloc a que dit comte encunyés moneda a Vic y potser també a Manresa, qu'era del senyoriu de l'iglesia y bisbes de Vic; com quelcom semblant succeí més tart, en temps

del rey Pere I, sense qu'avuy ne tinguem altra noticia que la vaga indicació continguda al meritat document.

Ns. 153 a 155. Apart de lleugeres diferencies paleogràfiques y de detall, aqueixes monedes són totes d'uns meteixos tipus, cap d'ells nou. La creu omplint tota l'aria y trencant la llegenda es freqüent a la numismàtica feudal, y la mà beneint al estil llatí, o sigui ab els dits anular y petit plegats, se veu, ab dibuix igual o molt semblant, en monedes dels bisbes de Le Puy des de derrers del sigle x, de Besançon des de la primera meytat del xi y de Arles al xii [1]. Alguns d'aqueixos diners se trobaren junts ab els barcelonesos de la troballa del santuari de Nostra Senyora del Coll, y altres en una segona troballa de monedes que tingué lloc en 1898 en un mas situat dessota l'hermita de Santa Magdalena, diòcesi de Vic, també junts ab diners barcelonesos dels comtes Ramón Berenguer III y Ramón Berenguer IV [2], ab quals diners, segons Mossén Gudiol y segons sembla deduirse de la llur sola vista, ja que no sabem que se n'hagi fet cap assaig, són semblants, tant en lliga com en pes. Per aquestes raons, els considerem encunyats a mitjans del sigle xii, avants del regnat d'Alfons I, o sigui avants del any 1163; y per lo meteix, també ab anterioritat al any 1174, en que 'l bisbe Pere de Redorta començà l'encunyació de moneda de *quatern* de la talla de 18 sous per marc. Donat qu'aqueixos diners són d'igual lliga que 'ls dels avants dits comtes de Barcelona y que llur pes es pròximament el meteix, la plata que contenen arriva al 40 per 100 y llur pes normal correspòn ser de 0'66 a 0'67 gr.; efectivament, el pes dels diners descrits oscila entre 0'60 y 0'75 gr. Si fossin de quatern, el color del metall sería més fosc y el pes deuría ser d'un gram ab molt poca diferencia.

N. 156. L'atribució d'aqueixa moneda al bisbe Pere de Redorta es evident, per que no hi hagué des del 911 fins al 1315 cap altre bisbe de Vic d'aquest nom. L'exemplar qu'hem examinat al Museu episcopal de Vic es únic fins ara y d'un metall notablement més fosc que 'l de les anteriors que 'ns han ocupat. Mossén Gudiol, després d'observar qu'està quelcom faltat, diu que pesa 0'80 gr. Tot concorda, doncs, pera apreciarlo com un exemplar de la moneda de *quatern* que féu encunyar el bisbe Pere en virtut de la disposició dictada en 1174, y per tal el tenim. La forma o, millor, el dibuix de la creu del anvers té certa originalitat, encara qu'hi hà molta

(1) Poey d'Avant: t. I, ps. 337 y següents, l. 49. ns. 3-7; t. III, ps. 135 y següents, l. 122, ns. 1-10, y t. II, ps. 339 y 340, l. 92, n. 15.

(2) Dóna compte de la troballa Mossén Gudiol, a la revista «La Veu de Montserrat», any 1898, p. 131.

varietat als dibuixos de les creus que mostren les monedes d'aquells sigles: lo original es l'estrella de l'emprempta del revers. De moment, creguerem trobar alguna semblança entre aqueixa estrella y l'anomenat segell de Salomó o bé entre la meteixa y la rosa de sis fulles ab punt central, empremptes l'una y l'altra que 's veuen en monedes feudals franceses [1]; però fixantnoshi més, hem acabat per considerarla com un tipu espontani, sense model per nosaltres conegut.

Ns. 157 y 158. Nota M. Poey d'Avant, al publicar el diner d'aqueix tipu, que l'anvers es tant semblant al dels que fabricaren els bisbes de Viviers, que 'l primer exemplar que 'n vegé y de qual existencia no 'n tenía coneixement, el descobrí, a la colecció Norblin, formant part de la serie de les monedes d'aquells bisbes. Ab això queda dit qu'aquest tipu es una imitació. Observa també 'l meteix autor que 'l tipu de les claus no es nou, però que la disposició de les meteixes al revers de la moneda de Vic denota una influencia local que califica de *catalana*. El cap del anvers, mitrat y ab un bàcul devant, representa al bisbe de Vic, com ho diu la llegenda : les claus del revers sòn un símbol propri de sant Pere, qual nom, ademés, figura gravat a la llegenda. Hi hà unanimitat en atribuir aqueixa moneda al bisbe Bernat de Mur y tots sos caràcters artístics y paleogràfics justifiquen que pertany al sigle XIII. Es de billó y degué ser fabricada de conformitat ab lo disposat per dit bisbe en 1256, es a dir, de lley de 4 diners y talla de 20 sous per marc, resultant un pes normal de 0'95 a 0'97 gr., lleugerament inferior al de la moneda de tern, encara que l'imperfecció de la talla no permetía apreciar tan petites diferencies. La moneda deu ser calificada, per la seva lley, de quatern.

No 's coneixen monedes de Vic dels bisbes posteriors a Bernat de Mur.

J.-SENYORIU DE CARDONA

La vila de Cardona està situada sobre 'l riu Cardoner, al Noroest de Manresa. Son nom sona ja a principis de la reconquesta, essent una de les poblacions que foren encomenades per Lluis lo Piadós al comte Borrell, a derrers del sigle VIII. Un sigle més tart, després d'haver sigut recobrada y

(1) POEY D'AVANT : t. III, Sant Pau de Tres Castells, Gap y Le Puy.

perduda pels alarbs en diferentes ocasions, el comte Wifret el Pilós la fortificà, dotant a sos habitants d'importants privilegis, que 'ls hi foren confirmats per son net el comte de Barcelona Miró y en 986 pel germà d'aquèst el comte Borrell. Aquest comte 'ls donà per patró o *senyor* al vescomte Ermemir, qui sembla qu'ho era d'Ausona, prenent molt aviat sos descendents y successors al senyoriu 'l calificatiu de vescomtes de Cardona en lloc del de vescomtes d'Ausona qu'avants usaven.

Els següents documents proven que 'ls vescomtes de Cardona tingueren el dret d'encunyar moneda y que 'n fabricaren al castell de Calaf, situat més al occident, tocant a la *Marca de Sagarra*.

Any 986. A l'escriptura de confirmació y ampliació dels privilegis concedits als habitants de Cardona pel comte Borrell, s'hi llegeixen els següents paragrafs: *Et sic perdonamus ad omnes abitatores loci istius, et ad illos que venturi sunt et erunt, illam quartam partem de illo teloneo, sicut fuit ab initio est hodie in presente, sic fiat perpetualiter, exceptus istos denarios, et ipsas ceras, et ipsa decima de illo teloneo, donare facimus ad domum Sancti Vincentii; sicut fecerunt parentes nostri ex toto...* y més avall: *Et abeatis inter vos omni tempore negotium rectum, et mercatum perfectum, et moneta una et mera sine mutatione et sine aliqua falsitate, ut qualis fuerit prima talis sit omni tempore ut semper habeat firmitatem* (1).

En 1019, el vescomte Bremón donà entre altres coses, a l'iglesia de Sant Vicents de Cardona, en l'acte de sa restauració y dotació, *decimam et tertiam telonei partem et monete* (2).

En 1040, repeteix y confirma a la dita iglesia l'anterior donació 'l bisbe Heriballo, qui's titula *ejusdem ecclesia et oppidi princeps ac dominus*, ab aqueixes paraules: *tertiam atque decimam partem placitorum et monete* (3). Heriballo fou bisbe d'Urgell, a qual diòcesi pertanyía Cardona, y estigué encarregat per dos vegades del govern del vescomtat, la primera quan la mort de son germà Bremón, y la segona quan la mort de son altre germà Folc.

Del any 1088 se conserva al arxiu del capítol de Vic un interessant conveni entre 'l bisbe d'Ausona Berenguer, d'una part, y el vescomte de Cardona Folc y la vescomtesa viuda Ermesendis, de l'altra, en qual document aqueixos últims reconeixen tenir en feu del bisbe 'l castell de Calaf y, entre

(1) Villanueva V. L.: t. VIII; J. Ballaró: *Historia de Cardona*, ap. 5.
(2) Villanueva: t. VIII, ap. 32; Ballaró: *Historia de Cardona*, ap. 4.
(3) Villanueva: t. VIII, ap. 34; Ballaró: *Historia de Cardona*, ap. 1.

altres coses, li prometen la meytat de la moneda de Calaf y de son guany. *Et in ipsa moneta de Calaf, habeat St. Petrus et iam dictus Episcopus et successores ejus medietate, et in ipso monedario similiter* [1]. El canonge Ripoll, qui envià copia d'aquest document a En Salat, qui 'l tenía preparat pera insertarlo al volum tercer de sa obra sobre les monedes catalanes, fa notar qu'al arxiu episcopal de Vic n'hi hà un altre exemplar y que la clàusula qu'hem transcrita s'hi troba variada y de lletra diferent, en aquesta forma : *Itidem vicecomes et vicecometissa jam dicti conveniunt praedicto Episcopo ut non faciant monetam in jam dicto Castro, neque intra terminos ejus, et si assensu praefati Episcopi facta fuerit ibi moneta, habeat Episcopus et successores ejus inde eam partem et de monetario, quam hic praesens Episcopus Berengarius cum eis concordaverit*, y afegeix : «Aquesta clàusula 's trova al citat volum de Calaf, arxiu episcopal, en document anterior al original, molt trencat, però hi falta la firma del vescomte Folc. Sembla també original y es d'igual data que'l anterior» [2].

Per últim, el P. Villanueva diu haver vist, en varis arxius, escriptures que parlen de la moneda de Calaf y 'n menciona una del any 1089, qu'es una venda feta al sacristà de l'iglesia de Cardona pel preu de *.iij. solidos et .viij. denarios moneta de Calaph* [3].

D'aquestos documents resulta que 'l comte Borrell, y potser ja avants Wifret el Pilós, concedí a Cardona 'l dret de moneda, disposant que la que s'encunyés fós pura, exempta de tota falsetat y d'una sola classe, la qual no 's pogués variar ni mudar, sinó que tal com comencés a encunyarse s'encunyés en lo successiu pera que sempre tingués igual estima; lo qu'en resum vol dir que no podía alterarse en lley ni en pes y probablement tampoc en empremptes, y que fós de plata, sense barreja, qu'era l'únic metall qu'en aquells temps amonedaven els pobles cristians de l'Europa occidental. Are bé, essent els vescomtes de Cardona 'ls senyors de la vila y castell d'aquest nom, els hi corresponía'l compliment d'aquesta concessió, y es molt natural, donada la manera d'esser d'aquells sigles, que's consideressin com veritables amos de la predita moneda. Aixís s'explica que 'l vescomte Bremón y després el bisbe-vescomte Heriballo disposessin de part del guany de la fabricació a favor de l'iglesia de Sant Vicents de Cardona y aixís s'explica també que 'ls vescomtes traslladessin més tart l'encunyació de llurs mone-

(1) Apèndix : Document n. XVIII.
(2) Salat : t. III, ap. 4.
(3) Villanueva : t. VIII, p. 207.

des al castell de Calaf, que teníen en feu de l'iglesia de Sant Pere d'Ausona y de sos bisbes, de qual diòcesi era aquest castell.

L'encunyació de moneda que feyen a Calaf els vescomtes era, per part d'ells, una usurpació dels drets que corresponíen als bisbes d'Ausona a la moneda; per que, perteneixent Calaf a llur diòcesi, la moneda que devía circularhi era la dels bisbes y no la dels vescomtes, els quals, si teníen el dret de fabricarne a Cardona, no teníen el de fabricarne a Calaf. Les qüestions que d'això degueren originarse entre 'ls bisbes y els vescomtes motivaren, junt ab altres assumptes, el conveni de 1088, del qual resulta que 'ls vescomtes de Cardona havíen de menester el consentiment dels bisbes de Vic pera fabricar moneda a Calaf y devíen, ademés, donàrloshi part del guany o beneficis de l'encunyació, qual part sembla que 's fixà en la meytat entre 'l bisbe Berenguer y els vescomtes Ermesendis y Folch.

Ni de Cardona ni de Calaf se coneixen monedes d'aquesta època. De Calaf consta positivament que se'n encunyaren, segons la citada escriptura del any 1089 que donà a conèixer el P. Villanueva.

Heus aquí la serie cronològica de la primera linia masculina dels vescomtes de Cardona :

Ermemir.	986?
Ramón, germà d'Ermemir	993 a 1010?
Bremón, fill de Ramón	1016 a 1031?
Heriballo, germà de Bremón	1032?
Folch, germà de Bremón	—? a 1039
Heriballo (segona vegada).	—? a 1040
Ramón Folch, fill de Folch, casat ab Ermessendis.	1040 a 1086
Folch, germà de Ramón Folch	—? a 1099
Ermessendis, filla de Ramón Folch, casada ab Deodat Bernat, vescomte de Tarragona [1]	1108?

(1) Havem format aqueixa cronología en vista de la «Genealogía de la casa de Cardona», escrita per B. J. Llobet y de les noticies reunides pel P. Villanueva a l'obra y volums citats.

K.-MONEDES INCERTES DE L'ÈPOCA COMTAL

En Artur Pedrals guardava a la colecció qu'havía començada a formar poc avants de sa mort y que no sabem ont para, unes poques monedes d'aquesta època, de tipus diferents dels de les descrites y ab llegendes illegibles, o al menys de tant difícil lectura que ni ell ni cap dels que les vegèrem poguèrem llegirles. Dites monedes eren totes de plata y havíen sigut trobades a Catalunya. Aquesta derrera circomstancia fa molt probable que fossin encunyades en territori català o en alguna comarca collindant. Recordem qu'una d'elles, anepígrafa d'una de ses cares, hi tenía gravat un genet embestint ab la llança, qu'ocupava tota l'aria, el qual encare que d'estil y dibuix diferent recordava involuntariament el genet ab llança del numerari ibèric, com la moneda d'Ausona del tipu dels bous recorda alguns dels tipus que 's veuen al numerari hispànic-romà. Les altres dúes o tres eren iguals o lleugeres variants d'un meteix tipu; les llegendes, tant al anvers com al revers, estaven tancades dins de dos cercles linials o de punts, y al camp tenien gravat a un costat una creu equilateral y al altre dos o tres traçats informes.

Al Museu episcopal de Vic s'hi guarda també una moneda de plata procedent de la troballa de Nostra Senyora del Coll, qual dibuix acompanyem,

y que no encertem a desxifrar. L'emprempta del anvers sembla la del temple carolingi molt degenerat y dessota d'ell s'hi veu un traçat en angle recte entre dos cercles; el del revers conté una llegenda en part borrada y en part illegible tancada entre dos cercles linials, y al camp, una creu que sembla portar una mitjalluna en un dels buyts y un punt o petit cercle als altres. Està molt gastada y es de mòdul major que 'l de les comtals encunyades a Catalunya qu'avuy coneixem. M. Poey d'Avant no publica cap moneda igual; les que més s'hi semblen són algunes de les encunyades a Normandía.

L.-MONEDES FORASTERES
QUE CORREGUEREN A CATALUNYA A L'ÈPOCA COMTAL

La circulació de la moneda comtal estava circomscrita al territori sotmès a la jurisdicció dels comtes o senyors que la fabricaven; per això es tant poc freqüent la menció de monedes extranyes al país als documents de l'època. Per lo que 's refereix a Catalunya, aquesta regla té dúes excepcions principals : es la primera l'abundant circulació de les monedes d'or dels àrabs, des d'últims del sigle x en endevant, y la segona, el gran nombre de contractes que 's realisaven en moneda de Magalona, també des del sigle x, particularment als territoris de Rosselló, Vallespir y Cerdanya, y en més petita escala als demés comtats catalans a proporció de llur allunyament del Pirineus.

De les monedes d'or aràbigues n'hem parlat al ocuparnos de les del comtat de Barcelona; lo que allí diguèrem es aplicable als altres comtats. Fins a l'introducció de la moneda dels moravits, els documents donen als dinars aràbics el nom de *mancusos*: els dinars moravits hi reben el nom de *morabatins*, y més tart, quan la dominació dels almohats, els dinars d'aquèstos són coneguts ab el nom de *macemutines* o *maçmudines*. La circulació abundant d'aquestes monedes fou deguda, al nostre entendre, a qu'aquí no 's fabricava moneda d'or y als tributs o *paries* que des de la primera meytat del sigle XI cobraven els comtes, especialment els de Barcelona y d'Urgell, de varis reys àrabs fronterius, y fins d'alguns quals Estats estaven enclavats a la costa mediterrania y a la regió meridional de la Península, els qu'es natural fossin satisfets en llur moneda propria.

També circulà la moneda aràbiga de plata, però en poca quantitat, y són pocs els documents que la mencionen. Aquèstos la designen en general ab l'expressió : *argenti hispani* o *argentum de espania*. Explica 'l que no corregués gayre, el fet d'encunyarse al país moneda de plata, per qual raò l'aràbiga d'aquest metall era als naturals molt menys neccessaria que la d'or. Ademés, suplíen la falta o escassetat que pogués sentirse de moneda de plata, la qu'encunyaven varis senyors del Mitjdía de França y, molt en particular, la que fabricaven els comtes de Magalona o de Melgueil, qu'als documents es anomenada *melgariense* y *melgoriense*.

La gran acceptació que la moneda melgoriesa obtingué al Mitjdía de Fran-

ça y fins a Catalunya, durant y després de l'època comtal, fa que creguem convenient dirne quelcom.

El tipu de les monedes dels comtes de Melgueil fou al principi 'l de les de Carlesmany immovilisat; a aquèst el substituí després el del monograma odònic, que 's conservà tot el temps que durà l'encunyació d'aquestes monedes, ab la particularitat de que copiaren aquest tipu del de les monedes de Narbona tan completament, qu'hi posaren, ademés del nom de Narbona, el de Ramón [1]. Se distingeixen fàcilment de les altres monedes contemporanies per la forma de la creu del revers, igual a la dels segells dels bisbes de Melgueil : un pal, y a cada costat, formanthi creu, dos penons o estandarts, qu'alguns, per llur forma, han cregut són mitres episcopals. Les lletres de llurs llegendes són grosses, amples y ab els perfils prims y punxaguts, que fan la lectura difícil. Aquesta moneda existía ja al sigle x. Des del sigle xii els comtes de Melgueil se partíen els drets ab els senyors de Montpeller. A principis del sigle xiii, el comtat y la moneda de Melgueil passaren al poder dels bisbes d'aquesta població, y de llavors data, segons M. Poey d'Avant, l'adopció del tipu de la creu de la forma qu'hem descrita. Segons En Salat, la moneda melgaresa era de lley de quatre diners; però son valor intrínsec, com el de les monedes dels demés llocs, varià segons els temps [2]. Diu M. Colson qu'als documents de Rosselló s'hi menciona encara dita moneda l'any 1421.

Se mencionen també als documents catalans, encara que molt rara vegada y quasi sempre en contractes que fan referencia a país foraster, *diners de Tolosa* [3], *sous luquesos* o de Luca, a Italia [4], y com a moneda imaginaria o, millor, valors de compte, lliures *de Murcia* [5] y mares de plata *de Provença* [6] y *de Montpeller* [7].

Avants de donar per acabada aquesta primera secció del nostre estudi,

(1) Poey d'Avant : t. II, ps. 286-288; Colson : ps. 28 y 29; Salat : t. I, p. 23, n. 17.

(2) Émile Bonnet : *Des variations de valeur de la monnaie melgorienne*, París, 1904.— En nota qu'acabem de rebre d'aquest senyor, ens manifesta qu'al Cartoral del Capítol de la Seu de Nîmes (fol. 12 r.º) s'hi conserva un document del any 988 en que 's fa menció de la moneda de Melgueil, en virtut del qual s'hà de rectificar l'opinió qu'havía exposada de que dita moneda no havía començat a fabricarse fins a la segona meytat del sigle xi.

(3) Monsalvatje : *Colección Diplomática*, document 92 del any 948.

(4) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 314 de Ramón Berenguer IV, any 1157.

(5) Idem : perg. n. 160 del meteix comte, any 1144.

(6) Idem : perg. n. 299 del meteix, any 1150.

(7) Idem : perg. n. 160 y 3 apèndix del meteix, anys 1143, 1144 y 1147.

direm alguna cosa més sobre la lliga y pes de les monedes comtals catalanes.

Durant els sigles IX, X y part del XI, les monedes eren de plata fina, això es, de lley de 11 diners y 12 grans; als documents del nostre país no s'hi troba res qu'indiqui que s'encunyessin ab lliga. Les despeses de fabricació y 'ls rendiments que 's treyen de la moneda, devíen traduirse en augments de talla y, per consegüent, en disminució de pes dels diners y òbols encunyats. A derrers del sigle XI se llegeixen als documents algunes expressions que creyem fan referencia a la lliga; ens referim principalment al del any 1097, que diu : «... *aut per quingentos solidos de plata qui non teneat nisi medium argencium de malo.*» Aquest mitj argenç de dany o *de malo*, expressa la quantitat de menys valor que tenía la plata amonenada o sigui la lliga que teníen les monedes. Ignorem quína era ab exactitut la talla dels diners l'any 1097, que sabem havía disposat fós la de dos per un el comte Ramón Berenguer I l'any 1056. Es probable que continués essent la meteixa, en qual cas dos sous de diners corrents devíen valer un sou de plata, y el mitj argenç per sou de diners corrents, que són als que'l document se refereix, representa un argenç per sou de plata. Ara bé, com el sou tenía vuyt argenços, un argenç de lliga per sou representava una vuytava part del valor d'aquèst o sigui un vuyté de lliga per sou. Això explica 'l significat del calificatiu *de octava* aplicat a les monedes en documents d'aquest meteix temps a poca diferencia, com són els citats dels anys 1081, 1083 y 1087 que l'usen ab relació a unces y a mancusos d'or, pera expressar, sens dubte, que 'l valor d'aquestes monedes de compte havía d'esser apreciat o satisfet en diners corrents que no tinguessin més qu'un octau de lliga o, lo que's lo meteix, mitj argenç per sou de dany [1]. Conseqüencia de lo qu'acabem de manifestar es que les monedes catalanes teníen, a derrers del sigle XI, el 12'50 per cent de lliga. Dels anys 1101 y 1113, respectivament, són dos documents als quals se llegeix : *libras* (tantes) *de plata in unoquaque solido argencium unum cuiuscumque metalli continentis* [2], y del any 1128 són altres dos als quals se llegeix : (tantes) *libras plate tenentes in unoquaque solido unum argencium* [3], que suposem vol dir de qualsevol altre metall

(1) En Salat (p. 176) enumera les unces d'or de Barcelona *de octava* entre les monedes incertes y desconegudes qu'han corregut a Catalunya; En Balari (ps. 665 y 668) menciona les unces y 'ls mancusos *de octava*, sense donarne cap explicació, y En Vives (revista y article citats, p. 414), diu : «No encontramos el significado de los nombres *manu enae* y *de octava* aplicados a los mancusos.»

(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 68 y 168 de Ramón Berenguer III.

(3) Idem : pergs. ns. 305 y 306 del meteix comte.

o *de malo*. En aquestos documents, si 'ls sous que 's mencionen se refereixen a sous de la moneda corrent, com es de creure, y no a sous de plata fina, un argenç per sou corrent representaría dos argenços per sou de plata fina y, per consegüent, setze argenços per lliura, o sigui un 25 per 100 de lliga pera les monedes barceloneses al primer terç del sigle XII [1], lo qual no té res d'extraordinari, ja qu'en aquest sigle la lliga de les monedes augmentà considerablement en tots els comtats catalans. Aixís, per lo que 's refereix a les de Barcelona, la troballa del santuari de Nostra Senyora del Coll ha vingut a justificar que la lliga representava al menys el 60 per cent en temps de Ramón Berenguer IV. Dels altres comtats per are no 'n tenim noticies, únicament consta qu'a la segona meytat d'aqueix sigle y a mitjans del següent la moneda qu'encunyaven els bisbes de Vic era quaternal y contenía, per tant, el 66'66 per cent de lliga.

Per lo que respecta a la talla o pes de les monedes, s'ha de tenir present que les carolingies eren veritables monedes reyals y, per consegüent, que llur pes havía d'esser el que resulta de la lliura de Carlesmany a la talla de 20 sous, això es, de 240 diners per lliura, lo que dóna pel diner un pes teòric de 1'534 grams. Es possible que 'ls comtes catalans, al apropriarse 'l dret de moneda, mantinguessin al principi aquest pes, però es indubtable que molt aviat el rebaixaren, conforme resulta de les consideracions següents :

Els documents del any 1144 qu'hem mencionats al parlar del comte Ramón Berenguer IV, ens ensenyen que la lliura de Murcia era igual a un marc y mitj y mitja unça de Montpeller : per consegüent, essent el pes del marc de Montpeller de 239'119 grams [2], la lliura de plata de Murcia havía de pesar 373'623 grams, y com aquesta lliura estava ab la de Barcelona en la relació de 6 : 5, segons resulta d'altres dos documents del temps del meteix comte, l'un també del any 1144 y l'altre del 1134, a la lliura de Barcelona li corresponía pesar 311'353 grams. M. Guilhiermoz, apoyantse en l'usatje *Solidus aureus*, que dóna a la lliura d'or de Barcelona, de dotze unces, el valor de 84 morabatins, dedueix de la seva comparació ab un text d'Alfons de Poitiers, que diu que 'l marc de Troyes valía 63 morabatins y un terç

(1) A les planes 58 y 59, per no haver distingit entre sous de moneda corrent y sous de plata fina, suposem equivocadament que 'l mitj argenç de dany de que parla 'l document del any 1097 y l'argenç de que parlen els documents dels anys 1101, 1113 y 1128 fan referencia a plata fina. El primer suposa realment un vuyté de pes per sou de lliga, però els altres suposen un quart de pes per sou de lliga. Consti la rectificació.

(2) BRUTAILS : p. 5.

de morabatí, qu'aquella lliura estava ab el marc de Troyes en la relació de 126 : 95 y que, en conseqüencia, l'unça de Barcelona pesava 509 grans de París, tres grans menys solament que la lliura romana antiga [1]. D'això se'n dedueix, pera la lliura de Barcelona, el pes de 324'4177 grams. Ademés, com tenim manifestat, al ferse la reducció del pes de la lliura de Barcelona al sistema decimal, se li donà 'l de 400'025 grams, que correspòn al de 15 unces d'una lliura romana de 320'020 grams, o sigui afeblida. De tot lo qu'acabem d'exposar se 'n desprèn que la lliura usada pels comtes de Barcelona pera la talla de les monedes fou una lliura romana afeblida, qual pes ha d'estar comprés entre 311'353 y 324'417 grams, essent probable que fós el de 320'020 grams, que representa dotze unces de la lliura de Barcelona de 400'025 grams, considerada aquèsta com una lliura romana de quinze unces, com ho creu M. Guillhermoz, però no d'una lliura romana antiga sinó afeblida. Aquest pes resulta molt semblant al de la lliura subtil de Montpeller, qu'es el de 318'690 grams, y explica 'l fet senyalat pel escriptor qu'acabem de citar de trobarse ab freqüencia assimilats pels autors els pesos de Barcelona y els de Montpeller. Prenent per basa la lliura monetaria de 320'020 grams, corresponía al diner, a la talla de 21 sous per lliura, el pes teòric de 1'27 grams de plata fina, y a la talla de 42 sous, o sigui de dos per un establerta per Ramón Berenguer I en 1056, el pes teòric de 0'635 grams.

Del pes de la lliura monetaria als altres comtats catalans, res ne sabem; es probable que fós el meteix del de la lliura de Barcelona ab molt poca diferencia; així resulta, per lo que respecta al comtat de Gerona, dels documents que donen a 10 diners geronins el valor de 5 argenços y al sou geroní 'l de 16 diners, per que valguent la lliura 168 argenços y corresponent aquèstos a 336 diners geronins, a raó de 16 diners per sou donen una lliura de 21 sous, iguals als de la de Barcelona.

La lliura de Perpinyà, avaluada per M. Colson en 385'4457 grams, vé a representar quasi ab exactitut 21 sous de la de Carlesmany, donant a aquèsta el pes de 367'128 grams que li atribueix M. Blancard. Tal coincidencia no deixa de cridar l'atenció, si 's té en compte 'l valor de 21 sous, y no el de 20, que varis documents donen a la lliura catalana o, millor, barcelonesa.

(1) Guilhermoz : ps. 43 y 44.

APÈNDIX

APÈNDIX I

DOCUMENTS JUSTIFICATIUS

I

(plana 23)

1 juny 901.

Venda de terres, al Comtat d'Ausona, per quatre sous.

In nomine Domini. ego Arigus et uxor mea Boneldes vinditores, vobis Durando et uxoris sue Dodata emtores, et per hanc scriptura vindicionis nostre vindimus vobis terra culta vel inculta modiatas [1] .iii. a annona seminandum, et est ipsa terra in comitatu Ossonense in villa que nomen vocantur..... vindo tibi ipsa terra qui nobis adveni ex conbaracione, et adfrontat ipsa terra, de parte orientis adfrontat in ipso torente, et de meridie in ipso rio qui nominent Valle Facunda, et de occiduo in terra de Petrone, et de parte vero cerci in cassa de Petrone. et in alio loco vindimus vobis alio campo, et adfrontat de parte orientes in stirpe, et de meridie in strata, et de occiduo in terra de Guilgimare, et de parte vero cerci similiter. et in alio loco, ad ipsos ortos, vindimus terra erma, et adfrontat ipsa terra, de parte orientis adfrontat in torrorente, et de meridie in terra de Petrone, et de occiduo in terra de Placiano, et de circi in eremo. tantum quantum infra istas .. afrontaciones ressonant sic vindimus vobis ab omni integritate in precium quod inter nos et vos pene convenit in aderato et definito, precium solidos .iiii. quod vos emtores nobis dedistis et nos vinditores de presente manibus nostris recepimus, et nihil de ipso precium non remansit est manifestum. sane, quod fieri minime credo esse ventura, quod si ego Arigus aut uxor mea Boneldes aut aliquis de filiis qui contra ista karta venerit irrumpere, duplo vobis perpetim abitura. facta karta vindicionis sub die kalendas iunias, anno .iv. regnante Karulo rege filio Leudevici. signum Arigus. signum Boneldes, simul in unum, qui hanc karta vindicionis fecimus et testes fir-

(1) Mods., *modiatae* y no *moravadinis*, com se llegeix al volum modern de copies de pergamins del Arxiu.

mare rogavimus. signum Centullus. signum Dodo. signum Salomon. Wisindus presbyter qui hanc karta vindicionis scripsi et (*signe*) die et anno quod supra.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 11, de Wifret I.
Inèdit.

II

(plana 25)

23 novembre 934.

Donació feta pel comte Sunyer a l'Iglesia de Santa María de Gerona del terç de la moneda que s'encunyi a Gerona y son comtat.

In nomine Dei, Suniarius gratia Dei comes et marchio, donatur sum ad domum Sanctae Mariae Virginis, quae est sita in Gerunda civitate sedis de ipsa moneta dono ibidem tertiam partem de quacumque moneta ibidem expresserint, sic dono a supradicta ecclesia propter Deum et remedium patri meo Wifredi quondam, vel frati meo Wifredi quondam, et pro remedium animae meae vel filio meo Borrello. propter hoc sic dono vel trado a praedicta ecclesia de quacumque moneta in supra taxata ecclesia Gerunda facta fuerit vel in ejus comitatu ipsam tertiam partem ; in ea videlicet ratione, quod si ego aut filius meus vel successores mei eam venundaverint, ipsam tertiam partem accipiat episcopus de predicta ecclesia de ipso pretio, et si nos vel successores nostri ad opus nostrum retinere voluerimus ipsa moneta in manu ministralibus nostris consistat videntibus suis ministralibus, et nostris ministralibus donent eis in manu ministralium episcopi praedicta ecclesia ipsam tertiam partem sicut superius insertum est. et si isti monetarii aut ullus homo ipsam monetam falsaverint, ego Suniarius comes vel successoribus meis distringere eos faciam vel faciant, et ipsum districtum apud nos retinemus. et si ego Suniarius vel filius meus aut ullusque homo qui de praedicta ecclesia aliquid extraxerint vel extrahere voluerint de hoc quod superius insertum est, non hoc valeant vindicare quod repetent, sed component in vinculo solidos mille a praedicta ecclesia, et in antea ista donatio firmis atque stabilis permaneat omnique tempore. facta donatione vel traditione nono kalendas decembris anno sexto quod obiit Karolus rex. ✠ Suniarius comes, qui hanc donationem feci. ✠ Unefredus vicecomes. Petrus.

Wifredus. Agilbertus. Senderedus. Teudardus. Hobtadus. Ingilbertus. Ennego archilevita. Eimo abba. Witrimirus presbiter. Johannes presbiter. Davimirus levita. Recosindus.

Marca Hispanica : ap. II.
SALAT : vol. II, document I; etc.

III

(plana 31)

Sense data.

Empenyament de terres fet pel comte de Rosselló Gilabert y son fill Gausfret per la quantitat de cent sous en moneda rossellonesa.

Noticia rememorationis de pignora que inter Gilabertus comes et filio suo Gaucfre, ad Poncius Bliger et ad coniux sua Ulliard, de ipsos mansos de villa Maneolis, ubi abitat Guilelmus Hosten, et de ipso manso qui fuit de Ioli Guillem, cum illarum pertinentias : quantum nos abere debemus in ipsos mansos, ipsas albergas, et forcas, et toltas, sic impignoramus tibi Poncius Bliger et coniux tua Ulliard ipsos mansos supra scriptos, sine nullo ingan, propter centum solidos de Rossells, masculos, sine ingan, et si Roselli afollaverint reddamus nos prescripti debitores ad Poncius Bliger et ad coniux sua Ulliard tale moneta que minus non valeat de ista, quadraginta et .iiii. solidos ad libra de plata, et post unum expletum : est terminum de ista pignora de .i. natali Domini ad altera, et fuit facta in presentia de Gaucfre et de Petri Recuin, et de Arnal Bliger et de Petrus Salvet presbiter et Guillem Ramun de Torrelas.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 118 de Ramón Borrell.
Inèdit.

IV

(plana 36)

29 Març 1056.

Arrendament de l'encunyació de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramón Berenguer I a Marcús y a Bonfill Fredal.

.IIII. kalendas aprilis sic dederunt comes et comitissa ad Marcucio et ad Bonifili Fredal, monetarios, ipsa moneta de argent, ut ipso accapte quod inde exierit de duos annos de illis sit, et illi donent ad comite et comitissa per istos duos annos decem kaficios de froment, unusquisque de illis. quinque. kaficios, et de istos .x. caficios donent in unumquemque mense sestarios quinque de istos duos annos: super tale conveniencia donant illis comes et comitissa ipsa moneta, ut faciant de solidos de plata mera de pes solidos .ii. de dinarios monetatos, sine henganno a numero, sine minuament et peiorament, et de dinario faciant quatuor medalias, et ut comes et comitissa operent et monetent in ipsa moneta illorum argento; et iam dictos monetarios conveniunt ad comite et ad comitissa ut iam dicta conveniencia faciant illis sicut supra scriptum est sino illorum hengan. si autem iam dicti monetarii non fecerint et non adtenderint ad supra scriptos comes et comitissa sicut superius scriptum est, veniat illorum alodio cum omnibus suis pertinenciis et mobile et illorum omnia in potestate prescriptis comes et comitissa ad faciendum quocumque voluerint: in Dei nomine firmam optineat potestate. signum Marcucio. signum Bonifili Fredal qui ista convenientia fecimus, firmavimus et testes firmare rogavimus. signum Bernard Guifret. signum Berengari Remon. signum Duran Blandrigo. signum Guilem Lobatono. istum frumentum supra scriptum sit donatum ad mensura legitima de Barchinona, etc. actum est hoc .iiii. kalendas aprilis anno .xxv. regni Henrici regis. .ICXC. Adrouarius presbiter qui ista conveniencia scripsit cum litteras superpositas die et anno quo supra.

Arxiu Corona Aragó: perg. n. 182 de Ramón Berenguer I.
Inèdit.

V

(plana 37)

1058.

Arrendament de l'encunyació de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramón Berenguer I a Marcús y a Bonfill.

Hec est conveniencia quam faciunt domnus Remundus divina gracia comes et domna Almodis nutu Dei comitissa, cum ipsis monetariis de Barchinona scilicet Marcucio atque Bonofilii : donant enim prescripti comes et comitissa prescriptos monetarios, ipsa moneta de argenta, de ista Domini pasca quae fuit in anno .xxvii. regni Henrici regis usque ad alia pasca, tali videlicet ratione et conventu, ut habeant iam dicti monetarii, de ipsis centum solidos argenti quod prescripti comes et comitissa fecerint monetare in ipsa moneta per dispensa de illorum conducta, solidos .iiii. de alio vero argento quod prescripti comes et comitissa fecerint illis monetare, per illorum operas, de centum solidos argenti habeant prescripti monetarii solidos octo, et isti vero supra scripti monetarii donent in uno anno ad comite et comitissa kaficios quinque frumenti, ad mensuram unde eos dederunt preterito anno. Reimundus comes. Almodis comitissa. signum Marcucii. signum Bonifili.

Arxiu Corona Aragó; perg. n. 228 de Ramón Berenguer I.
Inèdit.

VI

(plana 37)

22 setembre 1066.

Arrendament de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramon Berenguer I a Berenguer Adroer, a Bonfill Fredal y al jueu David.

Hec est convenientia quam faciunt Berengarius Adrouarii et Bonifilius Fredall et David hebreo ad domnum Raimundum Barchinonensem comitem et ad domnam Al-

modem comitissam. vendunt namque predicti comes et comitissa ipsam monetam argenteam barchinonensem ad predictos Berengarium et Bonifilium et David, de ista festa prima sancti Michaelis usque ad quinque annos in predicta festa sancti Michaelis completos. et predicti Berengarii et Bonifilii et David, conveniunt ad predictos comitem et ad comitissam, ut per ipsam monetam donent per unumquemque annum usque ad prefatum terminum kaficios .v. de bono frumento; et si aliquis eorum mortuus fuerit intra prescriptum terminum, ipsi qui super vicxerint donent et atendant fideliter supradictam convenientiam ad supradictos comitem et comitissam; et prenominati comes et comitissa retinent in predicta moneta, ut faciant monetare hi predicti Berengarius et Bonifilius et David omne illorum argentum quod abuerint opus ad illorum expensa iam dicti comes et comitissa. Raimundus comes. ALMODIS COMITIS [SA]. facta convenientia .x. kalendas octobris anno .vii. regnante regis Philipi. ✠ signum Berengarii levite. ✠ signum Bonifilius Fredalli. ✠ signum David hebreo, qui hanc convenientiam fieri jussimus et laudavimus et propie manibus nostris firmavimus.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 361 de Ramón Berenguer I.
Fidel Fita ; *Boletín de la Real Academia de la Historia,* XX, 630.

VII

(plana 38)

Sense data.

Jurament prestat al comte de Barcelona Ramón Berenguer I pels guardes de la moneda d'or.

Juro ego Gerallus et Stefanus, quod nec ego nec ullus homo, me sciente, non fecerit aliud aurum in ista moneta de domno Raimundo Barchinonensi comite, nisi qualem ipse mandaverit ibi facere, et si facet et possum hoc scire, qualicumque modo dixero hoc ad eum, me sciente, sine suo engan per Deum et hec sancta. fecerunt predicti Gerallus et Stephanus istum sacramentum, simul in unum, in presentia Umberti episcopi et Bernardus Raimundi et Berengario Adroarii et Poncii Bernardi et Girberti Guitardi et Umberti Gauçberti et Mironis Fogeti.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 48, sense data.
Balari : *Orígenes históricos de Cataluña,* p. 661.

VIII

(plana 54)

9 juliol 1131.

Donació feta a la Seu y als Bisbes de Barcelona pel comte Ramón Berenguer III del delme de la moneda que tenía pels dits Bisbes.

In nomine Domini et Redemptoris nostri : ego Raimundus Dei gracia Barchinonensis comes et marchio Provincie, plena memoria et grato animo, dono Deo et sedi Barchinonensi Sancte Crucis Sancteque Eulalie, et tibi domno Ollegario Tarraconensi archiepiscopo, et omnibus successoribus tuis in perpetuum, pro remedio anime mee et parentum meorum, omne decima de cunctis leudis et usaticis quas ego habeo vel habere debeo et filius meus habiturus est per nos in Barchinona, de omnibus navibus que ad Barchinonam veniunt vel inde exeunt vel transeunt. habeat quippe eam ipsa sedis Barchinonensis episcopus decimacionem in perpetuum, sine diminucione et blandimento ullius hominis vel femine; et decimam tocius mee monete, que teneo per Barchinonensem episcopum; in tali pacto, ut non possit eam dare in fevum, sed semper possideatur ab ipso Barchinonensi episcopo in perpetuum. hanc itaque donationem facio ego, pro salute anime mee et parentum meorum. siquis dirrumpere temptaverit, dirrumpat eum Deus a regno suo, donec ut sacrilegus emendet et mihi reddat bonum meritum secundum bonam voluntatem meam. actum est hoc .vii. idus julii, anno .xxiii. regni Ledovici regis; etc.

Arxiu Catedral Barcelona ; *Liber Antiquitatum I*, fol. 191.
Inèdit.

IX

(plana 58)

4 abril 1119.

Introducció de la moneda del comte de Barcelona Ramón Berenguer III al comtat de Cerdanya.

A tots veents e oints aquesta scriptura sia manifest, que jo Ramon per la gracia de Deu comte de Barcelona, e marques, e lo senyor en Pere bisbe de Elna, ab con-

sell, e ab jussio de tots los magnats, e cavallers de tot lo comtat de Cerdanya, e de Conflent, metem pau en lo dit comtat, de bous e de altres animals arecs e de tots homens guardant aquells, o laurans, axi que null hom, o fembra, de qual orde sie, no gos tolre, o pendre aquells per qual se vulla manera o enginy, e si ho fara, restituhesca los bous, a qui los haura tolts, e ultra aço pac al comte sexanta sous de la moneda de dit comte, tan longament entre tant estiga entredit per lo bisbe, entro que aço haja plenament restituit. emperamor de aço, lo dit comte ab consell de tots los sobredits met la sua moneda que ab sa propia ma ha fermada en lo dit comtat, axi com en los altres seus comtats ha mesa, axi que null temps, tant com ell viura, la dita moneda no mut ni minve en ley ni en pes : e per tal raho, que tots homens e fembras de tot lo dit comtat do per parell de bous dotze diners e per un bou sis diners e per exades tres diners. empero lo dit comte promet a Deu y a tots los homens del dit comtat, que puys que los dits diners seran donats al dit comte, null temps plus los dits diners demanara als dits homens : mas la dita pau estiga tots temps illibada, e ferma, e per null hom vivent, e fembra sia rompuda, ne per guerra que lo comte, o los dits princeps, o cavallers hajan entre ells. empero de la dita justitia, alias pena de sexanta sous, haja la terça part lo dit bisbe. fet fou aço dos nonas de abril. any deu de Luis rey. senyal ✠ de Ramon comte. Pere bisbe de Elna. Bernat escriva de la present, die, e any de sus dit.

Constitucions de Catalunya : llibre X, tit. XI, vol. I. Usatge *Cunctis pateat.*

X

(plana 112)

9 setembre 1075.

Donació feta a l'iglesia de Sta. María de Besalú pel comte Bernat, del delme de la moneda de Besalú, qual moneda tenía en feu de la dita iglesia, a la qual l'havía donada son pare el comte Guillem.

Notum sit omnibus hominibus praesentibus et futuris, quia ego Bernardus gratia Dei comes recognosco quoniam pater meus Willelmus comes bonae memoriae dedit domino Deo et Sancto ligno crucis et Sanctae Mariae, cujus ecclesia est consecrata juxta muros Bisulduni, ipsa moneta de prescripto Bisulduno, et ego te-

neo eam per beneficium praedictae Sanctae Mariae. et propter hoc, in nomine Domini ego praedictus Bernardus gratia Dei comes, donator Domino Deo, et Sancto ligno crucis, et Sanctae Mariae, et sancto Michaeli, et Sancto Genesio, et omnibus sanctis quorum reliquiae sunt in praedicta ecclesia, propter eleemosynam et propter animam praedictis patris mei, et fratis mei Willelmi vel omnium parentorum meorum, seu propter remedium animae meae de omnibus peccatis meis, ipsam decimam de ipsa moneta quae fuerit facta in praedicto Bissulduno amodo et usque in sempiternum, tam de auro quam de argento quam in monetatico et in capite, ut praedictus locus Sanctae Mariae semper quiete teneat et possideat sine blandimento de ullo homine vel femina; in tali videlicet ratione, ut nec ego nec aliquis comes qui futurus sit post me, neque abbas, neque aliquis clericus, posit ipsum praedictum decimum aliquo malo ingenio tollere aut commutare vel alienare, neque per fevum, neque per ullum asensamentum, sed semper stet in dominio et in communitate canonicae praedicti loci. et si est homo, vel homines, femina vel feminas quae tollat aut tollant aut tollere voluerint hoc superius scriptum, id est, ipsum decimum de ipsa moneta, in iram Dei omnipotentis incurrat, et fiat participatio ejus cum Datan et Abiron, et cum Juda traditore qui Dominum tradidit, et sit anathema maranatha, et sicut superius scriptum est sic trado in dominio et potestate Sanctae Mariae et aliorum sanctorum sine ulla reservatione, et sine enganno. quod si ego donator aut ullus homo vel femina qui contra hanc cartam donationis venerit ad irrumpendum, vox ejus in nullo proficiat et temporali poena velut sacrilegus componat, et in antea ista scriptura donationis inconvulsa permaneat omni tempore. facta ista carta donationis .v. idus septembris anno .xv. regni Philipi regis. signum Bernardi gratia Dei comitis, qui istam cartam donationis fieri jussi, firmavi, et testes firmari rogavi. signum Raymundi comitis, qui hoc donum laudo et firmo. signum Arnalli de Lertio. Guillelmus sacerdos, qui istam cartam donationis rogatus scripsi et subscripsi die et anno quo supra.

Salat : II, 1, qui diu tràurel *Ex archivo Reg. Coron. Arag. Civit. Barcin. et in App. Marc. Hisp. num. CCLXXXIII.*

XI

(plana 123)

23 març 990.

Venda de terres, al comtat d'Ausona, per quatre sous bergadans.

In nomine Domini. ego Oliva et uxor mea Ermesinda debitores sumus vobis Dachone et uxoris Sakila (?), per hanc scripturam vindicionis nostre vindimus vobis peciam .i. de terra culta et erema nostra propia que nobis advenit de comparacione vel per quacumque voce, que est in comitatum Osona, in aprendicio Sancta Maria, in locum quem vocant ad ipsa chasa de Dacone, et afrontat ipsa terra de parte orientis in serra de Oldrero que fuit condam, de meridie in terra de Elies vel suos eredes, de occiduo in vinea de vos comparatores, de circi in vinea de Oreol (?) vel suos eredes. quantum infra istas afrontaciones includunt, sic vindimus ipsa terra culta vel erema ab integrum cum exio vel regresio suo in propter precium solidos .iiii. bergitanos in rem valentem, et nichil..... de ipso precio aput vos emptores non remansit, et est manifestum quem vero predicta terra a nostro curo in vestro tradimus dominio et potestate faciendi exinde quod volueritis, quod si nos venditores aut ullusque omo qui contra hanc ista carta vindicione ... aut inquietare voluerit, non hoc valeat vindicare, sed componat vobis ipsa terra in duplo cum sua melioracione et maneat ista carta vindicionis firmis, et stabilis permaneat modo vel omnique tempore. facta carta vindicione decimo kalendis aprilis anno tercio regnante Ugone rege. sig ✠ num Oliva, sig ✠ num Ermesinda, que ista vindicione fecimus et testes firmare rogavimus. sig ✠ num Adala. sig ✠ num Seniofredus. sig ✠ num Goltredus. Senderedus scriba dictus (?) qui istam vendicione scripsit die et anno quo supra.

Arxiu Capítol, Vich; calaix 6, n. 2005.
Inèdit.

XII

(plana 39)

28 maig 1277.

Carta del rey Pere II al comte d'Empuries Ponç Huc sobre'l curs de la nova moneda qu'aquèst havía feta encunyar.

Petrus Dei gratia rex Aragonum viro nobili et dilecto Poncio Hugoni comiti Impuriarum, salutem et dilectionem. intelleximus quod fecistis monetam novam quam misistis et currere facitis per loca per quam currere non debet alia moneta nisi nostra, nec actenus est consuetum quod in ipsis locis curret moneta vestra, de quo vobis plurimum admiramur quare nobis in predictis tantum prejudicium et injuriam intulistis. quare vobis monendo dicimus et mandamus, quatenus injuriam illatam per vos, visis presentibus, revocetis; credimus (?) etiam quod super hiis que nobis illicite intulistis, faceretis nobis illud quod facere debeatis. data Xative quinto kalendas junii anno Domini .mcclxx. septimo.

Arxiu Corona Aragó : reg. 39, fol. 193.
Inèdit.

XIII

(plana 151)

17 agost 1226.

Empenyorament de la seca y de la moneda d'Agramunt fet pel comte d'Urgell Grau de Cabrera.

In nomine Domini. notum sit cunctis, quod ego Geraldus Dei gracia comes Urgelli et vicecomes Caprarie, et ego Poncetus eius filius, uterque nostrum in solidum, per nos et omnes nostros recognoscimus in veritate cum hac presenti scriptura, et confitemur vobis Raimundo Petri et vestris, quod de illa peccunia quam nobis manulevastis et acomodastis ad recuperandum comitatum Urgelli remanent ad persolvendum inde super nos quod vobis debemus, duo millia et quinquaginta morabetinos

de cabal, sicut in instrumento vestro resonat, alfosinos, bonos, pulcros, boni auri justique ponderis; pro quibus vos tenetis in pignore castrum et villam de Albesia sicut in instrumentis vestris continetur; et ad illud pignus addimus vobis Raimundo Petri et vestris, castrum et villam de Pignana cum omni hoc quod ibi habemus et habere debemus gratis vel vi, vel alio quocumque modo, Poncium de Castilione vobis tradendo qui vobis et vestris inde teneatur sicut nobis tenetur. item addimus et impignoramus vobis et vestris, monetam nostram Acrimontenssiam, cum omni hoc quod in eam habemus et habere debemus; percipientes monetariis, ut inde vobis Raimundo Petri et vestris attendant et respondeant sicut nobis tenentur respondere dum hec predicta fuerint sub vestro pignore. et vos et vestri, quod inde habeatis et accipiatis ad ressarciandum dampnum et gravamen quod pro hac dicta peccunia dedistis et cotidie datis, in hoc presenti, scilicet anno, quingentos morabetinos alfossinos, bonos, boni auri justique ponderis, dum vobiscum concordabimus, et dicta pignora tenebitis; et si in his quingentis morabetinis, vel in aliquibus istorum, falliretis, super omnibus pignoribus que de nobis tenetis, concedimus ut habeatis; et si furto, rapina, violencia, vel alio quocumque casu, dicta pignora vel aliqua ex ipsis viderentur amitti, non eo minus teneamur vobis et vestris persolvere sortem et dampnum supradictos, cum pignore et sine pignore, et reddere castra, et in potestate vestra mitere instantim, salvis omnibus convenienciis inter nos et vos factis, sicut melius et plenius in instrumentis vestris continetur; et de omnibus predictis et singulis vos et vestri credamini verbo simplici vestro absque ulla calumpnia. mandantes omnibus hominibus de Albesia et de Pignana, ut ipsi vobis attendant et teneant se vobiscum et cum vestris contra nos et contra omnes alias personas, dum in vestra fuerint pignore. et hoc totum, sicut superius scriptum est, vobis et vestris attendere et complere convenimus sub eisdem sacramentis et convenienciis que in aliis instrumentis vestris continentur. et ut firmius sit vobis, ego Poncetus supradictus spontaneus juro, tactis corporaliter sacrosantis Evangeliis et cru ✠ ce Domini, quod hec omnia, sicut superius scripta sunt, vobis Raimundo Petri et vestris perfecta, completa, et atcenssa erunt, omni inganno remoto, quod si in aliquibus falliretis tenebo vobis et vestris hostaticum Illerde habita amonicione vestra, sicut in aliis instrumentis vestris continetur. sic Deus me adjuvet et hec sancta .iiii.^{or} Evangelia coram posita; et ad mayorem vestram vestrorumque cautelam et securitatem, ego Maria Gozalbiz, uxor supradicti Ponceti, hec omnia superius dicta et singula laudans per me et omnes meos et concedens, spontanea juro, tactis corporaliter sacrosantis Evangeliis et cru ✠ ce Domini, me omnia predicta et singula observaturam, et numquam contraventuram nomine dotis et sponsalicii vel alterius cause; renuncians Velleiano et omni juri et legi romane et gotice cunctisque legibus et racionibus usaticis et consuetudinibus et excepcionibus me contra

hec juvantibus et juvaturis: sic Deus me adjuvet et hec sacrosancta .iiii. Evangelia coram posita, omnia vestra instrumenta jurans et concedens vobis Raimundo Petri et vestris. quod est actum .xvi. kalendas septembris anno Domini millesimo .cc. vicesimo sexto. signum Geraldi Dei gracia comitis Urgelli et vicecomitis Caprarie. signum Ponceti ejus filii. signum Marie Gozalbiz uxoris ejus. signum Poncii de Castilione. nos omnes qui hoc comedimus et firmamus sacramentis prestitis de me Ponceto et a Maria Gozalbiz uxore mea ut dictum est, testesque firmare rogavimus. signum Guillermi de Castilione qui manet in parrochia sancti Joannis Ilerde. signum Guillermi Brunet. signum Raimundi de Basilia. signum Stefani Cortiti. signum Raymundi Doffegat. nos quinque testes sumus firmamenti Geraldi comitis Urgelli et vicecomitis Caprarie, et concessionis ejus, et firmamenti Poncii de Castilione, et concessionis ejus. signum Raimundi de Liminnana. signum Raymundi de Basilia. signum Arnaldi de Basilia. nos tres testes sumus firmamenti et sacramenti Ponceti supradicti et Marie Gozalbiz uxoris ejus, et concessionis eorum. signum Raimundi Iterii qui hoc scripsit quo supra.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 304 de Jaume I (Carta partida).
Inèdit.

XIV

(plana 152)

11 novembre 1374.

Permís donat pel rey Pere III a Joan Alegre y Romeu dez Feu pera qu' encunyin moneda del comte d' Urgell Pere.

Nos Petrus, etc. ad suplicationem vestri egregii et spectabilis viri, nepotis nostri carissimi, Petri comitis Urgelli et vice-comitis Agerensis domicelli, infrascriptis argentariis et monetariis licenciam contulimus cum littera nostra tenoris sequentis : Petrus Dei gracia rex Aragonum, etc. fidelibus nostris Joanni Alegre ac Romeo Dez Feu civitatis Barchinone, et quibuscumque aliis argentariis et monetariis, salutem et graciam. per egregium virum comitem Urgellensem et vice comitem Agerensem, nepotem nostrum carissimum, fuit nobis reverenter expositum. quod vos non vultis sculpere cunnos sive mollos cum quibus idem comes cudi faciat monetam quam pretendit se licite facere posse in comitatu predicto, ex eo quia dicitis quod absque nostri licencia, cum sitis in nostra terra populatis, illud facere

non audetis : qua propter nobis humiliter supplicavit, ut vos licenciam sculpendi dictos cunnos et dictam monetam cudendi in dicto suo comitatu vobis concedere dignaremur, ad hoc ne ipse ad predicta facienda alios magistros extraneos non requirat. ideo supplicacioni ejusdem comitis annuere volentes, absque tamen prejudicio nostri juris, vobis et cuilibet vestrum et quibusvis aliis ad predicta necessariis faciendi predicta, hujus serie licenciam impartimur, sic tamen quod ex concessione hujusmodi aut aliis in hac littera contentis vel que inde sequntur, nullum jus cudendi monetam aut cudi faciendi dicto comiti acrescat nec etiam decrescat, nec ulla defensio adquiratur eidem, nec etiam regaliis ac juribus nostris decrescat, sed jus nostrum et utique dicti comitis super hiis illessum remaneat sicut ante. data Barchinone .x. die novembris anno subscripto. unde volentes tam juri nostro quam vestro super hiis debite providere, decrevimus quod de premissis fiant duo consimilia publica instrumenta, sigillo regio apendicio comunita, quorum alterum remeneat penes nos et in archivo nostro et alterum penes vos : quoniam nostra est intencio, ut dicte littere series attestatur, quod per predicta juri nostro aut regaliis nostris nec utique juri vestro aliquatenus derogetur. et ego dictus comes, humilis nepos vester, confiteor et recognosco me supplicasse vobis in modum predictum, ut vos ad mei supplicacionem dictis argentariis et monetariis fecisse dictam concessionem faciendi predicta, et assenciens condicionibus in dicta littera appositis, volo et consencio quod, licet intendam michi licitum esse cudere dictam monetam, quod ex concessione seu licencia predicta aut ex contentis in dicta littera vel aliis que inde sequuntur, nullum acrescat mihi jus nec utique decrescat, nec ex hoc michi deffensio aliqua adquiratur, nec vobis aut regaliis vestris, nec utique juri meo prejudicium generetur, et quod fiant inde ut predicitur duo publica instrumenta. datum et actum Barchinone .xi. die novembris anno a nativitate Domini .mccclxxiiii. regnique nostri dicti regis tricessimo nono. decanus Urgellensis. signum Petri Dei gracia regis Aragonum, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corsice comitisque Barchinone, Rossilionis et Ceritania, qui hec concedimus et firmamus. signum Petri comitis Urgellensis et vice comitis Agerensis, qui hec concedo et firmo. testes huius rei sunt : Raimundus de Villanova camarlengus et Jacobus de Faro milites, consiliarius ipsius domini regis. signum mei Jacobi Conesa prothonotarii dicti domini regis, eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominacionem eiusdem, qui premissis interfui eaque scribi feci et clausi.

Dominus rex mandavit mihi Jacobo Conesa.

Arxiu Corona Aragó : reg. 926, fol. 220.
Inèdit.

XV

(plana 172)

16 febrer 1176.

Distribució del lucre de la moneda de Vic.

Hoc est translatum fideliter factum. notum sit cunctis, quam ego Raimundus de Puteo, in presentia domini mei Petri Dei gratia Ausonensi episcopi, et Raimundi eiusdem sedis archidiaconi et Guillelmi Primicherii et Petri de Tavartet et Petri Berengarii de Clocherio et Raimundi Guillelmi, et Guillelmi de Insula, manibus propiis juro super sancta .iiii. Evangelia, ut dicam veritatem de exitis monete Vici secundum quod occulis meis vidi et longo tempore divisi. dico quidem et testificor, quod episcopus accipit medietatem ex omnibus illis exitis, et ex alia medietate accipimus ego et sacrista Vici duas decimas. et de residuo accipit Guillelmus Raimundi Dapifer duas partes et Cardona terciam. et ego teneo meam decimam per Sanctum Petrum Vici. Petrus etiam de Luciano facit operare in ipsa moneta unam libram argenti alleiadam singulis hebdomadis, ex qua michi donat excepto dimidio solido igni, et illam libram licet ex cambiare in foro Vici. actum est hoc .xv. kalendas martii anno .xxxviiii. regni regis Lodovici Junioris. signum Raimundi de Puteo qui hoc facio et firmo. signum Petri Berengarii de Clocherio. signum Raimundi Guillelmi. signum Guillelmi de Insula. — Raimundus sacerdos qui hoc scripsit die et anno quo supra.

Arxiu Corona Aragó : perg. n. 194 d'Alfons I.
Inèdit.

XVI

(plana 172)

13 desembre 1174.

Restauració de la moneda de Vic pel bisbe Pere de Redorta.

Notum sit omnibus hanc scripturam videntibus, quam ego Petrus Dei gratia Ausonensis episcopus, facio et restauro monetam Sancti Petri Ausonensis sedis,

eiusdem eclesie omnium canonicorum consilio, et Raimundi de Montescatano, et multorum proborum hominum, tam ville Vici quam episcopatus. hanc autem monetam facio de lege quatuor denariorum argenti puri et de legitimo pondere, ita quod .xviii. solidi denariorum exeant ad marcam; et ut ista moneta in predicta lege et pondere firmiter observetur et teneatur, convenio ego jam dictus Petrus episcopus in verbo veritatis et fidei puritate, et facio jurare in periculo animae meae per duos canonicos, scilicet per Petrum de Tavartet et Raimundum de Medaia, et per duos nobiles et egregios viros, scilicet Raimundum de Montescatano et Petrum de Luciano. convenio etiam quod prescripta moneta non mutetur in omni vita mea, nec in lege nec in pondere minuatur per meum consilium, vel stabilimentum, vel voluntatem : quas si quis minueret in aliquo, acciperem inde vindictam consilio meorum proborum hominum, si persona illa in meam potestatem pervenerit, et hoc fiat bona fide. predicti namque canonici, videlicet Petrus de Tavartet et Raimundus de Medaia, faciunt hoc sacramentum in periculo animae meae et animarum suarum et aliorum canonicorum, quod pro voluntate mea, vel consilio vel stabilimento meo, vel eorum canonicorum, jam dicta moneta, ut superius dictum est, in nullo minuatur. nos etiam jam dicti Raimundus de Monte-Scatano et Petrus de Luciano hoc idem juramus, adjicientes quod per nos ipsos bona fide eam firmiter teneamus et teneri faciamus. actum est hoc idus decembris, anno .xxxviii. regni regis Lodovici Junioris. praeterea statuimus, quod si quis infra villam Vici vendidederit vel comparaverit quamcumque rem cum alia moneta nisi cum supra dicta, donet pro justicia .x. solidos si probus homo est et potents: si vero mediocris est, donet .v. solidos pro justicia; et si de minoribus est, ascendat in Ciconia, die mercati, et si infra septimanam contigerit, intret in Costel. de villanis, qui exterius venient et extraneis, ita statuimus, quod donent duos solidos unusquisque quando inter se mercantur cum alia moneta aut ascendant in Ciconia aut intrent in Costel; et si mercentur cum hominibus ville, donent homines ville numerum supradicte peccunie, scilicet .x. aut .v. solidos. hec autem pena, sit de illis qui usque ad .c. solidos mercabuntur cum alia moneta, et si ultra .c. solidos mercati fuerint, duplicetur jam dicta pena. hanc etiam penam estatuimus de illis qui cambitores fuerint de villa vel extra villam, preter illos qui statuti sunt vel fuerint. Petrus Ausonensis episcopus, subscripsit. signum Raimundi de Monte Catano. signum Petri de Tavartet. Raimundus de Medaia hoc firmo. signum Petri de Luciano. Raimundus sacerdos Vicensis claviger, tenens locum publici ville Vici scriptoris, subscribo.

Arxiu Corona Aragó: perg. n. 160 d'Alfons I.
Villanueva V. L. : t. VI, ap. I.
Gudiol : *Las monedas episcopals vigatanas,* p. 20 y 21.

XVII

(plana 173)

19 octubre 1256.

Restauració de la moneda de Vic feta pel bisbe Bernat ab intervenció del representant de la casa de Moncada.

Notum sit cunctis presentibus et futuris, quod nos Bernardus Dei gracia Vicensis episcopus, per nos et nostros successores facimus et restauramus monetam Sancti Petri Ausone sedis, consilio totius capituli ejusdem ecclesie, qui in hoc consenciunt et faciunt per se et successores suos, et de consilio etiam Bernardi de Scintillis procuratoris et tenentis locum domine comitisse et Gastonis eius filii in Catalonia, qui in hoc consentit per dictam dominam comitissam et dictum Gastonem et successores eorum. hanc autem monetam facimus de lege quatuor denariorum argenti puri et de legittimo pondere; ita quod viginti solidis exeant de marcha et ut predicta moneta in predicta lege et pondere firmiter perpetuo observetur et teneatur, juramus per Deum et super sancta quatuor Evangelia nos dictus Bernardus Dei gratia Vicensis episcopus et capitulum ejusdem ecclesie et nos dictus Bernardus de Scintillis procurator et tenens locum dicte domine comitisse et dicti Gastonis, nomine predictorum, super animabus eorum, quod predicta moneta non mutetur aliquo tempore, set perpetua sit nunc et semper, nec in lege etiam nec in pondere minuatur aliquo tempore per nostrum consilium vel voluntatem. preterea statuimus, quod, si quis minueret in aliquo, acciperemus inde vindictam consilio nostrorum proborum hominum, si persona illa in nostram potestatem pervenerit. item statuimus, quod si quis infra villam Vici vendiderit vel comparaverit quamcumque rem cum alia moneta nisi cum supradicta, donet pro justicia quinque solidos si probus homus est et potents. si vero mediocris est, donet tres solidos pro justitia, et si de minoribus est, donet duodecim denarios. de villanis qui extra venient et de extraneis ita statuimus, quod donent duos solidos unusquisque quando inter se mercantur cum alia moneta, et si mercentur cum hominibus ville Vici, donent homines ville numerum supradicte monete. item statuimus nos Bernardus predictus, episcopus Vicensis, et capitulum ejusdem, quod quilibet episcopus cum electus fuerit et confirmatus juret predictam monetam se perpetuo servaturum. hoc idem juramentum faciat quilibet canonicus cum in canonicum ecclesie Vicensis fuerit assumptus. item statuimus et ordinamus, de

consilio dicti Bernardi de Cintillis procuratoris dicte domine comitisse et Gastonis ejus filii, quod quilibet dominus de Montechatano qui habuerit illam dominacionem in villa Vici quam dicta domina comitissa et dictus Gasto ibi habent, quam cito adeptus fuerit predictam dominacionem juret predictam monetam se perpetuo servaturum. item statuimus nos et dictus Bernardus de Cintillis procurator et tenens locum dicte domine comitisse et dicti Gastonis, de consilio proborum hominum ville Vici, quod dicti probi homines qui nunc sunt in villa Vici jurent se servatûros dictam monetam. et hoc idem sacramentum faciat quilibet habitator ville Vici cum duxerit uxorem. et hoc idem juramentum faciat quilibet cum intraverit villa Vici de novo causa habitagii. et cum dubitaretur de quadam clausula contenta in composicione condam facta inter dominum Guillermum Dei gracia Vicensis episcopus et dompnum Guillelmum de Montecatano, cuius clausula talis est: item statuerunt prefati laudatores quod ipse Guillermus de Montecatano et sui habeant in perpetuum in moneta Vicensis episcopi et ecclesie, quando batebit, unum denarium in porcione et jure episcopi et Vicencis ecclesie per feudum et beneficium dicti episcopi et ecclesie, et cetera quota vel quanta pars debent esse ille denarius quam in porcione et jure episcopi et ecclesie Vicensis dominus de Montechatano deberet recipere. nos dictus Bernardus Dei gratia Vicensis episcopus, de consilio capituli nostri declaramus, consenciente dicto Bernardo de Cintillis procuratore et tenente locum dicte comitisse et dicti Gastonis, loco ipsorum, quod dictus Gasto et suis successores in perpetuum recipiant in lucro episcopi et ecclesie Vicensis, deductis tamen expensis, quartam partem in dicta moneta quando batebit et non aliud, quam quartam partem ipse Gasto et sui in perpetuum teneant in feudum et beneficium pro episcopo et ecclesia Vicense, et dictus Gasto et sui successores possint ponere, quando dicta moneta batebit, sive cudetur, unam personam que intersit cum guardis domini episcopi, mescle, ponderi, guarde et compoto dicte monete, et ad recipiendam dictam quartam partem. et quod dictus Gasto et sui successores faciant currere dictam monetam per omnia loca quibus retroactis temporibus currere consuevit, et quod eam potenter et viriliter manuteneant, custodiant et deffendant bona fide sine enganno. preterea statuerunt et ordinaverunt, quod illud quod fuerit habitum ratione predicte pene apposite, expendatur et detur ad hedificacionem et reparacionem murorum et vallium ville Vici. actum est hoc in palacio domini episcopi Vicensis .xiiii. kalendas novembris anno Domini .MCC. quinquagesimo sexto. signum B. Dei gracia Vicensis episcopi jurati. signum Bernardi de Scintillis procuratoris domine comitisse et domini Gastonis, predictum juramentum facimus. testes hujus rei sunt, Petrus de Tavartet, Guillermus Nicholai sacerdos. Raimundus de Cardona, Guillelmus Barrat. Petrus de Torrentibus, Bernardus de Gurbo, Bernardus de Miravals, Bernardus de Plano,

Ferrarius Mironis juvenis, Petrus dez Quadres, Arnaldus de Tennis, Dalmacius de Castilione, Berengarius de Altaripa, Arnaldus Coqui, Bernardus de Muro, Petrus Muntaner, Exemeno et Arnaldus de Savo, Poncius de Valats, Ferrarius Mironis, Raymundo de Galinerio, Guillermus de Insula, et plures alii. ego Petrus de Sancto Ypolito canonicus Vicensis, juratus, subscribo. ego A. de Gualba, Vicensis canonicus, juratus, subscribo. ego Michael de Spigol, Vicensis canonicus, juratus, qui hoc firmo. ego R. de Vallforti, subscribo et juro. signum Gaucerandi de Cardona, jurantis premissa. ego B. de Tornamira, Vicensi precentor, firmo. ego F. de Monte Rotundo, Vicensis canonicus, qui hoc firmo. ego B. de Colle, Vicensis canonicus, juratus, qui hoc firmo. ego R. de Sala, sacerdos et canonicus, juro et firmo. signum Petri de Ayreis, Vicensis canonici et publici ville Vici notarius. signum Petri de Alibergo, scriptoris jurati qui hoc scribi fecit et clausit, mandato Petri de Ayreis, publici Vicencis notarii die et anno quo supra.

Arxiu Corona Aragó: perg. n. 1462 de Jaume I (Carta partida).
Inèdit.

XVIII

(plana 187)

29 octubre 1088.

Conveni entre 'l Bisbe de Vic y els Vescomtes de Cardona, al qual se parla del lucre de la moneda qu'aquèstos encunyin a Calaf.

Hoc est translatum quarundam convenientiarum, quae sub istis continetur verbis: haec est convenientia quae facta est inter domnum Berengarium Ausonensem episcopum, et domnum Fulconem, vicecomitem Cardonensem et domnam Ermessindem vicecomitissam. donat namque predictus episcopus jam dicto vicecomiti et vicecomitissae, omnem ipsum honorem quem domnus Reimundus, vicecomes, frater jam dicti Fulconis, vel antecessores ejus tenebant per vocem Sancti Petri, et insuper donat eis ipsas ecclesias de Tavernolis et de Savassona, sicut tenebat predictus Raimundus vicecomes per donum jam dicti episcopi, eo scilicet modo, ut ipsi teneant eas in vita sua, et post amborum obitum solide et libere revertantur ad Sanctum Petrum, et ad predictum episcopum et successores ejus. et propter hoc convenit praedictus Fulco, vicecomes et praedicta Ermessindis, vicecomitissa, jam dicto episcopo domino Berengario, ut albergent cum eo in ostes cum omnibus

suis hominibus quos ibi traduerint, aut ille quem ipsi ibi miserint per se, et facient ei cavalcatas et placitos et curtes et seguimentum quando ipse eis mandaverit et opus ei fuerit. itidem conveniunt ei ut donent ei potestatem de ipso castro de Calaf, quod tenent per eum, quandocumque per se ipsum requisierit eis aut per suos homines, per fidem sine suo engan. et donant Sancto Petro et praedicto episcopo et successoribus ejus in jam dicto castro unam optimam pariliatam terrae quam accipere voluerit ex tribus quas ibi habent. et insuper donant ei quartam partem ex omnibus vineis quas ipsi ibi habent, simul cum uno ex melioribus hominibus quem ipse voluerit, ex ipsis hominibus de Calaf, cum toto suo servitio, sicut faciebat praedicto vicecomiti et vicecomitissae. et in ipsa moneta de Calaf habeat Sanctus Petrus et jam dictus episcopus et successores ejus medietate, et in ipso monedario similiter. et hoc quod resonat in ipsis convenientiis vel scripturis de Raimundo vicecomite et successoribus ejus, volunt ut sit firmum et stabile in jure Sancti Petri. iterum praedictus Fulco, vicecomes et vicecomitissa conveniunt praefato episcopo, quod de ista hora in antea sint sui fideles, sicut homo debet esse suo seniori, et adjuvent eum ad tenere et ad habere et defendere et guerrejare omnem suum honorem quem hodie habet vel in antea per illorum consilium adquirere potuerit, ut non tollant ei hoc totum aut aliquid inde nec homo nec femina per suum consilium neque per eorum ingenium, et si quis fuerit, tamdiu adjuvent ei per fidem rectam sine suo engan, donec praedictus episcopus recuperet quod perdiderat. et insuper conveniunt, ut in omnibus suis castris, donent ei intrare et exire et stare et guerrejare sine suo engan, quando ei opus fuerit, contra cunctos homines vel foeminas. et praedictus episcopus similiter convenit eis, ut adjuvet eos ad tenere et habere et ad defendere et guerrejare omnem illorum honorem, et hoc dicit eis ut adimpleat et faciat per suum dictum et suam fidem. facta est convenientia .iiii. kalendas novembris, anno .xxviii. Philippi regis. Fulchone vicecomes ✠. sig ✠ num Ermessindis vicecomitissae, nos ambo qui hanc convenientiam et donum facimus et firmavimus firmarique rogavimus. (*Segueixen les firmes*). sig ✠ num Petri de Ayreis Vicensi canonici et publici villae Vici notarii. sig ✠ num Ferrarii Dominici, scriptoris jurati, qui hoc translatavit et scripsit mandato Petri de Ayreis, publici Vicensis notarius .x. kalendas novembris anno Domini .MCCXL. quinto.

En l'altre document en que 's conté aquest conveni, que no porta la firma del vescomte Folch y que sembla de data anterior al precedent, del que potser era borrador o minuta, la clàusula referent a moneda, diu aixís :

Itidem vicecomes et vicecomitissae jam dicti conveniunt praedicto episcopo ut non faciant monetam in jam dicto castro, neque intra terminos ejus, et si de assen-

su praefati episcopi facta fuerit ibi moneta, habeat episcopus et successores eius inde eam partem, et de monetario, quam hic praesens episcopus Berengarius cum eis concordaverit.

Arxiu del Capítol de Vic, vol. 13, n. 84, y vol. de Calaf, Castells de Montlleó, Lussá y Calaf, n. 57.
Inèdit.

APÈNDIX II

RESUM GRÀFIC DE LES MONEDES D'AQUEST VOLUM

MONEDES CAROLINGIES

LLUIS EL PIADÓS : Barcelona

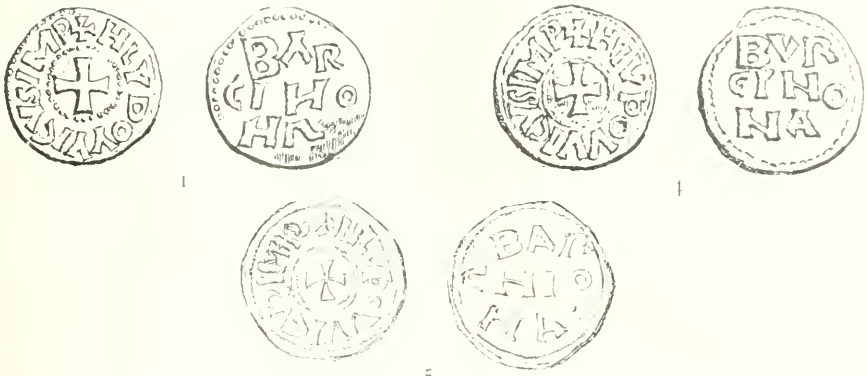

1 4 5

Empuries

6

Rodda (?)

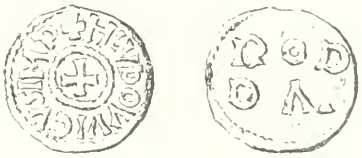

8

CARLES EL CALVO

Barcelona

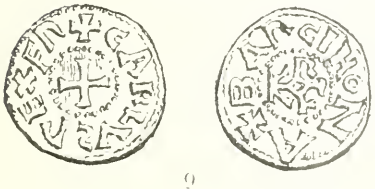

9

Empuries

10

Gerona

11

MONEDES COMTALS Y SENYORIALS

COMTAT DE BARCELONA

12

13

14

15

16

17

18

19

21

22

23

26

COMTAT DE BARCELONA

27

29

30

31

32

33

37

40

42

43

45

46

COMTAT DE GERONA

47

48

49

50

51

52

53

54

56

COMTAT DE GERONA

57

59

60

61

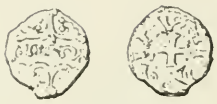
62

63

65

66

68

69

70

71

72

73

74

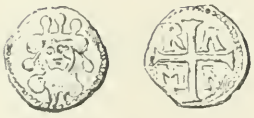
75

76

77

78

79

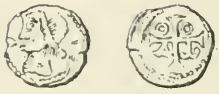
80

COMTAT DE BESALÚ

81

82

84

85

86

87

88

89

90

91

COMTAT DE ROSSELLÓ

94

95

COMTAT DE ROSSELLÓ

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

COMTAT D'EMPURIES

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

COMTAT D'URGELL

122

124

126

127

128

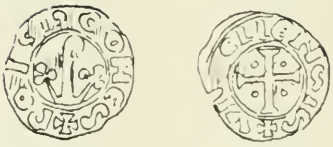

129

130

131

132

133

134

135

COMTAT D'URGELL

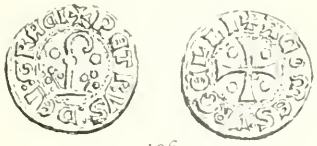

136

138

139

COMTAT DE PALLARS

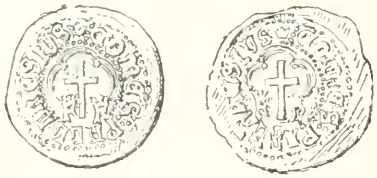

140

COMTAT D'AUSONA

141

142

144

145

146

147

COMTAT D'AUSONA

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

ERRADES Y CORRECCIONS

Planes	Ratlles	Diu	Ha de dir
XLII	30	ΔΟΔΗ	ΡΟΔΗ
3	12	sigle XI	sigle IX
20	26	Ramón Berenguer	Ramón Berenguer I
24	última	setzau	quatorzau
54	23	persit	pergit
56	6	*quinque*	*quisque*
57	26	setanta	seixanta
64	n. (3)	vol.	V.
88	5	Aquest últim	Mossén Gudiol
110	13	reyals	episcopals
110	20	(975-967)	(957-968)
111	3	(978-984)	(968-984)
111	22	fill	fill, Guillem,
112	22	que la posseís	que 'l posseís
120	17	trenta	trenta una
120	29	1070	1066
123	2	1107	1117
139	22	Caixes	Caixàs
141	2	+ IMPVRIAS	+ IMPVRIAS
146	25	En les	Com en les
172	n. (3)	n. XVI	n. XVII
172	n. (6)	GUDIOL	Apèndix : Doc. n. XVI. GUDIOL
209	6	comedimus	concedimus
212	11	quas	quam
212	21	vendidederit	vendiderit
213	8	pondere;	pondere,
213	9	marcha	marcha;

RECTIFICACIÓ

Al comentar els documents del temps del comte Ramón Berenguer I referents als *mancusos*, s'incorre en el text en una equivocació. Consisteix aquèsta en dir que durant la segona meytat del sigle XI corríen a Catalunya dúes classes de mancusos: els aràbics de set a l'unça y els barcelonesos de deu a l'unça, essent aixís que 'ls mancusos qu'hi corríen eren de tres classes: els aràbics de set a l'unça, els barcelonesos de deu a l'unça y altres, també barcelonesos, que pesaven un argenç y eren, per consegüent, de catorze a l'unça. Dels primers se 'n parla en documents dels anys 1052, 1058, 1065, 1067, 1068 y 1072; dels segons, en documents dels anys 1057, 1058, 1060, 1061, 1062, 1064, 1065 y 1066, y dels tercers, en documents dels anys 1067, 1070, 1072, 1073 y 1075. A judicar per aquestes dates, els de la tercera classe, o de catorze a l'unça, foren els derrers que s'encunyaren. En el text se confonen els de deu a l'unça ab els de catorze a l'unça.

Donat el pes de 320'020 grams pera la lliura monetaria catalana d'aquell temps, que com hem vist es molt aproximat, y pera l'unça d'or el valor de 600 diners corrents, que li atribueixen documents dels anys 1054, 1055, 1056, 1061, 1062 y 1065, resulta que la relació de valor, entre les monedes de compte y les reals o efectives que llavors corríen, era 'l que demostra la següent taula, qu'es una ampliació o complement de la que 's llegeix a la plana 44:

Unces d'or (26'6683 grams)	Mancusos aràbics (3'8097 grams)	Mancusos de Barcelona (2'6668 grams)	Mancusos de Barcelona (1'9048 grams)	Sous	Diners
1	7	10	14	50	600
—	1	1'42	2	7	84
—	—	1	1'40	5	60
—	—	—	1	3'50	42
—	—	—	—	1	12

Per consegüent, els mancusos descrits ab el núm. 18 són, per llur pes, els de Barcelona de deu a l'unça, y els descrits ab els núms. 19 y 20 són els de Barcelona de catorze a l'unça. La relació de valor de 7 a 10, entre 'ls mancusos aràbics y els de Barcelona de deu a l'unça, la dóna llur pes respectiu de 3'8097 y 2'6668 grams.

Aquesta rectificació en res perjudica lo qu'hem exposat en favor de l'encunyació de mancusos a Barcelona pels comtes Berenguer Ramón I y Ramón Berenguer I.

Essent la talla de la moneda de plata corrent la de dos per hu (de conformitat ab la contracta de l'any 1056), resulta que la lliura de plata equivalía a 504 diners corrents y l'unça a 42; lo que dóna, entre l'or y la plata, la relació de 1 : 14.

TAULA

Pròlec . . . . . p. IX

INTRODUCCIÓ

I. De la moneda en general . . . . . p. XVII
Concepte de la moneda . . . . . » XVII
Valor . . . . . » XIX
Pes . . . . . » XXII
Empremptes . . . . . » XXV
Fabricació . . . . . » XXXI
Dret de moneda . . . . . » XXXIII
II. Monedes encunyades en territori català durant l'Edat antiga . . . . » XXXIV
Introducció del us de la moneda . . . . . » XXXIV
Monedes gregues y grec-ibèriques . . . . . » XXXVIII
Monedes ibèriques . . . . . » XLIX
Monedes llatines . . . . . » LXXI
Monedes wisigòtiques . . . . . » LXXVIII
Monedes aràbigues . . . . . » LXXXII

LES MONEDES CATALANES

SECCIÓ PRIMERA

MONEDES CAROLINGIES, COMTALS Y SENYORIALS

I. Monedes carolingies . . . . . p. 3
II. Monedes comtals y senyorials . . . . . » 15
A. Comtat de Barcelona . . . . . » 22
B. Comtat de Gerona . . . . . » 90
C. Comtat de Besalú . . . . . » 110
D. Comtat de Cerdanya . . . . . » 122
E. Comtat de Rosselló . . . . . » 124
F. Comtat d'Empuries . . . . . » 136
G. Comtat d'Urgell . . . . . » 147
H. Comtat de Pallars . . . . . » 164
I. Comtat d'Ausona . . . . . » 167
J. Senyoriu de Cardona . . . . . » 185
K. Monedes incertes de l'època comtal . . . . . » 189
L. Monedes forasteres que corregueren a Catalunya a l'època comtal . . . . » 190
Nota sobre la lley y pes de les monedes comtals catalanes . . . . . » 191

APÈNDIX I

DOCUMENTS JUSTIFICATIUS

I. Venda de terres, al comtat d'Ausona, per quatre sous . . . . . p. 197
II. Donació feta pel comte Sunyer a l'Iglesia de Santa María de Gerona del terç de la moneda que s'encunyi a Gerona y son comtat. . . . . » 198
III. Empenyament de terres fet pel comte de Rosselló Gelabert y son fill Gausfret, per la quantitat de cent sous en moneda rossellonesa . . . . . » 199
IV. Arrendament de l'encunyació de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramón Berenguer I, a Marcús y a Bonfill Fredal. . . . . » 200
V. Arrendament de l'encunyació de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramón Berenguer I, a Marcús y a Bonfill . . . . . » 201
VI. Arrendament de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramón Berenguer I, a Berenguer Adroer, a Bonfill Fredal y al jueu David . . . . » 201
VII. Jurament prestat al comte de Barcelona Ramón Berenguer I pels guardes de la moneda d'or . . . . . » 202
VIII. Donació feta a la Seu y als Bisbes de Barcelona per Ramón Berenguer III, del delme de la moneda que tenía pels dits Bisbes . . . . . » 203
IX. Introducció de la moneda del comte Ramón Berenguer III al comtat de Cerdanya . . . . . » 203
X. Donació feta a l'Iglesia de Santa María de Besalú pel comte Bernat, del delme de la moneda de Besalú que tenía en feu de la dita Iglesia, a la qual l'havía donada son pare 'l comte Guillem . . . . . » 204
XI. Venda de terres, al comtat d'Ausona, per quatre sous bergadans . . . . » 206
XII. Carta del rey Pere II al comte d'Empuries Ponç Huc sobre 'l curs de la nova moneda qu'aquèst havía feta encunyar . . . . . » 207
XIII. Empenyament de la seca y de la moneda d'Agramunt, fet pel comte d'Urgell Grau de Cabrera . . . . . » 207
XIV. Permís donat pel rey Pere III a Joan Alegre y Romeu dez Feu pera qu'encunyin moneda del comte d'Urgell Pere . . . . . » 209
XV. Distribució del lucre de la moneda de Vic . . . . . » 211
XVI. Restauració de la moneda de Vic pel bisbe Pere de Redorta. . . . . » 211
XVII. Restauració de la moneda de Vic pel bisbe Bernat ab intervenció del representant de la casa de Moncada . . . . . » 213
XVIII. Conveni entre 'l bisbe de Vic y els vescomtes de Cardona, al qual se parla del lucre de la moneda qu'aquèstos encunyin a Calaf. . . . . » 215

APÈNDIX II

RESUM GRÁFIC DE LES MONEDES D'AQUEST VOLUM

Monedes carolingies . . . . . p. 219
Monedes comtals y senyorials . . . . . 220 a 227

Errades y correccions . . . . . p. 229

933

INS-
TITVT
D'ESTVDIS
CATA-
LANS

Queden reservats tots
els drets de propietat

Oliva, impressor : S. en C. - Rambla de Ventosa, 27 : Vilanova y Geltrú.

1 - Diner de quatern
2 - id. de doblenc
3 - id de tern
4 - Mitj Croat
5 - Flori d'Aragó
6 - Mitj Pacific
7 - Mitj Principat
8 - Senyal

LES MONEDES CATALANES

ESTUDI Y DESCRIPCIO DE LES MONEDES CAROLINGIES, COMTALS, SENYORIALS, REYALS Y LOCALS PROPRIES DE CATALUNYA

PER

JOAQUIM BOTET Y SISÓ

President de la Comissió de Monuments de la Provincia de Gerona; De la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona; Corresponent de la Reyal Academia de l'Historia.

Obra premiada al Concurs Martorell del any 1907.

- 978 -

VOL. II.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PALAU DE LA DIPUTACIÓ

BARCELONA: MCMIX

Lema :

In numismata tria quæruntur : metallum. figura et pondus : si ex iis aliquid defuerit. numisma non erit.

S. Isidoro : *Etymol.*

SECCIÓ SEGONA

MONEDES REYALS Y LOCALS

SECCIÓ SEGONA

MONEDES REYALS Y LOCALS

L'unió de Catalunya y Aragó, realisada al començar a reynar el descendent dels Comtes de Barcelona Alfons I, II d'Aragó, en res afectà la respectiva independencia dels dos Estats, que seguiren governantse un y altre per les seves propries lleys, usatges y costums. Aragó y Catalunya continuaren, doncs, cada qual ab sa moneda propria.

Aquest meteix procediment seguiren els successius reys d'Aragó al incorporar a llurs Estats nous territoris. Jaume I creà una moneda especial pera Mallorca y Valencia després de la llur conquesta, y altre tant va fer pera Murcia Jaume II durant son curt govern en aquell regne. Pere II encunyà, a Sicilia, moneda siciliana; Jaume II, a Sardenya, moneda sarda, y Alfons IV, a Nàpols, moneda napolitana.

Encara que no 'ns correspòn parlar més que de les monedes catalanes, aprofitarem l'ocasió pera donar a conèixer, respecte de les dels demés Estats de la Confederació aragonesa, algunes noticies interessants que conceptuem inèdites y que'ns han vingut a la mà en les nostres investigacions numismàtiques.

Les monedes catalanes que comprenem en aquesta secció, són de dues classes : reyals y locals.

Les reyals eren les encunyades a nom y per orde del rey en les *seques* o cases de moneda establertes a cada Estat; llur curs era en el meteix obligatori.

Les locals eren les batudes per algunes poblacions en virtut de privilegis o permissos reyals; llur curs era temporal y restringit a determinada localitat o comarca.

La *seca* de Barcelona fou la sola que 'ls reys d'Aragó, des d'Alfons I a Pere III, tingueren a Catalunya. El *Cerimoniós* establí la seca de Perpinyà, destinada al principi a batre exclusivament monedes d'or, però molt abiat se n'hi encunyaren també de billó y de plata. Les encunyacions de caràcter senyorial cessaren a mida que 'ls reys anaren incorporantse de les funcions

propries de la sobiranía demunt de tot el territori. Aixís el dret de moneda, això es, la facultat de bàtrela, de llegislar sobre d'ella y de fer obligatoria la seva admissió, tornà a esser una regalía sobirana.

Les monedes catalanes foren totes de billó, més o menys ric, des d'Alfons I a Jaume I. Pere II introduí l'encunyació de monedes de plata y Pere III la d'or.

El tipu de les monedes reyals catalanes fou uniforme, pel billó y l'argent, des del any 1258, ab molt poques excepcions. En l'or fou diferent pera cadascuna de les menes de monedes que's bateren.

Successos polítics y necessitats d'orde econòmic donaren origen a les monedes locals. Aquèstes, fora comptades excepcions, més que monedes propriament dites, això es, ab valor propri, foren monedes fiduciaries, signes representatius de valor cambiables ab moneda de valor real y efectiu; tals foren des del sigle XIII les *pugeses*, y a les derreríes del XIV y principis del XV les que'ls documents anomenen *senyals*. En els sigles XV, XVI y XVII s'encunyaren *diners* y *menuts*.

Són també monedes locals, fora d'algunes poques obsidionals o de necessitat, les qu'abusivament y sense autorisació encunyaren moltes ciutats y viles de Catalunya en temps del aixecament del Principat contra Felip III, el IV de Castella.

Les monedes locals eren d'ínfim valor y servíen com auxiliars o complementaries pera les transaccions a la menuda. El llur metall, o era un billó molt baix, o bé'l bronzo o'l coure, y, fins de vegades, el plom y el llautó. En els sigles XV y XVI eren generalment de coure y de llautó. L'encunyació de la plata fou excepcional, descomptant el sigle XVII, quan l'alçament contra'l rey Felip.

Els tipus d'aquestes monedes, encara que varíen segons les localitats en qu'eren batudes, presenten certa semblança o regularitat en encontrades y èpoques determinades, circumstancia qu'es molt convenient tenir en compte pera la classificació d'algunes d'elles.

El sistema monetari català, en temps dels reys d'Aragó, continuà essent el meteix de l'època comtal. La lliura, unitat de compte qu'en aquesta època equivalía a vint sous, el sou que valía dotze diners, y el diner que's dividía en meytats o malles : la lliura y el sou sols eren monedes imaginaries; el diner y la malla eren monedes efectives. La lliura y 'l sou s'entenían de moneda y no de pes; les transaccions a pes són escasses en aquesta època.

Al introduirse 'l diner de plata, ab el nom de *gros*, de *real*, y, ab més freqüencia, de *croat*, s'acomodà y relacionà son valor ab el de la moneda

de tern llavors corrent. Els croats valgueren dotze diners, o sigui un sou de tern, y 'ls *òbols*, o *miljos croats*, valgueren mitj sou, o sis diners de tern. Aquesta relació varià ab el temps per la successiva disminució del valor intrínsec de la moneda de tern. En el sigle xv s'encunyaren de plata terços y quarts de croat.

L'encunyació de florins d'or per Pere III, vingué a introduir en les transaccions una gran pertorbació, per lo sovint que 'l rey alterà 'l seu valor intrínsec, y més encara pel for, o valor en curs, que 'ls hi assignà, superior al intrínsec, sobre tot des del any 1365. Malgrat de que Joan I intentà posar remey al dany, creant una nova moneda d'or, els *timbres d'Aragó*, l'encunyació aquesta durà molt poc, continuantse la de florins de divuyt quilats pel meritat rey y per sos successors fins al temps de Joan II. Don Pere de Portugal donà principi a l'encunyació dels *pacífics*, qu'eren monedes d'or de més valor intrínsec que 'ls florins, però que teníen assignat un valor en curs també desproporcionat ab el de la demés moneda corrent; y, per últim, Don Ferrán II encunyà bones monedes d'or, qu' anomenà *principats*, establint entre les dels diferents metalls una relació més proporcionada a llur valor efectiu.

S'encunyaren meytats y quartes parts, o *quarteroles*, de florins, de timbres y de pacífics. De principats, a més de divisors, se n'encunyaren múltiples.

En el sigle xvii se fabricaren a Barcelona *trentins y onçens* d'or, de valor relacionat ab el de la moneda catalana de plata, billó y coure, llavors corrent.

Des del sigle xvi la moneda de billó anà disminuint de valor intrínsec, fins a quedar convertida últimament en coure pur. A més de diners, s'encunyaren doblers, ardits y sisens.

Malgrat l'establiment de seques reyals, ab la corresponent organisació y ab personal colegiat, dotat de grans privilegis y de jurisdicció privativa, que donaren motiu a innombrables qüestions y abusos, la fabricació de la moneda reyal se feya molt sovint per contracta, quedant en alguns casos els arrendadors facultats pera verificar l'encunyació en llocs ont no hi havía seca reyal. Aquests arrendaments eren pera quantitats determinades y temps limitat; s'hi estipulava la lley, talla y tipus de les monedes que s'havíen de fabricar y 'l preu o tant alçat o proporcional que 'ls arrendadors havíen de pagar al rey, lo qual representava 'l dret de senyoriatge o monedatge.

La freqüencia ab que s'alterava 'l valor intrínsec de les monedes y 's mudaven llurs tipus, y l'abundancia de les encunyacions, sobre tot a derrers del sigle xii y en la primera meytat del xiii, si produíen als reys ganancies

considerables, pertorbaven y dificultaven el comerç y causaven als pobles grans danys y perjudicis : no es, doncs, extrany que 'ls pobles clamessin contra aytals abusos y posessin tots llurs esforços en prevenirlos. Prova d'això 'n són ja alguns documents qu'hem citats de l'època comtal; però l'oposició s'accentuà tan abiat com la representació dels estaments socials començà a intervenir en el govern dels pobles. En els Estats del regne d'Aragó, aquesta intervenció arrivà fins a conseguir, en temps de Jaume I, que 'l rey renunciés a la lliure facultat d'encunyar moneda y 's comprometés a no fabricarne sense 'l consentiment y l'intervenció de sos regnes, jurant, en son nom y en el dels seus successors, no alterar en lley, pes ni tipus la pactada ab cada un d'ells. Com ab això perdía 'l rey l'ingrès qu'importava 'l dret de monedatge o senyoriatge, en el regne d'Aragó primer y després en els de Valencia y Mallorca, aquest ingrès fou compensat ab la creació d'un tribut, anomenat *morabatí*, que 's pagava cada set anys. A Catalunya, don Jaume prometé no exigir cap compensació; però com les encunyacions s'hi feren ab més freqüencia qu'en aquells regnes, sigui per exigirho 'l creiximent del comerç, sigui per altres motius, el rey continuà lucrant considerablement ab elles, per que, si ab la de moneda de quatern que bateren Alfons I y Pere I y ab la de doblenc qu'encunyà Jaume I en la primera meytat de son regnat, el braçatge o cost de fabricació, junt ab el monedatge o senyoriatge, representaven solament un deu per cent, ab la de tern, que 's fabricà des del any 1258 en avant, l'import d'aquèstos pujà fins al trenta cinc per cent, y fou encara major en la fabricació d'òbols o mitjos diners.

Tots los referits Estats foren molt gelosos del manteniment de les prerogatives qu'havíen obtingudes en l'encunyació de llur moneda propria, y així s'explica 'l perquè 'ls reys Pere II y Alfons II no encunyaren moneda de billó en cap de llurs Estats peninsulars : el perquè topà a Catalunya ab tantes dificultats l'introducció, per Pere II, del *gros, croat* o *diner de plata*, que no s'encunyà a Valencia fins al sigle XIV y potser fins als primers anys del XV, y a Aragó fins a la segona meytat d'aquest últim : y 'l perquè Pere III establí a Perpinyà, lloc no comprès en els territoris de moneda paccionada, una seca pera l'encunyació de moneda d'or.

Durant tot el temps en que 's baté moneda reyal catalana, ademés de les locals a què hem fet referencia, corregueren a Catalunya monedes extrangeres o forasteres, més variades y nombroses a mida que les relacions polítiques y comercials ab altres países s'anaren fent més extenses y més freqüents. La moneda d'or qu'hi corría en els primers temps era 'l *morabatí* o dinar morabet; poc després, el dinar qu'encunyaven els almohats

d'Espanya, conegut ab el nom de *macemutina* y *maçmutina*, y ab el de *dobla* quan son valor era el de dos masmudines. La moneda d'or castellana es anomenada generalment, en els documents catalans, *morabati alfonsí* y també *dobla castellana*. En els darrers temps hi corregueren altres monedes d'or, particularment italianes. De plata y de billó, les que 's mencionen ab més freqüencia són els besants o bisancis, els diners melgoresos, les blanques franceses y 'ls carlins de Sicilia.

Les comarques de Lleyda, Urgell, Pallars, Tortosa y la Vall d'Aràn tingueren molt temps com a propria la moneda jaquesa. La barcelonesa fou la legal en el Rosselló y la Cerdanya durant el temps en què aquestos territoris pertenesqueren al regne de Mallorca.

Des del temps d'Alfons I fou adoptat, pera la talla de les monedes catalanes, el marc en compte de la lliura. Pera poder ferse càrrec del valor intrínsec de les monedes qu'estudiarem en aquesta secció, es, doncs, indispensable conèixer el valor del marc usat en la llur talla.

Pes del marc de Barcelona. El marc de Barcelona fou el qu'usaren els reys d'Aragó pera la talla de les monedes catalanes qu'encunyaven en la seca reyal de la dita ciutat, y 'l marc de Perpinyà 'l que 'ls meteixos reys usaven en la seca reyal d'aquesta vila y també a la de Barcelona, al menys pel batiment d'algunes monedes d'or.

M. Guilhiermoz, fundat en lo que diu 'l florentí Francesco Balducci Pegolotti, qui escriguè vers l'any 1340, opina que llavors el marc de Barcelona y 'l de Perpinyà eren iguals ab el marc de Montpeller. Si aixís fos, el marc de Barcelona y 'l de Perpinyà hauríen d'equivaldre a 239'120 grams, qu'es el pes que s'atribueix al marc de Montpeller. Però aquesta igualtat no 's pot ni 's deu pendre al peu de la lletra, per que si bé en quasi tot el mitjorn de França, y aixís meteix en la terra catalana, el marc té per origen la lliura romana afeblida y representa nou unces d'aquesta lliura, d'una localitat a l'altra se troben de fet en el pes del marc petites diferencies [1].

M. Tastu, citat per M. Colson, opinava també que 'l marc de Montpeller y 'l de Perpinyà eren exactament iguals [2]. M. Colson no ho creu aixís y, estudiant el marc valguentse del pes dels florins d'Aragó, dedueix, del de quatre florins de Pere III ben conservats, que junts pesaven 13'96 grams, que 'l pes del marc de Perpinyà devía ser al menys de 237'32 grans (a raó

(1) Pera estalviar cites en lo que 's refereix al estudi del marc de Barcelona, vegis l'interessant opuscle de P. Guilhiermoz : *Note sur les poids au moyen âge.*

(2) Vegis l'apèndix qu'al estudi del marc de Perpinyà dedica M. Colson en son citat llibre sobre les monedes del Rosselló.

de 3'49 el florí y 68 florins el marc) y qu'es probable fou un xic major, puix podía ser que 'ls florins pesats fossin febles, recomenant la conveniencia de que se 'n pesin molts y d'una meteixa emissió, pera l'aclariment d'aquest assumpte.

El pes del marc de Perpinyà 's pot deduir teòricament del del florí de Florencia, ja que consta per nombrosos documents que 'l florí d'Aragó havía de pesar igual que 'l de Florencia y esser de la talla de 68 al marc de Perpinyà. Ara bé: com el florí de Florencia 's tallava a raò de 64 al marc d'aquesta ciutat, que pesava 226'623 grams, tenim pera 'l florí de Florencia 'l pes de 3'541 grams que, multiplicat per 68, dóna 240'788 grams com a corresponent al del marc de Perpinyà.

Però com les disposicions del rey d'Aragó potser no 's complissin al peu de la lletra, y fins es probable que no s'hi complissin, per que no coneixem cap florí d'Aragó qu'arrivi al pes de 3'541 grams, y per qu'en un document de darrers del sigle xv que publicà En Salat [1] se llegeix que'l florí de Florencia pesava 69 grans del marc de Barcelona y 'l florí d'Aragó 68, o sigui un gra més aquèll qu'aquèst, resulta que d'esser exacte lo que diu 'l document, del pes de 240'788 grams qu'hem trobat que devía tenir el marc de Perpinyà, se n'hauría de rebaixar una seixantanovena part, ab qual deducció el pes d'aquèst correspondría ser el de 237'299 grams, quasi igual al que donà a M. Colson el dels florins del rey Pere III.

Això no vol dir que'l marc de Perpinyà y 'l de Barcelona fossin iguals; puix encara que, com veurem, pera la talla del or es molt probable que la seca de Barcelona usés durant força temps el marc de Perpinyà, el que serví pera la talla de les monedes de billó y de plata era diferent, y aixís ho justifiquen molts documents que 'ls distingeixen, entre altres un de Joan I, en el qual se disposa que les monedes qu'havía manat s'encunyessin a Càller, de l' illa de Sardenya, tallantles ab el marc de Perpinyà, no 's tallessin ab aquest marc sinó ab el de Barcelona.

El marc patró de Barcelona, que 's guardava en la caixa de la marca d'aquesta ciutat, diu En Salat «que pels molts trastorns y sitis que la meteixa ha sofert y per ser de plata, lo robaren» [2]. No conservantsen, que sapiguem, cap exemplar, es impossible saber son pes exacte, y pera averiguarlo ab l'aproximació possible, no tenim altre remey que valernos de les noticies que 'n queden y qu'han arrivat a nostre coneixement.

(1) Salat: *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. II, apèndix LXV, ps. 89 a 92.

(2) Salat: t. I, p. 45.

Hem fet ja present que, en opinió de Guilhiermoz, el marc de Barcelona, com el de Montpeller y 'l de la major part de les ciutats del mitjorn de França, era derivat d'una lliura romana de divuyt unces afeblida, diferenciantse del de Troyes-París y d'altres del Nort de França, en qu'aquèstos se derivaren d'una lliura romana antiga, també de divuyt unces. En un y altre cas, el marc era la meytat de la lliura y son pes havía de correspondre, per conseqüent, bé al de nou unces romanes afeblides o bé al de nou unces romanes antigues. Seguint aquest criteri, el marc de Barcelona hauría de pesar nou unces de les dotze que juntes feyen una lliura romana de 320'020 grams, això es, 240'015 grams.

Però 'l marc de Barcelona, y de segur el d'altres llocs ont la lliura 's formà de quinze y no de divuyt unces romanes afeblides, se derivà d'aquesta lliura de quinze unces y no de la de divuyt, y 's compongué de vuyt de les dotze unces en que's dividí la lliura romana de quinze, per ser vuyt les unces en que, universalment, se dividí 'l marc. Aixís ho admet pera Barcelona 'l meteix Guilhiermoz al donar al marc d'aquesta ciutat el pes teòric de 271'9476 grams y l'efectiu de 267'3333.

De conformitat ab aquest criteri y acceptat pera la lliura de Barcelona 'l pes de 400'025 grams, per les raons que tenim donades en la primera secció del present travall, les vuyt unces, o sigui 'l marc de Barcelona, havíen de pesar 266'6835 grams.

Segons En Salat, qui segueix el parer d'Antich Roca, Caresmar y altres, el marc de Barcelona 's dividía en vuyt unces, l'unça en quatre quarts, el quart en quatre argenços y l'argenç, o argent, en trenta dos grans. Adverteix qu'aquest argenç era 'l de la moneda, però que 'l dels argenters tenía trenta sis grans. Campillo dóna al argenç el pes de trenta sis grans.

De lo exposat resulta la següent taula:

MARC DE BARCELONA

Marc	Unces	Quarts	Argenços	Grams		Grans	
1	8	32	128	237'0250	266'6835	4096	4608
=	1	4	16	29'6315	33'3354	512	576
=	=	1	4	7'4079	8'3339	128	144
=	=	=	1	1'8519	2'0836	32	36
=	=	=	=	1	1	17'278	

Correspòn, doncs, al gra del marc de Barcelona 'l pes de 0'05787 grams.

D'aquèsta taula 'n resulten dos marcs : el de la moneda, de pes 4096 grans, igual a 237'0520 grams, y 'l dels argenters, de pes 4608 grans, igual a 266'6835 grams.

Continuem ara l'examen de les noticies referents al marc de Barcelona, començant per la seva relació ab el marc de Castella, que, segons M. Guilhiermoz, era igual al de Colonya y al de Londres y pesava 229'456 grams, o, seguint una avaluació feta l'any 1799, 230'0465 grams. Com se veu, entre les dues avaluacions la diferencia es insignificant.

Convé saber que 'l marc de Castella 's dividía en vuyt unces, l'unça en vuyt vuytaves, la vuytava en dos *adarmes*, l'adarme en tres tomins y 'l tomí en dotze grans. El marc de Castella pesava, doncs, com el dels argenters de Barcelona, 4608 grans; però cada un dels grans del marc de Castella equivalía solament a 0'04992 grams.

Tres equivalencies coneixem entre 'l marc de Castella y 'l de Catalunya :

Primera : la que dóna En Salat [1]. Aquèst, dels experiments fets por don Ignasi de Asso, ne deduceix que 'l marc català de 4096 grans pesava 84 grans catalans més que 'l castellà. Sumant el pes d'aquèst, 230'0465 grams, y 'l de 84 grans catalans qu'equivalen a 4'8610 grams, resulta pera 'l marc moneda de Barcelona 'l pes de 234'9075 grams.

Segona : la que dóna 'l Sr. Cavallero, citat per don Vicente de Campos [2]. Segons Cavallero, el marc de Catalunya equivalía a 9 unces, 2 vuytaves y 4 tomins del marc de Castella, que tot plegat fan 768 grans castellans més de pes. Aquests 768 grans equivalen a 38'3385 grams, els quals, sumats als 230'0465 grams del marc de Castella, donen pera 'l de Catalunya 'l pes de 268'3860 grams.

Tercera : la que dóna 'l referit don Vicente de Campos, assajador que fou de la seca de Madrid a mitjans del sigle XVIII. Afirma aquèst que 'l marc de la moneda de Catalunya pesava solament 52 grans castellans més que 'l de Castella, o sigui 2'5958 grams més qu'aquèst, de lo qual resulta pera 'l marc moneda de Barcelona 'l pes de 232'6423 grams.

D'aquestes equivalencies, la primera dóna pera 'l marc moneda de Barcelona un pes inferior en 2'1445 grams al senyalat en la taula que precedeix, diferencia que potser s'explica per usarse en la seca de Barcelona dos marcs, l'un pera l'or y l'altre pera la plata, entre 'ls quals, com després veurem, hi havía la diferencia de 2'7777 grams; la segona, concorda ab el pes del marc

(1) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, p. 46.
(2) *Defensorio de las monedas antiguas*, etc., Madrid; 1759.

dels argenters de la predita taula, ab una diferencia de 1'7025 grams; la tercera, la conceptuem inadmissible y deguda a una equivocació per haverla deduida segurament el Sr. Campos del pes de les pessetes que feu encunyar a Barcelona l'arxiduc d'Austria Carles III, les quals, com destinades a còrrer fora de Catalunya y principalment a Castella, havíen de ser d'igual lley y pes que les que s'encunyaven a Castella y tallades ab el marc castellà y no ab el català.

Del marc d'Aragó 'n tenim molt poques noticies. La seva divisió era la meteixa que la del marc català y En Salat y altres se decanten a conceptuarlos d'igual pes y valor, en lo qual no van descaminats, ja que llegim en Guilhiermoz que la lliura aragonesa ha sigut avaluada en 350 grams, y d'aquesta lliura, sens dubte de dotze unces de marc, ne surt un marc de 234 grams, que s'acosta al pes del marc moneda de Barcelona.

Respecte a Valencia, l'unça valenciana equival a 558 y mitj grans del marc de París, pes que dóna un marc de 237'2508 grams, quasi igual al del català, y es sabut que 'l rey Jaume I ordenà y reglamentà 'ls pesos y mesures de tota mena del dit regne poc després de haverlo conquerit.

Acabem d'indicar que, com a Castella [1] y en altres paisos, a la seca de Barcelona s'usaven dos marcs diferents : l'un pera les monedes d'or, l'altre pera les de plata. En efecte, en el «*Compendi de materia de monedes*, etc.» escrit per Arnal Capdevila l'any 1437, s'hi llegeix que «LXVIII florins de Aragó son e pesen un march de la seca de Barcelona» y que 'l marc dels florins es «maior que lo march d'argent de Barcelona pes de 1 4 argent» [2] y també en una crida feta a Barcelona, per manament del rey D. Joan II, el día 31 de Juliol del any 1459 [3], se disposa que ningú vengui ni entregui or «sino ab pes de march d'or de la secca Real de Barchinona o ab lo march ab lo qual la dita secca acostuma de rebre e liurar or», fundant la disposició en l'abús que's cometía «de vendre e comprar aquell a pes o march de argent o acostumat de pesar argent en la dita ciutat, *lo qual pes o march de argent es menor de march o pes ab ques acostuma de pesar or en la seeca Real de barchinona*».

D'un catàlec del valor, lley y pes de varies monedes d'or que corríen en l'any 1490, atribuit a Pere Miquel Carbonell [4], se 'n dedueix que 'l florí d'Aragó pesava 68 grans, pes de Barcelona, y que 'l florí de Florencia 'n

(1) Salat : t. I, p. 42.
(2) Salat : t. II, ps. 71 y següents, apèndix LVII.
(3) Arxiu Corona Aragó : Reg. 3493, f. 57.
(4) Salat : t. II, ps. 89 y següents, apèndix LXV.

pesava 69, pes també de Barcelona; per manera que 'l derrer pesava 1 gra o sigui una seixantanovena part més que 'l florí d'Aragó. D'això 'n resulta que, essent el pes del florí de Florencia, com tenim dit, el de 3'541 grams, el florí d'Aragó havía de pesar 3'490 grams, y com el marc d'or de Barcelona tenía 68 florins, el pes del marc d'or de la seca de Barcelona havía de ser el de 237.320 grams; el meteix exactament que donaren pera'l marc de Perpinyà 'ls florins pesats per M. Colson, y quasi igual, puix la diferencia no arriva a 3 decigrams, al que té en la nostra taula el marc-moneda. Aquesta petita diferencia pot ser deguda al pes del gra, qu'en la taula es el de 0'0578 grams y en el càlcul dels florins resulta ser de 0'0513. El pes del marc de plata era menor en «1 ¼ argent» al del or, segons el text poc ha transcrit, y de lo que 's llegeix en el meteix paragraf d'aqueix text [1] se 'n desprèn que la susdita xifra vol dir «1 y ½». Si no'ns equivoquem, el marc de plata de la seca de Barcelona havía de pesar un argent y mitj menys, o sigui 48 grans menys que 'l marc del or de la meteixa seca, y per consegüent 234'8576 grams, adoptant pera'l gra'l pes de 0'0513 grams, o 234'2743 grams, adoptant pera 'l gra el pes de 0'05787 grams. La diferencia entre 'l pes del marc del or y 'l de la plata de la seca de Barcelona, era doncs la de 2'4624 grams ab el primer compte, o la de 2'7777 ab el segón.

Pera l'estudi qu'estem fent del valor o pes del marc de Barcelona, poc o gens pot ajudarnos el de les monedes reyals que 's conserven. Les diferencies de pes que 's troben fins en les d'una meteixa emissió són considerables, y, en general, particularment en les de billó, el pes es molt més baix del que 'ls hi correspondría. Així:

Quatre diners ben conservats d'Alfons I, ens han donat junts el pes de de 4'145 grams (variant entre 0'98 y 1'10) y afeginthi un cinc per cent per la perdua que l'us els hi hagi pogut ocasionar, 4'352: pes mitj, 1'088 grams. Aquests diners són de quatern y de 54 o 44 sous el marc. Prenent per basa 'l marc de la plata de la seca de Barcelona, hauríen de pesar cada un, dels de la talla de 54 sous, 1'0846, y dels de la talla de 44, 1'331 grams.

Dos diners de Pere I, en regular conservació, també de quatern y de 44 sous la talla, ens han donat el pes: l'un de 1'22 y l'altre de 1'23 grams; haventne de pesar 1'3311 cada un.

Cinc diners de doblenc de Jaume I, de 2 diners de lley y 88 sous el marc, qu'hauríen de pesar cada un 1'3311 grams, ens han donat el pes total de

(1) S'hi diu que 68 florins (que són el pes d'un marc d'or) pesen (s'entén de plata) «VII marchs, V unces I diner» y s'accepta entre l'or y la plata la relació 1 : 10.

5'17 grams (variant entre 1'01 y 1'07) y, afegit un cinc per cent de perdua, 5'473, resultant pera cada un el pes mitj de 1'094 grams.

Y vuyt diners de tern del meteix rey, qual pes varía de 0'84 a 1'19 grams, ab un total de 7'921, y, afegit el cinc per cent, de 8'317, del que resulta pera cada un el pes de 1'039 grams; a la lley de 3 diners y a la talla de 72 sous per marc, hauríen de pesar cada un 1'0793 grams.

Dels pesos d'aquestes monedes de billó, ne surten uns marcs de 191'4818, 226'336, 192'544 y 224'424 grams, molt menors no solament que 'l marc de Barcelona sinó fins que 'l de Castella, que sabem pesava menys que 'l de Barcelona.

La moneda de plata fou tallada ab més escrupulositat, lo que no priva qu'entre uns y altres croats s'hi trobin diferencies de prop de dos decigrams.

Trenta cinc croats anteriors al rey D. Martí (fins a qual temps no sabem s'hagués alterat legalment el pes dels croats) ens han donat un pes total de 111'94 grams (variant del de 3'08 al de 3'24) y, afeginthi no més el dos per cent de perdua per tractarse de moneda més grossa y haver escullit els més ben conservats, 113'18, corresponent a cada croat el pes mitj de 3'233 grams. Ara bé, el pes teòric del croat, a la talla de 72 per marc, es el de 3'258 grams.

M. Heiss dóna 'l pes de vuyt croats, de la meteixa època, y com d'ells li resulta un promitj de 3'19 a 3'21 grams per croat, que corresponen a uns marcs de 229'68 y 231'12 grams respectivament, quasi iguals al de Castella, sense més averiguació y sense tenir en compte que consta d'una manera positiva que 'l marc de Barcelona pesava més que 'l de Castella, aplica aquest derrer marc a les monedes catalanes [1].

(1) En Arnal Capdevila fa seguir el *Compendi*, citat abans, de les següents notes, referents als pesos de algunes monedes, florins: croats y diners de tern.

«Nota com LXV pesen .j. march de Perpinyà.

Item nota com XLVII florins d'Aragó pesen .j. lliura de tern de Barcelona.

Item nota com XIIICLXVIII florins pesen .j. quintar que son CIIII tenderes.

Item nota com LXXII croats pesen .j. march de Barcelona.

Item nota com XIIICCVIII croats pesen un quintar.

Item nota com CXXVII croats pesen una lliura.

Item nota com XVIII ₰ Barcelonesos deuhen pesar un March segon la ley e la proporció del tern, pero ara que tenim MCCCCXXXVII son tan flachs los menuts que ni ha mes grossos XXIIII ₰ al dit March.

Item nota XXXI ₰ deuhen pesar una lliura tendera empero ara hi ha menester grossos XXXXII ₰.

Item nota IIICL ₰ de menuts de tern deuhen pesar un quintar dret pero ara mester grossos IIIICC ₰».

D'aquestes nou equivalencies, en la primera s'hi observa l'omissió, per l'autor o pel co-

De lo que portem manifestat respecte al pes o valor del marc de Barcelona, ne deduim qu'encara que no 'ns sigui possible d'una manera matemàticament exacta determinarlo, se pot acceptar com a probable y molt aproximat el de 266'6835 grams pel marc de taula, el de 237'0520 grams pel marc del or de la seca de Barcelona y 'l de 234'2743 pel marc de la plata de la meteixa seca, y a aquests pesos ens acomodarem en el nostre estudi de la moneda reyal catalana. Es de creure qu'en la durada de més de cinc sigles en que la tal moneda s'encunyà, els dits marcs sofriren alguna alteració o modificació, però al present no tenim cap noticia concreta sobre aquest punt.

Finalment, abans de donar per acabat el nostre estudi sobre 'l marc de Barcelona, direm quelcom d'un document relatiu al pes de la plata, del or y d'altres mercaderíes de preu usat a Catalunya y a Barcelona al començ del sigle XV, en el regnat del rey Don Martí, que va donar a conèixer En Salat [1] y qu'hem comprobat ab el Còdex original d'ont el copía aquest nu-

---

pista, de la moneda de qual pes se tracta; creyem qu'aquèsta era 'l florí y, de ser aixís, també falten a la xifra III unitats; en la segona, no hem sabut trobar cap identitat entre 'l pes de 164'030 grams y el de la lliura de tern, tant si s'aprecía aquèsta com una lliura de dotze unces de marc, com si se l'estima formada per 20 ♀ de diners de tern, y, per lo meteix, la conceptuem equivocada. De les set restants se 'n dedueixen els pesos següents, segons se prengui per basa 'l de la lliura de 400'025 grams, o el de la lliura derivada del pes del florí d'Aragó (estimat en 3'490 grams) que pesa 408'330 grams :

Quintar de 104 lliures tenderes	: 56003'528	: 57166'20	grams.
Quintar dret (de 100 lliures tenderes)	: 40002'520	: 40833'00	»
Lliura tendera (de taula)	: 400'0252	: 408'330	»
Marc de Barcelona	: 226'7856	: 231'4944	»
Florí d'Aragó	: 3'4190	: 3'490	»
Croat (gros de plata)	: 3'1498	: 3'2152	»
Sou de tern (12 diners)	: 12'5991	: 12'8608	»
Diner de tern	: 1'0499	: 1'0817	»

Com sabem que 68 florins pesaven un marc d'or de la seca de Barcelona, aquèst, obeint a les meteixes bases, hauría hagut de pesar 232'4920 o 237'320 grams.

D'això 'n resulta una diferencia, entre 'l marc de l'or y 'l de la plata de la seca de Barcelona, de 5'7064 o 5'8256 grams, més del doble de la senyalada pel meteix Capdevila en el paragraf del *Compendi* qu'hem comentat, puix no es d'un argenç y mitj, sinó que passa de tres argenços.

No obstant, el pes que d'aquestes notes resulta pera les monedes efectives, comparat ab el promitj que donen els exemplars de les que 's conserven, s'acosta molt més al d'aquèstes en el segón càlcul, o sigui 'l que té per basa 'l florí d'Aragó, qu'en el primer, o sigui 'l que té per basa 'l pes de la lliura catalana per nosaltres adoptat en el text. Però com el pes del marc de plata resultant de les notes, no obeeix y fins contradiu totes les altres noticies que tenim allegades, no podem admètrel com exacte.

(1) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. II, ps. 136 y següents, apèndix XCVI.

mismata. Ab l'adició, per la nostra part, de l'equivalencia ab grams, diu aixís:

Pes dargent de Catalunya

Ha en lo march del argent. ... ... viij. $\overline{o3}$: 266'6835 grams.
e ha en la $\overline{o3}$ ... ... $\overline{o3}$ iiij qrts. : 33'3354 grams.
ha en lo quart.. ... ... $\overline{o3}$ qrt. v strilins : 8'3338 grams.
ha en la $\overline{o3}$ xxx tpess. ... ...
ha en la $\overline{o3}$ xx st. lins e lastrili val j. t^{o} pts. et mig. (1)

ha en la tbr. de Cathalunya ab la qual se costuma de pesar aur
perles e seda. ... ... xij. $\overline{o3}$: 355'5780 grams.
ha en la $\overline{o3}$ ... . $\overline{o3}$ iiij qrts. : 29'6315 grams.
ha en lo qrt. ... ... $\overline{o3}$ qrts. vij t^{o} peses ij qrts. : 7'40747 gr.
axi que ha en la $\overline{o3}$ xxx. t^{o} peses fins ha en la $\overline{o3}$ xx. strilins.
e lestrili val j. t^{o} pes e mig.
e ha en lo march del argent... ... ... viij. $\overline{o3}$ de la dita liure : 266'6835 grams.

Pes dargent e daur de Barcelona

ha en lo march daur. ... ... viij. $\overline{o3}$: 474'1040 : 533'3670 grams.
ha en la $\overline{o3}$ .. .. iiij qrts. : 59'2630 : 66'6708 grams.
ha en lo qrt. ... ... ij. ternals o mig qrt. : 14'8157 : 16'66795 gr.
ha en lo ternal (2).. ... ... ij. argent : 7'407875 : 8'333975 grams.
ha en cascun argent ps. de bons.. ... ij. drs. barchs : 3'703937 5 : 4'1660875 grams.
ha en j. diner.. ... ... viij. garrofins ben gra-
nats : 1'851968 : 2'083497 grams.

(1) L'abreviatura *tpess*, *t*^{o} *pts*, *t*^{o} *peses*, la tradueix En Salat (t. I, p. 42) *pesantes*, *pesants*. Al nostre entendre, així l'*esterli* com el *t*^{o}*pes*, són divisions tretes del marc inglès. En aquèst l'*esterli* (que fou també una moneda) era la vintava part de l'unça, y, per consegüent, la centseixantava del marc, y 'l *diner tornés* era la trentava part de l'unça, o sigui la doscentesquarantava part del marc, qu'es el pes indicat per l'abreviatura *t*^{o}*pes*. Aquest pes equivalía al d'un *pesant* del marc de Troyes-París (ab la diferencia de menys d'un miligram) y al del diner del marc barcelonès (ab la diferencia de 0'077357 grams, a favor del derrer). Així, donchs, opinem com En Salat que *pss*, *pts* y *peses* són abreviatures de la paraula *pesants*, però que se les hi va posar al devant l'abreviatura *t*^{o} pera indicar que 's tracta de diners *t*ornesos, o bé de pesants de *T*royes, distingintlos d'aquesta manera dels diners barcelonesos.

(2) La vuytena part de l'unça, al N. de França, era anomenada *Gros*, y al mitjorn de dit país *Ternal*, per qu'equivalía a tres diners dels vint y quatre en que també s'hi dividia l'unça. En el marc que comentem, se dóna 'l meteix nom a la vuytena part de l'unça, encara que 'l ternal hi equivalía a quatre diners barcelonesos, dels doscents cinquanta sis en que 's dividía 'l marc català, quals diners s'han d'entendre de pes y no de moneda efectiva.

ha en j. garrofi.... ... ... iiij. grans de forment o iiij. e mig [1] : 0'2604372
(pes del gra de forment : 0'057874 grams.)

Val lo march del or que son viij $\overline{o3}$ ... xlviij ttrs.
los iiij $\overline{o3}$ valen . ... xxiiij ttrs.
los ij. $\overline{o3}$ valen . ... xij. ttrs.
la j. $\overline{o3}$ val ... ... vj ttrs.
et ij qrts.. ... ... iij. ttrs.
e j. qrto.. ... ... j ttrs x sots.
e mig qrt. ij argents.. ... ... ttrs xv sots.
ha en j. argents pres de ij. diners
ha en j. diner viij garrofins
ha en j. garrofi iiij. grans et mig

Pel document qu'acabem de copiar sabem qu'en el sigle xv se servíen a Catalunya, pera pesar la plata, del marc dels argenters de Barcelona, format per vuyt unces de la lliura tendera o de taula d'aquesta ciutat, el meteix que M. Guilhiermoz conceptúa encertadament esser el marc de taula.

Sabem també que, pera pesar l'or y altres mercaderíes de preu, se servíen de la lliura de marc, formada por dotze unces del marc moneda de Barcelona (de 237'052 grams), de les quals nou equivalíen al marc de taula.

Sabem, ademés, qu'a Barcelona pera pesar l'or y la plata s'usava 'l doble marc o sigui un marc de pes doble respectivament que 'l marc moneda y que 'l marc de taula. Aquest marc representa ab molta aproximació la lliura romana de divuyt unces afeblida. Un pes doble del del marc, ab el nom de lliura, s'usava aximeteix a Nîmes y a Montpeller pera pesar la seda [2].

Y, per fi, sabem que 'l marc d'or valía 48 lliures de la moneda de tern llavors corrent, lo que s'ha d'entendre del marc senzill y no del doble y dòna pera aquella època, principis del sigle xv, entre l'or y la plata la relació 1 : 9.

Estudiarem les monedes d'aquesta secció per regnats, seguint, en lo que'ns sigui possible, un rigorós orde cronològic, y després de les monedes reyals

(1) El garrofí o gra de garrofa, com pes, l'usaren també 'ls bisantins, en llur sistema monetari y ponderal. La *siliqua*, en grec κεράτιον, *gra de garrofa*, era la centquarantaquatrava part de l'ònça y fou 'l nom d'una moneda d'aquest pes. Com el nostre garrofí 's dividía en quatre σιτάρια o grans de blat. M. Guilhiermoz, de qui trayem aquestes noticies, fa notar que de la paraula grega κεράτιον n'han sortit l'aràbiga قيراط, *quirat*, l'italiana *carato* y la francesa *carat*, a les quals s'hi poden afegir la catalana *quirat* y la castellana *quilate*.

(2) Guilhiermoz : p. 28.

donarem compte en cada regnat de les locals que durant el meteix s'encunyaren, per les raons que tenim exposades en el Pròlec. Com en la secció anterior, a la descripció de les monedes precedirà una senzilla ressenya històrica del regnat y les noticies documentals que sobre elles hem pogut reunir.

ALFONS I (1162-1196)

Succeí a son pare el comte Ramón Berenguer IV, el 6 d'Agost de 1162, quan tenía solament 16 anys. Dos anys després, rebé de sa mare Dona Peronella 'l reyalme d'Aragó; en 1166 heretà de son cosí Ramón Berenguer el comtat de Provença; en 1772 adquirí 'l de Rosselló en virtut del testament del comte Gerard II, y més tart els senyors de Moncada li rendiren homenatge pels Estats de Bearn y de Bigorra. Rebía importants tributs del rey moro de Murcia; guanyà als moros Casp y Terol y ajudà al rey de Castella pera la conquesta de Cuenca. En 1173, els almohats feren una victoriosa incursió pel Camp de Tarragona, essent aquèsta l'última vegada qu'invadiren el territori català. Morí a Perpinyà 'l 25 d'Abril del any 1196 y fou enterrat en el monestir de Poblet per ell fundat y que, de llavores endevant, fou 'l panteó de la major part dels sobirans aragonesos. De son matrimoni ab Sanxa, filla d'Alfons VII de Castella, tingué varis fills, el major dels quals, Pere, heretà 'ls seus Estats, a excepció del comtat de Provença y altres possessions en territori francès que formaren l'herencia de son segón fill Alfons. Al seu germà Sanxo li havía donat, ja en vida y en feu de la corona, els comtats de Cerdanya y de Rosselló.

Les noticies documentals que tenim de les monedes d'aquest rey no concorden ab les que'ns en donen els escriptors, entre 'ls quals no hi hà tampoc uniformitat de parers. Salat li atribueix la creació d'una moneda denominada *uneta* en l'any 1180, apoyantse en un text del jurisconsult Guillem de Vallseca, que diu aixís: *scias quod in anno domini 1180 currebat moneta uneta in Barchinona et cucurrit multo tempore, et valebat marcha argenti quadraginta quatuor solidos...* etc. [1]. El calificatiu d'*uneta* no l'hem trobat en cap altre text, y tots els escriptors qui parlen de moneda *uneta* o d'*uneto*, ho fan ab referencia al qu' acabem de transcriure. Campillo, que també la menciona, adverteix ab raó qu' aquesta moneda era de la meteixa

(1) Salat: p. 110; Campillo: p. 314.

classe y valor que la de *quatern*, ja que valía com aquèsta quaranta quatre sous per marc de plata [1]. No es, doncs, admissible que 'l marc d'ella tingués tan sols una duodècima part de plata, com indica Heiss ab referencia a Salat [2], ja que de ser aixís, el marc haguera valgut al menys cent seixanta sous d'aquella moneda y no quaranta quatre com valía, segons l'únic text conegut que menciona la moneda d'*uneto* o *uneta*. Nosaltres creyem qu'aquesta moneda no ha existit y que 'l calificatiu d'*uneta*, contingut en l'escriptura particular que va veure en G. de Vallseca y serví de basa a l'afirmació de sa existencia, es una equivocació del qui escrigué o copià aquella escriptura, ja qu'hi fa referencia ab claretat al valor de la moneda, qu'era precisament el de la de quatern, corrent aleshores, com veurem qu'ho atestigüen molts documents.

Al any 1185 atribueix En Bruniquer la creació d'altra moneda, ab aquestes paraules: «En l'any 1185 per lo comte de Barcelona fou principiada y scampada altre moneda menuda apellada Bussana, e valia lo march de argent 51 ß de dita moneda, e dura tres anys no pus» [3]. Salat creu que Bruniquer s'equivocà y que la moneda de referencia es la que va fer encunyar Pere I en 1209 [4]. De totes maneres, també podría En Bruniquer estar en lo cert, encara que s'equivoqués en alguns detalls de lo qu'afirma, si la seva noticia 's refereix a l'encunyació de que parla Don Alfons, de la que després tractarem. La paraula *Bussana*, al nostre entendre, significa billó y no es el nom d'una classe especial de moneda.

Vegem ara lo que diuen els documents:

En 31 d'Octubre de 1174 el rey Alfons, en sa qualitat de marquès de Provença, donà en feu perpetual, a Guillem Adalger y a sos descendents, la fabricació dels encunys de la moneda del comtat de Provença, qu'havía fet fer de nou, com la dels de les monedes que's batessin en lo successiu en aquest comtat o en altra part ab destí al meteix, fixant en tres diners per lliura lo que devía percebre de les monedes que s'encunyessin. Al meteix temps, li donà 'l magisteri d'aquelles monedes, ab facultat de rebre un diner per lliura, y l'autorisà pera alienar lo donat, mitjansant el consentiment del Príncep o el de sos successors [5].

(1) Campillo: p. 315.
(2) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. II, p. 69.
(3) Arxiu municipal Barcelona: *Rúbrica de Bruniquer*; t. III, cap. 61.
(4) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, p. 110.
(5) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 139; Heiss: *Description générale des monnaies des rois wisigoths d'Espagne*; apèndix III, p. 432.

El meteix rey, en 19 de Març del any 1175, demanà al bisbe de Barcelona li cedís temporalment el delme que sobre la moneda d'aquesta ciutat rebíen ell y l'iglesia, a lo qu'accedí 'l Bisbe fixant com a terme de la concessió el día de Nadal. Des d'aquest día endevant, el rey aprova la percepció del delme pel Bisbe y sos successors, tal com li havía concedit el seu avi, el comte Ramón Berenguer [1].

En la confirmació dels bens y drets de l'iglesia de Barcelona, feta pel Sant Pare Alexandre III en 1177, s'hi comprèn el dret qu'aquèlla tenía sobre la moneda : «*Redditus de foro et monete in tua. tuorumque successorum potestate, ac dispositione permaneant. sicut preteritis temporibus mansisse noscuntur*» [2].

Finalment, en un document sense data, Don Alfons estableix una moneda *nova*, la qual vol que permaneixi sense variació alguna en el temps que li quedi de vida. Aquesta nova moneda havía de ser de lley de quatre diners de plata fina y de talla divuyt sous de diners el march. Disposa, además, que s'encunyin malles (*medalias*) de tres diners de lley y talla de vint sous per marc [3]. Deixem pera més endevant els comentaris a aquest important document, desconegut fins ara dels numismates.

Les demés noticies se redueixen a soles enunciacions de moneda, algunes d'elles, no obstant, de molt interès. Veus aquí 'l resum de les meteixes :

Sous, barcelonesos, de moneda barcelonesa y de diners; en gran nombre en els documents d'aquest regnat.

Diners, lo meteix.

Marchs, o «Marchas» de plata, en 1172 y 1178 [4].

Auris, en 1171 [5];

auris bonos ajadinos, en 1177 [6];

auris, Hipoteca... *pro mille et septingentis morabatinis Lupinis..... possitis hec omnia impignorare pro supradictis aureis*, en 1192 [7];

auris ajadinos, en 1173 [8];

(1) Arxiu Catedral Barcelona : *Antiq*, I, f. 191, n. 517. El publiquem en els documents justificatius, ab el n. I.

(2) Campillo : apèndix XXVII.

(3) Arxiu Corona Aragó : Reg. 2, f. 47 v. El publiquem en els documents justificatius ab el n. II.

(4) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 126 y 253 d'Alfons I.

(5) Idem : perg. n. 98 del meteix.

(6) Idem : perg. n. 237 del meteix.

(7) Idem : perg. n. 647 del meteix.

(8) Campillo : apèndix XXVI.

auris barbe roge..... predictos morabatinos, en 1183 [1];
Morabatins, en gran nombre de documents.
morabatins aiadinos, *ajhadinis*. *aiars*; lo meteix;
morabatins lupinos, *lopins*, *lubinos*: lo meteix;
morabatins grosi, en 1171 [2].
morabatins maiores, *majores*, en 1170 [3].
Maçemutinas, *maçamutinas*, *maçemudinas*, en 1174, 1181, 1182, 1183, 1187 y 1191 [4].
maçemutinas novas juceſias, en 1193 [5].
Mancusada, *denariorum monete curribilis Barchinone*, en 1163 [6].

Les equivalencies són :

El marc de plata equivalent a 44 sous de diners barcelonins, en 1184, 1185, 1190, 1192 y 1194 [7].

El morabatí equivalent a 7 sous barcelonins, en 1168, 1186, 1190, 1191, 1192 y 1193 [8].

El morabatí equivalent a 6 sous y 3 diners barcelonins en 1175 [9].

El morabatí equivalent a 10 sous barcelonins, en 1175 [10].

El morabatí equivalent a 7 sous jaquesos en 1189 [11].

Hem omès les enunciatives referents a les monedes comtals y senyorials que 's batíen encara, o que circulaven malgrat d'haverse cessat d'encunyarsen, per que n'havem tractat en el volum primer d'aquest llibre.

Els sous y diners d'altres países se mencionen en general en documents escrits fora de Catalunya. S'hi parla de *bisancis* [12], de diners *jaquesos* [13] y

(1) Arxiu Hisenda Gerona : fons Amer. Es una donació feta al monastir d'Amer pel comte d'Ampuries Ponç Huc, junt ab la seva mare Jusiana.

(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 105 d'Alfons I.

(3) Idem : perg. n. 85 del meteix.

(4) Idem : pergs. ns. 153, 326, 335, 338, 465 y 590 del meteix.

(5) Idem : perg. n. 663 del meteix.

(6) Idem : perg. n. 9 del meteix.

(7) Idem : pergs. ns. 560, 644, 679, 688 del meteix; Cartoral de Sant Cugat : ns. 724 y 773; Balari : *Orígenes históricos de Cataluña*.

(8) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 65, 301, 417, 442, 567, 607, 610, 635, 637 y 654 d'Alfons I.

(9) Idem : perg. n. 188 del meteix.

(10) Idem : perg. n. 200 del meteix.

(11) Idem : perg. n. 537 del meteix.

(12) Idem : perg. n. 47 del meteix.

(13) Idem : pergs. ns. 114, 166, 442 del meteix.

sous de *diners jaquesos nous* [1], de diners *narbonesos* [2], de sous *melgoriens-ses* [3] y *morlanenses* [4], y, en fi, de lliures y diners *pisans* y *lucenses* [5].

De les noticies exposades deduim :

Primer : Que 'l rey Alfons encunyà a Catalunya dugues menes de moneda, una y altra de billó y de quatern, o sigui de quatre diners de lley, però de diferent talla, y, per tant, de diferent valor intrínsec. D'elles l'una fou de talla de 54 sous, o sigui de 648 diners per marc de plata, y l'altra fou de talla de 44 sous, o sigui de 528 diners per marc de plata. Els documents que fan referencia a les últimes són dels anys 1184 al 1194, això es, del final del regnat d'Alfons I, y això 'ns fa creure que foren les derrerament encunyades, tenint de correspondre les primeres als anys anteriors. El document sense data qu' hem resumit y per el qual consta l'encunyació de diners de quatern a la talla de 18 sous el marc, o, lo qu'es lo meteix, de 54 sous el marc de plata, ha d'esser per consegüent anterior al any 1184 y encara al 1180, en el qu'En Vallseca suposa començà la fabricació de la moneda qu' anomena d'*uneto* y que ja vegèrem era una meteixa cosa que la de quatern de la talla de 44 sous per marc. Sabem qu' Alfons I batía moneda a Barcelona l'any 1175, y qu'en aquesta ocasió 's trobava 'l rey apurat y ab necessitat de diners, per lo qual demanà al Bisbe la cessió del delme de la moneda que s'encunyava, y això 'ns fa creure que llavors o molt poc abans fou quan creà la nova moneda de quatern, de més baixa lley que la qu'anteriorment se feya a Catalunya, moneda que mereix el calificatiu de *bussana* o de billó que li donà En Bruniquer, y que no degué agradar als catalans, ja que, no obstant la promesa del rey de no alterarla, corregué poc temps, tal volta sols els tres anys que diu aquell autor, vegentse 'l monarca obligat a millorarla augmentant el seu valor intrínsec per mitj de la reducció de la talla de 54 a 44 sous. Ens afirma més en aquesta creencia 'l fet de la reforma introduída en 1174 en la moneda de Vic pel bisbe Pere de Redorta, reforma qu'en lley y pes y, per tant, en valor coincideix exactament ab el cambi verificat per Don Alfons en la moneda de Barcelona. Al any 1174 atribuim, doncs, la creació de la primera moneda de quatern encunyada pel rey Alfons, y d'aquest any deu ésser el document sense data en que 's disposa l'encunyació

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 478 d'Alfons I.

(2) Campillo : p. 111.

(3) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 56, 124, 162 y 209 d'Alfons I; Colson : *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*; ds. XXX y XXXVII.

(4) Arxiu Corona Aragó : perg, n. 478 d'Alfons I.

(5) Idem : perg. n. 227 del meteix.

d'aquèlla. Tal vegada obeíen els apuraments del rey als danys ocasionats per la recent invasió dels almohats.

El valor intrínsec dels diners barcelonins batuts en temps del rey Alfons I, resulta 'l següent :

1.ª encunyació, desde 1174 a 1179 pròximament :

Lley, 4 diners; talla, 54 sous, que són 648 diners; pes del marc de plata 234'2743 grams. — Diner de pes 1'0846 grams, dels quals 0'361 són de plata fina y 'ls demés de lliga.

2.ª encunyació, desde 1180 a 1196 :

Lley, 4 diners; talla, 44 sous o 528 diners per marc de plata. — Diner de pes 1'331 grams, dels quals 0'442 són de plata fina y 'ls restants de lliga.

L'òbol o malla, encara que 'l seu valor en curs o legal fos igual al de la meytat del diner, no tenía l'intrínsec corresponent al de la meytat del d'aquèst. Els de la primera encunyació, que són els únics dels que tenim noticies concretes, eren de tres diners de lley y de talla vint sous, o sigui 1920 òbols per marc de plata fina, de lo qual resulta que l'òbol devía pesar 0'488 grams, dels quals 0'122 eren de plata y els altres de lliga.

Segón : Que vers el meteix temps en que s'introduí a Catalunya la moneda de quatern, es quan consta l'us en ella del marc pera la talla de les monedes.

Tercer : Que l'introducció de la moneda de quatern no alterà la relació de valor entre la moneda barcelonina y el morabatí, que continuà essent el de set sous pels diners aràbics y el de cinc pels morabatins qu'en l'època comtal foren anomenats mercaders; lo que fa presumir que 'l valor intrínsec del morabatí havía disminuit en una proporció semblant a la disminució de valor soferta per la moneda barcelonina.

Quart : Que la moneda jaquesa y la de quatern de Barcelona teníen el meteix valor.

Quint : Que la moneda que 'ls documents anomenen *aureos*, era la meteixa que l'anomenada morabatins, aplicantse la denominació d'*aureo* a les peces de moneda d'or corrents, fossin les que fossin.

Y sisè : Qu'en l'any 1174 fan llur aparició en els documenes catalans les monedes dites *maçmudines*.

Eren aquèixes les encunyades pels almohats, venint llur nom del de la tribu bereber dels *Masmudis* [1]. «Les mitjes dobles moresques, diu 'l senyor Vives, corríen per tota Espanya ab el nom de *masmodines*... Els al-

(1) Colson : ps. 43 y 44.

mohats les anomenaren també *juçefines*, aludint al califa Juçuf qui les feu encunyar, y també s'anomenen *marroquines* per que la major part de l'encunyació 's feu per aquella època a l'África» [1].

Don Alfons I encunyà moneda a Aragó, Provença y Catalunya.

Les monedes aragoneses d'aquest rey poden veures descrites en el llibre de M. Heiss, t. II, ps. 10 y 11 y l. 71, ns. 1 y 2. Són un diner y un òbol de billó, de pes, respectivament, de 1'10 a 1'35 grams el diner y de 45 grams l'òbol.

Les provençals se troben descrites y dibuixades en l'obra citada de Poey d'Avant, t. II, p. 318, ns. 3930-3934 y l. 87, ns. 20 y 21, y l. 88, ns. 1 a 3. Una variant dóna a conèixer, ademés, el Sr. Vidal-Quadras en son Catàlec, ab el n. 5395. Són diners y òbols de billó de dos tipus diferents.

Les catalanes són com segueix :

159. Anv. : BARCINO, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral posada demunt d'un pal; a cada banda d'aquèst, un petit cercle o anell.

Rev. : CI-VI-RE- : X :, entre dos cercles, dels quals l'exterior es de punts y l'interior linial; al camp, creu equilateral, patada, ocupant tota l'aria de la moneda y tallant el cercle interior y la llegenda.

Diner de quatern; pes : de 0'98 a 1'10 gr.–Varis.

Monfar : cap. 62; Salat : t. I, ps. 68, 267 y 268, l. 4, n. 4; Colson : ps. 48 y 49, l. 2, n. 18; Heiss : t. II, ps. 69 y 70, l. 77, n. 1; Vidal-Quadras, Catàlec, n. 5390.

160. *Var.* : Igual a l'anterior.

(1) Vives : *Monedas de las dinastias arábigo-españolas*; p. 20.

Obol; pes : de 0'48 a 0'53.–Varis.

Colson : p. 48, l. 2, n. 19; Heiss : p. 69, l. 77, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5392.

Iguals en tipus y llegendes, hi ha algunes variants que consisteixen principalment en la forma de les lletres y, en particular, de la *a*, de la *c* o *q* y de la *n*.

Monfar y Salat llegiren en el revers d'aquesta moneda CIVERE, prescindint de la X que 'l primer creu ésser una indicació del valor de la moneda (*denarius*) com en el numerari romà, y el segón pensa qu' es una creu, y, a conseqüencia d'aquesta lectura equivocada, l'atribueixen al comte Wifret el Pilós o a son fill Wifret II. Colson la llegeix CI-VI-RE- : X : y, completantla ab la llegenda del anvers, l'interpreta BARQINO CIV*itas* I*acobus* REX, atribuintla a Jaume I. Heiss, fundantse en l'estil y forma de les lletres, particularment de la A, en que la llegenda de les monedes de Pere I, PE-TR'-RE- : X : està distribuida de manera semblant a la qu'ho està la del revers d'aquesta moneda y en que s'hi llegeix la paraula REX, l'atribueix al rey Alfons I.

Creyem encertada l'atribució de M. Heiss, y en favor d'ella afegirem que les monedes de billó encunyades per Jaume I foren de dues classes, de doblet y de tern, essent coneguts els tipus de les unes y de les altres, que contenen totes el nom del rey. Ademés, tant el metall com la fàbrica d'aqueixes monedes les fan molt més semblants a les de Pere I qu' a les de Jaume I, y per fi, el signe qu' usava Alfons I en els documents era la meteixa creu equilateral sobre un pal o peu que constitueix el tipu del anvers de les monedes descrites, com pot veures en els adjunts dibuixos de dits signes, copiats de documents existents al Arxiu de la Corona d'Aragó [1].

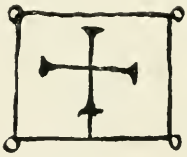

Del tipu de la creu alta, sobre peu, ja 'ns n'hem ocupat al tractar de les monedes del comtat de Rosselló. El de les monedes catalanes d'Alfons I, ab dita creu y un cercle o anell a cada costat d'ella, es més semblant al de les

(1) Arxiu Corona Aragó : confirmació de privilegis a l'iglesia de Çaragoça, en febrer de 1169. Reg. 2, f. 72, y un altre referent als castells de Segur, Ixar, etc., del any 1188 en el meteix registre, f. 74.

monedes del comte de Tolosa Bertràn (1105 a 1112) [1] qu' al de les monedes aragoneses de Sanxo y de sos successors [2].

Pels pesos apuntats, es probable que les monedes qu'acabem de descriure pertanyin a la primera de les encunyacions o emissions de diners y òbols fetes per Alfons I. Es fàcil que 'ls tipus de les dues emissions fossin iguals ja qu' a alguna de les monedes iguals a les descrites, que s'havíen publicat, se li atribueix el pes de 1'30 grams.

PERE I (1196-1213)

Pujà al trono en 1196, a la mort de son pare, y fou 'l segón dels reys del seu nom qui ocuparen el soli aragonès. Se casà en 1204 ab Dona María, filla de Guillem VIII de Montpeller y hereua del senyoriu d'aquest nom. En el meteix any fou coronat solemnialment a Roma per Innocenci III, obligant a sos regnes a pagar als Pontífex romans el tribut anyal de 250 mazmodines d'or. Establí nous tributs, entre ells l'anomenat de *monedatge*, que foren mal rebuts pels naturals. Concorregué en 1213 a la batalla de les Naves de Tolosa, y morí 'l 13 de Setembre de 1213 en el seti de Muret. De sa esposa Dona María tingué un sol fill, Don Jaume, qui 'l succeí.

Apoyantse en lo que diuen alguns antics cronicons, les noticies dels quals són per cert prou confoses [3], s'atribueixen a Pere I varies emissions de monedes catalanes, com la d'una moneda calificada de *bruna*, que diuen co-

(1) Poey d'Avant : *Monnaies féodales de France*; t. II, l. 80, n. 15.

(2) Posem el dibuix de la moneda de Sanxo Ramirez d'aquest tipu, qu'ha publicat, com ja tenim dit, el senyor Vives en la *Revista de Aragón* :

(3) *Chronicon Barcinonense*, publicat en la *Marca Hispanica*. — *Rubrica de Bruniquer*; t. 3, cap. 61, etc.

rría a Barcelona l'any 1200 y que durà nou anys, qual valor era 'l de 63 sous el marc: la d'altra moneda anomenada *bossonaya*, posada en circulació en 1209, que corregué durant tres anys, y la d'una darrera moneda qu'uns anomenen de *cort* y altres de *quart* o *quatern*, emesa en Abril de 1212, que En Bruniquer creu valía 91 sous el marc.

En Salat, qu'ho encerta al considerar la paraula *bruna* com un calificatiu donat a la moneda pel seu color fosc, degut a l'excès de lliga, afegint «que pot trobarse aquesta qualitat accidental en tota mena de monedes, s'erra al pendre la paraula *bossonaya* com propria y exclusiva d'una de les monedes que corregueren en el nostre Principat [1], essent aixís que no es res més qu'un calificatiu ab el qual se designava que les monedes tenien molta lliga; com se dedueix dels documents que cita En Salat y també d'altres que trobarem més avall.

Les paraules *bruna* y *bossonaya* no signifiquen, doncs, monedes diferentes l'una de l'altra, ni distintes d'altres que s'encunyessin ab molta lliga; signifiquen solament que 's tracta de monedes de color fosc y de billó pobre, sense que res ensenyin per sí soles respecte a la lley de les diferentes monedes a que s'apliquen y poden aplicarse.

Com ens ha passat respecte de Don Alfons I, tampoc els documents numismàtics que coneixem del regnat de Pere I concorden ab les noticies que ens donen els escriptors y qu'acabem de resumir. Aqueixos documents són els següents :

Octubre de 1205. El rey confirma als Templers la donació del delme de totes les rendes y emoluments que cobrava y qu' a favor dels meteixos havíen fet el seu pare Alfons y el seu avi Ramón Berenguer. En sa virtut, els Templers cobraven el delme del lucre de la moneda reyal, y aixís resulta dels documents que citarem [2].

Janer de 1208. El rey posa baix sa protecció y guarda les persones y bens dels moneders, operaris y servents ocupats en la fabricació de la moneda de Barcelona, y mana que durant la fabricació d'aquèsta siguin lliures d'hosts, cavalcades, serveys, usatges, exaccions reyals y veinals, etc., etc. [3]

Març de 1209. El rey confirma a Pere, bisbe de Barcelona, y a la seva iglesia, 'l delme del lucre de la moneda barcelonina que 'l seu besavi 'l com-

(1) Salat : t. I, ps. 109 a 111.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 216 de Pere I.
(3) Salat : t. II, doc. III, ps. 2 y 3.

te Ramón Berenguer havía donat a dita Iglesia, quan n'era bisbe Sant Oleguer [1].

Març de 1209. El bisbe Pere, accedint a la petició del rey, li cedeix durant la seva vida la percepció que li corresponía del delme de la moneda, reservantse emperò la de quatre diners per lliura de la que s'encunyés [2].

Abril de 1212. Confirmació del delme de la moneda barcelonina a favor del bisbe Berenguer y de l'Iglesia de Barcelona, feta pel rey Don Pere, en iguals termes en qu'ho havía fet el seu antecessor [3].

Abril de 1212. El bisbe Berenguer cedeix al rey la percepció del delme de la moneda barcelonina durant la seva vida, reservantse la de sis diners per marc de plata que s'encunyés [4].

Octubre de 1211. Finiment de comptes de tot lo rebut pels Templers del moneder Pere, en concepte dels drets que 'ls hi corresponía cobrar en la moneda encunyada des del segón dilluns de Febrer de 1208 fins al quart diumenge de Novembre de 1211, qu'arriva a la quantitat de 8870 sous [5].

Juliol de 1212. Rebut, a favor del meteix moneder, de la quantitat de vint y set lliures menys cinc diners, lliurada al Comenador del Temple, per igual concepte, de la moneda encunyada des del segón diumenge de Juny fins a la nit del quart, vigilia de Sant Joan [6].

Setembre de 1212. Altre rebut semblant, de la quantitat de cent quaranta set sous, per la moneda encunyada des del tercer diumenge d'Agost al primer diumenge de Setembre [7].

Ademés del moneder Pere, qui sona en els documents últimament extractats, s'hi menciona 'l moneder Guillem en un altre del any 1208 [8].

Les monedes efectives y de compte de les que 's fa menció en els documents del temps de Pere I, són les meteixes que sonen en els del seu pare y antecessor Don Alfons. Ens fixarem solament en les que porten alguna noticia nova, y en les que per qualsevol motiu tenen algún interès.

L'equivalencia del marc de plata fina a 44 sous de la moneda barcelonesa corrent, es constant en els documents des del any 1196 fins al 1209 [9].

(1) Campillo : ps. 59 y 60; Arxiu Catedral Barcelona : *Antiq.* I, f. 191 v., n. 519.
(2) Arxiu Catedral Barcelona : *Antiq.* I, f. 191 v., n. 518.
(3) Idem : *Antiq.* I, f. 193, n. 522.
(4) Idem : *Antiq.* I, f. 192, n. 520.
(5) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 436 de Pere I.
(6) Idem : perg. n. 445 del meteix.
(7) Idem : perg. n. 455 del meteix.
(8) Idem : perg. n. 293 del meteix.
(9) Idem : pergs. ns. 12, 14, 15, 57, 64, 73, 86, 125, 148, 173, 323 y 339 del meteix.

Per excepció, y tal volta per error, se troba fixada en 43 sous en un sol document que pertany al any 1197 [1] y en 40 sous en un altre document, també únic, del any 1210 [2].

Un document del any 1208 califica de *quatrini argenti* la moneda corrent a Barcelona [3], y d'un text d'En Marquilles se desprèn que la moneda anomenada *bruna* era quaternal [4].

La moneda d'or castellana entra en circulació ab els noms de *morabatí* [5], *auri* [6] y *mancús* [7], seguits del calificatiu *alfonsinos*.

Ademés de les mazmodines d'or, són mencionades les de plata en 1212 [8], a les que s'anomena *alquilatorum* [9].

També 's fa menció, en 1208, de bisancis de plata, als quals se dóna'l nom de *miliaresas* [10].

Y finalment en 1198 trobem citades les *sterlines*, de les quals el marc de argent equivalía a 60 sous de la moneda barcelonina [11].

La relació del morabatí ab la moneda corrent seguí essent de set sous per morabatí [12], apreciantse, en 1210, en set sous y vuyt diners jaquesos [13].

De tot lo dit, creyem poderne deduir que l'encunyació de moneda durant el regnat de Pere I fou abundant y que la moneda qu'encunyà fou de quatern o sigui de quatre diners de plata y vuyt de lliga, y de talla de quaranta quatre sous per marc de plata. El valor intrínsec dels diners de Pere I fou, doncs, el meteix valor dels diners d'Alfons I de la segona encunyació,

(1) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 80 de Pere I.

(2) Idem : perg. n. 384 del meteix.

En el pergamí n. 398 se dóna a la marca d'argent l'equivalencia de 88 sous, qu'es la corresponent a la moneda de *doblet*. Aquest document està posat al Arxiu en la serie dels de Pere I, y en l'índex se l'atribueix al any 1213, però en l'original falta l'acabament del any, Aquèst ha d'esser posterior a la creació de la moneda de *doblench* per Jaume I, que naturalment no circulava en 1213, y, per tant, el pergamí correspòn al regnat de Jaume I y no al de Pere I.

(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 320 de Pere I.

(4) Salat : p. 109.

(5) Arxiu Corona Aragó : perg. ns. 143 y 441 de Pere I. Anys 1202 y 1212.

(6) Idem : perg. n. 382 de Pere I. Any 1212.

(7) Idem : perg. n. 191 de Pere I. Any 1204.

(8) Idem : perg. n. 441. Any 1212.

(9) Idem : perg. n. 445. Any 1212.

(10) Idem : perg. n. 301 de Pere I.

(11) Idem : perg. n. 58 de Pere I.

(12) Idem : perg. ns. 76 y 164 de Pere I.

(13) Idem : perg. n. 382 de Pere I.

corresponent als diners el pes de 1'331 grams, dels quals 0'442 de plata y 'ls demés de lliga. Suposem que lo meteix devía succeir per lo que respecta al òbol o malla, però no tenim noticies pera afirmarho.

El document del any 1208 que publicà En Salat, indica qu'en aquest temps estava ja organisada la fabricació de la moneda a Barcelona, y es el primer que coneixem de la nostra terra en que s'afavoreix ab immunitats y privilegis als qu'hi intervenien. Ja veurem com anà desenrotllantse successivament aquesta organisació, y augmentantse 'ls privilegis y immunitats fins al punt d'ocasionar abusos censurables y donar lloc a enutjoses y seguides controversies.

Pere I encunyà solament monedes aragoneses y catalanes. Heiss, t. II, p. 12 y l. 71, descriu y grava un diner aragonès de tipu quasi igual al qu'usà en els seus Alfons I. En Vidal-Quadras en son catàlec dona a conèixer un altre diner ab els meteixos tipus, d'encuny diferent, y un òbol, ab els ns. 5409 y 5410, el derrer estampat en la l. 11.ª, n. 14.

La descripció de les catalanes es la següent :

161. Anv. : PE-TR'-RE- : X :, entre dos cercles, l'exterior de punts y l'interior linial; al camp, creu equilateral patada, els braços de la qual atravessen el cercle interior y la llegenda, ocupant tota l'aria; en cada un dels quatre buyts, un anell.

Rev. : BARQINONA, entre dos cercles, l'interior linial y l'exterior de punts; al camp, creu equilateral ab els braços en forma de triangle o falca, y en el centre, un petit anell o cercle.

Diner de quatern; pes : 1'22, 1'23 gr.–Varis.

Salat : t. III, l. 2; Heiss : t. II, 71, l. 77, n. 1; Vidal-Quadras : n. 5411.

162. *Var.* : Igual al n. 161.

Obol; pes : 0'610 a 0'615 gr.–Varis.

Salat : t. III; Heiss : t. II, 71, l. 77, n. 2; Vidal-Quadras : n. 5412.

En el dibuix que publica Heiss, la creu del revers no està trasladada ab exactitut, com ho està en el dibuixat pera 'l llibre d'En Salat. Aquest autor, en el t. III ms. del seu «Tratado,» dòna compte d'una troballa d'aquestes monedes, consistent en 60 exemplars, dels quals 18 eren diners y 42 òbols, feta just a Vic en 1822. Assajada una de les monedes per En Salvador Peradaltas, resultà contenir una part de plata per dues de coure, demostrant ser de quatern. M. Colson no va veure aquesta moneda, però 'n tingué noticia per comunicació tramesa per En Gayetà Carreras de Barcelona [1].

La seva classificació no es dubtosa, ja que 'l seu tipu es anterior al establiment per Jaume I de la moneda de tern. Es de notar en elles la forma arrodonida de la E y el travesser posat demunt la punta de la A.

El tipu del anvers es exactament igual al de les monedes de Roger II de de Carcassona (1167-1194), y la creu del revers ho es a la que 's veu en les monedes de Guillem IV d'Orange (1182-1219) [2].

JAUME I (1213-1276)

Nat en 1208, estava en poder de Simó de Montfort quan va morir son pare a Muret (1213). Mercès a les gestions dels nobles dels país prop del Sant Pare, Simó de Montfort els hi feu entrega del nen-rey en la ciutat de Narbona, l'any 1214. Portat a Catalunya y havent jurat a Lleyda, fou encomenada sa guarda y custodia al mestre del temple En Guillem de Montrodó. Va romandre al castell de Montçó fins l'any 1217. Celebrà Corts gene-

(1) Colson : p. 48.

(2) Poey d'Avant : t. II, l. 84, n. 19, l. 96, ns. 15 a 18.

rals a Lleyda en 1218. L'any 1219, per la mort de la seva mare Dona María, heretà 'l seyoriu de Montpeller. Des de 1222 fins a 1227 estigué en continues lluytes ab els nobles dels país, dividits en parcialitats. Conquerí Mallorca en 1228, Menorca en 1232 y Ibiça en 1235; conquesta, la derrera, duta a terme pels nobles Guillem de Montgrí y Bernat de Santa Eugenia. Dirigintse cap el S. dels seus Estats, prengué Morella y Burriana, y entrà triomfant a Valencia en 1238. Per mort d'En Nunyo Sànxez, heretà 'l comtats de Cerdanya y Rosselló y 'l territori de Fenollet. En 1258 firmà ab Sant Lluis rey de França 'l tractat de Corbeil; Don Jaume hi fa renuncia dels drets que tenía sobre varis Estats del mitjorn de França, y Sant Lluis, per la seva banda, cedeix tot dret y senyoriu en els Estats del mitjorn dels Pirineus. En 1262 l'infant Pere I se maridà ab Dona Constança de Sicilia. En 1266 Murcia queya en poder de Don Jaume, qui la cedí, l'any següent, al rey de Castella Alfons X, son gendre. A les derreríes de 1269 emprengué una creuada a la Terra Santa; una forta tempesta, que va desfer son estol, l'obligà a abandonar son propòsit. En 1273 una expedició catalana ajudà al rey de Feç a apoderarse de Ceuta, qu'era del rey del Marroc. Don Jaume assistí en 1274 al Concili de Lió, y, de tornada a Catalunya, hagué de lluytar altra volta ab la noblesa dividida en bandositats, anantsen tot seguit a Valencia per que 'ls moros s'havíen sublevat. En 27 de Juliol de 1276 moría 'l Conqueridor. Fou gran Don Jaume per sa vida política y militar, per la sabiesa de les lleys que va dictar, pels seus escrits y per la protecció donada a les ciencies y a les arts. Del seu matrimoni ab Dona Leonor, filla d'Alfons VIII de Castella, tingué un fill, Alfons, mort abans que son pare; Ab Dona Violant, filla del rey Andreu d'Ongría, sa segona muller, tingué 'ls infants Pere, son successor en l'Estat català-aragonès; Jaume, qui fou rey de Mallorca, comte de Rosselló y senyor de Montpeller; Ferràn, mort molt jove, y Sanxo, qui fou arquebisbe de Toledo. De les seves cinc filles, dues foren monges, y de les altres tres, Dona Violant fou muller d'Alfons X de Castella; Dona Constança, del infant Don Manuel, y Dona Isabel, del rey de França Felip l'Atrevit. A més, tingué varis fills naturals.

Les noves numismàtiques d'aquest regnat són abundants, y nombroses les emissions de moneda que feu Don Jaume en sos diversos Estats. Ens ocuparem separadament de cada un d'ells.

CATALUNYA

La moneda catalana qu'encunyà Don Jaume, fou de billó y de dues menes : de doble o doblenc, emesa en 1221, y de tern, creada en 1258.

Quatern. Als primers anys del regnat y fins algún temps després del establiment de la moneda doblenca, corría a Catalunya la de quatern, emesa per Pere I a 22 de Març de 1212. Aquesta moneda es la qu'en els contractes porta 'ls noms de *quaderno*, *quaterno* y *quaternale* (1), ab el valor de 44 sous el marc de plata (2), de des del any 1213. Un document d'aquest any l'anomena *nova*, referintse, sens dubte, a sa emissió recent (3), y altre de 1223 l'anomena *vella* (4), de segur per serho en dit any respecte de la doblenca posada de poc en circulació.

Doblenca. No hem trobat el document de creació d'aquesta moneda. Els antics cronistes afirmen, y així s'ha admès, que començà a còrrer el día 20 de Febrer de 1221. Que 's fabricava en aqueix any ho justifiquen els comptes de la moneda encunyada des del 22 d'Agost fins al 22 de Desembre de 1221, donats per Pere moneder, Arnau de Merola y Guillem de Lacera en 1.er de Febrer de 1222, dels quals resulta qu'en els predits quatre mesos s'amonedaren tres mil quatre marcs de plata. El document que conté aquests comptes, que copiem en l'apèndix (5) per esser ric en detalls interessants, fa referencia a d'altres anteriors, passats a Lleyda el 8 de Setembre del meteix any 1221. També es d'aquest any l'aprobació donada pel rey al Estatut dictat pel veguer y prohoms de Barcelona, disposant qu'en lo successiu, en els contractes, el marc de plata 's computés a raó de 88 sous de doblenc (*duplenco*), en lloc dels 44 sous de quatern com se feya abans, prohibint contractar en or, plata y moneda melgoresa, devent verificarho exclusivament ab la de doblenc, y ordenant, per fi, que 'ls deutes contrets en moneda

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 5, 18, 32, 38, 46, 62, 171, 174, 185, 189 y 254 de Jaume I, anys 1213 a 1216, 1221, 1222 y 1225.

(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. ns. 4 y 7 y la major part dels citats en la nota anterior.- Per excepció o per error, un document del any 1220, el pergamí n. 164 de Jaume I al meteix Arxiu, dóna a la moneda corrent barcelonesa 'l valor de 50 sous el marc de plata.

(3) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 2 de Jaume I.

(4) Idem : perg. n. 214 del meteix.

(5) Apèndix : document n. III : Arxiu Corona Aragó : perg. n. 207 del meteix.

anterior a l'encunyació de la doblenca, aixís com els contrets en moneda melgoresa, se paguessin a raó de 18 diners de doblenc per 12 de quatern y que, les que 's contraguessin en endevant, se paguessin a raó de 16 diners de doblenc per 12 dels vells o de quatern; però que 'ls cambiadors els cambiessin al preu que poguessin [1].

Aquesta ordinació era arbitraria y injusta, per que donava a la moneda doblenca un valor en curs molt superior al que tenía intrínsecament, y aixís sembla qu'ho reconeix el meteix rey ab aquestes paraules: «*licet quibusdam videatur quod in quibusdam de premissis capitulis aliqui contra justiciam aggravantur*». De fet, contra aytal disposició va prevalèixer el valor real y efectiu, y la nova moneda fou estimada com equivalent a la meytat del valor de la de quatern, qu'era 'l que li corresponía per ésser de lley de dos diners y de talla 88 sous per marc de plata [2].

Donat el marc de 234'2743 grams, correspòn al diner de doblenc el pes de 1'331 grams, dels quals solament 0,222 són de plata y 'ls demés de coure o lliga.

Des del any 1222 ençà 's troba citada aquesta moneda en els documents ab el nom de moneda de *duplo*, *duplici*, *doblencha*, *doblench* y *doble* [3] donantli el valor de 88 sous el marc de plata [4] y calificantla de *nova* una escriptura del any 1223 [5].

Segons En Salat, en 1253 s'havía acabat el terme dintre 'l qual podía encunyarsen, y per aquest motiu el rey la prorrogà confirmantla per durant tot el temps que visqués y per deu anys més seguida la seva mort; però nosaltres creyem que lo que va passar fou que 'l rey volía encunyarne més, y, en presencia de la contra qu'hi feyen els magnats y 'l poble, pera lograr llur assentiment y tirar avant son propòsit, els hi prometé no mudar ni alterar la dita moneda en l'expressat terme, manant que, ab exclusió de tota altra, corregués per tot Catalunya y per les comarques del Rosselló, Cerdanya y Vallespir, en les quals se comprometía a no fabricarne, y juraren, per fi, solemnialment, ell y son fill l'infant En Pere, no tornarne a encunyar sinó en cas de necessitat y encara, en aquest cas, solament la quantitat que 's determinés de comú acort ab l'arquebisbe de Tarragona y ab el bisbe y pro-

(1) Arxiu Corona Aragó: Reg. 2 *Varia*, f. 27 v., copiat per En Carbonell.
(2) Campillo: p. 315; Salat: t. I, ps. 112 y següents.
(3) Arxiu Corona Aragó: pergs. ns. 209, 303, 335, etc.
(4) Idem: pergs. ns. 209, 210, 222, 236, 237, 238, 298 y 341.
(5) Idem: perg. n. 214.

homs de Barcelona. El document en que consten tots aquests extrems el publicà En Salat y 'l reproduí més tart M. Heiss [1].

Tern. El rey no trigà gayre en mudar de pensament, ja qu'en Juliol de 1256 va acudir al Sant Pare demanant que l'absolgués del jurament de no cambiar la moneda barcelonesa, per raó d'haver perdut aquèsta tot valor y estima gracies a haver sigut falsificada per varis nobles y potentats. El Sant Pare confià la resolució del assumpte als bisbes de Barcelona y Tortosa, els quals, a 27 de Desembre de 1257, varen absoldre al rey del jurament [2]. En sa virtut, Don Jaume, ab providencia de 1.er d'Agost d'aquest meteix any, va disposar l'encunyació d'una nova moneda, que volía fos de tern y de talla 18 sous de diners y 20 sous d'òbols respectivament per cada marc de metall lligat; per lo demés, tant els diners com els òbols devíen ésser iguals en lley y en tipus. Declara sa voluntat de qu'aquesta moneda sigui perpetua, y promet, per ell y sos successors, no alterarla en lley, pes ni tipus; fer que corregués arreu ont era costum còrrer la moneda barcelonesa, y particularment al Rosselló, Cerdanya, Conflent y Vallespir, ab prohibició de la melgoresa y de qualsevol altra; castigar als que la falsifiquessin y a llurs còmplix y encobridors ab pena corporal y confiscació dels bens llurs, sense perdó; encarregar la guarda d'aquesta moneda a les dues persones que designessin els prohoms de Barcelona; no encunyarne més que l'indispensable y en quantitat mòdica, ab consell del bisbe y prohoms de Barcelona; no exigir pera la seva encunyació senyoriatge ni cap altre dret; no demanar al Sant Pare dispensa de jurament sots pena d'excomunió; y que tots els seus successors, al començar a regnar, deguessin jurar tot lo predit, com ho feren de present el rey y son fill l'infant En Pere [3].

Aqueixa vegada, la voluntat del rey tingué més eficacia, per que ni ell ni cap dels seus successors fins a les derreríes del sigle XV, o principis del XVI, no encunyaren a Barcelona cap moneda de billó fora de la de tern, el tipu de la qual va romandre uniforme y fins fou adoptat, com veurem, en la moneda barcelonesa de plata. Això no privà de que la moneda de tern, ab el temps, anés disminuint de valor intrínsec, sigui per rebaixa de lley o de pes, sigui per altres causes.

Aquesta disposició fou seguida d'altres encaminades a procedir de seguit al batiment de la nova moneda; tals com el nomenament de custodis de la

(1) Salat : t. II, apèndix n. IV; Heiss : t. II, doc. n. 4.

(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1497, publicat per Salat : t. II, doc. n. 5.

(3) Apèndix : document n. IV. Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1554; Reg. 9, fs. 3 y 64; Reg. 24, fs. 69 y 70, publicat per Salat : t. II, doc. n. 7.

fabricació, fet a favor de Guillem, moneder, y de Bernat d'Aversó [1]; el guiatge otorgat a Bartomeu Beguí, mercader de Tolosa, pera que, sense obstacle, pogués portar a *la moneda* de Barcelona qualsevol quantitat de plata y de *bossonayrlla* [2], y la construcció d'un porxo a la casa de la milicia del Temple, pera ferhi l'encunyació [3]. Fou mestre de la moneda Joan Deçà, qui, en qualitat de tal, dictà sentencia en la causa promoguda entre un cert Brunet y 'ls obrers ocupats en la fabricació, sentencia que confirmà 'l rey [4]. Ho fou també Bernat Andreu de Stella, fill de Bernat Andreu, moneder de Jaca [5].

Un document del any 1259 cita la moneda de *Tehern* com a corrent [6]. En un altre 's dóna als diners de tern el nom de *coronatorum* [7].

Al posarse en curs la nova moneda de tern, s'hagué de fixar la relació de valor entre aquesta moneda y l'anterior de doblenc qu'encara corría, a fi de evitar dificultats en les transaccions y sobre tot en les pagues de deutes. Ab aquest objecte el rey havía disposat que per les pagues dels deutes contrets en moneda doblenca, se dongués un diner de tern per cada dos de doblenc fins al día de la pròxima Pasqua de Resurrecció, y d'aquest día en endevant se donguessin dos diners de tern per cada tres de doblenc; però en 1.er de Febrer de 1258 va revocar per injusta aquesta disposició y manà qu'en tots els deutes vençuts fins al día de la derrera Pasqua de Resurrecció s'averigüés quín era 'l valor del *aureo* en dit día, en moneda doblenca, y ab relació ab aquest valor se pagués en moneda de tern, y qu'en els deutes qual venciment fos posterior al día predit, o que no tinguessin terme fixat, se fes el pagament en moneda de tern, deconformitat ab el valor que tingués l'*aureo* el día en que 'l deute s'hagués contret [8]. El compliment d'aquesta disposició resultava difícil y complicat, y per això Jaume I, en sentencia dictada

(1) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 9, f. 65.

(2) Idem : Reg. n. 10, f. 43 v. D'aquest document resulta clar que la paraula *bossonayrlla* equival a *billó*.

(3) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 10, f. 73. Es una orde donada a Bernat Andreu, mestre de la moneda, a fi de que, dels primers diners procedents de la nova encunyació, pagui a Pere de *Castro Aciolo* la quantitat de 1225 sous de doblenc «*quos ille misit et solvit de mandato nostro in opera porticuum constructorum in domo milicie templi ad opus dicte monete cudende.*»

(4) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 10, f. 141.

(5) Idem : Reg. n. 10, f. 146.

(6) Idem : perg. n. 1581 de Jaume I.

(7) Idem : Reg. n. 10, f. 140 v. del meteix.

(8) Idem : Reg. n. 10, f. 48 v.; publicat per Salat : t. II, doc. 6.

el 26 de Juny del any de la Nativitat 1259, regulà 'ls valors respectius de la moneda doblenca y de la de tern, pera 'l pagament de censals, en tres per dos, ço es, que cada dos diners de tern ne valguessin tres de doblenc [1]. Aquesta equivalencia, encara que no sigui ben exacta, per que, pera serho, la talla dels diners de tern hauría hagut d'ésser de seixanta sis sous per marc de plata y no de setanta dos, es, no obstant, molt aproximada, y fou l'usada generalment en els cambis. Un document de 21 d'Octubre de 1267 avalúa 1000 sous de doblenc en 666 sous de tern [2].

En 1270 el rey feu, a Barcelona, una altra encunyació de moneda de tern, en quantitat de 25,000 marcs de plata, de la qual foren empressaris Artal Deçà, de Jaca, y Martí Dez Trillas. Aixís resulta dels documents en que l'un y l'altre reconeixen al infant Don Pere haver rebut els emoluments que 'ls hi pertocaven en la dita encunyació [3] y també dels comptes presentats al rey el 18 d'Octubre de 1271 [4].

Abans d'aquesta darrera encunyació, haventse fet present al rey que l'infant Pere, aleshores lloctinent a Catalunya, tractava de batre a Barcelona, y *fins havía passat endevant en son propòsit*, una moneda de plata de valor de 12 diners de tern, contravenint lo promès y jurat pel rey y pel meteix infant al establir la perpetuitat y l'inalterabilitat de la moneda de tern, declarà Don Jaume y manà que no s'encunyés aquella nova moneda de plata ni cap d'altra que no fos la de tern, afegint que si de present hi havía falla de moneda de tern se n'encunyés aquella limitada quantitat que 's conceptués necessaria, oít el parer dels prohoms de Barcelona [5]. Això ocorregué en 21 d'Octubre del any 1268 y, al nostre entendre, ne fou conseqüencia l'encunyació dels 25,000 marcs d'argent en moneda de tern, de la qual havem parlat.

Fou també per aqueix temps, 1.er de Juny de 1269, que 'l rey augmentà els privilegis que gaudíen els moneders y 'ls obrers de la moneda, fentlos extensius als regnes d'Aragó y de Valencia y a Catalunya, confirmant el que havía otorgat abans a Lleyda en Agost de 1258, pels quals tots ells havíen d'esser regnícoles, facultantlos pel nomenament d'Alcaldes ab jurisdicció propria qui entenguessin en les qüestions que 's promoguessin entre ells, y

(1) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 11, f. 229; publicat per Salat : t. II, doc. 12.
(2) Idem : perg. n. 1953 de Jaume I.
(3) Idem : Reg. n. 37, fs. 15 y 17.
(4) Idem : Reg. n. 16, f. 239.
(5) Idem : Reg. n. 25, f. 245; publicat per Salat : t II, doc. 13, y Heiss : t. II, doc. 5.

assenyalant les obligacions que respecte d'ells havíen de tenir els mestres, y les facultats d'aquèsts [1].

Malgrat la prohibició de qu'hi corregués altra moneda que la barcelonesa, estava tan arrelat en el comtat del Rosselló 'l curs d'altres monedes y particularment el de la melgoresa, qu'en dues diferentes ocasions, en 1261 y en 1273, hagueren de perdonarse als habitants de Perpinyà les penes en què havíen encorregut per l'infracció d'aquèlla, y s'hagué de fer els ulls grossos sobre 'l compliment de la prohibició, pera no perjudicar el comerç [2].

El pes del diner de tern, a la lley de tres diners y a la talla de 72 sous el marc de plata de 234'3743 grams, deu ésser el de 1'0846 grams. El del òbol, a la meteixa lley y a la talla de 80 sous, correspòn ésser de 0'4880 grams. En un y altre solament la quarta part es de plata, o sigui 0'271 grams en el diner y 0'122 grams en l'òbol.

ARAGÓ

Moneda jaquesa. Diu En Salat, parlant d'aquesta moneda, anomenada aixís per esser feta a Jaca [3] y qu'era la propria del regne d'Aragó, que 'l rey Don Jaume, a petició dels aragonesos, els concedí a Daroca, a 16 de Març de 1223, el permís de fabricarla, però que fou tan dolenta, ab tanta lliga y tan desproporcionada ab la d'or, que ningú 'n volía, en termes que 'l meteix rey va confessar desprès francament qu'havía sigut una irreflexió seva donar aquell permís, y, afegeix, que corretgí aquella deficiencia en la que manà fabricar a Lleyda, en 1254, de la talla de 20 sous de malles per marc de lley de tres diners; la qual moneda, qu'era la corrent a Lleyda y a Tortosa, resultava ésser igual a la barcelonesa de tern y a l'anomenada reals de Valencia y Mallorca. Diu també En Salat que Pere I fou l'autor de la moneda jaquesa que confirmà 'l seu fill Jaume en les Corts de Montçó de 1236 [4].

De quelcom de lo que portem dit y dels documents qu'anem a ressenyar, se dedueix qu'En Salat anava desorientat en lo referent a aquesta moneda.

Tinguem present, en primer terme, que la moneda jaquesa corría des de molt temps enrera quan pujà al soli d'Aragó 'l pare del rey Jaume I, y, en

(1) Salat : t. II, doc. 14.
(2) Colson : docs. 1 y 2.
(3) Salat : t. I, p. 135.
(4) Salat : t. I, ps. 135 y 136.

segón terme, que 'l seu valor en temps del rey Pere era 'l meteix que 'l de la moneda barcelonesa de quatern que feu batre aquest rey.

Dels documents qu'havem vist, resulta :

Que trobantse 'l rey Jaume a Lleyda, potser fou en la Cort qu'hi celebrà l'any 1218, va confirmar la moneda jaquesa feta encunyar derrerament per son pare, y que, a petició de la Cort reunida a Osca l'any 1222, en 19 d'abril d'aquest any la va confirmar novament per durant set anys complerts y comptadors des del día de Sant Miquel prop següent, prometent qu'en l'espay de temps fixat no fabricaría ni permetría la fabricació de la dita moneda ni de cap altra que se li semblés, y que no l'alteraría augmentantne la talla ni disminuintne la lley; promesa que va fer aiximeteix la seva muller, Dona Leonor [1].

Que malgrat aquestes promeses, el rey feu batre a Jaca nova moneda, gravanthi 'l seu nom y la seva imatge : per lo qual, a petició del arquebisbe de Tarragona y ab consell de la Cort reunida a Daroca, ab instrument datat el 18 de Març de 1223, anulà y reprovà la nova moneda, deixant sens efecte totes les disposicions qu'havía dictades respecte d'ella, y tornà a confirmar la batuda a nom y en temps del seu pare, des del día de la data al de la vinenta festa de Sant Miquel y des d'aquesta festa endevant per espay de deu anys complerts, prometent que ni al regne d'Aragó ni enlloc més encunyaría ni permetría encunyar durant el temps expressat cap moneda, ni jaquesa ni de metall o valor a ella semblant, y que solament la predita sería la corrent arreu ont era costum que corregués; afeginthi, pera seguretat de lo promès, un gran nombre de prevencions molt rigoroses. El rey hi confessa haver rebut tres monedatges per raó de les confirmacions qu'havía fetes de la moneda expressada [2].

Qu'en les Corts celebrades a Montçó l'any 1236, s'establí que la moneda jaquesa que llavors el rey feya batre a son nom, fos perpetua y no s'alterés en lley, pes ni tipus, lo qual jurà 'l rey en nom propri y en el dels seus successors, sots pena d'excomunió dictada en aquell acte per l'arquebisbe de Tarragona contra 'ls qui obressin en contrari, y's comprometé a gestionar pera tot lo predit la confirmació pontificia. En compensació, els representants de les viles y castells presents en les Corts, s'obligaren, en nom propri y en el de llurs successors, a que tot habitant d'una casa de valor deu auris o més pagaría al rey y als seus successors un morabatí cada set anys, y que 'ls qui

(1) Apèndix ; document n. V : Arxiu Corona Aragó : Cartes reyals n. 151 de Jaume I.
(2) Apèndix : document n. VI : Arxiu Corona Aragó : perg. n. 226, de Jaume I.

no habitessin cap casa pagaríen igual en cas de posseir per valor de més de deu auris, venint obligats a pagar aquest tribut tots els homes, enclosos els d'iglesia y 'ls del rey [1].

Y qu'en 12 d'Agost de 1259, Don Jaume confessà y reconegué al poble aragonès, a la ciutat de Lleyda y a les altres ciutats y viles qu'usaven la moneda jaquesa, qu'en subsidi de l'expedició que preparava a la Terra Santa l'havíen facultat pera fer batre fins a quinze mil marcs de plata de la dita moneda, la qual havía d'esser de lley de tres diners y de plata d'onze diners y òbol de fi, y de qual quantitat dotze mil marcs havíen d'esser de diners y tres mil marcs d'òbols : ab promesa de no encunyarne més quantitat; d'acabar l'encunyació al any y mitj d'haverla començada, y de fabricarla d'igual lley, pes, talla y figura que la corrent aleshores, per manera que, de cada marc de diners ne sortissin divuyt sous, y de cada marc d'òbols vint sous, havent de presenciar l'encunyació 'ls guardes designats pera aquest objecte per les viles y ciutats abans dites. Fa constar el rey qu'aquest batiment no implica perjudici ni derogació pera lo successiu de lo per ell promès en les Corts de Montçó, que confirma y vol romangui en tot son vigor perpetuament, y s'obliga a impetrar la confirmació pontificia, com ho havía promès y no ho havía fet per oblit y per ses moltes ocupacions [2]. Efectivament ho complí aqueixa vegada Don Jaume, ja que tant aquest document com el precedent se copiaren íntegres en la butlla aprovatoria expedida en Viterbo pel Sant Pare Urbà IV el día 11 d'Abril de 1262, primer de son pontificat. Els publiquem en els apéndix [3].

Les demés noticies qu'hem trovades referents a moneda jaquesa, són de poc interès o bé 's concreten a mentarla.

En resum : durant el regnat de Jaume I continuà circulant la moneda jaquesa, segurament de quatern, batuda per son pare 'l rey Pere, malgrat l'intent d'aquell rey d'encunyarne d'altra en 1222. Finit, l'any 1233, el terme de deu anys en qu'havía de tenir curs la moneda del rey Pere I, Don Jaume encunyà moneda a son nom, la qual creyem sería de quatern, moneda que fou declarada perpetua y inalterable en lley, pes y tipus, en les Corts de Montçó de 1236. Finalment, l'any 1259, com mercè especial y sense perjudici de lo establert en 1236, fou autorisat el rey pera batre fins a la quantitat de 25,000 marcs de plata, de moneda del meteix tipu que la cor-

(1) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 21, f. 136.
(2) Idem : Reg. n. 21, f. 136.
(3) Apèndix : document n. VI.

rent, però de tres diners de lley, y de setanta dos sous de talla'l marc de plata els diners, y vuytanta sous de talla 'ls òbols; o sigui, d'un valor intrínsec igual exactament al de la moneda de tern qu'aleshores se batía a Barcelona; encunyació que tirà endevant, com ho justifica 'l fet de trobarse documents de l'època que donen el meteix valor a la moneda barcelonesa de tern qu'a la jaquesa.

Com, en virtut de les peticions de les Corts, el rey s'obligà a no encunyar moneda ni alterar son valor sense consentiment dels seus pobles, ab lo qual deixava d'obtenir el lucre que produía la seva fabricació y abdicava, en certa manera, una regalía inherent a son caràcter de sobirà, se va crear una contribució o tribut, anomenat *monedatge*, que li compensés aquella perdua, tribut que consistía en el pagament d'un morabatí cada set anys per part de tots els qui habitessin casa o posseissin bens de valor de deu auris (això es, deu peces d'or de les corrents) o més [1]. A la percepció d'aquest tribut es a lo que renuncià Don Jaume en favor dels habitants de Barcelona al crear la moneda de tern.

No obstant d'ésser tres diferentes les encunyacions de moneda jaquesa fetes pel rey Jaume, solament coneixem exemplars d'una, la derrera segurament, per haver justificat els assaigs fets per Lastanosa, que són de lley de tres diners [2]. El tipu d'aquestes monedes es distint del qu'usaren els altres reys d'Aragó sos predecessors, havent substituit en el revers l'arbre superat d'una creu, o la creu sobre un peu, per una creu patriarcal o de dos travessers. Les descriu M. Heiss : t. II, ps. 13-15, l. 71, ns. 1 y 2.

(1) Es probable qu'aquest tribut, qu'en endevant fou designat ab el nom de *morabatí*, hagués estat establert ja abans, en 1205, pel rey don Pere. Vegis lo que'n diu Zurita en sos *Anales de Aragón*, l. II, cap. LII : «Fué el rey D. Pedro muy pródigo, y de las rentas reales hacía grandes mercedes, disminuyendo y menoscabando su patrimonio, y de aquí se vino á tratar de imponer á la tierra nuevas exacciones y tributos, é introducir un nuevo género de servicio que llamaron el monedage, en todo su reino y señorío, y estando en Huesca, en fin del mes de Noviembre del mismo año [1205], se despacharon provisiones para todo el reino. Este servicio se impuso en Aragón y Cataluña y se repartió por razón de todos los bienes muebles y raíces que cada uno tenía, sin eximir á ninguno, aunque fuese infanzón, ó de la orden del Hospital, ó de la caballería del Temple, ó de otra cualquiera religión, y tan solamente se eximian los que eran armados caballeros, porque en aquellos tiempos se preciaban más los reyes y señores de la regla y orden de caballería. Pagábanse por los bienes muebles á razón de dos dineros por libra, exceptuándose ciertas cosas, y era muy grave género de tributo.»

(2) Salat : t. I, p. 139.

VALENCIA Y MALLORCA

El día 7 de Maig del any 1346 (1347 de l'Encarnació), Don Jaume creà una moneda especial pels regnes de Valencia y de Mallorca y territoris a ells agregats, fenthi 'l curs d'ella obligatori ab exclusió de tota altra; la qual moneda prometé no sería modificada en lley, talla, tipus, llegendes ni mòdul, en tot el temps que durés la seva vida. Manà que s'anomenés *reals de Valencia*; que fos de tres diners de lley, de plata que tingués onze diners y mitj de fi, y de talla de divuyt sous els diners y de vint sous els òbols, y que les seves empremptes fossin : d'un costat, la testa reyal coronada, y, de l'altre, un arbre en forma de flor y al seu demunt una creu qu'havía de arrivar fins a l'orla o cercle exterior de la moneda [1].

Pera'l degut efecte de la precedent disposició, va prohibir extreure d'aquells regnes y territoris la moneda jaquesa, la melgoresa, la barcelonesa, l'or, la plata y tota mena de moneda *balçonalla* o de billó, y ordenà 's portés al mestre de la nova moneda dintre 'l terme de quaranta díes comptadors des del día que 's publiqués aquèsta. Durant aquest terme, disposà se tingués *taula* (lloc o oficina destinat al cambi) en totes les ciutats, viles y llocs dels regnes de Valencia y Mallorca, ont s'entregaríen :

per 16 diners melgoresos, 12 diners o reals de Valencia;
per 1 diner de plata de pes, 3 diners o reals de Valencia;
per 15 diners jaquesos, 12 diners o reals de Valencia;
per 15 diners tornesos, 12 diners o reals de Valencia;
per 18 diners barcelonesos, 12 diners o reals de Valencia;
per 1 morabatí alfonsí, 6 sous de diners o reals de Valencia;
per 1 mazmudina jucefina, 4 sous de diners o reals de Valencia;
per 1 mazmudina *contrafacta*, 3 sous y 6 diners de Valencia;
per 2 genovesos o per 2 reals de Marsella, 1 diner de Valencia;
per 1 *gros* de plata genovés, 3 diners o reals de Valencia,
y per 1 marc de plata, 38 sous de reals de Valencia.

Passats els quaranta díes, tots el deutes contrets, en qualsevol moneda que

(1) Salat : t. III. Opuscle manuscrit de les medalles del regne de Valencia, documeut n. 2, qui 'l copía del llibre intitulat *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentia*, etc.; Valencia, 1515, fs. 9 y següents. Publiquen també aquest document ab alguna variant, Campaner : *Numismática balear*; apèndix III, ps. 260-262 y Heiss : t. II, doc. 30.

fos, s'havíen de pagar en reals de Valencia, apreciant l'import de conformitat al valor que tingués la moneda deguda en les cases dels cambiadors, y a igual proporció 'ls censals, rèdits, lloguers y demés que s'hagués de pagar. Permet, finalment, el rey, que 'ls contractes matrimonials y censuals s'estipulin en quantitats d'or o de plata [1].

En 1.er de Novembre de 1248, donà Don Jaume al seu argenter García Arnal, en vitalici, el càrrec de *tallador* o sigui gravador dels encunys dels reals de Valencia y de tota altra moneda que 's batés en el dit regne y a Barcelona, facultantlo pera exercirlo per substitut, y ab l'obligació d'entregar al rey el terç del benefici que se'n obtingués, deduites les despeses. Aixís En Arnal jurà cumplirho [2].

El 3 d'Abril de 1243, el rey va arrendar a Guillem Austoc la fabricació dels reals de Valencia des del día de Pasqua de Resurrecció al de Pentecostès, y de llavors endevant per un any, ab tot el lucre que 'n resultés y eximintlo de donarne comptes, per la quantitat de 60.000 sous de la moneda citada. El nomena, per tot aquest espay de temps, mestre de la fabricació, ab facultat de posarhi 'ls oficials que volgués, ab l'obligació d'amonedar la plata proprietat del rey, deduint no més, per despeses, vuyt sous per marc, y ab la de batre la moneda de la lley, pes, talla y tipus disposats. El rey se compromet a no fer encunyar y a no permetre a ningú més l'encunyació de l'expressada moneda en cap lloc de sa jurisdicció, ni de fora d'ella y a no suspendre ni fer parar la fabricació per cap motiu durant el temps de la contracta [3].

En 14 d'Abril de 1266, Don Jaume, a petició de les Corts reunides a Valencia, va assegurar y confirmar a perpetuitat, per ell y sos succesors, els reals de Valencia, disposant que res s'hi pogués modificar, ni lley, ni pes, ni for, ni tipus, ni mòdul o rotunditat y s'obligà a no encunyarne més, y a que si venía el cas de mancarne y d'haversen d'encunyar en petita quantitat, se fabriquessin a Valencia ab consell dels prohoms de la ciutat, ab intervenció de dos guardes valencians y ajustada la moneda a les condicions establertes. Aixís ho juraren ell y els seus dos fills els infants Don Pere y Don Jaume, allí presents, imposant ademés als seus successors l'obligació de jurarho també al pujar al soli. Promet finalment el rey gestionar la confirmació de tot lo dit pel Sant Pare. Els representants de les ciutats y viles

(1) Apèndix : document n. VII.-Salat : t. III, doc. n. 1.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1136 de Jaume I.
(3) Idem : perg. n. 1152 del meteix.

dels regnes de Valencia y de Mallorca, en agraiment d'aquesta concessió, s'obligaren a satisfer al rey y als seus successors, cada set anys, en concepte de monedatge, un morabatí o, en substitució d'ell, set sous de reals de Valencia — proporció que no podía ésser mudada — per habitant que tingués casa o posseís haver per valor de quinze morabatins o més [1].

Poc després d'això, el rey fou autorisat pera batre 20,000 marcs de plata en reals de Valencia, la qual encunyació arrendà a En A. de Bonnay, G. de Peralya y G. Arnal, segons resulta de dos documents, l'un sense data y l'altre de 26 de Juliol de 1271. Del darrer se desprèn que teníen part en l'arrendament, ademés dels citats, En A. de Romanyà, el fill d'En Jusef Abenvives, y En Felip Serra y En Albert del Camp, pisans [2].

En la derrera data, havent sigut ampliada en tres milers de marcs més, pels prohoms y universitat de Valencia, l'autorisació a que 's refereix el paragraf anterior, el rey arrendà l'encunyació d'aquests tres mil marcs a En Huguet de Romanyà, pel preu de 21,000 sous de reals de Valencia, lliures de tota despesa, ab facultat d' encunyar, per lliura, igual quantitat d'òbols (*mealliarum*) que l'estipulada en l'encunyació del 20,000 marcs precedents [3].

En lo successiu, les cites dels reals de Valencia són freqüents en la documentació.

De tot lo qu'acabem de dir, se 'n dedueix que la moneda anomenada *reals de Valencia* era de tern, y de talla y valor iguals a la barcelonesa batuda l'any 1258 y a la jaquesa encunyada per Don Jaume poc després; de manera que la moneda propria d'Aragó, de Catalunya, y de Valencia y Mallorca era en el fons una meteixa, encara qu'ab distints tipus y encunyada en diferents regnes. Se 'n dedueix, també, que foren dues les encunyacions de reals de Valencia fetes per Jaume I : la que tingué principi en 1247, que no sabem fins a quina quantitat va arribar, y la que 's feya en els anys 1270 y 1271, que fou de vint y tres mil marcs d'argent.

Les monedes valencianes de Don Iaume I, que coneixem, són les que descriu y dibuixa M. Heiss, t. II, ps. 183 y 184. y l. 98, ns. 1, 2, 3 y 4. Són dos diners y dos òbols, variants d'encuny, tots del meteix tipu.

Aquest autor diu que 'l marc de Valencia pesava 230'50 grams. Això,

(1) Apèndix : doc. n. VIII.-Salat : t. III, doc. n. 3.-Arxiu Corona Aragó : perg. n. 2586 de Jaume I.

(2) Arxiu Corona Aragó : Reg. n. 14, f. 120; Reg. n. 121, f. 3.

(3) Idem : Reg. n. 16, f. 262 v.

que pot ésser cert després de l'introducció en aquell regne del marc de Castella, no ho es respecte dels temps anteriors a la dita introducció, puix sabem que la lliura de marc de Valencia ha sigut avaluada en 358 grams y, per consegüent, el pes del marc, o sigui de vuyt unces d'aquesta lliura, havía d'ésser el de 239 grams pròximament. Es probable que 'l marc usat per la seca de Valencia, pera l'encunyació de la moneda de billó y de plata, pesés un xich menos, ja que són varies les equivalencies de que 's fa menció en els documents qu'a la moneda barcelonesa de tern donen un valor major qu'a l'anomenada reals de Valencia.

MONTPELLER

Segons M. Poey d'Avant, els comtes o senyors de Montpeller, que percebíen una part del lucre de la moneda que s'encunyava a Melgueil, no tingueren moneda propria fins en l'any 1273, en que Don Jaume, conceptuant insuficient la melgoresa pera les exigencies del comerç, disposà l'encunyació de *grossos* de plata [1]. L'establiment d'aquesta moneda 's feu a 8 de Febrer del meteix any, ab subjecció a les següents condicions : 1.ª, que sería batuda a Montpeller o en el senyoriu del seu nom y no enlloc més; 2.ª, que sería de plata fina de Montpeller; 3.ª, que 's tallaríen per marc de Montpeller 60 diners o 120 òbols grossos; 4.ª, que cada diner de dita moneda valdría 12 diners melgoresos y cada òbol 6 d'aquests diners; 5.ª, s'hi determinen els remeys de pes y de lley; 6.ª, que 'l rey nomenaría per custodis, per sí meteix o per vía de son lloctinent, els dos prohoms de Montpeller que li fossin proposats pels cònsols de la vila; 7.ª, que tindría curs a Montpeller y son senyoriu y en tots els demés regnes y terres que fossin del domini del rey; 8.ª, que tindría curs també en el senyoriu de Montpeller la moneda melgoresa ja encunyada y que s'encunyés, ab tal que fos de lley de quatre diners menys *picta* [2] de plata fina de Montpeller, y de talla de divuyt sous y nou diners per marc de Montpeller, y lo meteix els òbols, de conformi-

(1) Poey d'Avant : t. II, ps. 294 y 295.

(2) *Picta* era 'l nom que 's donava a la moneda més petita o de menys valor qu'encunyaren els comtes del Poitou. En el document s'usa aquesta paraula en el sentit de valor conegut. Aquèst era, segons sembla, la quarta part del valor del diner.

tat ab lo convingut entre 'l rey y 'l bisbe de Melgueil, en qualitat aquèst de comte de Melgoria [1].

Mana Don Jaume que la nova moneda 's fabriqui sempre de la meteixa lley y pes y que no se'n encunyi més sinó en cas de necessitat y previ acort del rey, o de son lloctinent, ab el bisbe y ab els cònsols de Montpeller. En aquest cas, si 's disminuía la lley o pes de la moneda melgoresa, igual devía ferse ab els grossos, a fi de qu'un diner d'aquèsts valgués sempre dotze diners melgoresos, y un òbol sis. Promet finalment no alterar la dita moneda, ni restringirne 'l curs.

Tot lo predit ho juraren el rey y 'l seu fill, hereu del senyoriu, l'infant En Jaume, imposant a llurs successors l'obligació de jurarho també al pendre possessió del senyoriu [2].

En 2 de Novembre del meteix any 1272 havía concedit el rey a Pere Vidal la fabricació de 50.000 marcs de plata dels diners d'aquest metall que 's proposava 's batessin a Montpeller, la qual devía efectuar en l'espay de dos anys, a comptar des del prop vinent día de Nadal, fent constar que 'ls dits diners havíen de ser de la meteixa talla que 'ls tornesos qu'havía fet encunyar el rey de França, mudades la llegenda y l'emprempta (*signum*); que cada un d'ells havía de valer dotze diners melgoresos dels llavors corrents; que de cada marc de plata de Montpeller n'havíen de sortir 60 diners y un terç de diner; que per cada marc de diners batuts y lliurats al públic, el rey havía de cobrar dotze diners melgoresos, quedant a favor d'En Vidal el restant benefici que 'n resultés; que l'encunyació devía ferla, ell meteix o la persona per ell designada, a Montpeller; que 'ls dits diners tindríen curs en tots els dominis reyals, y qu' en la vila y senyoriu de Montpeller solament hi correguessin aquestos diners y la moneda melgoresa; que pogués ocupar en l'encunyació 'ls moneders y obrers de la seva elecció, reservantse 'l rey el nomenament dels custodis y assajadors; qu' en tot el predit temps, el rey no encunyaría a Montpeller ni en altra part moneda de plata semblant; y que totes les despeses havíen d'anar a càrrec d'En Pere Vidal, comprenenthi 'l pagament als custodis, en concepte de salari, de 20 sous melgoresos anyals. S'estableix, també, en la contracta, lo referent als remeys de lley y de pes [3].

M. Poey d'Avant fa referencia a dues escriptures, de 5 de Janer y 4 de

(1) A. Germain : *Mémoire sur les anciennes monnaies seigneuriales de Melgueil et de Montpellier*; Publications de la Société Archéologique de Montpellier, n. 19, 1852.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 21, fs. 99-101.

(3) Apèndix : document n. IX; Arxiu Corona Aragó : reg. 14, f. 148.

Febrer de 1273 respectivament, que proben qu' En Pere Vidal començà l'encunyació al temps indicat o sigui per Nadal del any 1272, abans de l'ordinació de 8 de Febrer de 1273. No obstant, aqueix meteix dia, el rey tornà a arrendar, per set anys, la fabricació de la moneda de plata de Montpeller al meteix Pere Vidal y a Ramon Bertràn, cambiador, ab condicions semblants a les de l'anterior contracta, y 's comprometé a facilitarlos les cases ont poguessin fabricarla. Disposà, ademés, que 's batés, de conformitat ab l'ordinació dictada el meteix día, a Castellnou o en qualsevol altre lloc dels seus dominis de Montpeller [1].

Del 17 d'Agost de 1274 són uns comptes presentats al rey per En R. Bertràn, mestre de la moneda reyal de plata batuda a Montpeller [2].

Jaume II de Mallorca, al pendre possessió del senyoriu de Montpeller, per mort de son pare, ratificà l'ordinació sobre la moneda dictada en 1273. Ab posterioritat a aquesta ratificació, això es, l'any 1277, diu M. Poey d'Avant que no 's troba cap menció de la moneda de Montpeller, lo qual vol dir que la seva encunyació fou de poca durada.

Aquest senyoriu fou venut al rey de França per 120.000 escuts d'or, en 1343, pel rey de Mallorca Jaume III el Malhaurat.

Les monedes de Jaume I encunyades a Montpeller, se troben descrites y dibuixades en la Memoria de M. Germain, en l'obra de Poey d'Avant, t. II, ps. 295 y 296, ns. 3848-3851, y l. 86, ns. 1 y 2; y en la de M. Heiss, t. II, ps. 325 y 335, y l. 112, ns. 1-5. Es possible que n'hi hagi que siguin del regnat de Jaume II de Mallorca. Porten, en el revers, un escut partit horitzontalment, ab les armes reyals d'Aragó en l'espay de dalt, y les de Montpeller (un tortell) en el de baix.

ENCUNYACIONS DE MONEDA ARÀBIGA

Don Jaume feu encunyar en tots els seus Estats, y en algún d'ells ab abundancia, monedes de plata anomenades *millareses* y *alquilats* y alguna vegada d'or anomenades *maẓmudines*, les quals eren copia de les aràbigues corrents. Aixís ho justifiquen els documents que passem a enumerar :

Lleyda. En una àpoca de passament de comptes otorgada a favor de Ra-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 21, f. 136.
(2) Idem : reg. 20, f. 178.

món Ramón, batlle de Lleyda, de l'any 1225, s'hi prenen en compte les quantitats per éll rebudes *in moneta de millarensibus* [1].

En 6 de Juliol de 1258, el rey concedeix al argenter Pere Andreu, en vitalici, el dret d'encunyar a Lleyda o a Barcelona, ont li sembli més bé, y en l'època que vulgui, *aquitats* de lley y pes dels que 's baten a Montpeller, sense limitació de quantitat, però ab l'obligació de pagarli, en mans dels guardes que'l rey hi posarà, dos sous de diners nous (això es, de tern) de Barcelona per cada marc de plata d'aquella moneda que fabriqui [2].

Barcelona. A l'anterior concessió, o a una de posterior, fa referencia la confirmació feta per l'infant Don Pere, en sa qualitat de lloctinent, a Pere Andreu, al seus fills Pere, Benet y Miquel, y a sos nets o nebots (*nepotes*) Ramón, Benet y Domingo de Bigordàn, en Janer del any 1269, del dret que'l rey son pare 'ls havía otorgat de batre moneda *millaresa, et quamlibet aliam monetam qui in terra dicti domini regis cudetur et operabitur* [3].

Poc després, en 8 de Març de 1271, el rey concedeix a Pere Andreu, argenter de Pamplona, y a son fill Pere, probablement els meteixos que ja hem citat, la facultat d'encunyar en la ciutat de Barcelona moneda d'or, això es, *masmodines dobles y senzilles*, pel temps de dotze anys, les quals siguin de la meteixa lley y pes que les dobles *del Mir* (de l'Emir), ab l'obligació de pagarli, per cada marc de masmodines qu'encunyin, un morabatí d'or [4]. Pel millor efecte d'aquesta concessió, dictà 'l rey, el meteix día, una carta-orde a tots els oficials reyals fèntloshi sapiguer que concedía guiatge y protecció als que portessin or pera la fàbrica de les predites masmodines [5].

Aragó. Del día 1.er de Maig de 1261 es una concessió feta pel rey als germans G. y A. Faure pera encunyar, en el lloc del regne d'Aragó qu'estimessin més oportú, *millareses* de deu diners de fi, reservantse 'l rey la facultat de nomenar els guardes y mitjansant el pagament del cens anyal de 60 morabatins alfonsins; y si, per raó de guerra o altra causa, haguessin de plegar l'encunyació, el de la quantitat corresponent al temps qu'aquèsta hagués durat [6]. En el meteix acte 'l rey firmà 'l rebut a G. Faure de 60 morabatins, per la primera anualitat [7].

(1) Idem : perg. 276 de Jaume I.
(2) Idem : reg. 10, f. 141.
(3) Idem : reg. 37, f. 3.
(4) Apèndix : document n. X; Arxiu Corona Aragó : reg. 21, f. 32.
(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 21, f. 32 v.
(6) Idem : reg. 12, f. 38.
(7) Idem : reg. 12, f. 49.

Valencia. El 20 de Juny de 1262, Don Jaume va fer una concessió semblant a Arnau Llorens, pera encunyar *millareses* de deu diners de lley, ab plata d'onze diners y mitj de fi, en la ciutat de Valencia, mitjansant el pagament de dotze diners de reals de Valencia per cada marc de plata qu'encunyés, reservantse 'l nomenament dels guardes de l'encunyació y prometent no permetre a d'altre encunyar moneda semblant enlloc del territori de Valencia [1].

Mallorca. El 30 de Juny de 1266 es la data de la concessió que va fer Don Jaume a Ramón de Torres, lleydatà, pera que, durant cinc anys, pogués encunyar, en el lloc de l'illa de Mallorca que més bé li semblés, *millareses* o bé *aquilats* de la lley que demanessin els mercaders qui volguessin comprar de dita moneda, ab l'obligació de vèndreles per marcs y no al detall, y ab la condició d'entregar al rey, per cada marc de moneda que fabriqués, 8 diners en reals. Se reservà 'l rey la facultat de nomenar els guardes [2]. Aquesta concessió fou ratificada en 1.er d'Octubre de 1267, modificantla de la següent manera : qu'En R. de Torres la posés en pràctica durant un any sencer, y si, passat l'any, semblés al rey que la dita moneda li causava algún perjudici, deixés d'encunyarne de seguit d'haverli avisat. De no avisarlo, podría continuar l'encunyació durant els quatre anys que quedaven [3].

Havent mort En Torres, el 22 d'Abril de 1272 Jaume I autoritsà al seu nebot Bernat de Torres y a Vicens d'Ascasia, especier de Lleyda, pera que durant l'espay dels cinc anys següents, complerts, poguessin encunyar, a l'illa de Mallorca, aquelles monedes, ab les meteixes condicions [4].

Finalment, ab igual data, el rey va facultar als predits, pera que durant cinc anys poguessin encunyar, a Mallorca, moneda d'or, es a dir, *dobles* y *maçmudines*, de la forma y lley de les que s'acostumava encunyar a Lleyda, pagant una dobla d'or per cada marc que'n fabriquessin [5].

Montpeller. En la concessió feta, l'any 1258, a Pere Andreu pera encunyar *millareses* y *alquilats* a Barcelona o a Lleyda, s'indica per patró d'elles les que's batíen a Montpeller. No hem trobat d'aqueixa data ni d'abans cap concessió pera encunyarne a Montpeller ni en son senyoriu, però són varies les que coneixem de data posterior.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 12, f. 90.
(2) Idem : reg. 15, f. 113.
(3) Idem : reg. 15, f. 121.
(4) Idem : reg. 21, f. 129.
(5) Idem : reg. 21, f. 129. Aquest document y l'anterior han sigut publicats per Campaner : *Numismática Balear*; apèndix n. V, y per Heiss : t. II, apèndix 31 y 32.

Una de 17 de Setembre de 1262, a favor de Joan de *Rippa* o Riba, Grau Gros y Egidi Joan, burgesos de Montpeller, pera encunyarne de lley de 10 diners menys una *pugesa* [1] en Castellnou, en Llacis o en altre qualsevol lloch del senyoriu exceptuada la ciutat de Montpeller, ab subjecció a certes condicions que's detallen y satisfent per marc de moneda donada per legal y corredora dos diners millaresos cada vegada que's tragués moneda de la caixa, ont havía de guardarse, pera posarla en circulació [2].

Altra de 20 de Setembre de 1263, a favor de Ramón de *Lugantracto* y G. de *Veralio*, pera encunyarne de lley de 9 y mitj diners, en els meteixos llocs expressats en la concessió anterior y ab condicions semblants, pagant aixís meteix dos diners millaresos per marc, cada vegada que se 'n fes extracció pera donarla al públic [3].

Altra de 26 d'Agost de 1264, concebuda en els meteixos termes que les precedents, a favor de G. Bonafós, cambiador de Montpeller, pera encunyarne de lley de 9 diners [4].

Altra de 3 de Setembre de 1264, a favor del meteix, en iguals termes, però ab alguna lleugera variant en les condicions de la fabricació, també pera encunyarne de lley de 9 diners. Més qu'una nova concessió, sembla ésser una modificació de la precedent [5].

Altra de Desembre de 1265, per cinc anys, a favor de Ramón de *Luganacho*, G. de *Veralio*, Ramón Bertràn y G. Bonafós, burgesos de Montpeller, pera encunyarne de 9 diners de lley, ab condicions semblants y ab obligació de pagar al rey 8 diners melgaresos per marc, cada vegada que 's fes extracció de dita moneda [6].

Aquesta darrera concessió no degué tenir efecte, o 'ls concessionaris degueren renunciarla, ja que l'any següent, 1266, el rey ne va fer una altra a favor de Pere Vidal, la qual també s'hagué de modificar en 1.er d'Octubre del meteix any, malgrat d'haver rebaixat la lley de les millareses a 9 diners menys quatre grans, «per qu'en les viles y llocs situats al voltant de Montpeller y subjectes a altres senyors, se 'n fabricava de lley pitjor». En sa vir-

(1) *Pugesa* es el nom d'una moneda que tenía igual valor que la *picta*, això es, una quarta part de diner; com expressió d'un valor conegut, s'usa aquesta paraula en el document. Ja veurem qu'a Catalunya s'encunyaren *pugeses*.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 12, f. 118.

(3) Idem : reg. 13, fs. 221 y 222.

(4) Idem : reg. 13, f. 279.

(5) Idem : reg. 15, f. 286.

(6) Idem : reg. 15, f. 35 v.

tut, el rey facultà a Pere Vidal pera encunyarne de la lley que volguessin els mercaders que les compraven, però venentles a marcs y no a la menuda [1].

El 30 d'Agost de 1267, el rey va autorisar a Pere Vidal, mestre de la moneda de millareses de Montpeller, pera posar en son lloc un substitut sempre que no pogués dirigir personalment la fabricació, y confirmà les concessions que respecte de dita moneda li tenía fetes [2]; y, en 9 de Desembre del meteix any, nomenà al jurisconsult Joan Blanc, per durant son beneplàcit, custodi de l' expressada moneda, senyalantli la remuneració de 1.500 sous melgoresos anyals [3].

En 19 d'Abril de 1268, Don Jaume reconeix, en document públic, haver rebut d'En Pere Vidal lo que li corresponía per sos drets en els 54.509 marcs de plata de moneda millaresa qu'havía encunyat durant el temps que n'havía gaudida l'encunyació [4].

Finalment, ab data de 12 d'Abril de 1265, va dictar un important privilegi en favor dels moneders y obrers de Montpeller ocupats en la fabricació de millareses, concedíntloshi, y aixi meteix al Mestre, la facultat de judicar y castigar a qui, d'ells, cometés alguna falsetat en la fabricació y la d'obligarlo a pagar els seus deutes, sense intervenció del veguer ni del batlle reyals. A més, els autorisà pera negarse a travallar si 'l mestre no 'ls pagava la soldada cada setmana; els eximí d'hosts, cavalcades, peatges y lleudes mentres durés l'encunyació y 'ls permetía qu'entressin en qualitat de moneders y d'obrers els seus nets, fills y nebots, prometent no nomenarne d'altres mentres ab ells n'hi hagués prou. Ab tot, els hi imposà l'obligació de tralladarse a qualsevol indret de sos dominis ont se disposés la fabricació de moneda, pagàntloshi les despeses del viatge [5].

Que tant les *maçmudines* com les *millareses* y *alquilats* eren copia o imitació de monedes aràbigues, se dedueix, respecte de les primeres, de llur nom meteix y dels documents de l'època que parlen de *maçmudines contrafactas*, no en el concepte de falses, sinó en el de llegítimes y de curs. Del any 1239 es un debitori de seixanta cinc «*maçmotinas bonas contrafactas mirtamamoli boni auri et recti pensi*» [6], y en 1246, al disposar Don Jaume

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 15, fs. 56 y 57.
(2) Idem : reg. 14, f. 98.
(3) Idem : reg. 15, f. 117.
(4) Idem : reg. 16, f. 144 v.
(5) Idem : reg. 15, f. 53.
(6) Idem : perg. 761 de Jaume I.

el cambi de les monedes corrents en els regnes de Valencia y Mallorca ab els reals de Valencia qu'acabava de crear, cita entre elles les *mazmudines contrafactes*, a les que fixa 'l valor de tres sous y mitj de reals de Valencia, mitj sou menys del fixat pel meteix rey a les *mazmudines juzefies*. Aquesta distinció entre unes y altres mazmudines, proba que 'l poble també les distingía y que les *contrafactes* o imitades eren tingudes en menys estima que les aràbigues propriament dites. Fins ara no s'ha tractat d'averiguar en que's distingíen les unes de les altres, potser perque 'ls qui han estudiat les monedes aràbigues d'Espanya ignoraven aquestes encunyacions de Jaume I. La concessió feta a Ascasia y a Torres pera encunyarne a Mallorca, prescriu que 's fassin «*ad illam scilicet formam et legem quibus cudi debent secundum quod in Ilerda est fieri consuetum*»; d'aquestes paraules resulta que a Lleyda degueren començarse a encunyar, y que potser els alarbs qu'hi romangueren, després de la seva conquesta pels cristians, reberen autorisació pera continuar servintse de llur propria moneda en les transaccions, com veurem que succeí més tart en el regne de Murcia quan fou reconquerit.

Respecte a les *millareses* y *alquilats*, llur nom es d'origen bisantí y està près del que tenien les monedes de plata dels emperadors de Constantinopla, de les quals les de major mòdul y de més valor eren nomenades *miliarenses*, y llurs meytats, al principi, *siliquas*, però des del emperador Anastasi I (491-518) *keratia* (1), d'ont ve la paraula *aquilatos*, *alquilatos*. En Occident les monedes bisantines eren conegudes, en general, ab el nom de *besants*, y quan se tractava de monedes de plata s'indicava ab el qualificatiu de besants *de plata* (2) y de besants *millaresos* (3). Però a més de les monedes bisantines propriament dites, també's nomenaren besants les encunyades a imitació d'elles en altres llocs y per altres pobles, particularment pels àrabs. Efectivament, en documents trobem mencionats *besantes sarracenos* (4), *besantes ceptinos* (5), etc. El nom de *millareses* fou 'l que prevalgué al nostre país y al mitjdía de França y ab ell se designaven, no solament les monedes d'argent bisantines, sinó també les aràbigues, més conegudes aquí y de curs més freqüent qu'aquèlles. També foren les millareses aràbigues les que s'imitaren a l'altra banda dels Pirineus y les que feu batre Don Jaume a Montpeller, a Mallorca, y en els seus dominis peninsulars. Aquesta opi-

(1) Sabatier : t. I, ps. 54 y 55.
(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. 758 y 896 de Jaume I.
(3) Idem : reg. 10, f. 111.
(4) Idem : perg. 1839.
(5) Idem : reg. 19, f. 6.

nió es la de Ducange [1], de Germain, de Cartier, citats per Poey d'Avant [2], y aixís s'explica la carta endreçada pel Sant Pare Climent IV en 1266 al bisbe de Magalona, Berenguer de Fredol, qui, en Febrer de 1262, havía autorisat a Joan de Rippa o Riba, a Egidi Joan y a Grau Gros, pera encunyar *millareses* en tot el bisbat y comtat de Magalona, exceptuats els castells de Melgueil y de Montferrà, reconvenintlo y admirantse de que delliberadament fes tal ofensa a Deu. «*Quis enim catholicus monetam debet cudere cum titulo Mahometi? quis etiam licitae potest esse alinae monetae percussor?* [3] Ara bé, els arrendataris del bisbe pera l'encunyació de millareses en tot el bisbat de Magalona, eren els meteixos del rey Don Jaume des del mes de Setembre immediat anterior pera l'encunyació d'igual moneda en el senyoriu de Montpeller, que pertanyía al dit bisbat. De la carta endreçada al bisbe pel Sant Pare, y que 'l rey Don Jaume hauría pogut pendre com endreçada a ell també, se 'n dedueix ben clarament que les *millareses* que s'encunyaven eren copia exacta de monedes aràbigues, fins de llurs llegendes coràniques. Lo que manca averiguar, diu M. Poey d'Avant, es quins són els *dirhems* batuts a Magalona. Lo meteix hem de dir nosaltres ab referencia als encunyats a Montpeller, Mallorca, Catalunya, Valencia y Aragó.

Segons M. Cartier, aquestes monedes eren rigorosament exportades pels mercaders als quals se venían, a fi de facilitar llurs compres a Egipte y costes de Berbería [4], y En Campaner suposa qu'a Mallorca no se 'n arrivaren a encunyar, per que no 'n queda rastre numismàtic. [5] No podem conformarnos ab aquestes opinions, per qu'encara que sigui cert que la major partida s'exportés, y ho proba 'l fet de qu'en algunes concessions hi consta la condició de vèndreles a marcs y no a la menuda, també es cert qu'en altres s'hi llegeixen clàusules com la següent: «*et eam ubicumque volueritis portare vel mitere vel inmersare in terram nostram et quocumque alio modo uti pro arbitrio vestro et cuilibet vestrum possitis*». Respecte a la llur encunyació a Mallorca, no pot afirmarse que les concessions referents a l'illa no hagin deixat rastre numismàtic, sinó que, com hem indicat, aixís de les *magmudines* d'or com de les millareses de plata, lo que cal dir es qu'es difícil saber, o, millor, que no se sab quines d'aquelles monedes són aràbigues y

(1) *Dictionarium* : articles *Miliarensis, Millarensis.*
(2) *Monnaies féodales de France*; t. II, p. 289.
(3) Apèndix : document n. XI.
(4) Citat per Poey d'Avant; p. 290.
(5) Campaner : ps. 104 y 105.

quines de les aràbigues són copia y, de les derreres, quines foren les encunyades a Mallorca y quines en altres parts. Ademés, En Campaner no conegué les concessions otorgades a Ramón de Torres en 1266 y 1267, de les quals les concedides a Vicents Ascasia y a Bernat de Torres en 1272 no són més qu'una pròrroga y ratificació. Si 'l batiment no s'hagués fet, no hi havía perquè ratificarlo y prorrogar la concessió. Per lo demés, no tractantse de moneda reyal propriament dita, sinó d'una moneda extranya al país, que 'l rey permetía fabricar y circular, la simplicitat dels contractes es explicable, y 'ls referents a Mallorca en aquest particular no tenen més solemnitat que la que tenen els referents a Barcelona y a altres llocs. N'hi ha prou ab llegir els apèndix d'aquest llibre, pera convèncersen.

L'encunyació de monedes aràbigues per reys y prínceps cristians en el sigle XIII, té al nostre entendre una explicació natural y llògica. No es que les falsifiquessin o les encunyessin pel sol afany de lucre, sinó qu'ho feyen per exigirho llavors el creixement del comerç ab l'Orient y 'l Nort d'África, que s'havía desenrotllat a conseqüencia de les creuades. Els pobles d'aquestes comarques tenien, pera llurs transaccions, bona moneda d'or y de plata, però en la major partida dels Estats cristians d'Occident solament s'hi encunyava moneda de billó pobre, quals lley y pes variaven ab freqüencia extraordinaria. Ab tal moneda 'l comerç exterior se feya dificultós y quasi bé impossible. Perxò, en els aludits Estats, se començà per copiar o imitar les monedes d'or y de plata qu'eren més conegudes y estimades per les gents ab les quals s'havía de comerciar, y s'acabà per encunyar en tots ells poc a poc moneda propria, aixís d'or com de plata. Les conquestes y la política del rey Jaume originaren en sos reyalmes un gran aument del comerç ab els altres pobles, y aquest rey qui, pels compromisos contrets ab els regnes d'Aragó, de Valencia y Mallorca y ab el Principat de Catalunya, no podía encunyarhi altra moneda que la qu'a cada un d'ells havía jurat com perpetua y com immutable, degué sentir ab més força qu'altres sobirans la necessitat de permetre y autorisar l'encunyació de la moneda d'or y de plata que 'ls comerciants necessitaven, y encunyà monedes aràbigues, com ho feyen altres senyors, sobre tot del mitjorn de França, no sens haver intentat, com hem vist ho feu l'infant Pere, l'encunyació a Barcelona de moneda reyal de plata, y no sens haver introduit a Montpeller el *gros* de plata cap els derrers anys de la seva vida.

Naturalment qu'aquestes monedes corríen també en sos Estats, al menys en igual concepte qu'hi corríen les que 'ls hi havíen servit de patró, y En Capmany publicà algunes equivalencies de *millareses*, tretes, diu, d'un do-

cument del any 1277 [1]. Segons elles, 4 diners barcelonesos valíen 1 diner millarés y 12 diners millaresos feyen 8 sous barcelonesos, en lo qual deu haverhi equivocació, per que, si un millarés valía 4 barcelonesos, 12 millaresos havíen de valer 48 barcelonesos, que són 4 sous barcelonesos y no 8.

En quant al valor de les *millareses*, diu M. Babelon que mil valíen una lliura d'or y que 'l pes de cada una fou 'l de 4'55 grams. Segons M. Guilhiermoz, la *miliarense* propriament dita no era 'l doble de la *siliqua*, sinó que, essent aquèsta la 144.ª part de l'unça, la millaresa havía de valer 1'728 siliqües, però afegeix que de fet ne valía 1 y $^3/_4$ y qu'ab el temps se convertí en el doble de la siliqua y, per lo meteix, en la dotzava part del sou d'or. De totes maneres, les que feu encunyar Don Jaume foren de valor intrínsec variable, puix del resum qu'hem fet de les concessions d'encunyarne qu'otorgà, se 'n dedueix que, de la més antiga a la més derrerenca, la lley anà disminuint.

Els documents del regnat del Conqueridor esmenten com corrents en el Principat les següents monedes d'altres países. D'or : *morabatins* [2] y *morabatins alfonsins* [3], ab freqüencia uns y altres com sinònims d'*auris* [4]; *maçmudines* [5], anomenades a voltes *maçeres* [6], y *maçmudines senzilles* [7], *dobles* [8], *contrafactes* [9] y *jucefies* [10], y, per fi, *tarins* [11]. De plata : *esterlins* [12], *besants de plata* [13] y *besants serrahins* [14], *ceptins* [15] y *millaresos* [16], *sous* y *diners tornesos* o *turonesos* [17], y més sovint *sous* y *diners mel-*

(1) Campmany : *Memorias históricas de la marina, comercio y artes de la ciudad de Barcelona*; t. IV, n. XVIII, ps. 129 y següents.
(2) Arxiu Corona Aragó : pergs. 11, 204, etc. de Jaume I.
(3) Idem : pergs. 32, etc. del meteix.
(4) Idem : pergs. 31, 148, 159 y 783 del meteix.
(5) Idem : pergs. 109, etc. del meteix.
(6) Idem : perg. 106 del meteix.
(7) Idem : perg. 1292 del meteix.
(8) Idem : perg. 379 del meteix.
(9) Idem : perg. 761 del meteix.
(10) Idem : pergs. 216, 321 y 860 del meteix.
(11) Idem : perg. 372 del meteix.-*Tarini* era 'l nom donat a una moneda d'or siciliana.
(12) Arxiu Corona Aragó : perg. 1173 de Jaume I.
(13) Idem : pergs. 758 y 896 del meteix.
(14) Idem : perg. 1839 del meteix.
(15) Idem : reg. 19, f. 6.
(16) Idem : reg. 10, f. 111.
(17) Idem : perg. 1839 de Jaume I.

goresos [1]. No cal dir que també era corrent la moneda jaquesa, els reals de Valencia, els diners de plata de Montpeller y les monedes qu'encara s'encunyaven als comtats d'Empuries y Urgell, com també les batudes pels bisbes de Vic, l'encunyació de les quals Don Jaume tractà inútilment de fer plegar, com diguèrem en lo primer volum.

Les equivalencies entre unes monedes y altres, que 'ns donen els documents, són de poc profit, per la gran variabilitat del valor intrínsec de les monedes en aquells temps. Aixís, un morabatí 's fa equivalent a uns 10 sous de doblenc l'any 1243, y 'l 1254 a uns 14 sous de la meteixa moneda [2]. Direm, no obstant, qu'al marc de plata fina de Perpinyà se li dóna en 1266 el valor de 52 sous y 6 diners barcelonesos [3], valor que solament pot ésser el que tingués aquell any en el mercat, ja que no era tanta la diferencia de pes entre 'l marc de Barcelona y 'l de Perpinyà, que 'l primer valgués 72 sous y 'l segón no més que 52 y ½ d'una meteixa moneda, qu'aleshores era la barcelonesa de tern corrent.

La descripció de les monedes catalanes de Jaume I, que coneixem es com segueix :

MONEDES DE DOBLENC

163. Anv. : IACOB' REX :, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral.

Rev. : BARCINO :, entre dos cercles de punts; al camp, escut reyal, ab dos ó tres pals.

Diner de billó; pes : 1'01 y 1'07.–Varis.

Salat : t. I, l. 3, ns. 1 y t. III, l. 1, n. 1; Colson : p. 49, l. 2, n. 20; Heiss : t. II, p. 72, l. 77, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5416 y 5417.

(1) Arxiu Corona Aragó : pergs. 207 y 208, etc. de Jaume I.
(2) Idem : pergs. 917 y 1395 del meteix.
(3) Idem : perg. 916 del meteix.

164. *Var.* : Igual a l'anterior.
Obol de billó; pes : 0'415.–Varis.
Heiss : t. II, p. 12, l. 77, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5418.

No hem vist cap exemplar del diner n. 163 que tingui 'ls quatre punts repartits en els buyts de la creu del anvers com el que descriu y dibuixa En Salat [1], malgrat ésser els diners de doblenc de Jaume I una moneda comú y haver tingut ocasió d'examinarne moltíssims. Al meteix dibuix que dòna En Salat, més que punts rodons s'hi figura una mena de quadrats irregulars. Sospitem que va equivocarse y que prengué per punts algún defecte d'encuny o de fàbrica del exemplar que descriu. M. Colson el copía d'En Salat. M. Heiss suprimeix els punts en l'exemplar que descriu y dibuixa. La varietat, de que parla En Vidal-Quadras, consisteix solament en la diferencia d'un milimetre en el mòdul de la moneda, diferencia que no estimem suficient pera considerarla com una variant, per no ser llavors la talla tan perfecta que no 's trobin monedes d'un meteix encuny ab diferencies semblants y encara més pronunciades.

MONEDES DE TERN

165. Anv. : + BARCINO ⁝, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra.
Rev. : IA-CO-B'R-EX ⁝, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ocupant tota l'aria y partint la llegenda; als espays, buyts un anell, en el primer y quart, y tres punts, en el segón y tercer.

(1) T. I, l. III, signe).

Diner: pes : 0'84 a 1'19.–Varis.

Salat : t. I, l. 3; Colson : p. 49; Heiss : p. 72, l. 77, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5419.

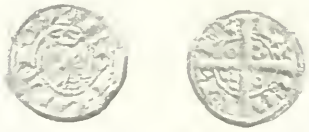

166. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol; pes : 0'44 a 0'67.–Varis.

Colson : p. 49; Heiss : p. 72, l. 78, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5420.

167. *Var.* : Iguals tipus y llegendes. L'anell, en el segón y tercer buyts; els tres punts, en el primer y quart.

Diner.–Varis.

Colson : p. 49.

168. *Var.* : Com el n. 167.

Obol.–Varis.

169. *Var.* : + : BARCINO :, al anvers; : IA-CO-B'R-EX :, al revers; lo demés igual al n. 167.

Diner.–Varis.

Salat : t. I, l. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5421.

170. *Var.* : Igual al n. 169.
Obol.-Colecció del autor.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5422.

171. Anv. : + BARQVINONA, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra; de dibuix diferent del del n. 165.
Rev. : IA-CO-B'R-EX, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ocupant tota l'aria y tallant la llegenda; als buyts, primer y quart, un anell; al segón y tercer, tres punts.
Diner.-Varis.
Heiss : t. II, p. 72, l. 78, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5423; Colson : p. 49.

172. *Var.* : Els meteixos tipus y llegendes que l'anterior; l'anell, en el segón y tercer buyts; els punts, en el primer y quart.
Diner.-Varis.
Salat : t. III, l. 1, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5424.

173. *Var.* : Igual al n. 171.
Obol.-Museu municipal, Barcelona.

174. *Var.* : Igual al n. 172.
Obol.-Varis.
Salat : t. III, l. 1, n. 4; Heiss : t. III, p. 72, l. 78, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5425.

D'aquestes monedes, que, fora dels òbols, són abundants, hi ha diversitat d'encunys, especialment per lo que 's refereix al dibuix del bust del anvers, tant en el conjunt d'aquèst com en els detalls de la corona y del trajo.

No 's pot dubtar qu'aquèstes són les monedes de tern que manà batre 'l rey Jaume I, tant per haversen practicat assaigs [1], com per haverse adoptat el tipu del revers de les meteixes en els croats que no tardà a batre Pere II, els quals, de conformitat ab el document en que 's disposà la llur encunyació, havíen d'acomodarse al tipu de les monedes de tern. Aquest tipu 's perpetuà en la moneda barcelonesa de plata y de billó, com ja s'ha dit. No s'hi troba cap element nou : la creu tallant la llegenda y ocupant tota l'aria del revers, els tres punts cantonant la creu y 'ls anells també cantonantla, se veuen així meteix en altres monedes, de Catalunya o de fora, ab anterioritat a l'encunyació de la moneda de tern. Lo únic nou es la combinació d'aquests elements, cantonant la creu simultaniament ab els anells y 'ls tres punts, en disposició sempre contraposada. Hi ha autors que dònen als punts el nom de *bessants* (*besantes*) y també 'l de *roels* (*roeles*), y als anells el nom d'*arandeles*, termes heràldics qu'hem cregut no haver d'usar, ja qu'als punts y als anells no se 'ls acostuma designar ab aquells noms en les monedes batudes ab anterioritat a l'encunyació de la moneda de tern. No essent, com ja hem dit, elements nous en la numismàtica d'aquells sigles, no veyem la necessitat de variarne la denominació.

La testa coronada del anvers no es tampoc un tipu original, però es nova la seva introducció en el numerari reyal català. Aquest tipu explica 'l nom de *coronats* qu'alguns documents dònen als diners de tern.

Sabent d'una manera indubitable quines són les monedes de tern, resulta que les descrites ab els ns. 162 y 163 han d'ésser necessariament les de doblenc, encara que no sapiguem que se n'hagi fet cap assaig. No poden ser de Jaume II, per que totes les monedes d'aquest rey porten el tipu propri de la moneda de tern, y essent de Jaume I, han d'haver sigut batudes abans de l'adopció del tipu de les de tern, y, per consegüent, ésser les de doblenc fetes encunyar pel Conqueridor.

Ab elles, l'heràldica fa la seva aparició en la moneda catalana, per qu'hi veyem l'escut reyal dels reys d'Aragó, pals *vermells* en camp d'or. El nombre de pals varía : en el diner gravat per M. Heiss no n'hi ha més que dos; en l'òbol y en un diner que posseim se veuen ben be tres pals.

(1) «Comprobé por un ensayo la ley y peso de los dineros y meajas de terno a primeros de junio de 1801... y resultó de dicho ensayo que la plata de la moneda era de ley de tres dineros.» SALAT : t. I, p. 139.

En la moneda de doblenc no's nota cap variació en el tipu, per manera qu'es impossible distingir quins exemplars corresponen a la primera y quins a la segona de les dues emissions que se 'n feren. En la de tern, prescindint d'algún detall d'indumentaria, se distingeixen, l'emissió de 1258 de la del 1270, en qu'en els uns la llegenda diu BARCINO y en els altres BARCVINONA o potser BARQVINONA. Opinem que 'ls últims són els de l'emissió de 1270, per qu'en les monedes de tern posteriors el nom del lloc d'encunyació hi es escrit de la meteixa manera.

PERE II (1276-1285)

Coronat Pere II a Çaragoça, el 16 de novembre de 1276, sos primers actes s'encaminaren a combatre la rebelió dels moros de Valencia, lo qual conseguí prenèntloshi 'l castell de Montesa. L'any 1280 va ajudar al rey de Túneç Abu-Isaak, pera ocupar son trono, y ab això extengué 'l protectorat d'Aragó sobre aquell territori, rebentne tributs com n'havía rebut son pare. En 1282, trobantse ab la seva esquadra a les costes d'Alger, fou cridat, pels sicilians aixecats contra Carles d'Anjou, pera sentarse al soli d'aquella illa, que ja corresponía de dret a sa muller Dona Constança, filla del rey Manfret. Pere II arribà a Palerm sis mesos després de les Vespres Sicilianes, el 29 d'Agost del meteix any, emparantse de l'illa y de part del regne de Nàpols. El Papa, protector de la familia d'Anjou, l'excomunicà, declarà vagant el reyalme d'Aragó y 'l va adjudicar al meteix Carles d'Anjou, germà del rey de França Felip l'Atrevit, ab l'ajuda del qual y ab la de Jaume II de Mallorca, germà de Pere, va invadir Carles el Principat de Catalunya l'any 1285. Nostre rey el defensà ab valor, y l'exèrcit francès, delmat per la peste, hagué d'entornarsen, essent gayrebé desfet pels almogàvers a Paniçars. Se disposava Don Pere a invadir Mallorca quan li esdevingué la mort, el día 11 de Novembre del meteix any 1285. Quatre fills tingué de sa muller Dona Constança: Alfons, successor seu a Aragó; Jaume, qui fou rey de Sicilia de bon principi y més tart d'Aragó; Frederic, qui ho fou de Sicilia, y Pere, espós de Dona Guillelma de Moncada. La seva filla Elisabet se maridà ab Dionís rey de Portugal, y Dona Violant ab el rey de Nàpols.

La divisió dels seus Estats, feta per Jaume I, separà de la corona aragonesa 'l regne de Mallorca y tots els Estats del nort dels Pirineus. D'això vin-

gueren els dissentiments entre 'ls reys d'Aragó y 'ls de Mallorca tot seguit de la mort de Jaume I, els quals, malgrat el conveni de 1278, perduraren fins a la reincorporació de Mallorca a la corona d'Aragó en temps del Cerimoniós. En el dit conveni, entre altres coses, s'hi llegeix: «*quod in predictis terris Rossilionis, Ceritanie et Confluentis, Vallespirii et de Cauquolibero curral moneta Barchinone et non alia*», reservantse 'l rey de Mallorca «*nobis et succesoribus nostris quod possemus cudere et cudi facere absque contradictione et impedimento vestro et vestrorum* (dels reys d'Aragó) *in regno Mayorice et insulis eidem adjacentibus monetam et monetas de novo* [1]. La moneda mallorquina restà, en conseqüencia, com propria y exclusiva dels reys de Mallorca ab independencia de la dels reys d'Aragó, L'ha estudiada a conciencia Don Alvar Campaner y Fuertes en el llibre de M. Heiss y més en particular en la seva obra *Numismàtica Balear* [2].

Les noves numismàtiques del regnat de Pere II, a més de les enunciatives de les monedes corrents que 's troben en els documents, se redueixen a les referents a les monedes qu'aquest rey feu encunyar a Catalunya y a Sicilia. D'Aragó y de Valencia no coneixem monedes que puguin atribuirse a Pere II, ni documents que 's refereixin a les meteixes y que justifiquin haverne batuda. Opinem que l'abundor ab que Don Jaume encunyà la moneda de billó en sos derrers anys, tant en els dits regnes com a Barcelona, va fer innecessaries per algún temps noves encunyacions. Ademés, pera encunyarne, els reys havíen de vèncer molts obstacles imposats pels súbdits y consignats en els documents qu'estableixen y confirmen aquelles monedes. A això 's deu que tampoc fes encunyar aquest rey a Barcelona diners ni òbols de tern, puix són de Pere III els que se li han atribuit equivocadament.

CATALUNYA

La moneda de plata que 'l rey Don Pere s'havía proposat encunyar, a Barcelona, en vida del seu pare, y que sembla, segons diu En Salat, «había llegado a la exorbitancia de hacerla acunyar» [3], es la que, a la fi, va conse-

(1) Arxiu Corona Aragó: perg. n. 123, de Pere II.
(2) Palma de Mallorca, 1879.
(3) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, p. 154.

guir introduir a Catalunya. En document dat a 27 de Juny de 1285, ab anuencia dels consellers y prohoms de la ciutat de Barcelona, ordenà l'encunyació, en aquesta ciutat, de diners d'argent de lley d'onze diners y mitj y talla de 72 el marc, dels quals quiscún devía valer dotze diners de tern dels corrents. Encomanà la guarda y custodia de la nova moneda als dos prohoms qu'elegissin els consellers de la ciutat y dictà varies prescripcions pera evitarne la falsificació, manant que tots els seus successors la ratifiquessin y confirmessin al pendre possessió del Govern. També va declarar y concedir qu'ab la creació de la nova moneda no volía perjudicar ni modificar lo promès y jurat per son pare y per ell meteix respecte la fabricació, curs y perpetuitat de la moneda de tern, la qual novament ratificava y confirmava. Aixís fou jurat pel rey y per son fill y hereu l'infant Alfons [1].

Aquèsta va ésser la moneda d'argent d'iguals tipus que la de tern «*cum signo quo signatur moneta Barchinonae perpetua de terno*» que, a semblança de lo qu'havíen practicat altres sobirans en llurs Estats [2], establí Don Pere a Catalunya y seguiren encunyant els seus successors. El rey l'anomena *diners de plata barcelonesos*; més tart, com veurem, va designarse ab altres noms, generalment ab el de croats, *crucesignatos*, o sigui, senyalats ab una creu.

«Aquesta nova moneda,—diu En Salat—estava proporcionada en tot ab la barcelonesa de tern, car s'havía de batre d'argent de lley d'onze diners y mitj y cada marc havía de donar setanta dúes peces o diners de plata (aixís ho diu 'l privilegi), dels quals quiscún valía un sou; cada marc de metall lligat de que 's fabricava la moneda de tern, o plata de lley de tres diners, donava divuyt sous de diners de tern; quadruplicats els divuyt sous fan el nombre de setanta dos, que són les peces qu'havía de donar la nova moneda barcelonesa. Ab aquest càlcul se veu, ab tota evidencia, que tanta plata tenía un diner o peça de les setanta dúes que donava 'l marc, com dotze diners menuts de tern; afegintshi qu'aquella 's fabricava ab plata del meteix fi qu'aquesta, per qu' en el riell de la moneda de tern el marc de plata era de dotze diners y en la plata barcelonesa d'onze diners y mitj, dotze grans menys qu'en la de tern, els quals equivalen al valor dels tres marcs de coure qu'entraven en el riell pera la pasta de la moneda de tern...., vaig comprobar la lley de la plata... . y resultà qu'eren fabricats ab argent de lley d'onze diners y dotze grans, de conformitat ab el privilegi.»

(1) Apèndix: Document n. XII; Salat: t. II, document n. XVI: Campmany: ap. 27, p. 50.
(2) Salat: t. II, p. 156.

El pes dels croats, segons el meteix autor, corresponía ésser d'un adarm y vintivuyt grans. M. Heiss els hi senyala com a normal el de 3'19 grams. Donat, emperò, el pes del marc de plata usat per la seca de Barcelona, 234'2743 grams, a la talla de 72 per marc hauríen de pesar cada un 3'2538 grams: d'aquèstos, 3'1183 de plata fina, y 'ls restants, 0'1355, de coure o lliga. Repetim que 'ls que 's conserven no arriven a tenir aquest pes, y menys encare 'ls encunyats en temps de Pere II y del seu fill y successor Don Alfons.

D'un còdex del segle XIV, que 's conservava en la seca de Barcelona y que no sabem ont para al present, ne resulta que 'l rey En Pere, en el meteix any 1285, va dictar unes ordinacions pera les seques de sos regnes, especificant la manera y forma com se devía fabricar la moneda y les obligacions de cada hu dels qui devíen pendre part en la fabricació d'ella. Consta aximeteix, del dit còdex, que la fabricació de croats pel rey Pere II va començarse en la seca de Barcelona, essent mestre d'ella En Berenguer de Finestres, la primera setmana d'Agost del any de l'Encarnació del Senyor 1285 (1).

El día 24 d'Octubre del meteix any manà 'l rey fer pregonar, a Barcelona y demés llocs de Catalunya ont corría la moneda barcelonesa, que tothom vingués obligat «sots pena de cos e de haver» a acceptar y admetre la nova moneda *grossa de plata* barcelonesa «que llavors feya encunyar a Barcelona», donant raó de sos lley y pes y disposant que cada diner de plata valgués dotze diners barcelonesos menuts (axò es, de tern), per qual valor devía ésser acceptada, prohibint aximeteix el curs de tota altra moneda, grossa o menuda. Prevé, finalment, a sos oficials que capturin als infractors d'aquesta orde y s'incautin de llurs bens, posantlos a la seva disposició pera jutjarlos y aplicàrloshi les penes procedents (2).

SICILIA

Trobantse 'l rey Don Pere a Messina, en provisió dictada 'l día 18 d'Abril de 1283, nomenà a Raymond Romeu, o Romano, mestre de la seca d'aquella ciutat, y li ordenà qu'encunyés nova moneda, qual lley, pes y valor deter-

(1) Apèndix: Document n. XIII. La bona amistat d'En Ernest Moliné y Brasés, qui disfrutà aquest còdex, ens permet donar la copia d'aquest interessant document, per desgracia incomplert, y d'algún altre en aquèll continguts.

(2) Arxiu Corona Aragó: reg. 57, f. 150.

mina, ajustada als tipus que van dibuixats en el document. Vol que la dita moneda s'anomeni *pirriali*, y que del valor y pes que 'ls hi corresponguin, però de la meteixa lley y ab els meteixos tipus, s'encunyin diners, mitjos diners (*medalias*) y quarts de diner (*quarterolas*). Cada diner havía d'equivaldre a un gra, vint diners a un tarí, y cinquanta sous d'ella a una unça d'or *del pes general*. La seva talla devía ésser la de dinou sous per marc (*ad grossum pondus*). Disposà, ademés, que la nova moneda tingués curs en tota l'illa, essent donada y rebuda pels oficials reyals ab exclusió de tota altra, menys la d'or o d'argent que faci encunyar en la meteixa seca y menys també la d'or qu'havía fet batre la regina Dona Constanza, la qual vol que segueixi encunyantse de la forma, lley, valor y tipus per ella disposats [1].

Les monedes qu'aquest document mana encunyar no han aparescut fins are, que sapiguem, puix les sicilianes d'or y de plata de Pere II y de la seva esposa Na Constança que 's coneixen y han sigut publicades per M. Heiss, t. II, ps. 340 y 341, l. 116, ns. 1, 2 y 3, y pel senyor Vidal en son catàlec, t. II, p. 29, ns. 5476 a 5481, l. 11, ns. 29, 30 y 31, mostren tipus diferents dels que 's poden veure en el dibuix que s'acompanya ab aquell document.

De tipus acomodats al d'aquest dibuix es la moneda siciliana de billó del rey Don Jaume II, I de Sicilia, fill de Don Pere, que publica M. Heiss en la meteixa làmina 116 ab el n. 4 del dit rey. Com ella y també de billó, opinem foren les manades encunyar pel rey En Pere.

Pera 'l degut compliment de la disposició qu'acabem d'extractar, dictà 'l rey el meteix día una orde-circular endreçada als justicies de Castell-Joan, Siracusa, Palerm, Agrigent y demés llocs de l'illa qu'estaven a la seva devoció, donantlos coneixement de lo qu'havía manat, prevenintlos qu'ho publiquessin pera qu'arrivés a noticia de tothom, y prohibint extraure de l'illa tota mena d'or, d'argent y de billó, imposant als infractors les penes que senyala [2].

També nomenà, en Febrer del any següent, notari de dita seca a Alois de Limoges [3] y guarda d'ella a P. Oller de Vilafranca del Penedès [4].

Finalment, el 9 del meteix mes y any, Don Pere confirmà 'ls privilegis y

(1) Carini : *De Rebus Reg. Siciliæ*, p. 425, CCCCLXIII, publica aquest document trayentlo del nostre Arxiu de la Corona d'Aragó : reg. 54, f. 176 v. y 177, y fa notar que Don Pere no 's proposà més que mudar el nom y 'ls tipus de les monedes que llavors corríen a Sicilia.

(2) Apèndix : Document n. XVI. Arxiu Corona Aragó : reg. 54, fs. 177 y 178.

(3) Idem : reg. 54, fs. 198 y 199.

(4) Idem : reg. 54, f. 198 v.

llibertats qu' als mestres, moneders y obrers de la seca de Messina havía concedit l'emperador Frederic en Setembre de 1224, confirmats per Conrat, y en Juliol de 1262 [1] pel rey Manfret. Aquests privilegis s'enclouen en el document [2].

Circularen a Catalunya durant el regnat de Pere II les meteixes monedes d'or qu'en temps de son pare : *bessants*, *morabatins*, *masmudines* y *tarins*. En els documents les masmudines se designen en general ab el nom de *dobles* y 's distingeixen les unes de les altres ab els calificatius de *castellanes* [3], *miríes* o *d'Almir* [4] y *rexedíes* o de *Raxed*, qu'eren les batudes a Tuniç [5]. A les senzilles, les califiquen alguns documents de *petites* (*minorum*) [6]. El major contacte ab Italia va introduir l'us dels *florins* [7] y dels *agostars*, que creyem són els *augustales* que va fer encunyar l'emperador Frederic [8].

A les de plata que ja corríen en el regnat precedent, s'hi han d'afegir els *carlins* [9], batuts a Italia per Carles d'Anjou. Una escriptura del any 1282 fa menció de diners turonesos *negres* [10], de segur així calificats per llur molta lliga y per llur color fosc.

En 8 de Juliol de 1285, va establir Don Pere la relació de valor entre la moneda barcelonesa y algunes monedes forasteres, en la següent forma:

«Dobla dalmir	xv	sōl.
Dobla rexadia e castellana . . .	xiiij	sōl. vj dr̄.
Agostars	xiiij	sōl.
Unça daur menut	lij	sōl.
Flori	xj	sōl.
Morabati	x	sōl. vj dr̄.

(1) Apèndix : Document n. XV. En la copia d'aquest document, qu' hi ha al Arxiu de la Corona d'Aragó, la data hi es equivocada. En l'any 127... el rey Manfret ja era mort. L'indicció y l'any del regnat, proben que 's tracta del any 1262.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 54, fs. 190 y 191.

(3) Idem : reg. 51, f. 37.

(4) Idem : reg. 51, f. 37 y reg. 58, fs. 101 v. y 111.

(5) Idem : reg. 51, f. 37 y reg. 58, fs. 101 y 111.

(6) Idem : reg. 46, f. 136 v.

(7) Idem : reg. 58, f. 102.

(8) Idem : reg. 58, f. 102.

(9) Idem : reg. 58, f. 102.

(10) Idem : reg. n. 319, de Pere II.

Marc d'argent fi de peça o trencat .	lx	sōl.
Tornes d'argent		xiij dr̄. e obol.
Malgores d'argent		xij dr̄. e obol [1].»

La descripció de les monedes catalanes del rey Don Pere II, de que tenim conexement, es com segueix:

175. Anv. : + ⁝ PETRUS REX ⁝, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra.

Rev. : ⁝ BA-RC-HI-NO, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ocupant tota l'aria y tallant la llegenda; cantonada als buyts primer y quart d'un anell, y al segón y tercer de tres punts.

Croat, plata; pes : 3'22 gr.–Museu Municipal Barcelona.

Publicada en el *Memorial Numismático Español*, t. III, ps. 114 y 115, l. 4, n. 7; Vidal-Quadras, Catàlec, n. 5469, l. 11, n. 26.

176. *Var.* : Igual a la moneda anterior; manquen els dos punts al comencement de la llegenda del revers.

Mitj croat, plata.-Ròmul Bosch y Alsina. Barcelona. y Josep Puig, París.

Publicada en les *Additions à la Numismatique du Roussillon*, par MM. J. Massot, L. Durand et J. Puig (Caen, 1908), p. 12 y l. II, 18.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 57, f. 150.

177. Anv. : + PETRUS DEI : GRACIA REX :, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra.

Rev. : : CIVI-TAS-BACK-NONA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada ocupant tota l'aria y tallant la llegenda: anell als buyts primer y quart, tres punts al segón y tercer.

Croat, plata; pes: 3'10 gr.-Vidal-Quadras y Colecció del autor.

Heiss: t. II, p. 73, l. 78, n. 1; Vidal-Quadras: Catàlec, n. 5470.

178. *Var.* : Igual a la moneda anterior.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss: t. II, p. 73, l. 78, n. 2; Vidal-Quadras, Catàlec, n. 5471.

179. Anv. : + P·DEI·GRA·ARAGON SICILIA REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey,

a l'esquerra, dintre d'un cercle format per vuyt arquacions.

Rev. : BARC-INON-BENU-IUTAS (?), entre dos cercles de punts; al camp, creu, com als croats anteriors; tres punts als buyts primer y quart, un anell al segón y tercer, dintre arquacions, com les del anvers, però tallades per la creu.

Croat, plata; pes : 2'80 gr.-Museu Municipal Barcelona.
Heiss : t. II, p. 73 y l. 78, n. 3.

Les monedes catalanes de Pere II són totes rares; les assenyalades ab els ns. 178 y 179, són úniques, que sapiguem. El poc temps que va durar la llur encunyació explica la llur raresa, per que, com sabem, se varen començar a encunyar la primera setmana d'Agost del any 1285 (1284 de la Nativitat) y 'l rey Pere va morir el día 11 de Novembre del meteix any. Això no obstant, se veuen en les descrites dos tipus diferents.

Hem sospitat més d'una vegada que 'l croat y 'l mitj-croat descrits ab els ns. 175 y 176, podíen ésser les monedes de plata que Don Pere, essent lloctinent a Catalunya, s'havía proposat fer batre y fins havía començat a batre abans del 21 d'Octubre de 1269, fet qu'originà les reclamacions de qu'hem parlat al ocuparnos del regnat de Don Jaume; y corrobora aquesta sospita la circumstancia de ser llurs llegendes exactament iguals a les de les monedes de tern de son pare 'l rey Jaume I de la primera emissió, llavors corrents. Però, pera qu'aixís fos, caldría admetre una altra «*exorbitancia*», com diría En Salat, y es que Don Pere hi hagués fet gravar el seu nom y s'hagués fet posar en elles el títol de *Rey*, en vida de son pare. De tota manera, les conceptuem anteriors a les descrites ab els ns. 177 y 178, per ser, així les llegendes com el dibuix d'aquèstes, molt més semblants a les dels croats d'Alfons II y de Jaume II.

L'assenyalada ab el n. 179, de ser una moneda, no pot pertànyer més qu'a Pere II, ja qu'es l'únic rey d'aquest nom qu'ho fou alhora d'Aragó y de Sicilia. A propòsit d'ella En Campaner diu : «Nadie ha podido interpretar el letrero del reverso de este *croat* existente en la colección de mi malogrado amigo D. Cayetano Carreras y Aragó : mi opinión, prescindiendo de si se acuñó en Barcelona ó en otro pueblo de Catalunya, lo que quizás explicaría lo insólito de la leyenda de su anverso, es que contiene un simple error

de artista ignorante ó torpe [1].» M. Heiss s'explica son poc pes per la mala conservació de la moneda. Efectivament, l'únic exemplar que se'n coneix, avuy en la colecció del Museu Municipal de Barcelona, està molt mal conservat, lo que contribueix a dificultar la lectura de les seves llegendes, particularment la del revers, que, com En Campaner, creyem errada per impericia del gravador dels encunys. ¿Es aquest exemplar únic un assaig, o, millor dit, un model presentat al rey pera l'encunyació dels croats o grossos de plata, qu'aquèst se proposava fer batre, abans de resoldre 'l batiment d'aquèsts y abans de contraure 'l rey el compromís de que 'ls tipus de la nova moneda de plata fossin exactament els meteixos dels de la moneda de tern, y de que llur pes guardés exacta correspondencia ab el d'aquesta derrera moneda? Es molt possible, y així s'explicaría que no se 'n hagi trobat cap més exemplar, y 'l que son tipu resulti exòtic en la serie de tots els croats catalans.

En l'atribució a Pere II dels croats descrits, no hi pot haver cap dubte, puix llur estil y fàbrica són totalment diferents dels de Pere III y molt més encare dels de Pere de Portugal, o IV. El coteig dels de Pere II ab els de son immediat successor Alfons II, y ab els de les primeres emissions de Jaume II, acaba de persuadirho.

ALFONS II (1285-1291).

Se trobava Don Alfons camí de Mallorca, acapdillant l'expedició organisada per son pare, al succeir la mort d'aquèst. Mallorca 's rendí 'l 19 de Novembre y Alfons II se 'n entornà, desembarcant a Alacant. A Valencia jurà 'ls furs d'aquell regne y 's coronà a Çaragoça 'l 9 d'Abril de 1286. El meteix any subjectà Menorca. En 1288 donà llibertat al príncep de Salern, avençant en les negociacions pera la pau ab la Santa Seu y ab el rey de França. En guerra ab Don Sanxo, va proclamar rey de Castella y Lleó al més gran dels infants de la Cerda, Don Alfons, qui era cosí seu. En 1289 anexionà les Balears al regne d'Aragó. Feu les paus ab Castella; l'any 1290 rebé homenatge del rey de Mallorca, y firmà la pau ab l'Iglesia y ab França en Abril de 1291. Morí sense fills el 18 de Juny de 1291, y l'heretà son germà Don Jaume, rey de Sicilia.

(1) *Indicador-manual de la Numismática Española*; p. 309.

No 's coneixen d'Alfons II més monedes que 'ls croats fabricats a Barcelona.

Els documents numismàtics d'aquest regnat, de que tenim noticia, són els següents :

En Janer de l'any 1286, fa sapiguer el rey a Pere de Sant Climent qu'havía ordenat l'encunyació a Barcelona de moneda de plata, com la qu'havía fet encunyar el seu pare, a qual efecte li envía instruccions per conducte d'En A. de Bastida, y li encomana que nomeni un escrivà apte y destre en l'assumpte [1].

Continuava essent mestre de la Seca de Barcelona En Berenguer de Finestres, al qui recomana 'l rey admeti com a moneders a dos subjectes, en 12 de Març del dit any [2].

En Maig del meteix, prega Don Alfons als prohoms de Mallorca, consentin, en la ciutat y illa de Mallorca, el curs de la moneda de plata encunyada a Barcelona y de la de plata qu'ell hi feya encunyar, per ser dita moneda de gran utilitat, així pera 'l rey com pera tota la terra, y afegeix que si algú de l'illa volgués ferne encunyar a Barcelona, li sería permès ferho [3].

En Agost, també del meteix any, manà 'l rey fer crides en els regnes de Valencia y de Mallorca, prohibinthi l'extracció de la plata, sots penes corporals y d'haver, a fi de que no 'n manqués pera la fàbrica de moneda que 's batía a Barcelona [4].

El 29 de Març del any següent, 1287, confirmà y jurà 'l rey la moneda perpetual de tern encunyada a Barcelona per son avi 'l rey En Jaume, y la de plata feta encunyar en la meteixa ciutat pel rey En Pere, son pare, y qu'ell també hi feya fabricar, de la qual cada diner valía dotze diners de tern; així com totes les condicions, obligacions y promeses, fetes y contretes pels dits reys, sobre 'l curs, manteniment, elaboració, perpetuitat, mòdul y valor de les expressades monedes [5].

En el còdex al qual enrera hem fet referencia al parlar dels croats fets batre pel rey Don Pere, s'hi llegeix : «El senyor Namfos fill primer [del rey Pere] conferma aquesta moneda matexa en lestament e en laltar en que era convent de Malorcha». Del text d'aquesta nota, que no porta data, se'n deduix que, ja abans de la confirmació qu'hem extractat, Don Alfons havía

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 65, f. 12.
(2) Idem : reg. 70, f. 74.
(3) Idem : reg. 66, f. 84.
(4) Idem : reg. 66, f. 160.
(5) Idem : reg. 64, f. 21. Publicat per Salat : t. II, Document n. XVII.

confirmat la moneda grossa barcelonesa de plata, probablement tan bon punt com sapigué la mort del seu pare al arribar a Mallorca.

Finalment, el 12 d'Abril de 1287, manà fer un pregó per tot el Principat de Catalunya, ordenant el curs de la moneda encunyada a son nom y fixantne l'equivalencia en dotze diners de tern [1].

Quan se renovà, en 1290, l'antic conveni entre 'l rey de Mallorca y 'l d'Aragó, se va estipular, com en aquèll, que la moneda barcelonesa seria l'única ab curs legal y obligatori al Rosselló, Cerdenya, Conflent, Vallespir y Colliure, quedant facultat el rey de Mallorca pera encunyar lliurement moneda propria en les Balears [2].

En les enunciatives de moneda no hi hà cap variació respecte dels regnats anteriors. Solament farem constar que 's repeteix la menció de mazmudines *contrafetes* en una escriptura del any 1288 [3].

No hem trobat el document, que cita En Salat, en virtut del qual Don Alfons, el 6 d'Abril de 1287, va confirmar els privilegis concedits pels seus pare y avi als alcaldes, moneders y obrers de la seca de Barcelona [4].

Les monedes catalanes que 's conserven d'aquest rey són les següents:

180. Anv. : + ALFOSVS DEI GRACIA REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra, ab el vestit adornat ab cercles petits.

Rev. : : CIVI-TAS-BACK-NONA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ocupant tota l'aria y tallant la llegenda, cantonada d'un anell

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 65, f. 125.
(2) Idem : perg. n. 371, d'Alfons II.
(3) Idem : perg. n. 202, del meteix.
(4) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*; t. I, p. 231.

als buyts primer y quart y de tres punts al segón y tercer.

Croat, plata; pes : 3'10 gr.-Varis.

Salat : t. I, l. 3, n. 5, y t. III, l. 1, ns. 9, 10 y 11; Heiss : t. II, l. 78, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5507-5510.

181. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona, y Colecció del autor.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5513.

182. *Var.* : Igual al número 180; els tres punts als buyts primer y quart, l'anell al segón y tercer.

Croat, plata.-Vidal-Quadras. Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5511.

183. *Var.* : Igual al n. 182.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras. Barcelona.

Heiss : t. II, l. 78, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5512.

En Salat y En Vidal anoten algunes variants d'encuny, consistents en petites diferencies en el mòdul d'aquestes monedes y en el major o menor número de cerclets o perles posades com ornament en el vestit del rey.

La fàbrica y estil d'aquests croats se sembla tant a la dels de Pere II, qu'Heiss sospita que 'ls encunys d'uns y d'altres són deguts a un meteix gravador, lo qual res tindría d'extrany, puix hem vist va ésser el meteix el mestre de la seca que dirigí la llur encunyació. Això, el vestit del rey y la forma de la corona que porta, no permeten confondre els croats d'Alfons II ab els dels seus successors del meteix nom.

JAUME II (1291-1327).

Havía sigut coronat rey de Sicilia a Palerm el día 2 de Febrer de 1286, y allí s'estava ab la seva mare, Dona Constança, quan li va pertocar la corona d'Aragó per haver mort sense fills son germà Alfons. Don Jaume encomanà

el govern de Sicilia a Dona Constança y a son altre germà Don Frederic, y vingué a pendre possessió dels Estats que li havíen pervingut, essent coronat a Çaragoça per rey d'Aragó. L'any 1295 finiren les negociacions ab la casa d'Anjou y ab la Santa Seu, casantse 'l rey ab Blanca d'Anjou y abandonant els seus drets sobre la Sicilia: en compensació, rebé en feu del Papa les illes de Còrcega y Sardenya. En 1296, Don Jaume lluytà a favor d'Alfons de la Cerda, el meteix qu'havía sigut proclamat abans rey de Castella per son difunt germà. En 1298 y 1299 tingué guerra ab Frederic, proclamat rey pels sicilians. En el meteix any 1298, retornà a Don Jaume de Mallorca 'ls seus Estats y aquèst reconegué tenirlos en feu del rey d'Aragó y li prestà, per ells, homenatge. L'any 1300 fundà l'estudi general de Lleyda. Va fer les paus ab el rey de Castella en 1301, retornantli 'l regne de Murcia, menys una part del meteix que restà definitivament en poder d'Aragó. En 1302 se firmà la pau entre la casa d'Anjou y Don Frederic de Sicilia, qui fou reconegut com rey de l'illa; d'ella sortí en 1303 la famosa expedició al Orient de catalans y aragonesos. L'any 1309 assetjà per mar la ciutat d'Almería, y tres anys després rebé l'homenatge del rey de Mallorca Don Sanxo y li fou retornada pel rey de França la Vall d'Aràn. Ademés, Don Jaume fundà l'orde de Montesa, dotantla ab el bens qu'en el regne de Valencia havíen sigut dels Templers, extingits no feya gayre. En 1315, va adquirir, per cambi, el senyoriu de la ciutat d'Ausona o sigui Vic y ab ell el dret de moneda que pertanyía a la mitra. Va organisar en 1322 una expedició pera la conquesta de les illes de Còrcega y Sardenya, de les quals havía rebut l'investidura pontificia. L'any següent, sortía l'expedició manada per l'infant Don Alfons, comte d'Urgell, hereu de la corona per renuncia del germà major Don Jaume, qui entrà en 1319 en l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. L'infant Don Alfons s'apoderà de la vila d'Iglesies el día 8 de Febrer de 1324 y 'l 13 de Juny de la ciutat de Càller. En 1325 els Pisans cediren llurs drets sobre l'illa al reyalme d'Aragó. Morí Don Jaume a Barcelona 'l 2 de Novembre de 1327. Se va casar quatre vegades : el seu primer matrimoni, ab Dona Isabel de Castella, fou declarat nul pel Papa; del segón, ab Dona Blanca, ne tingué cinc fills y cinc filles: del tercer y del quart, ab Dona María de Xipre y Dona Elisenda de Montcada, respectivament, no tingué successió. Un dels seus fills, Pere, va ésser comte d'Ampuries, al extingirse, per mort de Dona Marquesa, filla única del comte Magaulí, la successió directa dels comtes d'aquella antigua casa. Els nous senyors del comtat, feudataris de la corona, varen perdre la major part dels drets sobirans de que disfrutaven els precedents, entre ells el d'encunyar moneda.

Les noticies numismàtiques del regnat de Jaume II són abundants y 's refereixen als varis Estats que posseí aquest rey. Ens en ocuparem per separat pera evitar confusió.

SICILIA

No tenim, en nostres arxius, cap document que 's refereixi a les monedes que Don Jaume encunyà com rey de Sicilia. De fet, aquell regne quedà separat del d'Aragó al morir Pere II, y encare que Don Jaume no 'l renuncià al pujar en 1291 al soli d'Aragó, ho feu poc després, en 1295, al firmar el tractat d'Agnani. Es natural, doncs, que 'ls documents d'aquesta època 's trobin als arxius de Sicilia.

Les monedes sicilianes de Jaume II estàn descrites y grabades en l'obra de M. Heiss, t. II, ps. 342 y 343, l. 116, ns. 1-4. La que porta 'l número 4 es de billó y 'ls seus tipus són iguals, com ja hem fet notar, als del dibuix qu'acompanya 'l document del rey Pere II. Creyem, en conseqüencia, que Don Jaume continuà la fabricació dels *pirriali* creats pel seu pare, y qu'aquesta moneda es una *medalia* o potser una *quarterola*, de les que parla aquell document.

MURCIA

L'encunyació de monedes a Murcia, pels reys d'Aragó, ha sigut un fet fins al present desconegut pels numismàtics. Tenim, doncs, la satisfacció, no solament d'afirmarlo y justificarlo documentalment, sinó, ademés, de ferne conèixer un exemplar, únic que sapiguem, que 's conserva en el Museu episcopal de Vic.

També judiquem noves y d'interès pera la numismàtica castellana y pera la hispano-aràbiga, altres noticies que 's contenen en els documents qu'anem a resumir.

El 10 de Novembre de 1296 Don Jaume ordenà al mestre, guardes, assajador, escrivà y capítol dels obrers y moneders del regne de Murcia, l'encunyació, a Alacant, pera que tingués curs per tot el dit regne, de moneda d'argent d'onze diners y mitj de fi, de lley d'onze diners y de talla setanta dos diners el marc de Barcelona, y d'altra moneda de billó, o *menuda*, de tres diners de lley y de talla vint y un sous per marc de Barcelona. Esta-

blí els remeys de pes y de lley y dictà regles minucioses respecte de la fabricació. Ordenà, per fi, a son procurador y a tots els oficials reyals, en dit regne, l'execució y compliment de lo prescrit y l'observancia dels privilegis y franqueses concedits al mestre, guardes, moneders y demés oficials de la fabricació de la moneda [1].

En una escriptura de venda datada en 18 de Març de 1298, s'hi senyala 'l preu ab aquestes paraules : «*treens e deu solidos de reyals de Murcia*»; lo qual justifica que's realisà l'encunyació ordenada y que 'l nom que's donava a aquesta moneda era 'l de *reals*, com a la del regne de Valencia [2].

Pocs díes abans de manar Don Jaume al mestre de la seca de Murcia la fabricació de les monedes predites, havía escrit als prohoms de les universitats de Xàtiva, Concentayna, Alcoy y Xaxona, fentlos saber l'encunyació d'ella y demanantlos no posessin dificultat al seu curs, puig ab ella 's proposava pagar les tropes que tenía situades a les fronteres del regne de Murcia, y per altra banda teníen el meteix valor que 'ls reals de Valencia [3]. En termes semblants se dirigí 'l rey a les Universitats de Valencia y de Mallorca, fèntleshi present que no entenía perjudicar en lo més mínim llurs privilegis, sinó tan solament procurar el profit y utilitat dels regnícoles de Murcia [4].

També 's vegé obligat a posar remey al abús que cometíen els proprietaris de cases d'Alacant, exigint als moneders y obrers, qu'hi havíen anat pera la fabricació de moneda, lloguers exagerats y desacostumats en aquella població, ordenant al justicia d'ella, Berenguer de Pere, que, junt ab dos prohoms, fixés un lloguer raonable [5].

Veus aquí la descripció del diner existent al Museu de Vic :

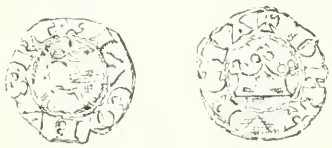

Anv. : IACOBVS REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra.

(1) Apèndix : Document n. XVI. Arxiu Corona Aragó : reg. 105, f. 206.
(2) Arxiu Corona Aragó : perg. n. 1019, de Jaume II.
(3) Idem : Reg. 105, f. 210; 5 de Novembre de 1296.
(4) Idem : Reg. 105, f. 182 v.; 7 de Novembre de 1296.
(5) Idem : Reg. 105, f. 208; 5 de Novembre de 1296.

Rev. : + DNMVRCIA, entre dos cercles de punts; al camp, corona de tres puntes terminades ab punts o perles.

Billó.–Museu Episcopal Vic.

Inèdita.

Aquesta moneda està bon xic gastada, però s'hi veuen el tipu y les llegendes. La del anvers y la del revers són independents una de l'altra, com en la major part de les monedes catalanes : la derrera diu, sens dubte, *DomiNus MVRCIA* : les dues paraules en nominatiu, com en els croats del meteix rey les paraules *Civitas Barchinona*.

Del tipu de les monedes d'argent de Murcia, que de segur també s'en encunyaren, res podem dir, per no haverse 'n trobat cap fins are. Es probable que, com el de les de billó, fos diferent del usat per Jaume II en les monedes dels seus altres regnes y Estats.

En 27 de Febrer de 1300, el rey confirmà les immunitats y 'ls privilegis concedits als moneders de la ciutat y regne de Murcia pels reys de Castella sos predecessors [1].

Poc temps degué durar la fabricació de la moneda de Murcia introduida per Jaume II, puix el 24 de Març del any 1301, el Concell d'aqueixa ciutat, per consideració als danys qu'ocasionava la moneda de Castella qu'hi corría, demanà al rey que li concedís el curs exclusiu de la moneda de Valencia, oferintli 'l pagament d'un monedatge, y li envià missatgers pera entendres respecte del particular [2]. Hi consentí 'l rey, qui, en 24 d'Abril, ordenà que la moneda de Valencia fos l'única, ab curs legal, a la ciutat y regne de Murcia, fent extensius al meteix tots els privilegis y disposicions dictats respecte d'ella. Al efecte, manà que s'arxivés en la ciutat de Murcia un testimoni, autorisat y segellat, dels documents en que dites disposicions se troben contingudes. Declarà, finalment, otorgarho aixís, ab la condició de percebre, cada set anys, el monedatge, en igual forma que 'l pagava 'l regne de Valencia, y confessà haver rebut del de Murcia la facultat de percebrehi, de present, un monedatge [3].

També 's va encunyar, en aquest temps, a Murcia, moneda aràbiga d'or. En efecte, Don Jaume, tenint en compte qu'havía minvat la concurrencia, al dit regne, dels sarrains veins dels meteix, per no trobarhi 'ls octaus de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 198, f. 243.
(2) Idem : Cartes reyals de Jaume II, n. 804.
(3) Idem : reg. 198, f. 284.

dobla que 's batíen en temps d'Abrahim Abuçat Abenihut rey Rexedí de Murcia, que necessitaven y tenían la costum d'usar en llurs transaccions; pera afavorir el comerç y pera que no disminuissin els rèdits d'aquell regne, ordenà al que n'era Batlle general, Ferrer Cortil, que fes encunyar octaus de dobla per aquell o aquells qu'havíen acostumat encunyarlos o per altres persones idonies, y cobrés, per la llur encunyació, els drets de consuetut. Aixís consta en document datat a Valencia 'l día 29 de Janer del any 1301 [1].

No sabem si, en temps posteriors, els reys d'Aragó tornaren a encunyar moneda en el regne de Murcia, però no ho creyem probable, per haver quedat unida al de Valencia la part d'aquell regne qu'al fer Don Jaume les paus ab el rey de Castella quedà incorporada als Estats del rey d'Aragó. Quan, en 4 de Juliol de 1323, l'infant Don Manuel va demanar a Don Jaume permís pera encunyar moneda en les terres que posseía en el regne de Murcia, aquèst li va respondre que 'ls privilegis concedits a Valencia no ho consentíen, però que, quan anés allí, veuría si 'ls aludits privilegis eren o no aplicables al cas [2].

Del día 20 de Maig del any 1297 (Encarnació) es una orde del rey als moneders de Murcia pera que vagin a posarse a la disposició del rey de Castella Don Alfons (de la Cerda) pera fabricar la moneda qu'aquèst se proposava fer encunyar [3]; y de la meteixa data es una altra orde del rey als oficials de sos Estats, pera que no posessin en ells obstacle al trànsit de B. de Planell, P. G. Català, Berenguer Mazon y altres que volíen portar metàlic al dit rey de Castella ab destí a l'encunyació referida [4].

Que l'encunyació de moneda per part de Don Alfons de la Cerda tirà avant, ho prova la carta que li dirigí 'l rey Don Jaume desde Terol, el día 7 de Novembre del meteix any, en la qual, ab referencia a la resposta que d'ell havía rebuda a una altra carta anterior en la que li demanava fes retornar als mestres de moneda qui eren a Seron y que li havía proporcionat, per que 'ls havía menester, li diu, qu'atés lo que li manifesta, consent ab que 's quedin a son servey fins que 'ls torni a demanar, però que fassi tornar tot seguit el mestre Johan de la Brumest, puix no pot prescindir del seu concurs [5].

(1) Apèndix : Document n. XVII. Arxiu Corona Aragó : reg. 199, f. 33 v.
(2) Arxiu Corona Aragó : Reg. 248, f. 3.
(3) Idem : reg. 108, f. 35
(4) Idem : reg. 108, f. 35.
(5) Idem : Reg. 252, f. 178.

Cridem l'atenció dels qui al estudi de la numismàtica castellana 's dediquen, sobre aquestes encunyacions de Don Alfons de la Cerda, de les quals no sabem se 'n tingués noticia. Es possible qu'alguna de les monedes atribuídes fins are a Alfons XI correspongui a Alfons de la Cerda.

ARAGÓ

Llegim en Lastanosa que 'l rey Jaume II, en les Corts que tingué als aragonesos a Alagón l'any 1307, confirmà la moneda jaquesa, y per l'escassetat d'ella determinà, ab consentiment de les Corts, que se 'n fabriqués per la quantitat de «quatro cuentos y medio» : *Nobis humiliter supplicarunt quod faceremus augeri, et cudi dictam monetam Jaccensem sub eadem lege pondere et figura usque ad quatuor compotos, et dimidium, sic quod esset dimidius compotus obolorum. Et nos dictos quatuor compotos, et dimidium, faceremus cudi a festo Sancti Michaelis proximi ad tres annos continue numerandos.* Y afegeix Lastanosa que, ab dit motiu, la cort oferí al rey la prestació del morabatí de set en set anys [1]. S'obligà, ademés, el rey a obtindre del Papa la loació y confirmació del jurament qu'al efecte prestà.

L'encunyació 's realisà a la vila de Sarinyena, com ho justifiquen molts documents de derrers del dit any y comencement del següent, dels quals resulta : que 's va habilitar en dita vila un lloc pera la fabricació; que d'ella foren nomenats mestre y dipositari En Joan Pexonat; guardes, Fr. Simón de Borja, del Orde de Sant Joan de Jerusalem, y Pere Vigorós, ciutadà de Çaragoça; escrivà, En Pere Scarit, y mestre de balança, En G. Vicens [2].

En Ponç de Jaca reclamà 'l cárrec de tallador dels encunys, com a successor d'En *Calbet*, al qual y a llurs descendents l'havía otorgat perpetualment el rey Don Sanxo, ab privilegi que confirmà més tart Jaume I, en la persona d'En Joan. El rey, atenent que 'l dit Ponç no sabía l'ofici, l'autorisà pera presenciar la talla y apèndrel «en la fabricació de la nova moneda jaquesa que llavors havía d'encunyarse a Sarinyena», fins qu'hagués adquirit els coneixements necessaris pera desempenyar el càrrec personalment [3].

El meteix any 1307 va disposar que 'ls moneders y obrers de la moneda que s'havía de fabricar a Sarinyena, se reunissin en capítol al objecte d'elegirne dos d'ells, l'un moneder y l'altre obrer, pera exercir el càrrec d'al-

(1) *Tratado de la moneda jaquesa*, p. 10.
(2) Idem : reg. 296, f. 118 v. y reg. 231, fs. 27, 29, 37 y 38.
(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 204, f. 117 v. y reg. 231, f. 28.

caldes, ab jurisdicció pera resoldre y sentenciar en les qüestions que 's promoguessin, els quals havíen de fer jurament devant del Justicia de la vila. Se reservà 'l rey el coneixement dels crims qu'importessin pena de mort o de mutilació, y 'l de les apelacions [1].

En 17 de Juny de 1308, començada ja l'encunyació, el rey va remetre als guardes, tresorer y escrivà de la predita moneda una detallada y curiosa pauta pera la fabricació, encarregàntloshi que s'hi ajustessin, en tot lo que fos útil y estimessin convenient y factible [2].

Haventse ofert al Sant Pare dificultats pera ratificar la confirmació de la moneda jaquesa feta per Don Jaume, conseqüent aquèst ab la seva promesa de travallar pera lograrla, comissionà al bisbe de Taraçona y a En Vidal de Vilanova, en 17 de Maig de 1311, pera anar a Roma a fi d'obtenirla, com l'havía obtinguda 'l seu avi, Jaume I, del Papa Urbà [3]. Aquest extrem es interessant, com a comprobació de que ni 'l rey Pere III ni 'l rey Alfons III, d'Aragó, havíen encunyat moneda jaquesa.

VALENCIA

No coneixem cap document de Jaume II referent a la moneda de Valencia, ni hem vist monedes valencianes d'aquest rey. M. Heiss y En Campaner tampoc ne conegueren cap. En Salat, no obstant, en un opuscle que preparava sobre les monedes valencianes y qu'havía de formar part del vol. III del seu tractat, descriu y dibuixa 'l següent real de plata :

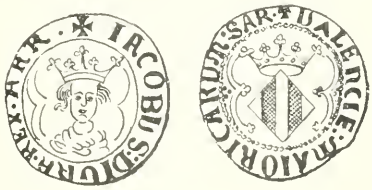

Anv. : + IACOBUS : DIGRA . REX . ARA, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, de cara, posat entre dos semicercles dobles ab florons.

(1) Arxiu Corona Aragón : reg. 231, fs. 37 v. y 38.
(2) Idem : reg. 231, f. 31.
(3) Idem : reg. 239, f. 73.

Rev. : + VALENCIE : MAIORICARUM : SAR., entre dos cercles de punts; al camp, escut tetragonal, ab dos pals, coronat, entre dos semicercles dobles ab florons.

Afegeix en Salat: «Peso: 1 adarme, 21 gramos. En mi poder. Es rara.» (1)

No 's pot dubtar de la bona fe d'En Salat ni del seu coneixement de les monedes dels nostres reys: però sí es possible que 'l distingit numismàtic s'equivoqués llegint en la moneda un nom per altre, com ho es també que la llegenda hagués sigut retocada. La nostra sospita prové de la forma oberta de la corona, de la disposició del cabell y del conjunt del dibuix de la moneda feta gravar per En Salat, que són molt semblants als dels reals de plata de Valencia encunyats en el sigle xv. No 'ns atrevim, emperò, a rebutjar l'autenticitat d'aquesta moneda, qu'En Salat califica de rara y que, obrant en son poder, pogué examinarla y comprobarla ab tot deteniment.

Es extrany, si la moneda ha existit, que la creació dels reals de Valencia no hagi deixat rastre en els documents, sobre tot tenint en compte que la llur encunyació era oposada a les promeses y juraments fets pels sobirans a la ciutat y regne de Valencia sobre l'inalterabilitat y perpetuitat dels reals valencians de billó; però cal recordar qu'al disposar Jaume II l'encunyació de moneda especial pera 'l regne de Murcia, a més de *moneda menuda* o de billó, manà batre *diners d'argent* o *grossos* de lley, pes y valor quasi iguals a la lley, pes y valor dels croats o *diners d'argent* qu'aleshores s'encunyaven a Barcelona.

Ja veurem, al parlar dels regnats successius, que no es aquèsta l'única moneda de Valencia desconeguda dels numismàtics que dóna a conèixer En Salat en l'opuscle citat.

SARDENYA

Estant l'infant Don Alfons en el siti de la vila d'Iglesies, va resoldre encunyar moneda. Així ho fa saber a Guerau de Rocaberti, capità de l'host situada a Càller, ordenantli li envii 'ls moneders y obrers qu'hi hagi en

(1) Salat: t. III, l. 7, n. 5. *Opúsculo de las Medallas del Reyno de Valencia*; Ms.

l'host, ab los aparells necessaris a dit objecte, en 9 de Desembre de 1323 [1]. Presa la vila, en 8 de Febrer de 1324, li otorgà, com lloctinent del rey son pare, varis privilegis, entre 'ls quals el de l'encunyació de moneda de plata y de billó pera tota l'illa. Diu 'l privilegi, datat a Iglesies meteix el 12 de Febrer : «..... *cum hoc publico instrumento concedimus de speciali gratia vobis probis hominibus et personis ac universitati dicte ville, quod in villa predicta ville ecclesie et nusquam alibi in insula Sardinie fiat et cudatur continue moneta tam argenti quam minuta, quamdiu de nostri fuerit beneplacito et voluntatis*» [2]. Es probable que l'encunyació de moneda no comencés fins l'any següent, 1325, quan anaren a l'illa Nicolau Ros, nomenat mestre de la moneda que s'hi encunyés, y varis operaris, moneders y oficials, al objecte de procedir a la fabricació. Aixís se dedueix de l'orde donada per Don Alfons al capità d'Iglesies, notificantli l'arrivada dels predits y manantli guardàrloshi 'ls privilegis y immunitats que 'ls hi corresponíen, y proporcionàrloshi lloc pera bastirhi llurs habitacions [3].

Aquests documents avencen d'algún temps les noticies que 's teníen sobre 'l principi de les encunyacions sardo-aragoneses [4], y donen llum respecte a l'encunyació de les monedes batudes a nom del rey Jaume II, que publicà Heiss, t. II, p. 418, l. 141, ns. 1 y 2, de les quals una es de billó y l'altra de plata.

CATALUNYA

Jaume II, en les primeres Corts que va celebrar als catalans, l'any 1291, confirmà y otorgà perpetuament la moneda de tern, ab aquestes paraules : «*confirmem y otorguem per tots temps la moneda barcelonesa de tern perpetual ab son privilegi*» [5].

En 12 de Desembre de 1294, el meteix rey reconeix haber rebut autorisació dels concellers y prohoms de Barcelona pera encunyar, en dita ciutat, moneda d'argent d'onze diners y mitj de lley, de talla setanta dúes peces

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 396, fs. 69 v. y 57 v.

(2) Idem : reg. 390, f. 142.

(3) Idem : reg. 390, f. 144 v.

(4) El document més antic a que fa referencia En Francesc Carreras y Candi en son article *Numismàtica Sarda del segle XIV* («Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», n. 2, ps. 86-96) es del regnat d'Alfons III y del any 1331.

(5) Salat : I, p. 142, ab referencia al llibre X, tit. 2, const. I, vol. I, de les *Constitucions de Catalunya*.

per marc de taula de cambi d'aquella ciutat y ab les senyals o tipus de la moneda de tern : ab aquest motiu declara que no vol s'entengui rebi perjudici la moneda de tern, la qual confirma novament [1]. No expressa 'l document la quantitat a que pujava l'autorisació, contra lo que s'acostuma fer constar en els de son genre.

Cap altra noticia tenim d'aquesta primera encunyació de croats per Jaume II, a menys que s'hi refereixin les ordes expedides en Maig de 1296 a Jaume de la *bromsta?* y a Jaume de Finestres, pera que, ab totes les eynes qu'obrin en llur poder, vagin a Barcelona pera encunyarhi moneda [2]. Aquests moneders eren a Serón, ont travallaven per compte de Don Alfons de la Cerda.

L'any 1308, ab motiu de la guerra contra 'l rey de Granada, Jaume II havía fet pregonar que 'l valor de les dobles d'or fos el de 20 sous barcelonesos y que 'ls tornesos de plata valguessin 15 diners de la dita moneda; però en Juny del meteix any, per mor de les queixes que 's varen promoure, se vegé en el cas de declarar qu'aquella disposició no portava perjudici a la moneda barcelonesa ni als privilegis de la ciutat de Barcelona [3]. Lo meteix va succeir en Abril del any següent, ab el pregó, fet per orde del rey, establint que cada sou jaquès valgués 18 diners de tern barcelonesos [4].

D'una segona, o potser tercera, encunyació de moneda feta per Don Jaume a Barcelona en els anys 1309 y 1311, ens donen noticia els documents.

D'ella 'n fou nomenat mestre y escrivà En Pere Scarit, el meteix qu'hem vist intervengué en el batiment de moneda jaquesa que s'havía fet a Sarinyena. En el nomenament d'En Scarit se fa constar que les monedes de tern que s'havíen d'encunyar fossin, com les abans batudes, de la talla de 18 sous per marc els diners y 20 sous per marc els òbols, y que 'ls grossos d'argent fossin de la meteixa lley que 'ls encunyats anteriorment y de la talla de setanta dos per marc [5]. Encarrega 'l rey al referit mestre que no admeti, per moneders ni per obrers, a persones de vil condició o de mala fama, ni als acusats de falsificadors de moneda, ni a cap extrany mentres hi hagi fills del país aptes y en nombre suficient [6]; mana que 's congregui en la casa de la moneda 'l capítol d'obrers y moneders, pera elegir els al-

(1) Salat : t. II, ap. XX.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 108, f. 25.
(3) Idem : reg. 206, f. 59 v.
(4) Idem : reg. 206, f. 106.
(5) Idem : reg. 232, f. 124 v.
(6) Idem : reg. 232, f. 125.

caldes qu' exerceixin sobre ells la jurisdicció privilegiada [1]; demana als concellers de Barcelona el nomenament de dos prohomens de la ciutat per guardes [2], y nomena a G. Vicens encarregat de fer la lliga del metall (*alleyador*) de que la moneda s'havía d'encunyar [3].

Poc després, per l'Abril de 1311, era mestre de la moneda que 's batía a Barcelona, no sabem si de l'emissió a que 's refereixen els documents anteriors o d'altra posterior, Joan Pexonat, el meteix qui ho fou de l'encunyació feta a Sarinyena [4].

En 1.er d'Octubre del any 1316, Jaume II, qui 'l día abans havía reconegut tenir autorisació dels consellers y prohoms de Barcelona pera batre diners d'argent en quantitat de sis mil marcs, de la meteixa lley y pes o talla que 'ls corrents [5], encomenà la llur fabricació a G. Culli, G. Vicens y Br. de Vilardell, ab la condició d'encunyarlos a Barcelona, y eximintlos de donar comptes y d'entregarli res del lucre [6]. Pera aquesta encunyació, escrigué 'l rey al bisbe qu'enviés a buscar un tal *Mino*, qui era a Mallorca, pera encomanarli 'l càrrec d'assajador [7].

A aquesta derrera encunyació 'n seguí quasi immediatament una altra, per molta més quantitat, puix pensem qu'a ella 's refereix el document que publicà En Salat en els apèndix, n. XXIII. De ser aixís, hauría alcançat la quantitat de cent mil marcs. Els documents qu'a ella 's refereixen són nombrosos y estàn compresos entre les següents dates : 25 d'Agost del 1318 y 14 de Febrer del 1319 (de l'Encarnació). En ells, el rey fa sapiguer al bisbe la seva resolució d'encunyar: es nomenat mestre de la moneda En Grau Huchbaldi ab facultat de colocar y treure 'ls oficials que be li sembli, exceptats els posats pel rey; se dóna 'l càrrec de conseller y conservador a En G. Culli, el d'escrivà a En Nicolau Ros, y 'l de talladors als pare y fill Bernat Castell, argenters, pel cas de qu'ho consenti Guillemeta, filla del tallador difunt J. Vidal; se prohibeix l'extracció del billó y de la plata, sots penes severes, y també la fosa de dits metalls mentres duri 'l batiment, y 's concedeix salvaguarda a tot aquell que 'n porti a la casa de moneda: s'ordena als obrers y moneders procedeixin a l'elecció d'alcaldes; se demana al

(1) Arxiu Corona Aragó : reg 232, f. 125.
(2) Idem : reg. 232, f. 124.
(3) Idem : reg. 232, f. 124.
(4) Idem : reg. 232, f. 280 y següents.
(5) Idem : reg. 215, f. 158 v. SALAT, t. II, ap. XXII.
(6) Idem : reg. 215, f. 157 v.
(7) Idem : reg. 215, f. 157 v.

castellà d'Amposta o al Comenador del Hospital cedeixi pera l'encunyació la casa qu'havía sigut dels Templers y en la que ja abans se batía la moneda, y, per fi, se prega al bisbe que no nomeni representant seu a En Berenguer de Vilardell. Sobre l'admissió y atribucions del representant del bisbe 's varen dictar varies disposicions contraposades, però, a la fi, ho fou En Vilardell, ab qui 'l rey degué fer les paus, puix al preguntar al mestre Huchbaldi si podía obtenirse algún major guany en l'encunyació dels *grossos* d'argent, li demana que faculti al citat Vilardell per afinar la plata del bisbe [1].

El document publicat per En Salat, a que 'ns hem referit, datat l'11 de Desembre del any 1320 de l'Encarnació (1319), es una carta dirigida per Jaume II als consellers y prohoms de Barcelona, en la que 'ls manifesta que, estant a punt d'acabarse l'encunyació dels cent mil marcs de plata que li havíen consentit batre, se li ha ofert el dubte de si 'ls dits cent mil marcs havíen d'entendres de plata fina o be de plata lligada, lo que sotsmet a llur resolució, manant als mestres y demés oficials del batiment acomodarse respecte del particular a lo que resolguessin els consellers y prohoms. Com que 's tracta d'una quantitat important, y en la carta 's diu que l'encunyació estava a punt d'acabarse, «*et dicta cuditio quasi omnino iam facta sit*», tenint present qu'havíen passat solament poc més de dos anys des de que 's varen iniciar els preparatius de la encunyació, la qual consta qu'encare durava en Desembre de 1319 de l'Encarnació, opinem que la carta dirigida als consellers de Barcelona fa referencia a aquesta encunyació y no a altra, de la qual, per altra banda, no hem trobat cap noticia que la pugui justificar.

En el nomenament de mestre fet a favor de Grau Huchbaldi, se fa constar que les monedes qu'havíen d'encunyarse eren *grossos d'argent* y *moneda de tern*, de la lley, pes y tipus de les fins llavors encunyades.

De dúes emissions més de monedes barceloneses disposades pel rey Jaume II trobem noticies als documents. En abdúes se varen batre monedes de tern y monedes de plata, y 's dictaren, pera facilitarles, disposicions semblants a les qu'hem resumit al parlar de la precedent. La primera d'elles tingué lloc l'any 1320 y fou mestre de la meteixa En A. de Sarriá [2]. De la segona 'n fou mestre G. Vicens [3], nomenat pel rey en 12 de Novembre de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 232, f. 280 y següents.
(2) Idem : reg. 233, fs. 167 v., 168, 169, 170 y 174.
(3) Idem : rey. 233, fs. 201, 202 y 203.

l'any 1322, el qual tingué 'l càrrec en vitalici des del 18 de Febrer del any 1324. No sabem a quina quantitat pujà la moneda que baté en A. de Sarrià; la feta per En Guillem Vicens, segons els comptes donats per son fill Pere Vicens, dels quals parlarem més endevant, fou de més de 50.000 marcs y no's verificà continuament, «sinó per diversos temps y en diverses vegades» fins a la mort del rey en 2 de Novembre de 1327. Les monedes encunyades foren croats de plata, y diners y malles de tern, del meteix valor intrínsec que 'ls batuts fins aleshores.

En Octubre de 1321 foren trobats pels assajadors de Mallorca alguns croats defectuosos, per lo que Don Jaume va sostenir ab el rey de Mallorca Don Sanxo una activa correspondencia, reclamant el coneixement del assumpte [1].

Pera 'l bon regiment de la casa de moneda de Barcelona, va dictar Jaume II una llarga ordinació, de la qual n'es part el document relatiu als alcaldes que publicà En Salat [2]. Per ser d'interès el copiem als apèndix [3]. Es del 23 de Janer de 1325.

Pugeses. En aquest regnat fan llur aparició en la numismàtica catalana, com moneda efectiva y corrent, les *pugeses*. En Salat, a qui segueix Heiss, diu que les pugeses eren les monedes més menudes que varen encunyar els comtes del Poitou, les quals s'anomenaven *pictes* y varen començarse a batre en els sigles XI y XII. Llur valor era 'l de mitj òbol, o sigui la quarta part del diner, haventhi també mitjes pugeses, que valíen, per consegüent, la vuytava part del diner. El primer document, referent a aquestes monedes, de que tingueren noticia En Salat y Heiss, es del any 1328 y del rey Alfons III [4]. Per part nostra, hem trobat al Arxiu de la Corona d'Aragó documents que proben que la ciutat de Lleyda encunyava ja pugeses vers la meytat del any 1299.

En efecte, del día 10 de Juny del dit any es la concessió feta pel rey Jaume a la vila de Camarasa, de qu'hi tinguin curs les pugeses de coure que circulen en la ciutat de Lleyda y en altres llocs pròxims a aquella vila, però ab la condició d'assegurarles, com ho estàn a Lleyda y als llocs aludits [5].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 339, f. 390.

(2) *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña* : Suplement als apèndix, n. III.

(3) Apèndix : Doc. n. XIX.

(4) Salat : t. I, ps. 115 a 117, Heiss : t. II, ps. 155 y 156.

(5) Apèndix : Doc. n. XX.

Una concessió igual y concebuda en iguals termes, va fer el rey en 17 d'Agost del meteix any 1299, a la vila de Cubells [1].

Inútilment, fins are, hem buscat la concessió feta a la ciutat de Lleyda pera encunyar pugeses de coure, això es, monedes d'ínfim valor; per manera que 'ns es impossible precisar la data en que va començar a Catalunya l'encunyació de pugeses.

Del contingut dels citats documents se dedueix que les *pugeses*, més que com moneda propriament dita, eren considerades com moneda representativa, com signes de valor, y d'aquí l'obligació d'assegurarles, això es, de cambiarles en moneda efectiva propriament dita, que s'imposa a les entitats a les quals se concedeix l'encunyació llur o en la demarcació de les quals s'autorisa el curs de pugeses. El valor intrínsec d'aquestes monedes devía ésser encare inferior a llur valor legal, y es molt fàcil consistissin al principi en senzilles y primes plaques de coure o de llautó encunyades d'una sola de les cares, per l'estil de les *bracteades* de Dona Teresa d'Entença qu'hem descrit al tractar de les monedes del comtat d'Urgell, les quals són poc posteriors a la data dels documents qu'estem comentant.

Igual consideració de moneda representativa varen tenir les monedes denominades *senyals*, a les derreríes del sigle XV, y la meteixa obligació de cambiarles en moneda efectiva fou imposada a les localitats autorisades pera bàtreles.

L'establiment d'aquesta mena de monedes es un indici de la pobresa del país en que corren, més que de la manca en ell de numerari.

La moneda reyal circulant a Lleyda y comarques veínes de dita ciutat, era aleshores la jaquesa.

L'encunyació de pugeses a Lleyda va ésser de llarga durada y es molt difícil la classificació cronològica dels exemplars que se 'n conserven, per mancarhi les indicacions que podríen facilitarla, essent quasi totes elles iguals de tipus y de llegendes. Més endevant descriurem plegats els exemplars de pugeses dels quals hem lograt el coneixement.

Millareses. Una orde donada al batlle y prohoms de Barcelona y als demés oficials reyals de protegir y amparar a Pere Arnal, *magistrum monete Milarense*, y de respectar les concessions y privilegis a ell otorgats per Jaume I y Pere II, sembla justificar qu'a Barcelona perdurà l'encunyació de millareses des del temps de Jaume I fins al principi del regnat de Jaume II, al menys, per tal que l'orde porta la data de Janer de 1292 [2].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. n. 197, f. 169.
(2) Idem : reg. 91, f. 39.

La falsificació de la moneda era cosa corrent en aquesta època, essent molt nombrosos els processos que per aquest motiu s'instruiren, la major part dels quals terminaven ab l'absolució dels acusats, lograda per aquèsts unes vegades entregant quantitats al rey pera obtenirla, y altres mercès a l'influencia de persones principals [1]. Això no es d'extranyar, per que 'ls que llavors se dedicaven a tant lucrativa industria, ho feyen quasi sempre en unió o ab l'ajuda de persones poderoses y de gran significació social, que posaven a la llur disposició els castells roquers de llur proprietat, o altres llocs apropriats pera la fabricació clandestina; entre ells poden citarse 'ls comtes d'Ampuries [2], els de Pallars [3], els senyors de Pinós [4], els de Vilademany [5], y fins parents próxims de la familia reyal, com Don Alfons, fill del infant Don Ferràn [6].

Pera que 's comprengui la desaprensió general sobre aquest particular, bastarà dir qu'En Bernat de Sarrià gosà proposar à Don Jaume que, pera pagar els seus deutes, encunyés moneda francesa de l'anomenada negra, ab lo que guanyaría tant qu'en un sol any podría pagarlos tots, oferíntseli ademés pera fabricarla *en tal lloch que hom non sabra res e ques fara fort cubertament e celada*, afegint, pera millor convèncel, *quel rey de Castella Don Alfonso... fa batre d'aquesta moneda negra del rey de França, axi que creats senyor que guanya en aquella moneda be pres de la meytat...* y que 'l *rey de Maillorques vostre avoncle e el comte de Foix e altres homens de vostra terra fan batre de la dita moneda, e creets que si fa lo maior guany del mon* [7].

Les monedes extrangeres més sovint anomenades en els documents d'aquest regnat, són :

D'or : els morabatins, els morabatins alfonsins, els morabatins castellans, les mazmudines, els florins y les dobles.

De plata : les torneses, les messales [8] y les malgoreses.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 203, fs. 15, 61, 85 y 199; reg. 204, f. 127; reg. 205, f. 127, y reg. 208, fs. 44 y 109.

(2) Idem : reg. 197, f. 94 v.

(3) Idem : reg. 206, f. 91 y reg. 208, f. 56.

(4) Idem : reg. 209, f. 200

(5) Idem : reg. 220, f. 59.

(6) Idem : reg. 218, f. 87.

(7) Idem : Cartes Reyals de Jaume II, n. 358.

(8) *Mesalha*, segons Ducange, vol dir lo meteix qu'òbol, «meytat d'un diner». Es, per consegüent, la *malla* catalana.

De billó : els tornesos menuts y 'ls tornesos negres dobles.

En els comptes, l'unça d'or era estimada en 60 sous de Barcelona [1]; el florí, en 15 sous y 4 diners [2]; el tornès de plata, en 15 diners [3], y la messala, en 8 diners [4]. L'equivalencia de la dobla d'or no es constant, se li dona 'l valor de 19 sous [5], 19 sous y 6 diners [6] y 20 sous [7].

Coneixem de Jaume II les següents monedes catalanes :

CROATS

184. Anv. : + IACOBVS DEI GRACIA REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra, el vestit d'aquèst partit pel devant ab indicació de les mànegues y ornat ab petits cercles.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA, entre dos cercles de punts; al camp, creu equilateral patada, ocupant tota l'aria y tallant la llegenda, cantonada als buyts primer y quart d'un anell, y en el segón y tercer de tres punts.

Croat, plata; pes : 3'19 gr.–Varis.

Salat : t. III, l. 1, n. 16; Heiss : t. II, p. 76, l. 78, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5519.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 294, f. 103.
(2) Idem : reg. 344, f. 17 v., y perg. n. 1110 de Jaume II.
(3) Idem : reg. 206, f. 59 v.; reg. 344, f. 17 v. y perg. n. 1110 de Jaume II.
(4) Idem : perg. n. 1110 de Jaume II.
(5) Idem : perg. n. 1110 de Jaume II.
(6) Idem : reg. 344, f. 17 v.
(7) Idem : reg. 206, f. 59 v.

185. *Var.* : Igual a l'anterior; la creu del revers cantonada als buyts primer y quart de tres punts, y al segón y tercer d'un anell.

Croat, plata.-Colecció del autor.
Inèdit.

186. Anv. : + IACOBUS DEI GRACIA REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust com al n. 184, però de formes més amples.

Rev. : CIUI-TASB-ARCK-NONA. Lo demés igual al número 185.

Croat, plata.-Colecció del autor.
Inèdit.

187. *Var.* : Igual a l'anterior. La creu del revers cantonada, com al n. 184.

Croat, plata.-Vidal-Quadras.
Salat : t. III, l. 1, n. 12; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5520 y 5521.

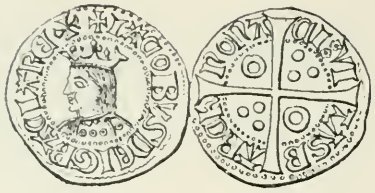

188. Anv. : Com al n. 184. La corona del rey es de dibuix diferent y son vestit no es partit pel devant; els petits cercles que l'adornen estàn en linia horitzontal, tres al mitj y un a cada mànega.

Rev. : CI ⁘ VI-TASB-ARCK-NONA. Lo demés com al n. 184.

Croat. plata; pes : 3'19 gr.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, p. 76, l. 78, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5522.

189. Anv. : Com el n. 188. Al vestit del rey no hi són indicades les mànegues; cinc petits cercles l'adornen en linia horitzontal.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA : lo demés com el n. 184.

Croat. plata.-Vidal-Quadras.

Salat : t. III, l. 1, ns. 15 y 17; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5523.

190. Com el n. 189 : la creu del revers cantonada com el n. 185.

Croat, plata.-Museo Municipal de Barcelona.

191. *Var.* : L'anvers igual al n. 189. La creu del revers cantonada com el n. 190 : dos petits cercles tallen al revers les sílabes CI ⁝ VI.

Croat. plata.-Vidal-Quadras.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5524.

192. *Var.* : Com el n. 191 ; la creu del revers cantonada com el n. 189.

Croat. plata.-Varis.

193. Anv. : Com el n. 188. El vestit del rey sense partir, però ab indicació de mànegues, ornat ab tres estrelles de cinc o més raigs, una al pit y una a cada mànega.

Rev. : Com el del n. 184. Dos estrelletes entre les sílabes CI y VI.

Croat, plata: pes : 3'24 gr.-Colecció del autor.

Salat : t. III, l. 1, ns. 13 y 14.

194. *Var.* : Com el n. 193. Al pit en lloc de flor una creueta.

Croat. plata; pes : 3'30 gr.

Salat : t. I, l. 3, n. 6.

MONEDES DE TERN

195. Anv. : + IACOBVS REX, entre dos cercles de punts; al camp, una testa coronada, a l'esquerra.

Rev. : BA-QI-NO-NA, entre dos cercles de punts; al camp, creu com als croats, cantonada als buyts primer y quart d'un anell, y al segón y tercer de tres punts.

Diner de tern.-Varis.

Heiss : t. II, p. 76, l. 78, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5527 y 5528.

196. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol de tern.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, p. 76, l. 78, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5529.

197. *Var.* : Igual al n. 195. La llegenda del anvers es : IACOBVS : REX.

Diner de tern.-Colecció del autor.
Inèdit.

198. *Var.* : Igual a l'anterior. La creu del revers cantonada als buyts primer y quart ab tres punts, y al segón y tercer ab un anell.

Diner de tern -Colecció del autor.
Inèdit.

199. *Var.* : Igual al n. 195. Les llegendes del anvers y del revers tenen les lletres A y V, de forma gòtica arrodonida.

Diner de tern.-Vidal-Quadras.
Heiss : t. II, p. 76, l. 78, n. 3: Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5526.

200. *Var.* : Com l'anterior. La llegenda del anvers es + : IACOBVS : REX :.

Diner de tern.-Colecció del autor.
Inèdit.

201. *Var.* : Com el n. 200.

Obol de tern.-Colecció del autor.

202. *Var.* : Com el n. 201. La creu del revers cantonada als buyts primer y quart ab tres punts, y al segón y tercer ab un anell.

Diner de tern.-Colecció del autor.
Inèdit.

D'aquestes monedes hi hà també lleugeres variants d'encuny, però iguals totes a les descrites en tipus y llegendes. El croat n. 194 no 'l descriu ni dibuixa més qu' En Salat y no l'hem vist enlloc. La llegenda del diner de tern n. 195 diu al revers, segons Heiss, B'R-CI-NO-NA; tampoc l'hem vist en cap colecció y sospitem que la llegenda deu ésser la meteixa que la de la peça que descrivim ab el n. 199, que deuría estar un xic borrosa al exemplar de Heiss.

En l'impossibilitat de determinar a quina de les moltes emissions de croats y de monedes de tern fetes per Don Jaume pertanyen cada un dels exemplars descrits, havem adoptat en la descripció l'orde ab que 'ns sembla que foren encunyats. Aixís, el bust del rey en els croats ns. 184 y 185 du 'l vestit d'un dibuix quasi igual al del dels croats de Pere II y Alfons II, observació feta també per Heiss, y, per consegüent, considerem són els més antics dels encunyats a nom de Jaume II; al contrari, els descrits ab els ns. 193 y 194 són de dibuix y fàbrica quasi iguals als dels croats d'Alfons III, y porten, com els d'aquèst, el vestit del rey ab mànegues y ornat ab estrelles o flors, lo que 'ns fa creure que pertanyen a les últimes emissions de les fetes per Don Jaume. Dels altres, els senyalats ab els ns. 186

y 187. per llur fàbrica y pel dibuix del bust reyal, se semblen molt més als primers qu'als derrers y per això 'ls posem en segon lloc, donant el tercer als descrits ab els ns. 188 al 192, que són els que més abunden y tal volta els procedents de les encunyacions fetes des del 1316 al 1319. Els dos petits cercles o les dúes floretes que 's veuen en alguns exemplars trencant la llegenda entre les sílabes CI y VI, sols poden ésser signes d'emissió.

Respecte a les monedes de tern. havem posat en segón terme les que porten les lletres A y U de forma gòtica.

ALFONS III (1327-1335)

Fou coronat solemnement a Çaragoça 'l día de Pasqua del any 1328. Viudo de Dona Teresa d'Entença, en Febrer de 1329 va contraure segones nupcies ab Dona Leonor, germana del rey de Castella Alfons XI. Per assumptes de l'illa de Sardenya 's moguè guerra en 1331 ab la república de Gènova, qu'era aliada de la de Venecia, guerra qu'encare durava a la mort del rey. Influit per la seva segona esposa, creà a favor del fill major d'aquèsta, Don Ferràn, el marquesat de Tortosa, agregantli moltes terres del regne de Valencia, de lo qual protestà 'l consell d'aquesta ciutat, quedant sense efecte, en aquesta part, la donació. Morí 'l rey a Barcelona 'l 24 de Janer del any 1335. Dels fills que tingué de la seva primera esposa Dona Teresa, quatre moriren en l'infancia; del restants, Don Pere 'l succeí en la corona, y Don Jaume heretà 'ls senyorius d'Entença y d'Antilló, y de la seva mare 'l comtat d'Urgell y 'l vescomtat d'Ager; sa filla Dona Constança casà ab el rey de Mallorca Jaume III. De Dona Leonor va tenir dos fills, Don Ferràn y D. Joan, dels quals el primer fou marquès de Tortosa.

Alfons III no encunyà moneda més qu'en l'illa de Sardenya y en la ciutat de Barcelona, però fou pròdic en la concessió de permisos pera encunyar *pugeses*. Els documents numismàtics, qu'hem lograt trobar, són pocs en nombre, y d'ells treyem les noticies següents.

SARDENYA

En 3 d'Abril del any 1330, donà 'l rey a Berenguer de Vilaregut y a Bernat Gomir, delegats reyals pera la reformació de l'illa de Sardenya, entre altres instruccions, les referents a moneda, que diuen aixís:

«Aço es ço quel senyor Rey ha ordonat en Viladesgleyes o en Largentarie et deuen ho fer metre en obra en B. de Vilaregut et en B. Gomir.

«Primerament que com los alfonsins dargent quis baten a Viladesgleyses sien dun pes ab barceloneses dargent et aixi de una lley o de mellor, vol lo dit senyor Rey quels alfonsins dargent correguen en la illa a .xviij. diners dalfonsins menuts per cascu, com a semblant for hi correguen los barceloneses dargent.

«Item ordona el senyor Rey que en la Monederia de Viladesgleyes se facen es baten mealles dargent alfonsins que vallen .ix. diners alfonsins menuts, les quals sien daquella lley matexa que son los dits alfonsins dargent, e sien de pes de mig alfonsi dargent, en les quals mealles haya semblants senyal et letres, salvant que les letres hi sien fetes en breutat de guisa quey capien.

«Item com sia rahonable cosa que pus lo senyor Rey crex los alfonsins dargent de for de .j. diner mes cascu que no solien correr, los guelchs als quals en la secha sol hom pagar alfonsins dargent a .xvj. diners dalfonsins menuts, e a .ij. diners mes per libra, hagen aquells reebre semblantment a .j. diner mes, ço es a .xvij. diners cascu et a .ij. diners per libra. Perço lo rey ordona e mana quels dits guelchs reeben de la secha alfonsins dargent a .xvij. diners alfonsins menuts per cascu e a .ij. diners mes per libra, e les mealles dargent alfonsines a [raho] de .viij. diners e mealla e .ij. diners mes per libra.

«Item ordona que daqui avant en la illa de Sardenya no correguen guillats ne carlins ne altra moneda ques bata fora la terra del senyor Rey, ne nengu no sia tingut de pendrala sino a pes de March, axi com argent trencat. En aço empero no enten lo senyor Rey moneda daur, ans li plau quey correga cascuna a son for et a son valor [1].»

A aquestes instruccions fa referencia una carta, sense data, dirigida al

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 510, f. 160.

rey per G. Oliver, mestre de la seca de la vila d'Iglesies, fentli a saber : que s'havíen fet a l'illa les crides ordenades y que complint les ordes rebudes havía fet «mealles d'alfonsins d'argent», de les quals n'hi remet sis per mostra. Afegeix que les farà «de cizalles», això es, dels residuus de l'encunyació dels diners d'argent, y li consulta lo qu'ha de fer respecte al major estipendi que pera fabricarles demanen els obrers y moneders [1].

El día primer de Juliol del meteix any 1330, formulà Don Alfons unes ordinacions pera 'l bon regisme de la seca de la vila d'Iglesies, calcades en les qu'estaven en vigor en la seca de Barcelona [2].

D'aquests documents se 'n dedueix : Primer, qu' en l'any 1330 se fabricava moneda reyal a l'illa de Sardenya y que les monedes que s'hi encunyaven eren nomenades genèricament *alfonsins,* denominació que després de mort el rey Alfons III y per durant molt de temps conservà la moneda que 's fabricava en l'illa; segón, que 'ls alfonsins que s'hi encunyaven eren de dúes classes : *alfonsins d'argent* o de plata y *alfonsins menuts* o de billó, puix cada un d'aquèlls ne valía divuyt d'aquèsts; tercer, que l'alfonsí d'argent era de la meteixa lley, pes y valor que 'l croat o real de plata de Barcelona, y per consegüent, valguent aquèst dotze diners barcelonesos de tern, y divuyt alfonsins menuts o de billó, l'alfonsí menut o la moneda de billó que s'encunyava a Sardenya resulta valer una tercera part menys que la moneda barcelonesa de tern, o sigui ésser de duple o doblenca; quart, que tant d'alfonsins de plata com d'alfonsins menuts se n'encunyaven meytats o malles, portant les de plata els meteixos tipos y llegendes que 'ls grossos o 'ls diners, y lo meteix devía succeir ab les de billó, si be d'aquèstes no consta com consta respecte d'aquèlles; y quint, que 'l curs dels alfonsins era obligatori a l'illa, estanthi prohibit el de tota altra moneda, exceptuada la d'or, que no fos encunyada en els dominis del rey d'Aragó.

D'aquest rey són coneguts l'alfonsí menut y l'alfonsí d'argent, que publica Heiss, t. II, p. 419 y l. 141, ns. 1 y 2 respectivament, y també, en nostre concepte, la malla o mitj alfonsí d'argent, que publica 'l meteix autor, t. II, p. 42 y l. 141, sense número, encare que l'atribueix, no sabem perquè, a Alfons V d'Aragó, IV de Catalunya. No pertanyen a Alfons III les monedes sardes que li atribueix En Vidal-Quadras, senyalades en son Catàlec ab els ns. 5590[a] y 5590[b].

(1) Arxiu Corona Aragó : Cartes reyals d'Alfons III, n. 3.417.

(2) Idem : reg. 1030, f. 42. Ha publicat aquest document D. Francesc Carreras y Candi en un interessant article titolat *Numismática sarda del sigle XIV: Seca de Valdeiglesies,* en el «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», n. 2, ps. 86 a 96.

CATALUNYA

Els permisos que concedí Don Alfons pera encunyar *pugeses* són quasi tots del any 1328.

Del 1.er de Juny es l'otorgat en vitalici a Pere de Corneylles, pera fabricarne de coure, y gravanthi 'l seu signe o armes, a la ciutat de Balaguer : ab l'obligació d'assegurar ab garantía suficient, en mans del batlle de la dita ciutat, la recullida y cambi en bona moneda corrent de les meteixes, si per qualsevol motiu disminuissin algun día de valor o fossin generalment rebutjades. En el document s'hi fa constar qu'havía gaudit, mentres visqué, d'un privilegi semblant, el ciutadà de Balaguer Arnau de Cervera [1].

Del 3 del meteix mes es el donat a Vidal, jurispèrit de la vila de Almenar, ab condicions anàlegues y també en vitalici, pera fabricarne en dita vila, en la qual altres abans qu'ell havíen fruit d'igual privilegi [2].

Del 17, també de Juny, es l'extesa a favor de Ramón Portell y en vitalici, pera encunyarne fins a la suma de cent sous jaquesos cada any a la vila de Pons : ab curs ademés en tot el comtat d'Urgell y vescomtat d'Ager. No consta en el document l'obligació d'assegurarles [3].

Y del 22 de Novembre del dit any es l'otorgat a Ramón Cortit pera batrerne, durant el reyal beneplàcit, a la vila y vall d'Ager, ab l'obligació d'assegurarles. També 's fa constar en el document qu'altres particulars havíen gaudit en el comtat d'Urgell d'idèntics privilegis [4].

Finalment, del 11 de Setembre del any 1331 es el concedit a Pere Ferrer, d'Agramunt, pera fabricarne en aquesta vila [5].

De l'encunyació de pugeses a Balaguer, Almenar y Pons, no sabem que se'n tingués noticia. De les que s'encunyaren a Ager y a Agramunt, ne parla En Salat y també M. Heiss, qui d'ell ho copía.

Les pugeses d'aquestes poblacions devíen diferenciarse les unes de les altres, y totes elles de les que 's fabricaven a Lleyda, per portar gravat cada

(1) Apèndix. Document n. XXI. Arxiu Corona Aragó : reg. 475, f. 84.

(2) Arxiu Corona Aragó ; reg. 475, f. 87.

(3) Idem : reg. 475, f. 108 v.

(4) Idem : reg. 477, f 35. Ha publicat aquest document En Salat t. II. ap. XXIV y Heiss, t. II, document n. 27.

(5) Salat, t. I. p. 116.

una 'l signe o armes dels respectius concessionaris. No sabem que cap exemplar d'elles hagi arrivat fins als nostres díes. Les úniques conegudes són les de Lleyda.

Dels documents que s'hi refereixen se 'n desprén que les concessions otorgades per Alfons III no representaven cap novetat en la fabricació d'aquesta mena de monedes, puix en quasi tots se fa constar que s'havíen otorgat ab anterioritat privilegis semblants. De cap d'aquests privilegis anteriors se 'n troba noticia al Arxiu de la Corona d'Aragó, y aquesta circumstancia, unida a la de que tots els resenyats d'Alfons III fan relació a poblacions situades en el comtat d'Urgell o a territoris subjectes a la denominació dels comtes d'Urgell, ens fa creure que, en sa qualitat de comte d'Urgell y acomodantse a lo practicat pels comtes sos predecessors, dictà Alfons III les concessions predites. Tinguis present que les otorgades per Jaume II a Camarassa y a Cubells, de qu'hem parlat, no autorisen l'encunyació de pugeses en aquestes poblacions, sinó que 's limiten a permetre en elles el curs de les pugeses que s'encunyaven a Lleyda.

En tots els permisos extractats s'hi prescriu que les pugeses que s'encunyin siguin de coure, y alguns d'ells les anomenen *pictes* (*pictarum sive pugeses*), ab lo qual se confirma lo que digué En Salat sobre l'origen o procedencia d'aquestes monedes, al parlar de l'introducció llur en nostre país.

Els documents que segueixen fan referencia a la moneda barcelonesa :

En 7 de Janer de 1327, confirmà Alfons III a Guillem Vicens en el càrrec de mestre de la moneda barcelonesa de tern que li havía conferit Jaume II en Febrer del any 1324 [1], y en Maig de 1330 li ordenà que no rebés res en concepte de cambi dels que prenguessin els grossos blancs o diners de plata barcelonesos, lo qual manà aixís meteix als cambiadors y mercaders de Barcelona, puix volía que fossin donats y rebuts pel llur just valor, això es, per dotze diners de tern [2].

Qu'en aquest any 1330 se fabricava moneda a Barcelona, consta d'un document en el que 'l rey demana al mestre, custodis, etc. de la moneda *que nunc cuditur Barchinone*, admetin en la seca a Berenguer d'Alou [3], y d'un altre, de Juny del meteix any, pel qual se concedía salvaguarda y protecció reyal a tots els qui portessin plata o billó a la *Moneda* de Barcelona, ab el

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 505, f. 145.
(2) Idem : reg. 481, f. 182. Publicat per En Salat, II, doc. XXV.
(3) Idem : reg. 483, f. 226.

fi de que *monete que nunc in civitate Barchinone cuditur argento, billono et aliis necessariis abundet* [1].

Del 5 d'Octubre del any 1331 es la confirmació de la resolució dictada en la qüestió qu'havíen sostingut temps enrera per una part Guillermona, viuda de Guillem de Rovira y filla de Jaume Vidal, al qui 'l rey Jaume I havía concedit pera ell y 'ls seus successors el tall de la moneda barcelonesa ab el dret de cobrar tres diners per cada marc de plata que se 'n fabriqués, y, per l'altra part, el mestre de la moneda, Berenguer de Finestres, el qual alegava qu'aquella concessió sols podía referirse a la moneda de tern, puix que, al otorgarla el rey, no se 'n fabricava encare de plata. Aquesta resolució donava a Guillermona 'l dret de cobrar tres diners per cada marc de moneda menuda que s'encunyés, y dos per cada marc de moneda grossa o de plata, y li imposava l'obligació de proveir abundantment als moneders de *piles* y *trossells* [2].

Dels comptes passats per Pere Vicens, als quals, al ocuparnos del regnat de Jaume II, ja hem fet referencia, ne resulta qu'envers el mes de Juliol del any 1332, el Consell de la ciutat de Barcelona donà son consentiment al rey, pera qu'aquèst fes encunyar moneda de plata y de billó, això es, de tern, fins a la quantitat de 50.000 marcs de plata, en la seca de la dita ciutat. Començada l'encunyació, morí en 3 de Novembre del meteix any el mestre de la seca Guillem Vicens, y 'l rey, pera que la fabricació no s'hagués d'interrompre y pera acabar d'encunyar els 50.000 marcs, va nomenar mestre al fill del difunt, Pere Vicens. En resulta també que l'encunyació no 's va acabar fins el día 31 de Maig del 1336, es a dir, quan feya ja més d'un any qu'havía mort el rey Alfons, y perxò 'ls comptes donats per Pere Vicens ho foren governant ja Pere III. Donem aquests comptes íntegres en l'Apèndix [3].

Finalment, proposantse 'l rey de Castella Don Alfons batre moneda a Cuenca, el nostre rey, en Maig del any 1333, facultà als moneders dels seus regnes pera que poguessin anar a Castella pera encunyarla [4].

La descripció de les monedes barceloneses d'Alfons III, que coneixem, es com se veurà a les planes següents.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 481, f. 203.
(2) Idem : reg. 484, f. 35 v.
(3) Apèndix : Document n. XXII.
(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 487. f. 286.

CROATS

203. Anv. : + ALFONSVS DEI GRACIA REX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust coronat del rey a l'esquerra, ab el trajo ab mànegues, adornat aquèst de tres flors o estrelles de sis o més raigs, una al pit y les altres dúes una a cada mànega.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA. Creu com en els croats anteriors, cantonada en el primer y quart d'un anell y en el segón y tercer de tres punts.

Croat, plata; pes: 3'21 gr.-Varis.

Salat, t. III, l. 1, n. 29; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5586.

204. *Var.* : Igual a l'anterior. La creu del revers cantonada en el primer y quart de tres punts, y en el segón y tercer d'un anell.

Croat, plata; pes : 3'20 gr.-Varis.

Heiss, t. II, p. 77, l. 78, n. 1; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5585.

205. : Igual al n. 203. La forma de lletres *a* y *u* es gòtica arrodonida tant en l'anvers com en el revers.

Croat, plata; pes : 3'22 gr. - Colecció del autor.
Inèdita.

MONEDES DE TERN

206. Anv. : + ALFONSVS REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust coronat del rey, a l'esquerra.

Rev. : B'A-CI-NO-NA, entre dos cercles de punts; al camp, creu com en les monedes de tern, cantonada en el primer y quart de tres punts y en el segón y tercer d'un anell.

Diner de tern.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Salat, t. III, l. 1, n. 28; Heiss, t. II, p. 77, l. 78, n. 2; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5587.

207. *Var.* : Igual a l'anterior.

Obol de tern. - Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss, t. II, p. 77, l. 78, n. 3; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5589.

208. *Var.* : Igual al n. 195; la creu del revers cantonada en el

primer y quart d'un anell, en el segón y tercer de tres punts.

Diner de tern. - Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras, Catàlec n. 5588.

Ab llegendes y tipus iguals als dels croats, n. 203 y 204, hi hà algunes variants d'encuny.

Heiss observa que 'ls croats d'Alfons III, per llur estil y fàbrica, semblen fets de la meteixa mà qu'alguns dels de Jaume II : efectivament foren encunyats essent mestre de la seca de Barcelona Guillem Vicens, el meteix qu'ho era quan se feren les derreres emissions d'aquest últim rey, y després Pere Vicens, fill del Guillem, qui travallava ja d'abans en la seca ab son pare. També es digne de notarse que ni d'un ni d'altre rey s'hagin trobat fins are mitjos croats; creyem, no obstant, que se n'encunyaren.

PERE III (1325-1387)

Fou coronat a Çaragoça l'any 1336. Tingué desavinences ab la seva marastra y ab els seus germans Ferràn y Joan, en les que va intervenir el Parlament reunit a Castelló de Burriana y a Gandesa en 1337. L'any 1339, prestà homenatge al Sant Pare, a Avinyó, pels Estats de Còrcega y Sardenya, y envià 'l meteix any una esquadra a Gibraltar en auxili del rey de Castella Alfons XI. En 1340 s'iniciaren les lluytes ab Jaume III de Mallorca, al qual formà procès y despullà dels seus Estats en 1343, anexionantlos l'any següent a la corona d'Aragó. En 1348, desavingut ab els aragonesos y valencians per que pretenía fos jurada hereva del soli la seva filla Constança, conseguí imposarse primerament a l'Unió aragonesa y després a la valenciana. En 1349, Jaume III de Mallorca, qui havía venut al rey de França 'l senyoriu de Montpeller, invadí aquella illa, essent vençut y mort a la batalla de Lluc-major y quedant son fill Jaume presoner del rey d'Aragó. En 1351, en les Corts celebrades a Perpinyà, ordenà datar els documents pels anys de la Nativitat. Creà 'l ducat de Gerona a favor del seu fill Joan y li donà per preceptor a Bernat de Cabrera. Pera acabar ab les continues rebelions dels sards, atiades pels genovesos, declarà la guerra en 1351 a la república de

Gènova, qu'era aliada de Venecia y del emperador d'Orient. Els genovesos foren vençuts, en 1352, en el Bòsfor de Tracia y, en 1354, a Alguer, essent capdill del estol aragonès Bernat de Cabrera. El meteix any, el rey se trelladà a Sardenya per afogar la rebelió del jutge d'Arbòrea. En 1355, s'apoderà d'Alguer, feu les paus ab Arbòrea y reuní corts a Càller. En 1356, començà la guerra ab Castella, que no s'acabà fins tretze anys després. En 1372, retornà al net de Bernat de Cabrera, al qui havía fet tallar el cap en 1364, els bens que foren dels seus passats; y s'iniciaren les negociacions pera la pau ab Castella, que fou firmada en 1374. Cedí al seu fill Don Martí els drets que tenía a la corona de Sicilia. Acceptà en 1381 el senyoriu d'Atenes y Neopatria. Morí, finalment, a Barcelona, el 5 de Janer, de 1387, després de 52 anys de regnat. Va ser casat quatre vegades : de la primera muller, María de Navarra, va tenir, entre altres fills, a Dona Constança, qui 's casà ab el rey de Sicilia Don Frederic, y a Dona Joana, qui 's casà ab el comte d'Empuries. De Dona Alionor de Portugal no tingué successió. De Dona Alionor de Sicilia tingué a Don Joan y a Don Martí, sos successors en el regne d'Aragó, y a Dona Alionor, qui fou muller del rey de Castella Joan I. De son derrer matrimoni, ab Dona Sibilia de Forcià, varen nàixer Don Alfons, comte de Morella, y Dona Isabel, qui 's va casar ab el comte d'Urgell Don Jaume.

Pere III va encunyar monedes a Sardenya, a Mallorca, y en els seus antics Estats : Aragó, Valencia y Catalunya. Caracterisa 'l seu regnat l'introducció, en els derrers, de la moneda d'or, qu'al principi s'encunyà solament en la nova seca reyal establerta a Perpinyà y més tart en tots els dits regnes. Constitueix així meteix una nota numismàtica característica, la freqüencia ab que Pere III va fer batre, oculta o be obertament, monedes d'altres países, molt en particular franceses y castellanes.

Són abundants els documents numismàtics de Pere III que 's conserven, alguns d'ells publicats y altres inèdits, dels quals donarem noticia, haventsen escapat de segur encare no pocs a la nostra diligencia. Els agruparem, seguint la pauta adoptada, segons els Estats a que fan referencia, y formarem agrupacions separades ab els relatius als florins, per haver tingut aquesta moneda d'or curs legal en tots els Estats peninsulars d'aquest monarca, y ab els que fan referencia a l'encunyació de monedes de países forasters.

SARDENYA

En 1336, Pere III va confirmar en el càrrec de mestre de la seca de la vila d'Iglesies a Guillem Oliver, y 'l primer de Desembre del meteix any va nomenar assajador d'ella a Pere de Canyelles, en substitució del difunt Miquel de Coll [1].

En 22 d'Abril del any següent, 1337, manà correguessin en tota l'illa pel meteix valor, divuyt alfonsins menuts, els diners d'argent o croats encunyats a Barcelona y 'ls alfonsins de plata encunyats a Sardenya, prohibint establir entre ells cap diferencia [2].

En Janer de 1338 va disposar que, sens perjudici de continuarse en la seca d'Iglesies el batiment de les monedes d'argent y de billó qu'ab el nom d'alfonsins havía manat fabricarhi 'l seu pare, per ésser dita vila propera del lloc ont hi havía les mines d'argent de l'illa, s'encunyessin en el castell de Càller «*quod caput precipium notabili dicti regni esse conspicitur*», monedes d'or, les quals volía s'anomenessin també alfonsins, fossin del meteix pes y lley que 'ls alfonsins de plata, y catorze d'aquèsts valguessin un alfonsí d'or. Fixà, en conseqüencia, llur talla en 72 per marc y llur lley en 22 quirats y vuyt grans d'or fi, essent d'un quirat y setze grans la lliga, de la qual dos terços havíen d'ésser de plata y l'altre terç de coure. Disposà que 'l tipu d'aquestes monedes fos : «*ymago magestatis Regie sedentis in Cathedra et tenentis in manu dextra ceptrum, et in eius circuitu sint littere nomen et titulum regium taliter continentes, Petrus Aragonis et Sardinie Rex.*» [3]. Complement d'aquesta disposició varen esserne d'altres, en les quals se designen els oficials qui havíen d'entendre en la fabricació de la nova moneda d'or, de la qual va ésser nomenat mestre Arnau de Lauro y tallador dels encunys Jaume Gracián [4], y ademés les ordes donades a les autoritats de l'illa pera que cooperessin a la realisació de lo manat y fessin saber al públic per nuncis l'establiment, valor y curs obligatori dels alfonsins

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1015, f. 165, y Reg. 1006, f. 125.

(2) Idem : reg. 1008, f. 109 v.

(3) Apèndix : Document n. XXIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 1009, f. 235. Aquest document, que pel seu interès donem en els Apèndix, se conserva també en l'Arxiu d'Estat de Càller, V. B., 6. f. 152. Número 121 del Index d'aquell Arxiu del Dott. Michele Pinna.

(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 1009, fs. 236, 237, 242, 242 v., 243, 243 v., 244, 244 v. y 245.

d'or, aytal com s'havía fet en temps del seu pare al introduirse els alfonsins de plata y 'ls menuts [1].

Se mogué molt abiat oposició a la fàbrica de la nova moneda d'or, y 'l rey, oídes les raons que contra ella s'allegaren, declarà que no teníen fonament y manà seguir endevant l'encunyació, qu'havía sigut sospesa, donant coneixement de la seva resolució al bisbe de Càller, al arquebisbe de Torres, a Pere vescomte de Bas qu'era jutge d'Arbòrea, a Mariàn d'Arbòrea comte de Gociano, a Joan d'Arbòrea comte de Montagut, als consellers y prohoms de Càller, Sàsser, Iglesies, etc. y ordenà que 's repetissin les crides que havía manat fer [2]. Tot això succeí 'l mes de Juliol del any 1339. Posterior a aquesta data no hem trobat en els documents cap referencia a la moneda d'or de Càller, de la qual, si se'n encunyà, com creyem, no tenim noticia de que se 'n hagi trobat fins al present cap exemplar.

Del meteix any 1339 són altres tres documents otorgats per Pere III, dos d'ells confirmatoris dels privilegis concedits als moneders de la seca de la vila d'Iglesies per Alfons III en 1331 y 'l tercer contenint una ampliació dels dits privilegis [3].

En 1343, a petició de Guillem Oliver, qui desitjava tornar a Catalunya, el rey va nomenar mestre de la moneda dels regnes de Sardenya y Còrcega a Berenguer d'Olorda; y en 27 de Maig de 1346, per defunció d'aquèst, nomenà pel dit càrrec a un seu fill del meteix nom [4]. Aquest derrer l'exercía encare en 1353, [5] però en 27 de Maig de 1353 era mestre de la seca Ramón d'Olorda, potser fill o germà del anterior, puix a ell va dirigida l'orde del rey manant cambiar els tipus de les monedes que s'encunyaven a Sardenya y posarhi, d'un cantó, la llegenda *Petrus Dei gratia Rex*, y de l'altre, una creu ab corones, en la forma marcada en un dibuix que s'adjunta, y al voltant la llegenda *Aragonis et Sardinie*. Va motivar aquest cambi, segons diu 'l meteix Don Pere, el fet de que, durant les turbacions passades, la vila d'Iglesies va ésser lliurada per traició al enemic y per ell destruída, quedant en poder dels sublevats les piles y trossells ab que s'encunyaven els alfonsins de plata, ab els quals podríen procedir a encunyarne. Pera qu'en lo successiu se distingissin els llegítims, va disposar el rey el cambi

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1009, fs. 243 v. y següents.
(2) Idem : reg. 1009, fs. 327, 337 v., 338 y 339.
(3) Idem : reg. 1009, fs. 331 v., 332 y 333.
(4) Idem : reg. 1015, f. 165.
(5) Idem : reg. 1020, fs. 192 y 196.

de tipu [1]. El dibuix enclós en el document respón exactament al del alfonsí de plata dibuixat per Heiss en la làm. 141 n. 3 de Pere III, el qual es, per consegüent, un dels batuts en la vila d' Iglesies per Ramón d'Olorda després del 27 de Maig de 1355.

Pocs díes després, el 13 d'Agost, Pere III va tornar a confirmar y ratificar els privilegis de que gaudíen els moneders de la seca d'Iglesies, com ho havía fet en 1339 [2].

Per fi, el 1.er de Juny del meteix any, ordenà que 's paguessin per En Ramón d'Olorda, mestre de la seca d'Iglesies, o per el camerlenc Francesc Grau, 105 sous d'alfonsins menuts, en lloc dels 102 sous d'igual moneda que 's pagaven abans de la rebelió, per cada marc sard de plata que 's portés a la seca de l'illa [3].

M. Heiss, en l'obra citada, t. II, p. 419 y làm. 141, ns. 1-4, publica les següents monedes sardes de Pere III: dos diners d'argent, variants, d'igual tipu que 'ls de Jaume II y Alfons III (ns. 1 y 2); un mitj diner de plata, també del meteix tipu (n. 4), y un diner de plata del tipu ordenat en 1355 (n. 3).

MALLORCA

La moneda de les illes Balears ha sigut estudiada minuciosament en totes les seves series, com portem dit, per En Álvar Campaner y Fuertes, y a la *Numismática Balear*, publicada per dit senyor, remetem al que la vulgui conèixer.

Donarem, emperò, noticia de tres documents, que no cita En Campaner, dels quals un es d'interès.

Es el primer la confirmació per Pere III, en 22 de Juny del any 1343, dels privilegis concedits als moneders de Mallorca pel rey Don Sanxo en Agost de 1315 [4].

El segón, l'orde donada pel rey, en 31 de Janer de 1357, pera que 's satisfés al bisbe de Mallorca la meytat del delme del lucre de la moneda, de conformitat ab la concessió a ell feta pel rey Don Sanxo [5].

(1) Apèndix: Document n. XXIV. Arxiu Corona Aragó: reg. 1029, f. 23 y v.

(2) Idem: reg. 1030, fs. 92, 95 v., 96 y 97. Aquests documents són els que publica 'l senyor Carreras Candi, en l'article abans citat.

(3) Idem: reg. 1030, fs. 97 v. y 98.

(4) Idem: reg. 1409, fs. 59 v. y següents.

(5) Idem: reg. 1418, f. 139.

Y 'l tercer, la carta dirigida pel sobirà al governador de l'illa, Gelabert de Centelles, manantli que la moneda d'argent de Mallorca «sia tornada e batuda a semblant forma e granea (mòdul) e de semblant ley que son los barchinonesos dargent que s baten en Barchinona. En axi que noy haia diversitat si no en les letres, les quals sien fetes en aytal forma. Es a saber que en la circumferencia de la nostra maiestat haia aytals letres *Petrus dei gracia Rex*, e en la part de la creu haia *Aragonum et Majoricarum*, e per tal com la creu travessa tot lo diner poden esser compensades en aquesta forma: *arag-on et-maior-icarum....* Empero sapiats avans si la ley es semblant e si ha melloria d una ley a altra [1].» Aquest document disposava una modificació, al menys en el pes o talla dels diners de plata mallorquins, variació que deixà d'anotar En Campaner, per no tenirne coneixement. Pel que respecta al cambi de tipu del revers, l'orde no 's va complir y es molt possible que tampoc se complís en lo referent al cambi de lley y de pes.

En un document, datat del 10 Janer del any 1357, se parla, ab referencia a Mallorca, de *large monete*, sense dirne res més [2]. Sobre 'l significat d'aquesta frase, diserta el meteix Campaner en uns articles que, ab el títol de *Novedades en la Numismática Balear*, va publicar en la Revista mallorquina «Museo Balear», indicant que la *larga moneda* estava en relació ab la moneda mallorquina de compte, però sense arribar respecte a dita frase a una explicació satisfactoria [3]. ¿Hi havía a Mallorca, com hi hagué a Sicilia y en altres llocs, lliures de diferent pes y valor, y la denominació *large monete* fa referencia a una lliura major que la generalment usada? Ho sospitem, però 'ns manquen noticies sobre aquest assumpte.

Les monedes mallorquines de Pere III que descriu 'l citat autor, són vint y dúes, prescindint d'algunes varietats: de les quals setze són d'or, tres d'argent y tres de billó. En la làmina III n'hi porta gravades vint.

ARAGÓ

Del 28 de Juliol de 1350 es el nomenament, fet pel rey Don Pere a favor de Joan Eximeniç d'Osca, de mestre major de la moneda jaquesa que les corts de Çaragoça l'havíen autorisat pera fer encunyar, en certa quantitat y

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 1159, f. 219.
(2) Idem: reg. 1418, f. 134.
(3) Planes 5 a 8 de dits articles, tirats a part en forma d'opuscle.

per temps limitat [1], ab la condició de fabricarla de la lley, pes y tipus acostumats [2]. En altre document, del meteix día, se senyala al sobredit Eximeniç, en concepte de sou, la quantitat de 60 lliures jaqueses, les quals devía cobrar del lucre de la moneda «que s'encunyaría en la ciutat de Çaragoça [3].» Qui, de fet, desempenyà aquell càrrec, no va ésser En Eximeniç sinó En Ramón Gay, nomenat, a més d'escrivà y regidor de l'encunyació, suplent de mestre [4].

A aquests nomenaments s'hi afegiren els d'afinador, assajador, tallador, mestre de balança, custodis, fonedor, emblanquidor y demés oficials de costum en aytals casos [5]; manant així meteix el rey que la moneda que s'encunyés fos dipositada a disposició seva en el castell d'Arcayne, del qual va fer alcalde a Don Joan Lupo de Sessé [6].

Encare que 'l batiment va tirar endevant, va ésser de curta durada, puix en 4 de Maig de 1353, trovantse 'l rey a Valencia, dirigí una orde als alcaldes de la moneda jaquesa que s'encunyava a Çaragoça, dièntloshi que, havent disposat se deixés còrrer l'encunyació de dita moneda, recullissin de seguida els encunys ab que 's batía y 'ls tanquessin en una caixa que tingués dos panys y dúes claus, conservantne ells una clau y fent entrega de l'altra a En Joan de la Seda, de la casa reyal [7]. Així, trobem també que Ramón Gay, qui en Març del dit any regentava encare la seca de Çaragoça, exercía ja a Barcelona en el següent mes d'Abril el càrrec de mestre de la moneda que s'encunyava en aquesta derrera ciutat [8].

A requiriment de les Corts, també de Çaragoça, del any 1372, prohibí 'l rey que corregués en el regne d'Aragó altra moneda que la jaquesa, afegint: *Et placet nobis quod incontinenti cesset moneta Castellana, vel alia qualibet moneta, quae in dicta civitate vel in alia quacumque partita dicti Regni fiat vel fieret : et quod ammodo non fiat, nec fieri possit.* (Lastanosa, *lloc citat.*)

No tenim més noticies que les apuntades, de la moneda jaquesa que feu

(1) Segons Lastanosa, ps. 11 y següents, aquesta quantitat fou la de *quatuor compotos et dimidium*, com en l'autorisació del any 1307, dels quals els quatre havíen d'ésser de diners y 'l mitj d'òbols; el terme fixat pera la encunyació va ser de quatre anys. Les Corts reiteraren al rey la promesa de pagar el morabatí cada set anys.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 1504, f. 1.

(3) Idem : reg. 1504, f. 1 v.

(4) Idem : reg. 1504, f. 3.

(5) Idem : reg. 1504, f. 3-7.

(6) Idem : reg. 1504, f. 6 v.

(7) Idem : reg. 1504, f. 53 v.

(8) Idem : reg. 1141, f. 55, y reg. 1143, f. 133 v.

encunyar Pere III. De les monedes encunyades a Çaragoça, Heiss ne descriu y dibuixa dúes variants d'encuny. en el t. II, ps. 19 y 20 y l. 71, ns. 1 y 2.

Ab els meteixos tipus y ab iguals llegendes que 'ls dos diners predits, publica ademés una peça de billó de major mòdul y de 13 grams de pes, qu'anomena *piefort*, la qual pogué servir de patró o model al tallador dels encunys dels diners, o potser no es altra cosa qu' un pesal de moneda. D'una peça semblant, ab els tipus dels croats barcelonins, tindrem ocasió d'ocuparnos més endevant al tractar de les monedes catalanes de Pere III.

VALENCIA

No coneixem cap document que faci alusió al batiment de monedes propries del regne de Valencia en el regnat de Pere III. Aquèst se va limitar a confirmar la moneda del dit regne, prestant el degut jurament en 14 de Setembre del any de l'Encarnació 1336 [1]. Tampoc hem vist monedes valencianes d'aquest rey, que segons M. Heiss y En Campaner són desconegudes dels numismates.

No obstant, En Salat, en l'opuscle sobre les monedes valencianes del qual hem parlat, ne descriu y dibuixa dúes : un diner de billó, qu'atribueix a Pere II, y un diner de plata, qu'atribueix a Pere III. Una y altra diu qu'eren proprietat seva y les califica de rares, donant al diner o real de plata 'l pes d'un adarm y 20 grans. Ne donem el dibuix pel respecte que 'ns mereix aquest autor, encare que dubtem molt de la llegitimitat d'aytals monedes.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 860, fs. 52 v. y següents.

CATALUNYA

Malgrat d'ésser molts els documents de Pere III referents a la moneda barcelonesa, de tots els qu'hem vist no 'ns ha sigut possible deduir quines ni quantes foren les emissions de la dita moneda fetes durant el govern d'aquest monarca, punts sobre 'ls quals ens manquen noticies concretes : lo únic que podem afirmar, es que les encunyacions, així de croats com de moneda de billó, foren freqüents. Veus aquí un curt resum dels documents que coneixem :

15 de Setembre de 1336. El rey relleva a Pere Tripón de la tutela d'uns menors, per estar ocupat en els assumptes de la moneda de Barcelona, de la qual l'havía nomenat mestre [1].

20 d'Abril de 1338. Disposició a favor de P. Lupus, assajador de la moneda *que s'encunya* a Barcelona [2].

17 d'Agost de 1338. El mestre racional, Domingo de Claramunt, firma albarà a Pere Vicens, mestre de la seca de Barcelona, de l'encunyació per ell feta de 50.000 marcs, en moneda barcelonesa, des del día 24 de Novembre del any 1332 al 31 de Maig del any 1336.

12 de Maig de 1339. Orde del rey, disposant : primer, que 'ls croats o barcelonesos de plata sencers y que no siguin retallats o estisorats, s'admetin per tothom, sense pesarlos, pel valor de dotze diners menuts; segón, que 'ls que semblin retallats siguin pesats *ab pesal que entren .lxxvj. barchinonesos en lo marc*, devent admetres per bons els que tinguin dit pes, a raó de dotze diners menuts; tercer, que 'ls que no tinguin el pes dit, se venguin, a pes d'unça o de marc, a qui més ne dongui; y quart, que 'l comprador dels faltats de pes estigui obligat a tallarlos o inutilisarlos a presencia del venedor. Y tot això vol que s'observi sots pena de 60 sous [3].

29 de Juny de 1339. Orde de que 'ls croats siguin rebuts com bons sense pesarlos, ab tal que conservin les lletres de les llegendes [4]. Repetida al cap de pocs díes.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 859, f. 244.

(2) Idem : reg. 863, f. 237.

(3) Apèndix : Document n. XXV. Idem : reg. 1055, f. 148 v.-M. Colson, p. 56, fa referencia a aquesta disposició.

(4) Colson : p. 57.

25 d'Octubre de 1339. Confirmació als moneders de Barcelona de tots els privilegis a ells concedits pels reys sos predecessors [1].

21 de Juny de 1340. El consell de la ciutat de Lleyda acorda demanar al rey l'introducció en ella del curs de la moneda barcelonesa [2].

3 de Desembre de 1340. Nomenament per deu anys a favor de Pere Vicens, fill de Guillem Vicens, pera 'l càrrec de mestre de la moneda que 's bat a Barcelona [3].

13 d'Octubre de 1341. Orde de que corrin a pes els croats que tinguin les lletres esborrades [4].

1.er de Maig de 1343. Permís als ciutadans de Barcelona d'extraure dels dominis reyals plata y billó amonedats o sense amonedar, exceptuada la moneda barcelonesa, sense incòrrer en les penes imposades per les Constitucions de Catalunya [5].

30 de Juny de 1345. Atenent les queixes formulades pels consellers de Barcelona, el rey ordena als operaris de la moneda que fassin els croats de un pes igual, per manera que del un al altre la diferencia no passi del pes d'un gra de blat [6], y mana als custodis o guardes de la seca no permetin traure d'ella la moneda que no tingui les dites condicions.

4 de Juliol de 1345. El rey dóna tresllat de la disposició precedent al mestre de la moneda de Barcelona P. Vicens pera 'l seu compliment, y li mana, ademés, que per espay d'un any cambii 'ls croats barcelonesos encunyats a son nom y mancats de pes, que se li presentin, per altres de pes degut, a despeses del General de Catalunya, y cuydant de no admetre 'ls retallats o curts de pes per frau [7].

En la meteixa data, y per mor de procedirse novament a Barcelona a l'encunyació de monedes de tern, el rey prohibeix, sots pena de cent morabatins, comprar ni fondre billó sense 'l consentiment del mestre de la moneda, y mana que 's fassin crides anunciantho al poble [8].

En 9 del meteix mes y any, revocà Don Pere les disposicions qu'havía dictades manant que 's pesessin els croats, y deixant en llibertat de pesar-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 867, f. 229. Publicat per Salat, t. II; Supl., doc. n. IV.

(2) Carreras y Candi : *Monedes del Urgellet.* Ab referencia al Arxiu Municipal de Lleyda, Deliberacions del Concell, f. 37.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 955, f. 149.

(4) Salat : t. I, p. 157.

(5) Idem : t. II, ap. n. 28.

(6) Arxiu Corona Aragó : reg. 1060, fs. 58 v. y 61.

(7) Apèndix : Document n. XXVI. Arxiu Corona Aragó : reg. 1060, f. 61 v.

(8) Idem : reg. 1060, f. 65.

los o no als que 'n rebessin [1]. Ordenà aixís meteix qu'en tots els llocs importants de Catalunya hi haguessin pesals fins al dit objecte [2].

En 6 de la meteixa data, el rey gestionava dels consellers y prohoms de Barcelona que l'autorisessin pera encunyar moneda barcelonesa en quantitat de 100.000 marcs [3], y sembla qu'ho va conseguir.

18 de Setembre de 1346. A instancies de Pere III y ab l'assentiment dels paers y prohoms de Lleyda, fou introduit en aquella ciutat el curs de la moneda barcelonesa en substitució de la jaquesa, qu'era la qu'abans hi corría, mitjançant certs pactes: entre 'ls quals el de que quatre pugeses fossin equivalents a un diner barcelonès, així com abans equivalíen a un de jaquès, y 'l de que si, passats set anys, semblava be a la ciutat qu'hi tornès a còrrer la moneda jaquesa en lloc de la barcelonesa, qu'aixís fos fet [4].

28 d'Abril de 1349. Orde del rey a son secretari, Mateu Adaró, de practicar immediatament una informació sobre la lley dels barcelonesos de plata; la lley y lliga de la moneda barcelonesa de tern; el pes del marc de cada una de les dites monedes; el nombre, ocupació y sou dels oficials de la fabricació, si tenen el càrrec en vitalici o en beneplàcit reyal, y fondos dels quals els hi són pagats els llurs respectius emoluments [5].

19 de Maig de 1349. Permís concedit a la ciutat de Barcelona pera establir en lloc públic un pesador, pera comprobar el pes de la moneda d'or y 'l dels croats y pera examinar si són o no de lley, ab facultat d'inutilisar les dites monedes si no tenen les degudes condicions [6].

17 de Maig de 1350. Que 'ls contractes, al Rosselló, se facin en moneda barcelonesa y no en altra; que no hi circuli la moneda melgoresa, y que 'ls tornesos de plata valguin en el cambi 16 diners de tern y 'l florí d'or dotze tornesos [7].

1351. En les Corts celebrades aquest any a Perpinyà, pera esvair els dubtes que sovint se suscitaven en les causes sobre 'l valor dels morabatins de que parlen els Usatges de Barcelona, se resolgué: que 'l valor del morabatí fos el de quatre sous barcelonesos de tern; el de l'unça d'or cuyt, vint y vuyt sous; el del sou d'or, setze sous de tern; el del argens *o sou de plata*

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 1060, f. 65 v.
(2) Apèndix: Document n. XXVII. Arxiu Corona Aragó: reg. 1060, f. 66.
(3) Arxiu Corona Aragó: reg. 1060, f. 64.
(4) Apèndix: Document n. XXVIII. Arxiu Corona Aragó: reg. 882, f. 128.
(5) Arxiu Corona Aragó: Reg. 1132, f. 16 v.
(6) Apèndix: Document n. XXIX. Arxiu Corona Aragó: reg. 888, f. 221 v.
(7) Colson: p. 68.

que es lo meteix, dos sous de tern; el del mancús d'or de Valencia, setze diners de tern *y no més*. S'adverteix qu'aquesta resolució no 's refereix més qu'als morabatins de que 's fa menció en els Usatges, però que 'ls morabatins alfonsins, els que 's prestaven per censos, per estipulació o per qualsevol altra causa no expressada en els Usatges, havíen de tenir en lo successiu 'l meteix valor que fins a les hores havíen tingut [1].

29 de Maig de 1353. Se fan crides a Barcelona prohibint comprar y fondre billó sense 'l consentiment del mestre de la seca, pera que la moneda «*que ara novellament se fa a Barcelona de manament de dit senyor rey, no prenga minva o diminucio alguna* [2].»

5 d'Abril de 1353. Ramón Gay era mestre de la moneda que s'encunyava a Barcelona [3].

20 de Maig de 1354. Orde a Ramón Gay y a Bernat Tordera de qu'entreguin tot lo que queda en llur poder del temps que foren mestres de la moneda que s'encunyà en dita ciutat [4].

1355 y 1357. Se varen repetir a Barcelona les crides fetes en 1353, prohibint comprar y fondre billó [5].

8 d'Octubre de 1359. Era mestre de la seca de Barcelona Guillem Vicens [6].

19 de Maig de 1362. Prohibició d'afinar billó a Barcelona, sense llicencia del llavors mestre de la seca, Pere Vicens [7].

25 de Maig de 1362. Salvaguarda otorgada a tots els qui portessin plata o billó a la seca de Barcelona pera l'encunyació de la moneda que s'hi fabricava [8].

30 d'Agost de 1362. El rey posà en coneixement dels consellers de Barcelona que s'estava acabant la fabricació de la moneda pera l'encunyació

(1) Aquesta resolució arbitraria, com ja advertírem en el primer volum, dóna a les monedes d'or de que parlen els Usatges molt menys valor del que teníen. Recordis solament qu'en la època comtal el morabatí equivalgué quasi sempre a set sous de la moneda barcelonesa llavors corrent, y que 'l valor intrínsec de la moneda de tern es molt inferior al que tenía la moneda barcelonesa de l'època comtal.

(2) Salat : t. II, doc. n. XXX.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 1143, f. 133 v.

(4) Idem : reg. 1324, f. 124.

(5) Salat : t. II, doc. XXX, nota.

(6) Arxiu Corona Aragó : reg. 968, f. 98.

(7) Salat : t. II; Doc. n. XXXII.

(8) Idem : t. II, Doc. n. XXXIII.

de la qual l'havíen autorisat, y 'ls demanà li concedissin facultat d'encunyar cent mil marcs més de croats [1].

20 de Febrer de 1365. Pere III demana al bisbe de Barcelona li cedeixi el delme del lucre de la moneda que 's proposava encunyar en dita ciutat, *fenthi alguna modificació*, pera atendre a les despeses de la guerra ab Castella [2]. La modificació que 'l rey se proposava fer no va tenir efecte, per haversi oposat els representants de Barcelona, y acordaren les Corts de Tortosa ferla en els florins, com veurem al parlar d'aquèsts, confirmant la reyna Dona Alionor en les dites Corts l'inalterabilitat de la moneda de tern y de plata de Barcelona [3].

En 11 del meteix mes y any escrigué 'l rey a Bartomeu Cervera, llavors mestre de la seca de Barcelona, ordenantli que quan ne fos requerit pels missatgers que li enviessin els consellers de la ciutat, fes la proba en poca quantitat dels «*barchinoneses d'argent y menuts de la taylla e valor de la qual es acordat e final que s faça*» [4]. Aquestes probes es probable que tampoc tinguessin efecte, per referirse a les esmentades mudances que s'intentaven fer en la moneda barcelonesa.

Per últim, es probable qu'anys més tart se realisés alguna altra encunyació de moneda barcelonesa de plata y de billó, ja qu'en 5 de Setembre de 1381 se feren les acostumades crides prohibint fondre y comprar billó sense 'l consentiment del mestre de la seca [5].

De les noticies precedents sembla deduirse que 'ls croats qu'al principi feu encunyar el rey no teníen el pes que 'ls corresponía tenir: y d'aquí les ordes de que s'admetessin pesantlos o a pes, y més tart la de que 's cambiessin ab croats de pes legal els que de fet resultés qu'eren curts. La talla dels croats, des de la creació d'aquesta moneda per Pere II. havía sigut sempre, o al menys no hem trobat cap disposició en contrari, la de 72 peces o croats per marc de plata, y 'l seu valor o equivalencia en moneda de billó la de 12 diners de tern, però en la crida de 12 de Maig de 1339, qu'hem extractat, el rey, conservàntelshi aquest meteix valor, els suposa de la talla de 76 per marc, y per consegüent de pes menor del qu'abans teníen. ¿Fou això, o sigui la disminució del valor intrínsec dels croats pel llur menor pes, lo que produí la resistencia a admètrels y motivà alguna de les disposicions

(1) Salat: t. II, Doc. n. XXXIV.
(2) Idem: t. II, Doc. n. XXXV.
(3) Idem: t. II, Doc. n. XXXVI.
(4) Arxiu Corona Aragó: reg. 1293, f. 117 v.
(5) Salat: t. II, Doc. n. XXX, nota.

qu'hem apuntat, y, finalment el cambi dels croats bons però curts, ab croats del pes degut, això es ab croats de 72 per marc de plata? Es molt probable, y així ho creyem, encare que 'ns manquin noticies pera poguerho justificar plenament.

FLORINS

Durant el sigle XIII feu sa reaparició en molts Estats cristians d'Occident la moneda d'or. Els reys de Aragó 's trobaven ab grans dificultats pera encunyarne en els llurs Estats peninsulars – Aragó, Valencia y Catalunya – per raó dels juraments fets a cada un d'ells de no alterar ni mudar la llur respectiva moneda propria; per això foren dels derrers en introduir la moneda d'or en llurs dits Estats. Pere 'l Cerimoniós, qui, com hem dit, s'apressà a ordenar l'encunyació d'alfonsins d'or en l'illa de Sardenya, al reincorporar a la Corona 'ls Estats que foren dels reys de Mallorca aprofità l'ocasió pera crear una nova seca, qu'establí en la ciutat de Perpinyà, ordenanthi l'encunyació de monedes d'or, que, ab el nom de *florins* d'Aragó, tingueren molt abiat curs general en els territoris a qu'hem fet referencia.

«Els primers florins—diu Heiss—foren fets a Florencia; els llurs tipus eren d'un costat una flor (armes parlants de Florencia) y del altre Sant Joan Baptista, patró de dita ciutat; la llur primera emissió no fou anterior a la segona meytat del sigle XIII, segons Mateu Villani y Leblanc. Tenien de fi vint y tres quirats y tres quarts, o sigui la millor lley llavors coneguda, y eren, per consegüent, les monedes més estimades y cercades; aixís es que no trigaren a ésser imitades per tots els Estats d'Europa. La *flor* de Florencia, diu Lelewel, y *Sant Joan Evangelista* foren l'encuny de la moneda d'or de França, Alemanya y Polonia, dels emperadors, reys, ducs, bisbes, comtes y ciutats lliures. Des que l'or aparegué a França ab aquesta emprempta en 1302, aquestes monedes se multiplicaren de pressa per tot arreu en el sigle XIV [1].

El document establint la seca de Perpinyà pera l'encunyació de florins, que fou dictat a Poblet el 7 d'Agost del any 1346, no 's troba, o al menys no hem sapigut trobarlo malgrat haverlo buscat pacientment en l'Arxiu de la Corona de Aragó, y sols ne sabem lo que per referencia se 'n diu en altres de data posterior. D'aquèsts se dedueix que 'ls florins fets batre a Perpi-

(1) Heiss: t. II. p. 21.

nyà devíen ésser d'or fi y d'igual pes que 'ls de Florencia. Respecte a llurs llegendes, a l'extensió de llur curs y a llur equivalencia en moneda barcelonesa, qu'era la que llavors corría al Rosselló, res ne sabem. Del document del any 1350, abans mencionat, en que s'estableix la relació de valor entre 'l florí y 'ls tornesos de plata, y entre aquèsts y la moneda barcelonina de tern, resulta que 'l florí havía de valer 192 diners de tern barcelonins dels llavors en curs, o sigui 16 sous. Emperò ben abiat se cambià aquesta equivalencia, per la successiva disminució del valor intrínsec dels florins.

El rey nomenà mestres de la moneda que s'havía d'encunyar a Perpinyà a Jaume Ermengol y a Arnau Lamella, argenters de dita vila, y sobrestants o *veedors* d'ella a Ramón Ermengol y a Ramón Noguer, eximintlos d'hosts, cavalcades, serveys, questies, monedatge, lleudes, peatges etc., feta excepció dels que tinguessin per objecte la defensa de Perpinyà y la dels comtats de Rosselló y Cerdanya y territoris de Conflent y Vallespir, y 'ls autorisà pera portar armes pera la llur defensa des dels llurs respectius domicilis al lloc de la seca. El document en qu'aixís consta està datat a Lleyda 'l 23 de Novembre de 1346 [1].

En 29 de Desembre del meteix any, per mort de Jaume Ermengol, fou nomenat mestre de la seca en lloc seu Simón de Soler, al qui més tart se li assignà 'l salari de 10 sous per marc d'or, que era 'l qu'aquell cobrava, igual qu'En Lamella [2]; y en 13 de Juny de 1347, Pere Blau fou nomenat escrivà de la moneda d'or *y d'altres metalls* de la vila de Perpinyà [3]. L'expressió *y d'altres metalls*, creyem que fa referencia a la moneda francesa que Don Pere va fer batre en aquella vila.

En 29 de Març de 1349, feta referencia al document de Poblet, el rey ordenà que 's batessin a Perpinyà, a més de florins, escuts d'or del meteix pes dels escuts del rey de França, però a nom seu y ab les seves armes. Manà també qu'en els florins hi fos posada, *per no haverse disposat abans*, la lletra P [4], com indicativa del nom del rey. Nomenà, per fi, mestre de la fàbrica dels florins a Simón de Soler, al qual y als obrers de la dita mone-

(1) Apèndix : Document n. XXX. Arxiu Corona Aragó : reg 955, f. 79 v.

(2) Idem : reg. 961, f. 122 v.

(3) Idem : reg. 955, f. 112.

(4) Idem : reg. 961, f. 112. El publica en Salat, t. II, doc. n. XXIX, equivocant la lletra inicial del nom del rey, qu'es una P gòtica en el document, y no una A al enrevés, com la dibuixa. Creyem convenient ferho notar pera que no 's busqui inútilment tal signe en els florins, com el buscà M. Colson (pàg. 78) desorientat per Salat.

da concedí els privilegis, immunitats y llibertats de que fruíen els moneders en els regnes d'Aragó [1].

Consta qu'en 15 de Juny del any 1352 Pere Blau era mestre de la momoneda que 's fabricava a Perpinyà [2], lo qual ens fa presumir l'existencia d'un arrendament pera l'encunyació de florins en dita vila, posterior al batiment encomanat a Simón de Soler. Es molt probable que 'l tal arrendament sigui 'l meteix que s'especifica en un document sense data, però que consta otorgat en el temps en que 'l rey Don Pere preparava l'expedició contra 'ls rebelats de l'illa de Sardenya. Aquest document es la llicencia concedida pel rey y pel terme de dos anys a Pere Blau y a Joan Pluer, pera batre a Perpinyà, o en qualsevol altre lloc dels comtats de Rosselló y Cerdanya, florins de lley de vintidós quirats y tres quarts y de la meteixa talla y pes dels que s'encunyaven al Piamont, els quals devíen portar gravada la llegenda *Aragon. Rex Petrus*, y ademés *senyals* diferents dels posats en els florins abans batuts. El rey devía cobrar, per cada marc d'or que s'encunyés, 27 sous y 6 diners, lliures de tota despesa [3].

En 2 de Desembre de 1353, el rey concedí per durant tres anys a Ramón de Boxadós la facultat de fabricar, per sí o per delegats seus, florins d'or en tota Catalunya, enclosos el ducat de Gerona y 'l comtat de Cervera, posanthi el *senyal* o *contrasenyal* que millor li semblés y la llegenda *Petrus dei gracia Rex* o *Rex Aragonum*, els quals florins devíen ésser de la lley dels del Imperi Romà. D'aquesta encunyació 'l rey devía cobrar, per marc, la meteixa quantitat que cobrava dels florins que s'encunyaven a Perpinyà, y 'ls qui en ella travallessin els meteixos sous que cobraven els qui 'n batíen en aquella vila, gaudint dels privilegis a aquèsts concedits [4]. Foren nomenats escrivà En Francesc Castelló y mestre En Joan Pluer, y 's donà orde a Joan Baster, tallador dels encunys de la seca de Perpinyà, de proporcionar a Pluer els ferros que li poguessin convenir, autorisantlo pera fabricarlos a casa seva [5].

Sembla que 'l citat Boxadós, que ja poc abans havía encunyat d'acort ab el rey florins de lley de 16 quirats ignorem aont y si ho feya o no ocultament [6], no usà de l'autorisació de batre florins a Catalunya, ja qu'en Abril

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 961, f. 122.
(2) Idem : reg. 1066, f. 64.
(3) Idem : Cartes reyals de Pere III, n. 130.
(4) Apèndix : Document n. XXXI. Arxiu Corona Aragó : reg. 964, f, 91.
(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 964, fs. 92, 90 y 90 v.
(6) El rey li manà cessar d'encunyarne en 17 de Setembre de 1353. Arxiu Corona Aragó : reg. n. 1143, fs. 164 y 164 v.

de 1354 el trobem formant societat ab Joan Minyana, Joan Pluer y Pere Blau, pera encunyarne a Perpinyà, tal com el rey havía ordenat que se n'hi encunyessin. Dels citats, En Minyana fou qui exercí 'l càrrec de mestre [1]. Els documents de data posterior no parlen d'En Boxadós, ni de florins per ell encunyats.

El día 6 de Juny del meteix any 1354, arrendà Don Pere a Joan Volà y a Pere Blau, pel terme de dos anys comptats des del pròxim día de Sant Joan, l'encunyació en els comtats de Rosselló y Cerdanya de moneda francesa y de florins d'or de la lley, talla, llegendes y senyals dels que llavors fabricaven Pere Blau y Joan Pluer, obligantse 'l rey a no permetre a ningú l'encunyació a Catalunya de moneda d'or y a revocar les llicencies qu'hagués otorgades pera poderne encunyar [2]. Com que la concedida a En Boxadós no acabava fins al 2 de Desembre de 1356, es clar que, si de fet no havía ja cessat d'usarne, hagué de quedar anulada y revocada en virtut d'aquest arrendament.

En 4 de Febrer de 1356 donà 'l rey a Simón de Soler el càrrec de mestre de la moneda d'or que 's fabriqués a Perpinyà, senyalantli un sou anyal y marcantli 'ls seus devers [3]; y del 30 del meteix mes y any es una curiosa relació, feta pel dit Soler sens dubte per orde de Don Pere, de la ganancia qu'obtenien els arrendadors de l'encunyació de florins, de la qual resulta que 'ls que 's batíen eren de lley de 23 quirats menys quart [4]. Se veu que 'l rey, pròxim a finir l'anterior arrendament, volía proporcionarse noticies pera contractarne un altre, com ho verificà, en 22 de Juny del meteix any, a favor també de Pere Blau y de Joan Pluer.

En els capítols qu'al efecte 's firmaren, s'hi consignà que 'ls florins que s'encunyessin havíen d'ésser de lley de 23 quirats menys quart y de talla de 68 el marc de Perpinyà; qu'hi hauría en la seca dos assajadors; que 'l rey no faría encunyar moneda d'or a Catalunya ni en els comtats de Rosselló y de Cerdanya durant el temps del arrendament: qu'aquèst sería pel terme de dos anys, comptadors des del día de Sant Joan; y qu'havía d'intervenir en l'encunyació, en nom del rey, En Jazbert de Tragurà [5].

El 24 de Març del any 1357, manà 'l rey qu'hi hagués en la casa de moneda de Perpinyà una caixa ab tres claus, de les quals tingués l'una el mestre,

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 965, f. 155.
(2) Idem : reg. 965, fs. 178 y següents.
(3) Idem : reg. 965, f. 205.
(4) Apèndix : Document n. XXXII. Arxiu Corona Aragó : Nota en paper solt.
(5) Apèndix : Doc. n. XXXIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 1327, fs. 122 v., 124 v. y 125.

l'altra l'escrivà y la tercera En Pere Grau, representant del rey. Aquesta caixa havía d'éstar dividida en dos compartiments, en un dels quals devía dipositarshi un florí de cada cent que se'n encunyessin, y en l'altre un florí de cada cinchcents que 's posessin en el compartiment anterior : haventse de remetre 'ls quatre restants a Avinyó pera qu'allí 'ls probessin, operació que, segons Colson, practicaven els florentins, llavors molt destres en l'art de la monedería. De lo que de la proba resultés faltar en els florins, havía de respondren l'arrendatari de la seca al dit Pere Grau [1].

Del 20 d'Abril de 1358 es un nou arrendament, pel terme de dos anys, de la Seca de Perpinyà, fet als meteixos Blau y Pluer, pera encunyar florins d'or de lley de 23 quirats menys quart y talla de 68 per marc de Perpinyà, variat el preu respecte del arrendament anterior y en tot lo demés ab condicions semblants [2].

Un altre arrendament de dita seca, també per dos anys comptadors des del día 1.er de Novembre y pera encunyar florins d'or de les meteixes lley y talla del anterior, se va fer a favor dels germans barcelonins Berenguer y Arnau Bertràn en 23 de Setembre de 1360, ab promesa per part del rey de no encunyar en els seus Estats altra moneda d'or que 'ls reyals de Mallorca [3]. Aquest contracte no arribà al terme establert, puix qu'en 22 de Desembre del meteix any el rey arrendà la seca, pera prosseguir la fabricació de florins, altra vegada a P. Blau y a J. Pluer, pel terme de dos anys qu'havíen de comptarse des del día 6 de Janer de 1361, fent un poc de rebaixa en el preu del arrendament, substituint Jaume Marmany a Blau en el càrrec de mestre y deixant a l'elecció de Pluer la designació de la persona que degués substituirlo en el càrrec d'escrivà [4].

Abans de finir aquest arrendament, ne convingué 'l rey un altre ab els citats Blau y Pluer, en 29 de Juny de 1362. Aquèst va ésser per un any, qu'havía de començarse a comptar des del día 6 de Janer de 1363 y 'ls florins que s'havíen de fabricar devíen anomenarse *florins de Perpinyà*, ésser de la talla de 68 per marc y de lley de solament 22 quirats. Els tipus y llegendes devíen esser els acostumats, «*pero que en la una part, ço es en aquella que mils vendra al entallar, haia alguna contra senyal a diferencia dels florins que primer se solien batre que eren de ley de .xxij. quirats e .iij. quarts.*» Dona 'l rey per raó del aument de lliga, que «*els mercaders que han or a*

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 967, f. 236 v. Publicat per Salat, t. II, doc. XXXI.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, f. 59 v.
(3) Idem : reg. 1293, fs. 69 v. y següents.
(4) Idem : reg. 1293, fs. 73 y següents.

vendre lamen mes portar en França on nan major preu que no a la dita secha (de Perpinyà) *perço com la moneda ques bat en França es pus feble que no aquesta ques bat en perpenya e poden hi dar major preu que no los dits arrendadors.*» Manà 'l rey, mitjantçant jurament, als arrendadors, que 'ls tres quarts de quirat de fi que rebaixava en els florins els donguessin de més preu als qui portessin or a la seca. Disposà aixís meteix qu'encunyessin en dita seca *florins appellats de flanria semblants en talla e en ley a aquells florins quel rey de ffrança fa batre en son regne, los quals florins sien de ley de .xxj. quirats e mig e de talla de .lx.viij. florins en lo march, segons quels dits florins del rey de ffrança son*, en l'inteligencia de que si 'l rey de França mudava la seva moneda, els arrendadors podíen encunyarla tal com la fabriqués aquell rey, *es assaber en ley e en talla mas no en nom ne en titol ne en senyal*, consultantli abans si 'l cambi consistís en aumentar el seu valor y sense consultarlo si, al contrari, consistís en disminuirlo. Entre les demés condicions del contracte, que són les de costum, hi figura la de que 'l rey no mudarà d'arrendadors *per major o menor preu* (1). Ab la meteixa data ordenà 'l rey a Joan Baster fer els encunys pera 'ls expressats florins, posanthi *senyal* on millor li semblés, pera que 's distingissin dels batuts abans (2).

En l'any 1365, necessitant el rey recursos pera la guerra ab Castella, fouli concedit per les Corts ajuntades a Tortosa un subsidi extraordinari, avençantli recursos el General de Catalunya, a càrrec de qual entitat quedà per dos anys l'encunyació a Perpinyà de florins d'or de lley de 18 quirats y talla 68 per marc, ab les llegendes ARAGÓ REX P., d'un costat, y S. JOHANNES B., de l'altre, els quals havíen de circular pel preu de 11 sous barcelonesos de tern cada florí (3).

Una disminució tan considerable del valor intrínsec dels florins, malgrat de qu' al principi 's procurà guardar secret sobre 'l particular, produí fonda pertorbació en el comerç y causà al país grans perjudicis, allunyantne la bona moneda, y fent inútils totes quantes disposicions se dictaren pera privarne l'extracció; el país quedà inondat de florins, precisament de la sola moneda qual extracció era permesa. Lo pitjor fou qu'aquesta mida, que s'havía pres ab el caràcter de transitoria y pera obviar les estretors del moment, se convertí de fet en permanent, com acostuma a succeir en casos

(1) Apèndix : Document n. XXXIV. Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 98 y següents.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 101 v. y 102 v.

(3) COLSON : ps. 70-74 y doc. ns. 10, 11 y 12. *Corts de Catalunya*, t. 12, ps. 302-305 y 376 y següents de la colecció de la Reyal Academia de l'Historia.

semblants, y 'ls florins d'Aragó 's fabricaren en lo successiu a la baixa lley de 18 quirats.

En 16 d'Abril de 1365, pocs díes després de la concessió de les Corts de Tortosa, ordenà 'l rey a Pere Blau, mestre de la seca de Perpinyà, «que tota moneda, axí florí d'Aragó que sia batut en temps passat, com tota altra moneda dor sia tallada o refusa en la dita secha, e que de aquelles monedes sien fetes aquestes altres monedes per nos novellament ordonades segons que dit es...» referintse als nous florins de 18 quirats que s'havíen d'encuyar [1].

Arrendà 'l General de Catalunya l'encunyació de florins en 15 de Juliol de 1365 a Jaume de Gualbes, Eymeric Dusay y altres. [2] Confirmà 'l rey els capítols y condicions de dit arrendament en les Corts de Barcelona de Desembre del meteix any, resolguentse en elles, ademés, *que la seca y florí quedin pel General de Catalunya, pagades les cent mil lliures* (que era la quantitat avençada al rey) *fins sien pagats los censals morts, violaris ab ses pensions y gastos* [3]. Aquesta clàusula explica 'l perquè continuava a Perpinyà l'encunyació de florins després del 15 de Juliol del any 1367 en que finía 'l terme del arrendament que 'ns ocupa [4]. Els meteixos empressaris de l'encunyació degueren obtenirne pròroga del General de Catalunya, o be fer ab aquesta Corporació un nou contracte pel temps necessari pera que s'indemnisés d'aquelles despeses. Això era precisament lo que no convenía al rey, desitjós d'explotar l'encunyació per compte seu, y a això obeeixen les gestions que va fer pera reincorporarse de la seca de Perpinyà.

Abans, emperò, d'ocuparnos d'aquestes gestions, convé dir que 'l rey preparava l'encunyació secreta de florins a Tortosa, y ho realisà no obstant d'haverse compromès ab la Diputació de Catalunya a no permetre que's fabriqués en els seus Estats altra moneda d'or que 'ls reyals de Mallorca, mentres durés la fabricació a Perpinyà dels florins convinguts en les Corts de Tortosa. Ignorem la lley y 'l valor intrínsec d'aquells florins, qu'hem de suposar inferiors als legals y que, fossin com fossin, eren d'encunyació ilícita. Els preparatius d'ella 's feyen ja en Març de 1365 [5], donantse les ordes corresponents a Pere la Costa, que tenía pel rey el castell de Tortosa, lloc escullit pera la fabricació. La cosa no trigà gayre en descobrirse, y lla-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. n. 1293, f. 119 v.
(2) Idem : reg. 997, f. 165.
(3) Idem : reg. 1505, fs. 151 y següents.
(4) V. Colson : p. 75.
(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 117 v. y 118.

vors, en Juny de 1366. Don Pere, a fi de lliurar de responsabilitat a Pere Sala, moneder de Barcelona, firmà un document en el qual reconeixía que En Pere Sala, per orde seva, havía fet *aliqua assagia monete florenorum tam ad signum e Iragonis quam aliis*, y alguns díes després escrigué al primogènit y al veguer, subveguer y prohoms de Tortosa, manantlos no procedissin contra 'l referit Sala, qui havía batut a Tortosa certa quantitat de florins, per haverho fet ab llicencia y d'orde seva [1]. Igual excusa donà 'l rey a les queixes dels diputats de Catalunya; mes això no impedí qu'aquèsts enviessin al castell de Tortosa un comissionat pera enterarse de lo ocorregut y recullir les eynes pera la fabricació qu'hi havíen quedat, puix la major part sembla qu'havíen sigut oportunament retirades [2].

Les gestions de Don Pere pera recobrar la seca de Perpinyà, teníen per objecte 'l traspàs del arrendament a son favor, per que, segons les condicions d'aquèst, «*los dits arrendataris encare havien a tenir lonch temps lo dit arrendament*», y les encaminà, per lo meteix, a tractar ab ells de la quantitat que demanaven pera 'l traspàs, que fou la de 23.000 a 24.000 florins. Com que 'l rey no tenía a la seva disposició aquesta suma, va empenyar pera 'l pagament diferentes rendes, com els molins reyals de la vila y vall de Perpinyà, l'Aljama d'aquesta vila, la mena de ferro del Conflent y 'ls foriscapis de Perpinyà, Rosselló y Vallespir, pregant y manant al primogènit que firmés lo convingut, per les grans aventatjes que n'havíen de resultar [3].

El traspàs va quedar realisat el día 16 d'Agost de 1369.

Ja abans, emperò, de conseguir el seu propòsit, havía lograt Don Pere intervindre en la seca de Perpinyà, lo qu'originà qüestions ab la Diputació de Catalunya, la qual, entre altres coses, se va dirigir al rey en queixa de qu' hagués perdonat a Pluer, culpable d'haver fabricat florins de 16 quirats de lley, per haverli ofert aquèst fabricarne de lley de 12 quirats sense que 's diferenciessin dels llegítims y sense que ningú 'ls conegués : advertintli que feya malfet d'escoltarlo, per que, a més de no ésser possible lo que li proposava, ne rebríen perjudici tant el rey com el comú [4]. Les queixes y observacions de la Diputació no donaren resultat, y en 15 de Març de 1368 el rey, qui estava en tractes ab Pere Blau, Joan Volà y Joan Pluer pera arrendàrloshi la seca de Perpinyà, o, més ben dit, que 'ls hi havía arrendat ja la dita seca pera l'encunyació de florins, diu a Ramón de Perellós que, com

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 125 y següents, 1213, f. 131 v. y 132.
(2) Idem : reg. 1293, fs. 125 y 151 v.
(3) Idem : reg. 997, f. 161.
(4) Idem : reg. de la Diput. n. 284 y 285.

«lo Joan Pluer se sia prefert de fer maestria, que sera creximent del or..... «que façats fer la prova, si es ver ço quel dit J. ha prefert, e aço volem que «façats molt secretament perço que deguna difamacio a la moneda que huy «se bat no sen puga seguir.» Y si es veritat, a judici dels P. Blau y J. Volà,... «metats los dits tres companyons en possessio del arrendament de la mone- «deria segons forma e tenor de la carta feta sobre 'l dit arrendament», y cas de no ésser veritat, li mana, en altre document de la meteixa data, «que «de part nostra al dit J. Pluer donats comiat que desempar la terra e se- «nyoria nostra dins breus dies e que axi ho façats seguir de fet» (1).

Ignorem quin resultat donà la proba ordenada, però l'arrendament de referencia va tenir efecte, puix, en possessió ja 'l rey de la seca de Perpinyà, el dia 22 d'Agost del any 1369 va firmar un contracte ab P. Blau, Pere Dez Vall, Jaume Marmany y Bernat Ferrer, per el qual, *sens perjudici del arrendament de la seca de Perpinyà que ja tenia atorgat*, els facultà pera encunyar florins d'Aragó y tota altra moneda que be 'ls semblés, fora de la castellana, respecte de la qual ja havía disposat, a Barcelona, a Valencia y a Çaragoça, si axí convingués als mestres nomenats : Que Pere Blau y Pere Dez Vall fossin de per vida mestres y protectors de totes les seques de florins, tant de les de Perpinyà, Barcelona, Valencia y Çaragoça, com de les de qualsevol lloc ont s'encunyés d'aquesta moneda; que tinguessin per representants o lloctinents, en la seca de Perpinyà a Bartomeu Cervera, en la de Barcelona a Jaume Marmany, y en la de Valencia a Bernat Ferrer, podent mudarlos d'una seca a l'altra; que 's fabriquessin *toques*, o patrons, del florí que s'encunyava a Perpinyà, pera distribuirles entre les dites seques, etc., etc. (2).

Complement del contracte són una pila de disposicions dictades pera la seva execució, entre elles la qu'associa als abans citats a En Joan Pluer, qui ja estava associat ab En Blau en l'arrendament de la seca de Perpinyà (3).

En Pluer fou l'encarregat de l'encunyació de florins en la seca de Çaragoça, segons resulta de varies cartes del rey recomanantlo al *merino* d'aquesta ciutat y al governador d'Aragó (4), y també de la resposta que donà a una consulta del dit Pluer, qui proposava se 'l facultés pera encunyar els florins d'iguals lley y talla que 'ls que 's fabricaven a França; a lo qual se

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, f. 123 y 123 v.
(2) Idem : reg. 1293, fs. 202 y següents.
(3) Idem : reg. 972, fs. 100-123.
(4) Idem : reg. 1081, f. 816.

negà Don Pere pera no difamar el florí d'Aragó, qu'era llavors estimat en tots sos regnes y terres [1].

Ab motiu d'escassejar l'or, tant als Estats del rey d'Aragó com a fora d'ells, Don Pere donà orde als encarregats de les seques de pagar més de lo que pagaven l'or que s'hi portava o que's comprava pera l'encunyació de florins, deduint el sobrepreu del or, si era necessari, de la part que corresponía cobrar al rey [2].

La duració del precedent contracte devía ésser solament d'un any, doncs de data de 1.er d'Octubre de 1370 ne trobem un altre, fet ab En Blau y En Pluer, també comprensiu de totes les seques, pera encunyarhi florins d'Aragó y ademés moneda castellana de billó y de plata, que llavors solament se batía a Çaragoça. Aquest nou arrendament era per un any, comptador des del día 1.er del pròxim mes de Novembre, y s'hi estipulà que els arrendadors poguessin batre florins en quatre llocs a la vegada, o en menys si volguessin, ab tal que fossin principals y de realenc, fent en tots la moneda igual y cuydant els mestres respectius de posar en els florins senyals que servissin pera distingir els encunyats en una seca dels encunyats en les altres; quals senyals no determina y deixa a llur albir. Respecte a la moneda castellana, el rey autorisà als arrendadors pera continuar fabricantla a Çaragoça o pera bàtrela ont millor els semblés, en la forma que llavors se feya «*o en la forma que la faran en Castella daqui avant, e que la baten en llochs notables e de realench.*» Se comprometé, per fi, el rey, entre altres coses, a que durant l'arrendament no autorisaría ni permetría a ningú encunyar moneda d'or ni de billó en sos regnes, «*exceptat lo reyal de Mallorques a Mallorches e la moneda barchinonesa a Barchinona, e jaquesa en Arago, e Reyal en Valencia*», sense consentiment dels dits arrendadors, y a revocar totes les llicencies ja concedides, feta excepció de la «*donada als Portogalesos que es aytal, ço es quells puxen batre moneda dargent del rey D. Pedro qui fo rey de Castella e de rey de Portogal e no altre* [3].» En 12 de Novembre del meteix any, Domingo Palomarii (Colomer?) y Ramón de Màrgens foren nomenats custodis y Francesc Trepat mestre de la seca dels florins d'or que's batíen a Çaragoça [4], y en 3 de Janer de 1371, el càrrec de mestre d'aquella seca fou concedit a Ramón de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1083, f. 68 v.
(2) Idem : reg. 1083, f. 70.
(3) Apèndix : Document n. XXXV. Idem : reg. 1231, f. 56 y següents.
(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 1231, f. 55.

Màrgens tant pera l'encunyació de florins com pera la de la moneda castellana [1].

La llicencia concedida als portuguesos, a la qual se refereix la contracta qu'hem extractat, no 's limitava, com veurem més endevant, a l'encunyació de monedes castellanes y portugueses d'argent, sinó que s'extenía a la de certa quantitat de moneda d'or, que s'havía d'encunyar precisament en la seca de Barcelona, no especificantse si aquesta moneda d'or havía d'ésser o no forastera. Un document, de 15 de Novembre del any 1371, ens fa sospitar que la moneda d'or que s'encunyà varen ésser florins d'Aragó. En efecte, ab aquesta data, el rey manà a Ramón de Màrgens que de la massa d'or de Portugal ne fabriqués ab tota pressa florins, pera que l'encunyació d'ella pogués quedar enllestida dintre 'ls dos mesos que tenía de temps (segons lo tractat ab P. Blau), ab lo fi de que tot el guany resultés a son favor; que si la seca de Barcelona no podía donar l'abast a l'encunyació, n'enviés una partida a la de Perpinyà, y que li digués el guany que s'hi podía fer [2].

En 26 de Març de 1371, pera privar l'introducció en el regne d'Aragó de florins falsos qu'ab abundancia hi eren portats de Castella, manà fer crides prohibintne l'introducció y ordenant que 'ls introductors d'ells fossin presos y posats a disposició seva, y que tothom vingués obligat a denunciar y exhibir els florins que tingués en son poder, baix pena de pèrdrels aplicantse al fisc, devent ésser tallats y entregats a llurs proprietaris tots els que s'exhibissin y no tinguessin la lley y pes deguts [3].

Un nou arrendament de l'encunyació de florins y de moneda castellana va ultimar el rey, en 26 de Setembre de 1371, ab Pere Blau y 'l seu fill Perpinyà Blau, en termes semblants al precedent, del qual se distingeix en alguns detalls. S'hi indica que la moneda castellana s'encunyava a Çaragoça y a Valencia, y que cuydaven de vèndrela y despatxarla a Valencia En Domingo Lull y a Çaragoça En Domingo de Litago. Aquest arrendament va ésser també per terme d'un any comptador des del 1.er de Novembre en que finía l'anterior [4], y 's dictaren després les ordes acostumades pera la seva execució : entre altres les donades als mestres de les seques de Valencia, Çaragoça, Barcelona y Perpinyà pera que durant l'any següent s'hi continués el batiment de florins de les meteixes lley y talla que 'ls que 's fabri-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1231, fs. 59 y 60.
(2) Idem : reg. 1231, fs. 73 v. y 74.
(3) Idem : reg. 1085, f. 1.
(4) Idem : reg. 1231, fs. 65 y següents.

caven, que, com sabem, eren de 18 quirats de fi y 68 peces el marc de Perpinyà [1].

En 10 de Març de 1372 se varen afegir al preu del anterior arrendament 1.000 florins, o sols 500 si En Joan Suau y En Pere Cabanyelles de Valencia, associats dels Blau pare y fill, no 's conformaven ab l'augment [2].

No sabem com va quedar la petició del delme dels florins y de la moneda castellana, que per aquest temps s'encunyaven a Barcelona o en son terme, feta al rey pel bisbe d'aquesta ciutat, contra qual petició va acudir Don Pere al arquebisbe de Tarragona en 30 de Desembre de 1372 [3]. El dret del bisbe a la percepció del delme del lucre o del guany de la moneda barcelonesa que s'encunyés, era indiscutible y havía sigut sempre reconegut pels reys d'Aragó; però 'l cas no era aquèst, sinó que 's tractava de moneda que, encare qu'encunyada a Barcelona, no era barcelonesa, y això explica la resistencia al pagament del rey Don Pere. Els qui en aquesta data tingueren a llur càrrec l'encunyació a Barcelona d'aquelles monedes, foren : En Jaume Marmany, la dels florins, y En Jaume Rovira, la de la moneda castellana.

Transcorregut el terme d'aquest arrendament, se va trobar el rey ab dificultats pera ferne d'altres, per que ningú volía encarregarse de l'encunyació de florins en bones condicions [4], fins que, per fi, en 22 d'Abril de 1373, varen firmarne un, pel termini d'un any comptador des del 15 de Maig següent, els mateixos pare y fill Pere y Perpinyà Blau, figuranthi entre les condicions la de que, en endevant, ni En P. Blau ni cap dels seus associats *podrien ésser obligats al arrendament de les seques o d'alguna d'elles.* Se facultà al mestre de cada seca pera posar en els florins el contrassenyal que volgués a més dels senyals acostumats [5].

De data posterior a la d'aquest contracte, no n'hem trobat cap més del temps del Rey Don Pere referent a l'encunyació de florins, ni en la seca de Perpinyà ni en cap altra de les seques reyals, y es molt possible que, finit en 15 de Maig de 1374 l'arrendament darrerament fet ab Pere y Perpinyà Blau, passessin uns quants anys sense que se 'n encunyessin, puix ja hem vist les dificultats que tenía 'l rey pera trobar arrendadors de l'encunyació de florins y 'l pacte qu'En Pere y En Perpinyà Blau feren posar en l'últim de que tenim noticia, de que *no podrien ésser obligats al arrendament de*

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1231, fs. 68, 69.
(2) Idem : reg. 1231, f. 89.
(3) Idem : reg. 1086, f. 53 v.
(4) Idem : reg. 1356, f. 45.
(5) Idem : reg. 1356, f. 31.

les seques o d'alguna d'elles, pacte del que 's desprèn no haver sigut espontani 'l que firmaren.

Consta que les Corts de Montçó reunides en Juny de 1376, varen demanar al rey que mantingués sempre 'ls florins a la lley de 18 quirats y al for d'onze sous barcelonesos, y que 'l monarca hi consentí, reservantse la llibertat de ratificar la seva resolució prorrogantla o de modificarla passats que fossin cinc anys [1]. També consta qu'en 19 de Novembre de 1382 el rey Pere manà fer pregons prohibint l'extracció dels seus Estats, excepció feta dels florins d'Aragó [2], del or amonedat o sense amonedar y revocant les llicencies qu'havía concedides en contrari, lo que tal vegada es un indici de qu'en aquella data se 'n tornaven a encunyar, per qu'hem observat que semblants ordes o pregons obeeixen en general al pacte que s'acostumava posar en tots els contractes d'arrendament, exigint la prohibició d'extraure dit metall, exceptuats els florins.

En 9 d'Abril de 1371 va confirmar Pere III al mestre y moneders de la seca de Perpinyà 'ls privilegis y les immunitats otorgats a llur favor, qu'eren els meteixos concedits als de Mallorca pel rey Sanxo en 1315, més els qu'hi havía afegits el propri rey Pere en 1343 [3]. Més endevant, en 10 d'Abril de 1386, pera evitar els grans abusos que s'havíen introduit, va fixar en trenta el nombre dels oficials de la seca ab dret de gaudir d'aquells privilegis [4], y, en 13 dels meteixos mes y any, va manar que 'ls càrrecs d'alcaldes de la dita seca fossin anyals, com ho eren en la de Barcelona [5].

Per mort de Pere Blau, fou nomenat mestre de la seca de Perpinyà En Bartomeu Garí, en 13 de Març de 1381 [6].

Dels documents relatius a florins, qu'acabem d'extractar, resulta :

Qu'en 7 d'Agost del any 1346 el rey Don Pere va establir una seca reyal a Perpinyà y manà s'hi encunyessin florins d'or a son nom, iguals als de Florencia.

Qu' en lo successiu continuaren encunyantse florins a Perpinyà, si be introduintshi modificacions en la lley y en les llegendes y posantshi senyals, que no 's determinen, pera distingir els d'una emissió dels de l'altra.

Qu'aquestos florins són denominats, en els documents de la època, *flo-*

(1) Colson : ps. 76 y 77.
(2) Colson : p. 77 y Salat : t. 2, doc. n. XLIII.
(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 928, f. 212; Colson : p. 76.
(4) Colson : p. 78.
(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 978, f. 48.
(6) Idem : reg. 976, f. 33.

rins d'Aragó, nom que de segur els hi fou donat pel poble pera distingirlos dels florins de Florencia y dels que s'encunyaven en altres paissos.

Qu'en l'any 1363 rebaixà 'l rey la lley dels florins que s'encunyaven en la dita seca, manant posarhi contrassenyal que 'ls diferenciés dels fabricats fins a les hores y que se 'ls hi dongués el nom de *florins de Perpinyà*, disposició aquesta derrera que no fou complimentada, puix no hem vist ni un sol document qu'així denomini als florins.

Qu'en 1365, per raó de la guerra ab Castella, la seca de Perpinyà estigué a càrrec del General de Catalunya, encunyantshi florins de lley de 18 quirats, aforats a 11 sous barcelonesos cada un.

Que recuperada pel rey la possessió de la seca de Perpinyà, disposà l'encunyació de florins d'Aragó, d'iguals lley, talla y for que 'ls batuts en ella pel General de Catalunya, no solament en la dita seca, sinó ademés a Çaragoça, a Valencia y a Barcelona, els quals devíen portar senyals que diferenciessin els encunyats en una de dites seques dels encunyats en cada una de les altres, senyals que tampoc se determinen.

Que des d'aquesta última data seguiren encunyantse florins d'Aragó, al menys fins al any 1374, en varies de les quatre seques predites.

Y, finalment, qu'a més de les encunyacions de florins d'Aragó que podríem dirne *llegítimes*, se 'n feren d'altres, pel rey meteix, que 's poden calificar d'*illegítimes*, com les de Tortosa del any 1365 y potser també les fetes per Ramón de Boixadors, en 1353, qu'apar ho foren de florins de 16 quirats de lley o de menys : això deixant de banda 'ls molts florins falsos que corríen, encunyats fora dels dominis del rey d'Aragó o dintre d'ells per gent poc escrupulosa.

No es exacte, per consegüent, lo que digué En Capdevila y han copiat En Salat y altres, de que, a Aragó, no s'hi hagin encunyat may florins [1]. Se 'n encunyaren a Çaragoça, en temps de Pere III, al menys des del any 1369 al 1372.

A Valencia y a Barcelona se 'n encunyaren també des del any 1369, y a Catalunya, prescindint dels *illegítims*, es possible se n'haguessin encunyat ja en 1353, o millor 1354, sense que poguem afirmarho.

Dels tipus dels florins d'Aragó, n'hi hà prou ab dir que són copia exacta

(1) «*Nota mes avant que jatsia que lo dit flori haja pres lo titol d'Aragó, aço esta en veritat, que james en Arago no s'ha batut flori, ni croat, sino tan solament moneda jaquesa de tern.*» Arnal de Capdevila : *Tratado de las monedas catalanas*; cap. VIII, p. 65 (publicat per Salat, t. II, apèndix n. LXVI). Vèginse Salat, t. I, p. 118; Colson, p. 71, n. 2, y Heiss, t. II, p. 21.

dels dels florins de Florencia, dels quals no 's diferencíen més qu'en la llegenda de la cara que porta gravada la flor de llir.

Presumim qu'aquesta llegenda, en els florins encunyats a Perpinyà des del 7 d'Agost de 1346 al 29 de Març del any 1349, no deya més que : ARAGO REX. Fondem la nostra presumpció en que s'han trobat florins ab aquesta sola llegenda, o sigui sense nom de rey, y en qu'en la derrera de les dates apuntades el rey manà posar als florins la lletra P pera significar ab ella 'l seu nom, y es clar que si 'ls florins encunyats l'haguessin ja portat, no hauría tingut el rey cap necessitat de manar que s'hi posés. Més encare, y insistim en aquest detall per conceptuarlo interessant pera la classificació cronològica dels florins d'Aragó, al disposarho 'l rey aixís, manifestà qu'ho feya per que «*in charta ordinationis monetae florenorum de signo eorum nulla habetur declaratio, seu mentio specialis*», lo qual vol dir qu'en l'orde dictada disposant s'encunyessin florins a Perpinyà res s'hi deya referent als tipus y llegendes d'aquèsts, sense que 's pugui oposar a l'interpretació que donem a aquest text, la frase *sub nostro nomine*, alusiva als florins que s'havíen d'encunyar, que 's llegeix poques ratlles més amunt en el meteix document, per que, o be aquesta frase no hi era en la *charta ordinationis monetae florenorum*—que ja tenim dit no s'ha publicat ni hem sabut trobarla al Arxiu de la Corona d'Aragó—o be, cas de serhi, no va ésser entesa en el sentit de que s'hagués de gravar en els florins el nom del rey, del moment que 'ls encunyats no 'l portaven.

De florins en la llegenda dels quals el nom del rey hi es indicat ab la lletra P, n'hi hà de dúes classes : uns ab la llegenda : + P. REX ARAGO, y altres ab la llegenda : + ARAGO REX P. ¿Quins foren els que 's començaren a encunyar l'any 1349? No creyem qu'hi pugui haver cap dubte de que foren els primers, els que diuen + P. REX ARAGO; primer, per que són incomparablement més escassos que 'ls que porten la segona llegenda, y segonament, per que 'ls del any 1349 havíen d'ésser, com els de Florencia, de 23 $^{3}/_{4}$ quirats de lley, y quasi tots els que porten la segona llegenda són de lley de 18 quirats, o sigui dels que 's varen començar a encunyar l'any 1365. Ademés, y es raó molt atendible, els florins d'Aragó encunyats en temps dels reys que succeiren al rey Don Pere, porten la llegenda en la meteixa disposició que 'ls derrers, així : + ARAGO REX IO, + ARAGO REX MA, etc. A la raresa dels exemplars que porten la primera llegenda, a més de la circumstancia d'haversen encunyat en menys quantitat, hi ha contribuit sens dubte l'orde de fondre 'ls florins encunyats abans del any 1365, que donà Don Pere al iniciarse en aquest any l'encunyació de florins de

solament 18 quirats de lley, lo qual constitueix un argument que s'ha de tenir en compte pera l'apreciació de l'antiguitat respectiva d'uns y altres florins.

La llegenda PETRVS DEI GRACIA REX o PETRVS DEI GRACIA REX ARAGONVM, que 'l rey manà a Ramón de Boixadors que posés en els florins qu'aquèst havía de fer batre, no 's llegeix en cap dels florins d'Aragó fins avuy coneguts : n'hi hà, emperò, ab la llegenda PETRVS REX ARA, en els florins, y solament PETRVS REX en els mitjos florins, que poden ésser molt be 'ls pertanyents a la dita encunyació, escursada la llegenda per falta d'espay.

Ab la llegenda ARAGON. REX PETRVS, tampoc s'ha trobat cap florí, que sapiguem. En nostre concepte, aquesta llegenda s'escursà com en els precedents, posantse en els florins ARAGO REX P, que de llavors endevant fou la que portaren els de Pere III. Efectivament, cap altra disposició modificant la llegenda dels florins se llegeix en els documents posteriors.

De la significació concreta de cada una de les marques (*senyals y contrasenyals*) que 's veuen en els florins de Pere III, res podem dirne ab seguretat, per que ja hem fet constar que 'ls documents que 'n parlen no les determinen. Solament sabem que s'hi posaren per dos motius : primerament, pera distingir les diferentes emissions de florins, y, més tart, pera distingir els encunyats en una seca dels encunyats en altra. N'hi hà, per consegüent, que són marques o senyals d'emissió y n'hi hà que són marques o senyals de seca; sense que tampoc pugui senyalarse ab certitut quins pertanyen a l'una classe y quins a l'altra, perque, fora comptadíssimes excepcions, el lloc qu'ocupen en els florins del rey Don Pere es el meteix : al costat del cap y sobre la mà dreta de la figura de Sant Joan.

El valor intrínsec dels florins fets encunyar per Pere III, es diferent segons l'emissió o emissions a que pertanyen.

Els emesos en virtut de les ordes dels anys 1346 y 1349, iguals als de Florencia, devíen ésser, com aquèsts, de 23 $^{3}/_{4}$ quirats de fi, y de 3'490 grams de pes.

Els emesos en virtut de l'autorisació otorgada a Ramón de Boxadors, devíen ser de la meteixa lley dels del Imperi Romà, y suposem també de 3'490 grams de pes, puix no 's parla d'alteració d'aquèst.

Els emesos en virtut de l'autorisació otorgada a P. Blau y J. Pluer, probablement en la meteixa circumferencia de temps, devíen ser de 22 $^{3}/_{4}$ quirats de lley, y d'igual pes y talla dels que llavors s'encunyaven al Piamont.

Els emesos des del 6 de Juny del any 1354 fins al 6 de Janer de 1363, de-

vien ésser de 22 $^{3}/_{4}$ quirats de lley y de 68 peces el marc d'or fi de Perpinyà, això es, de 3'490 grams de pes.

Els emesos des del 6 de Janer de 1363 al 15 de Juliol de 1365 devíen ser de 22 quirats de lley, y també de 3'490 grams de pes, y són els que Don Pere volía s'anomenessin *florins de Perpinyà*.

Y, finalment, els emesos des del 15 de Juliol de 1365 en endavant, devíen ser de 18 quirats de lley y de 3'490 grams de pes.

En quant al for o valor legal dels florins d'Aragó, en els documents anteriors a l'encunyació del any 1365 no 's fixa o, millor, no se 'n parla, y es probable no fossin aforats y correguessin pel valor que se 'ls hi dongués en el mercat. Els de 18 quirats que 's començaren a encunyar en 1365, foren aforats a 11 sous barcelonesos de tern el florí; lo que dóna entre l'or y la plata una relació aproximada de 1 : 10'25.

En el 25 per cent de lliga continguda en aquests derrers florins, una meytat devía ser de plata y l'altra de coure [1].

De la moneda anomenada *escuts* o *escudats d'or* que 'l rey Don Pere va disposar s'encunyés a la seca de Perpinyà y fos de pes igual al dels escuts qu'encunyaven els reys de França en llurs dominis, però a son nom y ab ses armes o empremptes, no 'n queda més noticia que lo que 'n diu 'l document de 29 de Març de 1349 publicat per En Salat y un altre del día 1.er de Maig del meteix any, que 's concreta a fer referencia a aquèst. Si l'encunyació va tenir efecte, lo qual no 's pot assegurar, no s'ha trobat fins avuy cap de dites monedes.

ENCUNYACIONS DE MONEDES FORASTERES

M. Colson, comentant les acusacions llençades per Pere III contra Don Jaume de Mallorca, entre les quals figurava la d'haver fabricat moneda a Perpinyà, diu : «Pere IV (d'Aragó), anomenat el Cerimoniós, estava dotat de grans qualitats, però mancat de probitat política; per ell tots els medis eren bons ab tal que conduissin a l'augment o a la conservació del

(1) Sobre 'l pes del florí d'Aragó y 'l del marc de Perpinyà, vegis lo que 'n diem més enrera en les planes 13 y següents d'aquest volum. De la relació presentada al rey per Simón de Soler en 20 de Febrer del any 1356, se 'n dedueix que 'ls 68 florins se comptaven per marc d'or fi, y no per marc ab lliga, y que 'l valor en curs dels florins de 22 $^{3}/_{4}$ quirats de lley, que llavors s'encunyaven, era 'l de dotze sous y dos diners el florí.

seu poder. En quant a la seva probitat privada, pera no sortir del meu assumpte, recordaré solament qu'en un castell proper a Barcelona feya fabricar monedes franceses de baixa lley. Aquestes peces eren portades a França per terra y per mar, ont se cambiaven ab peces de bona lley que 's refoníen després a Barcelona. Aquest vergonyós tràfec, que va començar en el regnat del seu pare, durà a la vora de setanta anys. Pere IV va contrafer, així meteix, les monedes castellanes. Es natural no donar crèdit, sense probes, a la veracitat d'una acusació formulada per un falsari contra un príncep, qual perdua havía jurat y quals dominis ambicionava.»

No volem excusar la conducta seguida pel rey Pere ab el de Mallorca, ni abonarla en lo que 's refereix a la fabricació per ell feta fer de monedes d'altres sobirans; pero sí hem de fer present qu'això derrer no era apreciat en aquell temps, com ho es avuy, en el concepte públic y que, lo meteix que Don Pere, se dedicaven al vergonyós tràfec de fabricar monedes d'altres paisos molts sobirans d'aquella època, entre 'ls quals els meteixos reys de França y de Castella. Además, fora d'una qu'altra vegada en que l'encunyació 's feya d'amagat y probablement de moneda de lley més baixa que la que s'imitava o copiava, les encunyacions se feyen a la llum del día, de monedes que tenien el meteix valor intrínsec que les imitades, y fins en ocasions se procurava no copiar exactament les llegendes usades pels altres prínceps. El propòsit dels reys al dedicarse a aytals encunyacions, no era altre que 'l de procurarse cabals, pel considerable guany que llavors produía per tot la fabricació de la moneda, a la qual, per un errat concepte econòmic, se donava un valor legal y en curs molt superior al que li corresponía pel seu valor intrínsec.

Les severes paraules de Colson, a més del rey Don Pere, comprenen al seu pare Alfons III, del qual no hem vist cap document que justifiqui haver encunyat moneda d'altres prínceps.

En quant al rey Don Jaume de Mallorca, no resulta que hagués fabricat moneda barcelonesa, però sí consta qu'a Perpinyà ne fabricava de francesa, lo qual feya en virtut de concessió de fabricarne obtinguda del rey de França. D'això, es a dir, de que 'l rey de Mallorca encunyava moneda en el Rosselló, se queixaren els consellers de Barcelona a Don Pere, per considerarho perjudicial al rey y dampnós pels seus sotmesos, y havent determinat el rey sospendre tota providencia sobre 'l fet, fins que tingués ple coneixement de «qual era la moneda e de quina ley», els dits consellers, en lletra datada 'l día 1.er d'Octubre del any 1341, li manifesten que: «hauda clara certifficacio «dels dits affers per persones dignes de fe, notifficam a la uostra molt alta

«senyoria, que lo dit Rey de Mallorques fa batre en perpinya anyels dor «e florins dor e encara malles dargent, de les quals monedes, ço es de cas-«cuna tremetem a uos senyor dins la present letra. E segon que havem «entes fan fer la .j. dia de .j. senyal e laltra dia daltre senyal... [1].»

Hem dit que 'l rey de Mallorca estava autorisat pel de França pera encunyar moneda francesa [2]. Encunyantne, no usurpava, doncs, cap dret ni cometía cap frau ni abús, si 'l fet de fabricarla a Perpinyà no constituía una extralimitació segons el dret feudal llavors vigent, per tenir el rey de Mallorca 'l comtat de Rosselló en feu dels monarques aragonesos, cosa que no hem estudiat y que constituía 'l fonament de l'acusació formulada contra Don Jaume de Mallorca pel rey Don Pere [3].

L'autorisació otorgada al rey de Mallorca pera batre moneda francesa, no es un fet isolat per part dels reys de França. En Juliol del any 1374, el vescomte de Castellbó Roger Bernat fou autorisat pera encunyar moneda *blanca y negra,* igual en tipus, lley y pes a la que fabricava 'l rey de França Carles V, y en 1376, li fou otorgat per dos anys el privilegi de batre monedes d'or iguals a les reyals franceses, fins a la quantitat de mil marcs d'or, partintse ab el rey els beneficis de l'encunyació [4].

Passem ja a ocuparnos dels documents que fan referencia al batiment pel rey Don Pere de monedes d'altres prínceps, y fins al abusiu de monedes de sos propris dominis :

1.er de Maig de 1349. En aquesta data escrigué 'l rey a Simón de Soler, mestre de la seca de Perpinyà, manantli que : «batats e façats batre e obrar «en la dita vila secretament dines de ley e de granea e de figura de jaccesos «ques fan en Aragó, en la una part dels quals diners que batrets, ço es en «la part de la creu sia scrit. petrus Rex. e en laltra part. Sardinie. E aquesta «moneda aytal sera appellada Alfonsins doblers [5].» No sabem que se 'n conegui cap exemplar. ¿Que 's proposava 'l rey Don Pere ab la fabricació d'aquesta extranya moneda, que no era aragonesa ni era sarda, y ont volía ferla còrrer? Es difícil endevinarho.

19 de Febrer de 1352. Orde al mestre de la seca de Perpinyà de que li remeti ben aconduits, pel portador de l'orde, dos motllos «es a saber dos

(1) Arxiu Corona Aragó : Cartes reyals de Pere III, n. 1450.

(2) J. Miret y Sans : *Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó*; Barcelona, 1900, p. 263.

(3) Salat : t. II, doc. n. XXVI.

(4) J. Adrien Blanchet : *La monnaie du Vicomte de Castelbon*; Dax, 1891.

(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 1132, f. 17 v.

«pilons e dos cunys... de la moneda del rey de França feta en Perpinyà.» y un motllo de cada una de les altres monedes d'or qu'en aquella seca s'encunyaven [1].

17 de Juny de 1352. Llicencia concedida pel rey a Pere Blau, pera encunyar des del día de la data al 15 de Juliol del any següent, en la seca de Perpinyà, monedes d'or, plata y *blanca «sub illas lege et pondere, figura, cugno seu impressione quibus nunc cuditur vel cudetur infra dictum tempus in regno Francie* [2]. El termini d'aquesta llicencia va ésser allargat fins al 15 de Novembre de 1353, ab data de 6 de Novembre de 1352 [3].

15 de Juny de 1353. Havent encarregat el rey a Berenguer de Perapertusa, y a altres, l'encunyació a Catalunya, excepte en els comtats de Rosselló y Cerdanya, de «*moneda daur e dargent sots aquella ley, nom e figura sots la qual lo rey de França la fa fer e fara en sa terra*», des de la data y després durant un any y mitj més comptador des del derrer día del pròxim mes d'Agost: escrigué a Guillem de Bellera, governador del Rosselló, manantli que, exigint jurament de guardar secret, faci fabricar per Joan Baster els encunys y demés que per l'espay del dit temps li dirà de paraula En Perapertusa, y proporcioni a aquèst els obrers y moneders de Perpinyà qu'En P. Blau no necessiti [4].

17 de Setembre de 1353. El rey mana a Ramón de Boixadós que, si's veu en el cas d'encunyar la moneda d'or a menys dels 16 quirats convinguts, pari l'encunyació o 's vegi ab ell per posarse d'acort. A aquesta orde, va seguirne tot seguit una altra manantli parar l'encunyació [5]. No sabem de quina moneda 's tractava, que lo meteix podía ésser florins que moneda extrangera, però sospitem que 's tractava de florins y tenim indicis de que En Boixadors va encunyarne a Figueres.

6 de Juny de 1354. En l'arrendament pera l'encunyació de florins en la seca de Perpinyà, fet pel rey en aquesta data a favor de Joan Volà y Pere Blau, s'hi comprén la facultat de batre en els comtats de Rosselló y Cerdanya «*aytal moneda dor com huy se fa os fara per avant en lo regne de França, ço es a saber ab senyal, letres e taylla e ley aytals com lo rey de França fa e fa fer huy o fara fer daqui avant*, de la qual havíen de pagar al

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1140, f. 65.
(2) Idem : reg. 1321, f. 134.
(3) Idem : reg. 1322, fs. 40 y 41.
(4) Idem : reg. 1143, fs. 54 v., 55 y 155 v.
(5) Idem : reg. 1143, fs. 164 y 164 v.

rey, per cada marc d'or fi qu'encunyessin, 60 lliures barceloneses [1]. En aquest document, el rey se va comprometre a no consentir l'encunyació de moneda d'or de cap mena (excepte 'ls reals de Mallorca) en sos demés Estats y a revocar les llicencies que pera encunyarne hagués concedit. En conseqüencia, l'encunyació de moneda francesa va quedar centralisada a Perpinyà y en dita seca va seguir encunyantsen, puix figura en la major part dels contractes d'arrendament d'ella, fins al any 1365, en el qual, per mor de lo acordat en les Corts de Tortosa, se va encarregar la Diputació de Catalunya de l'encunyació, en ella, de florins.

En aquest any, el rey tenía altra vegada entre mans l'encunyació de moneda d'or, que per el secret ab que volía que's fabriqués suposem era extrangera, francesa o castellana, detall que'ls documents no especifiquen. Així, en 31 de Janer de 1365, manà a Pere Blau qu'anés a trovarlo «*encara que la obra que us haviem manada fer no fos cumplida. Mas si acabada no es, portats los cunys e l'aur de que's deu fer la dita obra, ab aquella que sia feta*». Altra orde semblant donà 'l meteix día a A. Palazí [2]. Com qu'aquest derrer va ésser un dels encarregats de l'encunyació de florins a Tortosa, des d'aont va dictar el rey les predites ordes, se podría sospitar que la moneda de qual encunyació 's tractava era 'ls florins que després se varen encunyar, com ja hem dit, al castell d'aquella ciutat; però 'ns indueix a no creureho l'orde donada en 19 de Febrer immediat següent al castellà del castell de Moncada, en la qual s'hi llegeix: *Manam vos expressament que liurets lo castell de Moncada a aquell o a aquells lo qual o los quals lo feel secretari nostre en Bernat Michel vos dira, per rao d'algunes obres les quals volem que sien fetes en lo dit castell e perço car convendra que vos siats [illegible] caucom en les dites obres, manamvos que façats sagrament et homenatge en poder del dit bn. que u tindrets secret e que guardarets aytant com puxats que negu no y sapia ney sente res sino aquell o aquells quel dit bn. volra* [3].

En Març del meteix any se feyen els preparatius pera l'encunyació de florins a Tortosa, y ab data de 8 d'Abril escriu 'l rey a P. Blau, mestre de la seca de Perpinyà, ordenantli que de la plata que li envía faci quinze o vint marcs de la moneda que be li sembli, *exceptats barchinonesos d'argent*, al objecte de probar si serà admesa la seva circulació y quin lucre se 'n podrà

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 965, fs. 178 y següents.
(2) Idem: reg. 1293, f. 117.
(3) Idem: reg. 1293, f. 117.

obtenir, y qu'una vegada fet, li remeti tot pera resoldre lo convenient [1]. A aquest efecte ordenà als oficials de la seca de Perpinyà no posessin cap impediment a Blau pera la referida fàbrica y expedí a favor d'aquèst un document otorgantli salvaguarda reyal, tant per la fabricació cóm pel transport de dita moneda.

31 de Desembre de 1366. D'aquesta data es l'orde donada pel rey a Pere Çasala, moneder de Barcelona, de batre en el castell de Murvedre, del regne de Valencia, moneda d'argent «per aytal forma que contrafaçats mo-«neda dargent castellana, a tot juhi aytal com aquella que fa lo rey Enrich» per la qual li havía de donar per marc «com donen los Mestres de les Mo-«nederies del dit Rey a ell.» Nomenà veedor de la fabricació a Bonafonat de Sant Feliu, alcayt del castell de Murvedre, y prometé y jurà, finalment, al «dit P. Çasala e a tots aquells qui ab vos seran, que us gardarem de tot «dampnatge et defendrem de tota persona que contra vos ne ells pogues «venir per rao daquesta obra» [2]. El Pere Çasala de qui 's tracta, es sens dubte 'l meteix qui havía encunyat pel rey els florins de Tortosa y que trobarem més tart encarregat de l'encunyació a Çaragoça de moneda castellana, encare que 'ls documents referents a aquestes altres encunyacions l'anomenen Pere Sala.

28 d'Agost de 1367. D'aquesta data són els capítols firmats pel rey a Pere Sala, pera l'encunyació per aquèst, en l'Aljafería de Çaragoça, de moneda de plata castellana igual a la dels reys de Castella Don Pere y Don Enric. D'aquesta moneda va ser nomenat veedor En Domingo Lòpez, merí de Çaragoça; assajador, l'argenter de Barcelona En J. de la Seda, y tallador dels cunys, En Bartomeu Grenella, argenter de Valencia [3].

24 de Novembre de 1367. Guiatge otorgat pel rey a Fr. G. de Guimerà, a Joan Messeguer y als qui vagin ab ells, pera practicar un assaig qu'ha ordenat fer *de florins de certa manera per vos dita y declarada als primers.* En la meteixa data ordena a Romeu dez Feu, argenter de Barcelona, que talli pera 'l predit assaig els cunys qu'aquèlls li dimanin, exceptats de florins d'Aragó, *e aço fets tots affers apart posats*, y tres díes després manà a varis obrers y moneders que 's posessin a la disposició d'aquèlls pel dit assaig de moneda d'or, *exceptats de florins d'Aragó*, ab jurament de guardar

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 118 y 119.

(2) J. Miret y Sans : *Négociations de Pierre IV d'Aragon avec la Cour de France 1366-1367)*; extrait de la «Revue Hispanique»; París, 1905, ps. 31 y 32.

(3) Apèndix : Document n. XXXVI. Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 118 y 119.

el secret [1]. Desconeixem el resultat y conseqüencies d'aquests assaigs.

16 de Setembre de 1368. Conveni entre 'l rey y Pere Sala, per el qual, de la caixa del lucre de la moneda castellana que s'encunyava a Çaragoça, havíen de tenirne una clau 'l dit Sala y l'altra En Gil Pèrez de Buysón, al qui nomenà custodi d'aquella moneda, sense que n'hagués de tenir cap el merí de Çaragoça [2]. Sembla qu'aquèst posava dificultats a l'encunyació, per lo qual el rey Pere, en 25 de Maig de 1369, ordenà al Justicia que l'informés de lo ocorregut, que protegís a Sala y li entregués les eynes pera la fabricació, qu'eren a l'Aljafería, disposant se seguís encunyant la dita moneda [3].

10 d'Agost de 1369. Havent resultat, de les probes fetes a Valencia, que el rey podía obtindre major benefici de l'encunyació de la moneda castellana que 'l convingut ab En Joan Pluer, a qui, en 13 de Juliol del meteix any, n'havía encomanada la fabricació en els regnes d'Aragó y de Valencia, se modificà 'l contracte, especificantse lo que 'l rey havía de cobrar per marc de cada una de les classes de la moneda castellana que s'encunyés. Donem aquest document sencer en els apèndix, per contenirshi noticies interessants sobre la lley y la talla de les monedes de plata y de billó que llavors s'encunyaven a Castella, y que són les que feya també fabricar Don Pere en els seus Estats [4]. S'estipulà que set dècimes parts del benefici fossin pera 'l rey, y les tres restants pera En Pluer. A cada seca hi havía d'haver un escrivà y dos guardes, quedant facultat En Pluer pera nomenar el regent de la seca qu'ell no regentés personalment.

Pera l'execució del contracte fet ab En Pluer, manà 'l rey, en 2 d'Agost, que 's fessin crides a Aragó, prohibint l'exportació de metalls obrats o sense obrar, exceptats els florins, [5] y en 28 del meteix mes ordenà al governador d'Aragó y al merí de Çaragoça donar favor y ajuda al dit Pluer y als demés qu'ab ell aniríen a aquella ciutat pera l'encunyació de florins y altres monedes [6].

En 25 de Novembre del meteix any 1369, ordenà als encarregats de batre a Çaragoça la moneda castellana, paguessin l'argent a 500 morabatins (entenguis maravedissos) el marc, per pagarne 600 el rey Don Enric; y que, havent aquèst mudat la moneda, s'acomodessin a la modificació que

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, f. 155.
(2) Idem : reg. 1293, f. 157.
(3) Idem : reg. 1127, f. 104 v.
(4) Apèndix : Document n. XXXVII. Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, fs. 232, 233 y 234.
(5) Arxiu Corona Aragó : reg. 1081, f. 89.
(6) Idem : reg. 1081, f. 116.

hi havía introduida, però això ab consell del Justicia, del merí, de Ramón de Màrgens y dels guardes, cobrant no obstant el rey igual qu'en el primer batiment [1].

Com En Joan Pluer hagués demanat al rey pera disminuir la lley y augmentar la talla de la moneda castellana qu'encunyava, aquèst, en 22 d'Abril de 1370, li respongué que, com s' havía fet a Valencia, s'entengués ab persones de Castella que la compressin al en gros, pagantne 5 florins o 4 florins y mitj per marc, y en últim extrem solament 4 florins però no menys, en qual cas la fabriqués de la lley y talla que 'ls compradors volguessin [2].

Del 9 d'Agost de 1370 es la llicencia concedida, a instancia del rey de Portugal, a Badasallo Despínola, genovès, y a Blay Gonsàlvez, pera encunyar en la senyoría del rey d'Aragó moneda castellana del rey Don Pere, y també portuguesa del rey de Portugal, destinada al pagament de les tropes qu'havíen d'entrar a Castella, ab subjecció als següents pactes o capítols:

Primer : qu'a comptar des de la data y per mentres durés la guerra y l'inteligencia ab el rey de Portugal, complint aquèst lo tractat, poguessin batre l'argent qu'obrés en llur poder.

Segón : que l'argent qu'encunyessin fos procedent d'altres regnes, y solament en cas d'absoluta necessitat ne compressin en la senyoría del rey d'Aragó.

Tercer : que paguessin al rey, per cada marc d'argent fi, mitj florí d'or, essent de càrrec llur les despeses de fabricació.

Quart : que la moneda fos encunyada en les seques reyals y pels oficials d'elles, o en qualsevol lloc, menys en els d'hostatges, ab tal que l'encunyessin els oficials de les seques reyals, y

Quint : que l'or que teníen pera pagar les 1.200 llances, s'encunyaría a Barcelona, pagantne al rey 60 sous per marc d'or fi, y essent de llur compte les despeses de la fabricació [3].

12 de Novembre de 1370. En l'arrendament general de les seques de tots els Estats peninsulars del regne d'Aragó, pera encunyar moneda d'or, fet ab aquesta data a favor d'En P. Blau y de Joan Pluer, s'hi comprèn *la moneda castellana de billó o dargent per la forma que huy se bat en Saragossa e que pusquen mudar la secca de la dita moneda la on sera vist faedor*, ab facultat de fabricarla en la forma que 's fabriqués la de Castella [4].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1081, f. 180.
(2) Idem : reg. 1081, f. 68 v.
(3) Idem : reg. 1084, fs. 25 y següents.
(4) Idem : reg. 1231, fs. 56 y següents.

Confirmant en lo demés el precedent arrendament, en 28 de Maig de 1371, autorisà 'l rey als dits arrendadors pera batre a Valencia *semblant moneda castellana que batets o fets batre en Saragossa... pero que de la moneda ques bati en Valencia sols haia de respondre meytat del guany tirades les messions*, y 'ls facultà pera millorarne la lley y la talla tant a Çaragoça com a Valencia [1].

En l'arrendament de les meteixes seques, fet en 26 de Setembre de 1371 als pare y fill P. y P. Blau, també s'hi comprèn la moneda castellana que s'encunyava a Çaragoça y a Valencia [2].

En 30 d'Octubre del meteix any, donà 'l rey a R. Alemany, un dels seus representants en els tractes que 's teníen pera fer la pau ab Castella, entre altres, les següents instruccions : *Sobre el .ix. capitol, qui parla de la moneda castellana, diu lo senyor Rey que poden e deuen raonar los seus missatgers, que pus greu es ço que fa lo Rey don Henrich qui fa batre en Castella florins a senyal darago, no pas daquella ley ne daquella valor que son los ques baten en Aragó. E la moneda castellana que fa batre lo senyor Rey es axi bona e de tan bona ley e valor e mellor que aquella ques bat en Castella. E aço fa lo senyor Rey ab justa rao, ço es per interes de ço quel Rey e lo Regne de Castella li son tenguts. E en lo Rey don henrich no es aquella rao, com de res lo senyor Rey no li sia tengut*, y fineix dientli que si 'l rey de Castella 's conforma en pagarli anyalment, mentres durin els tractes, 30.000 florins o, rebaixant, sols 20.000, està disposat a que cessi la encunyació de moneda castellana, ab tal que cessi també la dels predits florins, y si no que resolguin sobre això com sobre lo demés el Sant Pare y 'l Colegi de Cardenals [3]. Després, en 15 de Novembre de 1371, responent a les observacions fetes pels dits plenipotenciaris, de que 'l rey de Castella no volía ferse tributari seu, els hi diu : *no volem que sia nostre tributari, mas que no volem lexar aquell guany que havem ques al menys x^m florins* [4].

Aquestes negociacions no degueren donar resultat, per qu'en 28 de Janer de 1372 tornà a arrendar el rey l'encunyació de moneda castellana, aquesta vegada a Bernat Ferrer, regent de la seca de Valencia, y a Jaume Bonet, mercader de Barcelona, prohibíntloshi fondre cap moneda de les que cor-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1293, f. 236.
(2) Idem : reg. 1231, fs. 65 v., 69 y 69 v.
(3) Idem : reg. 1231, f. 70.
(4) Idem : reg. 1231, f. 74.

rien, *ço es barchinoneses, ne reyals grossos, ne menuts, ne mallorquins, ne alfonsins* [1].

Consta, per la petició del delme feta al rey pel bisbe de Barcelona, de la qual ja hem parlat, qu'en aquest any 1372 s'encunyà a Barcelona, o en el terme de la ciutat, moneda castellana y que fou mestre de l'encunyació En Jaume Rovira.

En 6 de Febrer de 1373 era mestre de la moneda castellana que s'encunyava a Valencia En Francesc Trepat [2], y en 22 d'Abril del meteix any avisa 'l rey a Pere Ça Costa, «tinent lo nostre Castell de Tortosa», qu'anirà a dit castell En Ramón de Màrgens, mestre de la moneda castellana que s'encunyava a Çaragoça y volía s'encunyés llavors a Tortosa [3].

Finalment, en 12 d'Abril, també de 1373, arrendà Don Pere per un any y mitjançant el cobrament de 3,000 florins, a Simó de Puigvert y a Jaume Despuig, l'encunyació de moneda castellana d'argent, de tota mena [4]. A aquest arrendament se fa referencia en 23 de Juliol següent [5], y també sens dubte en el capítol del contracte ab Pere y Perpinyà Blau, del 22 d'Abril del meteix any, en el que s'exceptúa de la prohibició d'extraure or y plata del regne, *la moneda castellana que 'l rey fa batre* [6].

No hem trobat cap noticia, de data posterior a les apuntades, que faci relació a altres encunyacions de monedes forasteres fetes en temps de Pere III.

Abans d'entrar en la descripció de les monedes catalanes de Pere III, hem de fer present qu'hi enclourem la dels florins d'Aragó, per que, encare que no foren tots encunyats a Catalunya, sinó que la major part ho foren a Perpinyà y altres a Valencia y a Çaragoça, tots tingueren primerament curs legal y després legal y forçós en el Principat, y, ademés, d'ells se fa menció repetidament com de moneda propria en els contractes del nostre país. Propriament y de fet, els florins no eren una moneda particular y exclusiva de cap dels Estats dels reys d'Aragó, sinó qu'eren una moneda general pera tots aquests Estats, al menys pels peninsulars, y fins constituiren durant molt temps quasi l'única moneda reyal d'or qu'hi corregué.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1353, fs. 80 y 81.
(2) Idem : reg. 1087, f. 179.
(3) Idem : reg. 1089, f. 44 v.
(4) Idem : reg. 1089, fs. 45 a 47.
(5) Idem : reg. 1356, f. 43.
(6) Idem : reg. 1356, fs. 31 y següents.

Feta aquesta advertencia, passem a descriure les monedes catalanes del dit rey que 's conserven y de les quals tenim noticia. Són les següents :

CROATS

209. Anv. : + PETRVS ⁝ DEI ⁝ GRACIA ⁝ REX, entre dos cercles de punts; al camp, bust del rey coronat, a l'esquerra, de dibuix igual al dels croats d'Alfons III.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA. Lo demés, com en els croats ja descrits. La creu cantonada d'un anell en els buyts primer y quart y de tres punts en el segón y tercer.

Croat, plata; pes : 3'20 gr.-Varis.

Colson : p. 57, l. 3, n. 34; Heiss : t. II, p. 78, l. 78, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5609.

210. *Var.* : Com l'anterior. La creu del revers cantonada en els buyts primer y quart de tres punts y en el segón y tercer d'un anell.

Croat, plata.–Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5610.

211. *Var.* : + PETRUS DEIGRACIA REX, en l'anvers, y en

el revers, CIVI-TASB-ARCK-NONA. La creu cantonada, com en el n. 210.

Croat, plata; pes : 3'20 gr.-Varis.

Colson : p. 57, l. 3, n. 35; Heiss : t. II, l. 78, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5611.

212. *Var.* : Com el n. 211. La creu cantonada, com el n. 209.

Croat, plata.

Colson : p. 57.

213. *Var.* : Igual al n. 211. La llegenda del anvers es : + PETRUS ⁝ DEI ⁝ GRACIA ⁝ REX.

Croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5612.

214. *Var.* : + PETRUS ⁝ DEI ⁝ GRACIA ⁝ REX; en el pit, demunt del vestit del rey, una petita creu equilateral en lloc de la rosa o flor que s'hi veu en el croats anteriors.

Croat, plata; pes : 3'20 gr.-Varis.

Heiss : t. II, l. 78, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5613.

215. *Var.* : Igual a l'anterior. Varietat en la colocació contraposada dels anells y 'ls tres punts.

Croat, plata.–Vidal-Quadras. Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5614.

216. *Var.* : Igual al n. 211. El dibuix del bust del rey es diferent; els cabells formen un gros rull derrera 'l clatell.
Croat, plata.–Museu de Gerona.
Inèdita.

217. *Var.* : + PETRUS ⁙ DEI ⁙ GRACIA ⁙ REX. Creu en el pit, com en el n. 214. Bust com el n. 216. La lletra T de la llegenda, de forma gòtica arrodonida.
Croat, plata.–Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5616.

218. *Var.* : Igual a l'anterior. La llegenda del anvers es : + PETRUS ⁝ DEI ⁝ GRACIA ⁝ REX.
Croat, plata.–Vidal-Quadras, Barcelona.
Salat : t. I, l. 3, n. 8; Heiss : t. II, l. 78, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec número 5618.

219. *Var.* : + PETRUS ⁂ DEI ⁂ GRACIA ☼ REX. En el pit T, en lloc de creu. Lo demés com el n. 216.

Croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona y Museu de Gerona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5617.

220. *Var.* : Igual al n. 212.

Mitj croat, plata.-Colecció Siscar y Marquès de Dou, Barcelona; J. Puig, París.
Pedrals : t. IV, ps. 30-36, l. 2, n. 2.

221. *Var.* : Igual al n. 216. El bust del rey ab creu en el pit.

Mitj croat, plata.-Museu de Gerona.
Pedrals : l. 2, n. 3.

222. Anv. y Rev. : Iguals al n. 209.

Pesal o *Piefort* ?, coure groguenc o tal vegada billó; pes : 9'70 gr.
Exemplar únic en poder de D. Lluis Martí y Codolar, de Barcelona.

MONEDES DE TERN

223. Anv. : + PETRVS REX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust coronat del rey, a l'esquerra, format solament pel cap y 'l coll.

Rev. : BA'-QI - NO - NA, entre dos cercles de punts; tallada la llegenda pels quatre braços d'una creu equilateral qu'ocupa tota l'aria; la creu cantonada de tres punts en els buyts primer y quart y de un anell en el segón y tercer.

Diner de tern, billó.–Varis.

Salat : t. I, l. 3, n. 3; Heiss : l. 79, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5619.

224. *Var.* : Com l'anterior. La creu cantonada en els buyts primer y quart d'un anell y en el segón y tercer de tres punts.

Diner de tern, billó.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Colson : p. 57; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5620.

225. *Var.* : Igual al n. 223.

Obol de tern, billó.

Heiss : l. 79, n. 8, Salat : t. I, l. 3, n. 4 y t. III, l. 2, n. 6.

226. *Var.* : Igual al n. 224.

Obol de tern, billó.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Colson : p. 57; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5623.

227. *Var.* : Com el n. 223. La llegenda del anvers escrita al enrevés, diu : .ꓘEꓤ ꓢVꓤTꓤ9 +

Diner de tern, billó.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 79, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5621.

228. *Var.* : Com el n. 223. Al bust del rey s'hi veuen les espat-

lles y 'l vestit, aquèst ab indicació de mànegues y adornat ab cercles petits en disposició horitzontal.

Diner de tern, billó.-Colecció del autor.

Inèdita.

229. *Var.* : Com l'anterior. El vestit adornat ab cerclets, sense indicació de mànegues. El cabell ab rull, com en els últims croats descrits. La creu del revers cantonada, com en el n. 224.

Diner de tern, billó.-Colecció del autor.

Inèdita.

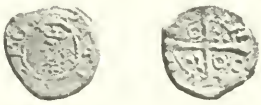

230. *Var.* : Igual al n. 229.

Obol de tern, billó.-Colecció del autor.

Inèdita.

231. Anv. : + PETRUS REX. El cap y coll del rey més amples; el coll adornat solament ab ondes. La T y la U de forma gòtica arrodonida.

Rev. : BA-QI-NO-NA. Lo demés com el n. 223.

Diner de tern, billó.-Varis.

Heiss : t. II, l. 79, n. 7.

232. Anv. y Rev. : Com el n. 225.

Pesal?, coure.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5622.

FLORINS

233. Anv. : ARAG - OREX. La llegenda distribuida a cada costat y al voltant d'una flor de llir, gravada en el camp.

Rev. : S · IOHA - NNES · B. La llegenda distribuida al voltant y a cada costat de la figura de Sant Joan, de cos enter y de cara. El sant porta nimbe, aguanta ab la mà esquerra un bastó que té a la punta una creu, el qual apoya en l'espatlla, y té la mà dreta aixecada, com pera beneir.

Flori, or.-Colecció García de la Torre.

Gaillard : p. 420; Colson : p. 87; Heiss : t. II, p. 26, n. 1.

234. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj flori. or.-Colecció García de la Torre.

Gaillard : p. 420; Colson : p. 87; Heiss : t. II, p. 26, n. 2.

235. Anv. : + P · REX - ARAGO. Lo demés com el n. 233.

Rev. : SIOHA - NNESB. Entre l'acabament de la llegenda y 'l cap del sant, per *senyal*, un escudet tetragonal ab escacs. Lo demés com el n. 233.

Flori, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 9; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5593.

236. *Var.* : Igual al precedent. Per *senyal*, un escudet ab una o tres barres o pals.

Florí, or; pes : 3'45 gr.-J. Puig, París.
Massot : p. 13.

237. *Var.* : Igual al n. 235. Per *senyal*, un escudet triangular en el qual no s'hi distingeixen armes.
Florí, or; pes : 3'45 gr.-J. Puig, París.
Massot : p. 13.

238. *Var.* : Igual al n. 235. Per *senyal*, la lletra A gòtica.
Florí, or; pes : 3'45 gr.-J. Puig, Paris.
Massot : p. 13.

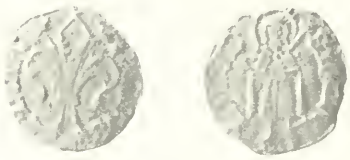

239. Anv. : PETRVS-REX ARA. Lo demés com el n. 233.
Rev. : Igual al del n. 233.
Florí, or; pes : 3'40 gr.-J. Puig, París.
Massot : p. 13.

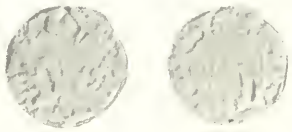

240. *Var.* : La llegenda del anvers es : PETR-VSREX. Tot lo demés igual al precedent.
Mitj florí, or; pes : 1'66 gr.-J. Puig, París.
Massot : p. 13.

241. Anv. : + ARAG-OREXP. Lo demés com el n. 233.
Rev. : Com el del n. 233. Per *senyal*, una torra.
Florí, or; pes : 3'35 a 3'51 gr.-Varis.
Colson : p. 79; Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec número 5598.

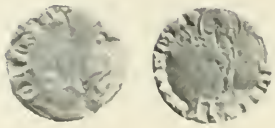

242. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí, or; pes : 1'70 gr.–Varis.

Heiss : t. II, p. 20, n. 11 bis; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5605.

243. *Var.* : Igual al n. 241.

Quart de florí, or; pes : 0'88 gr.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 11; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5608.

244. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una rosa de més de sis fulles.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5596.

245. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una rosa de cinc o sis fulles.

Florí, or; pes : 3'45 gr.-Varis.
Colson : p. 206; Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 7; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5597.

246. *Var.* : Igual al n. 245.
Mitj florí, or; pes : 1'75 gr.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5603.

247. *Var.* : Igual al n. 245.
Quart de florí, or; pes : 0'80 gr.-Vidal-Quadras, Barcelona, y J. Puig, París.
Vidal Quadras : Catàlec n. 5607.

248. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, la lletra C gòtica.
Florí, or.-Varis.
Colson : ps. 79 y 206; Heiss : t. II, l. 72, n. 8; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5600.

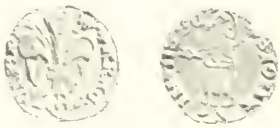

249. *Var.* : Igual a la precedent.
Mitj florí, or; pes : 0'70 gr.-Varis.
Heiss : t. II, p. 20, n. 8 bis; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5606.

250. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, un elm.

Florí, or: pes : 3'45 gr.-Varis.

Colson : p. 79; Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec número 5594.

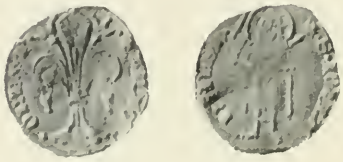

251. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una espasa o punyal.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona; J. Puig. París.

Colson : p. 79; Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec número 5595.

252. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una creu.

Florí, or.

Colson : p. 206.

253. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, mitja lluna.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5999, l. 12, n. 17.

254. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, el signe heràldic anomenat *roca*.

Florí, or.-Vidal-Quadras. Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5999[a], l. 12, n. 18.

255. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, la lletra B ¿o R?
Florí. or.-Vidal-Quadras. Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5601, l. 12, n. 19.

256. Anv. : + ARA - GOXES. Lo demés com el n. 233.
Rev. : S : IOHA - NNES :. Per *senyal*, un escut, en el qual sembla haverhi les armes d'Aragó. Lo demés com el n. 233.
Florí. or.-J. Puig, París.
Inèdit.

257. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una corona.
Mitj florí. or: pes : 1'65 gr.-Varies coleccions.
Heiss : t. II, p. 20, l. 72, n. 10; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5604.

258. *Var.* : Igual al n. 241. Per *senyal*, una creu o flor d'aquesta forma ✣.

Mitj florí, or.-J. Puig, París.

Inèdit.

259. Anv. : ARA - GO. Lo demés com el n. 233.

Rev. : PETRVS - REX. Lo demés com el n. 233.

Florí, or.

Salat : t. I, l. 2, n. 7; Colson : p. 79, l. 4, n. 36. En Salat diu qu'era a la colecció del P. Izquierdo y que pesava un adarm y trenta grans.

260. *Var.* : Igual a la precedent.

Mitj florí, or.

Salat : t. I, l. 2, n. 8; Colson : p. 79, l. 4, n. 37. En Salat diu que figurava en la seva colecció y que pesava 58 grans.

L'estil y la fàbrica dels croats de Pere III no permeten confòndrels ab els del seu antecessor Pere II. Els de les primeres emissions són tan semblants ab els d'Alfons III, que solament se 'n diferencien per les llegendes. Més endevant, les lletres A, V y T hi tenen la forma gòtica arrodonida, y 'l dibuix del bust reyal es més ampli, mostrantshi la cabellera del rey formant un rull caragolat quasi demunt de l'espatlla, com en algunes monedes castellanes d'Alfons XI y sobre tot de Pere 'l Crudel. Alguns exemplars porten gravada al pit del monarca una creueta, qu'En Salat sospita pot ésser la de l'orde de Montesa, la qual pren poques vegades la forma d'una T. El mòdul d'aquestes monedes es ordinariament de 25 milímetres; el de les monedes

de les primeres emissions es solament de 23 milímetres. El pes, unes ab altres, es de 3'20 grams, y no desmereix, ans be es major que 'l dels croats dels seus predecessors, lo qual proba que 'ls curts de pes que corregueren al principi de son regnat, dels quals parlen els documents, foren quasi tots recullits y refosos. M. Heiss no conegué 'ls mitjos croats d'aquest rey, y tampoc la peça de coure que publiquem ab el n. 222, de tipus y llegendes iguals als dels croats de Pere III de les primeres emissions, la qual conceptuem ésser un pesal pera pesar els croats, dels que 'ls documents qu'hem enumerat fan constar l'existencia.

En Salat y En Vidal atribueixen a Pere II alguns dels diners y òbols de tern que nosaltres donem a Pere III. Pera ferho, ens fondem en que consta d'una manera categòrica qu'en temps de Pere III se va fabricar moneda barcelonesa de billó o de tern, y qu'en temps de Pere II no solament no consta que se n'encunyés, sinó que, com ja tenim manifestat, no hi hà cap probabilitat de que ni ell ni Alfons II n'haguessin feta encunyar. Ademés, la moneda de tern de Pere III se sembla molt a la de Jaume II y a la d'Alfons III, aixís en el dibuix de la corona que porta 'l rey, com en la llegenda BA-QI-NO-NA. En Salat llegí malament BARQINO, en el diner y en l'òbol que descriu en les planes 229-231 de son llibre y que dibuixa en la làmina III, números 3 y 4: el seu meteix dibuix, sobre tot el del òbol, ho convenç. May hem vist cap diner ni cap òbol de Pere ab aquesta llegenda, y això que, particularment els diners, són abundantíssims.

El florí y 'l mitj florí que descrivim ab els ns. 233 y 234, foren publicats per M. Gaillard, qui 'ls creya fabricats durant l'interregne que media entre la mort del rey Don Martí y la proclamació de Ferràn d'Antequera, per no portar gravat nom de rey. M. Colson y M. Heiss copiaren de M. Gaillard els dits florins y adoptaren la seva opinió, encare que 'l derrer fa constar que no hi pot haver seguretat respecte a l'època en la qual foren fabricats. Nosaltres, per les raons donades més enrera, creyem que són els primers que 's bateren a Perpinyà, en virtut de les disposicions reyals del any 1346. Un assaig ben fet serviría pera resoldre la qüestió, ja que, si són del temps del Interregne, la lley ne resultaría de 18 quirats, y si són de la data que suposem, hauríen de resultar de lley de 23 quirats y $^{1}/_{4}$ de quirat.

També, per les raons que tenim donades, conceptuem els quatre descrits ab els números 235, 236, 237 y 238, com pertanyents a les encunyacions fetes a Perpinyà en virtut de l'orde tramesa pel rey a Simó de Soler en 1349, y 'ls senyalats en la descripció ab els números 239 y 240, com pertanyents a les encunyacions qu'hagués pogut fer a Catalunya En Ramón de Boxadors

a derrers del any 1353 y en el 1354 y a les qu'ab seguretat va fer a Perpinyà, associat ab altres, en aquest últim any.

Tots els altres florins qu'hem descrits, des del senyalat ab el número 241 fins al senyalat ab el número 258, l'un y l'altre compresos, són de fabricació posterior a la dels precedents, y l'única noticia que tenim, pera apreciar la data de la llur respectiva encunyació, es la lley del or ab qu'estàn fabricats. Sería precís assajarlos un a un pera determinar si són de lley de 22 quirats y $^{3}/_{4}$ de quirat, de lley de 22 quirats, o de lley de 18 quirats, y poderlos atribuir, respectivament, al temps comprès entre 'l Juny de 1354 y 'l Janer de 1363, els primers; entre la derrera data y 'l 15 de Juliol de 1365, els segons: y del Juliol de 1365 en endevant, els tercers. De practicarse aquests assaigs, potser se conseguiría, ademés, averiguar la significació precisa d'algún dels senyals què 's veuen en els florins de Pere III, lo qual podría ajudar a la llur classificació cronològica. Res podem afegir per are a lo que portem dit respecte a la significació d'aquests senyals.

En quant al senyalat en la nostra descripció ab el n. 256, proprietat del senyor Puig, qui ha tingut la bondat d'enviàrnosen un bon emmotllat en guix, no podem atribuir l'incorrecció de la llegenda del anvers més qu'a un descuyt del tallador del cuny, a menys que sigui una imitació o falsificació dels florins d'Aragó, de les moltes que 's feren en aquella època.

Donem els descrits ab els ns. 259 y 260, baix la fe d'En Salat. Cap altre numismata dels qui parlen de florins y han escrit després d'En Salat, els ha vistos ni 'ls descriu, feta excepció de M. Colson qui, com nosaltres, els copía d'En Salat. M. Heiss els omet en la seva obra. En realitat, es molt anòmala, y 'ls fa molt sospitosos, la circumstancia de portar en el revers la llegenda : PETRVS-REX, quan tots els coneguts hi porten la llegenda : S. IOHA-NNES B.

Per les monedes sabem, puix els documents no ho diuen, que, a més de florins, s'encunyaren en aquest regnat mitjos florins y quarts de florí. Aquests derrers són força escassos.

En el Catàlec de venda de la colecció Judice dos Santos, s'hi descriu com de Pere IV (III de Catalunya), atribuintla a Gerona, la següent moneda, ab el calificatiu d'*única* :

Anv. : + P-DVX-GIR-ONIS. Castell ab tres torres, dintre un quadrat : assota, B.

Rev. : + A-VE-MA-R(IA)-S(tella). Lleó rampant, dintre un quadrat. Billó, molt ben conservada.

L'autor del catàlec afegeix qu'es «una imitació servil d'un *nové* de Pere 'l Crudel de Castella.» Es molt dubtós que sigui tal imitació, y, de totes maneres, la seva atribució a Gerona es un disbarat y no té cap fonament. Les monedes castellanes que feu encunyar el rey d'Aragó en sos Estats, eren, com hem vist, copia fidel, al menys en tipus y llegendes, de les que s'encunyaven a Castella, y ab les llegendes que porta, segons el Catàlec, la moneda descrita, no sabem que 'ls reys de Castella n'haguessin encunyada cap.

JOAN I (1387-1396)

Inaugurà son regnat perseguint a sa marastra, la reyna viuda Dona Sibila de Forcià, y venjantse crudelment de sos parents y parcials. En 1387, se concordà ab els sards. Rebutjà en 1390 l'invasió del comte d'Armanyac, representant dels drets de la casa reyal de Mallorca. En 1391, ocorregueren grans matances de jueus, fent el rey lo possible pera ampararlos y indemnisarlos. En 1392 auxilià a son germà Don Martí, qui marxà a Sicilia pera apaybagar les bandositats que s'hi havíen promogut. En 1394 reconegué com Papa a Pere de Lluna, promogut al Pontificat ab el nom de Benet XIII. Preparava un estol pera anar en persona a l'illa de Sardenya, quan morí, estant de cacera, el 19 de Maig de 1396. De sa primera muller, Dona Joana de Valois, no tingué fills. Casat en segones nupcies ab Dona María d'Armanyac, tingué d'ella a Don Jaume, qui morí infant, y a Dona Joana, qui 's casà ab el comte de Foix. De son tercer matrimoni, ab Dona Violant de Bar, nasqueren Don Ferràn y Dona Joana, morts abans que llur pare, y Dona Violant, qui 's casà ab Lluis duc de Anjou.

Els historiadors, en general, no han tractat a aquest rey ab justicia; lo meteix ha succeit ab els numismates qui suposen que poc o res va fer, y li atribueixen solament escassos florins y algunes monedes mallorquines, glosant quasi tots ells les poques paraules que li dedica En Salat: «*Don Juan primero..... descuidado en todo, lo fué tambien en el batimiento de florines, sin que publicase alguna ordenanza ó providencia que corrigiese el daño que había causado su padre*» [1]. El no haver estudiat els documents d'aquest regnat, ha fet atribuir a Joan II monedes que són de Joan I, rey qui, com

(1) Salat, t. I. p. 121.

veurem, no solament intentà alguna cosa pera millorar la lley dels florins, sinó qu' introduí l'encunyació de una nova moneda d'or, de millor lley y de més valor intrínsec que 'ls florins, y, ademés de la moneda de plata, de Mallorca, feu encunyar moneda de billó a Perpinyà, a Valencia y a Sardenya. El regnat d'aquest rey, al contrari de lo que se n'ha dit, resulta molt interessant pera la numismàtica. Veyem lo que'ns ensenyen els documents.

SARDENYA

15 d'Octubre de 1392. Fondantse Don Joan en la falta de moneda menuda qu'hi havía a Càller y en la necessitat que'n tindríen les tropes que preparava pera anar a l'illa, resolgué que s'encunyessin en la seca de dita ciutat mil marcs d'alfonsins menuts, de la meteixa lley que 'ls corrents, però de talla de 30 sous el marc de Barcelona. Aixís ho va fer saber als consellers y prohoms de Càller, demanantlos que no posessin obstacles a l'encunyació. Lo meteix escrigué al governador general de l'illa, encarregantli qu'influís pera que l'encunyació tirés endevant, y disposés lo convenient pera que no faltés res als mestres y oficials de la seca, al menys durant el temps que 'l rey tardés en arrivar. Ab la meteixa data, autorisà al mestre de la seca, Miquel Roure, y als altres oficials d'ella, pera procedir de seguida a l'encunyació dels mil marcs d'alfonsins menuts, «*no mudada ley per nos aqui ordonada, tocant solament a la talla, ço es que axi com la talla era a vint set sous sia a trenta sols, pero volem e declaram que axi com en la carta de la ley aqui per nos tramesa en la moneda dargent ha march de perpenya sia entes march de Barchinona, com sia intencio que tota la moneda quis obre o daqui havant se obrara en la dita illa sia a march de barchinona axi com en temps antich era acostumat*». L'autorisà també, fins qu'ell arrivés a l'illa, pera batre «*florí de florencia pero servant la ley e taylla de aquells*» [1].

L'encunyació ordenada tingué lloc; puix en 10 de Novembre del any 1394, al arrendar el rey el batiment de moneda de plata en la seca de Perpinyà, obligantse a no encunyar altra moneda de dit metall en sos Estats, exceptuà, entre altres, la moneda «*que vuy si bat o si fa*», a Càller.

De la *Carta* anterior, a la qual fa referencia 'l document dirigit al mestre de la seca, no 'n tenim altra noticia que la qu'en aquèst se conté.

(1) Apèndix : Document n. XXXVIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 1963, fs. 151 v. y 152.

Les monedes encunyades a Càller per Joan I, fins avuy no han aparegut, y no sabem que's tingués noticia de que dit rey n'hagués manades encunyar.

MALLORCA

En 20 de Febrer de 1387, confirmà Don Joan a Jaume Aymerich en el càrrec de mestre de la seca de Mallorca, càrrec que continuà aquèst servint durant tota la vida del rey [1].

«*La única disposición legal que nos queda del indolente Juan I*, diu Campaner, *es la Real Cédula de 10 de Setiembre de 1390 por la que otorga facultad de acuñar 20.000 marcos de plata tan luego como se haya terminado la labra de otros 10.000 concedidos por Pedro IV III de Cataluña en 23 de Setiembre de 1384: y faculta además para que, como se permitió por otra Cédula de 16 de Julio de 1385, puedan elaborarse de aquellos 20.000 marcos, quinientos en óbolos de plata de valor de tres dineros menudos cada uno. Claro es que la ley, talla y forma exterior debía ser aún la prescrita en la Cédula creadora del numerario de plata de 1300*» [2].

Durant el regnat d'aquest monarca, diu també En Campaner, no s'obraren monedes mallorquines d'or ni de billó, y ho atribueix a haverse començat en la seca de Mallorca l'encunyació de florins. En altre lloc ens ocuparem de lo relatiu a la fabricació a Mallorca d'aquests derrers.

Les monedes mallorquines que's coneixen d'aquest monarca les ha publicades el citat Campaner, primer en l'obra de Heiss, t. II, ps. 229 y 230, l. 105, n. 1, 2, 2 bis y 3, y després en son llibre «Numismática Balear», ps. 138-141, l. IV, n. 1, 2 y 3. Són un real, un mitj real y un octau de real de plata, dels que n'hi hà alguna varietat en l'ornamentació.

VALENCIA

16 de Novembre de 1394. Ab aquesta data escrigué Don Joan a Ramón Soler, participantli haver arrendat la seca de Perpinyà pera l'encunyació de

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 1194, f. 96.
(2) Campaner: *Numismática balear*, ps. 138, 141, y ap. n. 21.

moneda de plata, y li manà que fes de manera que Pere y Joan dez Pujol, cambiadors de Valencia, «*als quals segons sabets unguany stans aqui arrendam la secca de la moneda d argent que are se bat en Valencia*», hi consentissin mentres aquella moneda fos de valor de vuyt diners la peça. Ab la meteixa data escrigué també als dits Pere y Joan dez Pujol, pregantlos qu'atenguessin lo que de part seva 'ls diría el batlle «*sobre larrendament de la secca de la moneda del argent que aqui s bat per nos a vosaltres fet*» (1).

Les gestions del rey donaren resultat, com se dedueix d'haver tingut efecte l'arrendament de la seca de Perpinyà, una de quals condicions era'l consentiment dels mencionats germans dez Pujol (2).

De lo exposat se'n desprén que'l rey Don Joan feu encunyar a Valencia moneda de plata. Si aquèsta era de plata fina o de billó y quins eren sos tipus, es lo qu'ignorem, per no haver tingut la sort de trobar el contracte del any 1393, a que's refereixen els documents extractats, en el qual, sens dubte, se llegiríen totes les noticies indicades.

Tampoc se coneixen monedes valencianes de Joan I, com no pertanyin a aquest rey alguns dels grossos o reals de plata ab la llegenda IOANNES, atribuits tots a Joan II pels qui se'n ocupen. En Salat, en l'opuscle sobre les monedes de Valencia, citat més enrera, dóna a Joan I el real de plata que dibuixa y descriu ab el n. 8, el qual, per altra banda, no's distingeix en res dels que Heiss atribueix a Joan II.

ARAGÓ Y CATALUNYA

No's coneixen monedes aragoneses ni catalanes, propriament dites, encunyades en el regne d'Aragó o en el principat de Catalunya, durant el govern de Joan I; ni hem vist tampoc cap document qu'hi faci referencia. Es més, en l'orde donada pel rey d'encunyar florins al mestre y oficials de la seca de Barcelona, del 10 de Febrer de 1390, se diu, ab referencia a aquesta seca, qu'en ella «*temps ha no sha batuda moneda*» (3).

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1384, fs. 3 y 4.
(2) Idem : reg. 1984, fs. 12-18, pacte 20.
(3) Idem : reg. 1997, fs. 104 y 105.

FLORINS

4 de Març de 1387. Ab motiu de sa elevació al soli reyal, manà Don Joan als mestres de les seques de Perpinyà, Barcelona y Valencia, posar el seu nom en les monedes qu' encunyessin, y, respecte als florins, qu' en el lloc ont posaven una P, hi posessin IO, y substituissin, a Perpinyà, la senyal de la rosa de sis fulles per un elm o casc; a Barcelona, el meteix senyal per una creu ab peu apuntat, y a Valencia, la rosa de vuyt fulles per una corona [1].

4 d'Abril de 1388. Orde del rey als mestres de les seques de tots sos Estats «*deça e della mar*», notificàntloshi qu'havía arrendat a Berenguer de Cortilles, de Çaragoça, l'encunyació de florins iguals als corrents, aixó es, de 18 quirats de lley y talla de 68 el marc de Perpinyà, y la de nous florins de la lley del florí de Florencia y de talla 90 y $^2/_3$ el mateix marc, en totes les seques reyals exceptuada la de Mallorca, y 'ls hi mana, en conseqüencia, obrar els dits florins y respondre dels emoluments resultants al expressat Berenguer de Cortilles. L'arrendament era pel temps necessari pera encunyar 25.000 marcs d'or fi [2]. No hem trobat el text del contracte, pero sí nombroses disposicions dictades pera 'l compliment dels pactes en ell continguts [3].

Del 20 del mateix mes y any, són unes extenses y curioses *Ordinacions pera la encunyació de florins*, dictades per Joan I, que publiquem integrament en l'Apèndix. S'hi donen regles minucioses pera la fabricació d'aquesta moneda, s'hi detallen sos tipus y llegendes, la lley y talla que devíen tenir, aixís els que s'encunyessin de conformitat ab lo ordenat en 1365 per les Corts de Tortosa, com els nous de la lley dels de Florencia, respecte dels quals vol : «*que no sien aforats ans sie en facultat dels sotmesos del dit senyor e de qualsevol altres persones de pendre e reebre aquells florins a aquell for e raho de ques poran convenir ab les persones quels metran els volran metre en pagament daço que hauran a pagar*». Finalment, disposa que'ls que s'encunyin en la seca de Barcelona, portin per marca o senyal

(1) Apèndix : Document n. XXXIX. Arxiu Corona Aragó : reg. 1971, fs. 51 y 52.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 1974, f. 116 v.
(3) Idem : reg. 1974, fs. 115-118, y reg. 1975, f. 3.

«*dessus la ma dreta*» de Sant Joan Baptista una creu; qu'havía de ser de diferenta forma en els florins dits d'Aragó qu'en els dits de Florencia, segons se desprén del text del document, per més qu'en la copia continguda en els registres del Arxiu de la Corona d'Aragó, el copista la dibuixa igual. + [1].

5 de Desembre de 1388. Concedeix el rey que, no obstant lo disposat per son pare, puguin ser més de trenta 'ls oficials de la seca de Perpinyà ab participació dels privilegis concedits als obrers d'aquella seca [2].

10 de Febrer de 1390. Orde de Joan I als mestres de les seques de Perpinyà y de Barcelona pera qu'encunyin florins de la lley y talla senyalades per les Corts de Tortosa celebrades en 1365 [3].

2 de Setembre de 1390. En aquest día foren firmats pel rey, per Berenguer de Cortilles y per Antoni Castell, síndic y representant dels jurats y universitats de la ciutat y regne de Mallorca, els capítols en virtut dels quals quedava 'l dit Cortilles facultat pera obrar o fer obrar, fins a la quantitat de 10.000 marcs, en la ciutat de Mallorca y en la seca reyal d'ella, «*florins, mig florins e quart de florins a ley de .xviij. quirats e talla de .lxviij. florins march de perpenya... quins florins s'aforan a .xv. ss. mallorquins menuts*», en tot semblants als que s'encunyen en les demés seques, «*exceptat que a la part dreta sobrel muscle de la figura de sanct Johan sia feta una aytal .M. per designació del regne de Mallorques*», tot això sens perjudici dels privilegis y drets d'aquell regne, y de la llur moneda propria. Aquests florins devíen tenir curs en el regne de Mallorca y fora d'ell [4]. De l'encunyació foren nomenats: mestre, Jaume Eymerich, el meteix qui ho era de la seca de l'illa; tallador dels cunys, Romeu dez Feu, argenter de Barcelona, y guardes, Francesc Ferrer, fill de Bernat Ferrer regent de la seca de Valencia, y Francesc ça Calm, designat probablement pels jurats de la ciutat de Mallorca. Se dictaren, ademés, varies disposicions pera 'l degut efecte del contracte [5].

12 de Setembre de 1393. Orde del rey al governador, procurador reyal, mestre dels ports, etc. dels comtats de Roselló y Cerdanya y territori del Vallespir, de prohibir l'extracció de tota moneda d'or, plata o billó, excep-

(1) Apèndix: Document n. XL. Arxiu Corona Aragó: reg. 1975, fs. 1 y 2.

(2) Arxiu Corona Aragó: reg. 1913, fs. 190 y 191.

(3) Idem: reg. 1977, fs. 104 y 105.

(4) Idem: reg. 1994, fs. 90-93. En Campaner, en l'obra citada, p. 139, nota, fa menció d'aquest contracte.

(5) Arxiu Corona Aragó: reg. 1994, fs. 93, 99, 101 y 114-118.

tuats els florins d'Aragó y 'ls croats y menuts barcelonins. Exceptúa també els escuts y demés monedes franceses, les quals vol puguin entrar y sortir lliurement [1].

1.er de Març de 1394. Se tornà a reduir a trenta 'l nombre d'obrers de la seca de Perpinyà ab dret a fruir de privilegis, y 's disposà que 'ls obrers y moneders d'ella que no hi fossin absolutament necessaris, anessin a Mallorca, ont feyen falta pera batre la moneda qu'allí s'encunyava, donàntloshi un terme passat el qual se procediría contra ells si no ho feyen [2]. Demanà també 'l rey que se li enviés copia dels privilegis de la seca, els quals confirmà en 10 d'Abril de 1396 [3].

TIMBRES D'ARAGÓ

10 de Novembre de 1394. D'aquesta data són els capítols del arrendament d'una nova moneda d'or creada pel rey Joan I, moneda coneguda y atribuída erroniament per En Pedrals, qui fou 'l primer que la publicà [4], al rey Joan II, expressant la sospita d'haver sigut encunyada a Gerona. L'opinió d'En Pedrals va ésser adoptada per M. Heiss y per En Campaner, y últimament seguida per En Elías. Tots se funden en «son bell estil de fàbrica, en el caràcter de les lletres de la seva llegenda y sobre tot en la meteixa llegenda», per ser aquèsta deprecatoria, genre de llegendes qu'eren de moda en el sigle XV y qu'usaren també 'ls rivals de Joan II, Don Pere conestable de Portugal y Renat d'Anjou. No hi hà dubte de qu'aquesta moneda es la meteixa que's descriu en el «Catàlec de Monedes», que's creu redactat per En Carbonell y que va publicar En Salat, ab aquestes paraules: «*Timbre de Perpenya se coneix que de una part ha un Rey vestit larch lo qual te en una ma setre e en laltre un pom ab una petita creu, e en laltre part ha un scut ab un helm e sobre lelm un cap de drach deu pesar I flori XV*

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 1964, f. 73 v.

(2) Idem: reg. 1997, fs. 50 y 51.

(3) Colson: p. 80.

(4) *Una moneda y un documento inéditos de la época de D. Juan II de Aragón*, article publicat en el «Memorial Numismático Español», t. I, ps. 217, 221, l. 7, n. 7. Vèginse també: Colson, p. 78, qui creu, equivocadament, que la moneda descrita per En Carbonell es un escut dels que manà fer Pere III en 1349; Salat, t. II, p. 89, ap. n. 65; Heiss, t. II, ps. 31 y 32, l. 73, n. 1, y Campaner, *Indicador*, ps. 387 y 399.

grans val XV sol VI diners a ley de XXII quirats». En Pedrals, qui relaciona be aquest text ab aquella moneda, feu mal en dubtar de qu'hagués sigut encunyada a Perpinyà, y M. Heiss, qui copià també aquest text, si s'hi hagués fixat hauría advertit que la lley, pes y valor del timbre són molt diferents dels qu'ell li assigna, puix l'assimila als florins. En Carbonell, qui desconeixía per lo vist el nom oficial o legal de la moneda, com desconeixía també les seves lley y valor, degué donarli 'l nom ab que vulgarment era anomenada, o pèndrel del lloc ont s'encunyà, y li senyalà la lley y el valor que en el seu concepte devía tenir. El contracte que passem a extractar, en la part que fa pel nostre objecte, ja qu'en lo restant es molt extens y 's refereix no més al preu y condicions del arrendament, demostrarà complidament qu'en la numismàtica mitj-eval no pot prescindirse del estudi dels documents pera l'encertada classificació de les monedes, essent molt exposats a erros els demés criteris calificats de numismàtics, fins quan s'apliquen per persones tan competents com ho eren En Pedrals y M. Heiss, y justificarà aixi meteix quina era la lley y 'l valor d'aquesta moneda, l'encunyació de la qual, d'are endevant, ningú podrà negar a Joan I.

Diu aixís : «lo senyor Rey, ab expres consentiment den Berenguer de «Cortilles, arrendador de les seques d'or del dit senyor, arrenda an Arnau «dalos, Pere Cardona de barchinona, Pere Ferrer de Solsona, Bertrand To«rrat, Pere Andreu e Pere Taqui de Perpenyà mercaders, e a aquells que ells «volran la secca e seques d'or de la sua senyoria daça e dalla mar. Empero «que tant solament puixen batre, dins la vila de Perpenya e en altres qual«sevols locs dins los comtats de Rossello e de Cerdanya, moneda dor ape«llada Timbres dor darago de ley de vint e tres quirats e mig e de talla de «cinquanta vuyt e mig lo march de perpenya, ço es fins que en los dits com«tats haien batuda tanta de la dita moneda quey sien entrats cent y milia «marchs dor fi a march de Perpinya...» La duració del arrendament devía ser de deu anys, en la forma prescrita en el següent capítol : «Item que los «dits arrendadors no sien tenguts batre la dita moneda per força en alguna «manera, nen puguen esser forçats e cuytats, ans sie en lur voler batre aque«lla e cessar del tot de part o de partida, pero quauque batiment que facen «de la dita moneda per vigor del present arrendament haja a ser fet dins «deu anys comptadors sis meses apres quel present arrendament per lo dit «senyor rey e per los dits arrendadors sera fermat, e lo dit en Berenguer de «Cortilles hi haura consentit, o abans si les dites seques començaran abans «a obrar la dita moneda. E finit lo dit temps de deu anys sia finit lo dit «arrendament, posat que tots los dits cent milia marchs de fi aur no fossen

«batuts. E si per ventura ans de la dita fi dels dits deu anys los dits cent «milia marchs de fi aur eren batuts per los dits arrendadors que adonchs «en aquell cas los dits arrendadors poguessen mes avant batre de la dita mo«neda aytanta com volrien ne porien dins lo dit temps de deu anys, pagant «al dit senyor Rey en la manera e forma demunt dites los dits unze sols per «cascun march de fi aur que mes avant batrien». Se prescriu així meteix : «que la dita moneda dor sia apellada Timbres darago, e sia de la una part «la ymatge del Senyor Rey estant de peus vestit de dalmatica reyalada e ti«nent en lo cap la corona e en la ma dreta lo ceptre e en la esquerra lo pom «e noy haia tabernacle ne altres obres. E entorn sien les letres següents : «Johannes dei gracia Rex Aragonum, e de la altra part sia lo Timbre del dit «senyor Rey ab la Targe Reyal deius sens altres obres. E entorn sien les le«tres seguents : Apprehende arma et escutum et exurge in adjutorium mi«chi». Firmen el contracte, el rey, els predits arrendadors y nombrosos testimonis, y ho firma també y hi consent En Berenger de Cortilles, sense perjudici del seu dret de continuar batent florins de lley de 18 quirats y de talla 68 el marc de Perpinyà de conformitat ab l'arrendament que 'l rey li tenía fet [1].

Pera 'l compliment d'aquest contracte s'expediren les ordres acostumades als mestres y oficials de les seques y a les autoritats reyals y locals [2], y escrigué 'l rey als cònsols y prohoms de Perpinyà, pregàntloshi lloguessin als arrendadors la *casa apellada de la Monederia en la qual sa ja en temps passat batut moneda e la Universitat daqueixa vila ha comprada de Mossen Perpinya Blau* [3].

En document separat, datat el meteix día 10 de Novembre de 1394, el rey autorisà als arrendadors pera fabricar els dits timbres, y además la moneda de billó de que més endevant parlarem, no solament en la vila de Perpinyà y en els comtats de Rosselló y Cerdanya, sinó además «*in quibusvis aliis civitatibus, villis et locis nostri dominii, tam citra quam ultra mare, in quibus alia moneta cudi consueverit* [4].

També fou ampliat l'arrendament en 8 de Febrer del any següent 1395, ab la facultat concedida als arrendadors d'encunyar «*migs timbres e quarts de timbres dor segons la ley e la taylla desus dits*» (els corresponents en pro-

(1) Apèndix : Document n. XLI. Arxiu Corona Aragó : reg. 1984, fs. 7-12.
(2) Idem : reg. 1984, fs. 19-44 y 88-97.
(3) Idem : reg. 1984, f. 20 v.
(4) Idem : reg. 1984, f. 44 v.

porció als timbres) [1], y en 10 del meteix mes y any, tenint noticia 'l sobirà que no cabía en la circumferencia de la moneda la llegenda qu'havía disposat s'hi gravés, permet que siguin suprimides les paraules *et scutum et exsurge*, per manera que solament quedin en els timbres les següents: *Apprehende arma in adjutorium michi*, y respecte als mitjos timbres y quarts de timbre, que's posin, aixís en el anvers com en el revers, «aquelles diccions contingudes en els dits capítols que 'ls hi sembli y bonament hi càpiguen», les quals una vegada escullides no podràn cambiarse sense coneixement y expressa llicencia reyal [2].

Finalment, en 27 de Febrer, també de 1395, autorisa 'l rey als arrendadors pera qu'en els timbres que per ordre seva s'encunyen «*ara en la dita secca de perpenya..... puixats metre la liga quis met en la dita moneda vullats dargent, vullats de coure, vullats part dargent e part de coure, segons que mils vos vendra al espatxament del batiment de la dita moneda, ab condicio pero que tota vegada la dita moneda haia la dita ley de .xxiij. quirats e mig dor fi complidament* [3].

Creyem de justicia consignar que 'l tallador o gravador dels cunys dels timbres d'or d'Aragó, sens dubte la més hermosa moneda catalana batuda en l'Edat mitjana, y una de les més artístiques que's bateren en aquella època, fou l'argenter perpinyanès Antoni Baster, tallador dels cunys de les monedes que llavors se batíen a la seca de Perpinyà [4].

De lo precedent resulta que 'l timbre d'or d'Aragó fou manat encunyar pel rey Joan I, que's va batre a la seca de Perpinyà, y qu'era de lley de 23 quirats y mitj, y talla de 58 peces y mitja per marc de Perpinyà. Resulta també que 'ls seus tipus y llegendes són els meteixos del timbre d'or publicat per En Pedrals y per M. Heiss y per ells atribuit a Joan II, y qu'es la meteixa peça que descrigué En Carbonell en son Catàlec ab el nom de Timbre de Perpinyà.

Dels mitjos timbres y quarts de timbre no'n tenim més noticia que lo que'n diuen els documents extractats, y no n'hem vist cap altre en que s'hi mencionin aquests divisors com moneda encunyada y corrent. Tampoc n'ha aparegut fins are, que sapiguem, cap exemplar. Això no obstant, es molt probable que se 'n varen batre.

Respecte al valor en curs del timbre, en l'arrendament pera la seva en-

(1) Apèndix: Document n. XLII. Arxiu Corona Aragó: reg. 1984, fs. 76 v., 77 y 78.
(2) Apèndix: Document n. XLIII. Arxiu Corona Aragó: reg. 1984, f. 77 v.
(3) Arxiu Corona Aragó: reg. 1984, f. 82 v.
(4) Idem: reg. 1984, fs. 21, 33 v. y 135 v.

cunyació se li dóna l'equivalencia de divuyt sous barcelonesos, obligantse 'l rey a rebre dels arrendadors, en pagament de tot lo que li deguin, «*cascuna peça de la dita moneda de la ley e talla demunt dites per devuyt sols barchinonenses.*» El timbre valía per consegüent set sous més que 'l florí y cada un d'ells devía equivaldre a 1'636 florins. En quan al seu valor intrínsec, o sigui al pes que li corresponía, era molt superior al de 3'52 grams que té la peça descrita pels citats Pedrals y Heiss (el primer adverteix que li falta un trocet.)

Efectivament, donat el pes de 237'299 grams pel marc de Perpinyà y la talla de 58 timbres y mitj el marc, cada timbre havía de pesar 4'05639 grams; y, donada la lley de 23 quirats y mitj d'or fi, d'aquests 4'05639 grams, 3'97189 havíen de ser d'or fi y 'ls restants 0'08450 d'altre metall, o de lliga.

CORONATS D'ARAGÓ

10 de Novembre de 1394. El mateix día en qu' arrendà 'l rey a Arnau d'Alós, Pere Cardona y demés socis la seca de Perpinyà pera l'encunyació de timbres d'or, els hi arrendà també l'encunyació d'una nova moneda de billó, la qual, de conformitat ab les condicions que s'estipularen, devía ésser «*moneda blancha de la ley de cinc diners e de talla de cent quaranta quatre lo marc de Perpenyà*», ab la facultat de fer peces dobles «*ço es de talla de setanta dos lo dit marc*» y de batre la que volguessin fins arrivar a la quantitat de 100.000 marcs de plata fina. S'assignà a les peces dobles el valor de vuyt diners y a les senzilles el de quatre diners, obligantse 'l rey a no encunyar en sos Estats altra moneda de plata, feta excepció de la que llavors s'encunyava a Valencia, a Mallorca y a Càller, y reservantse 'l dret de poder encunyar més endevant «*croats e moneda menuda barchinonesa de tern de aquella ley, pes e talla e for que eren los dits croats e moneda de tern que antigament se fahia en Barchinona*». Se prohibeix als arrendadors fondre «*lo croat dargent e la moneda barcelonesa de tern e la moneda jaquesa e Real menut de Valencia e Mallorques e menuts de Mallorques.*» El terme del arrendament es el meteix de deu anys establert pera l'encunyació dels timbres, estipulantse que devíen consentir en l'arrendament «*en P. e en Johan Despujol, cambiadors de Valencia, als quals per lo dit senyor* (el rey) *es stat fet no ha molt arrendament de certa moneda dargent que ruy se bat a Valencia.*

Vol, per fi, el rey Joan, «*que la dita moneda sia appellada coronats da-*

rago, e sia de la una part una testa coronada de corona reyal que mostre mige cara sens altres obres e entorn sien les letres seguents Johannes dei gracia Rex Aragonum. e de la altre part haie un cayro reyal al mig de quatre migs compassos que sien granajats sens altres obres e entorn sien les letres següents Dominus protector meus et adjutor meus [1].

Les altres condicions del contracte se refereixen al preu del arrendament, forma de pagarlo, drets y obligacions dels arrendadors y oficials de la fabricació, etc., regint pera llur compliment les meteixes condicions dictades pera l'arrendament de la moneda d'or.

En 30 de Janer 1395 amplià 'l rey l'anterior arrendament, facultant als arrendadors pera batre coronats de valor de dos diners barcelonesos, guardant la lley fixada y donàntloshi la talla corresponent, lo que va fer pera subvenir a la falta de moneda menuda [2]; y en 15 de Febrer del meteix any, atès que no hi havía espay suficient en la circumferencia dels coronats pera contenir les llegendes ordenades, autorisà al mestre y als oficials de la seca de Perpinyà pera posarhi de les paraules ordenades les que 'ls hi semblés y bonament hi capiguessin, axí en els coronats de vuyt diners com en els de quatre y de dos diners, manant, ademés : «*que per mils conexer quals dels dits coronats seran de vuyt quatre o dos diners, romanents hi pero les emprentes dels dits cayro Reyal e Testa coronada, puixats fer aquelles obres o contra senyals en cascuna taylla dels dits coronats que a vosaltres millor semblara, remitents aço a vostre arbitre. Pero apres que haurets delliberat e mes en pratica les dites obres o contra senyals e quals letres o diccions hi poran bonament caber noy mudets res sens nostra special licencia e voler* [3].

Aquestes monedes, exceptuada la peça de dos diners, són conegudes. En Salat, en el t. I, ps. 239-240 y l. 3, n. 3, descriu y dibuixa una peça de vuyt diners o coronat doble, que diu que pesa 1 adarm ab 21 grans, y l'atribueix a Joan II, inclinantse a creure que fou encunyada a Valencia. En el t. III, manuscrit, de sa obra, descriu y dibuixa dos coronats o peces de quatre diners y un altre en l'opuscle, també manuscrit, sobre les monedes de Valencia (donant el pes de dos d'ells : 27 y 30 grans respectivament); les atribueix al meteix Joan II, però ab dubte respecte de si foren encunyats a Valencia o al Rosselló (l. 1, n. 34; l. 6, n. 24, y l. única 7, n. 3). Ignora 'l nom y valor d'aquestes monedes y califica de plata'l metall ab qu'estàn encunya-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1984, fs. 12-18.
(2) Apèndix : Document n. XLIV. Arxiu Corona Aragó : reg. 1984, f. 73 v.
(3) Apèndix : Document n. XLV. Arxiu Corona Aragó : reg. 1984, f. y 80 v.

des. En Celestí Pujol y Camps, en sos «*Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona* [1]», coneix solament un doble coronat, qu'atribueix, com En Salat, a Don Joan II. Observa qu'es de billó y no diu res respecte de son nom y valor. Separantse de l'opinió d'En Salat, no creu qu'aquestes monedes siguin valencianes, ni rosselloneses, sinó encunyades a Gerona, apoyantse en que s'hi veu l'escut en cayró, o en *losange*, sense corona; en la semblança de la corona dibuixada en aquesta moneda, ab la d'un coronat del rey Don Martí y ab la d'un menut de Don Joan II, monedes, diu, encunyades a Gerona, y finalment en haverse trovat als voltants de Gerona les tres peces que publica. M. Heiss, referintse a la meteixa peça publicada per En Pujol, que també descriu y grava [2], accepta l'opinió d'aquèst y procura reforçarla fent notar que l'escut en cayró y sense corona's trova en un menut geroní. El califica de croat y diu ser son metall plata de billó. En Vidal, en son Catàlec, dóna noticia de tres coronats dobles, variats, y d'un coronat senzill, calificantlos de *reals* y *mitjos reals* (sense fer notar que siguin de billó), y atribuintlos, ab millor encert que 'ls autors anteriorment citats, a Don Joan I. En una nota del dit catàlec que fa referencia a aquestes monedes, deguda a En Artur Pedrals, diu aquèst que no dubta en afirmar qu'han de restituirse aquestes monedes a Don Joan I, afegint: «*no tengo la misma seguridad en cuanto al lugar de su emisión, aunque me inclino fundadamente á indicar que estas monedas no fueron acuñadas en Gerona, sino en Cervera* [3]. En Campaner, en l'*Indicador*, p. 365, nota 2, segueix l'opinió d'En Pedrals.

Les noticies que sobre aquestes monedes proporcionen els documents qu'hem extractat y donem a conèixer, venen a desautorisar quasi totes les opinions emeses y a justificar que foren manades batre per Joan I; que s'encunyaren a Perpinyà; que llur nom oficial es el de *Coronats d'Arago*; que 'ls glòbuls o punts gravats en el camp d'algunes d'elles, al voltant del cap del anvers, són indicació del valor dels coronats en diners barcelonesos; qu'hi havía coronats dobles, senzills y meytats, ab el valor, respectivament, de vuyt, quatre y dos diners barcelonesos; qu'eren de lley de cinc diners de plata y de talla de 72, 144 y 288 peces el marc de Perpinyà ab relació a son valor y mòdul; y, finalment, que sos tipus y llegendes són els meteixos qu'ordenà 'l rey que s'hi gravessin. El pes mitj que resulta del de les tres

(1) Publicats en el *Memorial Numismático Español*, t. I, ps. 225-227.
(2) *Memorial Numismático Español*, t. II, ps. 145 y 148-149, l. 90, n. 4.
(3) Vidal-Quadras: Catàlec, t. II, p. 59, ns. 5762-5765, l. 14, ns. 1 y 2 y nota (*).

monedes descrites per En Salat es. pels dobles coronats o peces de valor de vuyt diners, el de 3'173 grams. Donat, pel marc de Perpinyà, el pes de 237'299 grams y sabent que 'ls coronats d'Aragó eren de lley de cinc diners de plata fina y de talla 72 el marc, el pes teòric y 'l valor intrínsec d'aquestes monedes, expressat en grams, resulta 'l següent :

	Pes	Plata fina	Lliga
Coronats dobles . .	3'2958	1'3732	1'9225 grams.
Coronats	1'6479	0'6866	0'9612 »
Mitjos coronats. . .	0'8239	0'3433	0'4806 »

Hem deixat pel final el donar noticia de dos pregons que manà fer el rey a propòsit de l'encunyació de les noves monedes aixís d'or com de billó, o sigui dels timbres y coronats.

El mateix día en qu'arrendà la fabricació d'aquestes monedes, això es, el 10 de Novembre de 1394, manà als governadors y oficials de sos Estats que fessin pregonar en els llocs de costum : «Que tothom daquiauant haie «tots scuts blanques e altre qualsevol moneda estranya tambe dor com dar«gent per billo, axi que algu no sie tengut de pendre en pagament ne en «altra manera aquella moneda estranya quina que sia si pendre no la volra, «ne encare en pendre la vulla sino a ço ques volra axi com aquella que en «nostres terres no es corrible ne a cert for aforada, notificant en la dita cri«da que les demunt dites monedes per nos fer ordenades, les quals seran «ab nostre nom senyal e figura, tothom pora pendre molt mils e a maior «for que les estranyes axi com aquelles que son e seran de millor valu«ra» [1]. Poc temps després, en 15 de Juny de 1395, manà fer un altre pregó fent saber que tothom que tingués monedes extrangeres aixís d'or com de plata, qualsevol que fos la lley y talla d'elles, venía obligat, baix pena de pèrdreles, a mostrarles a l'autoritat, dins el termini d'un mes les que tingués en son poder y en el de tres díes les que adquirís passat el dit mes. També ordenà que, per convèncer a la gent ignorant de que tals monedes no són corribles y deuen esser tingudes per billó : «aquelles monedes tam«be dor com dargent en tres parts o locs foradats ab punxos gros e complet, «per manera quel forat nos puixe tancar que nos conega, e aquelles axi fo«radades sens pendren alguna cosa restituits a aquells qui les vos hauran «exhibides e mostrades», exceptuant d'aquesta disposició 'ls florins de Florencia y 'ls ducats d'or [2].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1984, fs. 29 y 30.
(2) Idem : reg. 1984, fs. 153 y 154.

D'aquestes crides se 'n dedueix que 'l curs de les noves monedes devía ésser general en els Estats regits pels reys d'Aragó, y l'interès del rey d'afavorir llur circulació.

No coneixem monedes de Joan I encunyades a Catalunya. M. Heiss, probablement per equivocació, diu que n'encunyà a Girona y a Lleyda [1]. Diem això per qu'ell meteix, al descriure y estudiar les monedes d'aquestes dues ciutats, no descriu ni parla de monedes de Joan I, puix els coronats que li pertanyen, y un dels quals descriu, com hem dit, al ocuparse de les monedes de Girona, l'atribueix a Joan II y no a Joan I. Descriurem, doncs, únicament les de curs general en els Estats posseits pels nostres reys, que s'encunyaren durant son govern. Les qu'han arrivat a noticia nostra, són les següents :

FLORINS

261. Anv. : + ARAG-O REX I. En el camp, flor de llir, com en els florins del rey Don Pere.

Rev. : : S : IOHA ⊗ - NNES···. En el camp, Sant Joan, com en els croats del rey Don Pere. Entre 'ls peus del Sant, la lletra gòtica C. Per *senyals*, l'un al costat del altre, un escudet reyal d'Aragó y una corona.

Florí. or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5602.

262. *Var.* : Com l'anterior. La llegenda del revers es : S · IOHANNES · B.

(1) *Descripción general de las monedas hispano-cristianas*, etc. ; t. II, p. 80.

Florí. or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5756, l. 13, n. 24.

263. Anv. : Com el n. 261.
Rev. : S · IOHA - NNES B. Lo demés com el del n. 261.
Mitj florí, or.-Josep Puig, París.
Inèdit.

264. Anv. : Com el n. 261.
Rev. : *Corona* ··· IOHA - NNES ···. Entre 'ls peus del Sant, la lletra gòtica C.
Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5755, l. 13, n. 23.

265. Anv. : Com el n. 261.
Rev. : S IOHA - NNES B. Per *senyal*, una M gòtica.
Mitj florí, or.
Massot : p. 14, l. 3, n. 38.

266. Anv. : + ARAG - OREX IO. En el camp, flor de llir, com en els precedents.

Rev. : S IOHA - NNES B. En el camp, Sant Joan, com en els precedents. Per *senyal*, una corona.

Florí, or; pes : 3'40 grams.-Varis.

Heiss : p. 22, l. 72, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5757.

267. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí, or; pes : 1'74 grams.-Josep Puig, París.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5760.

268. *Var.* : Com el n. 266. Per *senyal*, una creu sobre un quadrat.

Florí, or.-Josep Massot, Perpinyà.

Massot : p. 14, l. 3, n. 35.

269. *Var.* : Com el n. 266. Per *senyal*, una petita creu, ab peu, qu'aguanta 'l Sant enlayre ab la mà dreta.

Florí, or; pes : 3'40 grams.-Josep Puig, París.

Massot : p. 14, l. 3, n. 33.

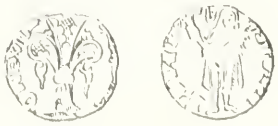

270. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí, or; pes : 1'71 grams.-Josep Puig, París.

Massot : p. 14, l. 3, n. 34.

271. *Var.* : Com el n. 266. Per *senyal*, la lletra gòtica M. A cada costat del tipu, així del anvers com del revers, una petita petxina.

Florí, or.-Varis.

Heiss : p. 22, l. 72, n. 1: Vidal-Quadras : Catàlec n. 5758.

272. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí. or.-Vidal-Quadras, Barcelona y Josep Puig, París.

Heiss : p. 22, n. 1 bis; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5759.

273. Anv. : + ARAG - OREX IOA. En el camp, flor de llir, com en els precedents.

Rev. : S IOHA – NNES B. En el camp, Sant Joan, com en els precedents. Per *senyal*, un cavall corrent.

Florí, or.-Marquès de Dou.

Inèdit.

274. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí. or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : p. 22, l. 72, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5761.

275. Anv. : Com el n. 273.

Rev. : S IOHA - NNES B. En el camp, Sant Joan, com en els precedents; a la seva dreta y en el camp, gos o cavall dret sobre les potes de derrera.

Mitj florí. or; pes : 1'68 grams.-Josep Puig, París.

Massot : p. 14, l. 3, n. 37.

TIMBRES D'ARAGÓ

276. Anv. : IOANES : DEI : GRA - REX : ARAGONVM. La llegenda està separada del camp per un cercle de punts.

En el camp, el rey dret, coronat, vestint dalmàtica llistada, ab el ceptre a la mà dreta y en l'esquerra un globo surmontat d'una creu. La figura trenca per dalt y per baix el cercle de punts y la llegenda.

Rev. : + APREENDE : ARMA : IN : ADIVTORIVM M·. La llegenda està separada del camp per un cercle de punts. En el camp, tarja inclinada ab les armes reyals d'Aragó, sota d'un elm coronat, cimat d'un drac ab ales.

Timbre, or; pes : 3'52 grams (a la moneda hi falta un bocí). Mòdul : 29 mm. Vidal-Quadras, Barcelona.

Pedrals : l. I, p. 219, l. 7, n. 7; Heiss : t. II, p. 31, l. 73, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, p. 85, n. 6016.

277. *Var.* : Exactament igual a l'anterior, però sencera y d'encuny diferent.

Timbre, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 6017.

CORONATS D'ARAGÓ

278. Anv. : + IOANNES ⁙ REX ⁙ ARAGONVM. La llegenda està separada del camp per un cercle de punts; en el camp, bust coronat del rey a l'esquerra, vestint dalmàtica.

Rev. : + DNS ⁙ PTECTOR ⁙ MEVS ⁙ ꝛ ADIVT. La llegenda està separada del camp per un cercle de punts.

En el camp, escut tetragonal ab les armes reyals d'Aragó, dintre d'orla de quatre semicercles formats de punts, ab una floreta a la part convexa de la seva intersecció.

Doble coronat. billó.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal Quadras : Catàlec n. 5764.

279. Anv. : + IOAN × DEI × GRA × REX × ARAGO. Lo demés com el n. 252. però ab quatre glòbuls o punts distribuits dos devant y dos derrera del bust.

Rev. : + DNS × PTECTOR × MEVS ꝛ ADIVTO. Lo demés com el n. 252, però sense flors en l'intersecció dels semicercles y ab un punt en cada un dels àngulls del escut.

Coronat. billó.-Vidal-Quadras. Barcelona.

Salat : t. III, l. 7, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5765.

280. *Var.* : Igual al n. 278. La lletra A té en les llegendes la forma gòtica. El dibuix del bust es també diferent.

Doble coronat. billó.-Vidal-Quadras. Barcelona y Colecció del autor.

Salat : t. I, l. 3, n. 13; Pujol : p. 225; Heiss : t. II, p. 145, l. 90, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec ns. 5762 y 5763 (aquèsta, varietat d'encunyació).

281. *Var.* : Igual al n. 280. La llegenda del anvers es : + IOANNES ✣ REX ✣ ARAGONUM. La A en el revers té també la forma gòtica.

Coronat, billó.

Salat : t. III, l. 1, n. 34, l. 6, n. 8. (A judicar pel dibuix d'En Salat, els dos exemplars se distingeixen per la major o menor abreviació d'algunes de les paraules de llurs llegendes).

Els florins descrits ab els ns. 261-264, 266 y 267, es probable que fossin fabricats a Valencia, per que tots porten per *senyal* una corona, qu'es el que va manar Don Joan se posés en els que s'encunyessin en aquella ciutat : el n. 264 ofereix la particularitat de tenir posat el senyal al principi de la llegenda y no al final d'ella, al costat del cap y sobre la mà dreta de Sant Joan, qu'es ont s'acostumava posarlo. En alguns d'aquests florins s'hi veu, ademés, un altre senyal al costat del precedent : un escudet ab les armes reyals, qual significat precís ignorem. També s'hi veu intercalat en la llegenda un escudet tetragonal, distintiu, ab probabilitat, d'un mestre de seca; y entre els peus del sant la lletra C, inicial de Cortilles o Cortey, nom del arrendador de l'encunyació. El senyalat ab el n. 261 l'atribueix En Vidal, creyem qu'equivocadament, al rey Don Pere.

Els descrits ab els ns. 268, 269 y 270 porten per senyal una creu, de forma distinta 'l primer de la dels altres dos, potser per ésser d'emissions diferentes. Essent una creu 'l senyal que Don Joan manà posar en els que 's fabriquessin a Barcelona, els conceptuem encunyats en aqueixa ciutat.

Els descrits ab els ns. 265, 271 y 272 porten per senyal la lletra M, y per les meteixes raons aplicades als precedents, foren encunyats a Mallorca. Les petxines que 's veuen en els ns. 271 y 272 opina En Campaner qu'eren la marca o senyal propria de Jaume Eymeric, mestre de la seca de l'illa.

Els que porten per senyal un cavall o un gos (ns. 273, 274 y 275), no sabem ont foren encunyats, ja qu'aquest senyal, com a distintiu de seca, no l'hem trobat mencionat en cap document. El gos se troba en florins del rey Don Martí encunyats a Mallorca, probablement com a marca d'un mestre

de seca, y això induí de segur a M. Heiss a pendre per un gos, en el mitj florí n. 274, el senyal que no es un gos sinó un cavall, com se veu ben clar en el florí de la colecció del senyor Marquès de Dou (n. 273).

A lo dit del timbre d'or, ns. 276 y 277, hi afegirem quelcom respecte dels seus tipus. El del anvers, segons M. Heiss, «es evidentment una imitació dels reyals d'or francesos que 's començaren a encunyar en temps de Felip III (1270-1285) y duraven encara en temps de Ioan II d'Aragó.» Pot ser qu'ho sigui, però en tot cas es una imitació molt superior al original per l'elegancia y sobrietat de la composició, que 'l distingeixen de les monedes d'or franceses, carregades en general de detalls y ornaments. El del revers, sense ésser original, per que d'escuts ab elms cimats d'animals més o menys fantàstics se 'n veuen en altres monedes del sigle XIV, se fa notar també per la correcció del dibuix. No hi hà dubte que 'l revers dels timbres d'or de Valencia, l'analogía dels quals ab el d'aquesta moneda observa també M. Heiss, es una imitació o copia del dels timbres d'Aragó de Don Joan I. La sobrevesta o vestit extern que porta 'l rey, en la que s'hi noten amples llistes o faixes en sentit vertical, deu ser la *dalmatica reyalada*, això es, ab els colors reyals groc y vermell, de que parla 'l contracte d'arrendament.

El tipu y les llegendes dels coronats descrits, són exactament els disposats en l'arrendament pera la llur encunyació. Sols el n. 279 se 'n separa en la llegenda del anvers, que no es *Johannes Rex Aragonum*, sinó *Johannes Dei Gracia Rex Arago num* . En els coronats senzills, s'hi posaren quatre punts al voltant del bust del anvers y altres quatre a les puntes dels angles del escut del revers pera indicar el llur valor, quatre diners, de conformitat a lo ordenat en 15 de Febrer de 1395. Lo poc que 's veu del trajo del monarca, persuadeix, sobre tot comparantlo ab el dels timbres, que 'l rey vesteix també la *dalmatica reyalada* y no la *loriga... de cueros retorcidos y anudados*, com equivocadament suposa En Salat.

No 's coneixen, que nosaltres sapiguem, mitjos coronats o peces de dos diners.

Finalment, creyem, com M. Heiss, que pertanyen a Joan II y no a Joan I, els croats rossellonesos qu'atribueix a aquest derrer En Vidal-Quadras y descriu en son Catàlec ab els ns. 5766, 5767 y 5768.

MARTÍ (1396-1410)

Al morir Don Joan I sense successió, les Corts proclamaren rey a son germà Don Martí, qui era a Sicilia pera reduir a l'obediencia de son fill, el rey de Sicilia Don Martí, als sublevats d'aquella illa; entretant y mentres venía 'l nou rey, fou proclamada reyna y governadora dels Estats de la Corona d'Aragó sa muller, Dona María. El comte Mateu de Foix, casat ab Joana, filla major del difunt Joan I, pretengué 'l trono y entrà a Catalunya en Octubre de 1396, però fou rebutjat per les forces del Principat manades pel comte d'Urgell, y obligat a derrers del mateix any a internarse novament a França. El rey Don Martí, després d'haver visitat les illes de Sardenya y Còrcega, y a Benet III a Avinyó, arrivà a Barcelona 'l día 27 de Maig de 1397. Els Estats d'aquest sobirà gosaren de pau interior durant son govern. Auxilià a son fill Don Martí de Sicilia ab socors, y envià armades contra 'ls corsaris d'Àfrica. La rebelió constant de l'illa de Sardenya, fomentada per les pretensions del vescomte de Narbona, l'obligà a enviar a l'illa un fort exèrcit que, ajuntantse allí ab les forces que de Sicilia hi va portar son fill Don Martí y sots les ordes d'aquèst, derrotà als rebelats en Sant Luri, l'any 1409. Caygué malalt després de la batalla 'l rey de Sicilia Don Martí, qui era axí meteix l'hereu del soli aragonès, y morí a Càller el día 25 de Juliol de 1409. La nova afectà en gran manera al seu pare 'l rey d'Aragó, qui 's trobava delicat de salut, viudo y sense fills, per haver mort anteriorment tots els qui havía tingut de sa primera muller, Dona María, y pera procurar successió directa a la corona contragué nou matrimoni, en Setembre de 1409, ab Dona Margarida de Prades, sense conseguir son propòsit, ja que morí sense fills, a Barcelona, el día 31 de Maig de 1410. Com no va disposar de sos Estats a favor de cap dels qui 'ls pretenien, les Corts, qu'estaven reunides al morir el rey, nomenaren delegats que governessin el país mentres se procedía a elegir entre 'ls pretendents el qui tingués millor dret, y esculliren compromissaris pera resoldre la qüestió, promoguentse tot seguit torbacions y successos sagnants. Als dos anys de la mort del rey, en 25 de Juny de 1412, dictaren els compromissaris llur sentencia, que fou publicada solemnement a Casp el día 28 del meteix mes, a favor de Don Ferràn d'Antequera, sentencia que no fou acceptada pel comte d'Urgell, qui era 'l parent més pròxim del difunt monarca per linia masculina. El regne de Sicilia quedà incorporat als Estats d'Aragó, en la persona del rey Don Martí,

el 25 de Juliol de 1409, quan la mort de son fill, a Càller, y complint la disposició testamentaria d'aquèst, encomanà 'l rey la regencia del regne a la seva viuda, Dona Blanca.

No tenim noticies diplomàtiques, del regnat de Don Martí, que 's refereixin a encunyació de monedes privatives d'Aragó, de Sicilia o de Sardenya. Dels dos primers d'aquests tres Estats tampoc se coneixen monedes. De Sardenya, M. Heiss (t. II, p. 420, l. 141) publicà un alfonsí menut o diner de billó que solament se distingeix dels d'Alfons III en la forma del escut reyal, qu'es tetragonal com en els alfonsins de plata de Pere III posteriors a la restauració de la seca d'Iglesies.

Les que fan referencia als demés de sos Estats, són les següents:

MALLORCA

18 d'Abril de 1398. Orde del rey a Jaume Eymerich, mestre de la seca de Mallorca, pera que faci entrega al procurador reyal, Mateu de Loscos, de tots els rendiments de la dita seca des de la mort del rey Don Joan; enclós lo que rebrà d'Antoni Pelegrí, al qui deu passar comptes del temps que l'havía administrada [1].

12 de Juliol de 1398. Disposicions pel bon regiment de la seca de Mallorca [2].

11 d'Agost de 1398. Nomenament d'Antoni Pelegrí pera mestre de la seca d'or, plata y coure de Mallorca, exceptat el real d'or qual encunyació tenía concedida Jaume Eymeric, ab el sou acostumat y fruició de tots els privilegis y llibertats inherents al càrrec [3]: lo qual fou comunicat pera son compliment al virrey y al governador de l'illa.

20 d'Agost de 1398. Nomenament, a favor del meteix, de substitut de mestre general de totes les seques dels Estats del regne, per ocupació del titular d'aquest càrrec Joan Desplá, autorisantlo (en 22 del meteix mes) pera nomenar qui'l substitueixi en el mestratge de la seca de Mallorca quan s'hagi d'ausentar de l'illa [4].

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 2263, f. 88 v.
(2) Idem: reg. 2263, f. 97 v.
(3) Idem: reg. 2263, fs. 102 y 102 v.
(4) Idem: reg. 2263, fs. 103 y 103 v.

18 de Setembre de 1398. Orde als mestres talladors de la ciutat y regne de Mallorca, pera que posessin en les monedes, segons era de costum, el senyal del mestre major de la seca Antoni Pelegrí «*quod tale existit*» ⚖. Ab disposició del meteix día, general a totes les seques, manà 'l rey gravar en les monedes, a més del senyal propri del mestre de cada seca, el del mestre general de totes les seques Joan Dez Pla, que es com segueix : ⊗ [1].

2 de Desembre de 1398. El rey donà poders a Antoni Pelegrí pera exigir y rebre comptes de la seva gestió, a les persones qu'En Huc d'Anglesola, virrey de l'illa, havía posat en la seca de Mallorca pera que no s'hi deixés de fabricar moneda en el temps que duraren les qüestions promogudes entre dit Pelegrí y Jaume Eymeric : y manà a les autoritats que li donguessin favor y ajuda en son comès [2].

1.er de Desembre de 1400. Pera evitar la falta de moneda menuda y salvar en lo possible les dificultats originades per raó del aument de valor de la plata (que del any 1305 en que 'l marc valía 80 sous, havía arrivat en l'any 1400 a 136 sous el meteix marc), disposà'l rey que, atenent al preu excessiu d'aquell metall y al crescut sou dels obrers y oficials de la seca, y pera dificultar que la moneda que s'encunyés se tragués del regne, se fabriquessin diners menuts o senars, de lley d'un diner y òbol de plata fina y de talla 24 sous per marc, fins a la quantitat que semblés bé als jurats [3]. Fins llavors les monedes de billó encunyades a Mallorca havíen sigut : doblers, diners senzills y òbols, de dos diners y vuyt grans de lley y de talla 22 sous per marc.

10 de Janer de 1407. Confirmaciò, per Don Martí, dels privilegis, franqueses y llibertats dels obrers y moneders de la seca de Mallorca [4].

8 de Juliol de 1407. «Necesariamente debía de acontecer lo propio»—diu Campaner, referintse a la reforma introduída en la moneda de billó en 1400—«con la moneda de plata; la elaboración á la ley y talla ordenada «por Jaime II (11 dineros y 60 por marco respectivamente) era ruinosa por «la subida del marco, aun á pesar del aumento de valor que recibió el real «de dicho metal en 1379..... en su consideración, no se atrevió el monarca, «por entonces, á rebajar la ley antigua, pero... modificó la talla y dispuso «que se hiciesen de cada marco 68 reales en vez de los 60 que se venían sa«cando y cada uno valiera dos sueldos. Concluyó su decreto otorgando po-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2254, fs. 106 y 106 v.
(2) Idem : reg. 2255, f. 186 v.
(3) Campaner : *Numismática Balear*, ps. 142 y 143 y doc. n. 22.
(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 2269, f. 80 v.

«der á la Universidad y Reino para obrar *doblers* á la ley y talla de los «*senars* que à la sazón se fabricaban en la seca [1].»

3 d'Abril de 1409. Per mort d'En Jaume Eymeric, En Guillem Urgellés fou nomenat mestre de la seca en qualitat de substitut del mestre general En Joan Dez Pla [2].

8 de Juliol de 1409. Orde del rey a G. Urgellés de tornar a Pere Dez Camps lo que li havía exigit per la plata qu'havía encunyada durant el temps en qu'havía estat dirigint l'encunyació per nomenament fet a son favor pel procurador reyal Mateu de Loscos, qui s'havía fet càrrec de la seca de l'illa a la mort de Jaume Eymeric [3].

13 de Desembre de 1409. Orde del rey al procurador reyal relativa a les qüestions suscitades entre 'ls oficials reyals y 'ls mestres y alcaldes de la seca [4].

De l'encunyació de florins a Mallorca, ens en ocupàrem al parlar d'aquesta monedes. Les monedes mallorquines de Don Martí, que 's conserven, les ha descrites y gravades En Campaner, primer en la secció corresponent de l'obra de M. Heiss, y després en sa *Numismática Balear*, ps. 146 y 149 y l. IV, ns. 1-8. Són totes de plata o de billó, opinant dit senyor que no 's bateren a Mallorca reyals d'or en aquest regnat. Estableix entre elles el següent orde cronològic : 1.er, les marcades ab petxines (senyal, diu, del mestre Eymeric); 2.ón les marcades ab escudets reyals (senyal, diu, de la procuració reyal); y 3.er, les marcades ab bous (senyal, diu, del mestre Loscos).

VALENCIA

Octubre de 1397. Disposicions pera 'l bon regiment de la seca de Valencia [5].

16 de Maig de 1399. Orde a Bartomeu Coscolla, tallador dels cunys de la

(1) Campaner : *Numismática Balear*, ps. 143 y 144, y doc. n. 23.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 2270, f. 126.
(3) Idem : reg. 2251, f. 119.
(4) Idem : reg. 2270, f. 101.
(5) Idem : reg. 2229, f. 38.

seca de Valencia, pera que gravi en els florins el senyal del mestre general de les seques Joan Dez Pla, *quod est tale* ◇ [1].

22 d'Agost de 1406. Que 'l sou del mestre de la seca de Valencia, Francisco Ferrer, sigui de 3000 rals de Valencia anyals [2].

20 de Febrer de 1407. El rey arrendà als mercaders florentins Tomàs de Galteri y Mateu Bonacursi l'encunyació a Valencia de reals de plata d'onze diners de lley y 68 de talla 'l marc de Valencia, per durant tres anys y quatre mesos comptadors des de la data del document. Entre les condicions estipulades, mereixen fixar l'atenció les següents : que 'ls dits reals s'havíen de fer «*en la forma fins avuy acostumada per los reyals d'argent de dita seca*»; que mentres durés l'arrendament solament els arrendadors podríen batre en el regne de Valencia moneda de plata, fos la que fos la que s'encunyés : que no tindría curs en el regne de Valencia altra moneda de plata que 'l real de plata batut en dita ciutat; «*e que lo dit Reyal correga e valla per tota la ciutat e regne de Valencia dehuyt diners de moneda menuda de reals de Valencia que vuy corre.*» Posà, ademés, el rey a la disposició dels arrendadors, ab salvaguarda reyal pera les persones y mercaderíes qu'en ella s'embarquessin, «*la galera reial de la ciutat de Valencia appellada Sancta Maria de Montserrat* [3]. Pel compliment d'aquest contracte, se dictaren les disposicions de costum.

28 de Febrer de 1407. Reyal Cèdula ordenant l'encunyació a Valencia de «Reals dargent appellats deshuytens del pes talla e figura que ça enrera «es acostumat fer e batre. Empero per tal que fer e batre los dits Reals de «ley de onze diners e sis grans mes o menys, segons fins açi es estat fet e «acostumat, no poria esser fet sens gran dan de nostres drets e regalies, com «segons es notori largent al temps present sia en maior valor que no era en «lo temps que fou dada e ordonada la dita ley dels dits Reals, perço volem «ordonam statuim ab aquesta mateixa que per tal que la dita moneda puxa «esser fabricada sens dan e diminucio de nostres Regalies aquella sia feta e «batuda dargent de ley donze diners dos grans mes o menys e quels dits

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2254, f. 162 v. S'ha de notar que 'l signe d'En Dez Pla dibuixat per el copista en aquest document, es diferent del signe del meteix subjecte que 's dibuixa en el que abans hem citat al parlar de Mallorca. Ho creyem equivocació del copista, ja que no es de suposar qu'una meteixa persona tingués diferents signes : el signe ◇ dibuixat en el primer dels documents que 'ns ocupen, deu ésser el veritable, perque se 'l troba en monedes de l'època, y no el signe ◇ .

(2) Idem : reg. 2260, f. 52 v.

(3) Idem : reg. 2260, fs. 88-93.

«Reyals, que daçi avant seran batuts del dit argent correguen e vallen de-«huyts diners manuts Reals per tot lo dit Regne de Valencia, ciutats, viles, «castells e lochs daquella, segons quels altres Reals dargent han valgut e «valen per tot lo dit Regne de Valencia, ciutats, viles, castells e lochs da-«quells de present», y aixís manà complirho als mestres y demés oficials de la seca [1].

1.er de Desembre de 1407. Orde del rey al mestre de la seca de Valencia Francesc Ferrer, per que modifiqui la talla dels nous reals de plata manats batre, treyentne 70 per marc de Valencia: dictada ab el propòsit d'igualar les monedes que s'encunyaven en les diferentes seques de sos Estats, per haver ordenat encunyar moneda de plata «*en les seques nostres de la ciutat de Barchinona, de Mallorques e de la ciutat de Perpenya* [2].»

Del contingut d'alguns dels documents enumerats se'n desprèn, ab tota evidencia, que'l rey Don Martí no creà'ls grossos o reals de plata de Valencia, sinó que, per l'encariment de la plata, se limità, al arrendarne l'encunyació, a modificar la lley y la talla dels que ja d'abans s'encunyaven. Quàn y per quín rey s'introduí a Valencia aquesta moneda, es lo qu'ignorem. No es de presumir que fos per Joan I en l'arrendament fet als germans Dez Pujol, per que ja vàrem advertir, al ocuparnos del regnat d'aquest rey, que'l preu de la plata era en son temps crescut. Es molt possible que l'encunyació del real de plata s'introduís a Valencia poc després d'haversen començat a encunyar a Barcelona: potser pel rey Jaume II, del qual y de Pere III hem vist que dibuixà En Salat reals de plata valencians.

La lley dels reals de plata de Valencia, anteriors al rey Martí, era d'onze diners y sis grans. Don Martí la va rebaixar a onze diners y dos grans. La talla es probable que no l'alterés al principi aquest rey, puix no ho expressa en els documents que comentem y que la fixen en 68 peces per marc de Valencia; després la pujà a 70 peces per marc.

El marc de Valencia valía un sou y deu diners més que 'l de Barcelona; en 1407 s'atribueix a aquest el valor de 100 sous [3].

El tipu dels reyals de plata de Valencia es: en l'anvers, el bust del rey coronat y de cara entre dos mitjos cercles dobles ab florons a cada un de sos costats, en el camp, y al voltant, entre dos cercles de punts, la llegenda: *Martinus Dei Gracia Rex Aragonum*, més o menys abreviada; y en el revers, un

(1) Apèndix: Document n. XLVI. Arxiu Corona Aragó: reg. 2260, f. 94 v.

(2) Arxiu Corona Aragó: reg. 2260, fs. 106 v. y 161.

(3) Idem: reg. 2260, f. 160. En el meteix any el marc de Perpinyà valía 100 sous, onze diners. La diferencia de valor ab el de Barcelona era, per consegüent, de 1'009 per cent.

escut tetragonal ab les armes reyals, coronat y posat també entre dos mitjos cercles dobles ab florons, en el camp, y al voltant la llegenda, continuació de la del anvers, *Valencie, Maioricarum, Sardinie*, més o menys abreviada. En Salat, en l'opuscle citat, ne descriu y dibuixa dues varietats (t. III, l. 7, ns. 9 y 10); M. Heiss, ne publica un (t. II, p. 185, l. 98), y En Vidal-Quadras, en el seu Catàlec, ne dóna a conèixer tres ab els ns. 5848, 5849 y 5850.

ROSSELLÓ

26 de Janer de 1401. Orde del rey, al governador dels comtats de Rosselló y Cerdanya, de guardar els privilegis dels moneders de la seca de Perpinyà y de respectar la jurisdicció del mestre y, en son defecte, la dels alcaldes de la seca [1]. Els privilegis dels moneders y la jurisdicció exempta de que gosaven, foren, com nota M. Colson, causa de moltes qüestions y conflictes ab els oficials reyals y més en particular ab les autoritats locals. Aquestes diferencies s'accentuaren, a Perpinyà especialment, en l'època que ens ocupa, motivant la freqüent intervenció del rey, qui 's va veure obligat a dictar un gran nombre de disposicions, en aquest any y 'ls successius, d'algunes de les quals dóna noticia 'l citat Colson, y moltes d'altres se troben continuades en els registres del Arxiu de la Corona d'Aragó [2].

12 de Novembre de 1407. Ab aquesta data 'l rey Don Martí arrendà a Joan Vivot, mallorquí, y a Francesc Barceló, valencià, el batiment «*en la vila de Perpenya en la liça del Castell e en altres qualsevol lochs insignes reyals*» dels comtats de Rosselló y de Cerdanya : 1.er, de moneda de plata de 11 diners de lley y de talla 70 peces el marc de Perpinyà, ab el valor de 18 diners la peça, *pero que algu no sia forçat de pendrels*; y 2.ón, de moneda menuda de lley de 2 diners y de talla de 21 sous el marc, de la qual poguessin també fabricarne meytats o malles. Disposà 'l rey «que la dita «moneda dargent sia appellada croats darago e sia de la una part una testa «ab corona real qui mostre mitja cara sens altres obres entorn e sien hi les «letres següents : *Martinus dei gracia Rex Aragonum*. E de la altra part «haia un cayró de senyal Reyal en mitg de .iiij. mitgs compassos que sien «graneiats sens altres obres entorn, e sien hi les letres següents : *Xps. Rex «venit in pace*. E de la moneda menuda per semblant manera.» Aquest

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2126, f. 143.

(2) Colson : ps. 78 y 83. Arxiu Corona Aragó : reg. 2132, f. 22 v.; 1233, fs. 104 v., 105, 106, 118 y 166; 1234, fs. 94, y 2147, f. 65.

arrendament se va fer pel terme de deu anys, que s'havíen de començar a comptar quatre díes després del de la firma del contracte [1].

M. Colson no disfrutà d'aquest document, l'existencia del qual coneixía per una nota continguda en el *Llibre de les Monedes* del arxiu de Perpinyà; per això s'equivocà al presumir que 'ls seus tipus y llegendes seríen semblants als de les monedes de Barcelona y que tal vegada contindríen la llegenda *Comes Rossilionis* que 's llegeix en monedes perpinyaneses d'emissions posteriors [2]. Del troç copiat resulta que 'ls tipus de la nova moneda havíen d'esser els meteixos que 'ls dels coronats d'Aragó creats per Joan I, y que les seves llegendes no diferíen de les d'aquèsts més qu'en la deprecació religiosa del revers. No tenim noticia de que s'hagi trobat cap exemplar dels *croats d'Aragó* que volía fer batre 'l rey Don Martí, tal volta per haversen encunyat molt pocs, com se fa constar en el document que segueix.

26 de Juny de 1409. Firmà 'l rey el traspàs del arrendament anterior, pel meteix terme de deu anys concedits a En Vivot y a En Barceló, a favor d'En Bernat de Montpalau, donzell, y d'En Berenguer dez Cortey (o Cortilles), ciutadà de Barcelona, quedant en llur vigor els capítols o pactes en ell estipulats, però ab algunes modificacions, de les quals es de notar la de que tenint en consideració l'alt preu de la plata, qu'havía fet que 'ls arrendadors «no hagen pogut batre facilment de la dita moneda» y que 'l contracte 'ls hi resultés infructuós y perjudicial, se concedeix als nous arrendadors «que ultra lo dit arrendament puxen batre e fer batre durant lo dit «temps del dit arrendament sis volran blanques coronades de vuyt diners «la peça, e miges blanques coronades de quatre diners la peça, e malles de «dos diners la peça, a ley de quatre diners dezeuyt grans e talla de setanta «quatre peces de les majors en lo marc» [3]. La trascendencia d'aquesta modificació salta a la vista, ja qu'encare que 'ls nous arrendadors continuessin ab la facultat d'encunyar *croats d'Aragó*, està clar que no ho verificaríen, constantlos qu'hi anaven a perdre. La fabricació dels dits croats déu, per consegüent, considerarse com abandonada y al contrari com reanusada la dels *coronats d'Aragó*, introduída per Joan I; que coronats d'Aragó venen a ser les *blanques coronades* del contracte modificat, encare que disminuit el llur valor intrínsec per haverse rebaixat la lley de sis grans y aumentat la talla de dos peces per marc.

(1) Apèndix : Document n. XLVII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2260, fs. 150 v. y 154.
(2) Colson : ps. 259 y 85.
(3) Apèndix : Document n. XLVIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2261, fs. 65 v. y 69.

Les *blanques coronades* de vuyt diners y de quatre diners, del rey Martí, són conegudes. Va donarles a conèixer En Pujol y Camps en l'article del *Memorial Numismático Español* abans citat, p. 225, l. 6, n. 6, donantles com encunyades a Gerona; les reproduí M. Heiss en la seva obra, t. II, p. 145, l. 90. ns. 2 y 4. y les continuà En Vidal en son Catàlec, en la serie aragonesa ns. 5831 y 5832, ab una advertencia d'En Pedrals, qui les suposa encunyades a Cervera.

Aquestes monedes, lo meteix que 'ls croats d'Aragó que manà encunyar Don Martí, no eren privatives dels comtats de Rosselló y de Cerdanya, sinó que 's fabricaven pera que tinguessin curs en tots els Estats subjectes al domini dels reys d'Aragó, com diguèrem al parlar dels coronats d'Aragó de Joan I; però aixís com les batudes en temps d'aquest rey ho foren totes en la seca de Perpinyà, les batudes en temps del rey Martí ho foren part a la seca Perpinyà y altra part, tal vegada la major, en la ciutat de Gerona, no essent fàcil distingir les unes de les altres, per que són iguals de lley, talla, valor, tipus y llegendes, y per la nostra banda no hem sabut veure, en les qu'hem examinades, cap marca ni cap senyal indicativa de seca o d'emissió. Els documents que justifiquen l'encunyació d'algunes d'elles a Gerona, no 'ls conegué En Pujol ni 'ls altres numismates qui les han publicades, y són els que resumirem en el paragraf següent.

CATALUNYA

Gerona : *25 de Novembre de 1409*. Orde del rey als obrers y moneders de la seca de Perpinyà, pera que de seguit que 'n sien requirits per el mestre de la meteixa, Romeu Pallarès, al qui havía encomanat l'encunyació a Gerona de *certa moneda d'argent*, anessin a aquesta última ciutat pera bàtrela, conminantlos, de no ferho, ab el pagament de doscents florins [1].

16 de Febrer de 1410. Nomenament fet a favor dels germans Pere y Nicolau Cases, argenters, de gravadors o talladors dels cunys de les monedes d'or y de plata que 's batíen y batessin en les ciutats de Barcelona y Gerona, en la vila de Perpinyà, y en qualsevol altre lloc del Principat de Catalunya, fos la que fos la lley y talla de les monedes, «sic quod vos qui sicut didis-«cimus ex eleccione consiliariorum et magistris secce civitatis Barchinone

(1) Apèndix : Document n. XLXIX. Arxiu Corona Aragó : reg. 2262, f. 77.

«ac magistris secce ville Perpiniani estis pro nunc sculptores cuneorum «croatorum et blancharum qui et que in civitates Barchinone et Gerunde «cuduntur [1].»

1.er de Març de 1410. Nomenament a favor del notari de Perpinyà, Ferreol Bosquerós, d'escrivà de la moneda de plata que s'encunya o s'encunyi en la seca de Perpinyà, *y que al present ha manat fabricar en la ciutat de Gerona*, així com de la que 's fabriqui en la ciutat o bisbat de Gerona, per tota la durada del derrer arrendament y per durant el reyal beneplàcit [2]. Ab igual data y en termes semblants nomenà guardes o custodis de la meteixa encunyació a Bernat Beuda, ciutadà de Gerona, y a Bernat d'Ordis, de Perpinyà, y mestre de balança a Lleonart Struc [3].

Aquests documents proben que la moneda que s'encunyava a Gerona, era l'arrendada últimament pel rey a En Montpalau y En Dezcortey, per traspàs y modificació del arrendament fet abans a En Vivot y En Barceló, o sigui les *blanques coronades*, com ho expressa'l de 10 de Març de 1410. Pera realisarla, se trelladaren a Gerona 'l mestre de la seca de Perpinyà y 'ls obrers y moneders de la meteixa seca, lo qual proba qu'abans a Gerona no hi havía seca, al contrari de lo que presumeix En Pujol en l'article mencionat. El perquè 's trelladà l'encunyació de Perpinyà a Gerona no ho sabem : tal vegada per conveniencia dels meteixos arrendadors, o be, y això es lo que 'ns decantem a creure, per qu'essent la diòcesi geronina regió fronteriça, corríen molt en ella les monedes franceses, especialment les *blanques*, qu'eren precisament les que 'l rey tenía empenyo en desterrar del país. Recordem haver llegit en l'Arxiu de la Corona d'Aragó un document, qu'en aquest instant no podem precisar, pel qual s'ampliava als arrendadors d'aquestes monedes la facultat d'encunyarles, concedíntloshi ferho en la diòcesi de Gerona, en lloc de quedar limitada, com prescrivía 'l contracte, a la vila de Perpinyà y als llocs reyals *insignes* dels comtats de Cerdanya y de Rosselló.

Barcelona : *Octubre de 1397.* Disposicions pel bon regiment de la seca de Barcelona, ab l'objecte principal de disminuir les seves despeses y d'aumentar sos rendiments [1].

25 d'Abril de 1398. Orde del rey als tutors del hereu Çacosta, escrivà de ració que fou del rey Joan I, pera qu'entreguin a En Bartomeu Cervera,

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2221, f. 89 v.
(2) Idem : reg. 2221, f. 89 v.
(3) Idem : reg. 2221, fs. 96 y 97.
(4) Idem : reg. 2229, f. 38.

mitjantçant inventari y rebut, les claus de la casa anomenada *lo Thresor* y les de les caixes qu'en ella hi havía, en les quals s'hi guardaven les *toques* o patrons, l'or comprat, les desferres, els enserraments y demés que necessitava En Cervera pera l'exercici del seu càrrec. Trellat d'aquesta orde, ab data del día següent, envià 'l rey al mestre y oficials de la seca, manàntloshi que si trobaven resistencia en lo referent a l'entrega de les claus, obrissin la casa del Tresorer de la seca y prengués el mestre lo que li fos precís de les citades caixes, fentne inventari y aixecantne acta per devant l'escrivà reyal [1].

15 de Novembre de 1398. Orde del rey a Bartomeu Cervera, mestre de la seca de Barcelona, de permetre a Guillem Colom l'encunyació en ella de 100 marcs de croats, els quals vol fabriqui 'l citat Cervera de la lley, tipus y forma acostumats, ab la plata qu' En Colom entregarà. Manifesta ferho a tall d'assaig, ab el propòsit d'averiguar si l'encunyació resultaría profitosa pel rey y pel públic. El meteix día escrigué 'l rey a En Cervera una carta particular dientli que 'l tingués al corrent de lo que 's fes, de les despeses de l'encunyació y dels beneficis que d'ella 'n resultessin, pera qu' en l'arrendament que's proposava fer de dita moneda pogués obrar ab coneixement de causa [2].

17 de Novembre de 1400. Manà 'l rey al mestre y oficials de la seca de Barcelona encunyar moneda de plata anomenada *reals de Barcelona*, de lley d'onze diners y de talla seixanta vuyt peces per marc de Barcelona, y terços de la propria moneda *sots aytals empremtes o senyals o semblançes* [3].

Salat, al comentar aquest document, en la p. 158 de son llibre, mostra que no l'entengué be, probablement per no haver vist més que la copia que li facilitaríen, en la qual no estaría dibuixada la moneda que 'l rey disposava que s'encunyés, com ho està en la copia existent en els registres del Arxiu de la Corona d'Aragó, de la qu'està calcat el dibuix qu'acompanyem.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2255, fs. 136 y 137.

(2) Idem : reg. 2254, fs. 113 v. y 114.

(3) Idem : reg. 2253, fs. 59 v. y 60. En Salat publica aquest document en el vol. II, ap. n. XLVI, equivocant en la novena ratlla la paraula *troços*, qu'es, en el document, *terços*.

Encare que, en el fons, la moneda que 's manava encunyar no era altra cosa qu'una alteració dels croats en lley y pes, com diu En Salat, no importava solament una modificació dels antics croats barcelonesos, sinó qu'era en realitat la creació d'una nova moneda de plata, de nom, lley, pes, tipus, llegendes y divisors diferents dels dels croats encunyats fins aleshores.

La creació a Barcelona d'una moneda de plata distinta dels croats, y fins l'alteració o modificació d'aquèsts, no podía efectuarla 'l rey per sa propria autoritat, sinó que, en virtut dels privilegis otorgats a la ciutat de Barcelona, necessitava, pera ferho, l'aquiescencia o 'l consentiment del Consell d'aquesta ciutat, el qual, com es sapigut, intervenía en la fabricació de la moneda barcelonesa y era en extrem gelós de ses prerrogatives. D'aquest consentiment o aquiescencia res ne diu 'l document, ja que la deliberació *en nostre plen consell*, de que s'hi parla, fa referencia evidentment al Consell reyal y no al de la ciutat. Això explica 'l perqué 'l manament del rey no 's complí y restaren sense encunyar els nous reyals de Barcelona, com ho fa constar una nota posada al *Llibre de les Monedes* del Arxiu de Perpinyà, en la qual, després de donarse compte de la disposició reyal, s'hi llegeix: «Empero del dit batiment no s usa, con fos contra forma del privilegi de la moneda [1].»

Creyem probable que 'l desitg del rey d'encunyarla, obeía al augment de valor de la plata, qu'havía fet que de molt temps no s'encunyessin a Barcelona monedes d'aquest metall; però la ciutat degué oposarse a l'encunyació, preferint que no s'encunyés moneda de plata en la seca de Barcelona a que s'alterés el valor intrínsec y 'l tipu dels croats. Alteracions de menys importancia trobaren en el Consell oposició, com veurem més endevant.

El tipu de la nova moneda sols conservava dels croats la creu cantonada ab anells y punts, del revers. L'anvers era quasi una copia exacta dels reals de plata mallorquins.

15 de Juliol de 1407. Orde del rey al mestre de la seca Bartomeu Cervera, pera que, per compte de la ciutat de Barcelona y a despeses d'ella, fabriqués croats, mitjos croats y quarts de croat, tals com disposà fossin batuts el rey Pere II en 1285, però posant en la seva circumferencia, en el lloc ont solía posarse 'l nom del rey, la llegenda *Martinus Rex Aragonum*, quals croats ningú vingués obligat a admetre per més de dotze diners barcelonesos [2]. En 28 de Setembre del meteix any, sabedor el rey de qu'hi havía

(1) Arxiu de Perpinyà: *Llibre de les Monedes*, f. 21 v.
(2) Apèndix: Document L. Arxiu Corona Aragó: reg. 2272, f. 20.

dificultats pera l'encunyació dels dits croats per falta d'obrers y de moneders, autorisà per durant son beneplàcit al meteix Cervera pera «elegir triar «e rebre en obrers e moneders... tots aquells que vos coneixerets esser ne«cessaris e suficients al batiment dels dits croats, los quals empero nó vo«lem ques puxen alegrar jamay dels privilegis e inmunitats de moneders «ne sien reputats per aquells tant solament en l exercici del batiment, tro «quens haiats significat ab letra vostra los noms d aquells que haurets ele«gits e puys que sien per nos confermats en los dits officis a nostre bene«placit o en aquella manera que a nostre celsitut sera ben vist faedor [1].»

Aquests croats y mitjos croats s'encunyaren (de quart de croat de Don Martí no 'n coneixem cap). però tampoc se complí 'l manament reyal en lo que 's refereix a la modificació de la llegenda del anvers, segurament per les meteixes raons qu'hem exposades al parlar de l'innovació que volgué introduir en la moneda de plata barcelonesa 'l rey Don Martí.

En lo meteix *Llibre de les Monedes* qu' havem mencionat, y en una nota marginal, sense data, que fa referencia al document del 15 de Juliol del any 1407, qu'acabem d'extractar, s'hi diu : «Ab vigor de la present provisió foren afforats los croats de barchinona en la taula de la ciutat a .xviij. diners barchinoneses per los consellers e consell de la dita ciutat. En lo qual afforament eren consellers Ramon Çavall, Guillem Oliver, Phelip de Ferrera, March Turrell, berenger estrada. Com dabans correguessen los dits croats a .xiiij. diners [2].»

FLORINS

25 de Febrer de 1398. Orde reyal als mestres de les respectives seques, de qu'en els florins que s'encunyin a Barcelona y a Mallorca s'hi posi al costat de la flor de llir el nom y títol de Don Martí, de conformitat ab el dibuix que se 'ls remet [3].

8 de Març de 1398. Pragmàtica sanció per la que 's prohibeix la circulació de monedes extrangeres, manant que 's rebin solament per llur valor intrínsec y que 's fixi aquèst segons l'estimació que d'elles facin a Aragó, a

(1) Arxiu Corona Aaagó : reg. 2272, f. 44.

(2) Arxiu de Perpinyà : *Llibre de les Monedes*, f. 22.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2239, f. 123. El dibuix de referencia no figura en la copia del registre.

Valencia y a Mallorca 'ls mestres de les respectives seques, ab intervenció dels representants de les dites ciutats, y un cop fixat, que 's pregoni en els llocs insignes de sos regnes pera que ningú pugui allegar ignorancia [1]. Creyem qu'aquesta disposició fou dictada a conseqüencia del arrendament de l'encunyació de florins que tenía 'l rey entre mans, y en efecte, en

2 d'Abril de 1398, arrendà a Guillem Columbi (Colom o Colombí) pel terme de cinc anys, comptadors des del día 1.er de Janer del dit any 1398 (lo que sembla indicar que l'encunyació havía començat en aquesta data, això es abans de la formalisació del contracte en escriptura pública), l'encunyació de florins de 18 quirats de lley y talla de 68 el marc de Perpinyà, enterament semblants als batuts per Pere III, qual encunyació pogués realisar en totes les seques reyals, o en aquella o aquelles que volgués, entregant al rey el preu que 's senyalà, y estipulantse les condicions de costum [2]. Pel degut efecte d'aquest arrendament, se dictaren, com s'havía fet pels anteriors, les disposicions oportunes [3].

25 d'Abril de 1398. Se modificà 'l termini del precedent arrendament en el sentit de que 'ls cinc anys fixats pera sa duració, en lloc de comptarse des del 1.er de Janer, se comptessin des del 1.er de Juliol del meteix any [4].

1.er de Juny de 1398. El rey comunicà als veguers de Barcelona, Valencia, Gerona, Manresa, Bagà, Cervera, Lleyda, Pallars, Tortosa, Tarragona, Tàrrega y Vic d'Ausona, y als governadors d'Aragó, Valencia, Mallorca y comtats de Rosselló y Cerdanya, la pragmàtica sanció de 8 de Març del meteix any, prevenintlos que, fins orde en contrari, l'executessin y observessin *tant solament en los scuts e blanques* [5].

18 de Setembre de 1398. Orde als mestres de les seques de qu' en tota la moneda qu'en lo successiu fabriquin, qualsevol que sigui son metall, gravin el senyal de son tresorer y mestre general y principal de totes les seques, el doctor en lleys Joan Desplà, *quod tale existit* ⊗, conminantlos, si no ho fan, ab la perdua de llurs càrrecs [6].

28 de Novembre de 1398. Orde donada a Jaume Eymerich, *olim mestre de la secca dels Reyals de Mallorques*, de respondre a Guillem Colom dels

(1) Arxiu Corona Aragó : reg 2255, fs. 146 y 147; reg. 2254; fs. 55 y 56, y reg. 2258, f. 180. En Salat publica aquest document, vol. II, ap. n. XLV.

(2) Apèndix : Document LI. Arxiu Corona Aragó : reg. 2255, fs. 121-130.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2255, fs. 131-136 y 158, y reg. 2254, fs. 67, 69 y 89-91.

(4) Idem : reg. 2254, fs. 68 y 69.

(5) Idem : reg. 2255, fs. 147 v. y 148.

(6) Idem : reg. 2254, f. 106.

florins per ell fabricats en el temps comprès en l'arrendament fet a favor de Colom : encomenant l'execució de lo disposat al lloctinent de governador y al mestre de la seca Antoni Pelegrí [1]. En la meteixa data manà 'l rey al lloctinent de governador que no intervingués en les disputes y qüestions promogudes ab motiu del arrendament fet a favor de Colom, ni en els càrrecs de la seca qu'hagi proveit, deixant sens efecte les disposicions que sobre 'l particular hagués près.

3 de Març de 1399. A petició d'un enviat del regne de Mallorca, declarà el rey que per l'arrendament fet a Columbi, o Colom, no volía que 's causés perjudici *a la franquesa del batiment de la moneda daquell Regne*, y manà, ademés, al mestre de la seca del meteix, qu' observés els pactes firmats per sos predecessors *sobre lo batiment del flori ques deu batre en Mallorques* [2].

22 de Juliol de 1400. Orde al governador y veguers dels comtats de Rosselló y Cerdanya recordàntloshi les disposicions de la pragmàtica sanció de 8 de Març de 1398, queixantse de son incompliment, y conminantlos a repetir ab freqüencia les crides disposades [3].

1.er d'Octubre de 1400. Obrant el rey ab una informalitat censurable, en 8 d'Agost de 1399 havía arrendat a Joan Sallembi y a Pere ses Eres l'encunyació de florins que tenía arrendada ja a Colom o Colombi, per haverli aquèlls ofert major quantitat que la qu'aquèst pagava. Colom se vegé obligat : primer, a renunciar l'arrendament, lo que verificà en 26 d'Agost de 1400, y, després, en 1.er d'Octubre següent, a traspassarlo a favor dels dits Sallembi y Ses Eres [4]. Conseqüencia d'aquest traspàs fou, probablement, la prohibició de treure dels Estats aragonesos les monedes extrangeres d'or, pera usar llur metall en la encunyació de florins [5].

17 de Juny de 1405. Manà 'l rey pregonar novament a Barcelona la pragmàtica sanció sobre 'l valor en curs de les monedes extrangeres [6].

22 d'Octubre de 1405. Arrendament a favor de Berenguer dez Cortey y de Pere Torrent de Barcelona, de totes les seques dels dominis del rey, pera encunyarhi florins d'or d'iguals lley, pes y tipus que 'ls dels anteriors arrendaments y pel terme de sis anys comptadors des del día 4 de Setembre anterior, y, passats els sis anys, fins que 'ls arrendadors estiguessin reintegrats

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2263, fs. 114 y 115.
(2) Idem : reg. 2263, fs. 131, 132, etc.
(3) Idem : reg. 2256, f. 114.
(4) Idem : reg. 2253, fs. 63 v.-65.
(5) Idem : reg. 2256, f. 125 v.
(6) Idem : reg. 2258, f. 180.

del preu qu'anticiparen y de lo demés que la Cort els degués. Figuren entre les condicions del contracte la de que 'ls arrendadors poguessin treure dels Estats del rey, pera fòndreles y destinarles a l'encunyació, *dobles castellanes e morisques, scuts, franchs, Reyals de Mallorques e tota altra moneda dor stranya o privada*, y la de que 'ls florins haguessin de còrrer y ésser rebuts a pes *dels pesals manats fer y que ls mestres de les seques proporcionaran a quin demani* [1]. Pel compliment d'aquest contracte, se dictaren nombroses disposicions [2], de les quals són dignes d'atenció especial les relatives a l'obligació de pesar els florins.

El meteix día de la data del arrendament, manà 'l rey a les autoritats de sos Estats publicar una crida, qual text els remetía, en la que 's disposava que pera evitar els fraus que 's feyen en els florins, en endevant siguessin aquèsts rebuts a pes *ab lo pes o pesal que per lo maestre o maestres de la secca o seccas de la terra o senyoria del dit senyor sera liurat a tots aquells que ne demanaran*, y que 'ls que no tinguessin el pes degut, careixessin de curs obligatori, comminant als contraventors ab la perdua de la moneda. Disposà aixís meteix que 'ls florins amonedats que 's portessin a la seca fossin pagats a raó de 35 lliures y cinc sous el marc [3].

Aquesta última disposició s'aclarà ab altra orde de la meteixa data, per la que 's disposa que 'l preu senyalat es el que deu pagarse pels florins faltats de pes que 's portin a la seca [4], y així 's conté també en altra crida que 'l rey manà fer, donant als escuts de França 'l valor de 15 sous y 7 diners barcelonesos, y a les blanques el de 7 diners y mitj [5]. D'aquestes crides s'envià 'l text en aragonès al justicia d'Aragó, pera sa publicació y compliment en aquell Estat [6].

3 de Novembre de 1405. Orde de repetir la crida manant pesar els florins y ésser rebuts per onze sous els que tinguessin el pes degut y solament per llur valor intrínsec els que no 'l tinguessin [7].

10 de Maig de 1406. Altra repetició de la crida, adicionada ab l'orde de que ningú fabriqués pesos de florins ab senyal reyal, fora dels mestres de les seques, els talladors, o les persones que aquèsts deleguessin a dit objecte,

(1) Apèndix : Document LII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2257, fs. 182-189.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 2258, fs. 189, 191-196 y reg. 2259, f. 163.
(3) Apèndix : Document LIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2258, fs. 192 v. 193.
(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 2260, fs. 10 y 11.
(5) Idem : reg. 2260, fs. 8 v. y 9.
(6) Idem : reg. 2260, fs. 21 y 22-24.
(7) Idem : reg. 2258, f. 197.

y de que 'ls pesos se facilitin mitjantsant el pagament de tres diners, el del florí, y de dos, el del mitj florí [1].

17 de Novembre de 1406. Altra crida prohibint la circulació dels florins faltats d'un, dos o tres grans de pes [2].

En Febrer o Març d'aquest any, 1406, el rey, a petició dels cònsols de Perpinyà y no obstant les crides fetes y qualsevol altres disposicions dictades en contrari, havía autorisat la circulació dels escuts y blanques de França, y d'altres monedes extrangeres, en els comtats de Rosselló y Cerdanya, pel terme d'un any y mitjançant certes condicions, entre elles la de posar a Perpinyà taula de cambi en que les dites monedes poguessin cambiarse per florins d'Aragó o per moneda barcelonina, si les necessitats del cambi ho exigíen [3]. Contra aquesta concessió reclamaren els arrendadors de l'encunyació de florins, per ésser contraria a les condicions del arrendament y perjudicial als llurs interessos. El rey, reconeguent la justicia de la reclamació, y reservant les accions qu'en contra d'ell poguessin tenir, la mantingué, no obstant, en part, disposant que 'ls dits arrendadors tinguessin a Perpinyà taula pel cambi d'aquelles monedes extrangeres, durant el terme de vuyt mesos, com ho establía la concessió, fentho publicar aixís y manant repetir la crida cada dos mesos, ab indicació del temps transcorregut, pera que ningú pogués allegar ignorancia, però disposà que passats els dits vuyt mesos, s'observessin *les dites pragmatica, crides e arrendament segons lur seria e tenor. exegint les penes en cascuna daquelles aposades* [4].

Aquesta no interrompuda serie de crides, que 's modificaven les unes a les altres, degueren pertorbar no poc les transaccions y donar lloc a molts abusos. Pera posarhi remey, Don Martí, en 17 de Febrer de 1407, dictà una *ordenança sobre florins*, per la qual se derogaven totes les disposicions anteriors y 's disposava : 1.er, qu'en tots els pagaments de florins qu'en endevant se fessin, els que tinguessin el pes degut, de conformitat als pesos que 'l mestre de la seca proporcionaría a qui 'ls volgués, fossin rebuts : els florins, per onze sous barcelonins de tern, y 'ls mitjos florins, per cinc sous y sis diners de la meteixa moneda; 2.on, que 'ls que fossin trobats de menor pes, valguessin tant menys de 11 sous quants fossin els grans de pes que faltessin al florí, a raó de dos diners per cada gra y d'un diner per mitj gra;

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2260, fs. 41 y 42.

(2) Idem : reg. 2260, f. 60.

(3) Colson, p. 83, diu qu'aquesta concessió fou feta 'l día 5 de Febrer. El document que 'ns guía, y citem en la nota corresponent, la data 'l 5 de Març.

(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 2260, fs. 76 v. y 77.

3.er, que tots els faltats en més o menys d'una fracció que no arrivés a mitj gra, fossin rebuts sense cap adició ni deducció. Així manà ferho saber, ab imposició, a qui no ho complís, de vint sous de multa per cada infracció. Manà al propri temps fer públic haver ordenat als mestres de les seques la fabricació de pesos exactes y *marcats*, ab subjecció al marc de Perpinyà, de 100, de 50, de 20, de 10, de 5, de 3, de 2, de 1 y de $^1/_2$ florins, ab els quals ab facilitat y comoditat poguessin ferse tots els pagaments que convinguessin y evitarse tota ocasió d'enganys y discussions [1]. El text d'aquesta ordenança y crida fou enviat a tots els governadors y representants del rey en els seus Estats, pel seu compliment y pera que li donguessin la publicitat de costum.

17 de Febrer de 1407. Orde del rey al mestre y oficials de la seca de Barcelona, pera que fabriquessin immediatament els pesos a que 's refereix el document anterior *justs e marchats a la una part de nostres armes reyals e a laltra de una creu tant solament*, ajustats al marc de Perpinyà, *ço es de pes de nombre de cent, de cinquanta, de vint, de deu, de cinc, de tres, de dos, de un florí e de mig florí del dit cuny*, y, fets, se 'n entreguessin tants com ne demanessin als consellers de Barcelona, y a tots aquells qui 'ls volguessin, pagant llur import [2].

En igual data autorisà 'l rey als consellers de Barcelona pera establir *en aquella part de la ciutat que us sera ben vist faedor una taula, la qual sia vulgarment appellada la taula del pes dels florins*, en la qual devía haverhi el joc complet dels pesals manats fabricar, marcats *ço es d'una part de nostres armes Reyals e a laltre de creu*, designant, pera regentarla, persona competent, que pogués cambiar a son arbitre, y a la qual donà 'l rey facultat de resoldre y dirimir tantes quantes qüestions s'oferissen sobre 'l pes dels florins. En aquesta taula devía haverhi ademés com a pes patró 'l conegut vulgarment per *mija*. Imposà a tothom l'obligació d'estar a lo que resolgués el regent de la taula baix les penes y multes qu'als consellers els hi semblés be aplicar [3]. Igual concessió fou feta a la ciutat de Tortosa.

2 de Març de 1407. El rey otorgà als consellers de Barcelona la facultat de dictar les disposicions y imposar les penes que be 'ls hi semblés, a aquells qu'en dita ciutat o en son terme tinguessin pesos de florí y de mitj florí que no fossin marcats *a la una part de nostres armes e a la altra part de senyal*

(1) Apèndix : Document LIV. Arxiu Corona Aragó : reg. 2259, f. 50.
(2) Apèndix : Document LV. Arxiu Corona Aragó : reg. 2259, f. 51.
(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2259, f. 53.

de creu, y que no fossin de just pes *eguals e concordes al pes vulgarment appellat mija, lo qual devalla e proceheix del marc de perpenya* : lo qual, una volta acordat, facin publicar, autorisant al *mostaçaf* pera qu'en nom del rey pogués imposar als contraventors les dites penes. Ordenà també que tant el *mostaçaf* com els demés que tinguessin els dits pesos pera la comprobació, haguessin de tenir igualment els pesos patrons fabricats pels mestres de la seca [1].

6 de Setembre de 1408. Nova facultat concedida pel rey als consellers de Barcelona, pera que, escoltat el parer dels prohoms de la ciutat, poguessin dictar totes aquelles disposicions que 'ls hi semblessin convenients, ab imposició de multes y penes, *sobre fer servar lo pes en los florins per nos ordonat, e sobre totes altres coses tocant pes e pagaments dels dits florins e de croats dargent.* Afegeix el rey que de les quantitats que 's cobressin en concepte de multes se'n fessin cinc parts, de les quals dues fossin pel rey, una pera la ciutat, altra pel mostaçaf y la sobrera pels pesadors qu'aquèst tingués a son servey [2].

4 d'Octubre de 1408. Autorisació als paers de la ciutat de Lleyda pera establir en dita ciutat una taula pel pes dels florins, ab pesos dels fets fabricar al mestre de la seca de Barcelona, y pera dictar les disposicions que 'ls hi semblessin convenients, ab imposició de penes als contraventors [3].

1.er de Març de 1409. Orde a les autoritats del Rosselló y de Cerdanya de publicar l'ordenança de 17 de Febrer de 1407 sobre 'l pes dels florins, per haver arrivat a noticia del rey qu'encare no s'havía feta pregonar [4].

En Salat atribueix a les disposicions del rey Martí sobre 'l pes dels florins la major estima qu'aquesta moneda tingué en temps d'aquest sobirà [5]. Es indubtable qu'elles contribuiríen a corretgir els abusos que tant perjudicaven el crèdit dels florins, com eren la fabricació de florins falsos y de baixa lley, y 'l retallar els llegítims; però també ho es que lo que més contribuí a donar estima a aquesta moneda fou l'aument del preu de la plata, que disminuí la desproporció qu'hi havía entre 'l valor intrínsec y 'l legal o for dels florins des de que les Corts de Tortosa 'n rebaixaren la lley a 18 quirats.

Ajustats ab exactitut en les llurs empremptes a lo disposat pel rey Martí,

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 1259, fs. 57 v. y 58.

(2) Idem : reg. 2259, f. 181 v. Aquest document En Salat el publicà incomplert (t. II, ap. XLVII).

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2261, f. 1.

(4) Idem : reg. 2259, f. 193.

(5) *Tratado de las Monedas del Principado de Cataluña* : t. I, ps. 121 y 122.

se conserven alguns dels pesals de florins qu'aquest manà fabricar. Els hem vist en varies coleccions classificats com monedes d'atribució incerta, y aquèst es el concepte que meresqueren a En Salat, que 'n publicà un en el vol. I, làm. 2.ª, n. 9 de les incertes y 'l descrigué en la p. 185 del meteix volum, donantli 'l pes d'un adarm y vint y vuyt grans y manifestant qu'era de coure. De coure són també tots els qu'hem vist, que mostren dugues variants :

1.ª Anv. : Escut en cayró ab les armes reyals, tancat dintre d'un ornament format per sis semicercles, ab un punt en el buyt de cada semicercle entre aquèst y l'escut; orla de punts.

Rev. : Creu equilateral, tancada dintre d'un ornament de quatre semicercles, ab un punt en la part externa de l'intersecció dels meteixos, ocupant tot el camp; orla de punts.

Coure.-Colecció de D. Francesc Bolós, Olot.

Semblant a aquèst es el que dibuixa En Salat, solament que 'l nombre de punts que rodejen l'escut del anvers es major y n'hi ha també en la part externa, en les interseccions dels semicercles.

2.ª Anv. : Igual a l'anterior y, ademés, un punt en la part externa dels semicercles, en l'intersecció dels meteixos.

Rev. : Creu equilateral, de dibuix diferent, cantonada, ab un punt en cada buyt; en el centre d'ella, X dintre d'una incisió. Orla de punts.

Coure.-Colecció de D. Francesc Carreras y Candi, Barcelona.

El pes del que descriu En Salat, 3'420 grams pròximament, equival al del florí.

A més d'aquests pesos de florins, ab les armes reyals al anvers y la creu al revers, hi hà en les coleccions numismàtiques altres pesos de tipus en part semblants y en part totalment diferents. Creyem qu'es aquèst el lloc més apropòsit pera dirne algunes paraules.

Presenten dos tipus diferents :

.I. Anv. : Bust del rey, coronat; orla de punts.

Rev. : Igual a la segona varietat dels pesos anteriors; en el centre de la creu, en lloc de la X una B, en contramarca.

Coure.-Colecció del autor.

.II. Anv. : Com el qu'acabem de descriure.

Rev. : Creu equilateral, cantonada ab tres punts en els buyts primer y quart y ab un anell en el segón y tercer. En el centre de la creu, una ·B· en contramarca. Orla de punts.

Coure; pes : 2'90.-Colecció del autor.

Salat : t. III, l. 2, n. 31; Heiss : t. II, l. 79, n. 5.

.III. *Var.* : Sense contramarca en el centre de la creu; lo demés com el n. II.

Coure; pes : 2'90 gr.
Salat : t. III, l. 2, n. 32.

.IV. *Var.* : En el centre de la creu, per contramarca, una flor de sis pètals.

Coure; pes : 2'85 gr.-Varis.
Salat : t. III, l. 2, n. 33.

.V. *Var.* : En el centre de la creu, per contramarca, un escudet ab les armes reyals.

Coure.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5939.

En el dibuix del bust del anvers s'hi noten algunes diferencies. N'hi hàn ab la cabellera del rey aixecada y volejant per derrera del cap, com en els croats de Don Martí y de sos successors fins a Ferràn II. y n'hi hàn ab la cabellera caiguda.

Aquestos pesos, dels quals solament eren coneguts els del segón tipu, han sigut presos per En Salat per *pugeses de Barcelona*, monedes de les que diu parla un document del any 1510: M. Heiss, els califica de terços de croat, y En Vidal en el seu catàlec s'abstè de dàrloshi cap nom. El seu estil, y sobre tot el dibuix del cap del anvers, persuadeix de que foren fabricats en el sigle xv, y de qu'En Salat estigué trascordat al parlarne: y 'l seu metall, coure pur, que no s'usà a Catalunya pera la fabricació de moneda fins a ultims del xvi y encare en monedes locals, proba que tampoc ho encerta M. Heiss al calificarlos de terços de croat.

En el nostre concepte són, com els anteriors, pesos de moneda, y 'ns ho confirma el revers dels del primer tipu qu' es exactament igual, fora la contramarca del centre de la creu, ab el qui 's veu en una de les varietats dels pesos de florins qu'hem descrits. Es veritat qu'en cap document dels que coneixem se parla del tipu d'aquestos pesos, emperò s'ha de notar qu'en el de 6 de Setembre del any 1408 el rey autorisà als consellers de Barcelona pera regular no sols tot lo referent al pes y pagaments en florins, sinó a més al pes y pagaments en *croats d'argent*. Això justifica que sobre 'l pes dels croats s'hauríen dictat també providencies, y qu'es molt probable que, lo meteix que 's feu respecte dels florins, se feu respecte dels croats, això es, ordenar la fabricació de pesos especials pera aquesta moneda. ¿Són pesos de croat els descrits, que difereixen dels pesos de florins? Així ho creyem y així ens expliquem que 'ls seus tipus siguin, ademés, un fidel trassumpte dels que s'usaven en els croats.

La circulació dels croats a pes, y la comprobació del llur pes, no era cosa nova; ja recordarà 'l llegidor les disposicions preses sobre aquest particular pel rey Pere III, y aquelles disposicions foren repetides y ampliades després, sinó en temps del rey Martí, ab posterioritat a dit rey. Dels pesos descrits, alguns poden ser posteriors al govern d'aquèst y correspondre fins a últims del segle XV : ens referim, especialment, a aquells que dibuixen el bust del rey ab el cabell caygut y no ab la característica cabellera aixecada y volejant.

Es, per consegüent, de molt interès, pera la metrología numismàtica catalana, recullir aquestes peces y anotar curosament llur pes respectiu.

Passem a la descripció de les monedes catalanes y generals del rey Martí.

CROATS

282. Anv. : + MARTINUS ⁜ DEI ⁜ GRACIA ⁜ REX. Bust coronat, a l'esquerra, dintre cercle de punts.

Rev. : CIVI - TAS ⁜ BARK - NONA, entre dos cercles de punts. En el camp, creu ocupant tota l'aria y tallant la llegenda; cantonada ab tres punts en els espays primer y quart y ab un anell en el segón y tercer.

Croat, plata; pes : 2'70 gr.-Varis.

Heiss : t. II, l. 79, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5833.

283. *Var.* : Igual a l'anterior. Dos punts en lloc de dues estrelletes separen les paraules de la llegenda del anvers;

sense les creuetes derrera de la paraula CIVITAS del revers. La creu, cantonada ab un anell en els buyts primer y quart y ab tres punts en els segón y tercer.

Mitj croat, plata; pes : 1'50 gr.–Varis.

Colson : p. 87, l. 4, n. 41; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5834.

284. Anv. : + : MARTINUS : DEI : GRA : REX : ; en el camp, cap coronat, a l'esquerra, de dibuix distint del dels ns. 282 y 283.

Rev. : Com el n. 283.

Croat, plata; pes : 2'70 gr.–Varis.

Salat : t. I, l. 3, n. 10; Colson : p. 87, l. 4, n. 40; Heiss : t. II, l. 79, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5835.

285. *Var.* : Igual al n. 284.

Mitj croat, plata.–Varis.

Salat : t. 3, l. 2, n. 10; Heiss : t. 2, l. 79, n. 3.

286. *Var.* : Igual al n. 284. La creu del revers cantonada en els

buyts primer y quart de tres punts y en el segón y tercer d'un anell.

Croat, plata.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5836-5843.

287. *Var.* : Igual al n. 286.

Mitj croat, plata.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec ns. 5845-587.

D'aquests croats y mitjos croats n'hi hàn variants de dibuix, sobre tot en els caps dels anversos.

FLORINS

288. Anv. : ARAGO - REX M. En el camp, flor de llir, com en els florins dels reys precedents.

Rev. : S · IOHA - NNES · B. En el camp, Sant Joan, com en els florins dels reys precedents. Per *senyal*, una corona.

Florí, or.-Museu de Madrid.

Heiss : t. II, l. 72, n. 2.

289. *Var.* : Igual a l'anterior.

Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5807.

290. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, un escudet, en cayró, ab escacs.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5802; Massot : p. 16, l. 3, n. 45.

291. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, una M. Dos gossos drets sobre les potes de derrera, un a cada costat del Sant.

Florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, l. 72, n. 1, Vidal-Quadras : Catàlec n. 5805.

292. *Var.* : Igual a la precedent.

Mitj florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, n. 1 bis; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5806.

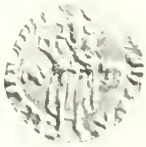

293. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, la lletra M. Dos bous parats y afrontats, un a cada costat del Sant.

Florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, l. 72, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5810.

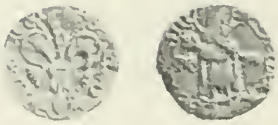

294. *Var.* : Igual a la precedent.
Mitj florí, or.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5811.

295. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, una M. La llegenda del revers escrita incorrectament, aixís : SIOHANNIRSB. Un sol (?) a la dreta y un bou parat a l'esquerra del Sant.
Florí, or.-Varis.
Heiss : t. II, l. 72, n. 12; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5812.

296. *Var.* : Igual al precedent.
Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, n. 12 bis.

297. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, la lletra M. A la dreta del sant, escudet en cayró ab les armes reyals; a l'esquerra espill o roda.
Mitj florí, or.-J. Puig, París.
Inèdit.

298. *Var.* : Igual al precedent.
Mitj florí, or.-Joseph Massot, Perpinyà.
Massot : p. 16, l. 3, n. 40.

299. *Var.* : Com el n. 288. Per *senyal*, la lletra M. A la dreta del sant, escudet en cayró, ab les armes reyals; a l'esquerra, cavall parat.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5825.

300. *Var.* : Igual al precedent. El cavall porta sella.

Mitj florí, or.

Massot : p. 16, l. 3, n. 41.

301. Anv. : + ARAG-OREX·MA. En el camp, flor de llir, com en els florins precedents.

Rev. : S·IOHA ✠ -NNES·B·. Sant Joan, en el camp, com en els florins precedents. Per *senyal*, una corona.

Florí, or.-Varis.

Heiss, t. II, l. 72, n. 4; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5804.

302. *Var.* : Igual al precedent. La llegenda del revers, així : SIOHA-NNES B.

Florí, or.-J. Puig, París.

Massot : p. 16, l. 3, n. 43.

303. *Var.* : Com el n. 301. A l'esquerra de la flor de llir, ✠. Per *senyal*, escut en cayró ab les armes reyals; entre mitj dels peus del sant, la lletra Ɔ.

Florí, or.

Massot : p. 16, l. 3, n. 42.

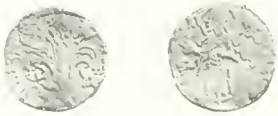

304. *Var.* : Com el n. 301. Una T a cada costat de la flor de

llir. Per *senyal*, M. Una floreta de quatre fulles a cada costat del sant.

Mitj florí, or.-Colecció del autor.

Inèdita.

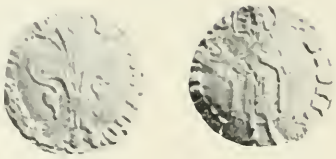

305. Anv. : + ARAGO-REX · MAR. En el camp, flor de llir, com en els florins precedents.

Rev. : S · IOHA-NNES B. En el camp, Sant Joan, com en els florins precedents. Per *senyal*, la lletra B (aquesta lletra es una A segons el text d'Heiss, y segons el gravat que publica 'l meteix autor es una A y una T lligades).

Florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, n. 72, n. 13; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5803.

306. *Var.* : Com el número 305. La llegenda del revers, així : SIOHAX-NNESB. Per *senyal*, la lletra M. Un petit puig ab flor de llir al cim, a cada costat del sant.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5820.

307. *Var.* : Igual a la precedent, però sense la lletra o senyal X en la llegenda del revers.

Mitj florí, or.

Massot : p. 16, l. 3, n. 46.

308. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Flor de llir a cada costat del sant.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5818.

309. *Var.* : Igual al precedent.

Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal Quadras : Catàlec n. 5819.

310. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Un escudet ab escacs, en cayró, a la dreta, y un bou a l'esquerra del sant.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 11; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5814.

311. *Var.* : Igual al precedent.

Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5815.

312. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. A la dreta de la flor de llir, ⊗; a l'esquerra, petxina: a la dreta del sant, escudet ab escacs, en cayró; a l'esquerra, petxina.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, l. 72, n. 8; Vidal-Quadras : Catàlec ns. 5821 y 5822.

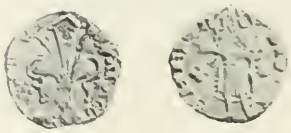

313. *Var.* : Igual a la precedent.
Mitj florí, or.-J. Puig, París.
Inèdita.

314. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. A la dreta de la flor de llir, ✣; a l'esquerra, petxina; a la dreta del sant, escudet ab les armes reyals en cayró; a l'esquerra, escudet ab escacs, en cayró.
Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, l. 72, n. 9; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5823.

315. *Var.* : Igual a la precedent.
Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec n. 5830, l. 14, n. 18.

316. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Una petxina

a cada costat de la flor de llir en l'anvers, y del sant en el revers. La de la dreta d'aquèst està tapada per un escudet, en cayró, ab les armes reyals en contramarca o ressegell.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 7; Vidal-Quadras : Catàlec ns. 5826 y 5827.

317. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Una estrelleta a cada costat del sant.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5828.

318. *Var.* : Igual a la precedent.

Mitj florí, or.

Massot : p. 16, l. 3, n. 47.

319. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Un bou a la dreta y un cervo a l'esquerra del sant [1].

Florí, or.-Colecció que fou d'A. Campaner, Mallorca.

Heiss : t. II, l. 72, n. 10.

320. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, M. Un gos, adressat sobre les potes de derrera, a la dreta, y un bou a l'esquerra del sant.

Florí, or.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5808.

(1) Aixís descriu M. Heiss aquesta moneda, però del dibuix que 'n publica sembla deduirsen que no es més qu'una variant, en la llegenda, del florí que publiquem ab el n. 293.

321. *Var.* : Igual al precedent.

Mitj florí, or.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5809.

322. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, la lletra M. Escudet, en cayró, ab escacs, a la dreta, y flor a l'esquerra de la flor de llir del anvers y del sant del revers.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5816.

323. *Var.* : Igual a la precedent.

Mitj florí, or.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5817.

324. *Var.* : Com el n. 305. Per *senyal*, M. Flor de quatre fulles, a la dreta, y gos caminant, a l'esquerra de la flor de llir del anvers y del sant del revers.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5824, l. 14, n. 14.

325. *Var.* : Igual a la precedent.

Mitj florí, or.–Colecció del autor.

Inèdita.

BLANQUES CORONADES (CORONATS)

326. Anv. : + MARTINVS : DEI : GRA : REX : ARAG, entre la vora de la moneda y un cercle de punts; en el camp, bust coronat, a l'esquerra.

Rev. : + DNSPTECTOR ⁙ MEVS ⁙ ADIVTOR, entre la vora y un cercle de punts. En el camp, escut ab les armes reyals en cayró, tancat dintre de quatre semicercles de punts; en la part convexa y en l'intersecció d'aquèsts, una floreta.

Doble coronat o peça de ruyt diners. billó.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Pujol : p. 225, n. 1; Heiss : t. II, p. 145, l. 90, n. 2; Vidal-Quadras, Catàlec n. 5831.

327. *Var.* : Igual a l'anterior. Les llegendes, com segueix:

Anv. : + MARTIN9 : DEI GRA : REX : ARAG.

Rev. : DNS : PTECTOR : ME9 : ⁊ ADIVTOR.

Doble coronat. billó.-Colecció del autor.

Inèdit.

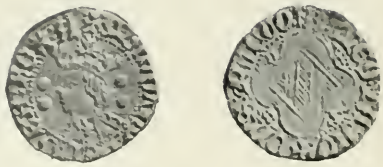

328. *Var.* : Com els anteriors. Les llegendes un poc més abreviades. Dos punts devant y dos derrera del bust del anvers.

Coronat, billó.-Rafel de Barnola, Barcelona.

Pujol : p. 255, n. 2, l. 6, n. 6; Heiss, t. II, p. 245, l. 90, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5832.

329. *Var.* : Igual al n.° 328. En el anvers y en el revers, la meteixa llegenda : DNSPTECTOR MEVS ℟ ADIVTO. Sense flors en l'intersecció dels semicercles del revers, y ab un punt en cada angle del escut.

Coronat, billó.-J. Massot, Perpinyà.

Massot : p. 15.

En la fabricació dels croats del rey Martí, M. Heiss fa notar dos cambis notables respecte dels croats anteriors : es el primer, el dibuix de les corones, que són més amples, altes y guarnides que les gravades en aquells croats; y el segón, la disposició dels cabells en el bust, que són més curts y voleyen per darrera 'l cap, així com en aquèlls són llarcs y cauen sobre 'ls muscles. En Salat nota també 'ls cambis introduits en el vestit del rey. Fora d'aquests detalls, no variaren els croats en tipus ni llegendes, no obstant les modificacions que com hem vist tractà Don Martí d'introduirhi. Els descrits ab els ns. 282 y 283, són de dibuix més descuydat que 'ls que 'ls segueixen y potser siguin procedents del assaig d'encunyació fet per En Guillem Colom en 1398.

Tampoc va sofrir alteració 'l tipu dels florins. Els descrits ab els ns. 288,

289, 301 y 302 els creyem encunyats a Valencia, per portar com senyal una corona, distintiu de la fàbrica d'aquesta ciutat, segons lo disposat pel rey Joan I. Els marcats ab un escudet escacat y ab la lletra B, ignorem aont s'encunyaren. Els restants porten quasi tots la marca M, indicativa de la seca de Mallorca, y la llur abundor justifica qu'aquesta seca degué ser la preferida pels diferents arrendadors de la fabricació de florins. La gran varietat de signes o marques que's veuen en el camp, quasi sempre en el revers y ab menys freqüencia també en l'anvers, proba qu'aquests signes no poden atribuirse exclusivament als mestres de la seca o als qui regentaren aquest càrrec, ja que llur nombre es molt major que 'l dels mestres y regents qui hi hagué en la seca de Mallorca en temps del rey Martí. Sabem que 'l signe ⊕ era 'l del mestre general de les seques Joan Dez Plà, càrrec que degué crear el rey Martí y que no 's menciona en els documents anteriors al regnat d'aquest sobirà; per això trobem aquest signe o senyal en florins encunyats en diferents seques. Les petxines, les atribueix En Campaner al mestre Jaume Eymerich, però una senyal semblant usava, com hem vist, En Antoni Pelegrí; a Mateu Loscos li atribueix, el meteix autor, el signe dels bous, y, finalment, l'escudet ab les armes reyals es possible y fins fàcil que fos el signe de la procuració reyal durant el temps que la seca de Mallorca estigué a son càrrec. Emperò, ¿a quí perteneixen els escudets ab escacs, les flors de llir, les estrelles, els puigs ab flor de llir, els cervos, els cavalls y 'ls gossos o lleons? Enhorabona qu'algún correspongui a En Guillem Urgellés o a En Pere de Camps, però 'ls altres no poden ser de mestres de seca. Potser se mudaven les senyals al cambiar l'arrendador, y potser també que 's distingissin les diverses emissions ab senyals variades. De totes maneres, ens falten noticies pera poder saber la significació de la majoría dels senyals que 's veuen en els florins.

De la descripció y dibuix de les *blanques coronades* resulta que les llurs llegendes y tipus són els meteixos que 'ls dels coronats que va fer encunyar Joan I, y si s'hagués posat en aquestes monedes la deguda atenció, ab això solament, y fins sense conèixer els documents que s'hi refereixen, n'hi hauría hagut prou pera no atribuir a Joan II les batudes a nom d'un rey Joan; puix no era de suposar, d'haverles començades a encunyar el rey Martí, que deixessin, mort ell, de fabricarse fins a la pujada al soli de Joan II, y qu'aquest rey tornés a renusar una fabricació insòlita y de molt temps abandonada. Aquesta reflexió degueren ferse En Pedrals y En Vidal-Quadras, al classificarles com monedes batudes en temps de Joan I.

Al morir el rey Martí, tampoc havía finit el terme concedit en l'escriptura

d'arrendament de les blanques coronades, qual contracta teníen En Montpalau y En Dez Cortey, y no es de creure que la mort del rey fos causa de que cessessin en l'encunyació d'aquestes monedes, ab greu perjudici de llurs interessos; emperò, com llavors els Estats d'Aragó estigueren dos anys òrfens de sobirà, no quedava als arrendadors cap més recurs que continuar encunyantles a nom del rey difunt, o suprimirhi 'l nom del rey. Sembla qu'obtaren per lo derrer y substituiren en l'anvers la llegenda que contenía 'l nom del sobirà, ab la meteixa del revers, «*Dominus protector meus et adjutor*». Així 'ns expliquem les llegendes de l'interessant moneda n. 329, qu'avuy posseeix M. Massot. Al nostre entendre, aquesta moneda fou batuda durant l'interregne que seguí al regnat del rey Martí, o be en la seca de Perpinyà, o be en la seca de Gerona, qu'es lo que tenim per més probable.

FERRÀN I (1412-1416)

Pujà al soli reyal després de la publicació de la sentencia de Casp, en 28 de Juny de 1412. En aquest meteix any rebé de Benet XIII l'investidura del regne de Sicilia. Confirmà en el govern de l'illa a Dona Blanca, ab un consell de vuyt viç-gerents, però aquesta senyora 's retirà abiat a Navarra. Vencé en 1413 al comte d'Urgell, qui 's rendí, essent enviat près al castell de Xàtiva, ont morí en 1415; els bens dels comtes d'Urgell foren confiscats y 'l comtat unit a la corona, cessant de dret la facultat d'encunyar moneda que havíen tingut sos comtes. En 1410 el vescomte de Narbona Guillem III tornà a desembarcar a Sardenya, establintse a Sàsser, trencant en 1412 la treva pactada ab l'atac infructuós d'Alguer; el meteix vescomte envià en 1413 sos missatgers pera tractar ab el rey Ferràn, y renuncià finalment els drets que pretenía en l'illa, en 1415, mitjançant la quantitat que li fou oferta de 153.000 florins. S'apartà D. Ferràn de l'obediencia al papa Benet XIII, a instancies del emperador Segimón. Morí a 2 d'Abril del any 1416. De son matrimoni ab Dona Leonor de Castella tingué : a Don Alfons, qui 'l succeí; a Don Joan, qui fou primerament rey de Navarra y després també d'Aragó; a Don Enric, qui fou comte d'Alburquerque y Mestre de Santiago; a Don Sanxo, Mestre de Calatrava y Alcàntara, y a Don Pere, duc de Notho a Italia. Tingué també dos filles : Dona María, qui 's casà ab el rey de Castella D. Joan II, y una altra també anomenada María, qui 's casà ab Eduart, rey de Portugal.

Don Ferràn I encunyà monedes a Sicilia, Mallorca, Valencia, Rosselló y

Catalunya. De Sicilia se n'han publicat tres exemplars : dos per M. Heiss (t. II, p. 354, l. 117, ns. 1 y 2) y un altre per En Vidal-Quadras (Catàlec, n. 5915, l. 75, n. 15). De Mallorca, quatre, ab diverses variants, per En Campaner (*Numismática Balear*, p. 151, l. IV, ns. 1-4) y per En Vidal-Quadras (Catàlec, ns. 5910-5913, l. 15, n. 4). De Valencia, un real de plata y variants, per En Salat (Opuscle, l. 7, n. 11), per M. Heiss (t. II, ps. 185 y 186, l. 98) y per En Vidal-Quadras (Catàlec, ns. 5908 y 5909). La de Sardenya que li adjudica En Vidal-Quadras (Catàlec, n. 5915) la creyem de Ferràn II. Els florins y les batudes a Catalunya y al Rosselló les descriurem més endevant.

Pocs són els documents numismàtics, d'aquest rey, de que tenim coneixement, alguns d'ells són no obstant interessants per la llum que donen sobre les encunyacions rosselloneses.

Ne donarem un breu extracte.

16 de Juny de 1413. Nomenà, el rey, mestre de la seca de Mallorca a Joan Torelló, per mort de Mateu Loscos, qui tenía aquest càrrec [1].

24 de Juliol de 1413. Havent exposat al rey, Bernat de Montpalau y Berenguer dez Cortey, qu'a conseqüencia de les crides fetes a Barcelona 'l día 24 de Janer de 1411 per orde dels consellers d'aquesta ciutat sobre 'l valor dels escuts y de les blanques de França, resultava que les blanques qu'ells batíen en virtut del arrendament fet a llur favor pel rey Martí teníen menys valor que les blanques franceses, y qu'havíen sigut inútils les gestions practicades per ells pera la revocació de les dites crides : per lo qual s'havíen vist obligats a cessar en la fabricació de blanques; Don Ferràn, accedint a lo demanat pels referits Montpalau y dez Cortey, els hi concedí que, acabat el temps senyalat en el contracte d'arrendament, poguessin continuar encunyant, durant tres anys més, *crucesignatos, blanchas coronatas et alias monetas in dicto arrendamento et provisionibus... nominatas seu etiam expressatas qualitercumque* [2].

26 de Juliol de 1413. Marc Canyes, argenter de Barcelona, es nomenat guarda de la seca d'aquesta ciutat en substitució del difunt Miquel Çafont [3].

13 d'Agost de 1413. Queda prohibit el curs de les monedes extrangeres y especialment el dels escuts y de les blanques de França, sots pena de la perdua del terç de llur valor [4].

(1) Campaner : *Numismática Balear*, p. 152.
(2) Apèndix : Document n. LVI. Arxiu Corona Aragó : reg. 2411, fs. 118 y 119.
(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2396, f. 39 v.
(4) Capítols de Corts publicats per En Salat, t. II, ap. 48.

28 de Desembre de 1413. Orde al mestre y oficials de la seca de Perpinyà, pera qu'en les monedes d'or y de plata qu'encunyin, com són els florins, posin son nom, *Ferdinandus*, en lloc del del rey Martí, sense mudar res de llur lley y talla [1].

2 de Janer de 1414. Per mort de Gabriel Çapila, es nomenat guarda de la seca de Barcelona Joan Thomàs [2].

30 de Maig de 1414. El rey confirmà a Bernat Miró 'l nomenament de mestre de la seca de Perpinyà, fet a son favor pel primogènit l'infant Alfons en 14 d'Agost de 1413, per haver renunciat el càrrec Ramón Pallarès, que l'exercía [3].

9 d'Octubre de 1415. D. Ferràn, després de confirmar a Montpalau y dez Cortey l'arrendament que 'ls hi feu el rey Martí en Novembre de 1407 y la concessió qu'ell meteix els hi havía feta en 22 d'Abril de 1414, els autorisà pera que, sens perjudici dels dits arrendament y concessió, poguessin encunyar en la seca de Perpinyà «o en qualsevol loc Reyal dels dits Comtats «de Rosello e bisbat de Gerona, per lo temps en lo dit arrendament e con«firmacio de aquell ja obtinguda contengut... croats dargent a ley de onze «diners .x. grans, axi que la peça dels dits croats valega .xviij. diners a talla «de .lxxij. peçes en lo march de Barchinona, e la peça dels migs croats «.viiij. diners barchinonesos, en la qual moneda haia de la una part una «testa coronada, ab un escudet de senyal Reyal en aquell lloch dins lo cer«cle de les lletres on millor vindra per contrasenyal a conexensa del Maes«tre de la dita seca, e hi sien en la circumferencia de aquella les letres se«guents *fferdinandus dei gracia Rex Aragonum*, e de la altra part haia una «creu, e que en los spays qui seran entre los braços de aquella, ço es en cascu «dels dos qui se sguardaran de punta o en oblicuu sia una O, e en laltre spay «una pp dobla per contrasenyal : E en cascu dels altres dos qui per semblant «manera se sguardaran, haia .iij. grans triangularment ajustats, segons que «antigament se solia fer e vuy se fa en los croats de Barchinona, e hi sien «en la circumferencia de aquella les letres seguents *Comes Barchinone et Rossilionis* [4].»

Aquest document ens dona la descripció exacta y ab tots els seus detalls dels croats de plata rossellonesos de Ferràn I que 's conserven y que s'han

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2411.
(2) Idem : reg. 2396, f. 90.
(3) Idem : reg. 2396, f. 119.
(4) Apèndix : Document n. LVII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2412, f. 144 v.

publicat, y 'ns manifesta ademés el temps en que fou introduit en aquestes monedes el contrasenyal PP, que trobarem mès tart en els croats rossellonesos de Joan II y en monedes encare posteriors. De la concessió de 22 d'Abril del any 1414 no 'n tenim més noticia que la que 'ns proporciona 'l document extractat, del que 'n resulta que 's refería també a l'encunyació de croats y de mitjos croats.

14 d'Octubre de 1415. Nomenament dels pare y fill Nicolau y Pere Cases, argenters de Barcelona, d'esculptors o talladors dels cunys de totes les monedes d'or, plata y altres metalls que s'encunyessin en les seques de Barcelona y Perpinyà, càrrec que ja desempenyaven respecte dels croats, blanques y florins «que en elles de present s'encunyen» : senyalantloshi el sou que devíen cobrar [1].

16 de Febrer de 1416. Sentencia resolguent que la jurisdicció civil y criminal sobre 'ls oficials, obrers y demés ocupats en la seca de Perpinyà pertanyía al mestre d'ella, y sols ell podía atribuírsela [2].

La descripció de les monedes catalanes y de curs general d'aquest monarca, que coneixem, es com segueix :

CROATS

330. Anv. : + FERDINANDUS : DEI : GRA : REX :, entre la vora y un cercle de punts; en el camp, cap coronat a l'esquerra, de dibuix semblant al del dels croats de Don Martí.

Rev. : CIVI - TASB - ARCK - NONA. Lo demés com els croats anteriors. La creu cantonada en el primer y

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2396, f. 152 v. y 153.
(2) Colson : p. 88.

quart de tres punts, en el segón y tercer d'un anell.

Croat, plata; pes : 3'24 gr.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Salat : t. I, l. 4, n. 10; Colson : p. 87, l. 4, n. 42; Heiss : t. II, p. 81, l. 79, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5903.

331. *Var.* : Igual a l'anterior. La creu del revers cantonada en el primer y quart d'un anell y en el segón y tercer de tres punts.

Croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5904.

332. *Var.* : Igual al n. 331.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona, y A. Pedrals.

Heiss : t. II, p. 81, l. 79, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5905.

333. Anv. : + FERDINAD9 : DI : GRA : REX (Escudet aragonès) ARAG. Lo demés com el n. 330.

Rev. : COMS - BARCK - NONA - Z : ROCI. Creu, com en els croats, cantonada en el primer d'un anell, en el quart d'una P doble y en el segón y tercer de tres punts.

Croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona, y altres.

Salat : t. III, l. 1, n. 33; Heiss : t. II, p. 300, l. 113, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5906.

334. *Var.* : Igual al n. 333. La llegenda del anvers termina ab la paraula ARAGO.

Mitj croat, plata.-Gayetà Carreras, Barcelona.

Salat : t. III, l. 1, n. 30; Colson : p. 88, l. 4, n. 43; Heiss : t. II p. 300, l. 113, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5907.

FLORINS

335. Anv. : + ARAG-OREX · F. En el camp, flor de llir, com en els florins precedents.

Rev. : S · IOHA ⊕ -NNES · B ·. En el camp, Sant Joan, com en els precedents. Per *senyal*, una corona.

Florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, l. 72, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5898.

336. *Var.* : Igual al precedent, però sense 'l senyal en la llegenda del revers.

Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 5902, l. 15, n. 3.

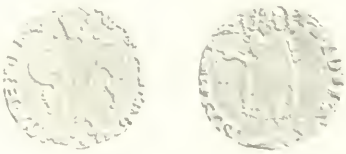

337. *Var.* : Igual al n. 335, però 'l nom del rey hi està indicat ab les lletres FR (o FE).

Florí, or.-Varis.

Heiss : t. II, l. 72, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5899.

338. *Var.* : + ARAGO-REX FR. Per *senyal* ⊕, lo demés com el n. 335.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, l. 72, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 5900 y 5901.

339. *Var.* : + ARAGO-REX FR. Per *senyal*, una creu.

Florí, or.-J. Puig, Paris.

Inèdita.

340. Anv. : FERDINA - NDVS RX. Flor de llir, com en els precedents.

Rev. : SIOHA-NNES. B. Sant Joan, com en els precedents. Per *senyal*, un escudet, en adarga, ab les armes esborrades.

Florí, or.-Colecció de M. Josep Massot, Perpinyà.

Massot : p. 17, l. 4, n. 50.

Els números 330, 331 y 332 son croats barcelonins, sobre l'encunyació dels quals pel rey D. Ferràn no hem trovat cap noticia. Els senyalats ab els ns. 333 y 334 son un croat y un mig croat, respectivament, encunyats a Perpinyà de conformitat a la concessió de 9 d'Octubre del any 1415. El es-

cudet ab les armes reyals, està posat en l'anvers, intercalat en la llegenda, després de la paraula *Rex*, y la doble *P* ocupa, en el revers, el buyt contraposat al que conté l'anell, tot tal com se disposa en la predita concessió. En aquestos croats la lley estava rebaixada en dos grans per peça ab relació a la que tenien els croats que fins llavors s'havíen encunyat a Barcelona, y el seu valor en curs aumentat en sis sous barcelonins de menuts de tern, sens dubte per l'aument qu'havía tingut el valor de la plata y per el descrèdit de la moneda barcelonina de tern, que feya ja molt temps no se n'encunyava a Barcelona.

Els documents qu'hem enumerat aludeixen a la fabricació de florins a Perpinyà y a Barcelona, y no en altres seques; es probable que seguíen encunyantse en virtut dels arrendaments fets en temps del rey Martí. Si les marques de fàbrica o seca ordenades no s'havíen modificat, els qu'hem descrit ab els ns. 335, 336 y 337 deuen conceptuarse encunyats a Valencia per tenir per senyal una corona. En Vidal-Quadras confón el senyal ⊗ del mestre Joan dez Pla que porta el n. 338, ab l'escut escacat al qu'anomena escut d'Urgell.

El descrit ab el n. 339, si 'l senyal es una creu, es fàcil fos encunyat a Barcelona. El n. 340, son posseidor M. Massot el conceptua de Ferràn I d'Aragó : pot serho, pero també pot ser encunyat en algún altre Estat y pertànyer a un Ferràn que no fos rey d'Aragó; de totes maneres se distingeix, de tots els altres florins d'Aragó, en no portar l'indicació de regne.

ALFONS IV (1416-1458)

Va ésser jurat rey després de la mort del seu pare. En 1417, el vescomte de Narbona Guillem III, per no haver rebut la quantitat estipulada, va tornar Sardenya : Alfons IV li entregà 10.000 florins, donantli Sàsser y altres poblacions de l'illa en seguretat del pagament de lo restant. En 1420, el rey va deixar sos Estats peninsulars sots la regencia de la seva muller, Dona María, y marxà ab un estol a l'illa de Sardenya, sometèntseli Sàsser y l'illa de Còrcega. Anà després a Sicilia y, cridat per la reyna Dona Joana de Nàpols, qui 'l va adoptar per fill fentlo hereu d'aquell regne, acudí en son auxili, obligant a Lluis d'Anjou a aixecar el seti de Nàpols ont la tenía tancada. Revocada per Dona Joana l'adopció, se vegé obligat Don Alfons, després de sancnants combats, a sortir de Nàpols, lo que va verificar en 1423, y, de tornada a Aragó, saquejà y cremà la ciutat de Marsella, la més important

dels Estats de Don Lluis d'Anjou, son rival a Nàpols. En 1424, morí el vescomte de Narbona Guillem, deixant hereu de la judicatura d'Arbòrea y dels seus drets a Sardenya al seu parent Pere de Tenieres, però per ésser aquèst menor d'edat ne prengué possessió son pare 'l senyor d'Apschot qui, en 1428, els va vendre per 100.000 florins al rey Alfons : el rey va donar en feu la judicatura d'Arbòrea a la casa de Cubells. Per aquest temps Don Alfons va intervenir en les revoltes interiors de Castella, ab el rey de la qual va fer les paus en 1430. En 1432 va marxar altra volta a Sicilia, prenent al rey de Tuniç l'illa de Gerbes, y fou tornat a adoptar per Joana de Nàpols en 1433. Aquesta mudable reyna, al morir, en l'any 1435, va fer hereu dels seus Estats el duc de Provença, Renat d'Anjou, encenent la guerra en aquell regne entre anjovins y partidaris del rey d'Aragó. Fet presoner Don Alfons pel duc de Milà, enfront de Gaeta, s'entengué ab aquèst y la guerra continuà ab empenyo en el regne de Nàpols fins l'any 1442, quan, presa la ciutat d'aquest nom y subjectes la Calabria, la Pulla y 'ls Abruzzos, hi feu el rey la seva entrada triomfal, en 1443, rebent de seguida del papa Eugeni l'investidura del dit regne. Don Alfons hi establí la seva cort, brillant la capital entre totes les ciutats del seu temps per la seva magnificencia y per la seva cultura. En 1447 va renunciar al ducat de Milà, qu'havía heredat, en favor de Sforzia. En 1451 s'originaren a Barcelona les bandositats de la *Busca* y de la *Biga*, fet que mencionem per haver influit en la numismàtica d'aquest regnat, les quals duraren fins al any 1455. En 1456 Don Alfons estava en guerra ab els genovesos. En 27 de Juny de 1458 morí 'l rey, deixant hereu del regne de Nàpols a son fill natural Don Ferràn. Del seu matrimoni ab Dona María, filla del rey de Castella Enrich III, no va tenir successió.

De les monedes encunyades a nom d'Alfons IV en els seus diferents Estats s'en conserven moltes.

De les fabricades a Sicilia y a Nàpols, no 'n tenim més noticies que les que dóna M. Heiss, t. II, p. 355 y l. 117, ont ne descriu y grava dues de plata y una de billó, de Sicilia, y ps. 357-358, l. 118 del meteix volum, ont se troba la descripció y dibuix de quatre d'or, sis de plata y una de billó, de Nàpols. En Vidal-Quadras en el seu Catàlec, ns. 5980-5999, n'afegeix a les publicades per M. Heiss algunes més.

De les fabricades en els demés Estats, tenim les noticies diplomàtiques que passem a resumir.

SARDENYA

31 de Janer de 1419. Orde de Don Alfons a Joan de Corbera, virrey de Sardenya, de fer batre en el castell de Càller menuts com els que ja corríen, anomenats *pitxols*, fins a la quantitat de 3.000 florins, y més, si, d'acort ab el procurador y conservador del Reyal Patrimoni, li semblava convenient. Cada florí devía valdre 22 sous en *pitxols* (1).

9 de Febrer de 1419. El rey facultà al mestre de la seca de Sardenya, Pere Colomer, pera nomenar els oficials y obrers que 's necessitessin, en tant no disposés res sobre 'l particular (2).

10 de Febrer de 1419. Reyal provisió per la que s'ordena restaurar la seca de la vila d'Iglesies, enrunada per mor de les passades guerres y rebelions y que feya molt de temps no funcionava; en ella 's disposa l'encunyació d'*alfonsins de plata* de 11 diners de lley y talla de 70 peces el marc de Barcelona, qu'era lo establert en l'illa, la qual moneda havía de valer tres sous d'alfonsins menuts, o sigui 1 sou y 6 diners barcelonesos; y també la d'*alfonsins menuts*, de 1 diner y 12 grans de lley y talla de 40 sous per marc de Barcelona, dels quals cada dos sous havíen de valer un sou de diners barcelonesos de la talla de 20 sous per marc. Mana que la primera encunyació se faci de la quantitat de 8.000 a 10.000 marcs, y les successives siguin de 800 a 1.000 marcs cada any y no més. Segueix a continuació d'aquesta orde, ab el títol «*Rúbrica dels officials qui deuen esser creats per lo senyor Rey e de lurs salaris*», l'enumeració dels oficials y obrers de la seca, començant pel seu mestre Pere Colomer, ab indicació dels drets y obligacions de cada hu d'ells, dels travalls que cada qual tenía encomenats, del salari que per ells devíen cobrar y de les franquicies y llibertats que 'ls corresponíen y devíen sèrloshi guardades (3). A aquest document se refereix, sens dubte, el que 's conserva al arxiu de Càller, que cita En Vincenzo Dessi, en un dels seus interessants opuscles sobre la numismàtica sarda, si be li dóna la data de 19 de Febrer (4).

13 de Febrer de 1419. El rey otorgà a Pere Colomer, mestre de la seca de l'illa de Sardenya, la percepció de 100 florins, cobradors dels emolu-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2703, f. 122.

(2) Idem : reg. 2626, f. 156 v.

(3) Apèndix : Document n. LVIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 2626, fs. 149 v. a 156 v.

(4) Vincenzo Dessi : *Reale inedito della zecca di Algherò minuto;* Sassari, 1898, ab referencia a Beaudi di Vasme : *Cod. diplom. Eccles. R. Arch. di Cagliari*, vol. E, I, f. 2.

ments de l'illa, per raó de les despeses per ell fetes durant 3 anys pera obtenir del rey y del seu Consell la restauració de la seca d'Iglesies y pera rescabalarlo de les quantitats invertides en la llur reedificació [1].

13 de Març de 1420. Bernat Verdera, de Barcelona, es confirmat en el càrrec d'administrador de la balança de la seca d'Iglesies, pera 'l qual havía sigut nomenat pel mestre Pere Colomer [2].

En 1421, D. Alfons manà marcar, ab senyal reyal, «*la moneda blanca ab senyal d'Arbòrea*» que circulava en l'illa y va rebaixar a la meytat el valor d'ella; y en el següent any, 1422, *la anihilà*, això es, va prohibir en absolut la seva circulació. El text de les crides que sobre 'l particular va manar fer, no l'hem trobat, però llur existencia es indubtable, puix la certifica un document del any 1428 (2 d'Octubre), del qual sembla deduirse, ademés, que 'l governador de l'illa se les va retenir sense donàrleshi publicitat, tement que l'executarles portaría a les contractacions greu perjudici [3]. No obstant aquesta insinuació, la primera, al menys, fou en part executada, per que l'abans citat Dessi, en altre dels seus opuscles dedicat al estudi de les monedes batudes a Sardenya pels Arbòrea, ne descriu y grava una de contramarcada ab l'escut de les armes reyals d'Aragó y acompanya un document de data 17 de Novembre de 1421, del qual resulta qu' en tal data 's contramarcaven ab senyal reyal en la seca de Sàsser les monedes ab senyal d'Arbòrea [4].

Les monedes de Guillem, jutge d'Arbòrea y vescomte de Narbona, les atribueix Dessi a Guillem III y les creu encunyades a Sàsser. Són de dos tipus diferents : l'un y l'altre tenen en l'anvers un arbre (senyal dels Arbòrea) en el camp y dins d'un cercle de punts, y en la circumferencia la llegenda + G^{s} IVDEX ARBOREE; però 'l revers d'elles es diferent : el de les del primer tipu es, en el camp, una creu equilateral, patada, cantonada en el primer ab un escudet ab les armes del vescomte y en el quart ab una *G*, y en la circumferencia la llegenda + ET VICECOMES NARBOE; el de les del segón tipu, es : creu patada, el braç inferior de la qual s'allarga fins el cantell de la moneda y atravessa el cercle de punts que limita 'l camp y la llegenda, y en la circumferencia + ETVICEC...NA. Donem el dibuix de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2703, f. 129.

(2) Idem : reg. 2626, f. 166 v. y 167.

(3) Idem : reg. 2712, f. ? (al enquadernar el registre va quedar retallada la numeració dels folis).

(4) *Nella Zecca de Sassari : Monete di Guglielmo III Visconte di Narbona e Giudice di Arborea.* Sassari, 1898. Nota *, vol. Bc, 3, f. 95, n. 2, del Arxiu d'Estat de Càller.

tres dels cinc exemplars que publica En Dessi, entre ells el contramarcat ab l'escut reyal d'Aragó.

De les noticies apuntades resulta, com sospita En Dessi, qu'hi va haver orde de Don Alfons de contramarcar les monedes batudes pels Arbòrea, però que, al contrari de lo qu'opina, hi hagué aixís meteix orde del rey de retirarles de la circulació (*anihilarles*).

1.er d'Octubre de 1428. El rey modificà y amplià la provisió dictada en 10 de Febrer de 1419, disposant: primer, que el mestre de la seca pagués 'l marc de plata fina que 's portés a la seca a raó de 104 sous barcelonesos menuts; segón, que s'encunyés fins a la quantitat de 10.000 marcs d'alfonsins, 7.500 de doblers y 'ls restants 2.500 d'alfonsins menuts, valent cada sou de doblers dos sous d'alfonsins menuts, y essent els primers, anomenats *diners reyals*, de talla 20 sous el marc, y 'ls segons, dits *pitxols*, de la lley y talla ja disposades: tercer, qu' en aquestes monedes «*lo senyal qui es muy en la part de la creu on son quatre O que no ni haia sino dues, e en lo loc de les altres dues que y haia ço es en la un loch una S e en laltra loch una A. asi que denoten lo regne on se fan que volra dir Sardenya. E en la part on es lo senyal reyal quey sia una testa o faç que denote la persona de nostra reyal celsitut*», la qual moneda volía corregués per tota l'illa; y quart, que s'encunyessin monedes d'or, ab el nom *alfonsins d'or*, a la talla de 96 peces el marc de Perpinyà, qual valor fos, en tot el regne 'l de 12 sous barcelonesos o 'l de vint y quatre sous d'alfonsins menuts la peça, y que llur lley hagués d'ésser la del ducat de Venecia. Respecte a dits alfonsins d'or, manà ademés que llurs tipus fossin els del dibuix qu'acompanyava y que figura en el registre, el qual copiem a continuació:

Publiquem íntegre en els apèndix aquest document [1], que, a més de donarnos noticia exacta y detallada del *alfonsí d'or* de Sardenya, moneda de la qual no sabem se n'hagi trobat cap exemplar fins are, y de l'encunyació de doblers o *diners reyals*, dona raó del cambi de tipu en les monedes de billó de l'illa, en qual anvers s'hi introdueix la testa reyal y en el revers les lletres *s*, *a*, en els cantons de la creu, y justifica que 'l cambi fou degut a Alfons IV, esvaint tots els dubtes que pogués haverhi sobre l'atribució a aquest monarca y a Ferràn II, y no al I, de les monedes de dit tipu ab les llegendes *Alfonsus* y *Ferdinandus*, y 'ls que poguessin suscitarse sobre la significació de les lletres *s*, *a*, qu'En Campaner va interpretar be com indicadores de la paraula *Sardinia*, de la qual són les inicials [2].

1.er d'Octubre de 1428. Al objecte de que no s'interrompés la fabricació en la seca de Sardenya, qu'havía estat pertorbada durant molt de temps, manà el rey al procurador reyal del regne que, d'acort ab el mestre de la meteixa, li fessin a saber, ont se vulgui que fos, les vacants qu'hi hagués, y 'ls facultà pera proveirles interinament, aixi com pera instruir expedient secret, que li remeteràn pera resoldre, si hi hagués algún oficial o obrer inepte pera 'l seu càrrec, en qual cas, si del expedient resultava justificada l'ineptitut, poguessin sospèndrel y designar també qui'l substituís interinament [3].

8 d'Octubre de 1428. El rey va fer extensius al mestre, oficials y obrers de la seca de Sardenya, tots els privilegis, llibertats, immunitats y franqueses concedides per ell y pels seus predecessors als de les seques reyals d'Aragó, Valencia, Mallorca y principat de Catalunya [4]. En 30 del dit mes y any, feu lo meteix respecte del privilegi concedit als de la seca de Valencia pel rey Don Martí en 20 de Novembre de 1407 [5].

12 d'Octubre de 1435. Acta del jurament y homenatge prestat en mans del virrey Jaume de Besora, per Tomàs Prats, Nicolau d'Abella, Francisco Mayol y Joan Nofre, notari, elegits pel consell d'Alguer pera intervenir en la fabricació de la moneda qu'havía d'encunyarse, de cumplir be y fidelment son comès [6]. D'aquesta acta sembla deduirse 'n que'l rey havía disposat l'encunyació de moneda a Alguer, o facultat a aquesta vila pera encunyarne, encare que no hem trobat l'orde o autorisació a que's refereix.

(1) Apèndix : Document LIX. Arxiu Corona Aragó : reg. 2628, f. 48.

(2) *Monedas hispano-sardas*, en el *Memorial Numismático Español*, t. I, ps. 258-268. Recordis lo qu'hem dit d'un diner sard atribuit per En Vidal-Quadras al rey Ferràn I.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2628, fs. 48 v. y 49.

(4) Idem : reg. 2628, f. 49.

(5) Idem : reg. 2628, fs. 50 y 51.

(6) Dessi : document n. 3. Reyal Arxiu d'Estat, de Càller, vol. BD, 9, f. 89.

25 de Janer de 1442. Confirmació dels privilegis del mestre, oficials, moneders y obrers de la seca de Sardenya, especialment dels referents a la jurisdicció dels alcaldes en assumptes civils y criminals, y orde a totes les autoritats de ferla pública [1].

26 de Janer de 1442. Orde al procurador reyal de l'illa de donar favor y ajuda al mestre y oficials de la seca pera l'execució del privilegi que'ls ha otorgat de batre croats de lley de 10 diners y 7¼ de talla el marc, y també reyals menuts en la forma en ell continguda [2]. El privilegi a que's refereix aquest document, porta la data de l'endemà, día

27 de Janer de 1442. El rey hi expressa que modifica l'autorisació de batre moneda de plata de lley d'onze diners y talla de setanta'l marc, concedida a la seca de l'illa de Sardenya (se refereix probablement a la del any 1419), per raons que no creu del cas exposar, y, en sa virtut, disposa qu'en lo successiu s'hi fabriquin reals de plata de deu diners de lley y 7¼ de talla el marc, cada hu dels quals valgui tres sous de menuts calleritans. Autorisa al mestre y oficials de la seca pera encunyar, ademés, en quantitat de 25.000 marcs dintre del terme de cinc anys y, aquésts transcorreguts, en la quantitat senyalada en aquell privilegi, reals menuts de moneda calleritana, dels quals 18 valguin un real major (això es, *doblers*) a la talla de 45 sous per marc, no mudant en els meteixos la lley ja prescrita [3].

10 de Febrer de 1442. Orde donada pel rey, a petició del mestre de la seca Silvestre Colomer, a totes les autoritats de l'illa y en particular al veguer, consellers y prohoms de Càller, de respectar els privilegis dels moneders y ferlos complir y respectar, imposant, als qui atentessin contra'ls meteixos, la multa de 2000 florins [4].

13 de Maig de 1443. Fet present al rey per Silvestre Colomer que, començada a Càller l'encunyació de la moneda a que's refereix el document anterior, ab el consentiment de totes les autoritats de l'illa enclòs el consell de Càller, aquest derrer, des de principis d'any, posava dificultats y tractava d'impedir que l'encunyació continués: Don Alfons, confirmant en totes ses parts lo que tenía manat y concedit, ordenà no's poses impediment de cap mena al mestre de la seca en l'encunyació de la quantitat de 25.000 marcs de moneda calleritana pera la qual estava facultat [5].

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 2775, f. 119 v.
(2) Idem: reg. 2775, f. 12[illegible].
(3) Idem: reg. 2775, f. 119.
(4) Idem: reg. 2775, f. 122.
(5) Dessi: document n. 5, tret del R. Arxiu d'Estat de Càller, vol. K 5, f. 65 v.

15 de Maig de 1443. A petició del predit mestre de la seca, aclarà 'l rey el sentit y alcanç del privilegi del any 1442, consignant d'una manera expressa lo que s'hi suposa contingut d'una manera tàcita, això es, qu' era lícit y permès al dit mestre fabricar o fer fabricar la quantitat de moneda que té concedida, en tot el regne, o sigui en tots els llocs reyals del meteix; com en el castell de Càller, en la ciutat de Sàsser, en la vila d'Alguer, en la ciutat de Bossa, etc., devent la moneda encunyada còrrer en tot el regne com corría a Càller, sense que contra lo disposat pogués alegarse la costum d'encunyarla a Càller, o cap altra raó [1].

Una cita del meteix Dessi [2] indica que Don Alfons, en 31 d'Octubre del any 1452, va manar igualar en tota l'illa de Sardenya 'l valor de les monedes, que circulaven en les diferentes regions d'ella a diferent for.

Per últim, en el llibre d'En Eduart Toda titolat *Recorts catalans de Sardenya*, s'hi llegeix que Nicolau Doria, fill que fou de Brancaleó Doria, marit de Dona Leonor d'Arbòrea, se va rebelar en 1434 contra la dominació aragonesa y, obrant com sobirà del nort de l'illa, va fer batre, a Castell Genovès, moneda a son nom y ab l'escut de ses armes [3]. No sabem que fins are 's coneguin exemplars d'aquestes monedes.

No obstant haver sigut nombroses les encunyacions de monedes fetes a Sardenya durant el regnat d'Alfons IV segons acabem de veure, són poques les monedes sardes d'aquest sobirà qu'han sigut publicades. Són les següents : dos doblers de billó, ab el bust reyal y les lletres *S. A*, als cantons de la creu del revers, publicades per En Vidal-Quadras en el seu catàlec ab els ns. 6000 y 6001 y gravades en la l. 15, n. 19 y 19 var., dels quals el primer havía ja sigut donat a conèixer per En Campaner en el travall que havem citat, p. 264, l. 8, n. 3, y no sabem perquè 'l va ometre M. Heiss en la seva obra. Corresponen a les encunyacions fetes en la seca d'Iglesies, en virtut de la provisió del any 1428, dos diners algueresos d'iguals tipus y ab petites diferencies en l'abreviació de llurs llegendes, publicats un d'ells per En Artur Pedrals en la *Revista de Ciencias históricas* [4], t. I, p. 71,

(1) Dessi : document n. 6, tret del meteix Arxiu y vol., f. 96 v.

(2) *Nella Zecca di Sassari.-Minuto inedito per Carlo V e Monetazione Aragonese-Spagnuola.*-Sassari, 1899.

(3) Ps. 140 y 141.-Barcelona, 1903.

(4) Vegis la nota 4, de la plana 231. En Dessi 'ls creu encunyats en virtut del privilegi de 15 de Maig del any 1443. La seva descripció es :

Anv. : + REX ALFONSVS, entre dos cercles de punts. En el camp, escut ab les armes reyals.

Rev. : + INVILAALGE, entre dos cercles de punts; en el camp, creu. La publicada pel

y l'altre per En Dessi en el citat opuscle. Continuem el dibuix d'aquestes monedes que no 's troben en l'obra del referit Heiss :

Aquest autor atribueix a Alfons IV un mitj real de plata (t. II. p. 420. l. 141) de fàbrica y tipus iguals als dels reys Jaume II y Alfons III, sense dir una paraula en favor de dita atribució. Nosaltres creyem que el mitj real publicat per M. Heiss pertany a Alfons III, y 'ns fundem, ademés de l'igualtat dels seus tipus y fàbrica ab els de les monedes d'aquest sobirà, en el fet d'haver modificat Pere III el tipu de les monedes de plata y ésser lo regular que les monedes sardes de plata d'Alfons IV, fins avuy desconegudes, fossin més semblants en llur tipu a les de Pere III que no a les de Jaume II y Alfons III. Pels documents, res sabem qu'innovés Don Alfons en els tipus dels reals de plata llavors corrents.

MALLORCA

9 de Janer de 1421. El rey renuncià, pel terme de quatre anys, a quinze sous dels vint qu'havía de cobrar per cada marc d'or que s'encunyés en la seca de Mallorca, ab lo fi d'afavorir l'encunyació de moneda de dit metall y pera que 's pogués pagar més l'or als que 'n portaven a la seca [1].

En un document de 10 de Juliol de 1422, se parla de *croats nous mallorquins* [2], no obstant ésser de data de 20 d'Agost del meteix any la Reyal Cèdula per la que 's reformà la moneda de Mallorca. «Pocos años hacía que ocupava el trono aragonés el gran Alfonso V, cuando, á solicitud del reino de Mallorca y todavía por razón de las extracciones que de su moneda peculiar hacían los negociantes, hubo necesidad de reformar de nuevo la ley y talla de los metales preciosos: rebajóse la primera, en el oro, de 23 quilates y medio á solos 20: en la plata, de 11 dineros á 10 justos, y modificóse la

senyor Dessi, se diferencía de la publicada per En Pedrals, en el caràcter de les lletres y en la llegenda del revers que diu : + INVILAALGERI.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2708, f. 31 v.

(2) Idem : reg. 2706, f. 182.

talla, aumentando en el oro hasta 64 piezas la división del marco y subiendo á 72 las piezas que debían sacarse del de plata. Así lo dispuso terminantemente el monarca en su Real Cédula dada en Gaeta á 20 de Agosto del año 1422 [1].» En Campaner es d'opinió que, malgrat l'orde de que s'encunyés moneda d'or, aquèsta no 's va batre, tal volta per mor de divergencies ab el rey respecte als emoluments o quantitats qu'havía de cobrar de la seva encunyació: però sospitem que lo que més pesava en l'ànim d'En Campaner era 'l fet de no conèixerse o no haverse trobat cap moneda d'or mallorquina de dit rey. Que les citades monedes d'or s'encunyaren, ho prova un rebut, datat el 1.er de Mars de 1424, de la quantitat de 225 lliures en moneda de Mallorca «*videlicet in moneta Regalium auri que nunc cuditur in secca civitatis Maiorice ad racionem unius libre pro quolibet regali*» [2].

Respecte als mestres de la seca de l'illa, no he trobat noticies qu'ampliin les reunides per l'esmentat Sr. Campaner (p. 160); sols en un document de 10 de Desembre de 1440, diu 'l rey al procurador de l'illa, qu'al nomenar mestre de la seca de Mallorca a En Pere Descatllar, ha entès donarli la *tenuta*, però no 'l dret corresponent a la bossa del or [3].

En el meteix autor, ps. 156-159, se troba la més complerta llista de les monedes mallorquines d'Alfons IV que 's conserven, reyals y mitjos reyals de plata, y doblers y menuts de billó, descrites en nombre de 22, ab moltes variants, y gravades en la l. 5, ns. 1 a 13.

MENORCA

Un document del temps de Juan II, del qual no varen tenir noticia ni En Campaner ni 'ls demés que s'han ocupat del assumpte, aclara y resol tots els dubtes qu'havía suscitat l'encunyació de monedes a Menorca, per concessió feta als naturals de l'illa per Alfons IV.

Així com de la Reyal Cèdula de 20 de Maig de 1454, publicada per En Campaner [4], sols resulta que, *en anys anteriors*, el rey havía otorgat llicencia d'encunyar moneda en l'illa de Menorca a petició de les autoritats de ella, les quals al demanarho no feren menció dels privilegis concedits a Ma-

(1) Alvar Campaner : p. 154, document n. 25.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 2709, f. 143.
(3) Idem : reg. 2716, f. 174 v.
(4) Ps. 155 y 156, document n. 26.

llorca que prohibíen encunyar altra moneda que no fos l'otorgada als jurats y autoritats de la balear gran; y que, a instancia dels derrers, Alfons IV va revocar la predita llicencia y manà tornar la quantitat que pera la seva otorgació havía percebut; de la nova revocació d'aquella llicencia, dictada per Joan II en 23 de Desembre de 1458 [1], resulta qu'en 11 d'Agost del any 1453 el rey Alfons havía concedit als jurats y al consell general de l'illa de Menorca la facultat d'encunyar fins a 40,000 lliures, y no més, de moneda nova, que s'havía de denominar diners y havía d'ésser de coure sense barreja d'altre metall; los quals diners havíen de tenir la meteixa forma y dimensions que 'ls barcelonesos y portar gravades en una de llurs cares les armes reyals y en l'altra la testa coronada del rey, y valdre 12 de dits diners un sou y 20 sous una lliura, equivalent 26 de dits diners a un real o croat de plata de Barcelona, de Valencia, de Mallorca y de Perpinyà, y havent d'ésser admesos en l'illa per aquest valor en tots els pagaments y contractes, tant pels insulars com pels extranys qu'hi negociessin. L'expressada moneda havía d'ésser batuda en la vila de Ciutadella, en la casa qu'escullissin, la qual s'anomenaría *seca*.

No 's pot, doncs, seguir l'opinió de Don Joan Ramis, qui suposava encunyada la moneda menorquina en temps d'Alfons III, ni tampoc la de don Antoni Ramis, qui, si encertà al dir que va ésser encunyada a Ciutadella regnant Alfons IV, s'errà al indicar l'any 1425 com el de la seva fabricació. Aquestes monedes, que sense ésser molt rares no abunden, degueren començar a fabricarse en els últims mesos del any 1453, en virtut de la llicencia reyal d'Agost d'aquest any, y d'això no se 'n pot dubtar per que 'ls llurs tipus s'acomoden ab exactitut al text de dita llicencia, y lo meteix llur metall, ja que són de coure. Se desprén també de la revocació de la llicencia dictada pel rey Joan II, que la decretada abans no produí efecte: puix no 's compendría que'l rey Joan II tornés a revocar una llicencia ja revocada per son antecessor, sense haver tingut, pera ferho, cap motiu. Ja veurem que, pocs anys després d'aquesta segona revocació, tornà a obtenir l'illa de Menorca llicencia de batre moneda.

VALENCIA

13 d'Octubre de 1416. Orde a Francesc Ferrer, mestre de la seca de Valencia, de presentarse a la Cort, en el termini de quinze dies, pera donar

(1) Apèndix: Document n. LX. Arxiu Corona Aragó: reg. 2132, fs. 77 y 78.

raó al mestre racional de la moneda que hagués encunyat, puix el rey tenía el propòsit de recuperar les seques d'or de tots sos regnes, mediant l'entrega als arrendadors d'elles de lo que 'ls hi fos degut per llurs arrendaments [1]. Aquesta orde fou tramesa per Don Alfons al governador general de Valencia pera que la fes a mans del interessat [2].

4 de Novembre de 1416. Confirmació del privilegi concedit als moneders de la seca de Valencia pel rey Martí en 1407 [3].

25 d'Agost de 1417. Confirmació del privilegi de la moneda, concedit a la ciutat y regne de Valencia pel rey Jaume I, feta per Don Alfons, primerament, en concepte de lloctinent de son pare Don Ferràn en 14 de Janer de 1415. y, més tart, essent ja rey, en nom propri y en la data expressada [4].

27 de Setembre de 1426. Don Alfons, ab motiu del aument de valor del or, qu'havía produit l'extracció del regne dels florins y obligat a que no se 'n encunyessin, d'acort ab els representants de Valencia qu'hi mostraven repugnancia y sense perjudici dels privilegis de dita ciutat y regne, ordenà l'encunyació en la seca de Valencia durant el termini de deu anys de reals y mitjos reals d'or, ab les següents empremptes : «d'un costat un escut de «senyal o armes nostres Reyals just lo timbre nostre propri» y del altre costat «ab lo dit nostre senyal e armes fet a cayro ab quatre migs compassos «entorn. E dessus en la sumitat cercles en cascuna part ab letres continents «nostres propi nom e titol del dit Regne de Valencia.» Fixà la lley de les noves monedes en vint quirats y 'l pes en dos diners per peça, marc de Perpinyà, per manera que la talla resultés de 96 peces per marc. Ordenà que cada real d'or valgués 10 sous de reals menuts de Valencia : Que dels mitjos reals s'en treguessin 192 peces per marc, essent el valor de cada peça 5 sous, y disposà qu'aquestes monedes fossin anomenades reals y mitjos reals d'or de Valencia y circulessin en la ciutat y regne de son nom al preu y for fixats. Segueixen en el document altres disposicions referents als remeys de lley y de pes, y a la cessació o continuació del batiment, passat el termini senyalat : tot lo qual juraren observar y complir el rey y 'ls representants del regne de Valencia [5].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2410, f. 108 v.
(2) Idem : reg. 2701, f. 2.
(3) Idem : reg. 2585, fs. 168 y 169.
(4) Idem : reg. 2586, fs. 95 a 97 y fs. 107 y 108.
(5) Apèndix : Document LXI. Vicente Vives y Liern : *Lo Rat Penat en el Escudo de las Armas de Valencia.* Apèndix n. 16; del Arxiu Municipal de Valencia, Privilegis y Cartes d'Alfons III, n. 44.

Aquestes monedes, no obstant lo disposat, foren anomenades vulgarment timbres. Ab el nom de *Timbre de Valencia*, les descriu ab exactitut En Capdevila en el *Catàlec d'algunes monedes qu'han circulat a Catalunya*, publicat per En Salat. Diu En Capdevila que 'l timbre valía 8 sous y 6 diners; per aquest valor devía còrrer en son temps y en moneda barcelonesa, però, segons el document extractat, a Valencia devíen valdre 10 sous de reals menuts. Llur pes, segons el meteix Capdevila, era 'l de mitj florí y 14 grans, que M. Heiss calcula sumen 48 grans, equivalents a 2'40 grams. Donats, emperò, el pes del marc de Perpinyà (237'299 grams) y la talla de 96 per marc, el Real d'or o Timbre de Valencia devía pesar 2'479 grams : dels quals, a la lley de 20 quirats, 2'066 grams eren d'or fi y 'ls 0'413 restants de lliga.

1.er de Desembre de 1428. Orde del rey al mestre de la seca de Valencia, de fabricar encunys de moneda de plata com la que corre en el regne de Granada y de batre ab ells moneda de dit metall en quantitat de 500 marcs, aproximadament, fentla de la meteixa lley, pes y forma que la que 's bat a Granada [1].

Declarem ab franquesa que 'ns sorprengué la troballa d'aquest document, puix estàvem convençuts de qu'ab Pere III s'havía acabat l'encunyació *oficial* per nostres monarques de monedes de países extrangers; però l'orde donada per Alfons IV d'encunyar a Valencia monedes granadines, ab la condició de que fossin d'igual forma, lley y pes que les batudes en la ciutat de Granada, ens fa sospitar que les expressades encunyacions, encare que no tant freqüents, continuaríen en temps dels successors del rey Don Pere. Es de creure que si Don Alfons hagués obrat, al disposar l'encunyació, ab consentiment o d'acort ab el rey de Granada, no hauría hagut d'imposar la dita condició.

15 de Febrer de 1417. Fixà 'l rey 'ls salaris, aumentantlos, dels moneders de la seca de Valencia [2].

Cap disposició referent al batiment en Valencia de reals menuts o de billó durant el regnat d'Alfons IV hem sapigut trobar: per més que 's desprén que n'havía dictada alguna, d'altres disposicions seves relatives a l'encunyació de menuts rossellonesos, y per més que 's conserven reals menuts valencians d'aquest rey.

Les monedes valencianes de Don Alfons, al present conegudes, són timbres y mitjos timbres (o reals y mitjos reals) d'or, reals y mitjos reals de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2712, f. 57.
(2) Idem : reg. 2712, f. 53.

plata y reals menuts de billó. Les publiquen : Heiss, t. II, p. 86-87, l. 98; Salat, opuscle, l. 7, ns. 6, 12, 27 y 33 : y Vidal-Quadras, Catàlec, ns. 5946-5961.

ARAGÓ

No tenim noticies d'aquest rey que justifiquin haver encunyat moneda en el regne d'Aragó. M. Heiss, t. II, ps. 28 y 29, l. 73, ns. 5 y 6, li atribueix dos diners jaquesos de billó o menuts que, per llur fàbrica y dibuix, més abiat semblen ser de Ferràn II que d'Alfons IV. La lletra inicial del nom del rey, si es una A gótica, està dibuixada al enrevés : tal com se presenta en la moneda, es igual a la F gótica. La lletra S, inicial del cognom Sànxez, com veurem més endevant, qu'hi hà derrera del cap del rey en el diner n. 2 de Heiss, figura també, ocupant el meteix lloc, en el diner jaquès de Ferràn II dibuixat en la l. 74, n. 6, del meteix autor, y, finalment, tant el dibuix de la corona com el dels cabells, llarcs y cayent quasi perpendicularment sobre les espatlles del rey, s'acomoden més a la manera com representen les monedes a Ferràn II qu' a la manera com representen a Alfons IV. Per totes aquestes raons opinem que'ls diners que'ns ocupen foren encunyats per Ferràn II y deuen atribuirse a aquest sobirà.

Vidal-Quadras, en el Catàlec de sa colecció, publica quatre variants d'aquests diners, ab els ns. 5926-5929, y 'ls atribueix, com Heiss, a Alfons IV, V d'Aragó.

ROSSELLÓ

15 de Juliol de 1416. Dictà Don Alfons una pragmàtica sanció disposant que ningú que no travallés manualment en les seques de sos regnes tingués dret a fruir de les llibertats y privilegis concedits als oficials y moneders de les meteixes, y fins d'aquèsts solament un nombre determinat que devía fixar el mestre, d'acort ab el batlle general del territori, pera cada seca. Ordenà també que's formés una matrícula dels qui travallaven en les seques, la qual devía quedar en poder del corresponent batlle general, y que de tot això se'n fes crida pera coneixement del públic [1]. El compliment d'aquesta

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2410, fs. 180 y 200.

disposició fou recordat als oficials reyals en 16 de Desembre de 1417. A aquesta orde 's refereix, de segur, lo que diu M. Colson en la p. 89 de son llibre sobre les monedes rosselloneses.

Segons el meteix autor, en 10 de Març de 1418 se feu a Perpinyà una crida fent saber que'l rey havía prohibit en sos Estats la circulació dels escuts y de les blanques de França, orde qu'en 7 del Juliol següent fou sospesa temporalment en els comtats de Rosselló y Cerdanya, a petició dels cònsols de Perpinyà [1].

9 de Novembre de 1418. Els arrendadors de la moneda de plata que s'encunyava a Perpinyà, després d'exposar al rey que, essent 'ls croats que 's fabricaven en la dita seca d'iguals lley y talla que 'ls que 's fabricaven a Barcelona, y repugnant algú admètrels a raó de son for o valor legal de 18 diners la peça, tal com corríen els fabricats en aquesta última ciutat, per haverhi gravada la contrasenyal P, y qu'això resultava en greu perjudici de llur arrendament: li demanaren que manés a Bernat Miró, mestre de la seca d'aquella vila, que, continuant l'encunyaciò de les monedes que pel rey y per sos predecessors els havíen sigut concedides, deixés de posarhi els dits contrasenyals, «e en loch de aquells pos una O». El rey accedí a lo demanat ab la fòrmula acostumada, «fiat ut supplicatur» [2]. Ab això conseguiren eis arrrendadors donar als croats de Perpinyà un aspecte exterior exactament igual als de Barcelona, qu'era sens dubte lo que 's proposaven y lo qu'originà les reclamacions dels consellers d'aquesta ciutat, de que abiat parlarem.

7 de Març de 1419. Repetí Don Alfons l'orde donada per son pare prohibint la circulació dels escuts y de les blanques de França, en obsequi als arrendadors de la seca de Perpinyà, y manà als oficials reyals que novament ho fessin pregonar en aquella vila, afeginthi que ningú tregués del principat dites monedes de billó, sots ban de 2000 florins, venint obligats a portarles a la seca, qual mestre els donaría per elles lo que valguessin [3]. En profit dels meteixos arrendadors, manà 'l rey al governador del Rosselló y de Cerdanya fer una crida dient que quedava prohibida als cambiadors, tenders y mercaders la venda d'or, plata o billó, com no 's fes a la seca de la vila de Perpinyà (4 d'Agost) [4].

(1) Colson : ps. 89 y 90.

(2) Apèndix : Document n. LXII. Arxiu Corona Aragó : Cartes reyals d'Alfons IV del any 1418.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. 2705, fs. 12 v. y 13.

(4) Idem : reg. 2706, fs. 60 v. y 61.

4 de Març de 1420. Prorrogà 'l rey per sis anys a Bernat de Montpalau y Berenguer Dez Cortey, l'arrendament fet a llur favor per Don Martí y prorogat ja per son pare Ferràn I, pera l'encunyació a la seca de Perpinyà de reals y mitjos reals de plata, ab les meteixes condicions que 'l teníen [1].

També devía seguir en vigor, en l'any 1422, l'arrendament pera l'encunyació de florins fet per Don Martí a favor d'En Dez Cortey y d'En Torrent, per qu'en 12 d'Agost de dit any nomenà Don Alfons un jutge especial que resolgués les qüestions que s'havíen suscitades per raó del expressat arrendament [2].

Del meteix any 1422 es la Constitució feta en les Corts presidides per la reyna Dona María, per la que 's disposà que no 's nomenessin en endevant, pera ocupar càrrecs de les seques, a persones inhàbils o que no travallessin ni fossin indispensables, y que ningú pogués obtenir els referits càrrecs sense previ examen de suficiencia, examen que 's feya extensiu als que ja 'ls desempenyaven [3].

Diu M. Colson, qu'en 18 d'Abril del any 1424 s'augmentà 'l nombre de operaris de la seca de Perpinyà y 's feu nova matrícula, per ser molt gran l'activitat d'aquell obrador monetari, ja qu'en sols sis mesos havía fabricat vint mil marcs de croats [4]. Se coneix que la concessió feta per Don Alfons, als arrendadors, de suprimir la contrasenya de seca en els croats que 's fabriquessin en aquella vila, havía produit sos efectes; lo qual, si resultava en benefici dels arrendadors y de la seca de Perpinyà, perjudicava, en cambi, a la de Barcelona, que tenía de sufrir la competencia d'una altra que batía igual moneda qu'ella, moneda de la que, per antics privilegis, devía tenirne l'exclusiva de la fabricació. D'aquí les gestions practicades pels consellers de Barcelona pera obtenir del rey, en primer terme, la confirmació de tots els privilegis otorgats a la ciutat per sos predecessors, relatius a la moneda de plata y a la de billó, y, un cop obtinguda [5], les dirigides a fer cessar l'encunyació de croats o reals de plata a Perpinyà, lo que també lograren, per que, al día següent de la dita confirmació, el 27 de Desembre de 1424, manà 'l rey als encarregats de la seca de Perpinyà que dexeissin d'encunyar monedes de plata y de tern [6], orde qu'aquèsts tractaren d'eludir y pera qual compli-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2706, f. 118.
(2) Idem : reg. 2708, f. 150 v.
(3) Salat : t. II, ap. XLIX.
(4) *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon* : p. 91.
(5) Salat, t. II, ap. L. Arxiu Corona Aragó : reg. 2610, f. 55.
(6) Colson : p. 90; Salat : t. II, ap. LI. Arxiu Corona Aragó : reg. 2610, fs. 115 y 116.

ment havía anat a dita vila un dels síndics de la ciutat de Barcelona, Joan Franch. Enterat Don Alfons de la resistencia posada a complir les seves ordes, comminà al mestre de la seca de Perpinyà ab una multa de deu mil florins, si no plegava immediatament l'encunyació d'aquelles monedes [1]. Aquesta vegada degué ser obeída l'orde, per que no llegim en cap document d'aquell temps que tornés a parlarse del assumpte.

10 de Juliol de 1427. Havent demanat al rey els consellers de la vila de Perpinyà, pera subvenir a la falta de moneda de poc valor, autorisació pera *fer batre diners menuts e malles e pugeses daquell pes lley e talla que sera vist faedor als dits Consols, haventne vos, Senyor, los drets acostumats, entreveninthi alguna persona per part vostra*, en la quantitat que'ls hi semblés, y devent cessar l'encunyació quan dits cònsols aixís ho manessin *al maestre de la secha o a qualsevol altre persona qui per autoritat vostra bates de la dita moneda* : disposà Don Alfons *fer batre moneda menuda en quantitat de sis a set milia marchs a la ley que ha otorgat novellament a la ciutat de Valencia, de talla de vint e quatre sous per cascun march* [2]. D'aquest interessant document no resulta, ab claretat, que 'l rey hagués concedit als cònsols de Perpinyà 'l dret de fabricar o fer fabricar la dita moneda, com indica En Colson, puix en ell se limita a disposar que s'encunyin a Perpinyà menuts iguals als que 's fabricaven a Valencia. Es interessant aquest document, per que demostra que 'l rey, desitjant evitar sens dubte noves reclamacions dels representants de la ciutat de Barcelona, va posar esment en determinar be la classe de moneda que devía encunyarse, escullintla que fos diferent de la moneda barcelonina; y ho es, ademés, per involucrarse en ell la noticia de qu'havía concedit feya poc, *novellament*, l'encunyació a Valencia de moneda de billó, d'una lley que 'l document no expressa, y de talla de 24 sous el marc; moneda qu'importa una modificació en els antics reals menuts d'aquell regne. A aquest document es al que 'ns hem referit abans, al ocuparnos de les monedes valencianes d'Alfons IV, ja que 'l relatiu a la modificació qu'hem senyalada no l'hem trobat fins al present. Els menuts rossellonesos encunyats en virtut d'aquesta concessió, són iguals als valencians, no solament en lley y talla sinó també en tipus, y únicament se 'n diferencíen en les llegendes, com veurem al descríurels.

19 de Maig de 1430. El rey ordenà la creació a Perpinyà d'un establiment o edifici especial pera la seca. La fabricació de moneda s'havía realisada

(1) Colson : ps. 91 y 92.
(2) Colson : p. 92 y ps. 265-266, document n. XVII.

fins llavors, segons M. Colson, en diversos obradors escampats per la vila.

4 de Novembre de 1430. Arrendament de la seca de Perpinyà a Francesc Andreu, Bernat Riembau y altres, pera encunyarhi florins d'Aragó de 18 quirats de lley y 68 peces de talla per marc, el valor dels quals havía de ser de 11 sous. Aquest arrendament se va fer per cinc anys, ab condicions semblants a les acostumades en aquest genre de contractes, y entre elles figuren les següents : *Item que durant los dits cinch anys del arrendament, nos puxa batre moneda dor a Gerona ne en altre qualsevol part d ella Barchinona...* etc. [1]. D'aquestes paraules se'n desprén qu'a Gerona s'havíen encunyat recentment monedes d'or. Es possible qu'aixís fos, per que ja hem vist qu'en molts dels arrendaments anteriors se facultava als arrendataris pera la fabricació en els llocs de reyalenc que 'ls hi semblessin més oportuns y convenients, y aquèsts podíen haver escullit alguna vegada pera fabricar la moneda la ciutat de Gerona; mes no consta per cap document qu'així ho haguessin realisat. Nosaltres creyem que les paraules del text copiat obeeixen a una prevenció presa pels arrendataris pera que no se 'ls pogués obligar a trelladar l'encunyació dels florins a Gerona, com s'havía obligat abans a anarhi pel rey Martí al mestre y moneders de la seca de Perpinyà, pera l'encunyació de blanques coronades. L'encunyació, a Gerona, de monedes d'or, tant en temps d'Alfons IV com en el dels seus predecessors des de l'introducció de la moneda d'aquest metall per Pere III, no està justificada y es molt improbable. El florí que publicà En Salat, t. I, l. IV, n. 19, qu'es la moneda que creyem ha donat lloc a l'afirmació de que a Gerona s'havíen encunyat florins, a part d'atribuirla aquest autor a Joan II, y per lo meteix a temps posteriors, la creyem un florí mal conservat y per aquesta causa mal llegit. Més endevant insistirem en aquest particular.

Pera 'l compliment y degut efecte del predit arrendament foren dictades, com s'havía fet respecte dels arrendaments anteriors, nombroses disposicions [2].

5 d'Octubre de 1438. Per haver terminat l'encunyació de menuts, en la quantitat consentida als cònsols de Perpinyà en 1427, el rey concedí a Joan Cases, lloctinent de mestre de la seca d'aquesta vila, llicencia d'encunyarhi mil marcs de plata fina en moneda d'igual lley, lliga, pes, valor, tipus y forma que la ja batuda, això es, de lley de dos diners y de talla 24 sous per marc; per la qual concessió rebé del dit Cases cent florins d'or [3]. Aquesta

(1) Colson : ps. 93-96, document n. XIX. Arxiu Corona Aragó : reg. 2611, fs. 137-140.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 2611, fs. 149-147.
(3) Colson : ps. 98 y 99, ap. XX.

llicencia completa y aclara l'anterior concessió reyal, justificant que fou concedida en realitat als cònsols de Perpinyà, que l'utilisaren, y expressant quina era la lley dels menuts *com els de Valencia*, que's bateren. La moneda concedida per Alfons IV a Valencia abans del día 10 de Juliol de 1427, era, per lo meteix, una moneda que podríem anomenar de *doblenc*, per que la seva lley era de dos diners, y 'l seu valor intrínsec resultava inferior al dels antics reals menuts valencians, que, com recordarà 'l llegidor, teníen tres diners de lley. El valor real y efectiu dels nous diners devía ser, malgrat això, poc inferior al dels reals antics de Valencia, creats per Jaume I, per l'augment de valor qu' havía tingut la plata. Aquests diners de billó, valencians y rossellonesos, resultaven ser d'un terç menys de valor que la moneda barcelonina de tern, aproximadament.

14 de Novembre de 1438. Confirmació dels privilegis dels moneders de Perpinyà [1].

19 d'Agost de 1451. Joan Cases es nomenat guarda de la moneda d'or que s'encunyava a Perpinyà [2].

10 de Setembre de 1457. Concessió feta per Don Alfons als cònsols de Perpinyà pera encunyar: 1.er, reals y mitjos reals de plata de 11 diners y 6 grans (o be 11 d. y 9 grans) de lley y talla de 75 (o be 74) el marc, fins a la quantitat de 30.000 marcs de plata fina, y 2.er diners o menuts y malles, de la lley y pes acostumats en la vila, fins a la quantitat de 2.000 marcs de plata fina. El real devía tenir curs en els comtats de Rosselló y Cerdanya per 18 diners, y la concessió fou feta pel terme de sis anys: aquèsta porta la data de 19 de Juliol de 1457 [3]. M. Colson historía minuciosament les vicissituts per les que passà la concessió, deduintse, de lo per ell exposat, que fins al día 23 de Novembre del meteix any no arrivà a Perpinyà 'l privilegi autèntic. Es, doncs, molt probable que fins a derrers d'any no's comencés l'encunyació, que devía durar poc temps a nom de Don Alfons, per qu'aquest rey morí en 27 de Juny de 1458.

BARCELONA

Al parlar dels documents referents a les monedes del Rosselló, n'hem mencionat alguns que, per ser de caràcter general o per circumstancies es-

(1) Colson: p. 198.
(2) Idem: p. 198.
(3) Idem: p. 198 y ps. 105-110, documents ns. XXI y XXII.

pecials, fan també relació a la moneda barcelonina, com són : els pregons negant el dret de fruir dels privilegis concedits als moneders, als que no travallessin manualment en les seques; la Constitució promulgada per Dona María sobre la suficiencia y aptitut dels qu'en elles desempenyessin càrrecs; la prohibició del curs de les monedes forasteres y en especial la dels escuts y de les blanques de França; la solemne confirmació als barcelonins dels privilegis que teníen respecte l'encunyació dels reals de plata o croats y de les monedes de tern, confirmació a conseqüencia de la qual terminà'l batiment a Perpinyà de la moneda de plata, no per qu'en la seca de dita vila s'encunyés moneda barcelonina, com s'ha dit, sinó per qu'en ella s'hi fabricava moneda *semblant* a la barcelonina; etc. Donem per reproduit en aquest lloc lo qu'hem manifestat respecte dels meteixos, pera passar a ocuparnos d'altres que fan relació més directa a la moneda de Barcelona o a la seca d'aquesta ciutat.

5 de Juliol 1426. Accedint a lo solicitat pels representants en Corts de la ciutat de Barcelona, el rey manà a Bartomeu Cervera, mestre de la seca d'aquesta ciutat, que procedís a l'encunyació de la moneda de plata anomenada *croats*, ab els meteixos tipus de la moneda de tern y ab la llegenda *Alfonsus rex Aragonum* en el lloc ont s'acostumava posar'l nom del rey; moneda que, essent encunyada a despeses de la ciutat, ningú podía ser forçat d'admetre per més de dotze diners de tern [1].

20 de Juliol de 1426. Pera evitar l'abús molt freqüent que feyen els especuladors retallant els *croats* y disminuint el llur valor intrínsec, manà'l rey als oficials reyals del Principat de Catalunya publicar un pregó disposant que ningú admetés croats sense haverlos pesat abans y que no tinguessin el pes degut, y aixís meteix que's considerarien y serien castigats, ab les penes imposades als moneders falsos, tots els qui alteressin el metall y 'l valor de dites monedes [2]. No hem trobat més noticies referents a l'obligació de pesar els croats, emperò aquest document, que no consta haver sigut revocat, es suficient pera fundar la presumpció de que, si'ls croats havíen de pesarse, havía d'haverhi pesos especials al efecte. Per tals tenim, com diguèrem al ocuparnos del regnat de Don Martí, els que's troben en les coleccions numismàtiques del nostre país, d'aspecte monetiforme mes de coure pur, els tipus dels quals per les dugues cares són exactament els meteixos que'ls dels croats, encare que sense llegendes. Recordis lo que so-

(1) Salat : t. II, ap. XLII.
(2) Idem : t. II, ap. XLIV.

bre aquest particular tenim dit y que'l document extractat ve en gran part a justificar.

29 de Desembre de 1430. A una petició dels representants de Barcelona semblant a la del any 1426, respongué 'l rey ordenant a Joan Thomàs, mestre llavors de la seca d'aquesta ciutat, l'encunyació de croats, també en termes iguals en qu'ho havía fet en 1426, expressant aquesta vegada que, ademés de croats, s'encunyessin mitjos y quarts de croat. Com el predit Thomàs se disposava a complir al peu de la lletra lo manat per Don Alfons, el sub-síndic de Barcelona Joan Franch recorregué al rey exposantli que 'l cambi ordenat per ell en la llegenda dels croats era atentatori als privilegis de la ciutat jurats pel monarca, en virtut dels quals ni abans en temps dels reys predecessors seus, *ni en el seu*, s'havíen esculpit en els cunys altres paraules que les següents : *Alfonsus Dei gratia Rex*, y demanantli ordenés que 's continués posanthi com abans aquesta llegenda. Aixís va disposarho Don Alfons, donant orde d'executarho al mestre de la seca [1]. De lo exposat al rey perJoan Franch sembla deduirsen que 'ls croats encunyats a Barcelona per Bartomeu Cervera, en virtut del manament de 5 de Juliol de 1426, portaven la llegenda igual a la dels dels reys predecessors de Don Alfons, encunyats en la meteixa ciutat, sense la modificació disposada en dit manament, y que fou En Joan Thomàs qui 'ls començà a encunyar ab la modificació de llegenda indicada. Sigui com sigui, foren molt pocs els que s'encunyaren ab la llegenda modificada : nosaltres no n'hem vist més qu'un, que figura en nostra colecció, dels moltíssims d'aquest rey que 's conserven.

Tot això demostra lo gelosos qu'eren els consellers en no consentir en la moneda barcelonesa la més petita alteració. Ja vàrem veure que la manada pel rey Martí, fins en la forma en que 's proposava ferla, no prosperà; y de lo practicat posteriorment pel meteix rey, y de les dues concessions de Don Alfons de que 'ns hem ocupat, se dedueix que si Barcelona volía que s'encunyessin croats, ho havía de demanar, y la concessió era pera que 's fes per compte de la ciutat, que, ab ella, es probable perdía diners, puix s'empenyava en fabricar una moneda qual for o valor legal no guardava la relació deguda ab el de la moneda d'or corrent, ni tampoc ab el valor que tenía la plata en el comerç. Quan se va introduir el croat, Catalunya era monometallista y no s'encunyava al Principat moneda d'or; però, començada en el segle XIV l'encunyació dels florins, la relació de valor entre 'ls dos metalls era un factor que Barcelona havía d'haver tingut en compte, sobre tot

(1) SALAT : t. II, ap. XLV.

no podent immiscuirse pera res en la moneda d'or, que 's pot dir era de l'exclusiva competencia del rey, car, per més que 'l florí y altres monedes d'or que nostres reys varen batre no eren propriament monedes catalanes, de fet venien a serho y tenien, al Principat, curs forçós y legal.

En 1424 Don Alfons havía confirmat la constitució promulgada per Dona María sobre la suficiencia dels que desempenyessin càrrecs en les seques, y com els abusos eren molt arrelats, els interessats en mantenirlos oposaren al compliment d'ella obstacles y dificultats que 's varen manifestar ab freqüencia en qüestions de jurisdicció suscitades entre 'ls oficials de les seques y 'ls oficials reyals, les quals foren motiu d'una serie de disposicions dictades en diversos anys, sobre tot en 1428 y 1437 (1).

1.er de Maig de 1442. Autorisació al mestre de la seca de Barcelona Joan Thomàs, pera nomenar substituts seus a En Grau Thomàs o a En Rafel Oller (2).

5 de Maig de 1444. Les concessions a la ciutat de Barcelona dels anys 1426 y 1430, pera encunyar croats, havíen sigut fetes a precari, això es, per durant el beneplàcit del rey, el qual havía ordenat parar l'encunyació poc després d'otorgada la derrera d'elles. En 1444, els consellers de Barcelona, mitjantsant l'entrega al monarca de 10.000 florins, varen lograr d'ell diversos importants privilegis, entre ells el de que sempre que be 'ls hi semblés y a requiriment llur, el mestre de la seca y 'ls demés oficials y obrers d'ella haguessin de batre croats, en la quantitat indicada pels dits consellers y no més, y de la manera y forma disposats en els privilegis referents a dita moneda : ab altres facultats sobre 'l nomenament y salaris dels dits mestre y oficials. Aquest privilegi 'l va concedir Don Alfons a perpetuitat, però reservantse 'l dret de retornar els 10.000 florins rebuts, en qual cas tot havía de tornar al ser y estat en que 's trobava abans del otorgament del meteix (3). En sa virtut, pogué, en lo successiu, el Consell de Barcelona ordenar la fabricació de croats per la seva propria autoritat y sense necessitat d'especial permís.

En aquest privilegi 's mantingué 'l croat al for de 12 diners de tern; però poc temps després corría a raó de 18 diners. D'aquest valor se va rebaixar al de 15 diners, de lo qual ne resultaren grans alteracions entre les bandositats de la *Busca* y de la *Biga*, que tenien pertorbada la ciutat. En 8 de Novembre de 1453. Dona María disposà, sots pena de deu mil florins, que 'ls

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 2790, f. 42 v. y reg. 2767, fs. 48, 94 y 95.
(2) Idem : reg. 2775, f. 159.
(3) Salat : t. II, ap. LVIII.

croats correguessin pel valor de 18 diners la peça, y desaforà o abaté 'ls florins, els quals solament devíen còrrer per llur valor intrínsec. Com l'agitació promoguda perdurava, ordenà la reyna fer assaig dels croats, resultant d'aquèst qu'en el croat hi havía més plata qu'en 18 diners de tern, y va remetre l'expedient al rey pera la seva resolució. Aquèst manà que 'l croat fos rebut a Barcelona, Catalunya y demés indrets ont corría la moneda barcelonesa per 18 diners, y que 'l florí hi corregués per son valor intrínsec, tal com ho havía disposat Dona María [1], y que d'això se 'n fessin crides. Tots aquests cambis y dificultats obeíen a la desproporció entre 'l valor y 'l for de les monedes corrents, com tenim insinuat, y al agi qu'aquesta desproporció ocasionava, essent de fet inútils les disposicions que 's dictaren pera evitarlo; l'única qu'hauría pogut conseguirho era la que no s'adoptà : reformar el sistema monetari, acomodant el valor de les monedes al que teníen llavors els distints metalls ab que s'en encunyaven.

16 de Novembre de 1454. En aquesta data, l'infant Joan, en sa qualitat de lloctinent, tenint en consideració qu'en el derrer privilegi otorgat pel rey als consellers de Barcelona no 's feya menció de que 's poguessin encunyar divisors del croat, qual encunyació era molt convenient per escassejar els menuts barcelonesos de tern, autorisà la fabricació de mitjes, terces y sisenes parts de croat, ab iguals tipus que 'l de la moneda de tern y de la meteixa lley que 'ls croats: lo que concedí ab el beneplàcit del rey [2]. En virtut d'aquesta autorisació, el Consell de la ciutat de Barcelona, en 18 de Juny de 1455, va acordar que 's batessin croats, mitjos croats y sisens, y va resoldre comprar plata pera l'encunyació, la major part de la qual se va fer de mitjos croats y de terços de croat. L'encunyació d'aquestes monedes continuava en Novembre de 1457.

8 d'Abril de 1456. El meteix infant, a petició de les Corts de Catalunya, resolgué que sols tinguessin curs obligatori en el principat els florins d'Aragó, els croats de Barcelona y de Perpinyà y la moneda de tern, y donà al florí 'l valor de 13 sous y als croats el de 18 diners [3]. Ab aytal disposició, que comprenía totes les monedes corrents y regulava llur for, se va suplir, en part, la necessaria reforma del sistema monetari. Les monedes de tern corrents que s'hi mencionen, havíen d'ésser les encunyades pels primers reys fins a Pere III inclusiu, doncs, ab posterioritat a aquest rey, no consta documentalment que s'hagués encunyat a Barcelona moneda de billó de cap

(1) Colson : ps. 98 á 101.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 3294, f. 55 v.; Salat : t. II, ap. LXI.
(3) Salat : t. II, ap. LXII.

mena fins al regnat de Ferràn II, y tampoc se coneix cap exemplar de moneda de billó batuda en aquesta ciutat durant el dit período.

FLORINS

Hem indicat que, al començar Alfons IV son govern, encare no havía acabat el terme del arrendament pera l'encunyació de florins fet pel rey Don Martí a En Dez Cortey y En Torrent. Després d'aquèst, no tenim noticia d'altres arrendaments pera encunyarne fins al de Setembre de 1430, del que també havem parlat.

Consta, emperò, qu'en 1427 se batíen florins a Barcelona. El 30 d'Abril d'aquest any, trobantse 'l rey a Valencia, envià a buscar a Bernat Miró, mestre de la seca de Barcelona, pera *provehir sobre l'ordre del batiment del or e del argent fahedor en dita secca* [1], y en 10 de Juny immediat següent, per mort de Nicolau Cases, fou nomenat Francesc Ortal tallador dels cunys de la seca de Barcelona, y dels florins *que al present se baten y qualsevols altres monedes d'or* [2].

El valor legal del florí 's va conservar constantment en 11 sous barcelonesos de tern, el qual valor, si resultava superior al intrínsec quan en 1365 començaren a encunyarse 'ls florins de 18 quirats de lley, anà poc a poc acostantshi per l'aument de preu que va tenir l'or, y més endevant, ja entrat el sigle XV, arribà a superar al valor legal fixat. Això y la depreciació del billó, feren qu' a mitjans del dit sigle 's fixés el valor del florí en 13 sous barcelonesos, primer per l'infant D. Joan, en l'esmentat document de 1456, y després pel rey Alfons IV, en 8 de Janer de 1457 [3].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3244, f. 128.
(2) Idem : reg. 2753, f. 2 v.
(3) Salat : t. II, ap. LXIII.

La descripció de les monedes catalanes de Don Alfons, es la que segueix:

CROATS

341. Anv. : + ALFONSVS : DEI : GRA : REX : ARA, entre dos cercles de punts; en el camp, bust coronat del rey, de dibuix semblant al del dels croats dels reys Martí y Ferràn I.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA, entre dos cercles de punts. En el camp, creu com en els altres croats, cantonada en els buyts 1.er y 4.rt ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell.

Croat, plata.-Colecció del autor.

Inèdita.

342. *Var.* : +: ALFONSVS : DEI : GRA : REX : Lo demés igual a l'anterior.

Croat, plata.-Varis.

Salat : t. I, ps. 237 y 238, y l. 3, n. 12; Colson, p. 112, l. 5, n. 52; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5931 y 5932.

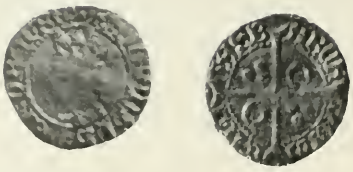

343. *Var.* : Igual al precedent.
Mitj croat, plata.–Varis.
Inèdita.

344. *Var.* : Igual al precedent. La creu cantonada en el 1.er y 4.rt ab un anell y en el 2.ón y 3.er ab tres punts.
Croat, plata; pes : 3'20 gr.–Varis.
Colson : p. 112; Heiss : t. II, l. 79, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5930.

345. *Var.* : Igual al precedent.
Mitj croat. plata.–Varis.
Colson : p. 112; Heiss : t. II, l. 79, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5933.

346. *Var.* : Sense llegenda en l'anvers; la del revers, així : BAR-

CK-NO-NA. La creu cantonada com en el n. 344.
Terç de croat, plata.-Varis.
Heiss : t. II, l. 79, n. 3. Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5934.

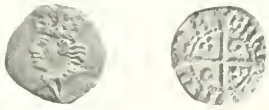

347. *Var.* : Igual al n. 346; el revers té la creu cantonada com els croats ns. 341 y 342.
Terç de croat, plata.-Varis.
Colson : p. 112, l. 5, n. 53; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5935.

348. *Var* : Igual al n. 346.
Sisé de croat, plata.-Varis.
Heiss : t. II, l. 79, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5936.

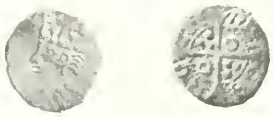

349. *Var.* : Igual al n. 347.
Sisé de croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5937.

350. Anv. : + : ALFONS9 : D·I : GRA : REX : ARAGO : Lo dedemés com el n. 341.

Rev. : COMS-BARCK-NONA-ROCIL. Lo demés com el n. 344.
Croat, plata; pes : 3'26 gr.-Varis.
Salat : t. I, l. 3, n. 7 (l'atribueix equivocadament a Alfons III); Colson : p. 3, l. 4, n. 46; Heiss : t. II, l. 113, n. 1.

351. *Var.* : Igual a la precedent. La creu del revers cantonada com el n. 341.

Croat, plata.-Varis.

Salat : t. III, l. 1, n. 24; Colson : p. 112; Heiss : t. II, l. 113, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5959.

352. *Var.* : Igual al n. 350. La llegenda del anvers acaba aixís: ARAG.

Croat, plata.-Varis.

Colson : l. 4, n. 46; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5973.

353. *Var.* : L'anvers com el n. 352. El revers com el n. 351.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5970.

354. *Var.* : Com el n. 351. La llegenda del anvers acaba ab la paraula ARA.

Croat, plata.-Varis.

Colson : p. 111, l. 4, n. 45; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5972.

355. *Var.* : L'anvers com la anterior, el revers com el n. 351.

Croat, plata.-Varis.

Colson : p. 111, l. 4, n. 44; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5971.

356. *Var.* : La llegenda del anvers es : + ALFONSUS : DEI : GRA : REX : A. Lo demés com el n. 350.

Croat, plata.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5974, l. 15, n. 13.

357. *Var.* : Igual al n. 354.
Mitj croat, plata.-Varis.
Colson : p. 112, l. 4, n. 48; Heiss : t. II, l. 113, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5975.

358. *Var.* : Igual al n. 351.
Mitj croat, plata.-Varis.
Colson : p. 112, l. 4, n. 47.

MENUTS DE BILLÓ

359. Anv. : + ALFONS9 : REX : ARA, entre dos cercles de punts; en el camp, testa coronada del rey, a l'esquerra.

Rev. : COMS : RO-CILION. Creu sobre flor, com en les monedes de Valencia, tallant per dalt y per baix el cercle interior de punts y la llegenda, ab quatre o sis punts entre ses branques.
Diner, billó.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5978.

360. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del anvers acaba ab les lletres RX : AR. La del revers es : COMSR-OCILI.
Diner, billó.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5976.

361. *Var.* : Com el n. 359. La llegenda del anvers acaba ab la lletra A. La del revers ab la paraula ROCILIO.
Diner, billó.-Varis.
Colson : p. 111, l. 5, n. 50; Heiss : t. II, l. 113, n. 5.

362. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del revers acaba ab les sílabes ROCIL.

Diner, billó.-Varis.

Colson : p. 111, l. 5, n. 49.

363. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del revers acaba ab les sílabes ROCI.

Diner, billó.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5977.

364. *Var.* : + ALFONSUS REX, en l'anvers, y COMES ROCILI, en el revers.

Diner, billó.-Varis.

Heis : t. III, l. 113, n. 4.

365. *Var.* : En l'anvers: + ALFONS9: RX, y en el revers: COMS ROCI :

Obol, billó.-Varis.

Salat : t. III, l. 6, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5979.

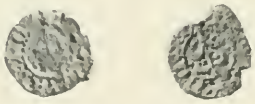

366. *Var.* : En l'anvers : + ALFONS9 : RX : A, y en el revers : COMS ROCIL.

Obol, billó.-Varis

Colson : p. 111, n. 51; Heiss : t. II, l. 113, n. 6.

FLORINS

367. Anv. : + ARAG-O:REX:A. Flor de llir.
Rev. : S:IOHA·-NNES:B. Per *senyal*, una corona. En el camp, S. Joan Baptista, com en els florins ja descrits.
Florí, or.-Varis.
Heiss : t. 73. n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5917.

368: *Var.* : Igual al anterior.
Mitj florí, or.-Varis.
Heiss : t. II. l. 73. n. 2 bis; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5918 y 5913.

369. Anv. : Com el n. 367. Sense puntuació en la llegenda.
Rev. : ·S·IOHA*-NNES B·. Lo demés com el n. 366.
Florí, or.-Vidal-Quadras. Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5916 l. 15, n. 7.

370. *Var.* : Com en el n. 367. Per *senyal*, corona: a la dreta del sant, roda; a l'esquerra, branca o palma.

Florí, or.-Varis.
Heiss : t. II, l. 73, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5920.

371. *Var.* : Igual a la precedent.
Mitj florí. or.–Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, p. 28, n. 4 bis; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5923.

372. *Var.* : Com el n. 370. A l'esquerra del sant, en lloc de palma, una flor de llir o cart.
Florí, or. - Joseph Puig, París.
Inèdita.

373. *Var.* : Com el n. 367. Per *senyal*, escudet ab escacs.
Florí, or.
Massot : p. 18, l. IV, n. 56.

374. *Var.* : Com el n. 367. Per *senyal*, escudet ab les armes reyals (?).
Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5924.

375. *Var.* : En l'anvers, la llegenda es : + ARAG-OREX AL. Per *senyal*, escudet ab escacs.
Florí, or.
Massot : p. 18, l. IV, n. 57.

376. *Var.* : Com la precedent. Sense *senyal*.

Florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, l. 73, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 5921 y 5922.

377. *Var.* : En l'anvers, la llegenda es : + ARAGO-REX ALF. Per *senyal*, corona.
Florí, or.-Museu de Madrid.
Heiss : t. II, l. 73, n. 1.

378. *Var.* : Com el n. 374. Per *senyal*, roda.
Mitj florí, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5925.

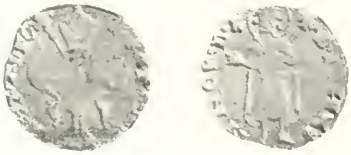

379. *Var.* : + ARAGO-REXALFO, en l'anvers : ·S·IOHA*-NNES·B·, en el revers; per *senyal*, una torra.
Florí, or.-J. Puig, París.
Massot : p. 18, l. IV, n. 59.

Les monedes senyalades ab els ns. 341-345, són croats y mitjos croats batuts en la seca de Barcelona; la 341, fins are inèdita, demostra que l'orde del rey manant modificar la llegenda dels croats y posarhi son títol de *Rey d'Aragó* s'havía començat a complir; aquesta moneda es probable s'encunyés en 1430 per Joan Thomàs, abans de revocar el rey l'orde de referencia; les altres quatre són exactament iguals de tipus y llegendes y es per lo meteix impossible precisar l'emissió a que corresponen : d'elles hi hàn varietats

d'encuny. Els terços y sisens de croat que les segueixen des del n. 346 fins al 349. foren també encunyats en la predita seca, en virtut de l'autorisació concedida als consellers de la ciutat per l'infant Don Joan en Novembre del any 1454 : com aquestes monedes no porten nom de rey y presenten en el dibuix del bust reyal notables diferencies, es, més que probable, segur, que n'hi hàn d'encunyades després de la mort d'Alfons IV, durant el regnat de Joan II y, sobre tot, durant el govern dels reys, anomenats intrusos, Enric de Castella y Pere Conestable de Portugal; però es molt difícil, per llur sol dibuix, apreciar quines corresponen a cada un dels dits reys. Pel dibuix de les cares, algunes tenen innegable semblança ab els croats y sobre tot ab els mitjos croats d'Alfons IV, però altres la tenen també innegable ab els croats y mitjos croats d'Enric y de Pere 'l Conestable, durant quals governs degueren encunyarse terços y sisens de croat, fins ab preferencia a les monedes de més valor, per ser llavores més útils y necessaris pera les transaccions a la menuda, donada la falta de moneda de billó que feya molt temps no se'n havía encunyada a Barcelona. L'atribució de les monedes que'ns ocupen a un o altre dels reys predits, es, per consegüent, qüestió d'apreciació individual y per lo meteix molt exposada a error; perxò 'ns abstenim d'intentarla, deixant que cada qual les classifiqui com millor li sembli. Els terços y sisens de croat batuts a Tortosa y a Lleyda, que s'havíen atribuit a Alfons IV, són posteriors al regnat d'aquest rey.

Els croats y mitjos croats senyalats ab els ns. 350-358, són els encunyats en la seca de Perpinyà, y no es tampoc fàcil determinar a quina de les emissions fetes en dita seca corresponen. M. Colson se decanta a creure que són de la que va començar en 1457, fonamentantho principalment en que no porten la llegenda *Comes Rosilionis*; però, ja tenim advertit qu'als pocs mesos de començada dita encunyació va morir el rey, y no es probable que els croats, mort aquèst, continuessin encunyantse a son nom. Si 'ns fixem en que, com diu el meteix Colson, en 1424 era molt gran l'activitat en la seca de Perpinyà, *puix en sols sis mesos havía fabricat vint mil marcs de plata*; en que corresponen a aquesta època les queixes dels consellers de Barcelona per l'encunyació de moneda de plata a Perpinyà; en que són abundants y de molt variats encunys els croats rossellonesos que 's conserven; en que, en 1418, havía 'l rey facultat als arrendadors pera suprimir la doble IP qu'abans portaven com marca de seca; y en que no 's coneix fins are, que sapiguem, cap croat ni mitj croat del rey Alfons IV ab la llegenda *Comes Rosilionis* : ens sentirem disposats a deduir qu'una encunyació de croats tan abundosa ha degut deixar més rastre que la començada a derrers del

any 1457, y qu'es molt probable corresponguin a ella, això es a la que 's feya en 1424, la major part dels qu'existeixen en les coleccions. La llegenda *Comes Rosilionis* no 's troba en cap croat rossellonés anterior a Alfons IV: els de son antecessor immediat, Ferràn I, porten gravada la de *Com e s Barknona et Rocil(ionis* com tots els croats y mitjos croats rossellonesos d'Alfons IV coneguts.

Ns. 359 a 366. Poca cosa hem d'afegir a lo manifestat respecte de les monedes de billó encunyades en aquest temps a Perpinyà. Coneixem llur lley, talla, tipu y correspondencia ab les de plata. M. Colson veu en elles diners, òbols y pictes, segons llur mòdul. M. Heiss y En Vidal hi veuen solament diners y òbols. Nosaltres som del parer dels derrers, per qu'encare qu'hi hàn diners que són de mòdul un petit xic major qu'altres, això pot obeir a que siguin d'emissió diferent.

Ns. 367 a 379. Les monedes descrites ab aquests números són florins y mitjos florins, que s'han de suposar encunyats o be a Perpinyà o be a Barcelona, per les noticies documentals que n'hem donat. En els florins s'hi veu una marca de seca, la corona, que no podem adjudicar a Valencia per que es quasi segur que no 's bateren florins en aqueixa ciutat durant el regnat d'Alfons IV. No obstant, si 'ns fixem be en aquesta marca, observarem que en alguns florins la corona està dibuixada d'una manera que no permet confòndrela ab cap altra marca o *senyal* y qu'en altres exemplars més que una corona sembla una lletra B ajeguda en aquesta disposició ⊆. Si fos en realitat aquesta lletra, se podría sospitar que 'ls florins que la porten foren fabricats a Barcelona.

MONEDES PUGESES

Al ocuparnos del regnat de Jaume II, vàrem parlar de les monedes pugeses que consta documentalment s'encunyaven ja a les hores en la ciutat de Lleyda, y, més endevant, al ocuparnos del regnat d'Alfons III, vàrem anotar les concessions otorgades per aquest rey a varis particulars pera encunyarne a Balaguer, Almenar, Pons, Ager, y Agramunt. En un y altre lloc indicàrem quina era la naturalesa y 'l valor d'aquestes monedes, fent present que solament se conservaven exemplars de les encunyades en la ciutat de Lleyda; que la fabricació d'elles en dita ciutat va durar molt de temps, sense que 'ns sigui possible determinarlo, per no haver trobat noticies que donguin compte del seu principi y de la seva fi; y, finalment, que, com no

porten nom de rey, ni data, y llurs tipus són quasi iguals en totes les conegudes, es molt difícil saber a quina data correspón cada una d'elles. Per això, seguint el mètode que 'ns hem imposat, hem esperat a descríureles, pera ferho de totes juntes, al final del regnat d'Alfons IV, puix encare que potser algún escàs exemplar sigui d'encunyació posterior, lo que no es probable, les tenim per anteriors a Joan II, durant qual govern y després Lleyda baté altra mena de monedes.

Les pugeses de Lleyda s'han de conceptuar doncs fabricades en els sigles XIV y XV y així ho confirma 'l caràcter paleogràfic de les seves llegendes, quals lletres són gòtiques, ab barreja, en les derreres emissions, de majúscules y minúscules, circumstancia que convé tenir present pera no créureles més modernes. Les úniques qu'al nostre entendre poden ésser posteriors al sigle XV, són les *bracteades*, particularment les que tenen la llegenda escrita ab lletres gòtiques de traços rectilinis y angulosos.

Es de notar que la llegenda de les pugeses està escrita en llengua catalana.

La descripció de les que coneixem, es com segueix :

380. Anv. : ·⁝· PVG ·⁝· ESA ·⁝· DEL ·⁝· IDA, entre dos cercles de punts; en el camp, branca de llir ab tres flors.

Rev. : Branca de llir, ab tres flors : orla de punts.

Pugesa, coure.–Varis.

Salat : t. I, p. 281, l. 4, n. 23; Heiss, t. II, p. 154, l. 92, n. 6, Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6751.

381. *Var.* : ·⁝· PUG ·⁝· ESA ·⁝· DEL ·⁝· EDA. Lo demés, igual a l'anterior.

Pugesa, coure.–Varis.

Heiss : t. II, p. 154, l. 92, n. 7.

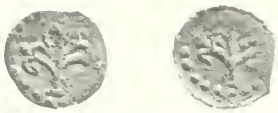

382. *Var.* : Sense llegendes. Branca ab tres flors de llir dintre orla de punts en l'anvers y en el revers.

Mitja pugesa, coure.-Colecció del autor.

Heiss : t. II, l. 92, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6755 y 6756.

383. *Var.* : ·⁝· PUG ·⁝· ESAD ·⁝· ELE ·⁝· IDA, entre dos cercles de punts; en el camp, branca ab tres flors de llir dintre d'un cayró. El revers com el del n. 378.

Pugesa, bronze.-Varis.

Salat : t. I, l. 4, n. 22; Heiss : t. II, l. 92, n. 5.

384. *Var.* : Igual a la precedent. La llegenda així : ⁝ PUG ⁝ ESA ·⁝· DEL ·⁝· EIDA.

Pugesa, coure.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6759.

385. *Var.* : L'anvers igual al del n. 383; el revers igual al anvers; la llegenda així : ·⁝· PUG ·⁝· ES ·⁝· DEL ·⁝· EID.

Pugesa, bronzo.-Varis.

Heiss : t. II, l. 92, n. 4.

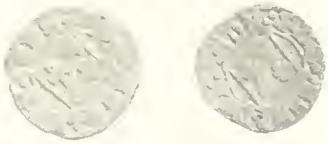

386. *Var.* : Igual a la precedent. La llegenda així : ·⁝· PUG ·⁝· ESA ·⁝· DEL ·⁝· EDA.

Pugesa, bronzo.-Varis.

Heiss : t. II, l. 92, n. 9; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6748 y 6749.

387. *Var.* : Igual á la precedent. La llegenda així : ·⁝· *pug* ·⁝· *esa* ·⁝· *dele* ·⁝· *ida*.

Pugesa, bronzo.-Varis.

388. *Var.* : Com la precedent. La llegenda així : .·. *pug* .·. *esa* .·. *de le* .·. *ida*; un punt al mitj de cada un dels quatre buyts que queden entre 'ls costats del cayró y 'l cercle interior de punts; la llegenda comença a la dreta.

Pugesa, bronzo.-Varis.

Salat : t. I, l. 4, n. 21; Heiss : t. II, l. 92, n. 10; Vidal-Quadras : Catàlec ns. 6746 8 6747. (En la que dibuixa En Salat, la llegenda comença, no al costat dret, sinó a la part de dalt de la moneda, qu'es la disposició normal de les llegendes en les pugeses.)

389. Anv. : PUGESA-DELEIDA. En el camp, branca ab tres flors de llir que talla per baix la llegenda.

Rev. : Branca ab tres flors de llir; orla de punts.

Pugesa, coure.-Varis.

Heiss : t. II, l. 92, n. 8.

390. *Var.* : Com la precedent. La llegenda així : ⁝ PUG ⁝ ESAD ⁝ ELE ⁝ IDA. La flor de llir no trenca la moneda.

Pugesa, coure.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6752.

391. *Var.* : Igual al n. 386. La llegenda, aixís : PU · IE : SA : DE LEIDA. La flor de llir no trenca la llegenda.
Pugesa, coure.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6753.

392. *Var.* : Igual al n. 386. La llegenda, aixís : PUIESA DE LEIDA.
Pugesa, coure.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6754.

393. *Var.* : + ❁ *Le* ❁ ❁ ❁ *ida*. En el camp, branca ab tres flors de llir.
Llautó (bracteada).-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras, Catàlec, n. 6760.

394. *Var.* : + ❁ ❁ *L* ❁ *e* ❁ *r* ❁ *d* ❁ ❁ ❁. En el camp, branca de tres flors de llir, dintre cercle de punts.
Llautó (bracteada).-Museu de Gerona.
Inèdita.

395. *Var.* : + *pu* : *ges* .·. *de lerd*. En el camp, branca ab tres flors de llir dintre un cayró.
Llautó (bracteada).-Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6757, l. 24, n. 17.

396. *Var.* : + *leyda*. Branca ab tres flors de llir, que trenca la llegenda.

Llautó (bracteada).-Colecció del autor.

Inèdita.

397. *Var.* : *Ilerda*. Branca ab tres flors de llir, que trenca la llegenda

Llautó (bracteada).-Vidal-Quadras, Barcelona.

Salat : t. III, l. 3, n. 26; Heiss : t. II, l. 2, n. 32; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6758 y 6759.

JOAN II (1458-1479).

Enric de Castella (1462-1463). Pere de Portugal (1464-1466). Renat d'Anjou (1466-1472).

Don Joan II, qui era ja rey de Navarra des del any 1425, va heretar en 27 de Juny de 1458 el soli d'Aragó per la mort sense fills de son germà Alfons IV. Estava 'l rey desavingut ab Don Carles, príncep de Viana, fill de sa primera muller, Dona Blanca, qui 's trobava a Nàpols ab son oncle Don Alfons quan succeí la mort d'aquèst. Al tornar Don Carles d'Italia, s'aturà a Mallorca, per manament de son pare, fins qu'en 1460 desembarcà a Barcelona. En aquest meteix any, havent acudit a les Corts de Lleyda, son pare el rey Don Joan el và posar près, acte qu'excità als catalans que 'l teníen com a hereu de la corona, y que, al cap d'avall de moltes reclamacions sense èxit, conseguiren quasi per força fos posat en llibertat en 1461. El 23

de Setembre del meteix any, morí 'l príncep a Barcelona. La veu pública atribuí la mort a la seva marastra, Dona Joana Manric o Enriquez, la qual se 'n anà de Barcelona, ab son fill Don Ferràn, en 1462, pera refugiarse a Gerona y sostenirshi ab l'ajuda dels pagesos de remensa sublevats, ab los qui els partidarís de Joan II estaven en tractes secretament. La Diputació de Catalunya organisà un exèrcit, negà l'obediencia a Don Joan y, en 11 d'Agost del any 1462, proclamà rey d'Aragó al qui ho era de Castella, Don Enric. Aquèst envià en auxili dels catalans un cos de tropes format per 2.500 cavalls, força insuficient pera oposar als exèrcits reunits per Joan II, el qual per altra banda s'havía previngut tractant ab el rey de França, al qui va donar en penyora els comtats de Rosselló y Cerdanya en 26 de Maig del predit any. Encesa la guerra, Don Joan s'apoderà, primer, de Vilafranca del Panadès y, en 13 d'Octubre, de la ciutat de Tarragona. En 1463 entraren els francesos al Rosselló y 's possessionaren de Perpinyà, y a derrers del meteix any, Enric de Castella va fer les paus ab Don Joan y va renunciar al regne d'Aragó. En 21 de Janer de 1464, els catalans proclamaren rey, en llur substitució, a Don Pere Conestable de Portugal, de la descendencia dels comtes d'Urgell, seguint la guerra contra Don Joan II, qui entrà a Lleyda 'l 6 de Juny y 'l 25 d'Agost tornà a apoderarse de Vilafranca del Panadés. En 28 de Febrer del any següent, 1465, Don Pere fou derrotat per l'infant Don Ferràn a Prats de Rey, y 'l 14 d'agost Cervera 's rendí a Joan II; algún temps desprès, el 29 de Juny de 1466, morí Don Pere de malaltía en la vila de Granollers del Vallès, posant als catalans en el cas d'elegir rey per tercera vegada. Fou l'elegit Renat d'Anjou, el qual, per ser ja vell, envià al Principat a son fill Joan, duc de Lorena, qui entrà a Barcelona 'l día 31 d'Agost de 1467. El 13 de Setembre de 1468 morí la segona muller de Joan II, Dona Joana Manric, causant principal de les turbacions. Gerona 's rendí al duc de Lorena en 1.er de Juny de 1469. En 18 d'Octubre d'aquest derrer any l'infant Don Ferrán se casà ab Dona Isabel de Castella, princesa destinada abans a unirse en matrimoni ab el príncep de Viana Don Carles. Per mort de Don Joan duc de Lorena, vingué al Principat en 16 de Setembre de 1479, en representació de Renat d'Anjou, el duc de Calabria. En 13 d'Octubre de 1471 la ciutat de Gerona s' entregà a Joan II, y aquèst sitià la ciutat de Barcelona, la qual va capitular en Octubre de 1472, acabantse així l'aixecament de Catalunya contra aquest rey, que tants anys de lluyta havía ocasionat. Probà llavors Joan II de recuperar el Rosselló y entrà per sorpresa a Perpinyà en 1473; però no conseguí son propòsit, quedant el Rosselló en poder de França en virtut del tractat de pau de 13 de Setembre del

dit any. Don Ferràn y Dona Isabel foren proclamats reys de Castella en 13 de Desembre de 1475. En 1477 quedà totalment pacificada l'illa de Sardenya, y, finalment, el 19 de Janer del any 1479 morí 'l rey Joan II, a l'edat de més de vuytanta anys.

De sa primera muller, Dona Blanca, tingué al príncep Don Carles, del qui hem parlat; a Dona Blanca, qui morí emmetzinada, y a Dona Leonor, qui fou comtesa de Foix y heretà 'l regne de Navarra.

De sa segona muller. Dona Joana Manric, filla del almirall de Castella, va tenir a Don Ferràn, qui heretà 'ls Estats d'Aragó; a altres dos fills, qui moriren en l'infancia, y a Dona Joana, qui casà ab el rey de Nàpols Ferràn I.

Tingué ademés altres fills, fora de matrimoni.

No són molts els documents numismàtics d'aquest regnat de que tenim coneixement, y, dels que fan referencia a Catalunya, n'hi hàn del rey Joan y n'hi hàn dels altres prínceps que temporalment governaren en el Principat, a un dels quals se deu l'encunyació d'una nova moneda d'or, els *Pacífichs*. Desde l'entronisació d'Enric de Castella, en 1462, fins a la capitulació de Barcelona, en 1472, la seca d'aquesta ciutat estigué fora del poder de Joan II, qui no pogué encunyarhi moneda; això y les exigencies de la guerra, foren causa de que, durant el dit temps y fins després, se fabriqués moneda en diferents llocs del Principat, tant ab llicencia o consentiment de Don Joan, com dels altres prínceps qui regnaren. A aquesta època se remunta a Catalunya 'l principi de l'encunyació de monedes locals, ab la sola excepció de les *pugeses*. No entra en nostre comès ocuparnos de les monedes batudes a nom de Joan II, com rey de Navarra; qui les vulgui conèixer les trobarà descrites per M. Heiss, t. III, ps. 35 a 38, l. 146, n. 1 bis a 8, y també per En Vidal-Quadras, en son Catàlec, ns. 6.002 a 6.015.

El resum dels documents aludits, es com segueix :

SICILIA

26 d'Octubre de 1476. Orde tramesa per Dona Joana, lloctinent y filla del rey Joan II, a Joan de Cardona, pera que cessés en «lo batiment de carlins e altres monedes d'argent que per manament de la dita Maiestat (Joan II), per vos se batien» [1].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3508, f. 85.

1.er d'Octubre de 1477. Matheu Campagna, ciutadà de Messina, fou nomenat mestre de la seca de dita ciutat [1].

M. Heiss publica sis monedes sicilianes de Joan II: una d'or, tres de plata y dues de billó (t. II, ps. 360 y 361, l. 119), a les quals s'hi poden afegir algunes varietats que descriu en son Catàlec En Vidal-Quadras (ns. 6044 a 6053).

SARDENYA

20 de Febrer de 1459. Joan II confirmà 'ls privilegis y franqueses concedits y otorgades per sos predecessors a la seca del regne de Sardenya. Aquesta confirmació porta en el registre la nota: *non fuit expedita.*

Ab la meteixa data y a petició dels síndics y emissaris de Càller, disposà el rey que 'ls set oficials de la seca de l'illa no 's conceptuessin compresos en el nombre de les vint y una persones assignades a la dita seca, sinó que hi fossin a més d'elles [2].

31 de Juliol de 1459. Fou nomenat mestre de balança de la seca de Càller Joan Canet; per defunció del qui ho era, Pere Bellit [3].

M. Heiss no publicà cap moneda sarda de Joan II, malgrat qu'En Campaner n'havía donat a conèixer un diner, encunyat probablement a Càller (*Memorial Numismático Español*, t. I, p. 264, l. 8, n. 4), qu'es el meteix descrit per En Vidal-Quadras en son Catàlec (n. 6043, l. 15, n. 24) y que ja d'abans havía publicat En Salat (t. I, l. 3, n. 9), encare qu'equivocantne la descripció y donantne un dibuix poc exacte.

Les altres dues monedes sardes de Joan II publicades per En Vidal-Quadras (Catàlec, ns. 6043[a] y 6043[b] y l. 15, n. 25), estàn mal conservades: són variants d'un dels diners encunyats a Bossa que descriu el Sr. Dessi y dels quals n'acompanyem el dibuix copiat del que figura en l'opuscle d'aquest senyor [4], qui les creu fabricades en virtut del privilegi, enrera esmentat, de 15 de Maig de 1443.

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3492, f. 7.
(2) Idem: reg. 3396, fs. 11 y 12 v.
(3) Idem: reg. 3463, f. 202 v.
(4) V. Dessi: *Monete della zecca di Bosa.*-Sassari, 1898.

MALLORCA

5 de Novembre de 1461. Reorganisació y *Nova Planta* de la seca de Mallorca, decretada per Joan II pera acabar d'una vegada ab el seguit de qüestions promogudes entre la seca y la ciutat de Mallorca, en les quals havía hagut el rey d'intervindre moltes vegades des del començ de son regnat [1].

2 d'Abril de 1463. En la sentencia que 's dictà en la causa seguida contra Pere Dezcatllar, mestre qu'havía sigut de la seca de Mallorca, s'hi fa constar que del assaig fet dels florins ab el senyal *del ca*, batuts en dita seca pel meritat Dezcatllar, n'havía resultat que no tenien la lley ni la lliga prescrites en el reyal manament continuat en els capítols *vulgarment anomenats den Romeu Pallarès*, de conformitat ab els quals aquella seca devía obrar els florins [2]. L'encunyació a la qual aquesta sentencia 's refereix, devía ser d'anys enrera, dels derrers temps del regnat del rey Don Martí o del de Don Ferràn I, qu'es quan els documents fan menció de Romeu Pallarès y del mestre de la seca de Mallorca Pere Dezcatllar. El senyal *del ca* fou, doncs, usat pel mestre Dezcatllar.

Les monedes mallorquines de Joan II que 's conserven, són les que descriu En Campaner : *Numismática Balear*, ps. 165 a 167, l. 5.

MENORCA

Tenim dit que Joan II va revocar el privilegi concedit per Don Alfons a les autoritats de l'illa de Menorca pera encunyar moneda a Ciutadella. Are devem donar compte d'altra encunyació de moneda en la dita illa.

Indica 'l senyor Carreras y Candi, en un travall fa poc publicat [3], qu'en l'any 1464 s'encunyava ja moneda en l'illa de Menorca, alegant, pera justificarho, l'elecció de mestre de la seca de l'illa, feta en 15 de Maig del dit any en favor d'Antoni Solsona. L'elecció a la qual se refereix el senyor Carreras, degueren ferla les autoritats de l'illa, puix exactament un any després, el 15 de Maig de 1465, a instancia de l'universitat de Mahó, el rey va nomenar al dit Antoni Solsona, per durant son beneplàcit, mestre de la

(1) Arxiu Corona Aragó : regs. 3424 y 3425, fs. 72 v. a 77.

(2) Idem : reg. 3425, f. 123.

(3) *Turbacions a Tarragona y altres llocs, motivant encunyacions monetaries : 1462-1466.* Discurs publicat en el «Boletín Arqueológico» de Tarragona.–Any V, Març y Abril, n. 18.

seca de Mahó y de l'illa de Menorca [1]. Aquest nomenament fou fet per Don Pere de Portugal, qual partit seguíen la vila de Mahó y la major part de l'illa. L'endemà, 16 de Maig, Don Pere concedí llicencia pera encunyar, en la vila de Mahó, fins a la quantitat de 2.000 lliures, y no més, de la moneda anomenada *doblers*, la qual havía de ser de la meteixa lley y portar tipus iguals que 'ls *doblers* que 's fabricaven a Mallorca. Ordenà 'l curs obligatori de dita moneda en tota l'illa de Menorca, pel meteix valor que corríen a Mallorca els doblers, y manà, finalment, al governador y capitans de l'illa, que fecin pregonar lo disposat, pera coneixement de tothom [2].

Fins al present no s'ha senyalat cap dobler com fabricat a Mahó.

VALENCIA Y ARAGÓ

No hem trobat en els autors de numismàtica qu'hem consultat, ni tampoc al Arxiu de la Corona d'Aragó, noticies sobre les monedes fetes encunyar per Joan II en el regne d'Aragó y en el de Valencia. Deuen, no obstant, havernhi, per qu' en son temps s'introduí l'encunyació de noves monedes, d'or y de plata a Aragó y probablement d'or a Valencia, pera lo qual se dictaren de segur les disposicions oportunes. Ens limitarem, per consegüent, a dir quelcom sobre les monedes publicades que pertanyen o s'han atribuit a aquest rey.

Del *timbre d'or d'Aragó*, publicat pels senyors Pedrals, Heiss y Vidal, ja hem justificat que pertany a Joan I y que fou encunyat a Perpinyà.

Els *pacífics*, ab llurs divisors, batuts a nom de Don Pere de Portugal y de Renat d'Anjou, que publiquen M. Heiss (t. II. l. 73, ns. 1 y 2 y ls. 73 y 74, ns. 1 y 2) y En Vidal-Quadras (Catàlec, ns. 6059 a 6064) encloguentlos en la serie aragonesa, són monedes exclusivament catalanes y foren encunyades, com veurem, a Barcelona, deventse eliminar de la dita serie.

De les restants monedes d'or de Joan II, que descriu M. Heiss ab els números 2, 3, 4, 5 y 6, les tres primeres les conceptuem aragoneses y fabricades probablement a Çaragoça, ont Don Joan degué establir la seca principal de les seves monedes, per no poderse servir de la de Barcelona, ciutat aixecada en armes contra ell. Ignorem la lley, talla, for y nom oficial d'aques-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. I *Exercit.* de Pere de Portugal, fs. 75 v. y 76.

(2) Apèndix : Document n. LXIII. Idem : reg. III, *Diversorum*, de Pere de Portugal, fs. 20 v. y 21.

tes monedes, que sospitem eren anomenades *scuts* o *scudats*. M. Heiss les hi atribueix el pes de 3'40 a 3'50 grams, y les assimila al timbre y als florins y fins als pacífics, en lo qual està evidentment equivocat. Ignorem també quan va començar l'encunyació d'aquestes monedes, y fundem la presumpció d'haverse encunyat a Çaragoça en el fet de trobarse ja organisada y funcionant la seca d'aquesta ciutat al començar son govern Don Ferràn II.

En una crida que l'infanta Dona Joana manà fer a Lleyda, el 4 d'Abril del any 1476, sobre 'l valor o for de les monedes d'or llavors corrents, s'hi fa menció, com d'una d'elles, d'*alfonsins d'Aragó*, essent de totes les relatades en la crida, la de més valor [1]. ¿Quina moneda era l'*alfonsí d'Aragó*? ¿Se l'anomenava alfonsí, per ser una imitació de les monedes d'or castellanes d'aquest nom, o per ser l'encunyació deguda a Alfons IV? Si eren d'aquest rey, ¿en quina seca de sos regnes s'encunyaren? Res de segur podem dir sobre cada un d'aquests extrems. Tenim indicis de que Joan II va fer encunyar monedes castellanes, entre les quals *enrics* y *alfonsins*; si la crida no 's refereix a aquèstes, ignorem a quines monedes fa referencia. De totes maneres, no poden ser, donat llur valor, les descrites per M. Heiss, de les qu'acabem de parlar.

La que M. Heiss descriu ab el n. 5, de pes inferior al de les precedents (3'20 grams), la creyem encunyada a Valencia y no a Çaragoça. La seva llegenda es diferenta de la de les senyalades ab els ns. 2, 3 y 4; la corona, posada sobre l'escut del revers, està ficada ab l'escut en el camp, dintre 'l cercle de punts que 'l separa de la llegenda, y no trenca 'l cercle y la llegenda com les gravades en les monedes citades, y, finalment, les dues lletres qu'hi hàn, una a cada costat del escut del revers, són una V y una A gòtiques, inicials del nom de Valencia, y no una L y una A, com llegeix M. Heiss.

La descrita pel meteix autor ab el n. 6, es una quarterola o quart de pacífic, encunyada ab seguretat a Barcelona, y d'ella en parlarem més endevant.

Constitueixen un tipo nou, en la serie aragonesa, les de plata que descriu

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3508, f. 15. Mana, l'Infanta, que no sigui rebutjada cap moneda, així d'or com de plata, de les fins llavors corrents, y que les monedes siguin rebudes als preus que 's prenen a Barcelona «no fent diferencia de senyal negu en aquelles; a saber : *Alfonçi d'arago* a .xxxvj. sous, Castella a .xxx. sous, Aguila a .xxvj. sous, Ducat a .xxiiij. sous, Pacifich a .xx. sous, flori d'or a .xvj. sous e mig, Turch a .xiij. sous e mig, Quartes ab sous dobles de dos sous a .ij. sous, Reals de Barchinona e perpinya ab creu a .xx. diners dobles, huytenes a huyt diners puys sien bones.»

M. Heiss ab els ns. 7, 8 y 9. Res podem dirne per falta de noticies documentals. En Vidal-Quadras, en son Catàlec, afegeix una variant a les descrites per Heiss.

Les publicades, de Valencia, són reals y mitjos reals, de tipus iguals als dels dels reys anteriors. (Heiss, t. II, p. 188, l. 98, ns. 1, 2 y 3. Vidal-Quadras, Catàlec, p. 87).

ROSSELLÓ

M. Colson, al parlar de Joan II, diu que no havent finit encare al morir Alfons IV el terme de la concessió reyal, feta per sis anys als cònsols de Perpinyà pel sobredit rey, l'encunyació de monedes degué seguir en la seca de Perpinyà a nom de Joan II, sense altre privilegi [1]. Aixís degué succeir, essent digne de tenirse en compte que pogueren ser poques, com tenim insinuat, les monedes qu'en virtut de dita concessió s'encunyaren a nom d'Alfons IV, y, en cambi, es probable fossin moltes més les encunyades a nom de Joan II, puix el terme de la concessió no finía fins a la segona meytat del any 1463. Les monedes que llavors s'encunyaren, devíen ser reals y mitjos reals (o croats) de plata, y menuts o diners y malles de billó, aquèsts d'empremptes iguals als encunyats ja abans per Alfons IV, que foren la primera moneda rossellonesa que portà en el revers la llegenda *Comes Rocillionis*, més o menys abreviada. La meteixa llegenda hi porten els croats de Joan II y de son successor Ferràn II, en substitució de la de *Comes Barchnona et Rocil* (ionis) que 's llegeix en el revers del croats de Ferràn I y d'Alfons IV.

14 d'Agost de 1460. Confirmació y ampliació pel rey Don Joan dels privilegis concedits als moneders de la seca de Perpinyà [2].

L'any 1463, els francesos se possessionaren del Rosselló, quals rendes el rey Don Joan havía donades al de França en penyora del compliment dels tractes qu'entre 'ls dos havíen mitjançat. El rey de França no 's concretà a ocupar el Rosselló y cobrarne les rendes, sinó qu'obrà com senyor del comtat y, entre altres coses, s'atribuí la regalía sobirana d'encunyarhi moneda a son nom. Don Joan donà mostra de no renunciar a sos drets en varies ocasions, com al nomenar a Jordi Lobet mestre general de les seques reyals dels

(1) *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*; p. 113.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 3372, fs. 78 a 82.

principat de Catalunya *y dels comtats de Rosselló y Cerdanya*, en 27 de Maig de 1466 [1], y com al ordenar, la seva filla Dona Joana, en sa qualitat de lloctinent, al governador del Rosselló y al mestre de la seca de Perpinyà, donguessin possessió del càrrec de guarda o custodi de dita seca a Tomàs Tequi, en 5 de Janer de 1472 [2]; però, de fet, la seca de Perpinyà estava en poder del rey de França y des del any 1463 havía cessat d'escunyar moneda a nom de Joan II.

Tant abiat com s'hagué acabat la guerra a Catalunya, tractà Don Joan de recobrar els comtats de Rosselló y Cerdanya, y a ells se dirigí, obrintli les portes la vila de Perpinyà en la nit del 1.er de Febrer de 1463 y declarantse a son favor el major nombre de les poblacions rosselloneses. S'inicià ab dit motiu la guerra ab França, que prosseguí ab diversa fortuna per espay d'alguns anys. En possessió Don Joan II de la seca de Perpinyà, tornà a encunyarhi moneda, com ho justifiquen 'ls documents següents :

1.er de Febrer de 1473. Nomenament de mestre de la seca de Perpinyà, fet per Don Joan a favor de Gaspar Vilar, y d'escrivà de la meteixa seca a favor de Joan Maura [3].

2 de Febrer 1473. Nomenament, per Don Joan, d'escrivà de la seca de Perpinyà, per defunció de Bernat Gasany, a favor de Joan Fuster; y altre, pera igual càrrec, a favor de Narcís Jou [4].

7 d'Agost de 1473. El rey Don Joan donà llicencia als cònsols y prohoms de Vilafranca de Conflent, de «batre e fer batre qualsevols moneda d'argent «e menuda, exceptat moneda d'or, tanta quantitat com volreu, durant em«pero nostre beneplacit, e que la dita moneda haia esser del cuny e liga *de «la moneda dargent e menuda ques bat en la seca de la present vila de Per«penya*, en la qual dita moneda pugau metre la emprempta que vullau» [5]. Ignorem si Vilafranca de Conflent feu us d'aquesta llicencia; cap altre document hem trobat que faci referencia a encunyació de moneda en dita vila, y cap exemplar coneixem que pugui atribuírseli ab probabilitat d'encertar. Del contingut literal de la llicencia, se 'n dedueix qu'en la data en que fou otorgada s'encunyava moneda de plata (de segur, reals o croats) y de billó, en la seca de Perpinyà.

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3447, f. 149.
(2) Idem : reg. 3449, fs. 36 v. y 37.
(3) Idem : reg. 3360. fs. 56 v. y 57 v.
(4) Idem : reg. 3360, fs. 11 y 49 v.
(5) Apèndix : Document LXIV. Arxiu Corona Aragó : reg. 3464, f. 141 Publicat per En Artur Pedrals, *Memorial Numismático Español*, ps. 221 y 223.

26 d'Agost de 1474. A instancia dels cònsols de Perpinyà, pera subvenir a la falta de moneda menuda, que 's feya sentir més per raó de la guerra ab França, Don Joan ordenà al mestre de la seca d'aquella vila l'encunyació en ella, y a despeses de la vila y no de la curia reyal, de diners menuts de la meteixa lley que 'ls fabricats últimament y d'iguals empremtes y llegendes, ço es, ab el meteix ram y lletres a l'una cara, y ab el meteix cap y lletres a l'altra; però de menor pes, puix, axí com abans s'encunyaven a raó de 24 sous y mitj el marc, volía que s'encunyessin a raó de 30 sous el dit marc. L'encunyació no podía passar de la quantitat de 1.000 marcs [1].

22 d'Octubre de 1474. Nomenament d'assajador de la seca de Perpinyà, fet per Don Joan a favor d'Esteve Talter. Confirmació del de talladors (*cisoris*), a favor de Bernat y de Joan Puig, y nomenament de custodi o guarda de la dita seca, a favor de Joan Costa [2].

Cap més document de Joan II coneixem que faci referencia a l'encunyació de monedes en el Rosselló, o en la seca de Perpinyà, y no es extrany, per que poc després de la data dels derrerament apuntats la seca caygué altra vegada en poder del rey de França (10 de Març de 1475), y en ell permanesqué fins que 'ls comtats de Rosselló y Cerdanya foren retornats al rey d'Aragó Ferràn II.

De les noticies resumides, resulta que, regnant Joan II, se va encunyar a son nom moneda de plata y de billó en la seca de Perpinyà en dos períodes: el primer comprès entre el 27 de Juny de 1458 y l'entrada dels francesos a Perpinyà en l'any 1463; y 'l segón comprès entre 'l 1.er de Febrer del any 1473 y 'l 10 de Març del 1475. En l'un y en l'altre s'encunyaren croats o reals de plata, que procurarem distingir al descriure les monedes d'aquest rey, y també diners o menuts, que solament poden distingirse per llur pes.

CATALUNYA

Dels documents qu'anotarem resulta que, en els quatre anys que transcorregueren desde la pujada al soli d'Aragó de D. Joan II fins a la proclamació pels catalans com a rey d'Enric de Castella, no s'encunyà moneda de plata a nom de Don Joan en la seca de Barcelona, la qual continuava en

(1) Apèndix: Document n. LXV. Arxiu Corona Aragó: reg. 3465, f. 108 v.
(2) Arxiu Corona Aragó: reg. 3360, fs. 58, 59 y 66 v.

mans dels consellers de la ciutat, pera l'encunyació de moneda d'aquell metall. Perduda per Don Joan la ciutat de Barcelona, tampoc pogué encunyar en la seca reyal d'ella moneda de cap mena, però n'hi encunyaren, a llur respectiu nom, els diferents sobirans que l'un derrera l'altre foren proclamats : Enric de Castella, Pere de Portugal y Renat d'Anjou. Recobrada Barcelona per Don Joan poc abans de finar l'any 1472, consta que reorganisà la seca de la ciutat y qu'hi encunyà moneda a son nom.

En el período de més de deu anys que durà la guerra de Catalunya, la necessitat de pagar les tropes y de proporcionarse recursos pera sostenir la lluyta, obligà a Don Joan y a sos contrincants a permetre l'encunyació de moneda en diferentes localitats y també a encunyarn'hi per son compte. Encare que totes elles teníen el caràcter de monedes reals, no 's pot dubtar que la major part presenten cert segell local y que foren l'origen d'una serie d'encunyacions de monedes propriament locals, que prengué gran desenrotllo en el regnat de Ferràn II.

Els documents numismàtics anteriors a la proclamació de Don Enric de Castella, que fan referencia a la seca de Barcelona, són aquèsts :

31 de Juliol de 1459. Crida feta a Barcelona, per orde del rey Don Joan, prohibint vendre o entregar or «sino ab pes de march d'or de la secca Real «de Barchinona, o ab lo march ab lo qual la dita secca acostuma de rebre «e de liurar or». D'aquesta crida y del motiu pel qual se va fer, ja n'hem parlat més enrera.

20 de Setembre de 1460. Crida feta a Barcelona per orde del Consell y prohoms de la ciutat y pera subvenir a la manca de moneda menuda, disposant : «que daqui avant quiscun cambiador qui tengua taula de cambi e «per avant ne tendrà en la dita ciutat, haie e sia tingut quiscuna setmane «fer batre almenys un march dargent del qual sien fets sizens. E tota ve«gada que cambiaran un flori dor, haien a donar almenys en sizens .iij. «sous [1].» Els *sisens*, a nostre parer, no eren sextes parts de croat, sinó *terços*; com el croat aleshores valía 18 diners, el terç de croat ne valía 6, y d'aquí 'l nom que se 'ls donà de *sisens*. Aixís ho deduim dels terços de croat que 's conserven, particularment dels fabricats a Lleyda, als quals en els documents se 'ls anomena *sisens*. Recordis qu'aquestes peces eren anònimes, això es, que no portaven en l'anvers, al voltant del cap del rey, cap llegenda, y per consegüent no figura en elles el nom del rey durant qual govern s'encunyaven. Lo que devíen entregar, doncs, els cambiadors per cada florí,

(1) Carreras y Candi : *Discurs*, ps. 572 y 573, nota 1.

eren 6 sisens, equivalents a 36 diners, això es, tres sous, en moneda de sisens: lo restant del valor del florí podíen entregarlo en altra moneda.

La meteixa crida 's repetí a Barcelona 'l día 15 de Janer del any següent.

Del 21 de Setembre de 1461, es l'autorisació d'encunyar moneda otorgada pel rey Don Joan a la ciutat de Vic, accedint a la petició dels cònsols de dita ciutat, fundada en la costum y antiga possessió en qu'estava d'encunyar moneda [1]. Malgrat lo que 'ls cònsols de Vic exposaren al rey y 's fa constar en el document, jamay la ciutat, o sigui 'l municipi d'ella, havía tingut el dret d'encunyar moneda ni n'havía encunyada, com no fos en l'Edat antiga. Els qui tingueren y usaren d'aquest dret en l'Edat mitjana, foren, com diguèrem en el volum I, els bisbes y capítol de Vic, en representació de l'iglesia de Sant Pere d'aquella ciutat, a la qual havía sigut cedit pel comte Wifret II. El document es, per tant, no la restitució o regoneixement a la ciutat d'un dret, sinó la veritable concessió d'un dret que no tenía, y del qual sembla no usà, al menys immediatament, com després veurem.

* * *

Proclamat rey pels catalans Enric de Castella, el Consell de la ciutat de Barcelona, vegentse en la precisió d'encunyar moneda de plata, després de fer constar que no hi havía en la seca cunys del rey Don Joan, *per no haverse encunyat moneda d'aquell metall durant son govern*, però sí n'hi havía tant de moneda d'or com de plata del rey Don Alfons, acordà que 'l «bati«ment se fahes a present ab les empremptes del alt Rey D. Alfons de in«mortal recordació [2].» Es probable que les peces que s'encunyaríen fossin croats y mitjos croats, ab els cunys del temps d'Alfons IV y per consegüent ab el nom d'aquèst en la llegenda. Però, acceptada la corona per Don Enric, se fabricaren de seguida cunys a nom d'aquèst, puix consta que, a derrers de Novembre del meteix any 1462, s'encunyava moneda a nom de Don Enric en la seca de Barcelona [3].

2 de Desembre de 1462. Don Joan de Beamont, lloctinent del rey D. Enric, manà al mestre de la seca de Barcelona que, en endevant, sempre que tingués d'encunyar en ella florins, hi suprimís lo nom de Don Joan y hi posés

(1) Apèndix : Document LXVI. Publicà aquest document En Josepii Serra y Campdelacreu : *Archivo municipal de Vich*.-Vic, 1879, ps. 131 a 135.

(2) Carreras y Candi : *Discurs*, p. 573.

(3) Idem : p. 574, nota 2.

el de Don Enric [1]. Aquest document, per sí sol, no proba que Don Joan, ni tampoc Don Enric, haguessin fet encunyar florins a llur nom en la seca de Barcelona; es no més una prevenció pera 'l cas de que se n'hi haguessen d'encunyar.

4 d'Agost de 1463. Crida feta a Barcelona, per orde dels consellers de la ciutat, prohibint l'extracció del terme d'ella d'«or ne argent en massa o en «moneda» sense permís especial pera ferho, sots pena de perdre l'or y la plata, y, ademés, d'assots [2]. Com passa sempre en temps de revoltes, el diner y 'ls metalls preciosos s'amagaven o desapareixíen del país, y a privarho o, al menys, a procurar evitarho, obeía la disposició presa pels consellers de Barcelona.

1.er de Novembre de 1463. L'abans dit Joan de Beamont, en nom del rey Don Enric, donà llicencia, al Consell de la ciutat de Tortosa, d'encunyar en ella, en la casa qu'a dit fi elegissin y que s'anomenaría seca, moneda d'or y de plata, això es, florins, croats y sisens, fins a la quantitat de 20.000 lliures barceloneses, y no més, igual de lliga y de tot lo demés als florins, croats y sisens de Barcelona: les quals monedes havíen de tenir curs en tot el Principat de Catalunya. El facultà així meteix pera nomenar als oficials y obrers de la seca, y 's reservà solament l'elecció del mestre d'ella, al qui hauríen de donar compte de la quantitat de moneda qu'encunyessin, comminantlos ab les penes infligides als moneders falsos si encunyaven més moneda de la quantitat fixada [3]. El meteix día nomenà mestre de la seca de Tortosa al argenter Francesc Comí [4]. Com al cap d'un mes y díes Don Enric va renunciar el soli d'Aragó, l'encunyació de moneda degué continuar a Tortosa durant el govern de Pere de Portugal, qui confirmà a la ciutat tots sos privilegis, y potser també després de recobrada la ciutat per Joan II, com veurem més endevant.

29 de Novembre de 1463. Confirmació, pel lloctinent del rey Don Enric, del nomenament d'emblanquidor de la moneda de plata de la seca de Barcelona fet a favor de Pere de Pla pels alcaldes de dita seca [5].

(1) Apèndix: Document LXVII. Arxiu Corona Aragó: reg. 3. *Diversorum, locumt.*-J. de Beaumont, f. 17.

(2) Carreras y Candi: *Discurs*, ps. 574 y 575, notes 2 y 3.

(3) Apèndix: Document LXVIII. Arxiu Corona Aragó: reg. *Diversorum* 2, *locumt.*-J. de Beamont, f. 53. Publicat per Carreras y Candi; *Discurs*, p. 633, ap. n. IX.

(4) Arxiu Corona Aragó: reg. Var. 3, f. 23 v. Publicat per Carreras y Candi: *Discurs*, ap. n. X.

(5) Apèndix: Document LXIX. Arxiu Corona Aragó: reg. Var. 3, f. 24.

Per lo que respecta al rey Don Joan, les noticies numismàtiques que coneixem, referents a aquest període, se redueixen a les següents:

Haventse retirat a Gerona, ab son fill Don Ferràn, la reyna Dona Joana Manric, poc després de la mort del príncep de Viana, fou atacada dita ciutat per l'exèrcit de la terra comanat pel comte de Pallars. Don Pere de Rocaberti, capità de Gerona per Joan II, se sostingué en la part de la ciutat anomenada Força Vella, qu'era l'antic recincte murat, y com les exigencies de la guerra l'obligaren a procurarse recursos, acudí al arbitre d'encunyar moneda, montanthi una seca, de la que nomenà mestre a Manel Bou, escrivà de ració del príncep Don Ferràn. Això tingué lloc a derrers del any 1462 y comencement del 1463, ab loació y aprobació del rey Don Joan, qui, en 27 d'Abril de 1464, confirmà y ratificà 'l nomenament del dit Bou, per durant son beneplàcit, assignantli iguals drets y salari que tenía 'l mestre de la seca de Perpinyà [1]. Les monedes que 's fabricaren a Gerona foren menuts de billó, copiats dels rossellonesos d'Alfons IV y de Joan II, als qui el poble anomenà *rocabertins*, del nom del capità de la Força que 'ls feu encunyar. Encare que portaven gravat el nom de la ciutat, aquèsta no tenía cap dret ni cap intervenció en la seca, y les dites monedes, propriament de necessitat, eren y deuen ésser considerades com monedes reyals. La seva encunyació durà fins a l'entrada a Gerona del duc de Lorena l'any 1469, com resulta dels documents qu'anirem anotant: no són, per tant, conseqüencia del privilegi otorgat per Joan II als jurats de Gerona en 27 de Setembre del any 1463, a petició dels dits jurats. Lo qu'aquèsts demanaren al rey, fou: «que face gracia a la dita ciutat de la secca que fer fa batre «moneda dor e dargent e daltres metalls: e que cessada la guerra ocorrent «los dits jurats puxen pendrer les empremptes e aynes ques trobaran en la «dita secca que vuy te lo dit Capità [2].» Lo que 'l rey concedí fou que, *acabada la guerra* (finito tempore dicte guerre), poguessin fabricar moneda d'or, de plata y d'altres metalls a Gerona [3]. La concessió fou de futur y no de present, y no s'encunyà a Gerona moneda local, això es, per compte de la ciutat, fins al regnat de Ferràn II.

12 de Juny de 1463. Joan II, en premi dels serveys que d'ell tenía rebuts, concedí a Requesens de Soler, capità de la vila de Tàrrega y portant-veus de governador general de Catalunya, llicencia de batre o fer batre, en dita

(1) Carreras y Candi: *Discurs*, ps. 576 y 636-638; ap. n. XI.
(2) Arxiu municipal de Gerona. Llibres de Moneda.
(3) Apèndix: Document LXX. Idem: pergamí n. 253; Arxiu Corona Aragó: reg. 3354.

vila o en aquell altre lloc que be li semblés y quan volgués, monedes d'or, de plata y d'altres metalls, del tot iguals en tipus, mòdul, lley, lliga y pes a les que teníen curs en el Principat de Catalunya[1]. No sabem si En Requesens feu us d'aquesta concessió, fins are ignorada, ni en cas de ferne, ont encunyà la moneda. De Tàrrega no coneixem cap moneda que 's pugui atribuir a aquesta època, y no es de creure que 'ls sisens que poc temps després consta que s'encunyaren a Lleyda y a Balaguer fossin monedes fabricades en virtut de la llicencia que 'ns ocupa.

12 de Janer de 1464. Ab aquesta data, això es, solament deu díes abans que 's proclamés rey a Don Pere de Portugal, donà Don Joan al comte de Prades, son capità general a Catalunya, entre altres instruccions, la següent: «Mes avant vol ordena e mana la prefata maiestat, que per lo dit compte «sia feta batre moneda axi d or com d argent e menuts en la ciutat de Ta-«rragona, e que per mills lo batiment fer se puixa e del util que aquell pro-«ceyra se puixa subvenir a la gent d armes qu esta per guarnicio en la dita «Ciutat, vol e mana la dita maiestat que tots aquells singulars de la dita «Ciutat e encara de les viles e lochs del camp de Tarragona axi ecclesiastichs «com seculars qui tenen or o argent, sien per lo dit francisco pallares am-«prats presten lo mes or o argent que puixen, e aquell fara batre en la dita «Ciutat, e del que proceyra de aquell subvendra la gent darmes que sta per «guarda de la dita Ciutat e del castell de Tamarit. E lo argent or o diners «que los dits singulars axi eclesiastichs com seculars e encara universitats «prestara, lo dit francisco Pallares los prometa restituyr dins lo temps que «ab aquells concordar se pora, e aquells o aquelles los consignara sobre los «introyts rendes e drets de la regia cort pertanyents generalment sobre tots «e sobre alguns en special, juxta la potestat al dit francisco pallares per la «prefata maiestat atribuida»[2]. Les monedes que, en virtut d'aquest manament, es probable s'encunyaren a Tarragona, per qu' en 10 d'Octubre del meteix any Bernat Sala fou nomenat per Joan II mestre de la seca de dita ciutat[3], no han aparegut encare, que sapiguem: havíen d'ésser monedes reyals y estar encunyades a nom de Joan II, com les de Gerona. Dissentim, en conseqüencia, del parer del senyor Carreras, qui suposa que les monedes de coure ab una T en l'anvers y l'escut de la ciutat ab la llegenda al voltant DE TARRAGONA, en lletres gòtiques, en el revers, pertanyen a l'encu-

(1) Apèndix: Document LXXI. Arxiu Corona Aragó: reg. 3444, f. 2 v.
(2) Carreras y Candi: *Discurs*, p. 623 y 624, ap. VIII.
(3) Arxiu Corona Aragó: reg. 3558, f. 21 v.

nyació feta pel comte de Prades : nosaltres les conceptuem monedes locals, encunyades en virtut de concessions fetes a la ciutat de Tarragona ab posterioritat.

* * *

De Don Pere de Portugal, proclamat rey d'Aragó pels catalans en 21 de Janer del any 1464, són les noticies numismàtiques següents :

8 de Març de 1464. Orde als oficials reyals de la «provincia d'Empurdà» de fer una crida fent saber a tothom que 'l rey havía disposat que «al«guna manera de moneda fabricada per los de la força vella de Gerona, no «valga, e sia prohibida en tota aqueixa provincia». y que, sots pena reservada a son reyal albir, ningú sia osat de pendren o donarne [1].

Els *rocabertins* que s'encunyaven a Gerona eren admesos y corríen en les comarques veines de la ciutat, lo qual resultava en profit dels qui la defeníen contra les tropes del rey Don Pere. Així ho havíen entès el diputat y 'l conseller de Barcelona, representants en ella de la causa del Principat, encaminant llurs esforços a posar obstacles y a privar la circulació d'aquelles monedes, ab qual fi, a derrers del any 1463, havíen manat fer una crida, en la vila de Sant Feliu de Guíxols, prohibint admètreles sots pena «*de perdre los bens y la vida*» : de lo qual donaren coneixement als consellers de Barcelona, fèntloshi present els perjudicis qu'aytal moneda ocasionava [2]. Conseqüencia d'aquestes gestions, fou, de segur, la prohibició dictada pel rey Don Pere.

24 d'Abril de 1464. Per defunció de Dionís Colomer, es nomenat mestre de la seca de Barcelona son fill Rafel [3].

16 de Maig de 1464. Orde del rey al lloctinet de tresorer, d'entregar certa quantitat d'or a Bartomeu Serdà, «pera que lo dit or meta en la seca de «barchinona per fer ne batre florins [4]». D'aquesta orde se 'n desprén que en temps de Don Pere de Portugal s'encunyaven florins a la seca de Barcelona. Els dits florins, com els fabricats a nom del rey Don Enric, no han aparegut, a menys que corresponguin a Don Pere de Portugal alguns dels atribuits a Pere III.

1.er de Janer de 1465. Nomenament de custodi de la moneda d'or de la

(1) Apèndix : Document LXXII. Arxiu Corona Aragó : reg. *Exercit.* I, de Don Pere de Portugal, f. 72.

(2) Carreras y Candi : *Discurs*; ps. 576 y 577 y nota 1.

(3) Arxiu Corona Aragó : reg. *Variar.* I, de Don Pere de Portugal, f. 43 v.

(4) Idem : reg. *Pecuniæ* I, de idem, f. 70.

seca de Barcelona, fet a favor de Berenguer de Palau, argenter, en substitució de Salvador Spano, qui abans desempenyava 'l càrrec [1].

2 de Janer de 1465. Entre les instruccions donades pel rey Don Pere a Joan Andreu y a Bernat Gralla, del Consell reyal, sobre lo qu'havíen de tractar ab els diputats del principat y ab els consellers de Barcelona, s'hi llegueix : «A mes a coregut al dit senyor, attes la condicio del temps e at-«tes en totes parts on ha guerra se sol praticar, que feta una massa dar-«gent de Mil marchs de argent, o mes sis pogues, ques fes e bates moneda «pus baixa de ley e alta de preu, e ques bates fora barchinona, en hostal-«rich o altra part, e de aço se poria subvenir molt al negoci despesa e fet «de la guerra. E axi mateix, si be semblara, de la moneda dor » [2]. Aquesta proposició no degué ésser acceptada, puix res més qu'hi faci referencia hem trobat en els documents posteriors. El recurs pera aplegar diners que proposava 'l rey Don Pere de Portugal, era 'l meteix al qu'havíen acudit en temps de guerra les Corts de Tortosa del any 1365 y 'l meteix a que, malgrat els avenços de la ciencia econòmica, acuden encara certs governants, no solament en temps de guerra sinó a més en temps de pau, d'una manera més o menys dissimulada y utilisant el paper moneda, en greu perjudici del crèdit y de la riquesa de les nacions.

25 d'Abril de 1465. Orde del rey Don Pere pera que s'encunyessin en la seca de Barcelona unes noves monedes d'or, per durant son beneplàcit, les quals monedes volía s'anomenessin *pacífics*; tinguessin la lley de 20 quirats; portessin gravats, en l'una cara, l'escut y la corona reyal ab la llegenda en la circumferencia *Deus in adjutorium meum intende*. y, en l'altra cara, la Majestat ab ceptre y ab la llegenda al voltant *Petrus quartus Dei gracia Rex Aragonum*; se 'n treguessin 68 peces per marc, y valguessin 18 sous barcelonesos la peça. Disposà, ademés, que pel dit for correguessin per tot y fossin rebuts per tothom, manant al governador y als oficials reyals del principat ho fecin cridar en els llocs acostumats, pera coneixement del poble [3].

Aquest interessant document, fins are inèdit y desconegut dels numismates, esvaeix tots els dubtes que s'havíen manifestat sobre la data en que foren introduits els pacífics, sobre qui fou 'l sobirà qu'ordenà llur encunyació, so-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. *Variar.* I, de Don Pere de Portugal, f. 73.

(2) Idem : reg. *Exercit.* I, de idem, f. 169 v.

(3) Apèndix : Document LXXIII. Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* II, de Don Pere de Portugal, fs. 59 v. y 60.

bre'l lloc ont s'encunyaren y sobre'l valor intrínsec y 'l for d'aquestes monedes [1]. D'are endevant quedarà establert que 'ls *pacífics* tenen lloc propri en la serie catalana, y no en l'aragonesa ont els cataloga M. Heiss, y que 'l sobirà que va crearlos fou Don Pere de Portugal, *quart de son nom* a Catalunya, qui va manar s'encunyessin a Barcelona. Aquestes monedes, a la lley de 20 quirats y a la talla de 68 per marc d'or fi, devíen pesar 3'489 grams, dels quals 2'908 d'or y 'ls restants 0'581 de lliga. Encare que 'ls pacífics eren de la meteixa talla que 'ls florins y per consegüent era igual el pes d'uns y altres, llur valor era major, puix tenien dos quirats més de lley o de fi : però 'l major valor intrínsec dels pacífics respecte del dels florins, no guardava proporció ab el for o valor legal assignat a aquestes monedes. El for o valor legal dels florins havía sigut tassat feya poc per Alfons IV en 13 sous barcelonesos y, seguint la proporció, els pacífics hauríen hagut de valer pròximament un xic menys de 14 sous barcelonesos y mitj. L'encunyació de pacífics a raó de 18 sous, proporcionava, doncs, a Don Pere, un gros benefici sobre l'encunyació de florins, y a l'obtenció d'aquest benefici obeí sens dubte la creació de la nova moneda d'or. Així 'l rey posà en pràctica a Barcelona lo qu'hem vist havía proposat fer fora de la ciutat, a Hostalric o en altre lloc, als diputats de Catalunya y als consellers de Barcelona. L'innovació, com era natural, produí reclamacions de part del Consell de Barcelona, però 'l rey no les atengué y tirà avant son propòsit.

En Carbonell, qui escrigué son «Tractat» vers l'any 1490, diu, al descriure 'ls pacífics, qu'aquèstos valíen en son temps 20 sous : «e val ara .xx. sol» [2]. Ja veurem qu'altres documents, del temps de Joan II, els hi donen el meteix valor.

26 d'Abril de 1465. Ab motiu de l'encunyació de pacífics, manà Don Pere fer la següent crida : «Ara oiats tot hom generalment que us notifica la «Maiestat del senyor Rey que a tota persona que tinga or e aquell vulla «portar a la seca per batre, seran pagats, ultra la ley en que sera trobat, per «lo Mestre de la Seca, dos quirats de avantatge, segons té manament e ex«pressa comissio del dit senyor Rey. E batra e pagara lo dit or segons es «acostumat batre e pagar aquell en la dita seca. E fa lo dit Rey la avantatge

(1) Vèginse : Salat : t. I, p. 173; Campaner y Pedrals : *Monedas de los pretendientes à la corona de Aragón, en el siglo XV*, en el «*Memorial Numismático Español*», ps. 14-87; y Heiss : t. II, ps. 35 y 37.

(2) Salat : t. II, p. 29.

«damunt dit, per dar guany a quil te e que en benefici comú lo dit or reste «en la terra [1].»

30 d'Abril de 1465. Autorisació donada per Don Pere als capitans de Castelló d'Empories, de Figueres y de Peralada, en quals viles era ont ab més abundor corría la moneda encunyada a Gerona, qual circulació havía prohibit, pera que durant el termini de dos mesos y d'acort ab els cònsols de les dites viles, poguessin donar llicencia als habitadors d'elles que be 'ls hi semblés pera anar a les terres ocupades pels desobedients y rebels a son govern y tractar ab ells, pagantlos lo que 'ls hi compressin en moneda de Gerona y no en altra y mitjansant jurament d'aixís ferho; y així meteix, pera donar salvaguarda a aquells dels dits rebels que 'ls hi semblés de poder anar a les viles referides ab llurs mercaderíes, cobrant l'import de les qu'hi venguessin en moneda de Gerona y no en altra. Fonamenta 'l rey la seva disposició en el propòsit de traure fora d'aquelles poblacions les expressades monedes sense dany pera 'ls seus subjectes obedients a sa persona [2]. Així la prohibició de qu'enrera hem parlat, com el document qu'acabem d'extractar, proben que la moneda qu'aleshores s'encunyava a Gerona, això es, *els rocabertins*, no era tant dolenta com suposen alguns dels autors que d'ella han tractat, per que si ho hagués sigut, no l'hauríen admesa, ab tanta facilitat y ab l'abundor que's dedueix dels predits documents, fins els marxants del partit del rey Don Pere. Es precís, doncs, reconèixer qu'al menys en els primers anys en que s'encunyà, aquesta moneda era bona o corría per un valor proporcionat al qu'intrínsecament tenía.

Maig de 1465. En Salat, en la p. 273 de son Tractat, donà la noticia equivocada de qu'en 28 de Maig del any 1465 se feu present, en el Consell de Cervera, el privilegi de Joan II pera encunyar moneda en dita vila, y s'acordà, pel dit Consell, encunyar siscents croats y mitjos croats, o reals de plata, de la meteixa lliga que 'ls que's fabricaven a Barcelona. Més ben informat, ho rectificà en el manuscrit del volum tercer de son llibre, dient que Cervera seguí 'l partit del príncep de Viana contra Joan II, qui assetjà la vila, y qu'aquèsta, pera atendre a sa defensa y pera pagar les tropes, determinà encunyar moneda, y dona acte seguit suscinta relació de les noticies que sobre la dita encunyació de moneda 's conserven en l'arxiu municipal de Cervera. Les noticies qu'En Salat apunta en son manuscrit ens les proporciona compler-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* I de Pere de Portugal, f. 50 v., y reg. *Curiæ* II, de Pere de Portugal, f. 138.

(2) Apèndix : Document LXXIV. Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* II, de Don Pere de Portugal; fs. 56 v. y 57.

tes el Sr. Carreras, qui publica íntegres els documents de referencia [1]. De ells resulta : qu'en 14 de Maig del any 1465, el Consell de Cervera resolgué escriure a Bertràn d'Armendariz y a qui més convingués, qu'enviessin de seguida a la vila al moneder pera fabricar la moneda, y que, mentrestant, els paers, ab el concurs de quatre o cinc prohoms de la llur elecció, cuydessin de buscar qui sabés fabricarne y «quen fasen fer bona e leyal segons se pertany»; qu'en 28 del meteix mes se notificà al Consell que 'l rey «ha dat li«cencia e facultat ab ses letres closes que asi se puxa fer e fabricar mone«da», acordant aquèll que de conformitat a dita llicencia «sien fetes e fa«bricades monedes de bona ligua segons la de barchinona», y que fossin mestres de la seca Lluis Serena y Antón Meyà; qu'en 12 de Juny immediat següent, com manqués plata pera l'encunyació, el Consell acordà facultar als paers «que ells se puxen pendre qualsevulla argent, axi de la iglesia «maior com d'altres iglesies de la dita vila e de altres, per empenyorar e fer fer moneda», y, ademés, havent En Lluis Serena manifestat que l'Antón Meyà estava malalt y en l'impossibilitat d'entrevenir en «la moneda que «ara novament se fabrica», fou nomenat pera substituirlo En Berenguer Miquel. Recomanà 'l Consell als paers «que ells puxen imposar en la dita «moneda ques batra algun guany, quen resulte a la vila onest e rahonable, «e que tota la moneda ques batra se haia batre en nom de la vila»; y, finalment, qu'en 23 de Desembre del dit any, havent caygut ja Cervera en poder de Joan II, el capità de la vila, Bernat Çaportella, tenint en compte les reclamacions que cada día se li dirigíen per raó dels *sisens*, «que la gent «nols volen pendre per ço com son falsos», proposà al Consell que 's recullissen y 's comprés més plata, pera fòndrels y, ab la plata resultant y la comprada, encunyar «reals e migs reals», quedant en lo successiu «los si«sens..... inhibits e trancats tots los quis trobarían falsos»; acaba En Çaportella la proposició ab la reflexió següent : «E asi les altres viles e ciutats «seguirian e farian semblant, *car en leyda ni balaguer tampoch nols volen pendre*». El Consell se concretà a nomenar una comissió de sis persones, a les qui donà plens poders pera resoldre sobre l'assumpte.

Cervera, doncs, en virtut de llicencia concedida per Don Pere de Portugal, encunyà en l'any 1465 sisens de plata qu'havíen de tenir la meteixa lley que'ls encunyats a Barcelona, però que després se fabricaren de menos lley; els quals portaven gravat el nom de la vila. Lleyda y Balaguer també 'n fabricaren o n'havíen fabricat de poc, encunyantlos aximeteix de baixa lley.

(1) *Discurs*; ps. 582-584, y ap. XIV.

De sisens encunyats a Cervera y a Balaguer, no se'n coneix cap, que sapiguem; però se'n conserven dels encunyats a Lleyda, els quals, en mòdul y empremptes, són exactament iguals als encunyats a Barcelona, però se'n diferencíen en la llegenda, que, en lloc de dir *Barcanona*, diu *Ilerdencis*. Iguals en mòdul y empremptes als de Barcelona, però mudada la llegenda *Barcanona* ab l'expressiva del nom de les localitats respectives, devíen ésser també 'ls encunyats a Balaguer y a Cervera.

Tots els de Lleyda, que coneixem, són terços de croat, de valor sis diners barcelonesos; perxò hem dit més enrera que'ls sisens dels quals parlen els documents de l'època no eren sextes parts de croat, sinó terços de croat, anomenats generalment sisens per raó del seu valor en diners.

Tampoc s'han trobat, ni a Lleyda ni a Balaguer, documents relatius a l'encunyació en dites poblacions d'aquestes monedes. En Carreras, qui 'ls ha buscats, afirma qu'a Balaguer no n'hi hà cap, per haver desaparegut de son arxiu els llibres d'acorts del Consell d'aquella ciutat corresponents a aquest temps, y qu'en l'arxiu municipal de Lleyda tampoc hi va trobar cap noticia [1]. Tampoc nosaltres n'hem trobada cap en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Ignorem, per consegüent, la data en la qual aquestes dues ciutats varen començar a encunyar sisens y quin rey fou 'l qui 'ls hi donà l'autorisació pera batren : podría ser que fos el meteix Pere de Portugal, però creyem més probable qu'hagués sigut Joan II, ja que des del día 6 de Juny del any 1464 Lleyda estava en poder d'aquest rey, qui abans ja s'havía apoderat de Balaguer.

Al tractar de les monedes d'Alfons IV, ja hem fet notar que, fora 'l mitj, tots els altres divisors del croat al present coneguts no portaven nom de rey, y qu'això dificulta la llur classificació, per ser varis els sobirans durant qual govern se'n encunyaren. Aquesta consideració es aplicable, encare ab més raó qu'als encunyats a Barcelona, als encunyats en altres poblacions, per qu'en els derrers les diferencies de dibuix que poden trobarse en els bustes del rey, del anvers, poden ser degudes a no ser els meteixos els gravadors dels encunys en les distintes localitats.

Tornant a la proposició d'En Çaportella al Consell de Cervera, es probable que no donà resultat, puix en cap més document se fa menció de reals ni de mitjos reals encunyats en aquella població.

10 de Febrer de 1466. Orde de Don Pere a Rafel Moliner, mestre de la seca de Barcelona, pera que, sens perjudici de continuar la fabricació de

(1) *Discurs*; p. 585.

pacífics ja disposada, n'encunyés d'altres de la meteixa liey y ab els meteixos tipus y llegendes, però de mòdul y pes diferents: això es, de pes de trenta, de quaranta y de cinquanta cada un [1]. Com el document no diu més y d'ell no resulta d'una manera clara 'l pes dels nous pacífics, es de creure que les xifres indicades se refereixen a *grans* y no a nombre de peces per marc. Aquests pacífics, que teníen el pes relacionat uns ab altres, no li teníen respecte dels de la talla de 68 el marc manats encunyar primerament. Es difícil afirmar si la modificació en el pes del pacífics tirà o no endevant.

3 de Març de 1466. Haventho demanat els consellers de Berga al rey Don Pere, aquèst els autorisà pera «fer cudir e batre en la dita vila tants reals e «sisens que prenguen suma de tres mil liures, los quals façan del pes e liga «dels Reals e sisens que en la nostra secca de Barchinona se fabriquen e «baten», ab la prevenció de qu'ho fecin lo més secretament que poguessin [2]. Aquest document justifica qu'en temps del govern de Don Pere s'encunyaven a Barcelona *reals* o croats y *sisens*, del moment que disposa que'ls que s'encunyessin a Berga fossin exactament iguals als que s'encunyaven a Barcelona y que l'encunyació 's fes lo més secretament possible: puix hauría sigut donarli la major publicitat estampar en ells res que pogués descobrir la seva procedencia. Opinem, per consegüent, que de les monedes qu' aleshores pogueren fabricarse a Berga, si algún exemplar se'n conserva, s'ha de trobar entre les barceloneses de plata de dit sobirà. La presumpció del Sr. Carreras, de que Berga encunyà moneda en aquesta època, queda confirmada [3].

Del temps del govern de Don Pere de Portugal, es la resposta donada per Joan II en 28 de Desembre del any 1464 a una carta del capità de Gerona Don Pere de Rocaberti, en la qual li diu: «al fet de batre moneda dor es «nostra intencio e volem e manam, sien fets florins dor de la liga e pes «acostumats» [4]. ¿S'executà aquesta orde reyal y s'encunyaren aleshores florins en la ciutat de Gerona? No'ns atrevim a assegurarho. El florí que publicà En Salat (t. I, l. IV, n. 19) en el qual diu se llegeix en el revers, ço es, en la cara ont hi hà gravada l'imatge de Sant Joan, CIVITAS-GERVNDE, es tan anormal, que si no de la seva autenticitat dubtem de la seva encer-

(1) Apèndix: Document LXXV. Arxiu Corona Aragó: reg. *Curix* II de Don Pere de Portugal, f. 188 v.

(2) Apèndix: Document LXXVI. Arxiu Corona Aragó: reg. *Curix* II de Pere de Portugal, f. 192 v.

(3) *Discurs* citat, p. 585.

(4) Arxiu Corona Aragó: reg. 3379, f. 74.

tada lectura. El dibuix que'n dona En Salat, malgrat la seva incorrecció, mostra que's tracta d'una peça mitjanament conservada en la qual les lletres estàn en part retallades. Els inteligents podrán jutjarne a la vista de la copia que'n acompanyem :

També es del dit temps, el nomenament fet pel rey Don Joan, en *27 de Maig de 1466*, a favor de Jordi Lobet, pera 'l càrrec de mestre general de totes les seques reyals del principat de Catalunya y dels comtats de Rosselló y Cerdanya, ab tots els drets y emoluments inherents a dit càrrec [1], y la contracta que feu ab aquest, en la meteixa data, «sobre la moneda d or e d ar-«gent que lo dit senyor (el rey) vol fer batre al dit Lobet en Tarragona o «Montblanch o a Leyda o alla hon a sa Majestat plaura». En aquest contracte 's disposa l'encunyació : primer, de «enrichs e alfonsins de la talla e «pes que vuy fan batre en Castella los Reys Don Enrich e Don Alfonso, ço «es quen lo march ne entren cinquanta e una peça e de ley de xxiij quirats»: segón, de florins d'or «de ley de setze quirats o de setze quirats e mig fins en «xvij quirats e de talla de sexanta e huyt peçes al march... e que los florins «puga fer semblants e de la talla, letres e emprentes dels de Valencia». Tercer, «de reals de Valencia, de talla de vuytanta e dos peces al march e de ley de «onze diners... e que les letres diguen axi com huy dien» : y quart, «de «reals de barchinona de talla de huytanta dos peces al march e de ley de «deu diners», ab facultat de batre «mig reals a la ley e talla que batra los «reals damunts dits». S'estipularen, ademés, els remeys de lley y de pes de cada una de les classes de moneda que s'havíen d'encunyar, el preu que s'havía de pagar per l'or y la plata qu's portès a la seca o seques pera la llur encunyació y la salvaguarda que's concedía als qui n'hi portessin, y s'expressà que'ls enrics y alfonsins d'or devíen comptarse a raó de 27 sous la peça [2]. ¿Passà endevant l'encunyació de totes aquestes monedes? Es molt dubtós, sobre tot la d'algunes d'elles com els reals de Barcelona, dels quals fins al pre-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3447, f. 149.
(2) Apèndix : Document LXXVII. Arxiu Corona Aragó, reg. 3447, fs. 149 v. y següents.

sent no s'ha trobat cap exemplar. D'alfonsins d'or es possible que se'n encunyessin y que fossin les monedes conegudes ab el nom d'*Alfonsins d'Aragó* que trobarem més endevant aixís mencionats en una crida, però per això 's presenta una dificultat no insignificant y es la gran diferencia de valor entre'ls alfonsins de que parla 'l document (27 sous) y 'ls alfonsins d'Aragó de que parla la crida (36 sous). Aquesta diferencia resulta força més petita entre'ls alfonsins del document y 'ls alfonsins castellans mencionats en la meteixa crida (30 sous), lo qual pot fer sospitar, encare que del contracte no se'n desprén ab claretat, que'ls alfonsins y enrics, d'or, que manava encunyar Don Joan, eren copia exacta dels castellans o, més ben dit, monedes castellanes. Per lo que respecta als florins, com també als reals de Valencia y de Barcelona, lo ordenat pel rey Don Joan importa una disminució considerable en el valor intrínsec de dites monedes comparat ab el que tenien les que fins aleshores s'havíen encunyat: lo qual, si les necessitats de la guerra són prou pera explicarho, sobre tot en aquella època, pogué així meteix ésser un motiu pera que l'encunyació no passés endevant o hagués de plegar tot seguit de començada, per no voler rebre 'l poble aytal moneda.

* * *

Mort Don Pere de Portugal, en 29 de Juny de 1467, fou proclamat a Catalunya rey d'Aragó Renat d'Anjou, qui envià al Principat a son primogènit Don Joan, duc de Lorena, del qual són les següents disposicions referents a moneda:

13 de Setembre de 1467. Orde al mestre de la seca de Barcelona, Rafel Moliner, de pagar l'or que's portés a la seca pera encunyar, al preu que's pogués convenir ab els qui'l portessin, que li sería admés en compte pel mestre racional [1].

Ab la meteixa data disposà que s'encuyessin *pacífics* de conformitat a lo manat en 25 d'Abril de 1465 pel rey Don Pere, ab la sola variació de que's gravés en llur anvers la llegenda, *Renatus primus Dei gracia Rex Aragonum* [2], y en 30 de Setembre següent manà que's tornés a fer el pregó que sobre 'l particular havía fet fer el dit rey Don Pere [3].

14 d'Octubre de 1467. Pera que l'encunyació no's retardés, ordenà que

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* I del rey Renat, f. 3.
(2) Apèndix : Document LXXVIII. Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* I, del rey Renat, f. 4.
(3) Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* I, del rey Renat, f. 5.

no's fes nova *toca* o patró y que servís la meteixa de les encunyacions de pacífics que ja abans havíen tingut lloc [1], y proveí alguns càrrecs vagants de la seca [2].

També aquesta vegada l'encunyació de pacífics trobà oposició per part del Consell de Barcelona, el qual se dirigí al rey Renat ponderantli 'l dany qu' ocasionaría, tant més quant, per raó d'ella, se foníen a la seca de Barcelona «florins d'or d'Arago, Reals, e altres monedes» y fentli present qu'era atentatoria als privilegis de la ciutat : acabaven els consellers expressant l'esperança de que, una vegada enterat el rey de tot pel missatge que li enviaven, faría plegar l'encunyació, y notificantli qu'havíen donat coneixement de la llur gestió al mestre de la seca y li havíen demanat sospengués el batiment fins y a tant que's sabés el resultat qu'ella donaría [3]. Tals reclamacions no foren ateses, puix l'encunyació de pacífics tirà endevant. Es probable qu'a això obeissin les qüestions que's mogueren entre 'ls oficials de la seca y 'ls representants de la ciutat, que motivaren l'orde donada pel lloctinent reyal, desde Banyoles ont se trobava, en 28 de Novembre de 1469, als consellers de Barcelona, manantlos revocar l'ordinació que havíen dictada prohibint als moneders y oficials de la seca tenir ofici ni benefici de la ciutat y formar part del Consell, y dièntloshi que, tan abiat com arrivaría a Barcelona, resoldría en justicia les qüestions pendents entre 'l mostaçaf de la ciutat y 'ls alcaldes de la seca [4].

15 de Juny de 1469. Ab aquesta data y estant ja Gerona en poder del duc de Lorena, se feu en aquesta ciutat una crida ordenant que «se haia «a pendre o donar les maylles batudes en la present ciutat, ço es, a raho de «dues malles per un diner» [5].

14 de Novembre de 1470. El lloctinent del rey Renat, després de fer present que, haguda en consideració l'extrema penuria de moneda menuda qu' afligía la ciutat de Vic, havía concedit feya poc «*ut signa quedam plumbea que inter ecclesiasticos et clerum istius eiusdem civitatis pro ordinariis distributionibus ecclessie elarguntur, inter seculares eciam impune ac dispartiri possent*», y que'ls consellers y prohoms d'aquella ciutat li havíen notificat l'ineficacia de la dita disposició, per haverse falsificat aquells *signes* o

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. *Curiæ* I del rey Renat, f. 8 v.
(2) Idem : reg. *Variar.* V, del rey Renat, fs. 24, 75 v., 76 y 175.
(3) Carreras y Candi : *Discurs*, p. 575, ap. XV.
(4) Arxiu Corona Aragó : reg. *Comunæ* V de Renat d'Anjou, f. 21 v.
(5) Arxiu municipal de Gerona : Manual d'acorts del dit any.

senyals : els autorisà pera mudarlos com be 'ls hi semblés, y pera fabricarne de nous, de coure o qualsevol altre metall, fins a la quantitat de doscentes lliures y no més, y, fets, repartirlos entre llurs conciutadans; però ab la condició d'admètrels y recullirlos cambiantlos ab bona moneda. Aquesta autorisació otorgà pel terme de tres mesos, comptadors des del día en que comencés la distribució dels senyals fabricadors [1]. El contingut de la llicencia proba que la ciutat de Vic, no solament no havía fet us de la facultat d'encunyar moneda que li havía concedida D. Joan II en Setembre del any 1461, sinó que no's creya en virtut d'ella ab dret d'encunyarne, puix, del contrari, no hauría hagut d'acudir a la circulació dels ploms de les iglesies, ni a demanar autorisació pera fabricar senyals. La llicencia que'ns ocupa importa la concessió d'una veritable moneda local ab caràcter de representativa o fiduciaria, per l'obligació imposada a la ciutat de recobrarla y cambiarla ab bona moneda, això es, ab moneda pública y legal de valor intrínsec fixe y generalment reconegut, caràcter que tingueren quasi totes les concessions d'encunyar *senyals* qu'ab tanta abundor s'otorgaren durant el regnat de Ferràn II. Es interessant, ademés, aquest document, per contenir la primera noticia qu'hem trobada fins are de les *marques* o *ploms* eclesiàstics, que per fabricarse en el nostre país ab primes planxetes de llautó en la majoría de les localitats, foren anomenades *pallofes* y *pallarofes* y supliren més d'una vegada la falta de moneda divisionaria o d'ínfim valor, com hem vist va passar a Vic en 1470 y veurem va passar probablement a Manresa, en la meteixa circumferencia de temps o molt poc després.

Passem a ocuparnos de les disposicions monetaries del rey Joan II, referents a Catalunya, durant el período del govern de Renat d'Anjou.

15 de Juliol de 1466. En aquesta data 's firmà la capitulació de la ciutat de Tortosa, que's rendí a Joan II, figuranthi entre sos articles el següent: «E sia placent mes a la vostra celsitut atorgar e donar licencia a la dita «ciutat e procurador de aquella, de batre e fer batre moneda dor e de ar«gent, ço es florins, croats e sisens, en aquella casa que ben vist sera als «dits procuradors. E que faça reebre e acceptar en tot lo principat de Catha«lunya los sisens e altra moneda que fins açi es estada batuda en la dita «ciutat e daçiavant se batra. E no res menys fer e crear algun mestre de «sequa per batre la dita moneda. — Plau al senyor rey atorgar la dita li«cencia de poder batre e cudir moneda en la dita ciutat bona en ley, liga

(1) Apèndix : Document LXXIX. Arxiu Corona Aragó; reg. *Diversorum* V de Renat d'Anjou, f. 176.

«e forma, salvats en tot los drets de sa Maiestat, acostumats reebre en les «altres seques reyals [1].» No sabem si Tortosa encunyà moneda en virtut de la concessió del rey Joan II, y cas d'haver encunyat sisens, pogué fabricarlos ab els meteixos encunys qu' havíen servit pel batiment fet en virtut de la llicencia del any 1463, puix en ells no hi havía gravat nom de rey, com ho fa present també 'l senyor Carreras.

24 de Març de 1467. Orde de Joan II disposant que'ls menuts geronins o rocabertins se rebessin y donessin en endevant a raó de dos per un diner, així com abans corríen a raó de tres per dos diners [2]. Així ho acordaren també els Jurats de Gerona en 10 de Juny del meteix any, conformantse ab lo manat pel rey. Aquesta orde comproba que s'havía començat ja a disminuir el valor intrínsec dels rocabertins, y que la disminució anà accentuantse, ho justifica 'l fet de que, malgrat la referida disposició, la gent se negava a rèbrels, per qual motiu 'ls jurats de Gerona, ab data 25 de Setembre, sempre del meteix any 1467, endreçaren una instancia a D. Pere de Rocaberti, queixantsen y demanantli prengués les mides convenients pera evitar el perjudici que la ciutat ne patía [3]. Més endevant, en 1469, els jurats escrigueren a Jordi Llobet, «mestre de la seca e monederia del senyor Rey», demanantli que tornés a Gerona pera encunyar moneda, qu'ells faríen per manera de que la quantitat que'n encunyés li fes profitós el retorn.

25 d'Abril de 1471. El Consell de la Seu d'Urgell, atesa la falta qu'hi havía en la ciutat de «diners menuts per cambiar», prengué l'acort de «ques faça moneda, si bona se pot fer e que no si perde». Qu'aquest acort produí resultat y s'encunyà aleshores moneda a la Seu d'Urgell, ho justifiquen, diu 'l senyor Carreras, les actes del Consell de la ciutat del any 1477, en les quals se fa referencia dues vegades a falsificació de ella [4]. Sería un fet extraordinari que la ciutat de la Seu d'Urgell hagués encunyat moneda per sa propria autoritat y es de presumir que l'acort d'encunyarne, près pel Consell, obeía a alguna llicencia o autorisació reyal al present no coneguda. La moneda era una regalía del sobirà y sense 'l permís d'aquèst ningú podía encuyarne : solament les monedes *de necessitat* s'aparten d'aquesta regla, y 'ls documents que portem apuntats o resumits justifiquen que fins

(1) Carreras y Candi : *Discurs*, p. 600.
(2) Idem : idem, p. 578.
(3) Arxiu municipal Gerona : Manuals d'acorts dels anys citats.
(4) Carreras y Candi : «*Monedes del Urgellet*», en el «Boletín de la Sociedad Artístico-Arqueológica Barcelonesa»; any 1906, p. 71.

durant les turbacions del regnat de Joan II, les localitats catalanes que encunyaren moneda ho feren en virtut de llicencia o consentiment reyal, fins al extrem de tenirse per indispensable 'l permís del sobirà pera llegitimar la lliure circulació entre particulars dels *tantos* o ploms de les iglesies. Com en la Seu d'Urgell seguí desprès encunyantshi moneda local, no es de creure que l'acort del any 1471 representi una usurpació d'atribucions explicable per una circumstancial falta de numerari, sinó, al contrari, que l'encunyació no era abusiva y sí autorisada, del moment que d'ella no podía deixar de tenirne noticia 'l sobirà y que no consta l'hagués contradita.

No tenim noticia de que's conegui cap moneda de la Seu d'Urgell que's pugui atribuir a aquesta època.

22 de Janer de 1472. Entre les instruccions donades als síndics de la ciutat de Gerona, que devíen representarla en el Parlament de Figueres convocat pel rey Don Joan para aquesta data, s'hi conté la de demanar al rey que'l privilegi concedit a la ciutat pera encunyar moneda *passada la guerra*, se concedís «per ara e en apres, durant la guerra e apres que sia finida», y, ademés, que's declarès la classe de monedes que podrà encunyar la ciutat «si poran esser altres que les antigues, ço es florins, reyals, menuts; e al«tres apres fetes, ço es passifichs, mig passifichs e quarteroles». Les monedes que's mencionen, són les que llavores corríen : el fet de mencionarles no implica que s'encunyessin o s'haguessen encunyat en la seca de Gerona, que continuava en possessió del rey Don Joan. El resultat de la petició, si's va fer, no degué ésser favorable, per quant les encunyacions locals de Gerona són degudes a altres concessions.

15 de Juny de 1472. En aquest día la ciutat de Manresa 's rendí a Joan II. Entre 'ls articles de la capitulació hi figura 'l que segueix : «Item «supplican a sa Magestat, per quant aquesta ciutat per sguart de la guerra, «trobant poca moneda menuda, *ha obtenguda licencia e facultat del senyor «sots la qual obediencia vuy sta*, de poder fer cert nombre de ploms, los «quals vuy en dia en la dita ciutat van e s prenen; placia a sa senyoria voler «loar e aprobar e de nou atorgar la dita licencia e beneplacit de vostra se«nyoria. — Plau al senyor Rey [1].» Manresa havía, doncs, obtingut de Renat d'Anjou llicencia d'encunyar *ploms* fins a certa quantitat, y 'ls qu'havía encunyats, en virtut de dita llicencia, corríen en la ciutat en la data de la

(1) Arxiu municipal Manresa : *Llibre Vert*, f. 1676-1710, editat pel P. Fidel Fita : *Lo Llibre Vert de Manresa*; p. 29.

seva capitulació, en la qual la llicencia li fou ratificada pel rey Don Joan. No's conserven monedes o ploms de Manresa d'aquesta època y tampoc coneixem el text de la llicencia otorgada per Renat d'Anjou. La denominació de *ploms*, que se'ls hi dona en la capitulació, ens fa creure que's tracta de *senyals* imitats dels ploms d'iglesia, com en la llicencia donada a Vic pel meteix rey, y que probablament s'imposaría en ella a la ciutat de Manresa l'obligació de recobrarlos y cambiarlos ab bona moneda pública y de curs legal.

6 de Setembre de 1472. Orde de Joan II de que's fes una crida, revocantne una altra qu'havía manat fer fixant la equivalencia de les monedes que's detallen de la següent manera:

florins d'or. . . .	16 sous 6 diners.	Aguiles.	26 sous.
paciffichs	20 »	castellans. . . .	33 »
tots ducats. . . .	24 »	scuts.	22 »
ducat turch . . .	13 » 6 diners.	moltons	20 » 6 diners.
Reals de Valencia e de barchinona.			20 » (1)

* * *

En el mes d'Octubre del any 1472, capitulà Barcelona, y des d'aleshores Joan II tornà a ésser l'únic sobirà qu' exercí govern a Catalunya y, per consegüent, el qui tingué la possessió de la seca reyal de Barcelona. Qu'aquesta funcionà y s'hi encunyaren monedes durant el derrer período de govern de Joan II, ho persuadeixen els nombrosos nomenaments que feu pera exercir càrrecs en la seca, particularment en els anys 1473, 1474, 1476, 1477 y 1478, dels quals mencionarem el de Salvador Spano pel càrrec de mestre, fet el 34 d'Octubre de 1472, en substitució de Rafel Moliner, qui feya més d'un any era a Marsella ab els enemics del rey (2), y la revocació dels cinquanta moneders y obrers qu'hi quedaven dels nomenats «pel govern intrús», facultant a son camarlenc Ferràn de Rebolledo pera substituirlos ab els qui ben vist li fos: decretada en 10 de Maig de 1477 (3). Ho persuadeixen, ademés, els documents següents:

15 Janer de 1474. Ab aquesta data feu Don Joan un conveni ab Pere Morer, mercader de Barcelona, el qual s'encarregà de batre pel rey, en la

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3456, f. 114 v.
(2) Idem : reg. 3457, f. 186 y regs. 3459, 3360 y 3388.
(3) Idem : reg. 3360, f. 151 v.

seca de dita ciutat, *escuts* ab l'or dels ducats turcs qu'aquell tenía en la taula de la meteixa. Hem buscat infructuosament el text d'aquest conveni o contracte, que'ns hauría donat llum pera averiguar quina moneda eren els *escuts d'or* que Joan II va fer encunyar a Barcelona, moneda per nosaltres desconeguda, a menys que'l rey designés ab aquest nom a l'abans anomenada pacífics, dels quals se'n conserven quarteroles encunyades a nom del rey Joan, cosa que creyem possible, encare que no probable. De l'existencia d'aquest document, que proba l'encunyació per Joan II a Barcelona de monedes d'or en aquesta època de son govern, no permeten dubtarne les noticies contingudes en altres de data poc posterior, com són : primer, l'àpoca firmada pel rey a Pere Morer en 21 de Maig de 1474, de certes quantitats rebudes a compte del valor dels ducats que li foren entregats y tenía 'l sobirà en la taula de cambi de Barcelona; [1] segón, l'orde donada pel rey en 2 de Juny del meteix any, al dit Pere Morer, de fer entrega a Joan de Peralta, en moneda barcelonesa, de la quantitat de 5.500 sous, mitjansant rebut, trayentlos de «aquella quantitat de cinquanta sous per march, «que segons la convencio per nos ab vos feta en poder del feel secretari «nostre en Joan de Sant Jordi, per lo batiment que per nos haveu fet e feu «de ducats turchs nostres», havía de pagarli [2]; y tercer, altra àpoca de data 12 d'Agost del dit any, de quantitats rebudes pel rey de Pere de Morer, en la qual s'hi llegeix : «Sia axis manifest que nos don Joan..... De nostra «sciencia confessam e en veritat regonexem a vos feel nostre en pere morer, «mercader de la ciutat de barchinona, absent, axi com si fosseu present, e «als vostres, que de la quantitat que vos sou tengut pagar a nos per lo dret «nostre, per causa del batiment que en la seca de la nostre ciutat de nostre «manament e ordinacio haveu fet e feu de present de moneda de scuts, de «certs ducats nostres que teniem en la taula de cambi de la matexa ciutat, «juxta la convencio entre nos e vos feta ab acte reebut per lo feel scriva «nostre en Joan de Sant Jordi a .xv. de Janer proppassat, nos haveu donat «e pagat... etc.» [3].

12 de Janer de 1476. Orde al mestre de la seca de Barcelona de batre, francs de tot dret reyal, cents marcs d'or «que no sie descuts ni estranya «moneda», per compte de Joan Roca [4]. Una orde semblant, a favor del

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3420, f. 55.
(2) Idem : idem, f. 53.
(3) Idem : reg. 3414, f. 67 v.
(4) Idem : reg. 3389, f. 137 v.

bisbe de Vic, dicta 'l rey en 23 d'Agost del meteix any, en la qual se fa constar que'l batiment s'ha de fer «primer que neguna altra moneda de qual-«sevol persones, exceptat nostra o de la Illustre Infanta, nostra molt cara e «molt amada filla, e loctinent general», y «de les monedes ques baten vuy, «exceptat de scuts» [1].

4 d'Abril de 1476. Crida feta a Lleyda per orde de l'Infanta, lloctinent, disposant que no sigui rebutjada cap moneda, tant d'or com de plata, de les que fins aleshores havíen corregut, y que's prenguessen al preu que's preníen a Barcelona «no feta diferencia de senyal negu en aquelles» : ço es «al-«fonsi d'arago a .xxxvj. sous, castella a .xxx. sous, aguila a .xxvj. sous, ducat «a .xxiiij. sous, pacifich a .xx. sous, flori d'or a .xvj. sous e mig, turch «a .xiij. sous e mig, quartas ab sous dobles de dos sous a .ij. sous, reals de «barchinona e perpinya ab creu a .xx. diners dobles, huytenes a huyt di-«ners, puys sien bones» [2]. Aquèst es el document al qual més enrera 'ns hem referit en que's fa menció d'*alfonsins* d'Aragó, com a moneda diferenta dels alfonsins castellans. Es de notar qu'en ell se mencionen els pacífics, però no 'ls *escuts*.

13 de Juny de 1476. Alguna cosa 's proposava 'l rey respecte de l'encunyació a Barcelona de monedes d'or, quan l'Infanta lloctinent li demanà, en la data expressada, per conducte del bisbe de Gerona, qu'es lo qu'havía de fer, per haverse presentat la dificultat de no figurar el batiment en la proposició ni en el procès de la Cort que llavors se celebrava, havent exposat els síndics de Barcelona que l'assumpte s'havía de resoldre en la Cort [3].

2 de Juliol de 1476. Autorisació als alcaldes de la seca de Barcelona pera que puguin tenir un o dos macers o verguers [4].

24 d'Octubre de 1406. La meteixa Infanta, lloctinent, ordenà als consellers de Barcelona que desistissin del propòsit de «fer una gran alteració «en les monedes e certes prohibicions de aquelles», per tractarse d'una regalía sobirana y per qu'en les Corts reunides a Cervera podríen els representants de la ciutat alegar les llurs pretensions y fer valer els privilegis que tinguessin si's creyen facultats pera ferho [5]. Pocs díes després, en 30 d'Octubre, els hi tornà a fer igual manament el rey Don Joan, fundantse així

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3390, f. 143 v.
(2) Idem : reg. 3508, f. 15.
(3) Idem : reg. 3360, f. 137.
(4) Idem : reg. 3507, f. 43 v.
(5) Idem : reg. 3508, f. 84,

meteix en sos drets de sobirà, y 'ls remeté una provisió, que dirigí també als governador, veguer, batlle y demés oficials reyals, pera que fessin fer una crida en els llocs de Catalunya acostumats, notificant la prohibició del curs de les monedes forasteres, y particularment el de les franceses anomenades vuytenes y dobles de dos sous, y altres de plata «contaminadas de coure», sots pena de pèrdreles [1].

El dret del rey a intervindre en el curs de les monedes forasteres era y es indiscutible; però això no vol dir que quan no'n feya us, no poguessin els particulars pèndreles o deixarles de pendre a llur lliure voluntat y pel valor que'ls hi fos ben vist, puix llur curs legalment no era forçós ni obligatori. Eren una mercadería com qualsevol altra, però, per son caràcter especial, més ocasionada que les altres a produir abusos y pertorbacions en el mercat. Perxò també era lícit a les autoritats locals dictar disposicions sobre son valor en curs, sempre y quan no existís disposició reyal sobre'l particular, en qual cas aquèsta es la que devía prevaldre. Són nombrosos els casos d'intervenció d'autoritats locals en aquest assumpte, y entre ells figura 'l de la Seu d'Urgell, de que fa menció el Sr. Carreras [2].

Com resulta, de lo acordat pels cònsols de la Seu d'Urgell, qu'en aquella ciutat se feya gran abús dels *enrics*, per lo qual autorisà 'l Consell als dits cònsols pera averiguar quin era llur valor y ordenar «*ques prenguen se-*«*gons son assenyalats. E que los qui no seran assenyalats ques senyalen*», creyem oportú donar compte d'un *enric assenyalat* o ressegellat ab les armes reyals d'Aragó, qu'hem vist en el monetari de Don Ròmul Bosc y Alsina, de Barcelona, qual dibuix acompanyem:

Es una peça de billó molt baix d'Enric IV de Castella, de les que tant abunden, y que la circumstancia de que dit rey ho fou també durant una temporada de Catalunya, ens fa presumir se donà aleshores curs legal en

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3394, fs. 4 y següents.
(2) *Monedes del Urgellet*; «Boletín», p. 71.

el Principat, o al menys en alguna part d'ell ont hi hagués falta de moneda menuda o de poc valor, a la castellana d'aquell sobirà que sens dubte portaren en major o menor quantitat les tropes qu'envià a Catalunya, y el contrassegell ab les armes reyals d'Aragó 'ns confirma en la sospita qu'acabem d'exposar. No es probable qu'aquèst fos el ressegell o *senyal* a que's refereix l'acort dels cònsols de la Seu d'Urgell, únic document de que tenim noticia en que's parla d'enrics assenyalats y d'assenyalar dites monedes, per que de llur contingut sembla deduirsen que'l senyal hi era posat en la Seu d'Urgell meteix, y, de ser aixís, el ressegell no hauría sigut el de les armes reyals, sino un altre. De totes maneres queda demostrat que'ls enrics castellans de billó corregueren y foren ressegellats o *assenyalats* a Catalunya durant el regnat de Joan II.

Altres noticies interessants referents a pesos o pesals de moneda en els regnats d'Alfons IV y de Joan II ens proporciona el Sr. Carreras, que confirmen y amplíen lo qu'a propòsit dels meteixos portem manifestat. Diu 'l Sr. Carreras: qu'en la ciutat de la Seu 'l mostaçaf era l'encarregat d'intervenir en els debáts y contensions motivades sobre'l pes legal de les monedes, utilisant pera això balances y pesals apropriats, y qu'entre 'ls objectes que tenía per la ciutat, hi figuren en un inventari del any 1424: «.viij. peces de «pesar realls en que's pot pesar .lxvj. realls ab son mig reall. — Item .viij. «peces de pesar florins on se pot pesar en una pesada .lj. florins e mig. — «Item les minues dels reals e dels florins»; qu'en l'inventari de lo que posseía un capellà, format l'any 1429, hi consta «una capsa plana ab dos «balancetes de pesar dines» y «una capsa plana dins la qual ha un pes de «pesar croats ab ses balances»; y, finalment, que en unes ordinacions fetes pera 'ls cambiadors de Barcelona en Març del any 1484, s'hi llegeix que per «apartar alguns abusos que per los dits Cambiadors se cometen en lo pesar «de les dites monedes, que d'aqui avant no sia licit ne permes a cambiador «algu pesar e fer pesar tenint les balances en les mans, ans aquelles haien a «tenir en calesto e en manera que frau algu nos seguescha en lo pesar de dites «monedes, sots ban de cent sous a quiscu e per quiscuna vegada que sera «fet lo contrari» [1]. Hi havía, doncs, en el sigle xv a Catalunya, pesals propris pera florins, pera reyals o croats y pera diners.

Cap més document relatiu a moneda hem trobat del regnat de Joan II, de data posterior als apuntats.

(1) *Monedes del Urgellet*; «Boletín», ps. 72 y 73. Lo *calasto*, diu també el Sr. Carreras, era l'aparell qu'aguantava fixament les balances.

La descripció de les monedes catalanes, corresponents al temps que durà aquest regnat, que's conserven y de les quals tenim noticia, es com segueix:

CROATS

398. Anv. : + ENRICVS : DEI : GRA : REX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust coronat, a esquerra, de dibuix semblant als dels croats d'Alfons IV y també ab els cabells volejant y aixecats derrera 'l cap.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA. Creu com en els croats ja descrits, cantonada en el 1.er y 4.rt ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell.

Croat, plata; pes : 3'20 gr.-Varis.

Colson : p. 121; l. VI, n. 62; Heiss : t. II, p. 84, l. 79, n. 1; Vidal-Quadras: Catàlec, n. 6054.

399. *Var.* : Igual al precedent.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, p. 84, l. 79, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6056.

400. *Var.* : Com el n. 398. La creu cantonada en el primer y

quart ab un anell y en el segón y tercer ab tres punts.

Croat, plata.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6055.

401. Anv. : Bust coronat, a esquerra, ab els cabells aixecats derrera 'l cap y volejant. Sense llegenda.

Rev. : TOR-TO-SA-NIE. Creu com en els croats, cantonada en el 1.er y 4.rt ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell.

Terç de croat, plata. Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, ps. 167 y 168, l. 95, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5942.

402. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del revers diu : TOR-TO-SA-CI.

Terç de croat, plata. -Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, ps. 167 y 168, l. 95, n. 3; Vidal-Quadras: Catàlec, n. 5943.

403. *Var.* : Com el n. 401. La llegenda del revers, així : TOR-TO-SA-CI ✝.

Terç de croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5944.

404. *Var.* : Com el n. 402.

Sexta part de croat? plata. - Vidal Quadras. Barcelona.

Heiss : t. II, ps. 167 y 168, l. 95, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 5944.

405. Anv. : ✠ PETRVS : DEI : GRA : REX. Lo demés com el n. 398.

Rev. : Igual al del croat n. 398.

Croat, plata. - Museu Municipal de Barcelona.

Inèdita.

406. *Var.* : Com la precedent. La creu del revers cantonada com en el croat n. 400.

Croat, plata.-Varis.

Colson : p. 123, l. 6, n. 63; Heiss : t. II, p. 85, l. 79, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6057.

407. *Var.* : Igual al precedent.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, p. 85, l. 79, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6058.

408. Anv. : JOANNES · D · GRACIA REX AR : En el camp, bust coronat a esquerra, entre dos cercles de punts.
Rev. : COME - SROC - ILLI - ONIS. En el camp, creu com en els croats, cantonada en el 1.er y 4.rt ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell (1).
Croat, plata.- Museu Municipal de Barcelona.
Colson : p. 113, l. 5, n. 54; Heiss : p. 304, l. 113, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6033.

409. Anv. : + IOANNES : DI : GRACIA : REX..., entre dos cercles de punts. En el camp, bust coronat a esquerra, de dibuix diferent del del croat anterior.
Rev. : COME - SROC - ILLI - ONIS. Creu com en els croats,

(1) Els dos exemplars d'aquesta moneda qual dibuix acompanyem, no són ben iguals y acusen dos cunys diferents. El primer es el de la colecció Vidal-Quadras, copiat per Mr. Heiss. El segón, es el del Museu de Barcelona, que té les paraules de la llegenda del anvers abreviades de diferenta manera. No'l descrivim separadament, perque'l seu estat de conservació no permet llegirla be.

cantonada en el 1.er y 4.rt ab un anell, y en el 2.on y 3.er ab un monograma format per una doble P de caracter gòtic angulós.

Croat plata.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss: t. II, ps. 304 y 305, l. 113, n. 2; Vidal-Quadras: Catàlec, n. 5766.

410. *Var.* : Com la precedent, però ab les llegendes retallades y convertit son mòdul en el dels mitjos croats. Les dos P que formen el monograma són llatines.

Croat?, plata.-Varis.

Salat: t. III, l. 1, n. 25. Heiss: t. II, ps. 301 y 305, l. 113, n. 3; Vidal-Quadras: Catàlec, ns 5767 y 5768.

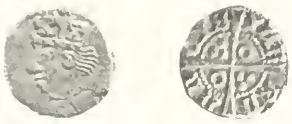

411. Anv. : Bust coronat, a l'esquerra, ab els cabells aixecats y volejant per derrera. No hi hà llegenda.

Rev. : ILE - RD - EN - CIS. En el camp, creu com la dels croats, cantonada com el n. 398.

Terç de croat, plata.-Varis.

Inèdita.

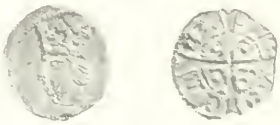

412. *Var.* : Com la precedent. Els cabells del bust cayguts y'l bust de dibuix diferent.

Terç de croat, plata baixa.-Varis.

Heiss: t. II, p. 154, l. 92, n. 1; Vidal-Quadras: Catàlec, ns. 5940 y 5941.

MONEDES DE BILLÓ

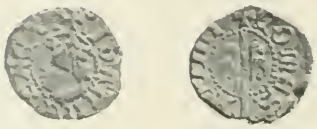

413. Anv. : +: IOANNES : REX : entre dos cercles de punts. En el camp, bust coronat, a esquerra.

Rev. : COMES - ROCILI. En el camp, creueta sobre flor que trenca per dalt y per baix la llegenda y 'l cercle interior de punts; petits punts entre les fulles de la flor.

Diner, billó.-Varis.

Colson : p. 113, l. 5, n. 55; Heiss : t. II, ps. 304 y 305, l. 113, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6034.

414. *Var.* : Com la precedent. Sense punts de separació entre les paraules de la llegenda del anvers.

Diner, billó.-Colecció del autor.

Salat : t. III, l. 6, n. 29; Colson : p. 113.

415. Anv. : +: IOANNS (escudet ab les armes reyals d'Aragó coronat) D · G · REX, entre dos cercles de punts. En el camp, cap coronat, a esquerra.

Rev. : CIVITA (escudet ab les armes reyals d'Aragò) GERVN. En el camp, flor com la del n. 413.

Diner, billó.-Varis.

Pujol : «Memorial», t. I, p. 201, l. VI, n. 4.

416. Anv. : Igual a l'anterior. L'escudet intercalat en les llegendes, sense corona.

Diner, billó.-Varis.

417. *Var.* : Com el n. 415. Sense escudet en la llegenda del anvers.
Diner, billó.-Varis.

418. *Var.* : Com en el n. 415. Sense escudet en les llegendes del anvers y del revers.
Diner, billó.-Varis [1].

PACÍFICS

419. Anv. : + PETR9 : QVARTVS : DEI : GRA : REX : ARAG, entre dos cercles de punts. En el camp, bust coronat, de cara, aguantant ab la mà dreta un ceptre, dintre una orla d'arcs de cercle.

Rev. : + DEVS IN : ADIVTOR : MEVM : INTENDE, entre dos cercles de punts. En el camp, escut de forma oval apuntada, ab les armes reyals y coronat, dintre una orla d'arcs de cercle.

(1) De les monedes, ns. 415, 416, 417 y 418, hi hàn algunes varietats consistents en tenir les llegendes més o menys abreviades y en estar separades les paraules de que's composen per major o menor nombre de punts. Les publiquen: Pujol y Camps: «Memorial Numismático Español»; t. I, p. 201, n. 208; Heiss: t. II, p. 145 y 146, n. 5 y 6 bis; y Vidal-Quadras: Catàlec, ns. 6028 a 6032.

Pacífic, or; pes : 3'20 grams.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, ps. 35 y 36, l. 73, n. 1; Campaner y Pedrals : «Memorial», t. I, p. 82, l. 3. n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec n. 6059.

420. *Var.* : Igual al precedent. Les lletres N, ab el tret central de dreta a esquerra.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6060.

421. Anv. : + PETRꝰ : QVARTVS : DEI : GRA : REX : ARAG. Lo demés com en el n. 419.
Rev. : + DEVS IN ADIVTOR · MEVM INTENDE :. Lo demés, com el n. 419.
Mitj pacífic, or. - Marquès de Dou y Josep Busquets, Barcelona.
Inèdita.

422. Anv. : + PETRꝰ : QVARTꝰ DEI GRA REX AR. Lo demés com en el n. 419.
Rev. : + DEꝰ : INADIVTOR : MEVM : INTENDE, les N ab el tret central de dret a esquerra. Lo demés com el n. 419.
Mitg pacífic, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Heiss : t. II, ps. 35 y 36, l. 3, n. 4; Campaner y Pedrals : «Memorial», f. 1, p. 82, l. 3, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6061.

423. Anv. : + RENATꝰ : PRIMꝰ DEI : GRA · REX · ARAGO. Lo demés com el n. 419.

Rev. : + DEVS IN · ADIVTOR · MEVM : INTENDE. Lo demés com el n. 419.

Pacífic, or; pes : 3'45 grams.-Varis.

Salat : t. III, l. 2, n. 36; Heiss : t. II, p. 36, l. 73, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6062.

424. *Var.* : Igual a la precedent. Les llegendes més abreviades y ab diferenta puntuació.

Mitg pacífic, or.- Vidal-Quadras, Barcelona, y J. Massot, Perpinyà.

Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6062 [a].

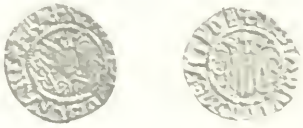

425. *Var.* : Com la precedent, ab semblants diferencies en les llegendes.

Quarterola o *quart de pacific*, or.- Varis.

Salat : t. III, l. 1, n. 35; Colson : p. 112, l. 6, n. 65; Heiss : t. II, p. 36, l. 74, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6063 y 6064.

426. Anv. : + IOANNES DEI GRACIA REIX. Lo demés com el n. 419.

Rev. : + ARAGONVM NAVAR VAL. Lo demés com el n. 419, però l'escut, arrodonit per baix, tè la forma d'adarga.

Quart de pacífic. or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : t. II, p. 31, l. 73, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6024.

FLORINS

427. Anv. : ⁂ ARAG-OREX : ⁊. En el camp, flor de llir.

Rev. : S · IOHAN – NES : BA : (escudet ab les armes reyals) ⁂. Per senyal, corona. En el camp, Sant Joan y, a cada costat del Sant, escudet, ab un lleó rampant.

Florí, or.-Joseph Barril, Zaragoza.

Inèdit.

L'atribució a Enric de Castella dels croats descrits ab els ns. 398, 399 y 400, no pot ésser dubtosa, per que cap altre rey d'Aragó porta 'l nom d'Enric. Foren encunyats per orde del Consell de Barcelona en 1462 o en 1463, en virtut de la facultat d'encunyarne, quan be li semblés, que li concedí Alfons IV.

Respecte als terços de croat descrits ab el ns. 401, 402 y 403 y del sisé de croat descrit ab el n. 404, encunyats a Tortosa, ja hem dit qu'es molt probable que la major part foren batuts en temps de Don Pere de Portugal y que fins pot havernhi del temps del govern de Joan II. Com son anònims, es difícil o, mellor dit, impossible distingir ab seguretat els que puguin correspondre a cada un dels dits reys. Els hem descrits després dels croats d'Enric, perque 'l lloctinent d'aquest rey fou 'l qui donà a Tortosa la facultat de fabricarne, y durant son govern es de creure que se'n varen començar a encunyar. Teníen curs legal en tot el principat. La llegenda del n. 401 té una terminació extranya: la dels ns. 402, 403 y 404, s'ha de llegir *Tortosa Ci*(vitas).

També es indubtable l'atribució a Don Pere de Portugal dels croats números 405 y 406 y del mitj croat n. 407. Tant En Campaner y En Pedrals com M. Heiss, fan notar que no's poden confondre ab els encunyats per Pere II y per Pere III. Ab el dibuix del cap y 'l de la corona, n'hi hà prou pera justificar qu'han d'ésser posteriors al rey Don Martí.

Els croats rossellonesos de Joan II, descrits ab els ns. 408, 409 y 410, mostren, per les diferencies de llurs tipus y dibuix, que corresponen a dues èpoques distintes y al menys a tres emissions. El descrit ab el n. 408 no's distingeix dels encunyats a Perpinyà en temps d'Alfons IV més qu'en la llegenda del revers, que diu *Comes Rocillionis*, com se llegeix en els reversos dels diners de billó rossellonesos del derrer dels reys citats, y com sembla indicarse volíen que digués els cònsols de Perpinyà al demanar al dit rey llicencia pera encunyarlos. Ja hem explicat, al comentar aquesta llicencia, qu'es la del any 1457, el perquè la majoría sinó tots els croats qu'en virtut d'ella s'encunyaren, hagueren d'ésser fabricats en els primers anys del govern del rey Joan II. Finalment, si a totes aquestes circumstancies s'hi afegeix que'l dibuix de la corona es més semblant al dels croats barcelonesos d'Alfons IV, d'Enric de Castella y de Pere de Portugal qu'al dibuix dels coronats d'Aragó y de les blanques coronades dels reys Joan I y Martí, deduirem que tot contribueix a creure qu'aquest croat s'ha d'atribuir a Joan II y que fou encunyat a Perpinyà en el temps comprès entre la pujada al soli d'aquest rey y l'any 1463, en que'ls francesos s'apoderaren del Rossellò. Els descrits ab els ns. 409 y 410, a més de la gran diferencia en el dibuix del cap del rey que presenten respecte del del n. 408, tenen la particularitat notable de portar en el revers la contrassenyal de la seca de Perpinyà, la doble P, no en el buyt dels braços de la creu contraposat al anell, com en el croats de Ferràn I, sinó repetida y ocupant els dos buyts contra-

posats dels dits braços qu'en els altres croats ocupen els tres punts disposats triangularment. La dita contrassenyal, en el n. 409, està formada per una doble P en caràcter gòtic rectilini, que no fa la seva aparició en la nostra numismàtica ni en l'epigrafía del nostre país fins entrada la segona meytat del sigle xv, y en el n. 410, el caràcter de les lletres es romà o llatí; pertanyen, doncs, aquests croats a dues emissions diferentes. Una y altra d'aquestes emissions les conceptuem posteriors al croat n. 408 y així també ho persuadeix lo poc que's veu del trajo del rey, més semblant al dels croats de Ferràn II qu'al dels croats dels predecessors de son pare 'l rey Don Joan. Per totes aquestes raons, creyem els dits croats encunyats a Perpinyà durant la temporada en que'l rey Joan II estigué en possessió de la vila, o sigui del 1.er de Febrer de 1473 al 10 de Març de 1475, temporada en la qual reorganisà la seca y consta hi feu encunyar moneda. El cambi en el tipu del revers, degué obeir a disposició del rey, disposició que no hem trobat, però que s'explica pel desitj que devía tenir Don Joan, tot just acabada la guerra de Catalunya, de mostrarse repectuós ab els privilegis qu'havía confirmat a la ciutat de Barcelona y de no donar ocasió als consellers d'ella de reclamar contra les encunyacions de la seca de Perpinyà, com ho havíen fet governant son germà Alfons IV.

El senyor Vidal-Quadras, en son Catàlec, califica de mitj croat la moneda n. 410. Nosaltres la tenim per un croat retallat, sigui ab l'idea de ferlo servir de mitj croat, sigui, y es molt més probable, ab el propòsit de lucrarne 'l metall. Els croats retallats abunden, particularment els d'Alfons IV y 'ls de Ferràn II, y ja hem fet menció de disposicions dictades contra aquest punible abús.

Els terços de croat descrits ab els ns. 411 y 412, foren encunyats a Lleyda, com ho expressa la seva llegenda: [*moneta*] *ilerdencis*. D'ells no sabem més sinó que corríen l'any 1465, y qu'eren aleshores de baixa lley. Els tipus són els de la moneda reyal, y per tal la conceptuem. Com Lleyda caygué en poder de Joan II el 6 de Juny del any 1464, es probable qu'a aquest rey s'hagin d'atribuir aquestes monedes o la major part d'elles, però pot ser que la llicencia d'encunyarles l'hagués donada a Lleyda Pere de Portugal quan estava assetjada per Joan II, y, per consegüent, que n'hagués començat a encunyar quan estava a la devoció del rey Don Pere. Les notables diferencies de dibuix que s'hi observen en els caps del anvers, ho fan sospitar aixís.

Les monedes descrites ab els ns. 413 y 414, són diners rossellonesos de billó, de tipus exactament iguals als dels encunyats en la seca de Perpinyà

en temps d'Alfons IV. Com, durant el govern de Joan II, se n'hi encunyaren en dues tongades, igual que de croats, la primera del any 1458 al 1463, y la segona en l'any 1474, y 'ls diners que corresponen a cada una d'elles no's distingíen més que pel pes, ja qu'els primers eren de la talla de 24 sous el marc y 'l segons de la talla de 30 sous; no hi hà altre recurs que pesarlos si's vol saber a quin del dos períodes pertany cada exemplar dels que's conserven. Llur pes respectiu ha d'ésser aproximadament el de 0'825 y 'l de 0'659 grams, dels quals, a la lley de dos diners, solsament la sexta part era de plata fina.

Dels *rocabertins* encunyats a Gerona, que són les monedes descrites ab els ns. 415, 416, 417 y 418, n'hi hàn nombroses varietats de cuny, que suposen freqüents emissions. En els que porten la llegenda més complerta, s'hi llegeix, al anvers : + IOANNES : D : GRA : REX, y al revers, + CIVITAS : GERVNDE. Fora les llegendes y l'escudet reyal qu' alguns exemplars tenen en elles intercalat, en lo demés són copia exacta dels diners rossellonesos de qu' acabem de parlar, y suposem ho eren també de la seva lley y talla, al menys els de les primeres emissions. Molt abiat se n'encunyaren de menys valor intrínsec y n'hi hàn que tenen l'apariencia de coure pur, lo qual ocasionà 'l descrèdit d'aquestes monedes. La llur encunyació començà l'any 1463 y cessà quan la rendició de Gerona al duc de Lorena l'any 1469.

Els documents que donem a conèixer respecte dels pacífics, ens excusen de comentar els descrits ab els ns. 419 a 426, un y altre enclosos. Farem, no obstant, present que tots tenen la llegenda escrita en lletres romanes o llatines, malgrat qu' en aquella època, y fins algún temps després, s'usava encare en les llegendes de les altres monedes el caràcter gòtic, al menys en nostre pays, y que s'hi troba gravat, per primera vegada en la numismàtica catalana, el nombre ordinal corresponent al nom del rey durant qual govern s'encunyaren : *Petrus quartus*, *Renatus primus*. Havent sigut introduida l'encunyació de pacífics a Catalunya pel rey Pere de Portugal, resulta indubtable que la quarterola de Joan II, descrita ab el n. 426, fou feta encunyar per aquest rey, ab seguretat a Barcelona, després d'acabada la guerra, això es, després del any 1472. Llurs tipus són copiats dels dels pacífics de Pere de Portugal y de Renat d'Anjou, y no es diferencíen d'aquèsts més qu'en la forma del escut del revers y en les llegendes. En les llegendes se suprimeix en el anvers l'ordinal, y en el revers l'advocació relligiosa, substituintla ab l'indicació dels Estats, ademés dels d'Aragó, d'ont era rey Don Joan, com a continuació y complement de la llegenda del anvers. ¿Es

aquesta moneda un divisor dels *escuts* que feu encunyar a Barcelona Joan II, y l'encunyà en la seca de dita ciutat Pere Morer? Potser que sigui aixís, però 'ns falten probes pera assegurarho.

Els documents qu'ordenen l'encunyació de pacífics no esmenten els llurs divisors, meytats y quarteroles, però hi fan referencia altres documents ja publicats [1], y les peces que 's conserven justifiquen la llur encunyació.

El florí inèdit que descrivim ab el n. 427, no l'hem vist. El coneixem per l'emprempta que'ns ha sigut tramesa per Don Antoni Vives y Escudero, al qui devem la noticia de la seva existencia. En l'emprempta no's distingeix la lletra que sembla haverhi a la terminació de la llegenda del anvers, que'ns donaría'l nom del rey en qual regnat s'encunyà. Els escudets, ab un lleó rampant, distribuits un a cada costat del Sant Joan del revers, ens fan presumir que fou encunyat en temps de Joan II, puix durant el regnat de son fill, Ferràn II, no tenim cap noticia ni cap indici de que s'encunyessin florins. Un lleó d'igual dibuix que'l del que's veu en aquests escudets, figura en la moneda aragonesa de plata de Joan II que publicà M. Heiss en la planxa 73, n. 7, y també en les d'or de Ferràn II gravades pel meteix senyor en la planxa 80, ns. 11 y 12: y ab la circumstancia d'estar el lleó posat dintre un escudet del tot semblant al dels del florí que'ns ocupa, en les monedes, també de Ferràn II, gravades en la derrera de les dites planxes, ns. 13, 14, 15 y 16. D'altra banda, aquest florí porta, a la terminació de la llegenda del revers, un escudet ab les armes reyals, y per senyal una corona, qu'es el que porten els florins encunyats en la seca de Valencia; y aquí convé recordar qu'en la contracta pera'l batiment de diverses monedes feta per Joan II ab Jordi Lobet o Llobet en 27 de Maig de 1466, hi figura'l de florins d'or «de ley de setse quirats o de setse quirats e mig fins en .xvij. qui«rats, e de talla de sexanta e huyt peces el march ...*e que los florins puga «fer semblants e de la talla, letres e emprentes dels de Valencia.*» Tots aquests antecedents concorden pera l'atribució a Joan II del florí descrit, y acabaría de confirmarla l'examen del meteix, si d'ell resultés qu'es de lliga inferior a 18 quirats, no passant de 17.

(1) Consúltinse sobre 'ls menuts geronins o rocabertins els articles de Celestí Pujol y Camps: *Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona* y la *Carta á D. C. Pujol y Camps sobre Numismática gerundense*, escrita pel R. P. Fidel Fita: publicats respectivament, els primers, en el *Memorial Numismático Español*, t. I, ps. 184-203 y 224-246, y la segona, en la meteixa Revista, t. III, ps. 190-207. Ademés, sobre les monedes d'Enric de Castella, de Pere de Portugal y de Renat d'Anjou, l'article: *Monedas de los pretendientes á la Corona de Aragón en el siglo XV*, escrit per Alvar Campaner y Artur Pedrals, també en el *Memorial Numismático Español*, t. I, ps. 84-87.

FERRÀN II (1479-1516)

A poc d'haver pujat al soli d'Aragó, emprengueren els Reys Catòlics la guerra contra'ls àrabs d'Andalusía, que no devía acabarse fins a tràurels de la península. A Catalunya rebrol'à la revolta dels remenses, qu'ocasionà fets sancnants en la comarca del Vallès, calmantse una mica'ls esperits al dictarse en 1486 la sentencia arbitral firmada per Don Ferràn a Guadalupe. L'any 1492 es notable en l'historia de la península per raó del descobriment d'Amèrica, de l'expulsió dels jueus y de la presa de Granada. També en aquest any fou retornat el Rosselló, pel rey de França, a Don Ferràn. En 1494, començà la guerra a Nápols contra Carles VIII de França, que s'extengué al Rosselló, essent destronat Frederic III y repartit aquell regne entre'l rey de França y Don Ferràn en 1500. En 1502, se renovaren les hostilitats ab França, dirigint el rey personalment la campanya del Rosselló. En 1504, morí la reyna Dona Isabel la Catòlica, suscitantse diferencies entre Don Ferràn y son gendre Don Felip l'Hermós; deixà Don Ferràn la direcció dels assumptes de Castella y's trelladà a Aragó. A 18 de Maig de 1506, contragué'l rey matrimoni ab Dona Germana de Foix, y en el meteix any, per mort de Don Felip l'Hermòs y per malaltía de Dona Joana, fou nomenat regent de Castella. Se feren les paus ab el rey França, qui renuncià a sos drets y pretensions sobre'l regne de Nàpols, del qual el Sant Pare donà l'investidura a Don Ferràn en 1510. Caygueren, en poder de Don Ferràn, Oràn, Bugía, Alger y Trípoli, y, en 1512, s'apoderà del regne de Navarra fins al Pirineu. Morí'l rey el 23 de Janer de 1516. Dels fills que tingué ab Dona Isabel de Castella, el sobrevisqueren Dona Joana, qui's casà ab Felip l'Hermós y fou hereva dels regnes de sos pares y mare de Carles I; Dona María, qui's casà ab Don Manuel de Portugal, y Dona Caterina, casada ab Artur príncep de Gales, y en segones nupcies ab Enric rey d'Angleterra. De sa segona muller, Dona Germana de Foix, tingué Don Ferràn un sol fill, Don Joan, qui morí infant.

Les monedes encunyades a nom de Ferràn II, en els diversos Estats que governà, són nombrosíssimes, y són també nombrosos els exemplars que d'elles se'n conserven. La major part de les conegudes les han publicades M. Heiss y, en el *Catálogo* de sa copiosa colecció, el Sr. Vidal-Quadras.[1]

(1) *Castella* : Heiss : t. I, ps. 114-138, ls. 17-26; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6640-6470 y 6480-6718.

Tampoc falten noticies numismàtiques d'aquest regnat y, encare que no siguin moltes les publicades, se recomanen per lo interessants.

Per lo que's refereix a Castella, es de notar. en primer terme, l'*Ordenança* de Medina del Campo del any 1497, per la que's reformen essencialment les monedes d'aquell regne, així les d'or com les de plata y de billó, prohibintse'l curs de les antigues. D'aquesta reforma data l'encunyació de les peces de plata de gran mòdul, de valor vuyt rals castellans, que meresqueren universal acceptació y ab lleugeres modificacions han arrivat fins als nostres dies, essent conegudes ab el nom de *duros y pesos fuertes*. També reformà aquest rey les monedes que s'encunyaven a Navarra, per son Ordenament del any 1513. De les batudes a Nàpols y a Sicilia, quasi res ne sabem. Per lo qu'aspecta al regne de Sardenya, de varis documents qu'hem llegit en l'Arxiu de la Corona d'Aragó resulta que Don Ferràn se proposà y conseguí que les monedes, tant d'or com de plata y de billó, correguessin en tota l'illa per un meteix valor, y donà a dit efecte instruccions a Joan Dusay, son lloctinent en ella [1]. Aquèst informà al rey que li semblava lo més convenient «que en la ciutat de Caller se deuría batre ducat que fos a ley e pes «de les aguiles que huy se baten en Sicilia, que son a la ley e pes de ducat «de Venecia, y per semblant si bates moneda de argent, que dotse valgues«sen un ducat e cada una peça de argent valgues quatre sous, e lo ducat «valgués quoranta vuyt sous : perque concordaria ab la moneda de Sicilia «o seria poca la differencia, e per semblant ab Napols e Cathalunya se raho«naria vint y quatre per quoranta vuyt...» Aixís ho acceptà Don Ferràn, però ab tal qu'hi estiguessin conformes les persones qu'havía manat fossin consultades[2]. El resultat va ésser la reducció del valor del ducat que s'encunyava a Càller a cinquanta sous, el cambi de for de les monedes de plata, a les quals se'ls assigna'l valor qu'en realitat teníen de conformitat ab l'as-

---

Navarra : Heiss : t. III, ps. 45-47, ls. 147 y 148; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6418-6431.
Sicilia : Heiss : t. II, ps. 361-364, ls. 119 y 120; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6399-6410.
Nàpols : Heiss : t. II, ps. 579-582, l. 124; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6411-6417 y 6719-6723.
Sardenya : Heiss : t. II, ps. 420 y 421, l. 141; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6397 y 6398.
Mallorca : Heiss : t. II, ps. 245-250, l. 107; Campaner : *Numismàtica Balear*, ps. 168-180, l. 6; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6384-6396.
Valencia : Heiss : t. II, ps. 189-192, ls. 88 y 99; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6432-6439 y 6471-6479.
Aragó : Heiss : ps. 37 y 38, l. 74; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6328-6338 y 6470[a].

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3666 (al final del registre); Octubre de 1491.
(2) Idem : reg. 3667, f. 263 : Febrer de 1492.

saig que d'elles se practicà y l'orde de que la moneda corregués a pes y fossin acceptades en tota l'illa les monedes al for que se les hi havía senyalat [1]. A 20 de Març de 1507 confirmà'l rey els privilegis dels oficials y obrers de la seca de Sardenya [2].

MALLORCA

«Pertocà al insigne Ferràn II la no petita honra de reformar per complert el sistema monetari balear, posantlo en concordancia ab els coetanis d'Espanya y d'Europa y corretgint, en lo possible, els greus defectes que patía desde molt de temps la fabricació monetaria d'aquestes illes. Se verificà la reforma a repetides instancies dels jurats del regne y per virtut de les reyals cèdules expedides en 26 de Març de 1507 y 30 de Març de 1508: per la primera's modificà la lley del billó; per la segona's mudaren complertament la lley, talla y tipus de les monedes d'or y plata [3].» Segons el resum d'aquests documents, que fa'l senyor Campaner, de qui són les paraules copiades, la moneda d'or havía d'encunyarse, com la de Valencia, de 23 quirats y tres quarts de lley y de talla 67 peces per marc, essent el valor del *Real d'or*, el de 23 sous; la de plata havía d'ésser de lley d'onze diners y de talla 96 croats per marc, valguent cada croat 11 diners; y la de billó havía d'ésser d'un diner de lley, y 23 sous, 8 diners de talla, a raó de 24 sous per marc. La fabricació de doblers, o dobles diners, quedà prohibida. En quant als tipus, s'establí que, en l'or, fossin d'una banda les armes reyals y sobre d'elles la creu de dos travessers, y de l'altre l'imatge del rey, y en la circumferencia la llegenda: *Ferdinandus Rex Aragonum Maioricarum Catholicus*; en la plata, d'una banda l'imatge del rey y de l'altra les armes de la ciutat, ab la meteixa llegenda que les d'or, y, en les de billó, com abans, d'un cantó la creu y del altre l'imatge del rey.

Fora de les noticies apuntades pel Sr. Campaner, no hem trobat més que alguns documents relatius als privilegis de la seca de Mallorca y a les qüestions suscitades entre'ls mestres de la seca y l'universitat de l'illa [4].

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3667, f. 299 v.; Abril de 1492.
(2) Idem: reg. 3570, f. 169 v.
(3) Campaner: *Numismática Balear*; p. 170.
(4) Arxiu Corona Aragó: reg. 3920, fs. 26 v. y 76, y reg. 3658, f. 147.

VALENCIA

Poques són les noticies que's tenen de les monedes d'aquest regne y poques també les qu'hem sabut trobar, tenint en consideració 'l temps que va regnar Ferràn II. Lo qu'hem copiat al ocuparnos de les monedes de Mallorca, dona raó de la lley y talla de les monedes valencianes y proba que abans de reformar les monedes d'aquell regne havía reformat també Don Ferràn les del de Valencia.

13 Abril de 1493. Confirmà 'l rey els privilegis dels oficials y obrers de la seca de Valencia [1].

26 d'Agost de 1506. Confirmació per Don Ferràn del nomenament qu'abans havía fet a favor d'Alfons Sànchez dels càrrecs de lloctinent general de tresorer y de batlle del regne de Valencia, així com també del de mestre de la seca de dit regne, càrrecs que vol tingui durant la seva vida y després de la seva mort passin al seu fill Miquel Sànchez [2].

11 d'Agost de 1507. Alfons Sànchez, mestre de la seca de Valencia, se queixà al rey pels reparos que se li posaven per part del mestre racional a un compte de batiment de menuts [3].

El document del any 1506 pot servir pera explicar el significat de la lletra S, que's troba isolada en algunes monedes valencianes de Ferràn II, com a inicial del nom del mestre de la seca; y 'l del any 1507, fa relació al menut ab els noms de Ferràn y d' Isabel que publiquen M. Heiss y En Vidal-Quadras, y que, segons se diu en el document, va ésser encunyat en els anys 1502 o 1504.

ARAGÓ

Les noticies qu'hem trobat de les monedes del regne d'Aragó són aquéstes:

6 de Setembre de 1505. Don Ferràn nomenà mestre y batlle major de la seca de Çaragoça a Lluis Sànchez, per defunció de Gabriel Sànchez, son pare, ab el meteix sou y iguals drets y prerrogatives qu'aquèst y sos demés predecessors havíen disfrutat en l'excercici d'aquells càrrecs [4]. Aquest no-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3568, f. 42.
(2) Idem : reg. 3657, f. 123.
(3) Idem : reg. 3658, f. 89.
(4) Idem : reg. 3657, f. 209.

menament fou repetit en 15 dels meteixos mes y any [1]. Queda, en sa virtut, explicada la significació de les lletres *G S* y *L S* que's veuen en algunes monedes aragoneses de Don Ferràn, que M. Heiss presumía eren marques d'assajadors : són les inicials del mestre de la seca.

22 d'Agost de 1506. Havent arrivat a coneixement del rey els abusos que's cometíen en el cambi de les monedes y la resistencia qu'oposaven alguns oficials de la seca a la bona marxa de les encunyacions, disposà : primer, qu'al ser requests pel lloctinent del mestre de la seca, Agustí Roch de Salazar, compareixessin tots els qu'hi estiguessin obligats, pera presenciar l'assaig, pes y compte de cada batiment de moneda y de malles, en la forma previnguda per l'acte de Cort de l'any 1503, y que, si algú d'ells no compareixía, pogués el dit lloctinent de mestre, ab el notari y demés oficials presents, «dar razon de su batida e de su ley, peso e cunyo «juxta el acto de cort, e esto cada vez que fara la dicha batida o batidas «fasta dar cumplimiento a toda aquella summa de moneda menuda e de «miallas que en el acto de Cort es statuido e ordenado sin empacho de per«sona alguna»; y segón, que'l mestre de la seca estigués facultat pera encunyar sempre que volgués, aleshores y en lo successiu, «moneda de oro de «ducado e medios ducados de oro vulgarmente llamados ferrandines, con «las armas de Aragon, de la ley e liga de los ducados venecianos, juxta la «serie e tenor del dicho acto de corte sobre el batir e fazer la dicha moneda «con los cunyos por el Reyno a esto dados, destinados e dedicados... etc. [2]». D'aquest document sembla despendres que'l cambi d'armes del escut gravat en ses monedes per Don Ferràn, al principi de son regnat, no fou del gust de les Corts d'Aragó, que reclamaren hi tornés a gravar l'escut reyal aragonés de les barres o pals.

CATALUNYA

Les noticies documentals referents a les monedes del principat y dels comtats de Rosselló y Cerdanya són, com les mateixes monedes, de dues classes des del regnat de Ferràn II. Les unes se refereixen a les monedes reyals, de curs general en tot el territori català; les altres se refereixen a les monedes

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3657, f. 207.
(2) Apèndix : Document LXXX. Arxiu Corona Aragó : reg. 3657, f. 56.

locals, encunyades en virtut de concessions o privilegis per diferentes localitats, de curs restringit y limitat al lloc o territori qu'en la concessió 's determina. Les primeres se circumscriuen a les seques de Barcelona y de Perpinyà. Les segones s'extenen, com veurem, a gran nombre de poblacions, entre elles la meteixa vila de Perpinyà, que des del regnat de Carles I deixà d'encunyar monedes reyals.

Les ressenyarem per separat.

SEQUES REYALS

1.er d'Abril de 1479. Don Ferràn ratificà 'l nomenament de mestre de la seca de Barcelona y de la de Tarragona, que son pare, Joan II, havía fet a favor de Bernat Sala en 10 d'Octubre de 1464 y 'l meteix Don Ferràn havía ja ratificat essent lloctinent en 7 d'Octubre de 1474 (1). Es probable qu 'en aquest document hi hagi alguna confusió, per que'l mestre de la seca, al morir Joan II, era Salvador Spano, qui continuà exercint el càrrec fins que va morir y, segons manifesta un dels documents que seguiràn, això no succeí fins l'any 1481. Potser Bernat Sala exercí 'l càrrec solament a la ciutat de Tarragona.

16 de Juliol de 1480. Confirmació a Jordi Vidal del càrrec de mestre de la seca de Perpinyà, pel qual havía sigut nomenat per Joan II (2).

8 de Febrer de 1481. El rey nomenà mestre de la seca de Barcelona a Jaume Aymeric, per haver mort Salvador Spano, qui exercía'l càrrec (3). Aquèst es el document a que'ns hem referit al comentar el nomenament de Bernat Sala.

6 de Febrer de 1488. A petició dels missatgers de la ciutat de Barcelona, manà 'l rey a son lloctinent en Catalunya, l'infant Don Enric : primer, repetir, especialment en els bisbats de Gerona, Vic y Urgell, per trobarse més a la vora de la frontera, les crides qu'havía manat fer son pare, Joan II, prohibint l'introducció de monedes forasteres; y segón, celebrar un consell, ab assistencia dels consellers de Barcelona, dels diputats de Catalunya y de les demés persones que judiqués convenient, pera acordar, per majoría de

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3538, f. 21 v.

(2) Idem : reg. 3538, f. 98 v.

(3) Idem : reg. 3538, f. 130. En aquest meteix registre hi hàn molts nomenaments d'oficials y obrers de la seca de Barcelona, fets pel rey Don Ferràn en els anys 1479, 1480 y 1481.

vots, el for a que les dites monedes forasteres havíen de còrrer, y, una vegada resolt, ho fes cridar y complir [1].

7 de Març de 1492. Atès que'l cens que's pagava per la casa del carrer de les Mosques, convingut en 17 de Juny de 1441 entre'l rey Don Alfons y Lleonard de Sos, resultava molt onerós per haver minvat els emoluments de la seca «per la estirilitat del temps y disminució de la ciutat»: facultà'l rey a Andreu Peguera, mestre racional, a Joan Çarriera, batlle general de Catalunya, y a Jaume de Montfort, regent de la Tresorería, pera comprar una casa a Barcelona que tingués condicions a propòsit pera establirhi «la Seca de la moneda ques bat en dita ciutat» [2].

28 de Setembre de 1493. Confirmació dels privilegis dels oficials y moneders de la seca de Perpinyà [3].

4 de Novembre de 1493. Don Ferràn, en us de sa prerrogativa reyal y de les facultats que per això li havíen donades les Corts, resolgué:

1.er : Qu'en les seques de Barcelona y Perpinyà 's fes moneda d'or, anomenada *principats*, de la lley y pes del ducat de Venecia y ab els tipus ab que s'encunyava la moneda d'or a Barcelona.

2.ón : Que's fabriqués, en les dites seques, moneda de plata de lley d'onze diners y mitj y de talla de 72 peces per marc, les quals monedes devíen anomenarse *croats* y ser dels meteixos tipus dels croats barcelonesos, fentne d'ella mitjos croats y quarts de croat.

3.er : Que cada *principat* valgués 12 croats dels sobredits.

4.rt : Que tant els *principats* com els *croats* circulessin a pes: regla que devía així meteix aplicarse als croats fabricats ja d'abans, tant als retallats com als que no ho fossin.

5.nt : Que no tinguessin curs en el principat els carlins ni altres monedes de plata y sí solament croats, sots pena de perdua de la moneda, a no ser que fos pera portarla a fondre a la seca.

6.è : Que, passats quatre mesos, tampoc tinguessin curs en els comtats de Rosselló y Cerdanya les monedes de plata anomenades *parpalloles*, sotspena de pèrdreles, però que poguessin ser portades a la seca pera fòndreles.

7.e : Se reservà'l rey, pera més endevant, disposar sobre la lley y pes de

(1) Salat : t. II, document n. LXIV; Arxiu Corona Aragó : reg. 3666, f. 52.
(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 3667, f. 286.
(3) Colson : p. 127; Arxiu Corona Aragó : reg. 3552, f. 35.

la moneda menuda o de billó, y al entretant manà que no's poguessin fer pagaments ab ella de quantitats superiors a un quart de croat [1].

En virtut d'aquesta sentencia o disposició reyal, quedà reformada la moneda d'or catalana si no en sos tipus en son valor intrínsec, resultant aquèst equiparat al dels ducats que's fabricaven a Çaragoça, a Valencia y a Mallorca. Encare que'l document no ho expressa, s'encunyaren múltiples y divisors de *principat*, o sigui del ducat català.

En la moneda de plata, o croats, no s'introduí més variació que la de retornàrloshi la lley y'l pes qu'havíen tingut en llur origen.

14 de Desembre de 1493. Pragmàtica sanció prohibint el curs de les monedes falses y retallades y ordenant la llur inutilisació. Disposà'l rey que's fessin crides a Barcelona y a Perpinyà manant, sots pena de 500 florins, que tots els que tinguessin monedes de les sobredites y especialment els comerciants y cambiadors, vinguessin obligats a portarles a la Taula de Depòsits de les respectives ciutat y vila, pera esser en ella tallades y partides [2].

21 de Novembre de 1494. El rey, després de manifestar que ja de paraula havía ordenat a son tresorer que fes encunyar diners menuts, en la quantitat que conceptués oportuna, quan dicta providencia regulant les monedes d'or y plata, fa constar que volía fos perpetuament observat lo ordenat de paraula sobre dites monedes, qu'era lo següent : que'ls diners menuts fossin batuts «a la ley d'un diner e quatorse grans e vint e quatre sols de «talla lo march, e que sien assenyalats a la una part de cap e de creu en lal«tre, e ab les letres que solien esser assenyalats los diners menuts antiga«ment [3].» Ab aquesta providencia sobre la moneda de billó vingué'l rey a completar la reforma de les monedes catalanes feta en la sentencia del any anterior. En sa virtut, la moneda antiga de tern barcelonesa quedava reduida pròximament a la meytat del valor intrínsec qu'havía tingut, puix, encare que la disminució en la lley no arrivés a la meytat, s'aumentava la talla d'un terç; per això'ls croats, qu'abans valíen dotze diners de tern, feta la reforma valgueren dos sous, o sigui 24 diners menuts dels corrents.

18 de Juny de 1500. Restablí Don Ferràn en son vigor lo disposat per Dona María sobre l'idoneitat dels oficials y obrers de la seca de Barcelona y l'obligació de demostrarla mitjansant examen; derogà'ls nomenaments

(1) Apèndix : Document LXXXI. Salat : t. II, document n. LXVII; Arxiu Corona Aragó : reg. 3601, fs. 101 v. a 103.

(2) Salat : t. II, document n. LXVI.

(3) Apèndix : Document LXXXII. Salat : t. II, document n. LXVIII.

fets y les disposicions dictades que s'oposessin a aquella disposició, y manà que solament els que travallessin manualment en la seca tinguessin dret als privilegis concedits als oficials y moneders [1].

En 1508 la Reyal Audiencia de Catalunya declarà «que solo la fábrica «de Barcelona tenía derecho para labrar menudos», y en el meteix any se publicà un ban ordenant que'ls menuts encunyats fora de la seca reyal barcelonina no valguessin més qu'en el terme aont se fabricaven: disposicions que, segons En Salat, serviren no més que pera donar ales a la falsificació d'aquestes monedes.

Ja en 1505 s'havía tingut una junta a la casa de la ciutat pera extingir els menuts falsos, en la qual s'acordà ressenyalar els bons ab una B. y fallar y fondre de nou'ls falsos. Pel compliment d'aquest acort, se va fer una crida, en 26 de Setembre del meteix any, ordenant que ningú refusés els menuts ressenyalats [2].

13 de Març de 1508. Els síndics de la ciutat de Barcelona demanaren la renovació del privilegi qu'aquèsta tenía d'encunyar moneda menuda y que se l'autorisés pera fabricar, no solament «menuts de bona lliga mes encara terns, dobles, malles e si menester es pugeses» [3]. El rey accedí a lo solicitat, «entes que sobre la liga sia primer consultat a sa Altesa» [4].

8 de Juny de 1511. Torná Don Ferràn a confirmar els privilegis dels oficials de la seca de Barcelona [5], y en 18 d'Agost del meteix remeté a son lloctinent a Catalunya una pragmàtica, el text de la qual no hem trobat, encaminada a corretgir els abusos que's cometíen en les oficines de la dita seca [6].

4 de Juliol de 1513. A petició dels consellers de Barcelona, manà'l rey encunyar, en la seca reyal de la ciutat, menuts y doblers, de lley de tres diners y de talla 41 sous y 4 diners el marc, els menuts, y 20 sous y 8 diners el marc, els doblers, y que'l tipu dels diners menuts fos d'un cantó 'l cap del rey y del altre una B, y 'l dels doblers, d'un cantó 'l cap del rey y del altre les armes de la ciutat. Donà, ademés, regles pera la llur fabricació [7]. Per aquesta modificació 'ls doblers veníen a representar un valor molt prò-

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3659, f. 263.
(2) Salat: t. I, ps. 147 y 148.
(3) Arxiu Corona Aragó: reg. 3556, f. 12.
(4) Salat: t. II, document n. LXIX.
(5) Arxiu Corona Aragó: reg. 3558, f. 379 v.-381.
(6) Idem: reg. 3675, f. 83.
(7) Apèndix: Document LXXXIII. Salat: t. II, document n. LXX.

ximament igual al de l'antiga moneda de tern y 'ls menuts al de les malles d'aquella meteixa moneda.

2 de Febrer de 1515. Se donà orde de que, a Perpinyà, la moneda d'or qu' hi corregués fos rebuda a pes y 's pesés peça per peça [1].

Dels documents qu'acabem d'extractar resulta:

Primer : que Ferràn II introduí a Catalunya l'encunyació d'una nova moneda d'or, anomenada oficialment *principats*, però que fou coneguda generalment ab el nom de *ducats*. Els principats substituiren, doncs, als pacífics de Pere de Portugal, de Renat d'Anjou y de Joan II, com els pacífics havíen substituit als florins dels regnats anteriors, sense que logressin desbancarlos els timbres que s'encunyaren durant curts temps per orde de Joan I.

Els principats tingueren per patró 'l ducat de Venecia, qu'era, en el sigle XV, la moneda més universalment acreditada y que, a més del rey d'Aragó en sos Estats, copiaren en els llurs altres sobirans d'Europa; aytal com havíen fet ab els florins de Florencia, en els sigles XIII y XIV, el rey d'Aragó Pere III y altres reys. Però, aixís com Pere III copià enclós els tipus o empremptes dels florins de Florencia, Ferràn II no adoptà del ducat de Venecia més que la lley y la talla, o sigui 'l valor intrínsec. El tipu del principat fou : al anvers, el bust del rey coronat, a la dreta (per excepció a l'esquerra), y al revers, un escut, coronat, ab les armes dels diferents Estats que'l rey governava, en l'unitat y en els múltiples, y ab soles les armes d'Aragó, en els divisors.

Els principats eren de 23 quirats y tres quarts de lley y de talla 67 peces el marc : devía pesar, per consegüent, cada principat 3'5418 grams, dels quals 3'5049 d'or fi y 0'0369 de lliga. Aquest pes teòric s'acosta molt al trobat per M. Heiss en les peces que descriu : 35'10 grams la peça de 10 principats, 7 grams el doble principat, 3'45 grams el principat, y 1'75 el mitj principat. Son for o valor legal fou 'l de 12 croats o de 24 sous.

Segón : que'l meteix rey restituí a la moneda de plata, o sigui als croats, en el valor intrínsec que tenien quan la llur creació, sense modificar llurs tipus. Els croats que's conserven de Ferràn II ho justifiquen també aixís, tant respecte del pes com dels tipus, essent de caràcter secundari les poques variacions en els derrers introduides.

Y tercer : que reformà també radicalment la moneda barcelonesa de billó en dues ocasions diferentes : la primera en Novembre de 1493 y la segona

(1) Colson : p. 133.

en Juliol de 1513. Per la primera reforma, els antics diners de tern foren substituits per diners que, conservant els tipus y llegendes d'aquèlls, tenían solament 1 diner y 14 grans de lley o de plata fina y eren de la talla de 24 sous, o sigui 288 diners el marc; per la segona reforma, aquests nous diners foren substituits per altres de 3 diners de lley, com els de tern, però de la talla de 496 peces, o sigui 41 sous y 4 diners per marc, y per peces dobles o de dos diners, d'igual lley qu'aquèsts però de 20 sous y 8 diners, o sigui 248 peces per marc. El tipu d'aquests derrers diners fou també igual als dels antics diners de tern, ab l'adició d'una B en el centre de la creu del revers; el dels doblers fou modificat en el revers, posanthi un escut en cayró ab les armes de la ciutat de Barcelona en lloc de la creu cantonada ab anells y punts qu'hi tenían els diners.

Tant per l'una com per l'altra reforma, el valor intrínsec dels antics diners catalans de billó quedà considerablement disminuit. El pes teòric dels del any 1493 y 1494 correspón ésser el de 0'8134 grams, dels quals 0'1073 de plata fina y 0'7061 de lliga; el dels de l'any 1513, correspón ésser el de 0'4723 grams, dels quals 0'1181 de plata y 0'3542 de lliga, els diners, y 'l doble respectivament els doblers.

En virtut d'aquestes reformes, els croats valgueren en endevant 2 sous, o, lo qu'es lo meteix, 24 diners menuts; qu'aixís s'acostumà anomenarlos, pera distingirlos dels doblers y potser també dels antics diners de tern.

La proporció del or amonedat ab la plata amonedada, com resulta de les noticies apuntades, era a Catalunya, al acabarse el sigle XV y començar el XVI, la de 1 : 11'024.

SEQUES LOCALS

Les monedes de billó encunyades en la seca reyal de Perpinyà, durant el regnat de Don Ferràn II, foren locals. Començarem per elles l'enumeració de les noticies que sobre monedes locals catalanes del temps de dit rey, hem pogut arreplegar.

Perpinya. — *12 d'Octubre de 1495.* El rey autorisà als cònsols y consellers de la vila de Perpinyà pera batre monedes de la lley y forma que be 'ls hi semblés, imposantlos l'obligació de parar d'encunyarne tan prompte com els hi fos manat, y la de recobrarles, entregant *en reyals o monedes dor* a qui les presentés al cambi, una quantitat igual al valor per elles representat. Aquesta autorisació fou pera encunyar fins a dos mil lliures de moneda

perpinyanenca, y feta sense perjudici de les Constitucions de Catalunya y sense que s'entengués ab ella prejutjar res respecte de la reforma de les monedes que li teníen les Corts encomanada. No hem vist el text de la concessió, però si 'l de l'ampliació de la meteixa en quantitat de 1.000 lliures més, *ab iguals condicions*, feta per el rey en

30 de Març de 1496, per ser insuficients les 2.000 ja concedides «al co-«merç e despesa que en la vila se fa, per la molta gent que en aquella ha «sobrevengut a causa de la guerra...» Ab l'expressada moneda únicament podíen ferse pagaments pel valor d'un quart de croat o reyal de plata [1].

18 de Novembre de 1499. Altra llicencia otorgada als cònsols de Perpinyà, per la qual se 'ls autorisa pera fer fabricar a la seca de dita vila 2.000 lliures de diners menuts, ab condicions iguals a les contingudes en les llicencies precedents, y ademés la de bàtrels de les meteixes lley y forma que 'ls que ja havíen en virtut d'elles encunyat [2].

24 d'Octubre 1503. Don Ferràn, després de fer memoria de la llicencia d'encunyar menuts en quantitat de quatre mil lliures, que per comissió seva havíen concedit als cònsols de Perpinyà feya poc Jeroni Albanell, son conseller, y Francesc Franch, son advocat fiscal: els hi otorgà la de fabricarne altres dues mil lliures «de la mateixa emprenta e forma dels que derre-«rament son stats fets e batuts en la dita seca,» ab l'obligació d'assegurar en poder del procurador reyal la recullida dels dits menuts y llur cambi ab monedes d'or o plata, sempre que 'n fossin requerits, y ademés la de ferlos encunyar a la seca de la vila pel mestre y oficials d'ella, els quals havíen de portar compte y raó del batiment y ésser considerats com a moneders falsos si s'excedíen, en l'encunyació, de la quantitat fixada. Les ganancies que en resultessin, devíen esmersarles els cònsols en el redrés dels murs, valls y artillería de la vila [3].

20 de Novembre de 1515. Llicencia concedida per la reyna, lloctinent, Dona Germana de Foix, als cònsols de Perpinyà, pera fabricar fins a 1.000 lliures de menuts «cuiuscumque metallo volueritis, cum signo seu armis «dicte ville», ab l'obligació de cambiarlos en bona moneda d'or y plata, sempre que 'n fossin requerits per qui 'n tingués en son poder, y de nomenar una persona encarregada del cambi [4].

(1) Colson: t. II, ps. 130 y 284. document n. 26.
(2) Colson: ps. 131 y 286, document n. 27; Arxiu Corona Aragó: reg. 3554, f. 41 v.
(3) Colson: ps. 132 y 287, document n. 28.
(4) Colson: ps. 133 y 289, document n. 29; Arxiu Corona Aragó: reg. 3668, f. 59.

M. Colson observa qu'en aquestos documents el rey abandona 'ls seus drets sobre la fabricació de la moneda y 'ls transmet a la vila, qu'era la que devía fruir de tots els beneficis de l'encunyació. Això es precisament lo que constitueix la característica d'aquestes monedes y fa qu'ab proprietat puguin calificarse de locals. L'últim dels documents enumerats està redactat seguint el patró quasi uniforme que s'usà en la major part de les concessions d'aquest genre.

Gerona. — Ja hem fet constar que la ciutat de Gerona no pogué usar del privilegi d'encunyar moneda que li concedí Don Joan en 1463, per contenir aquèst la condició de no poguer ferse efectiu fins passada la guerra, y per no constar qu'hagués donat cap resultat la súplica dirigida al rey en 1472 pera que permetés a la ciutat encunyarne tot seguit. En la documentació del Arxiu municipal de Gerona no torna a parlarse d'encunyació de moneda fins al any 1481, y l'encunyació de monedes geronines a que 's refereixen no 's va fer en virtut d'aquell privilegi, sinó en virtut de les llicencies que li otorgaren Ferràn II, o els seus lloctinents en el principat.

En el dit any 1481, els jurats de Gerona, atesa la depreciació dels rocabertins y la falta de moneda de poc valor, que dificultava la compra y venda al detall, demanaren al rey llicencia pera encunyar menuts. Va concedírloshi Don Ferràn la de poguerne fabricar del metall que volguessin, fins a la quantitat de 200 lliures, gravanthi 'l senyal o armes de la ciutat y ab l'obligació de recobrarlos y cambiarlos ab bona moneda d'or y plata, de qui 'n tingués, sempre que 'n fossin requerits, delegant al efecte persona que respongués d'ells y del llur cambi; a aquesta llicencia, obtinguda en 26 d'Agost de 1481 [1], que fou 'l punt de partida de les encunyacions locals geronines, ne seguiren moltes altres, concebudes en iguals termes, per diferentes quantitats; puix may faltaren pretextes als representants de la ciutat pera demanarles, ni tampoc regatejaren la llur concessió 'ls representants del rey. L'enumeració de les que coneixem es com segueix :

Una, per la quantitat de 200 lliures, concedida per l'infant Don Enric en 25 de Juny de 1482 [2].

Altra, per igual quantitat, obtinguda del meteix en 6 de Novembre de 1482 [3].

(1) Apèndix : Document LXXXIV. Arxiu Corona Aragó : reg. 3565, f. 14 ; Arxiu Municipal de Girona : Llibre I de Moneda, f. 1.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 3799, f. 149. Idem : Llibre I de Moneda, f. 7.

(3) Idem : reg. 3800, f. 17 ; Idem : Llibre I de Moneda, f. 12.

Altra, per igual quantitat, obtinguda del meteix en 21 de Juliol de 1483, en la que's faculta ademés als jurats pera obrir ab les solemnitats acostumades la caixa en que's guarden els cunys y tràurels d'ella [1].

Altra, també del infant Don Enric, otorgada'l día 6 d'Octubre del any 1483, per la quantitat de 400 lliures [2].

Altra, de 300 lliures, concedida pel meteix infant en 5 d'Octubre de 1484 [3].

Altra, per la quantitat de 250 lliures, obtinguda del precitat infant en 26 de Novembre de 1489, ab l'orde, ademés, de que's fes pregó fent a saber la recullida y cambi per bona moneda corrent dels menuts encunyats per la ciutat durant el terme de quinze díes comptadors des del en que's fes la crida, passats els quals la ciutat deixaría d'ésser responsable d'ells y cessaría en l'obligació de cambiarlos [4].

Altra, del meteix Don Enric, per la quantitat de 250 lliures, concedida en 8 de Novembre del any 1490 [5].

Altra, de 30 de Juny de 1510, per la quantitat de 1.500 lliures, otorgada pel rey Don Ferràn [6].

Altra, també del rey, per la quantitat de 2.000 lliures, donada en 2 d'Abril de 1512 [7].

Altra, del meteix, per 1.000 lliures més, concedida en 13 de Novembre de 1512 [8].

Y altra, per fi, otorgada per Dona Germana, per la quantitat de 4.200 lliures, ab la condició de que's retiressin els senyals abans encunyats y, un cop retirats, s'encunyessin els nous ab barreja de plata, gravanthi d'una banda les armes de la ciutat, y de l'altra les armes o senyal que volguessin, assegurant el llur cambi y recullida, y designant persona que'n respongués [9].

Abunden al Arxiu municipal de Gerona les noticies referents a les mo-

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3800, f. 97; Arxiu Municipal Gerona: Llibre I de Moneda, fs. 19 y 20.
(2) Idem: reg. 3800, f. 102: Idem: Llibre I de Moneda, f. 45.
(3) Idem: reg. 3858, f. 92; Idem: Llibre I de Moneda, f 54.
(4) Idem: reg. 3861, f. 75; Idem: Manual d'Acorts, fs. 78 y 79.
(5) Idem: reg. 3803, f. 138.
(6) Idem: reg. 3558, f. 237; Arxiu Municipal Gerona: Cartes reyals.
(7) Idem: reg. 3559, fs. 37 y 38; Idem: ídem.
(8) Idem: reg. 3559, f. 126; Idem: ídem.
(9) Idem: reg. 3660, f. 218.

nedes que s'encunyaren en dita ciutat en virtut de les llicencies anotades. Farem menció de les més importants:

Obtinguda la primera llicencia, de 26 d'Agost de 1481, resolgueren els jurats de Gerona recullir la major quantitat possible de *rocabertins* y ressegellarlos d'un costat ab les armes de la ciutat y del altre ab la lletra G, inicial del nom de la meteixa; operació que fou encomenada a Jaume Vilar, qui devía practicarla en la casa del jurat Rafel Sampsó. Els rocabertins, així ressegellats, ordenaren fossin rebuts en endevant per un diner. En 5 de Janer de 1482, En Rafel Vilar va fer entrega de 115 lliures y 18 sous de rocabertins ressegellats, y com manqués encare una quantitat respectable pera aconseguir la de 200 lliures que 'l rey havía permès encunyar y fos difícil recullir més rocabertins, en 24 de Maig de 1482, s'acordà que 's fabriquessin menuts fins al complement de les 200 lliures, els quals «sien «fets e emprentats e monedats ab les armes que los roccabertins fins aci «son stats batuts e emprentats»; això es, ab els meteixos cunys qu'havíen servit pera ressegellar els rocabertins. S'acordà, així meteix, qu'en cada marc de la nova moneda hi hagués tres quarts d'unça de plata, essent lo restant coure, y que de cada marc se 'n treguessin més o menys 28 sous de menuts. En cada menut, o *senyal*, geroní d'aquesta primera emissió, de pes pròximament 0'6972 grams, n'hi havía, per consegüent, 0'0661 de plata. La primera entrega de menuts encunyats se va fer pels encarregats de l'encunyació 'l día 5 de Juny del meteix any. A continuació dels abans dits y d'iguals condicions y ab els meteixos tipus, s'encunyaren els corresponents a la llicencia de 25 de Juny de 1482, essent d'advertir qu'en l'entrega dels encunyats, feta 'l día 23 d'Agost del meteix any, figuren 10 lliures, 17 sous y 8 diners en *obolos sive maylles*.

Al obrirse, en 4 d'Agost de 1483, en virtut del privilegi de 21 de Juliol del dit any, la caixa en qu'hi estaven tancats els cunys, se tragueren d'ella :

«Primo unes tisores de ferro.

Item unes tenaylles de prorrotar.

Item trosses de ferro o encunys de monedar ab la G, per batre los menuts novament batuts.

Item altre encuny de batre de les maylles derrerament batudes.

Item dos trossells de ferro per monedar menuts abdos ab les armes de la ciutat.

Item altre emprenta ab semblants armes de la Ciutat.

Item .j. altre trossell de batre los barbuts (1).»

(1) Aquèst es, de segur, l'inventari del sigle XV a que 's refereix el P. Villanueva en la

En 22 de Novembre de 1483, els jurats manaren batre 50 lliures d'òbols, en virtut de la llicencia per la que s'encunyaven llavors els menuts[1].

Tots els menuts que s'encunyaren a Gerona gracies a les llicencies dels anys 1482, 1483 y 1484, ho foren ab els meteixos tipus y s'usà en ells la meteixa lliga.

L'abundancia y depreciació dels menuts y 'ls moltíssims que 'n corríen de falsos, obligaren als jurats a recullirlos. Obtinguda l'autorisació corresponent, en 26 de Novembre de 1489 se va fer un pregó disposant que tots els que tinguessin menuts batuts a Gerona 's presentessin en el terme de quinze díes a cambiarlos a la Casa del Consell, passat el qual terme la ciutat quedaría lliure de l'obligació contreta de cambiarlos. La verdadera intenció dels jurats no era retirar de la circulació 'ls menuts encunyats, sinó eximirse de l'obligació de respondre dels que no 's presentessin al cambi y inutilisar els falsos que corríen, com ho justifica l'acort, del día 15 de Desembre següent, manant que 'ls que cobrés el clavari de la ciutat fossin senyalats, «fahen a cascun una E gòtica aprés de la G que en cascun dels «dits menuts es sculpida, e emblanquesquen dits menuts», lo qual era ni més ni menys qu'autorisar ab un ressegell o contramarca la circulació dels que's conceptuessin bons; com de fet se va efectuar, ab la circumstancia de que la E que s'hi posà fou una E llatina y no una E gòtica com disposava l'acort.

Ignorem si 'ls jurats utilisaren, ademés, l'autorisació de batre menuts fins a la quantitat concedida en la dita llicencia del any 1489; però no hi hà dubte qu'usaren de la del 8 de Novembre de 1490, per que consta l'acort près en 16 de Desembre del meteix any de que s'encunyessin a compte de l'expressada llicencia 120 lliures de menuts, «cum signis sive armis dicte

---

p. 196 del t. XIV del seu *Viaje literario*, qu'ha donat lloc a suposicions molt aventurades. No sabem quina moneda era la que 'l poble anomenava *barbuts*; però, el fet de qu'un dels encunys d'ella se trobés a la caixa de les eynes qu'havíen servit pera les encunyacions geronines del any 1482, y 'l de que se 'n fes entrega al encarregat d'encunyar més menuts o senyals, allunya tota suposició de que pogués tractarse d'un cuny arreconat qu'hagués servit molt temps enrera pera fabricar unes monedes geronines que ningú coneix y de les que no 'n queda rastre en els documents. No 's pot relacionar la moneda que s'anomenà vulgarment *barbuts* a darrers del sigle XV, ab la denominada *barbaroja ó de Barbaroja*, mencionada en documents del sigle XII y del comencement del XIII, y menys, constant, com consta, qu'aquestes últimes no eren monedes geronines, ni tan solament catalanes.

(1) En el marge del Llibre I de Moneda del Arxiu municipal de Gerona, que conté 'l document de que 's parla en el text, hi hà 'l dibuix d'una petita moneda que no creyem representi 'ls òbols geronins, els quals, com quasi tots els òbols de l'època, devíen portar els meteixos tipus que 'ls diners y distingirse solament d'aquèsts per llur pes y per llur mòdul.

«civitatis et cum litteris G et E in quolibet minutorom predictorum im-«pressis». L'encunyació de la suma restant se va fer, en 1491, de menuts de coure sol, *sine alia mixtura*, ab la lletra G d'un costat y les armes de la ciutat del altre. Aquestes dues encunyacions se distingeixen de les anteriors: la primera, de 120 lliures, per haverse gravat en els menuts les lletres G E y no la G sola, y la segona, de 130 lliures, per ser els menuts encunyats de coure y no de billó.

La publicació de la sentencia reyal sobre monedes, de qu'hem parlat, que prohibía fer pagaments en menuts en quantitat major d'un quart de croat, va fer que ningú volgués rebre 'ls menuts geronins y va obligar als jurats de Gerona a disposar, en 23 de Novembre de 1498, la recullida dels batuts per la ciutat y 'l llur cambi en moneda d'or y de plata.

Com tot això resultava onerós pera la ciutat, resolgueren els jurats d'ella acudir al rey, y mentres tant obtingueren del nou lloctinent, Don Joan de Lanuça, que 'ls menuts de Gerona poguessin continuar circulant, durant tres mesos, a raó de 24 sous el ducat, «e segons, les altres monedes, seguint «la dita sentencia reyal».

Donat compte, al Consell, de la precedent resolució, en 9 de Febrer de 1494 s'acordà «que los menuts o senyals sien cobrats e reasenyalats ab se-«nyal, e aço attes que son stats comersats a rao de .xxx. sous ducat, eshan «a cobrar a dit for, e d aci avant han a correr e comersar a .xxiiij. sous ducat, «e si no eran com dit es ressenyalats poriasi fer e cometre frau». El nou senyal que's posà o esculpí en els menuts geronins, en virtut d'aquest acort, fou *una rosa*, conforme resulta de bon nombre de documents, entre ells un acort près pels jurats de la ciutat en 31 de Desembre de 1494, en el que s'hi llegeix, entre altres coses: «Atenents que en lany present son stats resa-«nyalats menuts batuts en dita ciutat e posat en aquells senyal de la rosa...» Aquest *senyal de la rosa* no serví solament para ressenyalar els diners geronins, sinó que l'usà temps després la ciutat com a tipu en altres encunyacions.

Foren aquèstes les fetes en virtut de les llicencies dels anys 1510 y 1512. Els diners fabricats a Gerona en virtut d'elles, ho foren de coure pur, de la talla de 26 a 27 sous el marc, y ab el tipu de la rosa, per un costat, y per l'altre, les armes de la ciutat. Xixís ho justifica un document qu'obra en el Manual d'Acorts dels jurats de Gerona del any 1513, que pel seu interès donem íntegre en l'apèndix. En ell, ab referencia als menuts fets encunyar pels jurats de la ciutat en els anys anteriors y en el de la data, se diu que foren encunyats, fets y fabricats: «*cum armis dicte Civitatis parte ex una*

et ex alia parte cum una rosa et crucibus»; això es, d'un costat ab les armes de la ciutat y de l'altre *ab una rosa y creus*; aquestes monedes, qu' han arrivat fins a nosaltres, havíen sigut fins are mal classificades, atribuintles la major part dels numismates a Roses y sospitant altres qu'havíen sigut encunyades a Palamós [1]. Les noticies que d'elles acabem de donar, justifiquen que pertanyen a Gerona y que foren batudes en aquesta ciutat. Havía contribuit, sens dubte, a la llur errada classificació, el fet de que l'escut ab les armes de Gerona està en alguns exemplars molt mal dibuixat, be per impericia del entallador dels cunys, be per ser peces falsificades, puix aquestes monedes caygueren de seguida en el major descrèdit per llur falta de valor intrínsec y per les moltes falsificacions que se'n feren, sense que l'orde que's donà de ressegellarles fos prou pera evitarho.

Obtinguda pels jurats la nova llicencia de 1515, acordaren retirar de la circulació 'ls menuts corrents y cambiarlos ab els que's disposava a fabricar la ciutat ab barreja de plata. Aquest cambi, que's realisà en 1516, suscità no poques dificultats y fins plets, per negarse la ciutat al cambi dels falsos, que resultaren ser en major nombre que'ls llegítims.

Res hem pogut averiguar respecte a la lley dels menuts que's bateren en 1516. En l'acort d'encunyarlos se diu que sien batuts ab «liga de argent «justa forma de la licencia e provissió reyals», y la llicencia tampoc la determina. També's falsificaren aquests nous menuts, puix en 16 de Desembre del any citat, el Consell facultà als jurats pera perseguir als falsificadors dels que «en lo present any... se son batuts... ço es diners menuts ab «liga de argent e molt bona emprenta e molt be obrats e fabricats e ab em«prenta singular.» Quina era l'empremta o tipu d'aquests menuts, que fabricà a Girona l'argenter de Perpinyà Francesc Vilar, no ho diuen els documents; però 'ns ho ensenyen les monedes que s'han conservat: el cap del rey a l'esquerra, al anvers, y les armes de la ciutat, al revers, per l'estil dels que's fabricaven a Barcelona.

Vic. — *17 de Novembre de 1484.* Llicencia, concedida als consellers y prohomens de la ciutat de Vic, pera encunyar menuts o senyals del metall que volguessin, marcats ab les armes de la ciutat, fins a la quantitat de 300 lliures; ab l'obligació d'assegurarne 'l cambi y recullida en bona moneda, elegint persona pera efectuar el cambi [2].

(1) Apèndix: Document LXXXV. Salat: t. I, ps. 184 y 185, l. 2, n. 8 de les insertes; Heiss: t. II, ps. 161 y 162, l. 93; Campaner: «Indicador», p. 365.

(2) Apèndix: Document LXXXVI. Arxiu Corona Aragó: reg. 3801, f. 64.

5 de Juliol de 1487. Altra, concedida com la anterior per l'infant Don Enric, també per la quantitat de 300 lliures, en iguals termes y ab les meteixes condicions [1].

2 d'Abril de 1493. Altra, del rey Ferràn, per la quantitat de 200 lliures, concebuda quasi en els meteixos termes que les dugues anteriors [2].

28 de Maig de 1511. Altra, concedida pel rey, pera encunyar diners menuts en quantitat de 600 lliures, del metall que volguessin y sense barreja de plata, imprimint en cada un d'ells el senyal de la ciutat y les lletres *Vich*, y ab curs en la ciutat y veguería de Vic y Osona. Disposà 'l rey que la ciutat n'assegurés la recullida y cambi, en bona moneda corrent en tot el Principat; que ningú estigués obligat a acceptarne en cada pagament més que per valor de cinc diners; que el que 'n reunís 20 sous, pogués exigir el llur cambi en bona moneda: que de l'assegurança ne prengués acta 'l notari de la ciutat; que 'ls menuts se fabriquessin ab intervenció del dit notari, del veguer, del batlle y del jutge ordinari, y que, finida l'encunyació, el notari fes constar en el dors de la llicencia la quantitat encunyada, pera que, en virtut d'ella, no pogués fabricarsen més. Aquesta llicencia fou donada pel terme d'un any, y no més [3].

20 de Novembre de 1511. Altra, concedida pel meteix rey, en iguals termes que l'anterior y per la quantitat de 700 lliures, en la que 's fa constar que pera l'encunyació dels senyals puguin els consellers fer fer els motllos y encluses que vulguin, sense necessitat de permís del mestre de la seca reyal, «e en los dits senyals o menuts haien esser esculpides les letres seguents, «ço es Vich, y lo senyal de la ciutat si los dits Consellers volran, los quals «diners menuts o senyals axi fabricats se haien a pendre en la ciutat y ve«gueria de Vich y de Osona, y fora la dita ciutat y vegueria algu no sie «obligat a pendren». Aquesta llicencia devía entendres sense perjudici de la concedida el 28 de Maig y era també per un any. En ella no s'expressa 'l màxim de diners que podíen donarse en cada pagament, ni l'obligació de cambiarlos als que 'n tinguessin 20 sous [4].

Al Arxiu municipal de Vic s'hi troben algunes poques noticies referents

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3803, f. 5.

(2) Idem : reg. 3551, f. 125. La publicà En Pedrals : *Memorial Numismàtico Español*, t. IV, ps. 33 a 36.

(3) Idem : reg. 3557, f. 208. El copista va saltar una ralla al tralladar al registre aquest document, lo que priva de fèrse càrrec de lo disposat sobre 'l curs de la moneda. Aquest punt queda aclarit per lo que diu la llicencia de Novembre següent.

(4) Arxiu Corona Aragó : reg. 3557, f. 236.

a aquestes encunyacions. Consta qu'en 22 de Novembre de 1493 se manaren recullir les monedes ja encunyades, donant en cambi d'elles les que se encunyaríen de més valor qu'aquèlles. Consta, aixís meteix, que, pera practicar la primera encunyació del any 1511, fou enviat a buscar pera trempar y gravar els cunys l'argenter de Barcelona Francesc Ferràn, y qu'en dit any y en el següent travallaren en l'encunyació 'l calderer Sebastià Oms y 'l ferrer Antoni Rubí [1].

Tarragona.—Don Ferràn concedí a Tarragona llicencia d'encunyar moneda. No hem sabut trobar el text de la concessió, però n'hi hà prou pera justificar el fet ab les dues cartes qu'escrigué 'l rey en 9 de Janer de 1491, dirigides : l'una, als cònsols y prohoms de Tarragona, en la qual referintse a certa provisió que en dies passats los fou otorgada «con la cual dezis se vos «dio licencia de batir moneda menuda en essa ciudad a beneplacito nues«tro» y que li demanaven confirmés, els manifesta qu'era el seu desitg compláurels, y que pera mellor proveir havía donat instruccions al lloctinent en Catalunya [2]; y, l'altra, al predit lloctinent ordenantli prengués consell de persones enteses, ab l'objecte de dictar resolució en l'assumpte de les monedes, qu'insta la ciutat de Tarragona [3]. Ademés, les monedes qu'encunyà Tarragona en aquesta època són conegudes, y mostren d'una cara la lletra T, inicial del nom de la ciutat, y de l'altra les armes de la meteixa; igual qu'alguns dels *senyals* encunyats a Vic y que quasi tots els fabricats a Gerona.

Cervera.—L'única noticia que tenim d'haver Cervera encunyat moneda en temps de Ferràn II, ens la proporciona 'l P. Villanueva ab les següents paraules, que copià En Salat en el manuscrit del volum tercer de son llibre : «En 1479 mandaron [els jurats] fabricar *mallas* en valor de .xv. libras y de «lo restante hasta 50 que se acuñasen dineros[4].» Aquest acort dels jurats fa presumir que la vila havía estat autorisada pera fabricar moneda menuda fins a la quantitat de cinquanta lliures.

No s'han trobat, que sapiguem, les monedes batudes a Cervera en aquesta època.

Vilafranca del Panadès.—*7 de Maig de 1482*. Pera procurar remey a la falta de moneda menuda, qu'impossibilitava les transaccions a Vilafran-

(1) Llibre III d'Acorts. Arxiu de la Curia Fumada de Vic : *Manual del notari B. de Prat.*

(2 y 3) Arxiu Corona Aragó : reg. 3666, fs. 40 v. y 41.

(4) Villanueva : *Viaje literario*, t. IX, p. 3 y següents.

ca del Panadès, l'infant Don Enric, a petició dels jurats y prohoms d'aquesta vila, els hi concedí que poguessin «fer senyals de coure, que quiscun va-«legue un diner, en loch de la moneda menuda, fins en quantitat de .lxx.ta «lliures, los quals valeguen e correguen en aqueixa dita vila... entre vosal-«tres; puig empero per aqueixa Universitat sien eletes una persona o dues, «les quals sien tengudes e obligades a cobrar los dits menuts e donar per «aquells moneda dor o dargent bona o de bon pes e de la que de present «corre en lo present principat de Cathalunya e al for que vall, a la persona «e persones que los dits menuts los donaran e restituhiran, les quals coses «entimareu e notificareu per que a tothom sie manifest ab veu de publica «crida fahedora per los lochs acostumats de aqueixa dita vila...» [1].

29 de Maig de 1492. Llicencia, concedida als meteixos també per l'infant Don Enric, pera que poguessin encunyar menuts, del metall que volguessin, ab el senyal o armes de la vila, fins a la suma de 50 lliures, assegurantlos, y nomenant persona pera cambiarlos en bona moneda corrent [2].

D'aquestes encunyacions de Vilafranca del Panadès no 'n teníen noticia els numismates. Tampoc se coneixen exemplars de les monedes o senyals encunyats a Vilafranca durant el regnat de Ferràn II.

Talarn.—*17 de Setembre de 1482*. Per igual motiu qu'a Vilafranca del Panadès, l'infant Don Enric concedí, als cònsols y universitat de la vila de Talarn, llicencia de «fer e fabricar alguns senyals de matall, axi d aram cou-«re com plom, ab lo senyal de la dita vila, fins en quantitat de vint e cinch «lliures: lo qual senyal preemtar han de quatre en quatre meses, o per aquell «temps que a ells ben vist los sera pugen variar e mudar en aquella forma «e manera que ben vist los sera e sia mes util a la cosa publica, los quals «per los homens e habitadors de la dita vila se haien a pendre» [3].

Aquèsta es altra de las poblacions catalanes de les quals no se sabía haguessen estat facultades pera encunyar moneda. Les qu'encunyà no són fins al present conegudes.

Palamós.—*25 d'Agost de 1483*. Llicencia d'encunyar menuts ab les armes de la vila y assegurant la llur recullida y cambi en bona moneda, fins a la quantitat de 25 lliures, concedida a la vila de Palamós per l'infant Don Enric [4].

(1) Arxiu Corona Aragó: reg. 3799, f. 113.
(2) Apèndix: Document LXXXVII. Arxiu Corona Aragó: reg. 3803, f. 186.
(3) Apèndix: Document LXXXVIII. Arxiu Corona Aragó: reg. 3858, f. 35.
(4) Apèndix: Document LXXXIX. Arxiu Corona Aragó: reg. 3860, f. 95.

19 de Febrer de 1484. Altra igual, otorgada a la meteixa vila, també per l'infant Don Enric, per la quantitat de 50 lliures [1].

8 de Maig de 1486. Altra igual, otorgada a Palamós pel meteix infant, per la quantitat de 100 lliures [2].

Que Palamós va obtenir llicencia d'encunyar moneda en aquest temps, ne donà noticia 'l Sr. Pella y Forgas ab la publicació del segón dels privilegis mencionats; els altres dos no eren coneguts. Els senyals de Palamós no han sigut trobats fins al present.

Sant Feliu de Guíxols.—*9 de Janer de 1484.* Llicencia, concedida per Don Enric, als jurats de Sant Feliu de Guíxols, pera encunyar menuts en la quantitat de 100 lliures, del metall que volguessin y ab les armes de la vila, assegurant la llur recullida y cambi en bona moneda d'or o plata, per persona encarregada de ferlo efectiu [3].

El senyor Gonzàlez Hurtebise, qui ha publicat alguns travalls històrics referents a aquesta vila, ens ha proporcionat, sobre l'encunyació dels dits menuts, les següents noticies, que 's troben al Arxiu municipal d'ella :

En consistori reunit el día 1.er de Febrer de 1484, acordaren els jurats assegurar els diners que s'havíen d'encunyar ab els bens posseits per la vila y pels particulars d'ella, y nomenar, al aleshores jurat Joan Barceló, comissionat pera recullir els dits diners y cambiarlos ab bona moneda als que haguessin de sortir de la vila. Nomenaren també a Joan Mateu, a Nicolau Pons y a Grau Torra, custodis de *la massa e los cunys* ab que s'havía de fabricar la moneda.

En 7 de Febrer de 1485 acordaren establir una botiga de grans ab els diners fabricats y per fabricar, posanthi al devant a Nicolau Sureda, al qui devía ferse entrega dels diners encunyats pera 'l sosteniment d'aquèlla.

En Maig del meteix any acordaren fer un donatiu al infant, dels diners encunyats, per valor de 30 pacífics, y en Març de 1486, li entregaren 15 pacífics d'or procedents *dels diners de la botiga.*

Finalment, durant l'any 1486, es freqüent en les àpoques la menció dels diners corrents en la vila.

No 's coneixen els senyals o menuts encunyats a Sant Feliu de Guíxols.

Albi.—*18 de Juliol de 1484.* Havent l'universitat de la vila d'Albi fet ma-

(1) Arxiu Corona Aragó : reg. 3801, f. 2. Publicat per Pella y Forgas : *Revista de Gerona*; any IV, p. 497.

(2) Arxiu Corona Aragó : reg. 3802.

(3) Apèndix : Document LXXXX. : reg. 3800, fs. 121 v. y 122.

nifest al infant Don Enric, que la llicencia que 'ls hi havía sigut concedida d'encunyar menuts de plom en determinada quantitat, més que beneficiosa els hi era perjudicial, per raó de que les ciutats y viles veines no 'ls usaven de plom sinó de coure y d'altra forma: l'infant, revocant la llicencia d'encunyarlos de plom y ordenant se recullissin previament, els ja encunyats, d'aquelles persones en qual poder estiguessin, mitjansant l'entrega de la llur equivalencia en moneda d'or o de plata: els autorisà pera fabricar menuts de coure, de la meteixa forma, signe y lletres y en igual quantitat que la que s'expressava en la llicencia anulada, pera que poguessin usarlos en llurs transaccions els particulars de la vila, ab la condició d'assegurar la llur recullida y cambi en bona moneda corrent d'or o de plata y de que nomenessin persona apta pera realisar el cambi [1].

D'aquest document resulta que la vila d'Albi havía obtingut ja abans llicencia d'encunyar moneda de plom y, ademés, qu'eren varies les poblacions properes d'ella que teníen aleshores la facultat de batre moneda.

No 's coneixen les monedes d'Albi.

Sant Celoni. —*25 d'Octubre de 1485.* Llicencia del infant Don Enric a la vila de Sant Celoni, pera fabricar 70 lliures de menuts del metall que volguessin, en la forma y ab les condicions que s'acostumaven imposar en aquesta mena de llicencies [2].

No 's coneixen monedes de Sant Celoni, de qual població, com de la d'Albi, no se sabía n'haguessin encunyat.

Puigcerdà.—*23 de Janer de 1514.* Llicencia concedida pel rey Don Ferràn, als cònsols de la vila de Puigcerdà, de fabricar en dita vila diners menuts o *senyals*, en quantitat de 500 lliures, del metall que volguessin y sense barreja de plata, ab facultat de manar fer els motllos y encluses sense permís del mestre de la seca reyal: y «en los dits menuts haien de esser sculpides «les letres següents, ço es Puigcerda, y lo senyal de la vila, si los dits consols «volran»; els dits menuts solament devíen tenir curs en Puigcerdà y en el comtat de Cerdanya, poguent ferse pagues ab ells no més per la quantitat de mitj o d'un real. Els imposava 'l rey l'obligació d'assegurar la llur recullida y cambi ab bona moneda, batuda en seca y ab valor legal en tot el principat, formalisant la dita seguretat ab acta per devant del notari públic de la vila, el qui ab el veguer, el batlle y 'l jutge ordinari, devíen intervenir en la fabricació, y una vegada llesta aquèsta, el notari devía ferho constar en el dors

(1) Apèndix: Document LXXXXI. Arxiu Corona Aragó: reg. 3801, f. 22.
(2) Apèndix: Document LXXXXII. Arxiu Corona Aragó: reg. 3802, f. 2.

de la llicencia, pera que no pogués servir pera noves encunyacions. La llicencia 's concedí pel termini d'un any, y sense perjudici d'altra semblant otorgada feya poc a la meteixa vila. En ella 's fa constar que tot el guany provinent de l'encunyació s'havía d'esmersar en la fabricació de trets pera l'artillería y en adobar els murs y valls de la vila [1].

M. Colson donà noticia d'aquesta llicencia, sense reparar que s'hi fes menció d'un altra d'anterior.

No 's coneixen les monedes batudes a Puigcerdà en aquesta època.

Malgrat ésser moltes més les localitats de Catalunya qu'encunyaren moneda en temps de Ferràn II, com se desprén de lo que 's diu en la llicencia concedida a Albi y com ho demostren les monedes que 's conserven, no hem conseguit proporcionarnos noticies documentals més que de les enumerades.

Del conjunt d'elles resulta qu'hi havía a Catalunya en aquella època una gran falta de moneda divisionaria y de poc valor, pera poder atendre a les despeses imprescindibles de la vida, falta qu'obeía, en el nostre concepte, al llarc temps qu'havía transcurregut sense que la seca reyal de Barcelona encunyés moneda de billó o de tern. En tals circumstancies, sobrevingueren les torbacions del regnat de Joan II, y 'ls varis sobirans qui aleshores governaren el principat, apurats per les despeses de la guerra y impossibilitats molt sovint de remetre diners a les localitats més directament combatudes per forces enemigues que 'ls hi eren afectes, se vegeren en la necessitat d'obrir la mà y de consentir y fins autorisar el batiment de moneda en les dites localitats y en altres qu'ho demanaren. Deixant de banda algunes concessions de caràcter general, que no tingueren cap efecte pràctic, les autorisacions concedides ho foren d'encunyar moneda reyal en poca quantitat y per temps limitat, o be 's reduiren a facultar la circulació, com a moneda, dels tantos o senyals de que se servíen algunes entitats religioses y fins per batren a llur imitació a algunes entitats locals. Acabada la guerra, que contribuí en gran manera el empobriment del país, s'accentuà encare més la falta de moneda divisionaria, y aquèst es el fonament de la major part de les peticions de encunyarne fetes per un gran nombre de localitats. Com la necessitat era certa y positiva, no hi hagué altra recurs qu'atèndrela en lo possible, y 'l sobirà autorisà a moltes d'elles, no pera batre veritable moneda, sinó pera en-

(1) Apèndix : Document LXXXIII. Arxiu Corona Aragó : reg. 3359, fs. 237 v. y següents; Colson : p. 339.

cunyar senyals o diners menuts que la representessin, això es, pera emetre una verdadera moneda fiduciaria, a la que respón be 'l nom de *senyals*, en el doble concepte de significar moneda representativa y de portar gravat el signe o senyal de l'entitat qu'havía de respondre del valor que se li donava y no tenía. Aquèst es el caràcter que tingueren les monedes locals catalanes batudes en temps de Ferràn II: per això 's prescindeix per complert en les llicencies que 's concedeixen pera encunyarne de son valor intrínsec (*cuiuscumque metallo volueritis*); s'hi exigeix l'emprempta de les armes o senyal de la localitat respectiva y a voltes la de son nom («cum signo seu «armis dicte ville...», «haien esser sculpides les letres seguents ço es Puigcerda»): s'imposa l'obligació de recullirles y cambiarles en bona moneda d'or o plata, corrent en tot el principat; se senyala la quantitat y 's fixa 'l termini, pera l'encunyació, y, per últim, se restringeix el seu curs a comarques y localitats determinades.

Respecte de quantes y quines foren les poblacions que bateren moneda a Catalunya durant el regnat de Ferràn II, es impossible dirho actualment. Pera saberho sería precís haver examinat ab deteniment, a més dels arxius generals, els locals de Catalunya, y aquesta feyna no pot realisarla un sol individuu. D'altra banda, dels exemplars que 's conserven en les colecções, si be n'hi hàn alguns l'atribució dels quals a lloc y época determinats no ofereix dificultat, n'hi hàn en cambi d'altres de difícil y aventurada atribució, qu'obliga a catalogarlos com d'atribució *incerta* pera no caure en equivocacions.

El metge geroní Antich Roca, en una «*Arithmetica* que publicà l'any 1564, això es, mitj segle solsament després de la mort de Don Ferràn, diu que «*son infinitas* [las] *suertes de moneda que se han batido y se baten cada día en otras* [parla de Barcelona] *ciudades y villas de Cathaluña*», y en el meteix llibre dona la següent llista de «*Las Ciudades, Villas y Lugares de Cathaluña, en donde se bate moneda menuda* :

Agramont	S. Llorens de Morull	Sanahuja
Arbeca	Monblanch	La Selua
Aytona	Oliana	La Seu de Vrgel
Bellpuig	Orgañá	Siurana
Cardona	Perpiñá	Solsona
Gerona	Poblet	Valls
Granolles	Pons	Vic
Leyda	Prades	Vila noua de Maya[1]. »

(1) *Arithmètica por Antich Rocha de Gerona compuesta, y de varios Autores recopilada...*; Barcelona, 1564.-Un vol. 8.º.

Encare qu'aquesta llista 's refereixi a temps posterior al que 'ns ocupa, ens ha semblat convenient copiarla, per lo que pot ajudar a la classificació d'algunes monedes encunyades en temps de Ferràn II, ja que, al redactarla, es probable qu'Antic Roca 's refería a les monedes que corríen y no a les encunyades precisament quan ell escrivía.

Que poden ésser atribuídes a derrers del sigle xv y a la primera meytat del xvi, se coneixen monedes d'Arbeca, Bellpuig, Gerona, Perpinyà, Sort, Tarragona y Vic, y potser també d'Agramont, Aytona, Balaguer, Cardona, Castelló de Farfanya y Tortosa, y 'n queda encare un bon nombre d'atribució incerta.

De les poblacions que consta documentalment n'encunyaren, falten trobar les de Vilafranca del Panadès, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Albi, Sant Celoni, Cervera, Talarn y Puigcerdà.

Descripció de les monedes catalanes del temps de Don Ferràn II :

MONEDES REYALS

CROATS

428. Anv. : FERDINANDUS · D · G · REX :, entre dos cercles de punts; en el camp, bust coronat, a l' esquerra, ab el cabell caygut sobre'l coll. La corona trenca 'l cercle interior de punts y la llegenda y té a sobre dos glòbuls o punts.

Rev. : CIVI-TASB-ARCK-NONA. Creu com en els croats ja descrits, cantonada en el 1.er y 4.rt ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell.

Croat, plata; pes : 3'20 grs.-Varis.

Salat : t. III, n. 13, l. 3; Colson : p. 138, l. 6, n. [illegible]; Heiss : t. II, l. 7[illegible], n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6352.

429. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del anvers acaba ab la sílaba RE.

Croat, plata.-Varis.

430. *Var.* : Com el n. 429. La creu cantonada en el 1.er y 4.rt ab una anell y en el 2.ón y 3.er ab tres punts.

Croat, plata.-Varis.

431. *Var.* : Com el n. 428. La llegenda del anvers acaba ab les lletres RX.

432. *Var.* : Com la precedent. La creu cantonada com el n. 430.

Croat, plata.-Varis.

Salat : t. III, l. 2, ns. 11 y 12; Colson : p. 138, l. 6, n. 66 bis; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6353.

433. *Var.* : Com el n. 428. La llegenda del anvers acaba ab la lletra R. Sobre la corona, quatre punts.

Croat, plata.-Varis.

D'aquests croats hi hàn algunes varietats de puntuació de la llegenda, y altres solament d'encuny. Vegis Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6349-6355.

434. *Var.* : Com el n. 428.

Mitj croat, plata.-Varis.

Heiss : t. II, l. 79, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6356-6360.

435. *Var.* : Com la precedent. La creu del revers, cantonada com en el n. 430.

Mitj croat, plata.-Varis.

Salat : t. III, l. 6, n. 23; Colson : p. 138, l. 6, n. 7; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6357.

436. *Var.* : La llegenda del revers es : BAR·CI....-NON-V·S.I.

Mitj croat, plata.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, l. 79, n. 3.-Vidal-Quadras : Catàlec n. 6360.

D'aquestos mitjos croats hi hàn varietats d'encuny, y d'abreviació y puntuació de la llegenda del anvers.

437. Anv. : Cap coronat, a l'esquerra, ab els cabells cayguts sobre'l coll : derrera, B.

Rev. : BAR - CK - NO - NA. Creu com en els croats, cantonada en el 1.er y 4.rt d'un anell y en el 2.on y 3.er de de tres punts.

Quart de croat, plata.-Varis.

Salat : t. I, l. 2, n. 3.

438. *Var.* : Com l'anterior. La creu cantonada en el 1.er y 4.rt de tres punts y en el 2.on y 3.er d'un anell.

Quart de croat, plata.-Varis.

Heiss, t. II, l. 80, n. 7 y 9; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6361 y 6362.

Dels quarts de croat n'hi hàn varietats d'encuny.

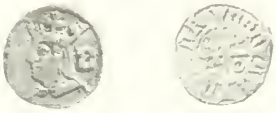

439. *Var.* : Com el n. 437, y, ademés, en el centre de la creu del revers, una B.

Quart de croat, plata.-Varis.

Heiss : t. II, l. 80, n. 8; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6363.

440. *Var.* : Com la precedent. La creu cantonada com el n. 438.

Quart de croat, plata.-Colecció del autor.

Inèdita.

441. Anv. : + °FERDINANDVS DE GRACIAR, entre dos cercles de punts. En el camp, bust coronat, a l'esquerra, semblant al dels croats barcelonins del meteix rey; un punt sota la sexta lletra.

Rev. : COME - S ROS - SILLI - ONIS, en el camp, creu com en els croats descrits, cantonada en el 1.er y 4.rt

ab tres punts y en el 2.ón y 3.er ab un anell : una P al centre de la creu.

Croat, plata.-Varis.

Heiss : t. II, l. 114, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6377.

442. *Var.* : + FERDINANDVS · DEI : GRACS : R, en l'anvers; COM : - ES : RO - SILIO - NIS : E, en el revers. Lo demés igual a la precedent, més un altre punt sota y entre les lletres setze y disset.

Croat, plata.

Colson : l. 7, n. 73; Heiss : l. 114, n. 2, que diu copiarlo de Poey d'Avant, l. 77, n. 9.

443. *Var.* : + FERDINANDVS : DE : GRACSI : R :, en l'anvers; COME - S ◦ ROS - ILION - IS ◦ ET, en el revers. Lo demés com la precedent.

Croat, plata.-Colecció del autor.

Inèdita.

444. Anv. : FERDINANDVS : D : G : REX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust semblant al dels precedents, però la corona del cap del rey trenca 'l cercle interior de punts y la llegenda, y sobre d'ella hi hàn dos punts.

Rev. : COMS - ROSI - LION - IS ET. Lo demés com els precedents.

Croat, plata.

Colson : p. 134, l. 7, n. 69.

445. Anv. : FERDINANDVS D G REX, entre dos cercles de punts. En el camp, bust com en el croat precedent; solament els extrems superiors de la corona trenquen el cercle interior de punts; sobre la corona, quatre punts.

Rev. : COM - ES RO - CILIO - NIS E. La creu cantonada en el 1.er y 4.rt ab un anell, y en el 2.ón y 3.er ab tres punts. Lo demés com els croats precedents.

Croat, plata.

Colson : p. 137, l. 7, n. 71, qui diu la posseía En Gayetà Carreras de Barcelona.

MONEDES DE BILLÓ

446. Anv. : FERDINAND · RX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust. com el dels croats barcelonins, del meteix rey.

Rev. : BA - QI - NO - NA. entre dos cercles de punts; en el camp, creu com la dels diners de tern, cantonada en el 1.er y 4.rt ab un anell y en el 2.ón y 3.er ab tres punts.

Diner o *menut*, billó.-Colecció del autor.

Heiss : t. II, l. 80, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6364 a 6366.

447. *Var.* : Com la precedent. Una B en ressegell o contramarca en el revers.

Diner, billó.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6367.

448. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del revers retògrada y ab el cap de les lletres envers l'interior de la moneda.

Diner, billó.-Colecció de J. Busquets y Duràn, Barcelona.

Inèdita.

449. Anv. : FERDINAN. Lo demés com les precedents.

Rev. : + BARCKNONA, entre dos cercles de punts: en el camp, petit escut, en cayró, ab les armes de Barcelona.

Diner, billó.-Varis.

Salat : t. III, l. 2, n. 29; Heiss : t. II, l. 80, n. 5; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6368.

450. Anv. : FERDINANDVS. Lo demés com les precedents.

Rev. : + CIANONARRIB. Lo demés com la precedent, però l'escut ab les armes de Barcelona es més gros.

Diner, billó.-Colecció del autor.

Heiss : t. II, l. 80, n. 6; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6369 a 6371.

451. *Var.* : Igual a l'anterior. Una o dues lletres B, en ressegell, en l'anvers.

Diner, billó.-Vidal-Quadras.-Colecció del autor.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6372.

452. Anv. : Escut, en adarga, ab les armes reyals. Un punt a sobre y un altre a cada costat del escut.

Rev. : BARCKNONA, entre dos cercles de punts; en el camp, B.

Dobler?. billó.–Vidal-Quadras, Barcelona.

Salat : t. I, l. 2, n. 12 y t. III, l. 2, n. 3; Colson : p. 138, l. 6, n. 68; Heiss : t. II, l. 80, n. 10; Vidal-Quadras : Catàlee, n. 6373

PRINCIPATS

453. Anv. : + FERRANDVS DG · R ARAG VTRIVSO · SICLIE · COMES · ARCINO, entre dobles cercles linials: en el camp, bust coronat, a la dreta; sota d'ell, B: derrera 'l cap, un petit lleó.

Rev. : + IVGVM MEVM SVAVE EST ET ONVS MEVM LEVE, entre cercles linials: en el camp, escut, coronat, ab les armes de Sicilia, Aragó, Hongría y Nàpols, en pal : a cada costat del escut, un jou.

Peça de deu principats? or: pes : 35'10 grams.

Heiss : t. II, p. 87, l. 80, n. 11 : tret d'un *placard* del sigle XVI.

454. *Var.* : + FERRANDVS · DG · R ARAG VTRIVSO SICIL

COMES BARCINO. Lo demés com el precedent, però ab el cap a l'esquerra.

Peça de deu principats, or; pes : 35'10 grams. Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : p. 87, l. 80, n. 12; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6339.

455. Anv. : FERDINANDVS ·⁝· DEI ·⁝· GRACIA ·⁝· REX, entre dos cercles de punts; en el camp, bust, coronat, a la dreta : a sota d'ell, B; derrera 'l cap, escudet ab un lleó.

Rev. : ARAGONVM ·⁝· COMES ·⁝· BARCH, entre dos cercles de punts; en el camp, escut com el de les dues monedes precedents, però la corona trenca 'l cercle interior de punts y la llegenda; a cada costat del escut, una B.

Doble principat, or; pes : 7 grams.-Biblioteca nacional de París y Vidal-Quadras, Barcelona.

Heiss : p. 87, l. 80, n. 13; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6340.

456. *Var.* : Com la precedent, però la llegenda del revers així : ARAGONVM COMES BARCINO.

Doble principat, or.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6341.

457. Anv. : FERDINANDVS ⁘ D ⁘ G ⁘ REX, entre dos cercles de punts; en el camp, escut coronat y quarterat, en el 1.er y 4.rt ab les armes de Castella y Lleó, també quarterades, en el 2.ón y 3.er ab les d'Aragó y Sicilia, en pal, y en la punta una magrana; a cada costat

del escut, una B: la corona trenca 'l cercle interior de punts y la llegenda.

Principat, or; pes : 3'45 grams.-Varis.

Heiss : t. II, l. 80, n. 14; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6342.

458. *Var.* : Com el precedent. La llegenda del revers així : : CASTELLE ·.· ARA ·.· COMES .·. B; ab una X a la dreta del escut y sense magrana en la punta d'aquèst.

Principat, or; pes : 3'45.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Salat : t. III, l. 2, n. 36; Heiss : t. II, l. 80, n. 15; Vidal-Quadras : Catàlec n. 6345.

459. *Var.* : Igual a la precedent. Una B a cada costat del escut.

Principat, or.-Vidal-Quadras.

Heiss : t. II, l. 80, n. 16; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6343. El meteix Vidal-Quadras, ab el n. 6344, descriu un altre principat que no ofereix més diferencia que la puntuació de la llegenda del revers.

460. Anv. : ⊙ FERDINANDVS · D · G · REX. Lo demés, com els principats.

Rev. : CASTELL·ARA ·CO · B, entre dos cercles de punts: en el camp, escut apuntat y coronat, ab les armes reyals d'Aragó; la corona trenca el cercle interior de punts y la llegenda: a cada costat del escut, una B.

Mitj principat, or; pes : 1'75 grams.-Varis.

Heiss : t. II, l. 80, n. 17; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6346.

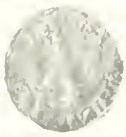

461. *Var.* : Igual al precedent. Sense lletres al costat del escut, que no es apuntat sinó rodó per baix.

Mitj principat, or.-Vidal-Quadras.
Heiss : t. II, l. 80, n. 18; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6347.

462. *Var.* : Igual al precedent. El cap del rey a l'esquerra.
Mitj principat, or.-Vidal-Quadras y Marquès de Dou, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6348.

463. Anv. : FERDINANDVS · D · G · REX · CAST. Lo demés com els principats, menys l'escut de derrera 'l cap, qu' hi està substituit per una Q.
Rev. : ELE · ET · ARAGONVM · COMES. Lo demés com els principats descrits; l'escut, sense magrana y ab una P a cada costat.
Principat, or.-Vidal-Quadras.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6376.

MONEDES LOCALS

PERPINYÀ

464. Anv. : + VILE · PERPINIANI · El, entre dos cercles de

punts; en el camp, doble P de caracter gòtic rectilini.

Rev. : ECCE · A – GNVS · · D, entre dos cercles de punts; en el camp, Sant Joan, dret y de cara, ab aureola, portant al braç esquerra l'Anyell y senyalantlo ab la mà dreta; a cada costat, un punt. La figura del sant trenca per dalt y per baix el cercle interior de punts y la llegenda.

Menut, billó; pes : 1'06 grams.

Colson : p. 136, l. 7, n. 75; Heiss : t. II, p. 312, l. 114, n. 4.

465. *Var.* : Com la precedent, les llegendes així : + VILE PERPINIANI y · ECCE - AGNVS · .

Menut, billó.

Colson : p. 136.

466. *Var.* : Com la precedent. La llegenda del anvers, aixís: + VILE ∘ PERPINIANI.

Menut, billó.

Colson : p. 136; l. 7, n. 76; Heiss : t. II, p. 312, l. 114, n. 6.

467. *Var.* : La llegenda del anvers, com l'anterior; la del revers, així : ECCE - E · AGNVS. Lo demés, com les precedents.

Menut, billó.

Colson : p. 136.

468. *Var.* : La llegenda del anvers : + VILE : PERPINIANI; la del revers: ECCE · - AGNVS : dos punts, aixi :, a cada costat del sant del revers.

Menut, billó.

Colson : p. 136; Heiss : t. II, p. 312, l. 114, n. 9.

469. *Var.* : Com la precedent. A cada costat de la doble P, també dos punts, així : .

Menut, billó.-Colecció del autor.

Colson : 136, l. 7. n. 78.

470. *Var.* : Igual a l'anterior. La llegenda del anvers es : + VILLE : PERPINIA.

Menut, billó.

Colson : p. 136, l. 7, n. 77; Heiss : t. II, p. 312, l. 114, n. 7.

471. *Var.* : La llegenda del revers : ECCE A - GNVSD.

Menut, billó.

Colson : p. 136.

472. Anv. : + V + - + I + - + P + - + A + -; en el camp, escut en cayró, ab les armes reyals y un anell a cada punta, carregat ab una doble P, com la dels menuts precedents, posada dintre un escudet vuytavat; l'escut trenca la llegenda.

Rev. : + E + - + C + - + A + - + D +; en el camp, escut com el del anvers, però carregat ab un Sant Joan de dibuix semblant al del dels menuts precedents.

¿Ardit o *liard?*, billó; pes : 1'70 grams.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Colson : p. 135, l. 7, n. 74; Heiss : t. II, p. 312, l. 114, n. 5, Vidal-Quadras: Catàlec, n. 6381.

GERONA

473. : Rocabertí ressegellat ab una G gòtica, en l'una cara, y ab les armes de Gerona, en l'altra.
Diner, billó.-Colecció del autor.
Inèdita.

474. : Rocabertí ressegellat ab les armes de Gerona, a l'una cara, y ab les reyals, en cayró, a l'altra.
Diner, billó.-Museus de Gerona y de Barcelona.
Pujol : «Memorial Numismático Español», t. I, p. 201, n. 3, l. 6, n. 5; Heiss : t. II, l. 91, n. 6.

475. Anv. : En el camp, G gòtica, ab un punt al devant; orla de punts.
Rev. : Escut, en cayró, ab les armes de Gerona; orla de punts.
Senyal, billó.-Colecció del autor.
Salat : t. III, l. 3, n. 12; Pujol : «Memorial Numismático Español», p. 22[illegible]; Heiss : t. II, l. 91, n. 11; Vidal-Quadras : Catàlec. n. 6743.

476. *Var.* : Igual a la precedent, ab una E, llatina, en ressegell, en l'anvers.
Senyal, billó.-Colecció del autor.
Inèdita.

477. *Var.* : Com la varietat anterior; l'orla està formada al anvers y al revers per dos cercles, l'interior linial y l'altre de punts.

Senyal, billó.-Colecció del autor.

Inèdita.

478. Anv. : En el camp, G gòtica, ab el traç major buyt o calat, voltada de petits punts y ab una creueta o estrella de quatre raigs, al devant; orla de tres cercles, el del mitj de punts y els altres linials.

Rev. : Escut de Gerona, com en els senyals precedents, voltat de petits punts; orla com la del anvers.

Senyal, billó.-Colecció del autor.

Inèdita.

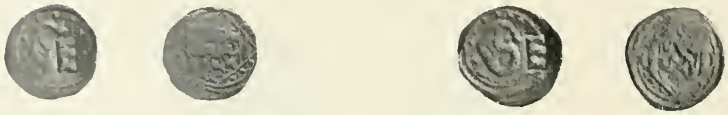

479. *Var.* : Igual a la precedent; una E, llatina, en ressegell, en l'anvers.

Senyal, billó.-Colecció del autor.

Salat : t. I, l. 4, n. 17; Pujol : «Memorial Numismático Español», p. 232; Heiss : t. II, l. 91, n. 12.

480. *Var.* : Com el n. 478. En l'anvers, una E llatina, més petita que la G gravada al devant d'aquèsta.
Senyal, coure.-Colecció del autor.
Inèdita.

481. *Var.* : Igual al n. 477. Una rosa ab creuetes, en ressegell.
Senyal, billó.-Colecció del autor.
Inèdita.

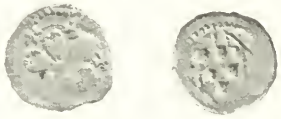

482. Anv. : Rosa de sis fulles, ab botó al mitj y petites creuetes entre fulla y fulla. Doble orla, linial y de punts.
Rev. : Escut ab les armes de Gerona, dintre cercle de punts; tres punts entre angle y angle del escut.
Senyal, billó.-Colecció del autor.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6741.

483. *Var.* : Igual a la precedent; un punt substitueix les creuetes entre les fulles del anvers. (L'escut del revers, de dibuix incorrecte.)
Senyal, coure.-Vidal-Quadras, Barcelona.
Salat : t. I, l. 2, n. 8 de les incertes; Heiss : t. II, l. 93; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6742.

484. Anv. : FERNANDVS · D · G, entre dos cercles de punts;

en el camp, cap, coronat, a l'esquerra; la corona trenca 'l cercle interior de punts y la llegenda.

Rev. : + CIVITAS · GERVNDA, entre dos cercles de punts; en el camp, escut en cayró, ab les armes de Gerona; un anellet en el centre de cada espay buyt entre l'escut y 'l cercle interior de punts.

Menut o *diner*, billó.-Varis.

Salat : t. I, l. 4, n. 18; Heiss : t. II, l. 91, n. 7; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6374.

485. *Var.* : Com la precedent; una petita G, gòtica, en ressegell, en l'anvers.

Menut, billó.-Varis.

Inèdita.

VIC

486. Anv. : En el camp, V entre dos petits ramatges y dues creuetes, dintre orla de punts.

Rev. : Escut com el de la precedent, dintre cercle de punts; en cada un dels quatre buyts, entre l'escut y 'l cercle de punts, una creueta.

Senyal, billó molt pobre.-Museu episcopal Vic.

Salat : t. III, l. 4, n. 13: Pedrals : «Memorial Numismático Español», t. III, p. 115, l. 4, n. 8.

487. Anv. : En el camp, VIC, ab ramatjes al voltant, dintre cercle linial.

Rev. : En el camp, escut com el de les precedents, dintre cercle linial; en els quatre buyts, entre l'escut y 'l cercle, ramatges.

Senyal, coure.-Museu episcopal Vich y colecció del autor.

Salat : t. III, l. 4, n. 12; Pedrals : «Memorial Numismático Español»: t. IV, p. 32, l. 2, n. 3.

488. Anv. : En el camp, VIC, voltat de punts y creuetes.

Rev. : Escut, com en les precedents, dintre vuyt semicercles ab un punt en cada un d'aquèsts : orla de punts.

Senyal, coure.-Museu episcopal, Vic.

Salat, t. III, l. 4, n. 11; Pedrals : «Memorial Numismático Español»: t. IV, p. 32, l. 2, n. 4.

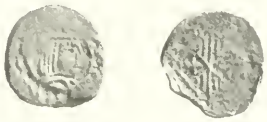

489. Anv. : Cap coronat, a la dreta, en el camp y dintre de dos cercles de punts, que la corona trenca; entre 'ls dos dos cercles, a baix, VIC, y en lo restant, ratlla ondulada.

Rev. : Escut, en cayró, ab les armes de Vic, dintre de dos cercles linials; entre 'ls cercles, ratlla ondulada, ab un punt en el buyt de cada ondulació, als costats, y tres punts, en l'onda de sobre y en la de sota que són més amples.

Menut, coure platejat.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6375, l. 10, n. 18.

TARRAGONA

490. Anv. : En el camp, T dintre de tres semicercles, linials, ornats en llur intersecció ab trifolis, tot dintre un cercle de punts.

Rev. : + : DE : TA : RA : GO : NA : , entre dos cercles de punts; en el camp, escut en adarga, ab les armes de Tarragona; a sobre y a cada costat del escut, un punt.

Senyal?, coure.-Varis.

Salat : t. III, l. 4, n. 4; Heiss : t. II, l. 94, n. 2; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6771.

491. *Var.* : Com l'anterior; el dibuix y 'l mòdul, lleugerament més petits.

Senyal?, coure.-Varis.

Heiss : t. II, l. 94, n. 3; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6772.

492. *Var.* : Com el n. 486.

Senyal, coure (meytat del 490).-Varis.

Heiss : t. II, l. 94, n, 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6773.

493. Anv. : T, en el camp, ab un punt a sobre y a cada costat; orla de punts.

Rev. : + : DE : TA : RA : GO : NA :, entre dos cercles de punts; en el camp, escut y punts, com en el n. 490.

Senyal, coure.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6767 y 6768.

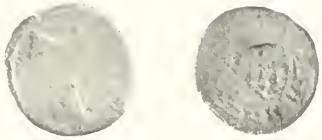

494. *Var.* : Igual al precedent.

Senyal, coure (meytat?).-Varis.

Salat : t. III, l. 4, n. 5; Heiss : t. II, l. 94, n. 1; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6763.

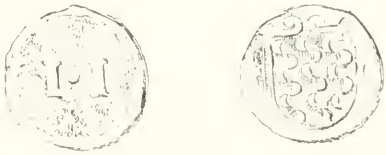

495. Anv. : En el camp, I·I.

Rev. : En el camp, escut, en adarga, ab les armes de Tarragona.

Senyal (?), plom.-Academia Historia, Madrid.

Heiss : t. II, l. 94, n. 5.

(Les dues incuses de llautó, descrites y gravades per M. Heiss, t. II, l. 94, ns. 6 y 7, no són monedes sinó tantos o pallofes del Capítol catedral de Tarragona.)

496. Anv. : En el camp, III.
Rev. : Escut com en la precedent, entre ornaments.
Senyal?, plom?
Dibuixat en un manuscrit que's conserva al Arxiu de la Catedral de Tarragona.

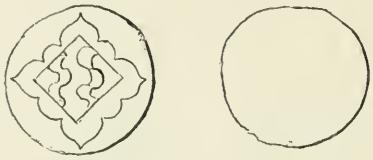

497. En el camp, escut en cayró, ab les armes de Tarragona, entre ornaments curvilinis, a l'una cara; l'altra cara, llisa.
¿Senyal?
Dibuixat en el citat manuscrit.

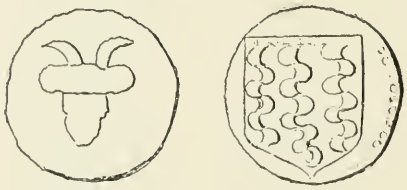

498. Anv. : En el camp, cap de cabra?, de front.
Rev. : En el camp, escut com el dels ns. 495 y 496.
¿Senyal?
Dibuixada en el citat manuscrit.

ARBECA

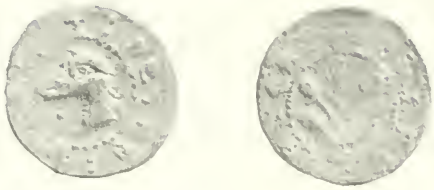

499. Anv. : + : DE : AR : BE : CA :, entre dos cercles de punts; en el camp, cap d'aucell, ab coll llarc, a l'esquerra; devant, un punt.

Rev. : + : DE : AR : BE : CA :, entre dos cercles de punts; en el camp, cart; entre ses flors, dos punts.

Senyal? coure.-Varis.

Heiss : t. II, l. 88, n. 1; Vidal-Quadras : n. 6730.

500. Anv. : En el camp, cap d'aucell, ab coll llarc (¿ànec?), a l'esquerra : al seu devant, anell voltat de quatre punts; per orla, una ¿corda ab nusos?.

Rev. : En el camp, cart en flor, ab arrels; a cada un de sos costats, un anell; l'orla com la del anvers.

Senyal?. coure.-Colecció del autor.

Inèdita.

501. Anv. : En el camp, cap d'aucell, a l'esquerra, sobre un

seguit de ratlles en zig-zag; orla com la de la moneda precedent.

Rev. : En el camp, cart en flor, ab dues fulles; a cada un de sos costats, un anell; deu punts distribuits entre les flors y les fulles; orla com la del anvers.

Senyal?, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 4, n. 11; Heiss : t. II, l. 88, n. 2.

502. *Var.* : Igual a la precedent; el cap del aucell, a la dreta.

Senyal?, coure.-Colecció del autor.

Inèdita.

503. *Var.* : L'anvers igual al n. 501; al revers, llis.

Senyal?, coure [1].

Inèdita.

504. *Var.* : Igual a la precedent; vuyt glòbuls o *pans*, en ressegell, en l'anvers.

Senyal?, coure.-Colecció del autor.

Inèdita.

(1) Aquesta moneda figurava en la colecció dipositada en la biblioteca y museu de la parroquia de Sant Andreu de Palomar y ha desaparegut ab l'abominable crema de dita iglesia.

505. Anv. : Com la moneda n. 501.

Rev. : En el camp, T gótica; a sobre y a cada un de sos costats, cinc punts en aquesta disposició ·:·; l'orla com la del n. 501.

Senyal, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 5, n. 4; Heiss : t. II, l. 88, n. 3.

BELLPUIG

506. Anv. : + BELLPVIG; en el camp, y separada de la llegenda per un cercle de punts, montanya ab tres puigs y flors demunt de cada un d'ells, indicades per punts; a cada costat, un punt.

Rev. : Cart, en flor, ab arrels; entre les flors, estrelletes de sis puntes; en lo restant del camp, quatre punts; tot dintre un cercle linial: orla de punts.

Senyal, coure.-Varis.

Pedrals : «Memorial Numismático Español»; t. II, ps. 118 y 119, l. V, n. 8; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6733, l. 24, n. 13.

507. Anv. : En el camp, montanya ab tres puigs; sobre 'l del mitj, una creu, que talla la orla de punts.

Rev. : ...PVG; en el camp y dintre un cercle de punts, cart (poc visible).

Senyal (meytat?), coure.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6736, l. 24, n. 15.

508. Anv. : En el camp, montanya ab tres puigs; sobre 'l del mitj, una creu; sobre 'ls altres, les lletres B y L respectivament; orla de punts.

Rev. : Cart, en flor, ab arrels; orla de punts.

Senyal, coure.-Varis.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6734, l. 24, n. 14.

509. Anv. : En el camp, escut en cayró, ab una montanya de tres puigs, dels quals el del mitj porta demunt una flor formada per tres punts y 'ls altres dos una B y una L respectivament; orla de punts.

Rev. : Cart, en flor, de dibuix diferent del de les monedes ja descrites; orla de punts.

Senyal, coure.-Joseph Busquets y Bonaventura Renter, Barcelona.

Inèdita.

SORT

510. + DINER : DE : SORT, entre dos cercles de punts; en el camp, PA, en caràcter gòtic rectilini.
Llautó (bracteada). Vidal-Quadras, Barcelona.
Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6766.

TORTOSA?

511. Anv. : En el camp, y aixecada sobre tres escalons, torra entre les lletres *to* y *r*, en caràcter gòtic rectilini; orla de punts.
Rev. : En el camp, creu equilateral ocupant tota l'aria, cantonada ab tres punts, en disposició triangular. en cada un de sos quatre buyts; orla de punts.
Senyal? coure.-Varis.
Salat : t. III, l. 5, n. 17; Heiss : t. II, l. 95, n. 4; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6778.

AGRAMUNT?

512. Anv. : En el camp, montanyeta cimada d'una flor de llir y, al seu costat, un ¿bot?; a dalt, entre les dues representacions, un anellet; al voltant, GRA-MVN-...

Rev. : En el camp, creu equilateral, cantonada en cada un dels quatre buyts ab un anellet; doble orla de punts, ab quatre creuetes, entremitj, que's corresponen ab els extrems dels braços de la creu del camp.

Diner?, coure.-Varis.

Inèdita.

512 bis. + · G · R · E · M · N. , entre cercle linial y orla de punts; en el camp, flor de llir, heràldica. Sense revers.

Llautó (bracteada). Colecció de D. Francisco Carreras y Candi, Barcelona.

Inèdita.

CARDONA?

513. Anv. : En el camp, cart, en flor, ab arrels; orla linial.

Rev. : En el camp, mata de cart?, ab arrels.
Senyal?, coure.
Salat : t. I, l. 4, n. 10; Heiss : t. II, l. 90, n. 1.

514. *Var.* : L'anvers, igual a la precedent; el revers, llis.
Senyal, coure.-Colecció del autor.
Heiss : t. II, l. 90, n. 2.

515. *Var.* : L'anvers, com el revers del n. 513, ab un anellet a cada costat; el revers, llis.
Senyal, coure.-Colecció del autor.
Inèdita.

INCERTES

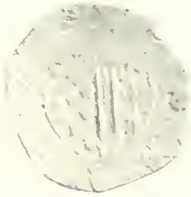

516. Anv. : En el camp, escut ab les armes reyals, penjat ab corretges, dintre cercle de punts.
Rev. : Llegenda illegible, entre dos cercles de punts; en el camp, escut partit en pal, ab *besants* o punts rodons, en el primer, y les armes reyals, en el segón.
Senyal, coure.-Varis.
Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6780 y 6781, l. 24, n. 25.

517. Anv. : En el camp, escut ab les armes reyals (n'hi hà ab tres y n'hi hà ab quatre pals), colgat ab corretges; a son voltant, y entre les corretges, grossos punts; orla de punts.

Rev. : En el camp, escut ab escacs, colgat ab corretges; a son voltant y entre les corretges, grossos punts; orla de punts.

Senyal, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 2, n. 7, de les incertes, y t. III, l. 4, n. 26 y l. 6, n. 14; Heiss : t. II, l. 97, n. 12; Vidal-Quadras : Catàlec, ns. 6782 y 6789.

518. *Var.* : Igual a la precedent, ab un cart (o flor?) en ressegell en l'anvers.

Senyal, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 2, n. 5, de les incertes; Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6761, l. 24, n. 19.

519. Anv. : En el camp, escut apuntat, ab faixes, dintre quatre

semicercles adornats ab punts; orla de punts grossos dintre dos cercles linials.

Rev. : Com l'anvers.

Coure.-Colecció de F. Carreras y Candi.

Inèdita.

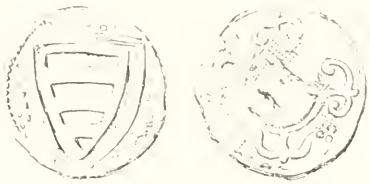

520. Anv. : En el camp, escut com el de la precedent; a sobre y al costat, punts grossos; orla de punts.

Rev. : En el camp, creu equilateral ab els braços acabats en flor: entre aquèsts, tres punts; en el centre de la creu, cercle. (Borrosa.)

Coure.-Joseph Busquets y Duràn.

Inèdita.

521. Anv. : En el camp, flor de llir dintre quatre arcs de cercle linials; orla de punts dintre dos cercles linials.

Rev. : En el camp, creu equilateral, cantonada ab tres punts en els buyts primer y quart y ab un anellet en el segón y tercer; orla de punts, dintre dos cercles linials.

Coure (¿pesal?).-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6724, l. 24, n. 11.

522. Anv. : En el camp, escudet, en cayró, ab ¿flor de llir?, voltat de semicercles; orla linial.

Rev. : En el camp, creu equilateral cantonada ab un punt en cada un de sos quatre buyts; orla linial.

Coure.

Salat : t. I, l. 2, n. 6, de les incertes.

523. Anv. : En el camp, ¿flor de llir?; orla linial.

Rev. : Llegenda illegible; en el camp y separada de la llegenda per un cercle linial, creu equilateral, cantonada ab un anellet en cada un de sos quatre buyts.

Coure o plom? - Bonaventura Renter, Barcelona.

Inèdita.

524. Anv. : En el camp, cap coronat, a l'esquerra; orla de punts.

Rev. : En el camp, flor de llir; entre les fulles, quatre punts, dos a cada costat; orla de punts.

Coure. - J. Busquets y Duràn, Barcelona.

Inèdita.

525. Anv. : Escut ab les armes reyals, sobre un cayró, ab punts a son voltant; doble orla linial.

Rev. : En el camp, porta de ciutat o fortalesa, entre dues torres; a la seva esquerra, branca o palma que's blinca per demunt; a la seva dreta y a sota, punts; orla doble linial.

Senyal, coure.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec, n. 6729, l. 24, n. 12.

526. Anv. : En el camp, escut ab les armes reyals; orla linial.

Rev. : En el camp, escut ab tres torres iguals (en la del mitj, una porta), posat entre les lletres F y A. Orla com l'anvers.

Senyal, coure.-Varis.

Inèdita.

527. Anv. : Com la precedent, ab una branca o rama que surt per demunt del escut; doble orla, la més interior linial, l'altre de punts.

Rev. : Com el de la precedent; orla de punts.

Senyal, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 2, ns. 2 y 4 de les incertes; Heiss : t. II, l. 87, n. 10; Vidal-Quadras: Catàlec, ns. 6727 y 6728.

528. *Var.* : Igual a l'anterior; l'escut, entre les lletres A y H.

Senyal, coure.-Varis.

Salat : t. I, l. 2, n. 3, de les incertes; Heiss : t. II, l. 87, n. 9; Vidal-Quadras : Catàlec n. 6725 y 6726.

529. En el camp, torra ab porta y dues finestres, y ab marlets; al cim, tres torretes; a cada costat, un punt.

Llautó, bracteada.-Vidal-Quadras, Barcelona.

Vidal-Quadras : Catàlec n. 6778, l. 24, n. 24.

Números 428 a 440. Aquestes monedes són croats, mitjos y quarts de croat, fabricats a la seca de Barcelona. Presenten la particularitat, que 'ls distingeix de tots els croats y mitjos croats fins are descrits, de que la corona que porta 'l rey atravessa 'l cercle interior de punts y la llegenda del anvers. També es diferent el dibuix del cap del rey en alguns detalls, sobre tot en la disposició dels cabells, que no s'aixequen volejant per derrera 'l clatell, sinó que cauen quasi perpendicularment sobre 'l coll.

Números 441 a 445. Són els croats o reals de plata encunyats a Perpinyà. D'aquesta seca no 's coneixen mitjos ni quarts de croat, malgrat estar facultada pera encunyarne. El dibuix del cap del rey es molt semblant al del dels croats de Barcelona; però en la generalitat dels exemplars que 's conserven, tant el cap com la corona 's mantenen dintre 'l camp, separats de la llegenda per un cercle de punts; són pocs els en que, com en els de Barcelona, la corona trenca 'l dit cercle y la llegenda. La llegenda del revers es : COMES ROSILIONIS, com en els croats rossellonesos de Joan II, seguida en alguna peça de la partícula E o ET, qu'ha sigut presa, creyem ab encert, com indicativa de que s'ha de suplir la paraula CERITANIAE : això

es, *comte de Rosselló y de Cerdanya*. Efectivament, la seca de Perpinyà va ésser durant molt temps considerada com la seca reyal dels comtats de Rosselló y de Cerdanya, y aquells dos títols acostumaven usar els reys de Aragó conjuntament en els documents. La P, en aquestes monedes (senzilla com en les encunyades en la meteixa seca per Lluis XI y Carles VIII de França, com a marca o senyal de seca), està posada, també com en les dites monedes, en el centre de la creu del revers. D'aquests croats se 'n feren diferentes emissions, com ho justifiquen les variants que's noten en els descrits, però ajustades totes a lo prescrit en la sentencia reyal de Novembre del any 1493. En Andreu Bosch, en son llibre *Títols d'honor de Catalunya*, diu que Don Ferràn, en 1496, va disposar que'ls croats de Perpinyà 's tallessin a raó de 74 peces per marc y no de 72 com se practicava : però aquesta orde no 's troba, com observa M. Colson, en el document a qu'En Bosch fa referencia, y es probable, y fins sembla deduirse de lo que diu, qu'aquest autor va confondre documents y dates, puix la talla de 74 o, millor, 75 peces per marc, era l'usada en els croats de Perpinyà abans de Ferràn II y en virtut de la concessió d'Alfons IV del any 1457, y l'establerta per Don Ferràn, que 'ls igualava ab els croats de Barcelona, fou la de 72.

Del temps de Ferràn II hi hà abundancia de croats barcelonins falsificats, la major part incorrectes de dibuix y de llegendes, y encare n'hi hà més de croats retallats o llimats pera aprofitarne la plata. Un croat retallat o llimat devía ésser el rossellonés que M. Poey d'Avant va publicar (l. 77, n. 12), calificantlo de mitj croat; ja que, com fa constar M. Heiss (t. II, p. 313), el diàmetre del cercle de punts del suposat mitj croat, es igual al del dels croats.

Números 446 a 448. Aquests menuts, ab els tipus de les monedes de tern, es molt probable siguin els manats fabricar pel rey en 15 de Novembre del any 1494. Llur valor intrínsec era molt inferior, no solament al de les monedes de tern abans corrents sinó fins al de les antigues de doblenc, per que la llur lley havía d'ésser d'un diner y catorze grans, o sigui un diner y deu grans menys que la de la moneda de tern y deu grans menys que la de doblenc, y la llur talla de vintiquatre sous per marc, o sigui sis sous més que la de les monedes de tern y de doblenc. Representen, per consegüent, la moneda de billó de menys valor intrínsec encunyada fins aleshores a la seca de Barcelona. Pera justificar be la nostra presumpció, sería precís fer d'aquèlls un assaig; però llurs tipus s'ajusten als de la citada disposició reyal. No cal dir qu'aquest menys valor intrínsec fou un estímul pels falsificadors y que 'ls nous menuts de Barcelona foren falsificats en quantitat, contra lo qual adoptà 'l Consell de Barcelona l'acort de ressegellar els bons

ab una B y d'inutilisar els falsos, l'any 1505. El descrit ab el n. 447, es un dels ressegellats en aquesta època.

Números 449 a 451. Aquestes monedes són *doblers* barcelonins dels manats encunyar en 4 de Juliol del any 1513. Llurs tipus són els prescrits pels doblers en la dita disposició, y encare que llur valor legal y en curs era 'l de dos diners, el valor intrínsec no arribava al dels diners de tern, per ésser d'igual lley qu'aquèsts y tenir dos sous y vuyt diners de talla més que ells. El descrit ab el n. 450 porta en l'anvers una B, en ressegell, no sabem en virtut de quina disposició. L'incorrecció de la llegenda del revers tant d'aquest derrer com del descrit ab el n. 450 s'ha d'atribuir a descuyt del gravador dels cunys, puix s' observa en totes les peces que coneixem, y, en cas de no ésser aixís, no pot ser més sinó que les dites monedes siguin falsificacions de l'època.

Les peces senzilles, o d'un diner, que 's manaven encunyar en l'esmentada providencia, quals tipus devíen ser al anvers el cap del rey y al revers la lletra B, són, fins al present, desconegudes.

Número 452. Aquesta moneda, que donà a conèixer En Salat y de la qual figura un exemplar en la colecció de Don Manel Vidal-Quadras, s'aparta per sos tipus de totes les encunyades a Barcelona, y no s'ajusta a cap de les disposicions conegudes sobre encunyació de monedes en aquesta ciutat.

Números 453 a 463. Del text de la sentencia arbitral de Novembre del any 1493, ne resulta que, al disposar Don Ferràn l'encunyació de *principats* en les seques reyals de Barcelona y de Perpinyà, s'encunyaven ja en la primera d'elles *ducats* d'or, de tipus y pes iguals als dels principats qu'en endevant s'havíen de batre, de lo qual M. Colson dedueix, ab raó, que *ducat y principat* eren una meteixa moneda ab nom diferent; en els documents quasi may se mencionen principats y es en cambi freqüentíssima la menció de ducats. Aixís, doncs, encare qu'en el concepte legal *els principats* no 's varen començar a encunyar fins al any 1493, en el dit any s'encunyaven ja ducats a la seca de Barcelona y no sabem quan va començarhi llur encunyació. En els principats, Don Ferràn s'hi titula *Rey de Castella, d'Aragó y comte de Barcelona*, y en l'escut del revers hi hàn gravades les armes de *Castella y Lleó, Aragó y Sicilia*, y, en algún exemplar, *la magrana* (Granada) a la punta. Aquèsts són, al nostre concepte, els principats y ducats que 's fabricaren a Barcelona, poc abans y seguidament durant algún temps després del any 1493, dels quals la major part dels encunyats a Barcelona porten com a marca de seca una B a cada costat del escut de les armes reyals. Ignorem el significat de la X que 's veu a la dreta del escut en un dels

principats descrits, la qual no pot fer referencia al valor de la moneda, puix sabem que 'l principat valía dotze y no deu reals. L'escudet ab un lleó de derrera 'l cap del rey, no pot ser una divisa exclusiva del monarca, ja que un lleó figura també en monedes de Joan II y un escudet igual hem trobat en florins que de cap manera poden ésser atribuits a Ferràn II; ignorem també son significat.

Encare qu'en la meritada sentencia no 's parla de divisors ni de múltiples de principat, se n'encunyaren a Barcelona, com ho proben les peces que 's conserven. Les qu'hem descrit ab els ns. 460, 461 y 462, són, pel pes que tenen, mitjos principats. A part la major abreviació de les llegendes, en lo que 's distingeixen dels principats es en l'escut del revers, qu'en aquèsts porta solament les armes reyals d'Aragó.

Les monedes descrites ab els ns. 453 a 456, són peces de deu principats, les dues primeres, y de dos principats, les altres dues, a jutjar per llur pes de 35 y de 7 grams. Com en elles Don Ferràn no usa altre títol que 'l de *Rey d'Aragó y de les dues Sicilies y comte de Barcelona*, y en l'escut del revers no s'hi veuen més armes reyals que les de Sicilia, Aragó, Nàpols y Hongría, presumim qu'aquests múltiples de principat foren encunyats després de la mort de la reyna Dona Isabel y de la proclamació de la seva filla, Dona Joana, per reyna de Castella, o sigui del any 1505 ençà. En les peces majors, la B, marca de la seca de Barcelona, figura en el anvers sota 'l bust del rey; en els dobles principats està posada a cada costat del escut del revers, com en els principats: en aquèlles a cada costat del dit escut hi figura un *jou*, divisa del rey Don Ferràn, a la qual fa alusió la llegenda.

Finalment, el principat descrit ab el número 463 fou encunyat a la seca de Perpinyà, com ho justifica la P posada a cada costat del escut del revers. Els tipus són iguals als dels encunyats a Barcelona, solament que derrera el cap del rey hi hà gravada una Q, qual significat desconeixem. Les llegendes també són les meteixes que les dels dits principats, fora de que la llur distribució es diferent y acaben ab la paraula COMES, sense expressió de comtat. D'aquesta seca no 's coneixen divisors ni múltiples de principat, y de principats no n'hem vist més que l'exemplar de la colecció Vidal-Quadres, que no publicà M. Heiss.

Les lletres, en les llegendes de les monedes d'or de Ferràn II, són generalment llatines, com en els pacífics, y solament se n'hi barreja una qu'altra de gótica : en les monedes de plata són totes gòtiques, y lo meteix en les reyals de billó, fora 'ls doblers descrits ab els ns. 450 y 451, que les tenen

llatines. En les monedes locals predominen les lletres gòtiques, però les llatines hi són més freqüents qu'en les reyals.

Números 464 a 472. Les llicencies de batre menuts otorgades a la vila de Perpinyà suposen freqüents emissions d'aquèsts, però no donen noticies que permetin distingir els uns dels altres els que corresponen a cada emissió: aixís ho adverteix M. Colson, y res podem afegir a lo que diu. Els menuts perpinyanesos són monedes locals o, millor dit, *senyals*, moneda de caràcter fiduciari; perxò no porten nom de rey, y 's diferencíen totalment per llurs tipus y llegendes de la moneda rossellonesa de billó abans fabricada en la seca reyal d' aquella vila. En l'anvers tenen per tipu una doble P, indicativa del nom *Perpinyà*, y en el revers un Sant Joan ab l'anyell als braços que, ab l'escut reyal d'Aragó, forma les armes de la vila. Les llegendes, en lletres gòtiques, venen a ser una repetició o, millor, una explicació del tipu : la del anvers està en genitiu, VILLE PERPINIANI, y porta involucrada la paraula moneda o senyal : (*Moneda*) *de la vila de Perpinyà*; la del revers, *Ecce Agnus D(ei)*, fa alusió a Sant Joan, patró de Perpinyà y al gest ab que 'l sant està representat en la moneda. Les lletres EI (y no ET, com posa M. Heiss) que 's troben al acabament de la llegenda del menut descrit ab el n. 464, no sabem què poden significar, a menys que siguin la terminació de la paraula *Dei*, començada per la D en la llegenda del anvers, que, no haventhi capigut, les hagués traspassades el gravador del cuny a l'altra cara : incorreccions o fantasíes semblants hem trobades en altres monedes, com en les del comte d'Urgell Don Pere. La descrita ab el n. 472, sembla més moderna que les anteriors, y pel seu mòdul presenta certa semblança ab els *liards* o *ardits* fabricats a Perpinyà quan l'ocupació de la vila pels francesos; es probable que valgués dos menuts. Conegudes les llegendes d'aquèsts, les lletres isolades en ella gravades són de fàcil explicació.

El metall dels menuts rossellonesos anà empobrintse, fins a convertirse en pur coure; així, els més antics eren de billó més o menys fosc y 'ls més moderns són de coure.

Números 473 a 485. Pels documents qu'hem donat a conèixer, podem seguir pas per pas el procès de l'encunyació d'aquests senyals o menuts de Gerona.

Els descrits ab els ns. 473 y 474, són rocabertins ressegellats en 1481 y 1482 per disposició dels jurats de la ciutat, en virtut de la llicencia d'encunyar senyals qu'acabaven d'obtenir; en ells hi queden ben visibles restes dels tipus y sobre tot de les llegendes. Els ressegells aplicats al primer, són

una G gòtica, inicial del nom de Gerona, a l'una cara, y les armes de la ciutat, en cayró, a l'altra : que són també els tipus dels senyals geronins que s'encunyaren poc després. Els ressegells aplicats al segón, són d'un costat les armes de la ciutat de Gerona y de l'altra les armes reyals, en cayró; així 's pot veure en l'exemplar que 's guarda en el Museu de Gerona, y així 's veya també, encare que confosament, en l'exemplar que publicà 'l Sr. Pujol y Camps en el «Memorial Numismático Español» y reproduí M. Heiss, per més que no 's nota en el gravat publicat, ni s'adverteix, al descríurel, que 's tracti d'una moneda ressegellada o contramarcada. Del que porta escut en cayró ab les armes reyals no n'hi hà 'l més petit indici en la documentació de l'època, malgrat ésser aquèsta complerta en lo referent a l'encunyació de moneda a Gerona. Com que's tractava d'utilisar tot seguit la llicencia obtinguda, convertint els rocabertins en senyals mentres se disposava lo necessari pera procedir a l'encunyació d'aquèstos, ¿aprofitaren, de moment, els jurats de Gerona algún punxó o cuny, dels que podien haver quedat en la ciutat del temps qu'en ella s'encunyaren *blanques coronades* de valor de dos diners? Aixís ho sospitem, y 'ns ho fa presumir l'identitat del ressegell ab l'escut gravat en les blanques.

Els descrits ab els ns. 475 a 479, són els senyals encunyats a Gerona en virtut de les llicencies a la ciutat otorgades des del any 1482 al 1489. Les llurs emissions foren al menys tantes com llicencies obtingué la ciutat, però 'ls tipus dels senyals són sempre 'ls meteixos : la G a l'una cara y les armes de la ciutat a l'altra, variant solament en petits detalls, com són el major o menor nombre de cercles que formen l'orla y 'l major o menor nombre de punts qu'hi hà 'l voltant de la lletra G. Entre ells no podem establir més prelació que la que 's refereix a les dues formes ab que s'hi presenta la lletra G, sempre gòtica. En els uns, els traços d'aquèsta són plens y gruixuts y a son voltant no s'hi veuen may punts, fora d'un al devant d'ella. En els altres, els traços de la G són més fins y 'l del mitj s'aixampla pera deixar un buyt en son centre : devant d'ella hi hà una petita creueta o estrella de quatre raigs y està sempre voltada d'un nombre major o menor de punts. Conceptuem els primers els encunyats primerament, perque la G que porten es igual a la que 's posà per ressegell en els rocabertins : y 'ls segons com els que 'ls segueixen en orde d'emissió, per ser la G que porten igual a la d'altres senyals d'emissió certa posterior. Dels exemplars que 's conserven, els que no porten ressegell són molt escassos: els més porten en l'anvers una E llatina, més petita que la G, en ressegell, que 'ls hi fou aplicat pera distingirlos dels falsos, per acort dels jurats de la ciutat près el 15 de Desembre del

any 1489. Com aquest ressegell se troba indistintament en els senyals de les dues emissions qu'hem distingit, resulta que les dues són anteriors a aquesta data. No coneixem cap meytat o malla de les que consta que s'encunyaren, com no ho siguin alguns senyals de mòdul una mica més petit del qu'aquèsts tenen ordinariament.

El descrit ab el n. 480, es un senyal dels fabricats en virtut de la llicencia obtinguda l'any 1490. Es de coure y porta gravades les lletres G y E; la G, de dibuix igual a la dels senyals derrerament encunyats; la E, llatina y més petita que la G, com la posada per ressegell en els senyals precedents.

El senyal, ressegellat ab una rosa y creuetes, descrit ab el n. 481, obeeix al acort d'aplicàlorshi aquest ressegell, près pels jurats de Gerona l'any 1494.

Els dos senyals que segueixen, ab el tipu de la rosa substituint a la G del anvers (ns. 482 y 483), y que, com hem dit en el text, havíen sigut atribuits equivocadament a Roses, són els fabricats en virtut de les llicencies concedides a Gerona en els anys 1510 y 1512. D'ells, el que no té creuetes al voltant de la rosa y mostra les armes del revers dibuixades molt incorrectament, es fàcil sigui una falsificació dels senyals geronins, de les moltíssimes que llavors se feren.

Números 484 y 485. Són menuts, de billó, encunyats a Gerona en els anys 1515 y 1516, acomodats a la llicencia obtinguda durant el regnat de Dona Germana de Foix. El derrer porta una petita G gòtica al anvers, en ressegell, que degué serli posada en temps de Carles I, ja que no hi hà cap noticia de que, governant Ferràn II, s'hagués disposat posar en les monedes geronines el dit ressegell.

Números 486 a 489. Aquests senyals o menuts de Vic presenten tres tipus diferents en l'anvers; primer, la lletra V ab una I a sobre, voltada de rames y creuetes : segón, el nom de VIC escrit ab totes les lletres, voltat també de rames o de punts y creuetes, y tercer, el cap coronat del rey ab la llegenda VIC a sota y orla en lo restant. En el revers totes porten les armes de Vic, en cayró, en el camp, y en lo restant varis detalls ornamentals. Foren encunyats en virtut de les llicencies obtingudes per la ciutat en els anys 1484, 1487, 1493 y Maig y Novembre de 1511, de les quals les tres primeres disposen solament, respecte dels tipus, que 'ls senyals que s'encunyin han de portar gravades les armes de la ciutat, y les altres dues disposen que portin gravades les lletres VIC. Ab aquests sols antecedents se fa molt difícil fixar la prioritat entre cada un dels tipus apuntats; per comparació ab lo practicat en altres localitats en aquell meteix temps, presumim que l'orde

d'encunyació dels senyals de Vic es el qu'hem seguit en l'enumeració dels tipus; això es : primer els marcats ab una V y una I més petita que s'hi fica adintre, després, els que porten el nom de VIC gravat horizontalment en el camp, y, per últim, els que porten el cap del rey. En els exemplars dels derrers, que 's conserven, s'hi nota que, encare que són de coure, havíen sigut platejats, o *emblanquits* com deyen aleshores.

Números 490 a 498. Les monedes descrites ab els ns. 490 a 494, no hi hà dubte que són senyals encunyats a Tarragona a derrers del sigle XV y en temps de Ferràn II; lo primer ho justifiquen, a més de la llegenda, llurs tipus, l'inicial del nom de la ciutat, a l'una cara, y les armes d'ella, a l'altra; lo segón, ho justifiquen les lletres gòtiques de la llegenda y, en general, el llur estil y fabricació. Són de coure, y d'un mòdul molt major que 'l dels senyals que fins aquí portem estudiats, lo que 'ns fa creure que representaven un valor major y ho persuadeix aixís l'havernhi de més petits, que de segur eren meytats dels grossos. N'hi hàn al menys de dues emissions diferentes, que 's distingeixen per tenir les unes l'anvers més ornamentat que les altres, les quals emissions devíen obeir a llicencies també successives y diferentes; però, encare que creyem haver probat que Ferràn II autorisà a la ciutat de Tarragona pera encunyar moneda local, no hem sabut trobar el text de cap de les llicencies qu'al dit efecte li otorgà y que podríen fer llum sobre l'encunyació y sobre 'l valor d'aquestes monedes, tant més interessants quant sembla foren el patró de la major part dels senyals que 's fabricaren en la regió O. y SO. de Catalunya en aquella època. Al arxiu municipal de Tarragona tampoc s'hi conserven documents de Ferràn II relatius a aquestes monedes.

La descrita ab el n. 495, la publicà M. Heiss, manifestant qu'es de plom. No tenim seguretat de que sigui una moneda y no un plom o tanto del Capítol catedral de Tarragona, com sabem ho són les altres dues peces de llautó que publicà també 'l referit numismata. La meteixa observació tenim de fer respecte de les que descrivim ab el ns. 496 a 498, y ab més motiu, per no haverles vistes may ni saber ab quin metall foren fabricades, ja que les coneixem únicament pel dibuix, qu'hem calcat, que d'elles dóna un manuscrit que 's custodía al arxiu del predit Capítol, del qual sembla deduirsen que les tals peces varen còrrer com monedes.

Números 499 a 505. L'atribució del primer d'aquests senyals es clara, per qu'ell meteix diu d'ont es : DE ARBECA, població situada al extrem de la plana d'Urgell, tocant a la Segarra. La distribució de la llegenda, el caràcter gòtic de les lletres, el seu estil, el mòdul y l'espessor o gruixaria del

flan, són tan semblants als dels senyals encunyats a Tarragona, que no dubtem en remuntar la seva fabricació a la meteixa època en que 's començaren a fabricar aquèsts; això es, durant el govern de Ferràn II. en les derreres decades del sigle xv. El llurs tipus són : al anvers, el cap d'una au, que M. Heiss califica d'àliga, emblema o armes de la vila, qu'usava aquèsta encare en sos segells en el sigle xviii, y al revers, un cart en flor, emblema de la casa de Cardona, a qual senyoriu pertanyía ja allavores la vila d'Arbeca. El valor representatiu dels senyals d'Arbeca era ab tota probabilitat el meteix que 'l dels senyals de Tarragona. No 's té noticia de cap document que faci referencia a les encunyacions monetaries d'aquesta població, que figura en la llista de les de Catalunya qu'encunyaven moneda en la primera meytat del sigle xvi, donada per En Antich Roca.

El senyal que descrivim ab el n. 500, no porta llegenda, però 'ls seus tipus, encare que de dibuix diferent, són els meteixos que 'ls dels senyals de Arbeca : un cap d'au (qu'en el senyal, pel seu coll molt llarc, no sembla pas d'àliga), al anvers, y un cart en el revers. Cal fixarse en l'orla, formada per un cercle linial interceptat per grossos punts, que fa l'efecte d'una corda ab nusos. Ne coneixem quatre exemplars, tots ells de flan més prim però de mòdul major que 'l d'Arbeca ab llegenda. ¿Pertanyen també a aquesta població y representen una emissió posterior? Se pot creure així, però no es possible assegurarho.

Lo meteix hem de dir dels descrits ab els ns. 501 y 502, que són senzilles varietats l'un del altre. El cap d'au del anvers, es de dibuix encare més diferent, que 'l qu'acabem d'estudiar, del gravat en el senyal d'Arbeca ab llegenda; no té coll y en lloc d'aquèst hi hà una ratlla en zigzag que, com diu En Salat, té l'aspecte de dos M juntades, en la qual no creyem s'hi pugui veure cap monograma. El tipu del revers es un cart de dibuix molt semblant al del senyal d'Arbeca. L'orla, tant al anvers com al revers, es la *corda ab nusos* igual qu'en el n. 500. M. Heiss y En Vidal-Quadras creuen d'Arbeca el que publiquen. Son mòdul es, en general, com el del n. 500, y el seu flan gruixut com el del n. 499. Els senyalats ab el ns. 502 a 504, són de flan més prim y tenen el revers llis, particularitat que presenten també en aquesta època altres monedes locals, y en un d'ells hi hà un ressegell constituit per vuyt glòbuls o *pans*, que fa recordar les armes de la casa de Moncada.

Si en realitat totes aquestes monedes són d'Arbeca, les encunyacions monetaries d'aquesta vila degueren continuar fins ben entrat el sigle xvi y obeir a més d'una autorisació o llicencia.

El senyal que descrivim ab el n. 505, En Salat l'atribueix a Tarragona y

M. Heiss a Arbeca, com els precedents, y per aquest motiu l'hem descrit immediatament després dels atribuits a la derrera població. L'anvers y l'orla són iguals als qu'acabem de comentar, però 'l revers se 'n separa per complert, vegentshi una T gòtica en lloc d'un cart. Ara bé: la lletra T no pot ser més que l'inicial del nom de la població que va encunyar el senyal, o un emblema del senyor d'ella, y ni en l'un ni l'altre cas pot ser atribuit a Arbeca. De les poblacions que consta encunyaren moneda a derrers del sigle xv y primera meytat del xvi, qual nom comenci ab la lletra T, no 'n sabem més que dues : Tarragona y Talarn. De Tarragona ja coneixem els senyals qu'encunyà; els de Talarn no han aparegut fins al present, però les armes d'aquesta vila no eren ni són un cap d'aucell, y ademés Talarn era població reyal, per manera que, de no haver posat en els senyals que baté les seves armes propries, hi hauría posat les armes reyals ab preferencia a tot altre emblema. Per consegüent, al nostre concepte, aquest senyal no es de Arbeca, ni de Tarragona, ni de Talarn, y la població que l'encunyà devía estar situada en la meteixa encontrada qu'Arbeca, o en altra veina d'ella, essent per are y tant d'atribució incerta a localidat determinada.

Números 506 a 509. Són senyals encunyats a Bellpuig, provincia de Lleyda. D'ells, els descrits ab el ns. 506 y 507, porten gravat el nom de la població BELPVG, y tenen per tipus : tres puigs o montículs al anvers, ab una flor al cim de cada un d'ells (en el n. 507 una creueta en el del mitj), emblema o, millor, armes parlants de la vila, y un cart, al revers, armes de la casa de Cardona, que posseía 'l senyoriu de la meteixa. Són de flan relativament gruixut y de mòdul més petit que 'ls de Tarragona y 'ls d'Arbeca, particularment el segón que, si no ha sigut retallat, pot ésser una meytat del descrit ab el n. 506. Els dos restants ns. 508 y 509, porten els meteixos tipus, són de flan més prim y no tenen llegenda, però sí les lletres B y L en el camp del anvers, complement de la significació dels tres puigs. M. Heiss no conegué aquests senyals, dels quals, el primer ha sigut publicat pel senyor Pedrals, els dos següents pel senyor Vidal-Quadras y 'l derrer restava inèdit. En Pedrals suposa encunyat, el que va publicar, a mitjans del sigle xv: no 'l creyem tan antic, y tot lo més pot remontarse al regnat de Ferràn II y a derrers del dit sigle: les lletres de la llegenda no són gòtiques sinó llatines, a judicar per les que queden en els exemplars dibuixats y en els qu'hem vistos. Igual antiguitat se pot assignar al descrit ab el n. 507, però 'ls altres dos, ns. 508 y 509, són ja sense dubte del sigle xvi. Aquests senyals acusen al menys tres emissions diferentes, de cap de les quals hem trobat l'autorisació o llicencia de fabricarlos. Bellpuig es una de

les poblacions de Catalunya qu'encunyaven moneda en temps d'En Antic Roca.

Número 510. Aquest diner té tot el caràcter de moneda, per més que sigui fet de fulla de llautó y estigui encunyat d'una sola cara, com els ploms o pallofes qu'usaven les iglesies. Les lletres de la llegenda, DINER DE SORT, són gòtiques: les que formen la sílaba PA y ocupen el camp, són de caràcter gòtic rectilini; per tot lo qual, es molt probable fos encunyat en temps del rey Don Ferràn II. El seu valor y 'l lloc d'encunyació venen expressats en la llegenda. La sílaba PA, pot ser el començament de la paraula *Pallars*, en qual territori estava situada la vila de Sort. Aquèst es fins al present l'únic testimoni conegut de que la dita vila hagués encunyat moneda a derrers del sigle XV o al comencement del XVI.

Número 511. M. Heiss y 'l senyor Vidal-Quadras atribueixen aquest diner a Tortosa; En Salat no s'atreveix a atribuirlo a localitat determinada. Ab l'atribució proposada por M. Heiss, s'hi acomoden les lletres TO-R distribuides al costat de la torra gravada en el camp del anvers, y també la meteixa torra sobre tres escalons, que figura, encare que no isoladament, en les armes de la ciutat de Tortosa que dóna En Salat en la làmina I de son Tractat, número 26. No trobem, doncs, inconvenient en seguir l'opinió de M. Heiss. La creu del revers, cantonada ab tres punts disposats triangularment, es un tipu copiat de monedes del mitjorn de França o de monedes angleses. Les lletres gravades en aquesta moneda són de caràcter gòtic rectilini y per lo meteix se l'ha de suposar encunyada en temps de Ferràn II y lo més tart en el de Carles I. No coneixem noticies diplomàtiques d'encunyacions tortosines en aquests regnats, y tampoc figura Tortosa en la llista de les poblacions qu'encunyaven moneda en la primera meytat del sigle XVI que dóna Antic Roca y hem copiat més enrera.

Número 512. En cap dels tres exemplars qu'hem vist d'aquesta moneda, s'hi llegeix íntegrament la llegenda, que sembla diu GR..-MVN-[T] o [A]-GR...-MVN, en lletres llatines; la sílaba MVN es la sola que 's distingeix ab claretat. A Agramunt hi tingueren, com sabem, la llur seca, els comtes d'Urgell; s'hi fabricaren també pugeses en la primera meytat del sigle XIV, y, segons En Antic Roca, s'hi encunyaven monedes en la primera meytat del XVI. Es, doncs, probable que la moneda que 'ns ocupa correspongui a Agramunt. De ser aixís, la conceptuem encunyada en el sigle XVI o a derrers del XV, lo més abiat, pel caràcter de les lletres; per més que 'l seu metall tira més a bronze qu'a coure y que l'estil del revers, una creu cantonada ab un anellet en cada buyt y creuetes en l'orla, la pogués fer suposar de temps

anterior. El tipu del anvers conté dues representacions; un petit puig ab una flor de llir al cim, que deuen ser les armes d'Agramunt, per que 'l trobarem igual en un menut del sigle XVII encunyat en dita vila, y al costat d'ell un objecte molt difícil d'apreciar, que, a lo que se sembla més, es a un bot plé de líquit. Malgrat que l'interpretació del conjunt d'aquests tipus pugui aparentar extranya y rebuscada, veyem en ells les armes parlants de la població. AGRE-MVNT. El mòdul d'aquesta peça es molt més petit que 'l de la generalitat dels senyals propris del O. y SO. de Catalunya, però a proporció d'ell el seu llan es gruixut; potser no valía més qu'una pugesa.

El llautó que descrivim ab el n. 512 *bis*, el senyor Carreras es d'opinió que pertany a Agramunt. Aixís ho creuríem també, si tinguèssim seguretat en la lectura de la seva llegenda, quals lletres són gòtiques y de molt mal llegir, malgrat no portar més emblema qu'una flor de llir, que no sabem hagués usat sola, sinó acompanyada d'un puig y coronantlo, la vila d'Agramunt.

Números 513 a 515 La moneda o senyal n. 513, la copía M. Heiss d'En Salat y, com ell, l'atribueix a Cardona. Efectivament, encare que sense llegendes, solament essent encunyada a Cardona s'explica que porti per tipus un cart al anvers y un altre al revers, o sigui les armes de la població y les del seu senyor. Acceptada l'atribució d'aquest senyal a Cardona, resulten classificats els dos següents, que, com alguns d'Arbeca, tenen el revers llis; per ser el primer d'ells reproducció exacte del anvers del n. 513, y 'l segón, reproducció exacta del seu revers. Són de coure, de mòdul mitjà y per llur istil y fabricació corresponen a la primera meytat del sigle XVI. En aquesta època, segons Antic Roca, Cardona va encunyar moneda.

Les dues peces, ab llegenda, que publica M. Heiss (t. II, l. 90, ns. 3 y 4) són de llautó y de data posterior.

Números 516 a 529. Totes les monedes descrites ab aquests números són d'atribució incerta o molt dubtosa. La major part, pels llurs tipus y pel llur istil, s'han de classificar com senyals encunyats en els derrers anys del sigle XV o en la primera meytat del XVI, y si n'hi hem barrejat algún d'un xic més modern, ho hem fet per que guarda ab els altres relació y pot ajudar al llur estudi.

Anem a exposar el nostre parer respecte alguns dels descrits.

La moneda senyalada ab el n. 516, donada a conèixer pel Sr. Vidal-Quadras, no hi hà dubte qu'es un senyal coetani o molt poc posterior als de Tarragona y al més antic d'Arbeca. N'hem vistos varis exemplars, tots mal conservats, y en cap hem pogut endevinar la llegenda en lletres gòtiques

que portava. El senyor Pedrals, per l'escut partit ab les armes d'Urgell y d'Aragó que suposa gravat en una de les seves cares, l'atribueix a Ager, població no citada per En Antic Roca entre les de Catalunya qu'en el seu temps encunyaven moneda. A l'opinió d'En Pedrals s'hi poden oposar les següents observacions: primera, que la vila d'Ager no era reyal y sí de senyoriu eclesiàstic, y en una de les cares de la moneda hi hàn gravades les armes reyals; segona, que l'escut ab les armes d'Urgell y reyals no era exclusiu de la vila d'Ager, sinó qu'era també propri de la ciutat de Balaguer y de la vila de Tárrega, y tercera, que l'escut gravat en la moneda no es partit ab les armes d'Urgell y les armes reyals, sinó partit ab les armes de Moncada y les armes reyals. Efectivament, si s'examina be'l dit escut, no s'hi troben els escacs d'Urgell, tocantse per la punta, sinó rengles de punts o *pans*, rodons, isolats y disposats perpendicularment, y aquestes armes són les d'Aytona, població qu'encunyava moneda quan va escriure En Antic Roca. Ab preferencia a Ager, s'hauría, doncs, d'atribuir a Aytona: però a aquesta atribució s'hi oposa 'l portar la moneda en l'altra cara l'escut reyal, essent la vila d'Aytona de senyoriu. Per tot lo qu'acabem de manifestar, deixem aquest senyal sense classificar, colocantlo entre les monedes d'atribució incerta.

M. Heiss classifica com monedes incertes del comtat d'Urgell, les que descrivim ab els ns. 517 y 518, y afegeix qu'es impossible, per falta d'antecedents, assignàrleshi data. Això derrer es cert, si 's tracta de data fixa y precisa; però si 's considera qu'aquestes monedes tenen l'ayre de senyals, monedes que començaren a encunyarse a derrers del sigle xv, continuant la llur encunyació en el sigle següent, ja no serà tan difícil apreciar quina es la llur data aproximada. Llurs tipus són les armes d'Urgell a l'una cara, y les armes reyals a l'altra, que poden molt be aplicarse a la ciutat de Balaguer, residencia que fou dels derrers comtes d'Urgell y més tart, y en el temps en que s'encunyaren els senyals, ciutat reyal. Les armes de la ciutat de Balaguer són al present un escut, en cayró, quarterat en creu ab els emblemes d'Urgell y d'Aragó, però això no vol dir qu'abans no haguessin consistit en el sol emblema d'Urgell; de totes maneres, en els senyals, aquests emblemes se presenten separats o desdoblats, fet del qual ne podríem citar altres exemples. Proposem l'atribució a Balaguer d'aquestes monedes, que són locals y encunyades probablement durant la primera meytat del sigle xvi.

El ressegell que porta la descrita ab el n. 518, es un ram de tres flors, indicades per punts, exactament igual al que porta per tipu la moneda

d'Arbeca qu'hem descrita ab el n. 500. Ignorem el perquè hi fou posat, però sempre proba certa coetanitat en l'encunyació dels dits senyals.

Són moltes les localitats de Catalunya que tenen per armes un castell o fortalesa y per això resulta més dificultosa l'atribució dels senyals que les porten gravades en una de ses cares. Els descrits ab els ns. 527 y 528, M. Heiss els atribueix a Empories, per haverse trobat «en el castillo de Ampurias y llevar sus armas». En Salat les havía classificades d'incertes. El fet d'haversen trovat a la vila de Castelló d'Empories, que té per armes un castell y es sens dubte a la que's refereix M. Heiss, en res pot contribuir a l'atribució dels dits senyals, qu'abunden molt y se n'han trobats en molts llocs; queda reduit, doncs, al escut d'armes del anvers tot el fonament de l'atribució que'ls hi dóna M. Heiss. El Sr. Pedrals, en les seves notes al Catàlec de la Colecció Vidal-Quadras, s'aparta de l'opinió de M. Heiss y proposa atribuirlos a Castelló de Farfanya, vila de la provincia de Lleyda, a lo qual degueren induirlo les lletres F y A, posades respectivament a un y altre costat del escut, y 'l mòdul y l'istil d'aquestos senyals, molt més semblants als dels encunyats en la regió O. de Catalunya qu'als de la regió NE. Ademés, Castelló d'Empories no era vila reyal, sinó comtal, y les armes que porten en una de les cares els senyals que'ns ocupen, no són les comtals d'Empories sinó les reyals. Castelló de Farfanya era vila reyal, té encare avuy per armes un castell o fortalesa, y un castell acompanyat de les lletres F y A, constitueix unes veritables armes parlants aplicables a dita vila. Tenim, en conseqüencia, per molt acceptable l'opinió del senyor Pedrals. El senyalat ab el n. 526, per son flan més gruixut y per son metall més fosc, es d'encunyació anterior a la dels senyalats ab els ns. 527 y 528, però a tots els conceptuem encunyats en el sigle XVI.

El senyal que descrivim ab el n. 525 porta a l'una cara un escudet ab les armes reyals posat sobre un cayró y voltat de punts grossos, y a l'altra, la porta d'una població o fortalesa que s'obra en un mur flanquejat de torres y té al voltant, ademés d'una branca o palma, punts com els dels revers; no s'hi veu cap lletra. Es de flan gruixut, y, pel seu conjunt, som de parer que fou encunyat en alguna població murada del O. de Catalunya, en la primera meytat del sigle XVI, sense que tinguem cap antecedent pera poguerlo atribuir a localitat determinada.

De totes les altres monedes que cataloguem com incertes, res podem afegir a la llur descripció.

Queden unes quantes peces monetiformes, llises d'una cara y quasi totes

de mòdul major que 'l dels senyals, de les quals M. Heiss ne publica alguna (t. II, l. 87, n. 8; l. 89, n. 3, y l. 91, n. 4), qu'hem omès per tenir la convicció de que no són monedes, sinó xapes de les que s'usaren pera ornament dels pitrals dels cavalls, com se pot veure en les pintures d'algunes taules gòtiques dels sigles XV y XVI, segons observació feta pel Rnt. D. Josep Gudiol y Cunill, conservador del Museu episcopal de Vic. En algunes, s'hi veu un petit forat pera penjarles, y en altres, com en dues que 'n posseim, hi queda rastre del daurat.

FI DEL VOLUM SEGÓN

ERRADES Y CORRECCIONS

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
10	14	del XIV y principis del XV	del XV y principis del XVI
13	34	237'32 grans	237'32 grams
19	27	monedes, florins;	monedes; florins,
20	23	56003'528 : 57166'20	41602'620 : 42466'320
47	2	1346 (1347	1246 (1247
48	12	1243	1249
70	18	al	als
112	22	Maig de 1353	Maig de 1355
229	26	Sardenya	a Sardenya
256	6	n. 350	n. 351
»	10	n. 351	n. 350
»	16	n. 351	n. 350
310	1	REIX	REX
313	37	dels d'Aragó	del d'Aragó
317	18	11 diners	12 diners
327	18	dicta	dictà
323	11	fallar	tallar
328	22	Germana	Germana en 12 de Desembre de 1515
348	8	dreta: a sota d'ell, B; derrera	dreta; derrera
351	20	ECCE-	ECC-
355	4	n. 477	n. 478

TAULA

LES MONEDES CATALANES

SECCIÓ SEGONA

MONEDES REYALS Y LOCALS

MONEDES REYALS Y LOCALS . . . . . p. 9
Pes del marc de Barcelona . . . . . » 13
ALFONS I.
Notes històriques . . . . . » 23
Noticies numismàtiques . . . . . » 23
Monedes : diners y òbols de quatern . . . . . » 29
PERE I.
Notes històriques . . . . . » 31
Noticies numismàtiques . . . . . » 31
Monedes : diners y òbols de quatern . . . . . » 35
JAUME I.
Notes històriques . . . . . » 36
Noticies numismàtiques : Catalunya . . . . . » 38
Aragó . . . . . » 43
Valencia y Mallorca . . . . . » 47
Montpeller . . . . . » 50
Encunyacions de moneda aràbiga . . . . . » 52
Monedes : diners y òbols de doblenc . . . . . » 61
diners y òbols de tern . . . . . » 62
PERE II.
Notes històriques . . . . . » 66
Noticies numismàtiques : Catalunya . . . . . » 66
Sicilia . . . . . » 69
Monedes : croats y meytats de croat . . . . . » 72
ALFONS II.
Notes històriques . . . . . » 75
Noticies numismàtiques . . . . . » 76
Monedes : croats y meytats de croat . . . . . » 77
JAUME II.
Notes històriques . . . . . » 78
Noticies numismàtiques : Sicilia . . . . . » 80
Murcia . . . . . » 80
Aragó . . . . . » 84
Valencia . . . . . » 85
Sardenya . . . . . » 86
Catalunya . . . . . » 87

Monedes : croats . . . . . p. 94
diners y òbols de tern . . . . . » 98
ALFONS III.
Notes històriques. . . . . » 101
Noticies numismàtiques : Sardenya. . . . . » 102
Catalunya . . . . . » 104
Monedes : croats. . . . . » 107
diners y òbols de tern . . . . . » 108
PERE III.
Notes històriques. . . . . » 109
Noticies numismàtiques : Sardenya. . . . . » 110
Mallorca. . . . . » 113
Aragó. . . . . » 114
Valencia. . . . . » 116
Catalunya . . . . . » 117
Rosselló. . . . . » 122
Encunyació de monedes forasteres. . . . . » 138
Monedes : croats y meytats de croat . . . . . » 148
diners y òbols de tern . . . . . » 151
florins, meytats y quarteroles de florí . . . . . » 154
JOAN I.
Notes històriques. . . . . » 163
Noticies numismàtiques : Sardenya . . . . . » 164
Mallorca. . . . . » 165
Valencia. . . . . » 165
Aragó y Catalunya . . . . . » 166
Rosselló. . . . . » 167
Monedes : florins y meytats de florí. . . . . » 177
timbres d'Aragó. . . . . » 181
coronats d'Aragó y meytats de coronat. . . . . » 182
MARTÍ.
Notes històriques. . . . . » 186
Noticies numismàtiques : Mallorca. . . . . » 187
Valencia. . . . . » 189
Rosselló. . . . . » 192
Catalunya . . . . . » 194
pesals. . . . . » 198
Monedes : croats y meytats de croat. . . . . » 208
florins y meytats de florí. . . . . » 210
blanques coronades y meytats de blanques . . . . . » 219
FERRÀN I.
Notes històriques. . . . . » 222
Noticies numismàtiques . . . . . » 222
Monedes : croats y mitjos croats de Barcelona y de Rosselló . . . . . » 225
florins y meytats de florí. . . . . » 227

ALFONS IV.
Notes històriques. . . . . p. 229
Noticies numismàtiques : Sardenya. . . . . » 230
Mallorca. . . . . » 237
Menorca. . . . . » 238
Valencia. . . . . » 239
Aragó. . . . . » 242
Rosselló. . . . . » 242
Catalunya . . . . . » 247
Monedes : croats, meytats, terços y sisens de croat de Barcelona. . . . . » 253
croats y meytats de croat de Rosselló . . . . . » 255
diners y òbols de billó de Rosselló . . . . . » 257
florins y meytats de florí. . . . . » 259
MONEDES PUGESES. . . . . » 263
JOAN II (*Enric de Castella; Pere de Portugal; Renat d'Anjou*).
Notes històriques. . . . . » 268
Noticies numismàtiques : Sicilia. . . . . » 270
Sardenya. . . . . » 271
Mallorca. . . . . » 272
Menorca. . . . . » 272
Valencia y Aragó. . . . . » 373
Rosselló. . . . . » 275
Catalunya . . . . . » 277
Monedes : (*Enric*) croats y meytats de croat, de Barcelona. . . . . » 301
terços y sisens de croat, de Tortosa. . . . . » 302
(*Pere*) croats y mitjos croats, de Barcelona . . . . . » 303
(*Joan*) croats, de Rosselló. . . . . » 304
terços de croat, de Lleyda . . . . . » 305
diners de billó, de Rosselló. . . . . » 306
diners de billó (rocabertins), de Gerona. . . . . » 306
(*Pere*) pacífichs y meytats de pacífics, de Barcelona. . . . . » 307
(*Renat*) pacífics, meytats y quarteroles de pacífic, Barcelona . . . » 309
(*Joan*) quarteroles de pacífic, de Barcelona . . . . . » 310
florins . . . . . » 310
FERRÁN II.
Notes històriques. . . . . » 315
Noticies numismàtiques : Mallorca. . . . . » 315
Valencia. . . . . » 318
Aragó. . . . . » 318
Catalunya : Seques reyals. . . . . » 319
Seques locals : Perpinyà . . . . . » 325
Gerona. . . . . » 327
Vic . . . . . » 332
Tarragona . . . . . » 334
Cervera. . . . . » 334

Vilafranca. . . . . p. 334
Talarn. . . . . » 335
Palamós . . . . . » 335
Sant Feliu de Guixols. . » 336
Albi. . . . . » 336
Sant Celoni . . . . . » 337
Puigcerdà. . . . . » 337

Monedes : *Reyals*:
croats, meytats y quarts de croat, de Barcelona. . . . . » 340
croats, de Rosselló. . . . . » 343
menuts y doblers de billó, de Barcelona . . . . . » 345
principats, mitjos y peces de deu y de dos principats, de Barcelona. » 347
principat, de Rosselló. . . . . » 350
Locals:
menuts o senyals, de Perpinyà. . . . . » 350
de Gerona. . . . . » 353
de Vic . . . . . » 356
de Tarragona. . . . . » 358
d'Arbeca. . . . . » 361
de Bellpuig. . . . . » 363
de Sort . . . . . » 365
de Tortosa?. . . . . » 365
d'Agramunt?. . . . . » 366
de Cardona? . . . . . » 366
d'atribució incerta . . . . . » 367

Errades y correccions . . . . . » 387
Taula. . . . . » 389

73

Author botet y sisó, Joaquim
Title Les monedes catalanes. Vol.1-2.
HNum B7487m
DATE.
NAME OF BORROWER.

University of Toronto Library

DO NOT REMOVE THE CARD FROM THIS POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU